T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam İlimleri Anabilim Dalı
İslam Hukuku Bilim Dalı

Doktora Tezi

HADİS-FIKIH İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA AHKÂM HADİSLERİNİN ROLÜ

Mehmet Naim Çapras
14932309

Danışman
Doç. Dr. Muhammed Tayyib Kılıç

Diyarbakır 2022

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam İlimleri Anabilim Dalı
İslam Hukuku Bilim Dalı

Doktora Tezi

HADİS-FIKIH İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA AHKÂM HADİSLERİNİN ROLÜ

Mehmet Naim Çapras
14932309

Danışman
Doç. Dr. Muhammed Tayyib Kılıç

Diyarbakır 2022

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Hadis-Fıkıh İlişkisi Bağlamında Ahkâm Hadislerinin Rolü" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

17/05/2022

Mehmet Naim ÇAPRAS

ÖN SÖZ

İslamî ilimlerin hicri ikinci asırda hızlı bir gelişim ve yükseliş trendine girmesiyle birlikte, Kur'an ve sünnetin temelini oluşturduğu İslami ilimler zincirine, bir disiplin olarak ahkâm hadislerini konu edinen yeni bir halka daha eklendi. Zamanla bu alanda gerek fıkıh âlimleri gerekse de hadis âlimlerinin emekleriyle ciddi bir külliyat oluştu. Bu disiplinin neşvünemâ etmesiyle, hadis ilmiyle fıkıh ilmi arasında daha önceden var olan ama taklit, taassup vb. nedenlerle deforme olan bağ, önemli oranda tekrar tesis edilmeye başlandı.

Ahkâm hadisleri, esasında hadis ilmi kapsamında yer almakla birlikte tasnifi, literatürü, mezhep âlimlerinin bunlara ilgisi ve bu ilginin mezheplere yansıması, fıkıh ilimleriyle doğrudan veya dolaylı ilişkisi, fıkıh eğitimindeki rolü vb. fıkha bakan cihetiyle araştırmalara konu olduğu pek söylenemez. Mezkûr hadislerle fıkıh arasındaki bu güçlü bağ, bunun fıkıh cihetiyle ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Araştırabildiğimiz kadarıyla ahkâm hadislerinin fıkıh ilmiyle ilişkisini doğrudan ele alan bir çalışma günümüze kadar yapılmamıştır. Biz de bu eksiklikten hareketle tez konusu olarak müstakil bir disiplin olarak ahkâm hadislerinin fıkıh ilmiyle ilişkisini seçtik.

Kavramsal çerçevesi, tarihi, teşekkülü, eserleri ve bu eserlerin tasnif sistemleri, mezheplerin oluşum ve gelişimine etkisi, fıkıh eğitimindeki yeri, bu hadislerle ilgili Oryantalist değerlendirmeler vb. konularda, fıkıh perspektifiyle ahkâm hadisleri ve ilmiyle sınırlı bu araştırma, aşağıdaki şekilde Giriş, iki bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır:

Girişte, araştırmanın konusu, sınırlarının belirlenmesi, konunun önemi, amacı, araştırmada izlenen yöntem ve literatür taramasıyla bu alanda yapılan benzer çalışmalar ele alınmıştır.

Birinci Bölümde, konunun kavramsal çerçevesi belirlenmeye çalışılmış; ahkâm, hadis, ahkâm hadisleri ve ahkâm hadisleri ilmi kavramlarının tanımları yapılmış, mezkûr hadislerin sayısı ve önemi ele alınmıştır. Ayrıca ahkâm hadislerinin tedvin ve tasnif döneminden önce, Hz. Peygamber (s.a.s.), sahabe ve tabiîn döneminin ardından tedvin ve tasnif döneminde bir disiplin olarak ahkâm hadisleri incelenmekte, bu alanda literatürün meydana gelmesi, sebepleri, türleri, mezheplere göre ahkâm eserlerini konu alan ve bu eserlerin genel özellikleri ele alınmıştır. Bu bölümde son olarak ahkâm hadisleri kitaplarında zayıf hadislerin yer alma süreci ve bunun sebep ve koşulları incelenmiştir.

İkinci Bölümde, teşekkül ve tasnif sürecinde ahkâm hadisleri-fıkıh ilişkisi incelenmiş, bu iki ilim arasındaki etkileşime dikkat çekilmiş, ahkâm hadisleri disiplinin fıkıh mezheplerindeki ahkâm hadislerinin rolüne değinilmiştir. Bu bağlamda tedvin ve tasnif sistemlerinin oluşumu bakımından hadis-fıkıh ilişkisi, ahkâm hadislerinin rey ehli ve hadis ehli ihtilafındaki rolü, ahkâm hadisleriyle ilgili literatürden yola çıkarak ahkâm hadisleri ve mezheplerle ilişkisi, tasnif sistemlerinin oluşumu bakımından hadis-fıkıh ilişkisi (telifte ale'l-ebvâb ve ale'r-ricâl sistematiği) ve ahkâm hadisleri eserlerinde zayıf hadislerin yer alması konuları ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca fakih muhaddis-muhaddis fakih ayırımı, temel fıkıh kaidelerinin teşekkülünde ahkâm hadislerinin rolü ve fıkıh eğitim-öğretiminde ahkâm hadislerinin kullanımı ele alınmıştır. Son olarak da oryantalistlerin ahkâm hadislerine ve buradan hareketle fıkha yaklaşımları ve Müslüman âlimlerin bunlara tepkileri incelenmiştir.

Sonuçta ise araştırmadan elde edilen bulgular ve muhtemel öneriler dile getirilmiştir.

Konunun seçimi, kapsamının belirlenmesi ve çalışmanın son haliyle ortaya çıkmasında büyük emekleri geçen danışman hocam Doç. Dr. Muhammed Tayyib KILIÇ başta olmak üzere, doktora ders döneminde kendilerinden istifade etme imkânı bulduğum Prof. Dr. Abdülkerim ÜNALAN, Prof. Dr. Metin YİĞİT, Doç. Dr. Aydın TAŞ ve yetişmemizde emeği geçen tüm hocalarıma minnet ve şükranlarımı arz ederim.

Mehmet Naim ÇAPRAS

Diyarbakır/2022

ÖZET

‘Ahâdîs’ cihetiyle daha çok hadis ilminin, ‘ahkâm’ cihetiyle de fıkıh ilminin kapsamına giren “âhâdîsü’l-ahkâm” kavramı, fıkhın ikinci kaynağı olmakla birlikte fıkhın en fazla materyale sahip kaynağı konumundadır. Paydaş oldukları ve ayrıştıkları noktaların bulunduğu fıkhü’l-hadîs, dirâyetü’l-hadîs gibi hadis ilimleri arasında müstakil bir ilim sayılmamakla birlikte bu kavram etrafında oluşan literatür, müstakil hadis ilimlerinin literatürünü aşarak adeta başlı başına bir ilim haline gelmiştir. Her ne kadar bazı son dönem eserlerde “Ahkâm Hadisleri İlmi (ilmu ahâdîsi’l-ahkâm)” şeklinde bir kullanım mevcutsa da hadis ilimlerinden biri olmaktan ziyade müstakil bir disiplin olarak değerlendirilmesi kanaatimizce daha isabetlidir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminden itibaren az da olsa bir araya getirilen hadislerin ağırlık merkezini ahkâm hadisleri oluşturmuş, sahabe ve tabiîn dönemlerinde tüm hadislere, özellikle bu hadislerin kitabet ve tedvininde artış sağlanmış, tabiîn sonrası dönemde ise tasnif çalışmaları ön plana çıkmıştır. Bu tasnif çalışmalarının sonuçlarından biri olarak hadisler, ağırlıklı olarak ale’l-ebvâb şeklinde tasnif edilmiştir. Hadise dayalı fıkıhtan yana olan hadis ehli ise ahkâm hadislerinin tasnifinde ale’r-ricâl sistematiğini kullanmıştır. Hadislerde mündemiç olan fıkhın, ikinci asırdan itibaren iki ayrı ilme dönüşmeye başlamasıyla, hadis-fıkıh birlikteliğini sağlamaya matuf olarak ahkâm hadisleri eserleri gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Katkıları zamansal ve bölgesel olarak artış veya azalma gösterse de mezheplerin, bu alanda zengin bir literatürün oluşmasındaki katkıları çok fazla olmuştur.

Ahkâm hadisleri, hadis ve rey ekollerinin oluşumundaki önemli faktörlerden biri olduğu için, mezheplerin şekillenmesinde de rol oynamıştır. Bu rolüyle muhaddis ve fakih arasında oluşan makas daraltılmış, konuyla ilgili eserler fıkhî tartışmalarda otorite olarak kabul edilmiştir. Temel ahkâm hadisleri kaynaklarına yönelik başlayan

şerh türü eserlerle, bu hadislere yönelik çalışmalarda fıkıh ilminin ağırlığı iyice artmıştır.

İslam hukukunun temel kaynaklarından biri olarak oryantalistlerin de ilgi odağına giren ahkâm hadisleri, bu yönüyle de çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Bu hadisler, İslam tarihi boyunca değişik bölgelerde ve günümüzde fıkıh eğitimi yöntemlerinden biri olarak da kullanılagelmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Fıkıh, Hadis, Ahkâm, Ahkâm Hadisleri Disiplini, Ahkâm Hadisleri Eserleri, Ahkâm Hadisleri Eğitimi.

ABSTRACT

Apart from being the second source for fiqh, the concept "ahadith al ahkam", which is mostly within the scope of the discipline hadith in terms of 'ahadith' and within the discipline fiqh in terms of 'ahkam', is the most bountiful resource for fiqh in respect to providing materials. Despite the fact that there have been common grounds with and dissimilarities form the distinct hadith disciplines such as fiqh al hadith and dirayat al hadith, the literature formed around this concept, though not considered distinct, has almost become a separate discipline by surpassing the literature of the already distinct hadith disciplines. Although there has been a usage such as "The Ahkam Hadiths Discipline (Ilmu ahadis al ahkam)" in some recent works, it is more appropriate to consider it as a separate discipline rather than as one of hadith disciplines.

Albeit a small number, the majority of the hadiths brought together since the time of the Prophet (pbuh) were composed of ahkam hadiths. In the period of the companions (Sahabah) and followers (Tabiʿun), an increase was achieved in all hadiths, especially in the inscription and compilation of these hadiths. In the period following the followers (Tabi'un), however, the classification studies came into prominence. As one of the results of these classification studies, hadiths were classified mainly as ale'l-ebvab. The followers of hadith, who were in favor of the hadith-based fiqh, however, used the ale'r-rical systematic in the classification process of the hadiths. With the fiqh, which is already covered by the hadiths starting to evolve into a separate discipline from the hadiths since the second century, the ahkam hadiths works began to emerge in an attempt to indicate that hadith and fiqh are associated. Although it has increased or decreased depending on time and geography, the contribution of the sects to the formation of a rich literature in this field is quite high.

As they are one of the important factors in the formation of hadith and ra'y schools, ahkam hadiths has also played a role in shaping the sects. As they are one of the important factors in the formation of hadith and ra'y schools, ahkam hadiths has also played a role in shaping the sects. By courtesy of this role, the gap between the mohaddis and the jurist (faqih) has narrowed, and the works on the subject have been accepted as the authority in the fiqh discussions. Along with being in the limelight of orientalists' attention, hadiths al ahkam have been the subject of various discussions in this respect as one of the main sources of Islamic law. These hadiths have been used as one of the methods of fiqh education in different regions throughout the history of Islam and today.

Keywords:

Fiqh, Hadith, Ahkam, The Discipline Ahkam Hadiths, Ahkam Hadiths Works, Ahkam Hadiths Education.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **I**

ÖZET ..... **III**

ABSTRACT ..... **V**

İÇİNDEKİLER ..... **VII**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **XII**

ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **XIII**

KISALTMALAR ..... **XIV**

GİRİŞ **1**

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU **1**

II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI **2**

III. ARAŞTIRMANIN SINIRLANDIRILMASI **5**

IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI **6**

BİRİNCİ BÖLÜM **9**

AHKÂM HADİSLERİ DİSİPLİNİNİN KAVRAMLARI, SAYISI, ÖNEMİ, TARİHÇESİ VE LİTERATÜRÜ **9**

1.1. AHKÂM VE HADİS LAFIZLARININ SÖZLÜK VE TERİM ANLAMLARI **9**

1.1.1. Ahkâm ve Hadis Lafızlarının Sözlük Anlamları 9

1.1.2. Ahkâm Hadisi Kavramının Terim Manası ve İlişkili Kavramlar 14

1.1.2.1. Bir Disiplin Olarak Ahkâm Hadisleri Kavramı ve İlişkili Kavramlar. 18

1.1.2.1.1. Dirâyetü'l-Hadîs ve Rivâyetü'l-Hadîs 18

1.1.2.1.2. Fıkhü'l-Hadîs Kavramı 22
1.1.2.1.3. Fehmü'l-Hadis ve Fıkhî Hadisler..... 30
1.1.2.1.4. Şerhu'l-Hadis Kavramı 33
1.1.2.2. Ahkâm Hadisleri Disiplini ile Fıkhü'l-Hadîs, Dirâyetü'l-Hadîs ve Şerhu'l-Hadîs İlimleri Arasındaki Bazı Temel Farklılıklar..... 37
1.1.2.3. Adında Ahâdîsü'l-Ahkâm veya el-Ahkâm İfadelerini Kullanan Bazı Ahkâm Hadisleri Eserleri 42
1.1.2.4. Ahâdîsü'l-Ahkâm ile Âyâtü'l-Ahkâm Kavramlarının Kullanımındaki Benzerlik..... 45
1.2. AHKÂM HADİSLERİNİN SAYISI..... 47
1.2.1. Ahkâm Hadislerinin Sayısı ile İlgili Görüşler..... 48
1.2.1.1. Doğrudan Ahkâma Delalet Eden Hadisler 48
1.2.1.2. Dolaylı Olarak Ahkâma Delalet Eden Hadisler..... 51
1.2.2. Ahkâm Hadislerinin Sayısındaki İhtilafın Nedenleri 52
1.2.3. Ahkâm Hadislerinin Adedindeki İhtilafın Fıkıh İlmine Etkisi..... 53
1.3. AHKÂM HADİSLERİNİN ÖNEMİ 57
1.4. AHKÂM HADİSLERİNİN TARİHÇESİ, TASNİFİ VE FIKIH İLMİYLE İLİŞKİSİ 61
1.4.1. Ahkâm Hadislerinin Neşeti ve Gelişim Süreci..... 62
1.4.1.1. Hz. Peygamber (s.a.s.) Döneminde Ahkâm Hadisleri..... 63
1.4.1.1.1. Yazılı Hadislerin Mahiyeti..... 63
1.4.1.1.2. Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Ait Anlaşma, Sözleşme ve İrşat Mektupları..... 69
1.4.1.2. Sahabe, Tabiîn ve Tebe-i Tabiîn Döneminde Ahkâm Hadisleri..... 73
1.4.2. İslamî İlimlerin Tedvin ve Tasnifi Sürecinde Ahkâm Hadisleri Disiplini .. 76
1.4.2.1. Ahkâm Hadisleri ile İlgili Eserlerin Tedvin Dönemi 76
1.4.2.1.1. Ahkâm Hadislerine Münhasır Eserlerin Yazılmasının Sebepleri 80
1.4.2.2. Ahkâm Hadislerini Diğer Konulardaki Hadislerle Birlikte Bir Araya Getiren Eserler..... 82
1.4.2.2.1. el-Cevâmi' (Câmi'ler)..... 82
1.4.2.2.2. Musannefler 84
1.4.2.2.3. Muvattâlar..... 84
1.4.2.2.4. Müsnedler 86
1.4.2.2.5. Sünenler 87
1.4.2.2.6. Tahrîç Eserleri..... 89

1.4.2.3. Ahkâm Hadislerinin Fıkıh ve Hadis Kitapları Arasında Yer Aldığı Dönem 91
1.4.2.4. Ahkâm Hadislerinin Müstakil Eserlerde Toplandığı Dönem 92
1.4.2.4.1. Hanefi Mezhebi Ahkâm Hadisleri Eserleri 94
1.4.2.4.2. Mâlikî Mezhebi Ahkâm Hadisleri Eserleri 101
1.4.2.4.3. Şâfiî Mezhebi Ahkâm Hadisleri Eserleri 110
1.4.2.4.4. Hanbelî Mezhebi Ahkâm Hadisleri Eserleri 123
1.4.2.4.5. Zeydiyye Mezhebi Ahkâm Hadisleri Eserleri 130
1.4.2.4.6. Zâhirîyye Mezhebi Ahkâm Hadisleri Eserleri 132
1.4.2.4.7. Müelliflerinin Belli Bir Mezhebe İzafe Edilemediği Ahkâm Hadisleri Eserleri 133
1.4.3. Ahkâm Hadisleri Şerhleri 137
1.4.3.1. Ahkâm Hadisleri Eserlerinin Şerhlerinde Sıhhat Analizi 140
1.4.3.2. Ahkâm Hadisleri Kaynaklarına Yönelik Şerhlerin Gecikme Sebepleri 141
1.4.4. Ahkâm Hadisleri Eserlerinin Tasnif Yöntemleri 142
1.4.4.1. Kaynakları Bakımından Ahkâm Hadisleri Eserleri 142
1.4.4.2. İhtiva Ettikleri Hadislerin Sıhhat Dereceleri Açısından Ahkâm Hadisleri Eserleri 143
1.4.4.3. Ahkâm Hadislerini Konu Edinen Eserlerin Telif Yöntemleri 146
1.4.4.4. Fıkhî Konulara Delaleti Bakımından Ahkâm Hadisleri Eserlerinin Tasnifi 147
1.4.4.5. Bölüm ve Bâb Başlıkları Bakımından Ahkâm Hadisleri Eserleri 149
1.4.4.6. Ahkâm Hadisleri Eserlerinde Hadislerin Fıkhî Boyutunu Açıklama Biçimi 155
1.4.5. Ahkâm Hadisleri Eserlerinde Tasnif Sistematiğinin Oluşumunda Hadis-Fıkıh İlişkisi (Ale'l-Ebvâb ve Ale'r-Ricâl Sistematiğine Göre Telif) 156
1.4.5.1. Münferit Konulu Bâblara Göre (Ale'l-Ebvâb) Tasnif Sistematiği 158
1.4.5.2. Ravilerin İsimlerine Göre (Ale'r-Ricâl) Tasnif Sistemi 167
1.4.6. Ahkâm Hadisleri Kitaplarında Zayıf Hadislerin Yer Alma Süreci ve Bunun Sebep ve Koşulları 170
1.4.6.1. Zayıf Hadislerin Tanımı ve Hüccet Oluşundaki Muhaddis-Fakih İhtilafı 170
1.4.6.2. Zayıf Hadislerin Ahkâm Hadisleri Kitaplarında Yer Alması ve Sebepleri 177
1.4.7. Ahkâm Hadisleri Eserlerinin Genel Özellikleri 185

İKİNCİ BÖLÜM 190

FIKIH VE HADİS İLİMLERİNİN TEŞEKKÜL VE GELİŞİM SÜREÇLERİNDE FIKIH-HADİS İLİŞKİSİ 190

2.1. TEDVİN VE TASNİF SİSTEMLERİNİN OLUŞUMU VE İKİ AYRI İLME DÖNÜŞMELERİ BAKIMINDAN AHKÂM HADİSLERİ-FIKIH İLİŞKİSİ. 190

2.1.1. İslami İlimleri Tedvin İhtiyacının Ortaya Çıkışı 190

2.1.1.1. Teşekkül, Tedvin ve Tasnif Sürecinde Fıkıh-Hadis İlişkisi 191

2.1.1.2. İki Ayrı İlme Dönüşme Sürecinde Fıkıh-Hadis İlişkisi 206

2.1.2. Ahkâm Hadisleri ve Eserlerinin Mezheplerin Doğuş ve Şekillenmesindeki Rolü 210

2.1.2.1. Rey Ehli ve Hadis Ehli İhtilafının Fıkhın Tedvinine Etkisi 214

2.1.2.1.1. Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadis Arasındaki İhtilaflar İçin Gösterilen Nedenler 218

2.1.2.1.2. Ahkâm Hadisleri Ekseninde Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadisin Özellikleri 221

2.1.2.2. Hadisin Kabul Şartlarından Ravinin Fakih Olması 227

2.1.3. Fıkıh Mezheplerinin Ahkâm Hadisleri ve Eserlerine Yaklaşımları 230

2.1.3.1. Ahkâm Hadisleri Eserlerinde Mezhep Taassubu 231

2.1.3.1.1. Ahkâm Hadisleri Eserlerinde Delil Yerine Mezhebin Görüşüne Tabi Olma Yaklaşımı 231

2.1.3.1.2. Ahkâm Hadisleri Eserlerinde Mezhep Yerine Delile Tabi Olma Yaklaşımı 237

2.1.3.1.3. Fıkhî İhtilaflardaki Rolü Açısından Ahkâm Hadisleri Eserleri . 243

2.1.3.2. Usûlü'l-Fıkhın Ahkâm Hadisleri Eserleri Üzerindeki Etkisi 251

2.1.3.3. Ahkâm Hadisleri ve Eserlerinin Fıkıh İlmine Katkısı 255

2.1.4. Fakih Muhaddis-Muhaddis Fakih 257

2.1.4.1. Fıkıh ve Hadis İlimlerinin Ayrışmasının Doğurduğu Fakih-Muhaddis Nizâ'ı 268

2.1.5. Temel Fıkıh Kaidelerinin Teşekkülünde Ahkâm Hadislerinin Etkisi 274

2.1.5.1. el-Kavâidü'l-Fıkhiyye Kavramının Tanımı, Kısa Tarihçesi ve Hadis Rivayetlerinin Tenkitinde Şer'î Kaidelerin Rolü 274

2.1.5.2. Külli Kaidelerin Kaynakları 278

2.1.5.2.1. Hadis Naslarına Dayanan Fıkıh Kaideleri 278

2.1.5.2.2. Sahabe ve Tabiin Sözlerine Dayanan Fıkıh Kaideleri 284

2.1.6. Fıkıh Eğitiminde Ahkâm Hadisleri Merkezli Eğitim 285
2.1.6.1. İslam Tarihinde Fıkıh Eğitiminde Kullanılan Eğitim Yöntemleri..... 286
2.1.6.2. Ahkâm Hadisleri Merkezli Fıkıh Eğitiminin Tarihi Arka Planı..... 287
2.1.6.3. Fıkıh Eğitiminde Ahkâm Hadisleri Yöntemi..... 293
2.1.7. Oryantalistler ve Ahkâm Hadisleri..... 297
2.1.7.1. Oryantalistlerin Ahkâm Hadislerine Yaklaşımları 298
2.1.7.2. Hadislerin Güvenilmezliğini İspat İçin Oryantalistlerin Baş Vurduğu Yöntemler 302
2.1.7.3. Oryantalistlerin Nazarında İslam Hukuku Kaynaklarından Ahkâm Hadislerinin Teşekkülünde Etkili Olan Faktörler..... 312
2.1.7.3.1. İslam Hukuku Kaynaklarından Ahkâm Hadislerinin Teşekkülünde Harici Faktörün Etkisi..... 312
2.1.7.3.2. İslam Hukuku Kaynaklarından Ahkâm Hadislerinin Teşekkülünde Dâhili Faktörün Etkisi..... 313
SONUÇ 321
KAYNAKÇA 328

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1 - Abdürrezzâk'ın *el-Musannef'î*, Müslim'in *Sahîh'*i ve Nesâî'nin *es-Süneni*'ndeki Bölüm Adları 164

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Joseph Schacht'ın Ravi Zincirini Yanlış Verdiği Rivayet Zincirinin Muhtemel Doğru Hali 309
Şekil 2: Joseph Schacht'ın Ravi Zincirini Yanlış Verdiği Rivayet Zinciri 309
Şekil 3: Joseph Schacht'ın Ravi Zincirini Yanlış Verdiği Rivayet Zincirinin Doğru Hali 310

KISALTMALAR

b.	İbn
bkz.	Bakınız
bnt.	Bint
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
EKEV	Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
h.	Hicrî
Hz.	Hazreti
İSAM	İslami Araştırmalar Merkezi
İSTEM	İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi
No.	Numara
ö.	Ölümü
r.a.	Radiyallahu anh
s.a.s.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
s.	Sayfa
S.	Sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik
t.y.	Tarih yok
vb.	Ve benzeri
vs.	Ve sair
y.y.	Yayıncı yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

İslamî ilimler arasında, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetiyle ilgisi olmayan neredeyse hiçbir ilim bulunmamaktadır. Ayetler gibi sünnet de tüm bu ilimlerin çakışma noktası hükmündedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.), Kur'an'ın teorik ve pratik olarak en iyi tanıtıcısı olması bakımından sünnet, âdeta İslam'la eş değer kabul edilmiştir. Hadis ilmi, sünnetin bu otoritesini sonraki dönemlere taşıyan en eski İslamî ilim hüviyetini taşımaktadır.[1] Muhteva bakımından genel olarak itikat, ahlak, fıkhî hükümler ve tarihî mevzular şeklinde dört temel bölümden oluşan hadislerdeki fıkhî hükümler, İslam fıkhının temelini oluşturan ve ezici çoğunluktaki hükmün üzerine mebni olduğu ahkâm hadisleridir.[2]

Hadis ilminin alt dallarından olan ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şer'î hüküm içeren söz, davranış ve takrirleri şeklindeki sünnetin amelî boyutunu oluşturan ahkâm hadisleri, fıkıh ilminin kökenini oluşturduğu gibi, aynı zamanda kuvvet açısından ikincil, materyalin bolluğu açısından ise birincil kaynak konumundadır. Bu bağlamda İslamî ilimler bütününün birer parçaları olan hadis esas, fıkıh ise bu esas üzerine yükselen bina gibidir. Esasa mebni olmayan her bina yıkılmaya mahkûm olduğu gibi, üzerinde binanın olmadığı her esas da bozulup dağılmaya mahkûmdur.[3]

Hukukun kökeni ve kaynağı kavramları hususu karmaşık konulardan biridir. Köken (origin / أصل) ve kaynak (source /مصدر) kelimelerinden her biri, çoğu kere diğerinin yerine kullanılabiliyor olsa da hukuk kelimesi ile birlikte kullanıldığında aralarında bariz farkların olduğu anlaşılır. "Hukukun kökeni" teriminden, hukuku

[1] Said Hatipoğlu, **Hadis Tedkikleri**, Otto Yayınları, Ankara, 2009, s.50.
[2] Selahattin Yıldırım, "İbn Dakîki'l-Îd'in Hadis Şerhleri ve Bu Şerhlerdeki Metodu"**, Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi**, S.1, s.45-46.
[3] Muhammed b. el-Hasan el-Hacvî el-Fâsî, **el-Fikrü's-Sâmî fî Târîhi'l-Fıkhi'l-İslâmî**, İdâretü'l-Ma'ârif, Ribât, 1340, c. 4, s.13.

oluşturan alt yapı, gerekçeler, hukukun dayandığı temeller hukukî inanç, hukukî idrak, hukukî vicdan ve hukuk idesi, kısaca hukukun yaratıcı kaynakları kastedilirken, "hukukun kaynakları" tabirinden ise pozitif hukukun ortaya çıkış şekilleri ve onun biçimsel dayanakları anlaşılmaktadır.[4] Bu ayırım nazar-ı itibara alındığında ahkâm hadisleri, İslam hukukunun hem kökenlerinden hem de kaynaklarından biri konumundadır.

İlk dönemlerden itibaren hüküm ihtiva eden hadislere, değişik adların yanı sıra 'ahâdîsü'l-ahkâm' adı verilmiş ve bu ifade zamanla bu hadisleri konu edinen pek çok eserin adında ve muhtevasında yerini almıştır. Bu eserler, büyük hadis külliyatı içinde fıkha dair hadislere ulaşımı kolaylaştırmanın yanı sıra, sahabenin görüş ve fiillerini, istidlal keyfiyetlerini, bazı hadislere muhalefetlerini, hadisin lafızlarındaki ihtilaflarını ve fıkhı ilgilendiren daha pek çok konuyu aktarma görevini de ifa etmişlerdir. Ahkâm hadisleri metinlerinin müstakil eserlerde toplanmasını takip eden süreçte bu eserlere yönelik şerh türü telifat ortaya çıkmaya başlamış ancak özellikle Moğol saldırıları (1258) sonucunda meydana gelen tahribattan diğer İslami kaynaklar gibi ahkâm hadisleri eserleri de nasibini almıştır.

İslamî ilimler tarihinde, bir hadis disiplini olmakla birlikte ahkâm hadisleri gerek hadis âlimleri gerekse fıkıh âlimleri tarafından ele alınmıştır. Bu hadislerle ilgili hadis âlimleri daha çok hadis cihetiyle, fıkıh âlimleri de daha çok fıkıh cihetiyle eserler kaleme almışlardır. Her iki cenahtan bu şekilde pek çok eser ortaya çıkarken, bu çalışmaların son dönemde fıkıh ilmi aleyhine gerilediği, bu hadislerin ağırlıklı olarak hadis ilmi bağlamında incelendiği görülmektedir. Bu duruma bağlı olarak ahkâm hadisleri disiplinin fıkıh ilmi bağlamında incelenmesi ihtiyacı hasıl olmuştur.

II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Ahkâm içeren hadisler, değişik adlar altında hadis ilminin bünyesinde ele alınan bir ilim dalı olmakla birlikte, tedvin ve tasnif süreçlerindeki etkileşim, fıkıh ekollerinin teşekkül ve gelişimindeki rolü, ihtiva ettiği usûl, kavâid ve füruât konuları gibi birkaç yönüyle fıkıh ilmiyle de çok yakın bir ilişkiye sahiptir. Klasik kaynaklarda

[4] Tevhit Ayengin, "İslâm Hukukunun Kökeni Üzerine Bazı Düşünceler", **Usul İslam Araştırmaları**, c. 4, S. 4, s.99-100.

‘ahâdîsü’l-ahkâm’ şeklinde sıklıkla kullanılmış olmakla birlikte, o kaynaklarda bu kavrama dair belirli bir tanıma rastlanmamaktadır. Son dönemde ise bu alanda çalışan bazı araştırmacılar, ahkâm hadislerinin tanımını yapmakla kalmamış, ‘Ahkâm Hadisleri İlmi’ adı altında bir tanımı da ortaya koymaya çalışmalardır. Buna rağmen bu adı taşıyan bir ilmin çerçevesinin belirlendiğini, öncelikle hadis, ardından da fıkıh ilimleri arasındaki konumunu belirleyen sınırlarının çizildiğini söylemek pek mümkün görünmemektedir. Doğuşundan sonra, kendisini hadis ve fıkıh ilimleri arasında bir yerde konumlandıran, daha yerinde bir tabirle; ayrışmaya başlayan hadisle fıkıh ilimlerinin tekrar birlikteliğini sağlayarak ‘hadis fıkhının’ oluşmasına ön ayak olma gayesindeki bu tür hadisler, aynı zamanda kaynak ve şerh niteliğinde hayli zengin bir literatüre de sahiptir. Bu itibarla şu aşamada hadis ilminin bünyesinde yer alan ilmî bir disiplin olarak telakki edilmesinin daha yerinde olacağı düşünülmektedir. Bu mefkureden hareketle bu tez, müstakil bir disiplin olarak ahkâm hadislerinin fıkıh ilmiyle ilişkisini değişik konular bağlamında ele almayı amaçlamaktadır.

Ahkâm hadislerinin kendisinin fıkıhla ilişkisini ifade etmek, malumun i‘lamı olmasının ötesine geçmeyecektir. Ancak ahkâm hadisleri ve bu hadisleri inceleyen disiplinin, fıkıh ilimlerinin teşekkül, tedvin ve tasnif süreçlerinde, fıkıh mezheplerinin teşekkülü ve gelişimi, hüküm istinbatında hadislere yaklaşımları ve istinbat yöntemlerine etkisi, fıkhın kaynaklarını inceleyen oryantalistlerin bu hadislere bakış açıları, fıkıh eğitiminde fıkıh metinleri veya şerhleri yerine, bu hadislerden hareketle fıkıh tedrisatının yapılması, bunlara ilave olarak her bir ahkâm hadisi eserinin fıkıh ilmi cihetiyle ele alınması gibi pek çok konu, bu ahkâm hadisleri disipliniyle fıkıh ilminin etkileşimi bakımından araştırılmayı hak eden konulardandır.

Hadisleri değerlendirme ve onlardan hüküm çıkarmada fakihlerin göz ardı edilemeyecek esasları bulunmaktadır. Sünnetin anlaşılmasında hadisçilerin kriterleri yeterli olmadığı zaman başvurulacak en önemli merci, fukahanın geliştirdikleri ölçülerdir. Diğer bir ifadeyle hadisçilerle fıkıhçıların çalışmaları bir araya geldiğinde sünnetin daha sağlıklı değerlendirilmesi mümkün olacaktır.[5] Ahkâmın elde edilmesini

[5] İsmail Hakkı Ünal, “Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım”, **Hadis’in Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Samsun İlim Yayma ve Eğitim Vakfı, 14-15 Ekim 1993, Samsun, s.144.

sağlayan kaynaklar Kitap, sünnet, icmâ‘ ve akıl gibi şeriatın kaynaklarına vakıf olmak, zannı kullanarak onları değerlendirebilmek ve onlardan mukaddem ve muahhar olması gerekenin hangisi olduğunu bilmek fakihliğin şartlarındandır.[6]

Ahkâm hadislerinin fıkıh ilmindeki bu belirleyici konumu, fukahanın ihtilafında da başat rol oynayan unsurlardandır. Zira hadisleri ayetlerden ayıran önemli bir fark, ayetlerin mütevatir olmasına bağlı olarak kaynak analizine ihtiyaç duymaması, hadislerin ise ezici çoğunluğunun kaynak tahliline ihtiyaç duyması ve bunun fukahanın ihtilafında çok büyük rol oynamasıdır. Aynı şekilde ahkâm hadislerinin tasnifi ve birer fıkıh kaynağı gibi şerhe tabi tutulmaları gibi hususlarda bu defa fıkıh ilmi belirleyici konuma gelmiştir. Ahkâm hadislerinin kaynak analizi, fakih ve muhaddislerin odağında olduğu gibi İslam hukukunun kaynağını mercek altına alan oryantalistlerin de odaklandığı konular arasındadır.

Bütün bunlardan sonra araştırmanın önem ve amaçlarını birkaç başlıkta şöyle arz etmek mümkündür:

1. Ahkâm hadisleri, iki temel İslami ilmin çakışma noktasında bulunmaktadır; biri fıkıh diğeri ise hadis ilmidir. Dolayısıyla ahkâm hadisleriyle iştigal eden ilim erbabı her iki temel İslami ilimle iştigal etmiş olur. Aynı şekilde, ahkâm hadisleri tarihini araştıran bir araştırmacı da hem teşri tarihini hem de hadis tarihini araştırmak durumundadır. İslami ilimlerin her biri, bir bütünün birer parçası hükmünde olduğundan bu ilimler ve bu ilimlerle iştigal eden ilim ehlinin birbirinin alternatifi veya muhalifi değil, tamamlayıcı parçası olduğu idrakiyle mezkûr ilimlerin yakınlaştırılması gerekmektedir.

2. Ahkâm hadisleri disiplini, İslam hukuku cihetiyle fıkıh melekesinin gelişimine katkıda bulunarak, delilden şer’î-amelî bir hükmün istinbatını sağladığından bu alanda yazılmış eserlerin tespiti ve incelenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışma, konuyla ilgili yazılmış olan temel eserleri ve şerhlerini, özellikle fukaha tarafından yazılanları tespit ederek bu amaca hizmet edecektir. Bu alanda yapılacak

[6] Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, **el-Mustasfâ**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1994, s.343-344.

araştırmalarla taklit merkezli değil, şer‘î delile dayalı ittiba‘ ve tahkik merkezli yaklaşım daha bir güç kazanabilecektir.

3. Ahkâm hadislerinin yekûnu ile ilgili öteden beri devam edegelen tartışmalar mevcuttur. Bu tür hadisler için bir sayı belirlemenin imkânı ve bu imkân dâhilinde kaç hadisten bahsedildiği, edilebileceği bu çalışmada ele alınacaktır. Kuşkusuz şer‘î–amelî hadisler varit olduğu gibi, akide, kıssa, ahlak, âdâb, züht, kıyamet vb. konularla ilgili rivayet edilmiş olan hadisler de mevcuttur. Ahkâm hadislerinin, bu hadis türlerinin tümünden çıkarılabilecek hadisler mi yoksa sadece şer‘î-amelî hadislerden müteşekkil hadisler mi olduğu bu çalışmada değerlendirilecektir.

4. Ahkâm hadisleri ile ilgili yazılmış eserlerin mahiyeti ve niteliği âlimden âlime değişiklik arz ettiği gibi, mezhepsel, bölgesel ve zamansal farklılıklara göre de değişiklik arz edebilmektedir. Çalışmamızda bu farklılıklar üzerinde de durulacak ve bu farklılığın nedeni ve fıkıh konularındaki sonuçlarına değinilecektir.

5. Tarih boyunca fıkıh eğitim-öğretiminde pek çok metodolojiden faydalanılmıştır. Bunlar arasında ahkâm hadislerine dayalı fıkıh eğitim-öğretimi de bulunmaktadır. Bunun tarihçesi, meziyetleri, yöntemleri ve hedefleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

6. Fıkhın ikinci temel kaynağı olan ahkâm hadisleri ile fıkıh ilmi arasındaki etkileşimi ve bu hadislerin fakihlerin ihtilafındaki rolünü ve bu ilim dalının İslamî ilimler arasındaki yerini ortaya koymak çalışmamızın bir diğer amacıdır.

III. ARAŞTIRMANIN SINIRLANDIRILMASI

Tezin sınırları bağlamında hadis ilminin bünyesinde yer alan ahkâm hadisleri, ahkâm cihetiyle İslam hukuku ilminin kapsamına da girmektedir. Bu itibarla tarihçe ve ilişki bakımından hem fıkıh hem de hadis ilimlerinden bağımsız düşünülemeyeceği gibi her iki ilmin etkileşiminde ahkâm hadisleri köprü vazifesini yerine getirmiştir. Bu bakımdan çalışmada ahkâm hadisleri disiplinine ve bunun hadis–fıkıh ilimleri ilişkisindeki rolüne, mümkün olduğunca fıkıh ilmi zaviyesinden bakılmaya çalışılacaktır.

Burada dikkatten kaçmaması gereken konu, bu çalışmanın ahkâm hadislerinin bizzat kendisiyle alakalı olmadığıdır. Hadisin derecesi, kaynakları, rivayet şekilleri, sened ve metin analizi, doğrudan veya istinbat yoluyla bu hadislerin ihtiva ettiği hükümler, istinbatta kullanılan yol ve yöntemler, sahabe, tabiîn ve sonrasındaki hadis ve fıkıh âlimlerinin bu konulardaki ihtilafları vb. hususlar, bu çalışmanın başlıkları arasında yer almamaktadır. Bu çalışma, fıkıh ilminin kaynak ve kökeninde yer almasından ötürü, ahkâm hadislerinin tarihçesini, eserlerini ve türlerini, hadis-fıkıh ilişkisindeki rolünü, fıkıh ekollerinin doğuşu ve gelişimine etkisini, oryantalistlerin bu konudaki değerlendirmelerini ve fıkıh eğitimindeki rolünü ele almaya çalışacaktır. Ancak çalışmanın konuyla ilgili ilk çalışma olması ve konunun doğası gereği zaman zaman sınırların ihlal edildiği durumlar da olmuş olabilir.

IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ ve KAYNAKLARI

Ahkâm hadisleri bağlamında yapılan araştırmaların neredeyse tamamı hadis ilmi merkezli yapılan araştırmalardır. Ahkâm hadisleri ve ilmiyle ilgili bazı teknik bilgiler, bu araştırmaların herhangi bir ahkâm hadisi eserine yönelik yapılan tahkik vb. çalışmaların mukaddimelerinde yer alan genel bazı bilgiler ya da son derece sınırlı birkaç tez veya makaledeki incelemelerden ibarettir ki bunlar da hadis merkezli yapılan araştırmalardır. Ahkâm hadislerini bir disiplin olarak fıkıh ilmiyle ilişkisi bağlamında inceleyen kapsamlı bir çalışmaya ise vakıf olamadığımızı söylememiz abartı olmayacaktır.

Bu tezde çalışılan ahkâm hadisleri disiplini, araştırılabildiğimiz kadarıyla fıkıh nokta-i nazarıyla çalışılmış bir konu değildir. Var olan araştırmalar, hadis ilmi alanında yapılan çalışmalar olup, tahkik edilmiş bazı ahkâm hadisleri eserlerinin mukaddimelerinde ‘mukaddime tarzında’ bazı bilgiler ve sınırlı birkaç araştırmadan ibarettir. Bu bakımdan parçalar halinde ve bir hayli dağınık bir şekilde çalışılmış olması, konunun iki yakasını bir araya getirmeyi zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan dirâyetü’l-hadîs, fıkhü’l-hadîs, ahâdîsü’l-ahkâm gibi adlarla hadis ilminin bünyesinde yer alan bir alanın, fıkıh alanına çekilmesinin de kendine göre zorlukları bulunmaktadır.

Çalışmamızda öncelikle konuyla ilgili olan ‘ahkâm’, ‘hadis’, ‘ahâdîsü’l-ahkâm’, ‘ahâdîsi’l-ahkâm ilmi’ ve ‘ahâdîsü’l-ahkâm eserleri’ kavramları ile bu kavramlara yakın anlamlara sahip diğer bazı kavramlar, ortak ve ayrıştıkları noktalar belirtilerek ele alınmıştır. Tez, ahkâm hadislerini ve ilmini, tüm başlıklarda fıkıh penceresinden incelediğinden tezin geneli veya bazı başlıkları ile ilgili öncelikle tespit edilen hadis, fıkıh veya ortak kaynakların taraması yapılmıştır.

Tezin konusu ahkâm hadislerinin kendisinden ziyade, ahkâm hadisleri etrafında şekillenen disiplin olduğundan, hadis edebiyatı kapsamında olan hadis kritiğine gerekmediği sürece girilmemeye özen gösterilmiştir. Çalışma, ağırlıklı olarak ahkâm hadisleri disiplinin tarihini, önemini, sayısını, literatürünü, bu hadisler bağlamında hadis-fıkıh ilişkisini ve oryantalistlerin fıkıh ve ahkâm hadisleri ilişkisine bakış açısını incelemektedir. Literatürü ele alırken de tamamen ve ağırlıklı olarak ahkâm hadislerini içeren eserler ele almaya çalıştık.

Tezde, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitünün yazım kurallarına bağlı kalınmıştır. Arapça kaynak ve müelliflerinin adlarının Latinize edilmesinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi ve Türk Dil Kurumu yazım kuralları esas alınmıştır.

Tez konusuyla ilgili var olan araştırmalar hakkında tespit edilebildiği kadarıyla ahkâm hadisleri ve ilmini fıkıh nokta-i nazarıyla ele alan bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Klasik ve yakın dönem âlimlerin ahkâm hadisleri kaynaklarına yönelik yapılan neredeyse tüm şerh nitelikli eserler, birer fıkıh kitabı hüviyetini taşıyor olmakla birlikte bu eserler, ahkâm hadislerindeki furû‘, usûl veya kaideler gibi fıkhın konularına münhasıran yapılmış şerhler olup ahkâm hadislerini bir disiplin olarak fıkıh zaviyesinden ele alan eserler değildirler. Yakın dönemde ahkâm hadisleriyle ilgili yapılan araştırmalara gelince, bunların neredeyse tamamı, ya bir ahkâm hadisi eserinin tahkik ve tahlilini veya var olan eserlerin hadis ilmi cihetiyle genel bir çerçevesini ele alan çalışmalar şeklindedir. Nitekim aşağıda ahkâm hadisleriyle de ilgili bulunan ve bizim de yer yer istifade ettiğimiz çalışmalardan biri yer almaktadır:

Fahrettin Yıldız’ın, *İlmi Bir Disiplin Olarak Fıkhü'l-Hadîs* başlıklı 2016 yılında Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Hadis Bilim Dalında Prof. Dr. Ali Akyüz danışmanlığında tamamlanan bir doktora tezi bulunmaktadır. Tezin isminden de anlaşılacağı üzere fıkhü'l-hadîsin merkeze alındığı bir çalışmadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHKÂM HADİSLERİ DİSİPLİNİNİN KAVRAMLARI, SAYISI, ÖNEMİ, TARİHÇESİ VE LİTERATÜRÜ

1.1. AHKÂM VE HADİS LAFIZLARININ SÖZLÜK VE TERİM ANLAMLARI

1.1.1. Ahkâm ve Hadis Lafızlarının Sözlük Anlamları

"Ahkâm Hadisleri" (أحاديث الأحكام) kavramı, iki temel kelimeden tşekkül etmektedir. Birincisi ahâdîs, ikincisi ise ahkâm kelimesidir.

Ahâdîs kavramı hadis kavramının çoğul hali olmakla birlikte, kıyasa aykırı olarak gelen bir çoğuldur. Kıyasa uygun çoğulu ise hidsân, hüdsan ve hüdesan'dır.[7] Ahkâm kavramı ise hüküm kavramının çoğuludur.[8] Bu kavramların sözlük ve terim anlamlarını aşağıdaki şekilde arz etmek mümkündür:

a. Hadis Kavramı: Bu kavram dil açısından iki manada kullanılmaktadır: 1. Bir şeyin yeni olanı, kadim olanın zıttı. 2. Az veya çok bir haber.[9]

Terim anlamı açısından her İslamî ilmin kendine göre bir tanımı söz konusudur. Burada hadis kavramı, hadis, fıkıh ve usûlü'l-fıkıh ilimlerince yapılan tanımına değinilecektir. Her ne kadar hadis kavramı bazı âlimlerce sünnetin sözlü olan türü olarak tanımlansa da, Hâfız el-Irâkî (ö. 826) gibi bazı âlimler nezdinde sünnet ve

[7] Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükrim b. Alî er-Ruveyfi'î İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî ve Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut, 1996, c. 3, s.75-77; Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdülkâdir er-Râzî, **Muhtârü's-Sihâh**, Mektebetu Lübnan, 1986, s.53.
[8] Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî ve Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut, 1997, c. 2, s.1444.
[9] Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, c. 2, s.1444; İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, c. 3, s.76.

hadis müterâdif (eş anlamlı) kavramlar olarak değerlendirilmektedir.[10] Sünnet ile hadis kavramları arasındaki farka işaretle, hadisin teorik bir ilim, sünnetin ise amelî bir unsur olduğu söylendiği gibi,[11] hadisi Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivayet edilenler, sünnetin ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.) söz, fiil ve takrirlerinden daha geniş, sahabe ve tabiînden oluşan ilk dönem Müslümanların da cari olan amellerini ihtiva eden rivayetler olduğu da söylenmiştir.[12] Hadis, haber, eser vb. kavramlar arasındaki aynılık veya farklılık hadis ilminin konusu olup bu çalışmanın kapsamında değildir. Bu çalışmada hadis kavramı sünnet kavramıyla aynı manada kullanılacaktır.

Terminolojik olarak "Hz. Peygamber'e (s.a.s.) atfedilen söz, fiil ve takrirlerin sözlü rivayet şekli" diye tanımlanan hadis ile sünnet kavramları, farklı manalara sahip olsalar da ilanihaye birbirlerinden bağımsız değildir. Zira hadis ile sünnet arasında diyalektik bir ilişkinin varlığı söz konusudur. Özellikle ilk dönem literatüründeki kullanımlarından, sünnet kavramının geniş bir kullanım alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki, sünnet hem toplumda var olan uygulamaların hem de hadislerden çıkarılan hükümlerin adı olmuştur. Diğer bir ifadeyle hadis, genellikle sünnetin taşıyıcısı durumunda olan rivayetler için kullanılmıştır.[13]

Hicri ilk iki asrın anlayışında hadis, sünnetin tek materyali olmamakla birlikte önemli bir kaynağını oluşturmaktadır. Bir anlamda "sünnet, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vahyin kontrolü ve yönlendirmesiyle din ve dünyayla ilgili sürdürdüğü hayat biçimidir; rivayetler ise bu yaşam biçiminin ifadeleri veya parçalarıdır", denilebilir.[14]

Hadis-sünnet arasında söz-eylem şeklinde bir ilişki düşünüldüğünde; bazen Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ortaya koyduğu fiiller, bilahare kavli rivayet biçimine (hadis) aktarılırken, bazen de hadisler bireysel ve toplumsal hayata yön veren eyleme dönüşerek sünnet haline gelebilmektedir. Binaenaleyh; hadisin sünnete dönüşebilme

---

[10] Muhammed Alî et-Tehânevî, **Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm**, Mektebetu Lübnân Nâşirûn, Beyrut, 1996, c. 1. S.627; Abdülfettâh Ebû Ğudde, **Lemehâtün min Târîhi's-Sünneti ve Ulûmihâ**, Mektebü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, Beyrut, 1984, s.9.

[11] Rıf'at Fevzî Abdülmuttalib, **Tevsîkü's-Sünneti fî'l-Karni's-Sânî'l-Hicrî, Üsusuhu ve İtticâhâtuhu**, Mektebetü'l-Hanancî, Mısır, 1981, s.19.

[12] Muhammed 'Accâc el-Hatîb, **es-Sünnetu Kable't-Tedvîn**, Ümmü'l-Kurâ li't-Tibâ'ati, Kahire, 1988, s.19; Abdülmuttalib, **Tevsîkü's-Sünneti fî'l-Karni's-Sânî'l-Hicrî,** s.19-20.

[13] Nevzat Aydın, "Hadisin Tespit ve Tenkidinde "Ma'rûf/Meşhûr Sünnet"in Metodolojik Değeri ve İşlevi", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 10, S.20, s.145.

[14] Aydın, "Hadisin Tespit ve Tenkidinde "Ma'rûf/Meşhûr Sünnet", s.145.

imkânı ile eylemin sözlü format kazanması, hadis-sünnet arasındaki diyalektik ilişkiyi ortaya koymaktadır.[15] Buradan hareketle, sözel rivayet ve nakle dayandığı için hadis, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) aktarılan kutsal bir âdet olması bakımından da sünnet olarak adlandırılması doğaldır.[16]

Hadis âlimlerinin hadis tanımı şu şekildedir: "Hz. Peygamber'den (s.a.s.) aktarılan bir kelime, söz, fiil, takrir ya da uyanık veya uykudaki hareket ve duruşlarındaki bir sıfattır."[17] Hadis ilminin tanımı konusunda hadis âlimleri rivayet ve dirayet olarak ikiye ayırarak, rivayete dayalı hadis ilmini şöyle tanımlamışlardır: "Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözleri ve filleri ile bunları içeren rivayetler, bunların harekelenmesi ve lafızlarının yazılmasını içeren ilimdir." Dirayete dayalı hadis ilmi için ise şöyle demektedirler: "Rivayetin hakikati, şartları, çeşitleri, hükümleri, ravilerin halleri ve şartları, rivayet edilenlerin çeşitleri ve bunlara taalluk eden meselelerin kendisiyle bilindiği ilimdir."[18] Kavramlaşma sürecini sahabe asrında tamamlayan sünnet terimi, tâbiîn asrında yukarıda mezkûr anlamlara ek olarak bid'at kavramının zıddı gibi yeni anlamlarda da kullanılmıştır.[19]

Usûl âlimlerince yapılan hadis/sünnet tanımı ise şudur: Hz. Peygamber'den (s.a.s.), şer'î delil olarak sadır olup metluv ve i'câz olmayan söz, davranış ve takrirlerdir.[20] Usûl âlimleri hadisle ilgili yaptıkları bu tanımla, Hz. Peygamber'i (s.a.s.), kendisinden sonra gelecek olan müçtehitler için içtihat kurallarını ve sınırlarını belirleyen kişi itibariyle merkeze almışlardır.[21]

Fukaha tarafından yapılan hadis/sünnet tanımı ise: Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'an'ın dışında emrettiği, nehyettiği veya özendirdikleridir.[22] Sünnet için yapılan diğer bir tanım ise "Şâri'in katiyet ifade etmeyen bir şekildeki talebidir." Ya da

---

[15] Aydın, "Hadisin Tespit ve Tenkidinde "Ma'rûf/Meşhûr Sünnet", s.145-146.
[16] Şevkî Dayf, **Târîhü'l-Edebi'l-Arabî**, Dâru'l-Me'ârif, Mısır, c. 2, s.36.
[17] Muhammed Abdürraûf el-Menâvî, **el-Yevâkît ve'd-Dürer**, (thk. Ebû Abdullah Rebî' b. Muhammed es-Su'ûdî), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, c. 1, s.110.
[18] Celâlüddîn Abdürrahmân b. Ebû Bekir es-Suyûtî, **Tedrîbü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbü'n-Nevevî**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1993, s.21; el-Menâvî, **el-Yevâkît ve'd-Dürer**, c. 1, s.112.
[19] Bünyamin Erul, "Sünnet Kavramının Oluşum ve Gelişimi", **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, c. 19, S.1, s.93.
[20] Vehbe ez-Zuhaylî, **Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî**, Dâru'l-Fikr, 1986, c. I, s.450.
[21] Hatîb, **es-Sünnetu Kable't-Tedvîn**, s.10.
[22] Sa'dî Ebû Ceyb, **el-Kâmûsü'l-Fıkhî Luğaten ve İstilâhan**, İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Karaçi, s.184-184.

"yapılmasında sevap bulunan, terkinde ise tenkit bulunan ama ceza olmayan söz ve davranışlardır. Bu manasıyla mendûb, müstehab, fazîlet, nafile gibi kavramlarla eş veya benzer anlamlarda kullanılmaktadır."[23] "Bid'atın zıttı, vacibin altında, mendubün ise üstünde olanlardır" şeklinde de tanımı yapılmıştır.[24] Diğer bir tanım: "farz ve vacip olmaksızın yapılmasının, terk edilmesinden daha hayırlı olandır"[25] Başka bir tanımda ise; "Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bazen terk etmekle birlikte sürekli yapmaya özen gösterdikleridir. Eğer bu süreklilik ibadet kastıyla yapılmışsa ona sünenü'l-hüdâ, sağdan giyinmek, sağ elle yemek, girişte sağ ayakla girmek gibi adet cinsinden olanlar ise sünenü'z-zevâid olarak isimlendirilir.[26]

Fukaha da hadisle ilgili yaptıkları mezkûr tanımla, kulların fiillerine vücûb, hürmet, ibâhe, nedb ve kerahet gibi şer'î bir hüküm cihetiyle taalluk eden Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uygulamalarını merkeze almışlardır.[27] Ayrıca fukaha sünneti, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) nakledilen farz veya vacip bir hükmü içermeyen rivayetler için de kullanmışlardır.[28] Ancak bu son tanım, fakihlerin hadise müteradif olan sünnet ile ilgili tanımlarından ziyade, tekâlif-i şer'iyye hükümlerinden biri olan sünnetin tanımı olarak ön plana çıkmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetinde mezkûr tekâlifin tamamına delil teşkil edecek rivayetlerin mevcudiyeti izahtan varestedir.

Usûl ve fıkıh âlimlerinin sünnet/hadis tanımlarında sünnetin "amelî" boyutunun ön plana çıktığı, hatta tamamen bu boyutla sınırlı olduğu görülmektedir. Bu da doğal olarak amelî boyutun üzerine bina edildiği esas olan akide ve bu ameli boyutun semeresi olan ahlakla ilgili delillerin dışarıda tutulması sonucuna götürmektedir. Bu tanımlara göre hadis, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) dayalı rivayetler

---

[23] Ebû Ceyb, **el-Kâmûsü'l-Fıkhî Luğaten ve İstilâhan**, s.184-185; Abdülazîz b. Muhammed es-Süveylim ve Diğerleri, **Mu'cemu Mustalehâti'l-Ulûmi'ş-Şer'iyye**, Medînetü'l-Melik Abdülazîz li'l-Ulûm ve't-Tekaniye, Riyad, 2017, c. 1, s.925-926; Ebü'l-Bekâ Eyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî, **el-Külliyât**, (thk. Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısrî), Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1998, s.497.

[24] Kal'acî, Muhammed Ravâs-Kanîbî, Hâmid Sâdık, **Mu'cemu Luğati'l-Fukahâ'**, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1988, s.251.

[25] Tehânevî, **Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn**, s.979.

[26] Tehânevî, **Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn**, s.981; Alî b. Muhammed b. Alî el-Cürcânî, **Kitâbü't-Ta'rîfât**, (thk. İbrâhîm el-Ebyârî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1996, s.161-162.

[27] el-Hatîb, **es-Sünnetu Kable't-Tedvîn,** s.11.

[28] Muhammed Muhammed Ebû Zehvu, **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn**, er-Riâsetü'l-Âmme li İsdârâti'l-Bühûsi'l-İlmiyye, Riyad, 1984, s.10.

bütünüdür. Ancak sünnetin, sahabenin uygulamalarına da şamil olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. İçki içene uygulanan had cezası, Kur'an'nın cem' edilmesi, Hz. Osman'ın (r.a.) Mushaf'ı üzerinde karar kılınması gibi…[29]

Netice itibariyle sünnet kavramının ortak lafzî kavramlardan biri olduğu, diğer bir ifadeyle her ilmin üzerine mebni olduğu temeller ve amaçlara bağlı olarak farklı anlamlarda kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla dil bilimciler lafzın anlamını, usûlü'l-fıkıh âlimleri şer'î deliller ve şer'î hükümlerin istinbatı için gereken kaideleri, hadis âlimleri, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nispet edilenlerden sened ve metin olarak kabul veya reddi mümkün olanı nakletmeyi, fıkıh âlimleri ise sevap veya günahın elde edilmesini sağlayan şer'î hükümler ile cevaz veya adem-i cevazlığını ön plana çıkarmışlardır.[30]

b. Hüküm: Dil açısından men etme ve karar verme anlamlarındadır. Bir şey hakkında hüküm vermek, onu hilafı olandan men etmektir. İnsanlar arasında hüküm vermek, onlar arasında karar vermek ve ayırmak demektir. Hikmet de buradan gelmektedir. Çünkü sahibini rezaletten ve fesat ahlaktan alıkoyar.[31]

Hükmün terim anlamında usûl âlimleriyle fıkıh âlimleri arasında temel bir farklılık vardır. Usûl âlimlerince genellikle yapılan şer'î hüküm tanımı: "Şâri'in, iktiza, tahyîr veya vaz' olarak mükelleflerin davranışlarına taalluk eden hitabıdır."[32] Bu tanımın câmi' olmadığını dile getiren Âmidî, şer'î hüküm tanımının şöyle olması gerektiğini ifade ediyor: "Şâri'in, şerî' fayda ihtiva eden hitabıdır."[33] Mütekellim usûl âlimlerince yapılan mezür tanımlara mukabil Fukaha ekolü usûl âlimleri ise hükmü; "şâri'in mükelleflerin fiilleriyle ilgili hitabıyla sabit olan husus" ya da "bu hitabın eseri" şeklinde tanımlamışlardır. Buna göre Hanefî usûlcüler nasla mükelleflerin fiilleri arasında bir ilişki kurarken, mütekellim usûlcüler, şâri' ile O'nun hitabı olan

[29] Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şâtibî el-Ğırnâtî, **el-Muvâfakât fî Usûli'ş-Şerî'ah**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, c. 4, s.3-4-5.
[30] Kayser Hamed Abd Müheydî el-Halbûsî, "Usûlü'l-Fıkhi ve Eseruhu fî Ulûmi'l-Hadîsi", **"el-Mu'temerü'l-İlmî es-Sâlis (İlmu Usûli'l-Fıkhi ve Siletuhu bi'l-Ulûmi'l-Uhrâ)**, Câmi'atü'l-Anbâr, Mecelletü Külliyeti'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Irak, 2013, S.3, s.141.
[31] İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, c. 3, s.270-273; İbrâhîm Enîs ve Diğerleri, **el-Mu'cemü'l-Vasît**, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, c. 1, s.190.
[32] Gazzâlî, **el-Mustasfâ**, s.45; Alî b. Muhammed el-Âmidî, **el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm**, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1402, c. I, s.169.
[33] Âmidî, **el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm,** c. 4, s.95-96.

nas arasındaki bağlantıya bakarak hükmü tanımlamışlardır.[34] Hitabın delaletine örnek olarak (namazı kıl)[35] ayetinde bulunan emir, şârî‘ olan Allah’a nispetle O’nun sıfatı olup ve îcâb olarak nitelendirilirken, ona taalluk eden mükellefin fiiline göre de vücûb olarak nitelendirilmektedir.

Fukaha ise şer‘î hüküm kavramını şu şekilde tanımlamışlardır: “Şer‘î hitabın delalet ettiğidir.”[36] Mütekellim usûl âlimlerinin hükme, kaynağı açısından, diğer bir ifadeyle Allah-u Teâla cihetiyle yaklaştıkları, hükmün hitabın kendisi olduğu görülmektedir. Fukaha usûl âlimleri ve fakihlerin hükmün fıkhî tanımında ise hükmün neye taalluk ettiği cihetiyle yaklaşıldığı, hükmün, hitabın delalet ettiği unsur ve onun eseri olduğu görülmektedir.[37]

Usûlcüler ile fakihler arasındaki ihtilafın lafzî olduğu, hitabın ve ona bina edilenin birbirinin gereği olduğu anlaşılmaktadır.[38]

1.1.2. Ahkâm Hadisi Kavramının Terim Manası ve İlişkili Kavramlar

Ahkâm hadisleri kavramı, ‘ahâdîs’ ifadesiyle hadis edebiyatı (sana‘tü’l-hadîs) kapsamına girerken, ‘ahkâm’ ifadesiyle de füru‘ veya usûl bakımından mükelleflerin amellerini ihtiva ettiğinden fıkıh ilmi kapsamına dahil olmaktadır.[39] Hadis kaynaklarında kendisiyle ilgili değişik adların kullanıldığı bu kavram yeni olmayıp, selef ulemadan günümüze pek çok eserin adında yer alması ve içeriğinde kullanılmasına rağmen bu eserlerde bu kavrama dair herhangi bir tanıma rastlanılmamaktadır.[40] Yakın dönemde bu alanda yapılan çalışmalar ise, ahkâm

---

[34] Muhammed Ebû’l-Feth el-Beyânûnî, “Ahkâm”, **DİA**, İstanbul, 1998, c. 18, s.466.
[35] İsrâ: 17/78.
[36] Muhammed b. Ahmed b. Abdülazîz b. Alî b. Neccâr, **Şerhu’l-Kevkebi’l-Münîr**, (thk. Muhammed ez-Zühaylî, Nezîh Hammâd) Mektebetü’l-Ubeykân, Riyad, 1993, c. 1. s.337.
[37] Abdullah b. İbrâhîm et-Tarîkî, **Âyât ve Ahâdîsü’l-Ahkâm Kiraatün cedîdetün**. http://www.islamtoday.net/bohooth/artshow-34-10041.htm, 11.09. 2017, s.2; el-Âmidî, **İhkâmü’l-Ahkâm**, c. 1, s.131-133; Ahmet Özel, “Ahkâm”, **DİA**, TDV, İstanbul, 1988, c. 1, s.550.
[38] Abdülkerîm b. Alî b. Muhammed en-Nemle, **el-Mühezzeb fî İlmi Usûli’l-Fıkhi’l-Mukârin**, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 1999, c.1, s.131.
[39] Muhammed Mansûrî, ““Melâmihü’l-Menhec fî Te’lîfi Kütübi Ahâdîsi’l-Ahkâm” İnde’l-Mâlikiye -el-Medresetü’l-Mağribiyye Ünmûzecen”-, **Cühûd Ulemâi’l-Mâlikiyye fî Hidmeti Ulûmi’s-Sünneti’n-Nebeviyye ve Kadâyâhâ’l-Muâsira Sempozyumu**, Muhammed Bûdiyâf Üniversitesi, Cezayir, 05-06 Kasım-2018, s.12.
[40] Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah İbn Abdülber el-Endelüsî, **Câmi‘u Beyâni’l-İlmi**, **Câmi‘ü Beyâni’l-İlmi ve Fadlihi**, (thk. Ebü’l-Eşbâl ez-Zührî), Dâru İbni’l-Cevzî, Riyad, 1994, c. 1, s.103; es-Süveylim ve Diğerleri, **Mu’cemu Mustalehâti’l-Ulûmi’ş-Şer‘iyye**, c. 1, s.60; Âlâ Saîd Nassâr el-Fevâri‘a, **Ahâdîsü’l-Ahkâm Dirâsetün Te‘sîliyye**, (Basılmamış Doktora Tezi), el-Câmi‘atü’l-Ürdünniye, Külliyetü Dirâsâti’l-Ülyâ, Ammân, 2015, s.27.

hadisleri kavramının klasik kaynaklardaki kullanım şekillerinden yola çıkarak bazı tanımların oluşmasını sağlamıştır. Yakın dönemde ahkâm hadislerinin tanımı genellikle "fıkhü'l-hadîs" kavramı çerçevesinde yapılmaktadır.[41]

Ahkâmla ilgili hadisler, tarihi süreçte değişik şekillerde adlandırılmıştır. Tabiîn ve tebe-i tabiîn döneminde ahkâm hadisleri için kullanılan kavramlardan biri 'helal ve haram ahkâmı' kavramıdır.[42] Örnek olarak İbnü'l-Mübârek (ö. 181), İbn Mehdî (ö. 198) ve İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241) gibi âlimlerin; "helal ile haram konusunda rivayette bulunduğunda katı davrandık, ancak fazilet vb. konularda rivayet ettiğimizde esnek davrandık" şeklindeki ifadeleri bulunmaktadır.[43] Diğer bir adlandırma 'fıkıh hadisleri' şeklindedir. Âsım el-Ahmel (ö. 142), eş-Şâ'bî'ye (ö. 104) fıkıh hadislerini arz ettiğini, onun da o hadisler konusunda icâzet verdiğini aktarmaktadır.[44]

Bunun dışında bu hadisler, 'ahkâm hadisleri'[45] şeklinde de adlandırılmıştır. İmam Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resulullah'tan (s.a.s.) helal ve haram, sünen ve ahkâmla ilgili rivayette bulunduğumuzda senedlerde katı davranırız. Hz. Peygamber'den (s.a.s.) fezâilü'l-a'mâl ve bir hükmü ortaya koyma veya ortadan kaldırma niteliğinde olmayan konularda rivayet ettiğimizde senedlerde esnek davranırız."[46] Abdülganî el-Makdisî (ö. 600), bu alanda telif ettiği eserlerden birisini *el-Umdetü'l-Kübrâ fî Ahâdîsi'l-Ahkâm* adını vermiş, girişinde de "bunlar helal

---

[41] Bkz: A'zamî, Muhammed Diyaürrahmân, **Mu'cemu Mustalahâti'l-Hadîsi ve Letâifi'l-Esânîd**, Advâsü'Selef, Riyad, 1999, s.297-300; el-Gavrî, Seyyid Abdülmâcid, **Mu'cemü'l-Mustalahâti'l-Hadîsiyye**, Dâru İbni Kesîr, Beyrut, 2007, s.539; el-Fârisî, Abdurrahmân b. Ahmed b. Muhammed, **el-Ahkâmu'l-Fıkhiyyetü'l-Mustanbeta min Ahâdîsi'l-Ahkâm Bâbu "Mâ Câ fî Kirâeti'l-Me'mûmi ve İnsâtihi İzâ Semi'a İmâmehu" min Kitabi Müntekâ'l-Ahbâr Nemûzecen: Dirâsetün Te'sîliyye**, (Basılmamış Doktora Tezi), Câmi'atu Ayn Şems, Külliyetü't-Terbiye, Mecelletü'l-Kırâe ve'l-Ma'rife, Mısır, 2020, s.24.

[42] Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râî, **el-Cerhu ve't-Ta'dîl**, (thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî), Dâiretü'l-Ma'ârifi'l-Osmâniyye, Haydarâbâd, 1952, c. 1, s.6-9; Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî Ma'rifeti Usûli İlmi'r-Rivâye**, (thk. İbrâhîm b. Mustafâ Âli Bahbah ed-Dimyâtî), Dâru'l-Hüdâ, Mît Gamr, Mısır, 2003, c. 1, s.399.

[43] Suyûtî, **Tedrîbü'r-Râvî**, s.252.

[44] Abdullah b. Abdurrahmân es-Semerkandî ed-Dâremî, **es-Sünen**, (thk. Fevâz Ahmed Zemerlî – Hâlid es-Seb' el-Almî), Kütüphâne-i Kadîm, Karaçî. Bâbün fî'l-Arz, Hadis no: 632.

[45] İbn Abdülber, **Câmi'u Beyâni'l-İlmi**, s.103; Süveylim ve Diğerleri, **Mu'cemu Mustalehâti'l-Ulûmi'ş-Şer'iyye**, c. 1, s.60.

[46] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî Ma'rifeti Usûli İlmi'r-Rivâye**, c. 1, s.399.

ve harama dair olan ahkâm hadisleridir. Onları ezberlemek isteyen kimseye ulaşımı kolay olsun diye onları kısalttım ve senedlerini hazfettim" demiştir.[47]

Başka bir örnekte Ebû Dâvûd (ö. 275), eseri olan *Sünen*'i ile ilgili olarak Mekke ehline gönderdiği mektubunun sonunda şöyle demiştir: "Kitâbü's-Sünen'de sadece ahkâmı tasnif ettim; zühd, fezâilü'l-a'mâl ve onların dışındakilerin kitabını tasnif etmedim. Bu dört bin sekiz yüz hadisin tamamı ahkâmla ilgilidir."[48] Hadis ravisi âlimlerin ahkâm hadisleri konusundaki bu hassasiyetlerine bağlı olarak Basralı muhaddislerden Ebû Yahyâ Zekeriyya b. Yahyâ b. Abdurrahmân ed-Dabî (ö. 307), ravilerin cerh ve ta'dilinde "ahkâmda hüccet değildir" kavram ve kriterini getirmiş ve örneğin bu ifadeyi Zem'a b. Sâlih el-Cündî el-Yemânî (ö. ?) ile ilgili olarak kullanmıştır.[49] Bu ifadeden, ahkâm hadislerini rivayet eden ravilerle ilgili ekstra şartlar aradıkları, hangi raviden bu tür rivayetlerin kabul edilebilip edilmeyeceğine dair farklı kriterler belirledikleri anlaşılmaktadır.

Binaenaleyh; ahkâmdan kast edilen, ahkâmla ilgili hadisler olduğuna göre bu tabirin hicri ikinci asırdan itibaren tedavüle girdiği görülmektedir. Buna bağlı olarak bu kavramın ilk kullanıcısı olarak, *Kitâbü'l-Ahkâm* adlı eserinden ötürü İbnü'l-Harrât Abdulhak b. Abdurrahmân el-Ezdî el-İşbîlî (ö. 582) olduğu şeklindeki yaklaşım pek isabetli değildir.[50] Zira ondan önce kendisinin akranı olan el-Mütevekkil Alâllâh Ahmed b. Süleymân b. Muhammed (ö. 566), *Usûlü'l-Ahkâm fî'l-Helâli ve'l-Harâm* adlı eserini telif etmiştir.

Yukarıda ahkâm hadisleri kavramı ve onun yerine kullanılan diğer kavramlardan yola çıkarak birleşik iki kavram şeklindeki **'ahkâm hadisleri'** tabiri aşağıdaki şekillerde tanımlanmıştır:

---

[47] İbn Kudâme el-Makdisî, **el-Umdetü'l-Kübrâ** fî **Ahâdîsi'l-Ahkâm**, (thk. Rıf'at Fevzî Abdülmuttalib), Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 2003, s.3.
[48] Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, **Risâletu Ebî Dâvud ilâ Ehli Mekke fî Vasfi Sünenihi**, (thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1405, s.33-34.
[49] Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü't-Tehzîb**, (thk. İbrâhîm ez-Zeybâk-Âdil Mürşid), Müessesetü'r-Risâle, c. 1, s.635.
[50] Bu iddia için bkz: Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, Otto Yayınları, Ankara, 2017, s.46.

1. Şer‘î-amelî hükümlerle ilgili olan nebevi hadislerdir.[51]

2. Doğru bir bakış açısıyla kendileri aracılığıyla şer‘î ve amelî bir hükme ulaşmanın mümkün olduğu sahih ve hasen nebevi hadislerdir.[52]

3. Talat Koçyiğit, *Hadis Terimleri* adlı eserinde; “ahkâm hadisleri, umumiyetle insanların Allah’a karşı olan kulluk görevleri ile kendi aralarında birbirlerine karşı olan insanlık görevlerini ve birbirleriyle münasebetlerini düzenleyen hükümleri muhtevî naslardır” şeklindeki bir tanımla söz konusu kavramı açıklamıştır.[53]

4. Talat Koçyiğit’in tanımını biraz daha açar şekilde şöyle bir tanım yapılmıştır: Hz. Peygamber’den (s.a.s.) yapılmasının istenildiği veya men edildiği ya da bir şeyi sebep, şart veya mani kıldığı anlaşılan şer‘î bir hitabı içeren söz, fiil veya takrirlerdir.[54] Talep ve men arasında yer alan ‘ibâhe’ hükmünün bu tanımda yer almadığı dikkatten kaçmamaktadır.

5. Bir başka tanımlamada ahkâm hadisleri; haram, helal, mekruh gibi şer‘î bir hüküm ihtiva eden hadisler şeklinde yapılmıştır.[55] Diğer bir deyişle, şer‘î hükümlerin kaynağını oluşturan taharet (temizlik), ibâdet, tâ'at, mu'âmelat, ceza hukuku ve benzeri konulardaki fıkhî hükümlerin çıkarıldığı hadislerdir.[56]

6. Özafşar, bu hadislerle ilgili net bir tanım ortaya koymak yerine mahiyetleriyle ilgilenildiğine ve son dönemde yapılan tanımların ise ağırlıklı olarak

---

[51] Muhammed Süleymân el-Ferrâ, **Ahâdîsü’l-Ahkâm ve Eşheru Müellefâtihâ**, el-Câmi‘atü’l-İslâmiyye, Külliyetü’ş-Şerîah ve’l-Kânûn, Kismü’ş-Şerîati’l-İslâmiyye, Gazze, http://site.iugaza.edu.ps/mfaraa/files/2010/07/%D8%A3%D8%AD%D8%A7%D8%AF%D9%8A%D8%AB-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%AD%D9%83%D8%A7%D9%85-%D9%88%D8%A3%D9%87%D9%85-%D9%85%D8%A4%D9%84%D9%81%D8%A7%D8%AA%D9%87%D8%A7.pdf, s.2; el-Fevârî‘a, **Ahâdîsü’l-Ahkâm Dirâsetün Te‘sîliyye**, s.21; Benzer bir tanım için bkz: Nûr bint Hasan b. Abdülhalîm Kârût, “Medhalün li Dirâseti Ahâdîsi’l-Ahkâm”, **Mecelletü Câmiati Ümmi’l-Kurâ**, Yıl. 18, S.18, Mekke, 1998, s.141; Mansûrî, “Melâmihü’l-Menhec fî Te’lîfi Kütübi Ahâdîsi’l-Ahkâm”, s.12.

[52] Ferrâ, **Ahâdîsü’l-Ahkâm ve Eşheru Müellefâtihâ**, s.2; Mansûrî, “Melâmihü’l-Menhec fî Te’lîfi Kütübi Ahâdîsi’l-Ahkâm”, s.12.

[53] Talat Koçyiğit, **Hadis Terimleri Sözlüğü**, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1992. 32-33.

[54] Alî Mer‘â, **Mevsûatü’l –Mefâhîmi’l-İslâmiyyeti’l-Amme**, el-Meclisü’l-A‘lâ li’ş-Şüûni’l-İslâmiyye, https://shamela.ws/index.php/book/433 , Mısır, 2001, s.3-4; Mansûrî, **“Melâmihü’l-Menhec fî Te’lîfi Kütübi Ahâdîsi’l-Ahkâm”,** s.12.

[55] Abdullah Aydınlı, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1987, s.33-34.

[56] Mücteba Uğur, **Hadis Terimleri Sözlüğü**, Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, https://hadis.diyanet.gov.tr/Sozluk?harf=A , (08.05.2019).

‘ahkâm hadisleri’ kavramını merkeze alarak yapıldığına dikkatleri çektikten sonra, bu hadisler için en uygun tanımlamanın ‘fıkhî hadisler’ kavramı olduğunu belirtmekte ve bu kavramı şöyle tanımlamaktadır: “Fıkhî hadisler, insanların, Allah, hemcinsleri tabiat ve kendileriyle olan ilişkilerini konu edinen; hak ve mükellefiyetlerin dile getirildiği, ibadet, muamelat ve ukubâta dair hükümlerle, fıkhın usûl ve kaidelerini içeren rivayetlerdir.”[57] Bu tanımla, usûl, kavâid ve füru‘dan oluşan fıkhın temelini oluşturan hadisler, ‘fıkhî hadisler’ ya da ‘ahkâm hadisleri’ terimlerinin içinde yer almış olur.[58]

Yukarıda ahkâm hadisleriyle ilgili yapılan tanımlardan hangisi kabul edilirse edilsin, mezkûr hadislerin belirli bir sayıyla sınırlı olduğu düşüncesinde olmayanlar açısından, “gerek doğrudan gerekse de istinbat yoluyla hüküm çıkarmaya elverişli” kaydının düşülmesi gerekir. Zira bu düşünceye göre, âlimin ilmi derinliğine ve ferasetine göre ahlaktan zühde, âdâbtan fiten hadislerine varana kadar hemen her ayet ve hadis ameli bir hüküm çıkarmaya elverişlidir.

1.1.2.1. Bir Disiplin Olarak Ahkâm Hadisleri Kavramı ve İlişkili Kavramlar

Ahkâm Hadisleri İlmi (علم أحاديث الأحكام), kavram olarak yeni olup mütekaddim ve müteahhir hadis ve fıkıh ulemasının eserlerinde “علم أحاديث الأحكام” şeklinde bir ifadeye rastlanılmamaktadır. Metin, şerh, müstalahaü’l-hadîs, ilel, ricâl vb. hadis kaynaklarında bu tarz bir kullanım tespit edilmemiştir. Aynı şekilde kaynak ve şerh niteliğindeki ahkâm hadisleri eserlerinin taranması neticesinde de bir ilim olarak kullanıldığı vaki değildir. Bunun yerine hicri ikinci asrın ortalarından itibaren daha ziyade ahkâm içeren hadislere yönelik birtakım kavramlar ve bu hadislerin ravi ve rivayetine dair özel şartlar eserlerde yer almaya başlamıştır.[59] Şimdi bu kavramları aşağıda ele alacağız.

1.1.2.1.1. Dirâyetü’l-Hadîs ve Rivâyetü’l-Hadîs

Râmhürmüzî (ö. 360), *el-Muhaddisü’l-Fâsıl* adlı eserinde, rivayet ve dirayet ilimlerine sahip bazı âlimlerden bahsederek iki kavram arasında farklılığın olduğunu

[57] Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s.48.
[58] Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s.48.
[59] Fevâri‘a, **Ahâdîsü’l-Ahkâm Dirâsetün Te‘sîliyye**, s.22-23.

göstermiş,[60] fıkhü'l-hadîsin boyutlarına değinerek bu ilmin ilmî alt yapısı olabilecek ilkeleri ortaya koymak için hadis ehlinin maharetlerini ortaya koydukları bazı rivayetlere de yer vermiştir.[61] Hadis usûlüne dair kaleme alınan ilk eser olarak kabul edilen bu eser, hem dirâyetü'l-hadîs hem rivayet âdâbı konusunda daha sonraki çalışmalara kaynaklık etmiştir.[62] İki yerde hadis ilminin rivâyet ve dirâyet şeklinde ikiye ayrıldığını belirtmekle[63] bu şekil taksimatta ilk sayılmaktadır.

Râmhürmüzî, bu başlık ve bundan sonra gelen başlık altında; hadis nassının fıkhı, anlamlarının bilinmesi ve fetvaya güç yetirme, lafızlarda müttefek ve müfterak olanları ayırma, ravilerin isimleri arasındaki benzerlik ve farklılık, ravilerin neseplerinin bilinmesi, senedlerdeki ricâlin bilinmesi, sikâ olmayanlardan hadislerin alınmaması, sahih hadisle sahih olmayanın ayırt edilmesi vb. başlıkları ele almakta,[64] bununla dirâyetü'l-hadîs ilminin sadece fıkhü'l-hadîsle eşdeğer olmadığını, hadis ilminin sened ve ricâl gibi diğer konularını da ihtiva ettiğini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımın, cumhurun görüşü olduğu anlaşılmaktadır.[65]

Süyûtî (ö. 911), ilmu rivâyeti'l-hadîs' ve 'ilmu dirâyeti'l-hadîs' ilimlerini ilk defa tanımlayan kişi olan ilimler tarihçisi İbnü'l-Ekfânî namıyla meşhur Şemsüddîn Muhammed b. İbrâhîm es-Sincârî'den (ö. 749) nakille hadis ilminin, rivayete mahsus olan ve dirayete mahsus olan şeklinde ikiye ayrıldığını belirtmektedir. Rivayete mahsus olanı; 'Hz. Peygamber'in (s.a.s.) söz ve fiillerini, bunların rivayetini, zaptını

---

[60] Hasan b. Abdurrahmân er-Râmhürmüzî**, el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î**, (thk. Muhammed Accâc el-Hatîb), Dâru'l-Fikr, Şam, 1984, s.238.
[61] Fatih Mehmet Yılmaz, "İlk Hadis Usulü Eserinde Râmhürmüzî'nin Fıkhü'l-Hadîs Denemesi", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Çorum, Haziran, S.19/1, s.398.
[62] İbrahim Hatipoğlu, "el-Muhaddisü'l-Fâsıl" **DİA**, TDV, İstanbul, 2005, c. 30, s.394.
[63] Râmhürmüzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î**, s.238-312.
[64] Râmhürmüzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î**, s.238-311.
[65] Hüseyin b. Muhammed Şevât, **İlmü'l-Hadîs Rivâyeten ve İlmü'l-Hadîs Dirâyeten**, https://ebook.univeyes.com/145387/pdf-%D8%B9%D9%84%D9%85-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AF%D9%8A%D8%AB-%D8%B1%D9%88%D8%A7%D9%8A%D8%A9-%D9%88%D8%B9%D9%84%D9%85-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AF%D9%8A%D8%AB-%D8%AF%D8%B1%D8%A7%D9%8A%D8%A9%D8%8C-%D8%B3%D9%8A%D8%B1%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B5%D8%B7%D9%84%D8%AD-%D9%88%D8%AD%D8%AF%D9%91%D9%87-%D9%88%D9%85%D9%81%D9%87%D9%88%D9%85%D9%87 , (08.10.2021), s.6-8.

ve yazımını kapsayan ilim'[66] şeklinde, dirayete mahsus olanını ise; 'rivayetin hakikati, şartları, çeşitleri, ahkâmı, ravilerin durumu, şartları, rivayet edilenlerin türleri ve bunlarla ilgili olan konular' şeklinde tanımlamaktadır.[67] Her iki kavramın tanımında, rivayet edilen hadisin daha çok şekil cihetiyle ele alınması gibi bir iç içelik söz konusu olmakla birlikte, dirayetin 'ahkâm' konularını içermesi, iki kavram arasındaki en önemli fark olarak gözükmektedir. Burada iki tanımdan yola çıkarak Mehmet Görmez'in 'iki kavramdaki ayırımın pratik hiçbir faydası olmamıştır' şeklindeki yaklaşımına[68] tamamen katılmak mümkün değildir. Dirayet ilminin, rivayet ilminden farklı olarak ahkâm konularını muhtevi olması bile tek başına önemli bir farklılıktır. Bu farklılık, muhaddislerin sened tetkikinin yanı sıra metin tenkidi esaslarını da ele aldıklarını, dolayısıyla muhaddislerin sadece senedle iştigal ettikleri iddiasının eksik ve yanlış bir tespit olduğunu ortaya koymaktadır.[69] İbnü'l-Ekfânî'nin, dirâyetü'l-hadîs için gereken ilimlerin, tefsir için gereken ilmiler olduğunu söylemesi, tefsiri Kur'an'ın şerhi, dirâyetü'l-hadîsi de hadisin metnine odaklı hadis şerhi gibi gördüğünü ortaya koymaktadır.[70]

Zekeriyâ el-Ensârî (ö. 925), dirâyet bakımından hadis ilmini, 'kabul ve ret cihetiyle ravi ve rivayet edilenin durumunu bilmenin ilmi" şeklinde tanımlamıştır.'[71] Bu tanım da hadisin metin açısından da analizini gerektirmesi noktasında Süyûtî'nin tanımıyla uyuşmaktadır. Klasik hadis şerhçiliği döneminin hemen ardından gelen Taşköprizâde (ö. 968) de ilmu dirâyeti'l-hadîse yer vererek, 'Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hallerine uygun olacak şekilde Arap dilinin kurallarına ve şerî'atın sınırlarına mebni olarak hadislerin lafızlarından anlaşılan ve o lafızlardan kastedilen manayı araştıran ilim' şeklinde tanımlamakta, esaslarının da tüm Arap dili ilimleri ile kıssalar ve Hz.

---

[66] Suyûtî, **Tedrîbü'r-Râvî**, s.21; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. İbrâhîm es-Sincârî, **İrşâdü'l-Kâsıd ilâ Esne'l-Makâsid**, (thk. Abdülmün'im Ömer-Ahmed HilmÎ Abdurrahmân), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, s.155-156.
[67] Suyûtî, **Tedrîbü'r-Râvî**, s.21; İbnü'l-Ekfânî, **İrşâdü'l-Kâsıd ilâ Esne'l-Makâsid**, s.160.
[68] Mehmet Görmez, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, Otto Yayınları, 2017, Ankara, s.131.
[69] İsmail Lütfi Çakan, "Dirâyetü'l-Hadîs", **DİA**, TDV, İstanbul, 1994, c. 9, s.367.
[70] İbnü'l-Ekfânî, **İrşâdü'l-Kâsıd ilâ Esne'l-Makâsid**, s.160.
[71] Zekeriyyâ b. Muhammed b. Zekeriyyâ es-Süneykî el-Ensârî, **el-Lü'lü'n-Nazîm fî Revmi't-Ta'allümü ve't-Ta'lîm**, https://ketabonline.com/ar/books/57160/read?page=23&part=1#p-57160-23-12 , s.23, (04.10.2021).

Peygamber'le (s.a.s.) alakalı haberler, usûl-i din ve usûl-i fıkıh, fıkıh ve diğer ilimlerin bilinmesi olduğunu belirtmektedir.[72]

Kâtib Çelebî (ö. 1067), dirâyetü'l-hadîs ilminin usûlü'l-hadîs ilmiyle aynı anlamda kullanıldığına, ancak ikincisinin daha yaygın olduğuna dikkatleri çekmektedir.[73] Bununla birlikte hadis ilminin, usûlü'l-hadîs olarak meşhur olan rivayetü'l-hadîs ilmi ile dirâyetü'l-hadîs ilmi şeklinde ikiye ayrıldığını, rivâyetü'l-hadîs ilminin sened ve ravilerin durumuyla ilgiliyken, dirâyetü'l-hadîs ilminin, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözlerinin anlaşılmasını ve ondan ne murat edildiğinin bilinmesini araştıran ilim olduğunu ifade etmektedir.[74]

Bu tanımlardan yola çıkarak bazı âlimlerin, dirâyetü'l-hadîs ilmini hadisin hem sened hem de metin yönüyle ilgili gördükleri, bunun da dirâyet ile rivâyet ilimlerinde büyük bir benzerliğin doğmasına yol açtığı anlaşılmaktadır. Diğer bazı âlimlerin ise dirâyetü'l-hadîs kavramını fıkhü'l-hadîs anlamında kullandıklarını, hadisle ilgili diğer boyutları ise rivâyetü'l-hadîs ilmine tevdi ettikleri görülmektedir.[75] Buhârî (ö. 256), Müslim (ö. 261), Ebû Dâvûd vb. temel ahkâm hadisleri eserlerine yapılan şerhlerin fıkıh ağırlıklı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, müteahhirîn âlimler tarafından ikinci yaklaşımın daha fazla ön plana çıktığı söylenebilir. Bununla birlikte dördüncü asırda teşekkül etmekle birlikte altıncı asırdan itibaren yaygınlaşan dirâyetü'l-hadîs ilminin, İbnü's-Salâh'tan (ö. 643) sonra telif edilen ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852) eserlerinin de dâhil olduğu hadis usulü kaynaklarında bu ilme değinilmediğinden ve bir katkı sağlanmadığından, rivayet dönemlerinde oluşan bu hadis kavramının[76] ilke ve esaslarını içeren bağımsız yöntem literatürü oluşmamıştır.[77]

---

[72] Taşköprizâde Ahmed Efendî, **Miftâhu's-Saʿâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzûʿâti'l-ʿUlûm**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, c. 2, s.113.
[73] Kâtib Çelebî, Mustafâ b. Abdillâh, **Keşfü'z-Zünûn an Esâmî'l-Kütübi ve'l-Fünûn**, Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut., c. 1, s.635.
[74] Çelebî, **Keşfü'z-Zünûn**, c. 1, s.109; Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdürrahmân b. Abdürrahîm el-Mübârekpûrî, **Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câm'i'i-Tirmizî**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, (Mukaddime), c. 1, s.15.
[75] Şevât, **İlmü'l-Hadîs Rivâyeten ve İlmü'l-Hadîs Dirâyeten**, s.6-9.
[76] Mehmet Emin Özafşar, "Hadis İlminde Alan Evirilmesi", **İslamiyât Dergisi**, S.4, s.111.
[77] Özafşar, "Hadis İlminde Alan Evirilmesi", s.117.

1.1.2.1.2. Fıkhü'l-Hadîs Kavramı

Ahkâm hadisleri konusuyla bağlantılı olan kavramlardan biri, hadis ilminin alt dallarından sayılan 'fıkhü'l-hadîs' kavramıdır. Bu kavramın henüz ikinci asırdan itibaren dini kaynaklarda kullanıldığı görülmektedir. Vekî' b. Cerrâh'ın (ö. 197) hadis ehline seslenerek, hadis ehli ile rey ehli arasındaki rekabete işaret eden şu çağrısında bu ifadeyi görmek mümkündür: "Ey gençler hadis fıkhını anlayın. Eğer siz fıkhü'l-hadisi anlarsanız rey ehli size galip gelemez."[78] Rey ehline karşı hadis ehlinden benzer bir talebi Süfyân b. Uyeyne (ö. 198) de yapmaktadır.[79]

Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405), *Maʿrifetü ʿUlûmi'l-Hadîs* adlı eserinde hadis ilimleri arasında, sağlam bir şekilde hadisin sıhhatinden sonra yirminci sırada, hadis ilimlerinin semeresi olarak nitelendirdiği fıkhü'l-hadîs ilmini ele almakta ve bu alandaki fakih muhaddislerin bir kısmını zikretmektedir. Bu bölümün muhtevasının, her dönem ve her asırda bulunabilecek rey ehline karşılık, hadis ehlinin bizzat kendisinden aktaracağı rivayetlerle bu ikinci kesimin de fıkhü'l-hadis konusunda cahil olmadıklarını göstermeye matuf olduğunu dile getirmektedir.[80] Buradan hareketle fıkhü'l-hadîsten bir ilim olarak ilk söz eden kişi Hâkim en-Nîsâbûrî'dir.[81] Hâkim, hadis sahasının ilimleri olarak nitelendirdiği bölümleri elli iki olarak tespit etmiş ve sıraladığı bu elli iki ilim arasında hadisin anlamayla ilgili olarak ma'rifetu fıkhi'l-hadis ve ma'rifetü'l-elfâzi'l-garîbe fî'l-mütûn ilimlerini de zikretmektedir. Hâkim'den sonra ise on dokuzuncu yüzyılda Cemâlüddîn el-Kâsımî'ye (ö. 1866) kadar hiç kimse fıkhü'l-hadîsi hadis ilimleri arasında zikretmemiş,[82] Kâsımî de, *Ḳavâʿidü't-Taḥdîs* adlı derleme eserinde bu ilme oldukça geniş yer vermiştir.[83]

Fıkhü'l-hadîsin kendine göre esasları bulunmaktadır. Bu esasları şöyle sıralamak mümkündür:

---

[78] Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh**, (thk. Âdil b. Yûsuf el-Ğarâzî), Dâru İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan, 1996, c. 2, s.162.
[79] Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, el-Hâkim en-Nisâbûrî, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîsi ve Kemmiyeti Ecnâsihi**, (thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm), Dâru İbni Hazm, Beyrut, 2003, s.246.
[80] Hâkim, **Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîsi ve Kemmiyeti Ecnâsihi**, s.246.
[81] Mehmet Görmez, "Ulûmü'l-Hadîs", **DİA,** TDV, İstanbul, 2002, c. 42, s.132.
[82] Zişan Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, TDV, Yayınları, Ankara, 2011, s.252-253.
[83] Muhammed Cemalüddîn el-Kâsımî, **Kavâ'idü't-Tahdîs min Fünûni Müstalahi'l-Hadîs**, (thk. Mustafâ Şeyh Mustafâ), Müessetü'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut, 2004, s.460; Mehmet Görmez, "Fıkhü'l-Hadîs", **DİA**, TDV, İstanbul, 1995, c. 12, s.548.

a) Kur'an ile Sünnet arasında nas olarak bir fark bulunmamaktadır. Fıkhü'l-hadîsin öncülerinden el-Evzâî, sünnetin kitaba olan ihtiyacının, kitabın sünnete olan ihtiyacından daha fazla olduğunu dahi dile getirmiştir.[84] Diğer bir ifadeyle, Kur'an'ın muhtemel manalara delâleti esnasında sonuca götürecek delil sünnettir.

b) Fıkhü'l-hadîse bir metodoloji nazarıyla bakanlar nezdinde sünnet ve hadis aynı anlama gelmektedir.

c) Rey ve kıyastan, zaruret olmadıkça kaçınılmalı, bilgi kaynağı olarak hadisler ile sahâbe ve tâbiîne ait sözler olan "eser" kabul edilmelidir.

d) Hadislerin delil oluşunda temel kriter, isnadın sağlamlığı olduğundan, ayrıca onu Kur'an'a arz etmek veya akla uygunluğunu araştırmak gerekmemektedir.

e) Rey ve kıyastan kaçınmak gerektiği gibi anlamada te'vile gitmemek de esastır. [85]

Mezkûr esasların ehl-i hadisi fıkhının esasları olduğu ve bunun ehl-i reye mukabil geliştirildiği izahtan varestedir.

Ahâdîsü'l-ahkâm kavramıyla olan ilişkisinin boyutunu belirlemek için fıkhü'l-hadîs kavramının mahiyetini bilmek gerekmektedir. Fıkhü'l-hadîs kavramının mahiyetiyle ilgili şunları söylemek mümkündür:

Fıkhü'l-hadîs denildiğinde herhangi bir sözden ne denmek istediğini anlamak, hadislerden hareketle Hz. Peygamber'in gayesini kavramak, hadislerden fıkhî ve itikadî hüküm elde etmek için yapılan çalışmalar kastedilmiştir.[86] Bu bağlamda Hâkim, fıkhü'l-hadîs ile ilgili olarak "hadîs'in sıhhatini tespit ettikten sonra, hadis ilminin en önemli konusu fıkhü'l-hadîs'tir, zira fıkhü'l-hadîs, hadîs ilimlerinin semeresidir ve dinin direği onunla ayakta durur" der.[87] Fıkıh hükümlerinin çoğu, sünnet etrafında şekillendiğinden fıkhü'l-hadîs ilmi, Kitap ve sünnete hizmet eden en

[84] İbn Abdülber, Câmi'ü Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi, s.1193.
[85] Görmez, "Fıkhü'l-Hadîs", c. 12, s.548-549; Görmez, **Metodoloji Sorunu**, s.146-147.
[86] Yılmaz, "İlk Hadis Usulü Eserinde Râmhürmüzî'nin Fıkhü'l-Hadîs Denemesi", s.375.
[87] Hâkim, **Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs**, s.236.

önemli ilimlerden biridir.[88] Nitekim hadiste tashîf meselesi gibi hadis uzmanlarınca bilinebilecek bir konu ile ilgili rivayetinde Muhammed b. Yahya ez-Zühlî'nin (ö. 258) zikredilmesi, Hâkim'in fıkhü'l-hadîs'i geniş manada düşündüğüne bir delil olarak kabul edilebilir.[89]

Hâkim'in mezkûr eserinde görüldüğü üzere ilk dönem hadis alanındaki çalışmalara bakıldığında özellikle kitapların içinde fıkhü'l-hadis'i bir bölüm olarak zikrettikleri görülmektedir. Daha sonraki dönemde de farklı hadis kitaplarında hem başlık hem de bölüm olarak fıkhü'l-hadîs incelenmeye devam edilmiştir.[90] Fıkhü'l-hadîs bölümleri oluşturulurken aynı zamanda ahkâm hadisleri isminde kitaplar da yazılmaya başlanmıştır. Fıkhü'l-hadîs ifadesi ya metinlerin içinde ya da bölüm başlıklarında zikredilirken, ahkâm hadisleri ifadeleri kitaplara verilmiştir. Zaman içinde âlimlerin bu şekilde bir ayrıma gittikleri görülmektedir.[91]

Râmhürmüzî'nin eserinde de hadis ehlinin maharetiyle ilgili zikrettiği örneklere bakıldığında ahkâm ile doğrudan ilgili başlıkların ve konuların bulunduğu görülebilir. Ancak zikredilen fıkhü'l-hadîs örneklerinin 'rivayete' odaklandığı görülmektedir. Bu da ehl-i hadîsin 'hadisleri mümkün olduğu kadar yoruma tâbi tutmadan ve kıyasa başvurmadan uygulama'[92] metodunun yansımasının bir sonucudur. Zira Hz. Peygamber'den (s.a.s.) aktarılan merfû rivayetler başta olmak üzere, sahabe ve tâbiîn nakillerini de dikkate alarak ahkâma varmaları, ehl-i hadîsin önemli özelliğidir.[93]

Tarihi süreç bakımından şöyle bir tespitin yapıldığı görülmektedir: Bilgi kaynaklarını hadis ilminden, anlama yönteminde ise fıkıh ilminin lafzî bahislerinden faydalanan bir ilim dalı olarak fıkhü'l-hadîsin, tarihî seyri içinde dar veya geniş anlamda kendine has bir yönteme sahip müstakil bir ilim dalı hüviyetine kavuşmadığı

[88] Fâlih b. Muhammed el-Medenî ez-Zâhirî, **Encehü'l-Mesâ'î fi'l-Cem'i Beyne Sifeteyi's-Sâmi' ve'l-Vâ'î**, (Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2019, s.18.
[89] Chamntı (Hamdi) Tsılıgkır (Çilingir), **Hadis Rivayetinde Fakih Ravinin Rolü**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Hadis Bilim Dalı, İstanbul, 2008, s.67.
[90] Mustafa Öztoprak, "Ahkâm Hadis Kitaplarındaki Bölüm Başlıklarının Şekillenmesi ve Sebepleri", **EKEV Akademi Dergisi** Yıl. 17, S.55, s.90.
[91] Öztoprak, "Ahkâm Hadis Kitaplarındaki Bölüm Başlıklarının Şekillenmesi ve Sebepleri", s.90.
[92] Abdullah Aydınlı, "Ehl-i Hadîs", **DİA**, TDV, İstanbul, 1994, c. 10, s.507.
[93] Salih Demirci, "Ma'rife'nin Fıkhu'l-Hadîs Bölümünün Tercüme ve Tahlili", **Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 1, S.2, s.111.

yaklaşımı tartışmaya açıktır.[94] Zira böyle bir yaklaşım ile ilgili somut bir delil bulunmadığı gibi, ehl-i rey ve ehl-i hadîs ekollerinin geçirdiği tarihi süreçlerin de göz ardı edilmesi manasını taşıması kadar,[95] İmam Şâfiî (ö. 204), İmam Ahmed b. Hanbel ve Zâhirîyenin nass merkezli fıkıh anlayışlarının da yeterince dikkate alınmamasının bir sonucu olduğu ifade edilebilir. Nitekim fıkhü'l-hadîsin İmam Şâfiî ile birlikte müstakil bir ilim dalı hüviyetini kazandığını söylemek mümkündür. İmam Şâfiî ilk defa hadis metinlerini nass olarak değerlendirmiş ve dil kaideleri üzerine örülü bir anlama yöntemi geliştirmiştir.[96] Buna dair Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1958), *er-Risâle*'ye yazdığı mukaddimede İmam Ahmed'in şu sözünü aktarmaktadır: "Şâfiî olmasaydı fıkhü'l-hadîsi bilemezdik."[97]

Hicri üçüncü asra kadar parlak dönemini yaşayan fıkhü'l-hadîs / fıkhü'l-muhaddisîn, bu asırda müstakil bir fıkıh haline gelmiş ve kendisini ilan etmiş, çağdaşı olan fıkıh mezheplerinden farklılıkları ve onlarla olan ilişkileri tebarüz etmiştir. Ancak üçüncü asırdan sonra tedrici olarak gerilemeye başlamış, kendisine yakın olan mezheplerin, özellikle de muhaddislerin fıkhının pek çok özelliklerini ihtiva eden Hanbelî ve Zâhirî mezheplerinin bünyesine girmiştir.[98]

Fıkhü'l-hadîs kavramına yönelik yapılan bazı tanımlar şöyledir: "Hadislerden, ahkâm ve âdâbların istinbat edilmesidir. Bu, dört imam gibi büyük fakihlerin işidir."[99] Kâdı İyâz (ö. 544), fıkhü'l-hadîsi şöyle tanımlamaktadır: "Hadislerde tefakkuh etmek, nasları ve anlamlarından hikmet ve hükümlerin çıkarılması, müşkil durumdaki lafızlarının en güzel tevil ve açıklanan yönlerine göre muhtelif olanına ve tenziline uygun bir şekilde ortaya çıkarılmasıdır.[100]

---

[94] Görmez, **Metodoloji Sorunu**, s.148.
[95] Fahrettin Yıldız, **İlmi Bir Disiplin Olarak Fıkhü'l-Hadîs**, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, İstanbul, 2016, s.93.
[96] Görmez, **Metodoloji Sorunu**, s.143-144.
[97] Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, **er-Risâle**, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, s.6.
[98] Abdülmecîd Mahmûd Abdülmecîd**, el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye İnde Ashâbi'l-Hadîsi fi'l-Karni's-Sâlis**, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1979, s.5 ve 8.
[99] Şerefüddîn Ebû Ahmed el-Hüseyin b. Muhammed et-Tîbî, **el-Hülasa fî Ma'rifeti'l-Hadîs**, (thk. Ebû Âsım eş-Şevâmî el-Eserî,el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Kahire, 2009, s.69.
[100] Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. **el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâyeti ve Takyiîdi's-Semâi'**, (thk. es-Seyyid Ahmed Sakır), Dâru't-Türâs, Kahire, 1970, s.5.

İbn Hacer, 'Buhârî'nin, hadisin anlamlarının istinbat edilmesi, fıkhü'l-hadîsin inceliklerinin çıkarılması ve rivayet edilen hadisle bağlantısı olduğuna delalet edecek bâbların tercemelerini yapma konusunda kimsenin onun derecesine varamadığını dile getirirken bir anlamda fıkhü'l-hadîsin de tanımını vermiş olmaktadır.[101] Ebû Ya'lâ el-Halîlî'den (ö. 446) de şu sözü aktarmaktadır: "Allah Muhammed b. İsmâîl'e merhamet etsin, çünkü o, hadislerden ahkâmın usûlünü telif etmiş ve insanlara açıklamıştır."[102]

Yukarıdaki tanımlardan, özellikle İbn Hacer ve Ebû Ya'lâ'nın dile getirdiklerinden yola çıkarak bir ilim dalı olarak fıkhü'l-hadîs, ehl-i hadisin hüküm istinbât usûlü olup tek bir tarikten gelse bile isnadı, metni ve varsa illetleriyle birlikte hadis rivayetinin bir bütün olarak ele alındığı, sıhhati tespit edildikten sonra naklî veya aklî başka delile arz edilmediği bir metodoloji olduğu şeklinde tanımlanabilir.[103] Bu muhtevasıyla fıkhü'l-hadîs'in, ehl-i reyin hadisleri değerlendirmedeki metodolojilerinin bir sonucu olarak ortaya koydukları ehl-i rey fıkhına tepki olarak ortaya çıkan, bilgi kaynağı Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünneti, sahabe ve tâbiîn söz ve görüşleri olan bir anlama faaliyeti olduğu anlaşılmaktadır.[104]

Ömer Özpınar de fıkhü'l-hadîs ilmini şu şekilde tanımlamaktadır: "Bir hadis ilmi dalının bir kavramı olarak Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ait söz ve uygulamaların satır aralarını okumak, onlardan ölümsüz ilkeler tespit etmek ve bunları her çağda ve her alanda insanlığın hizmetine sunmak gayreti olmaktadır… Hz. Peygamber'in (s.a.s.) söz, fiil ve onayladığı işlerin gaye, maksat ve hedeflerini dikkate alarak, bu hususlarda Hz. Peygamber'e (s.a.s.) rehberlik eden ilkeleri de tespit etmek suretiyle hadislerin künhüne vâkıf olmayı ve onlardaki nebevî muradı ortaya koymayı amaçlayan hadis ilim dalıdır."[105]

Bu tanımla fıkhü'l-hadîsin, hadis literatüründe Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ahvaline, Arap dilinin kaidelerine ve şerî'atın sınırlarına bağlı olarak hadisin lafzındaki

---

[101] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, **Hedyü's-Sârî Mukaddimetu Fethi'l-Bârî**, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kahire, 1987, s.13

[102] İbn Hacer, **Hedyü's-Sârî,** s.13.

[103] Yıldız, **İlmi Bir Disiplin Olarak Fıkhü'l-Hadîs**, s.83.

[104] Demirci, "Ma'rife'nin Fıkhu'l-Hadîs Bölümünün Tercüme ve Tahlîli", s.112; Görmez, Mehmet, "Hadis İlmi ve İslâmî İlimler", **Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri Sempozyumu**, İSAM, İstanbul, 14-17 Nisan 2005, s.3.

[105] Özpınar, Ömer, **Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hadislerini Anlamak (Fıkhü'l-Hadîs İlmi)**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 163.

anlamı araştıran ilim şeklindeki tanımla ahkâmı da içeren dirâyetü'l-hadîs kavramıyla önemli oranda benzerlik arz ettiği görülmektedir.[106] Binaenaleyh; fıkhü'l-hadîs, tedvin ve tasnifin ilk dönemlerinde hadis ilminin, hadisin sahihini sahih olmayanından ayırmaya taalluk eden kısım ile manasının fehmedilmesine taalluk eden kısım olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Çoğunlukla fıkıh bâblarına göre tasnif edilmiş olan cevâmi', sünen, musannef ve muvattâ türü eserler bunun en bariz delillerindendir. Buna ek olarak dört mezhep imamı gibi imamların da fıkıh ve hadis ilimlerine olan ihtimamları da fıkhü'l-hadîs ilmine verilen önemin bir sonucudur.[107]

Mezkûr tanımlamalardan, hadis ilimlerinden biri kabul edilen ve fıkıh ilminin de bir bölümünü teşkil eden fıkhü'l-hadîs kavramının hem dar hem de geniş anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu darlık ve genişlik, fıkıh kelimesinin anlam çerçevesinden ve İslâm kültür tarihi içindeki kullanımından kaynaklanmıştır.[108] Hadis kelimesinin 'Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözleri' anlamındaki ıstılâhî manası esas alınırsa, fıkhü'l-hadîs, genel olarak hadisleri anlamak, hadislerden hareketle Hz. Peygamber'in gaye ve maksatlarını anlamak ve bunu konu edinen ilmin adı olur. Bu manasıyla fıkhü'l-hadîs, ilk dönemlerde kullanılan 'ilmü dirâyeti'l-hadîs',[109] Taşköprizâde'nin (ö. 968) hadis ilimleri arasında dile getirdiği 'ilmü te'vîli akvâli'n-nebî'[110] ve Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin (ö. 1176) sözünü ettiği 'ilmü esrâri'l-hadîs'[111] terkipleriyle yakın bir anlama sahiptir.[112]

Modern dönemde geliştirilen fıkhü'l-hadîs tanımları, "fehmü'l-hadîsle eşdeğer tutulma", "isnâddan bağımsız olarak algılanma" ve "hadis merkezli fıkıh anlayışı olarak sunulma" olmak üzere üç başlık halinde ele alınmaktadır.[113] Ehl-i hadîs terminolojisindeki "fıkhü'l-hadîs" kavramı ise, öncelikli olarak "hadis metninin fıkhı"

[106] Suyûtî, **Tedrîbü'r-Râvî**, s.21; İbnü'l-Ekfânî, **İrşâdü'l-Kâsıd ilâ Esne'l-Makâsid**, s.78-79; Çelebî, **Keşfü'z-Zünûn**, c. 1, s.109; el-Mübârekpûrî, **Tuhfetü'l-Ahvezî**, c. 1, s.15.
[107] Milîbârî, Hamza Abdullah, **Nazarâtün Cedîdetün fî 'Ulûmi'l-Hadîs**, Dâru İbn Hazm, 2003, Beyrut, s.54.
[108] Görmez, **Metodoloji Sorunu**, s.139.
[109] Râmhürmüzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î**, s.238; Çelebî, Keşfü'z-Zünûn, c. 1, s.109.
[110] Taşköprizâde, **Mitfâhü's-Sa'âde**, c. 2, s.113.
[111] Şâh Veliyullâh ed-Dihlevî, **Huccetullâhi'l-Bâliğa**, (thk. es-Seyyid Sâbık), Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 2005, c. 1, s.275.
[112] Görmez, **Metodoloji Sorunu**, s.140; Görmez, "**Ulûmü'l-Hadîs"**, c. 42, s.132.
[113] Yıldız, **İlmi Bir Disiplin Olarak Fıkhü'l-Hadîs**, s.3.

değil de "fıkhü'l-isnâd" ve "fıkhü'l-ilel" kavramları gibi ancak konunun uzmanları tarafından fark edilebilecek kapalı/gizli kusurların fıkhını da ihtiva etmektedir.[114] Bu itibarla modern dönemde fıkhü'l-hadîs tanımında, seneddeki ravilerin iyice tanınması, rivayet lafızları, farklı tarîklerin bir araya getirilmesi ve rivayetlerdeki gizli illetler şeklindeki sened merkezli hususlardan ziyade, metnin anlam ve yorumu ön plandadır. Oysa fıkhü'l-hadîs; ehl-i hadisin, kıyas ve istihsâna karşı haber-i vâhidi ve neshe karşı da cem' ve te'lîfi önceleyen, kimi zaman da sahîh hadisleri Kur'ân'a arz ederek isnadın değerini düşürdüklerini iddia ettikleri ehl-i reye karşı ehl-i hadisin geliştirdiği bir hüküm istinbât yöntemidir.[115]

Fıkhü'l-hadîs, hadis ilimlerinden rivayet ilimleri, hadis müstalahı ilmi, cerh-ta'dîl ilminin yanı sıra ilmu garîbi'l-hadîs, ilmu esbâbi'l-vürûd, ilmü'n-nâsihi ve'l-mensûh, ilmu muhtelefi'l-hadîs ve muhkemü'l-hadîs türlerini barındıran bir ilimdir.[116] Mübârekpûrî (ö. 1935) ilmü'l-hadîsin üç manaya geldiğini ifade etmekte ve bunların üçüncüsünü "Arapça dil kurallarına ve şeriatın kriterlerine mebni ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) durumlarına uygun olacak şekilde hadis lafızlarından anlaşılan anlamları ve onlardan kastedileni araştıran ilimdir"[117] şeklinde tanımladığı ilim, fıkhü'l-hadîs ilminin kendisine uyan bir tanımlamadır ve burada kastedilen sadece 'ameli fıkıh' değil, dinin tüm bâblarını içeren fıkıhtır.

Fıkhü'l-hadîs ile ilmü'r-ricâl ve dirâyetü'l-hadîs arasında temel bazı farklılıklar dikkatten kaçmamaktadır. İlmü'r-ricâl, rivayetin kabulünün veya reddinin şartlarını haiz olup olmadığı konusunda ravinin hallerini övgü veya yergi şeklinde şahıs bazında incelerken, dirâyetü'l-hadîs, hadisin senedini bir bütün olarak ele alıp, sahih, hasen, zayıf, muttasıl, munkatı', müsned, mürsel, mua'an'an vb. şekillerde bu senedin hallerini araştırmaktadır. Böylelikle dirâyetü'l-hadîs, senedinin kalitesi oranında ve onunla bağlantılı olarak metnin de kalitesini ve hüccet olma derecesini ortaya koyar. Her ne kadar iki ilim de senedle ilgili olsalar bile, ilmü'r-ricâl senedin parçalarını ayrı ayrı incelerken, dirâyet'ül-hadis senedi bir bütün olarak inceler ve bunu metne uygular.

---

[114] Yıldız, **İlmi Bir Disiplin Olarak Fıkhü'l-Hadîs**, s.83.
[115] Yıldız, **İlmi Bir Disiplin Olarak Fıkhü'l-Hadis**, s.93.
[116] Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîsi ve Kemmiyeti Ecnâsihi**, s.246. ; Nûrüdîn el-Itr, **Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs, Dâru'l-Fikr**, Şam, 1979, s.332-343.
[117] Mübârekpûrî, **Mukaddimetu Tuhfetü'l-Ahvezî**, c. 1, s.8.

Fıkhü'l-hadîs ise, sened incelemesinin ardından sonraki aşama olan sadece metin incelemesini yapan ilim olup, hadisin metnindeki garip lafızları ve metnin nass, zâhir, âmm, hass, mutlak, mukayyed, mücmel, mübeyyin, muârız vb. hallerini ele alır.[118]

Bu tanımlardan şu kanıya varmak mümkündür: Fıkhü'l-hadîs, delâlet açısından hadisin metninin değerlendirilmesini ele alan ilimdir. Buna göre hadis metinlerinin analitik tenkit yöntemiyle ele alınması söz konusudur.[119] Bununla birlikte hem fıkıh hem de hadis kavramlarını barındıran fıkhü'l-hadîsin salt fıkha indirgenip hadis boyutunun göz ardı edilmesi ve fıkhü'l hadisin hadisle ilgili kısmından koparılması, hüküm istinbat usûlü bakımından neredeyse usûlü'l-fıkıh ile eş değer bir şekle evirilmesi riskini barındırmaktadır. Fıkhü'l-hadîsin, hadislerden fıkıh istinbat usûlü olarak telakki edilecekse, bu görevi zaten usûlü'l-fıkıh yapmakta, istinbat edilen füru' ile ilgili olacaksa bunu da fıkıh ilmi ifa etmektedir. Binaenaleyh; fıkhü'l-hadîste hadis cihetinin de ihmal edilmemesi, hadis ve fıkıh ilminin cem olduğu bir ilim olarak kabul görmesi elzemdir.

İbn Hacer, fıkhü'l-hadîs ve garîbü'l-hadîs alanında yazılmış eserlerin ricâl ilmi ve hadisin sahihini olmayanından ayıran ilimden daha fazla olduğunu teslim ettikten sonra, Ebû Şâme'nin (ö. 665) fıkhü'l-hadîsi, hadisin toplatılması, yazılması, dinlenmesi, hadis tariklerinin bilinmesi ve hadis senedlerinin korunması, ricallerinin bilinmesi ve sahih olanının sakiminden ayırt edilmesine öncelemesine[120] karşı çıkarak fıkhü'l-hadîs önemliyse, hadisin sıhhat derecesini tespit eden ilmin daha önemli olduğunu, çünkü ilkine giden yolun ikincisinden geçtiğini belirtmektedir. Bu yüzden, aralarında bir tercih olmaksızın her iki ilimle iştigal etmenin önemli olduğunu, ancak birinin çıkıp da fıkhü'l-hadîsle iştigal etmenin daha önemli olduğunu söylemesinin de kabul edilebilir bir durum olduğunu ifade etmektedir.[121]

---

[118] Hâşim Ebû Hamsîn, **Durûsün Menheciyyetün fî Fıkhi'l-Hadîs**, (thk. Ahmed et-Temîmî), Merkezü'l-Mustafâ (s.a.s.) el-Âlemî li't-Terceme ve'n-Neşr, Kum, İran, 2017, s.46-47.
[119] Ebû Hamsîn, **Durûsün Menheciyyetün fî Fıkhi'l-Hadîs**, s.19.
[120] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, **en-Nüketu alâ Kitâbi İbni's-Salâh**, (thk. Rabî' b. Hâdî Umeyr), Medine İslam Üniversitesi Yayınları, Medine, 1984 c. 1, s.228-229.
[121] İbn Hacer, **en-Nüketu alâ Kitâbi İbni's-Salâh**, c. 1, s.230.

1.1.2.1.3. Fehmü'l-Hadis ve Fıkhî Hadisler

Ahkâm hadisleri ve fıkhü'l-hadîs kavramları çerçevesinde fehmü'l-hadîs ve fıkhî hadisler kavramları da kullanılmaktadır. **Fıkhü'l-hadîs**, hadis rivayetinin bir bütün olarak ele alındığı, hadisin sıhhati tespit edildikten sonra naklî veya aklî başka bir delile arz edilmediği ve ehl-i hadise ait bir hüküm istinbat usulüdür. Bu itibarla **fehmü'l-hadîs**ten farklı olarak ibadetler, muâmelât ve ukûbât gibi şer'î-ameli boyutu ağır basan bir anlama sahip olduğu belirtilmelidir.[122] Aynı şekilde **fıkhî hadislerin** ahkâma müteallik hadislerle ilgisinden hareketle -en azından rivayet edilen bakımından- aralarında bir alâkanın bulunduğu söylenebilir olmakla birlikte fıkhü'l-hadîsin, fıkhî-ahkâmsal hadis kavramının anlam dünyasından da farklı olarak itiKâdı konuları da içerdiği ifade edilmelidir.[123] 'Fıkhî hadisler' terkibinde nispet, usûl, kavâid ve füru'dan müteşekkil bir ilim dalı 'fıkh'a yapıldığından, tanımında sadece fer'î mevzuların dikkate alınması halinde, yapılan tanım nakıs olur ve 'ahkâm hadisleri' terkibi altında getirilen tanım, tanıma esas olan şeyi her yönüyle kapsamadığından 'fıkhî hadisler' terkibi için yapılacak tanımı tam anlamıyla karşılamış olamaz.[124]

Bu özelliğin görüldüğü eserlerden biri, Tirmizî'nin (ö. 279) *el-Câmi'*idir. Bu eserinde ehl-i ilmin istidlal ettiği hadisleri toplamayı şart koşan Tirmizî,[125] bu hadislerin rivayetiyle birlikte hadislerin fıkhını da irdeleme gibi bariz bir özelliğe sahiptir. Tirmizî, bunu da iki yolla yapmaktadır: İlkinde hadis rivayetlerinden yola çıkarak ehl-i hadisin hüküm istinbat usûlü, diğer bir ifadeyle fıkhü'l-hadis disiplinini kullanarak kendisi fıkhî istinbat ve tercihlerde bulunmaktadır. Bu disiplinde, isnad tek bir tarikten bile gelse, metni ve varsa illetleriyle beraber hadis rivayeti bir bütün olarak ele alınmakta ve sıhhati tespit edildikten sonra naklî veya aklî başka bir delile baş vurulmamaktadır. İkinci yol ise, ehl-i hadise mensup olup fıkhü'l-hadis disiplinine göre fıkhî istinbatlarda bulunan kimselerden seçtiği bazı âlimlerin görüşlerini nakletmesidir.[126]

---

[122] Oğuzhan Yıldız, "Ehl-i Hadis Fıkhının Tedvini: Tirmizî'nin Câmi'inde Fıkhü'l-Hadis ve Fakih Muhaddisler", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, c. 18, S.3, s.133; Yıldız, **İlmi Bir Disiplin Olarak Fıkhü'l-Hadis**, s.12.
[123] Yıldız, **İlmi Bir Disiplin Olarak Fıkhü'l-Hadis**, s.21.
[124] Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s.48.
[125] Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî, **Sünenü't-Tirmizî, "İlel"**, (thk. Muhammed Fuad Abdülbakî-İbrahim Utve Avd-Ahmed Muhammed Şakir), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, c. 5 s.736.
[126] Yıldız, "Ehl-i Hadis Fıkhının Tedvini", s.99-100.

Tirmizî'nin bu yöntemi, İslam düşünce ekolleri ile mukayese edildiğinde ehl-i hadis tavrıyla örtüştüğünden, onun ehl-i hadisin hüküm istinbat usûlü olarak bilinen fıkhü'l-hadis disiplinine göre hareket ettiği söylenebilir.[127] Ayrıca İmam Ebû Hanîfe (ö. 150) gibi ehl-i rey fakihlerinin adını zikretmeyip onlara genelde ehl-i Kûfe şeklinde atıfta bulunması, onun ehl-i hadis fakihlerinin görüşlerini nakletmeyi önceleğini akla getirmektedir.[128] Tirmizî bu eserinde ehl-i hadis terminolojisindeki fıkıh ya da diğer bir ifadeyle fıkhü'l-hadis kavramını, itikadî konuları da kapsayacak şekilde kullanmakta ve bu konuda Hâkim'le paralellik arz etmektedir.[129] Fıkıh kavramında görüldüğü üzere kavramların pek çok süreçten geçtiği ve aynı kavramın her süreçte farklı anlamlar yüklendiği gerçekliği karşısında fıkhü'l-hadîs'in ilk dönemlerdeki kullanımı ile daha sonraki dönemlerdeki kullanımı arasında belli bir oranda görülen anlam kaymasının anlaşılır olduğunu söylemek mümkündür.

Burada fıkhü'l-hadîs kavramının tarihsel süreç içerisinde geçirdiği anlam kaymasına da dikkat çekmek gerekir. Fıkıh kelimesi geniş anlamıyla kullanıldığında dine eşdeğer bir anlam kastedilmiş ve inanç, ibadet ve ahlakı da içine almıştır. Fıkıh, amelî hükümleri ifade eden daha dar kapsamda kullanıldığında ise fıkhü'l-hadîs kavramı ahâdîsü'l-ahkâm'a karşılık gelmiştir.[130] Zira tasnif dönemi sonrasındaki süreçte fıkhü'l-hadîs kapsamında telif edilen örneğin Tahâvî'nin (ö. 321) *Şerḥu Meʿâni'l-Âşâr*'ı Hanefî mezhebi, Beyhakī'nin (ö. 458) *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sı Şâfiî mezhebi minvalinde telif edilmiş mezhep ağırlıklı eserlerdir.[131] Bu itibarla fıkhü'l-hadîsi, hadisten hüküm istinbât etme usûlü, ahâdîsü'l-ahkâmı ise hüküm ihtiva eden hadislerin tespiti ve bu hadislerden çıkarılan/çıkarılabilen fer'î hükümler olarak nitelemek yerinde bir tespit olur.[132]

Ağırlıklı olarak ahkâm hadislerini almakla birlikte tefsir, âdâb, zühd, fiten gibi dinin diğer bazı alanlarıyla ilgili bâbları da ihtiva eden cevâmi' türü eserlerdeki bu telif yöntemi, sadece hüküm bâblarına münhasır olmayıp, akide, ahlak, âdâb, ibâdât,

[127] Yıldız, **İlmî Bir Disiplin Olarak Fıkhü'l-Hadîs**, 83.
[128] Tsılıgkır, **Hadis Rivayetinde Fakih Ravinin Rolü**, s.134-135.
[129] Tirmizî, "Zekât", 28, Sıfetü'l-Kıyâme, 1; Yıldız, **İlmî Bir Disiplin Olarak Fıkhü'l-Hadîs**, 70.
[130] Mustafa Öztoprak, "Ahkâm Hadis Kitaplarında Rivayetlere Yer Verme Şekilleri", **Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.1, s.31.
[131] Görmez, "Fıkhü'l-Hadîs", c. 12, s.548.
[132] Yıldız, **İlmi Bir Disiplin Olarak Fıkhü'l-Hadis**, s.2.

muâmelât, fiten, tefsir vb. dinin bütün bâblarını kapsayan[133] ehl-i hadisin fıkhü'l-hadîs anlayışından mütevellittir. Buradan hareketle selef ulemada akidevi ve ameli ahkâmdan müteşekkil olan fıkıh mefhumu, ehl-i hadisin fıkıh anlayışı haline gelmiştir.[134] Dinin tüm konularını kapsayan musannef, cevâmi', sünen türü fıkıh kavramının geniş anlamından neşet eden ilk dönem ahkâm hadisleri kaynaklarının ardından, fıkıh kavramında meydana gelen daralmaya paralel olarak üçüncü yüzyılda ilk nüveleri görülen, dördüncü asırla birlikte ahkâm hadislerine mahsus ortaya çıkan eserler ve yedinci yüzyıldan sonra en parlak dönemini yaşayan şerhleri, büyük oranda ahkâma dair hadisler üzerinde durduklarını, binaenaleyh; bu son haliyle fıkhü'l-hadîs ile ahâdîsü'l-ahkâm kavramlarının önemli oranda aynılaştığını söylemek mümkündür.

Ahkâm hadisleri ve bunun etrafında şekillenen edebiyat, fıkhü'l-hadîs ilmi kapsamında değerlendirilmektedir. Dolayısıyla ahkâm hadisleri edebiyatı, sadece hüküm içeren ahâdîsü'l-ahkâmdan müteşekkil olmayıp, yine hadislerle ilgili olan ilmu garîbi'l-hadîs, ilmu esbâbi'l-vürûd, ilmü'n-nâsihi ve'l-mensûh, ilmu muhtelefi'l-hadîs ve muhkemü'l-hadîsten faydalanan bir alan olup zamanla fıkhü'l-hadîs kavramının yerine ikame edildiği anlaşılmaktadır. Bu itibarla fıkhü'l-hadîsten, diğer bir ifadeyle ehl-i hadisin fıkhından bahsedilirken, özellikle ilk dönemlerde bunun salt fıkhî ihtiva eden ahkâm bâblarından müteşekkil olmadığı, ahkâm bâblarının da içinde yer aldığı sünnetin, dolayısıyla dinin tüm bâbları olduğu bilinmelidir. İbn Receb el-Hanbelî bu konuyu ele alırken, ehl-i hadisten olup da dinde fakih olmayanları, ehl-i reyin de rey ve farazi konularına ehemmiyet vermelerini tenkit ettikten sonra ehl-i hadîs fakihlerinin en büyük görevlerinin Kur'an ve sünnetin lafızlarının, sahabe ve tabiinin sözlerinin araştırılması ve onlarda tefakkuh edilmesi, ardından da sahabe ve tabiinin

[133] Sâlih Ûmâr b. Saîd el-Cezâirî, **Fıkhü'l-Hadîs Beyne Usûli'l-Mütekaddimîn ve Ârâi'l-Muhdesîn**, Emîr Abdülkâdir li'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Kusentîne, Cezayir, https://www.alsunan.com/wp-content/uploads/2018/03/%D9%81%D9%82%D9%87-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AF%D9%8A%D8%AB-%D8%A8%D9%8A%D9%86-%D8%A3%D8%B5%D9%88%D9%84-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AA%D9%82%D8%AF%D9%85%D9%8A%D9%86-%D9%88%D8%A2%D8%B1%D8%A7%D8%A1-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AD%D8%AF%D8%AB%D9%8A%D9%86-%D8%A3.-%D8%B5%D8%A7%D9%84%D8%AD-%D8%B9%D9%88%D9%85%D8%A7%D8%B1..pdf , s.192, (24.03.2021).

[134] Ûmâr, **Fıkhü'l-Hadîs Beyne Usûli'l-Mütekaddimîn**, s.208. (24.03.2021).

bunlara yönelik tefsir, hadis, helal ve haram meseleleri, sünnetin usûlü, zühd, rikâk ve diğer ilimlerle ilgili sözlerinin bilinmesi olduğunu ifade etmektedir.[135]

Ahâdîsü'l-ahkâm gibi âyâtü'l-ahkâmın da İslamî ilimler arasında önemli bir yer işgal etmesine karşılık fıkhü'l-ahâdîs kadar fıkhü'l-âyât şeklinde bir kavram pek kullanılmamış veya yaygınlık kazanmamıştır. Bunun sebebi ayetlerin, hadislerin aksine rivayet ve ravi silsilesinin tetkikine ihtiyaç duymaması olduğu söylenebilir. Fıkhü'l-hadîsin, metin kadar senedin derecesine de önem vermesine mukabil âyâtü'l-ahkâmın, senedin sıhhati gibi bir sorunu bulunmamakta, sadece metinle ilgilenmektedir.

1.1.2.1.4. Şerhu'l-Hadis Kavramı

Dördüncü asırla birlikte hadis kaynaklarına yönelik şerh döneminin başlamasıyla fıkhü'l-hadîs kavramı yerine geçebilecek başka bir kavram daha kullanılmaya başlanmıştır. Bu da bazı âlimlerin ulûlmü'l-hadîsten saydığı şerhu'l-hadîs kavramıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde, dini bir konunun anlaşılması konusunda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kendisine müracaat edip gereken izahatı alabilme olanağı bulunduğundan, hadislerin şerhine ihtiyaç duyulmamıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatının ardından, yeni vaka ve koşullara bağlı olarak fıkhî gerekçelerle hadislerin şerh/yorumlama edilmesiyle çözüm üretme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ancak bu ihtiyacın karşılanmasına matuf olarak hadislere yönelik fıkhî şerh çalışmalarının start alabilmesi, gerek eldeki hadis malzemesinin yetersiz olmasına bağlı olarak bu malzemeler ışığında yeni koşullara çözüm üretme kriterlerinin henüz olgunlaşmaması, gerekse de sıhhat, tearuz vb. hadis problematiğinin çözüme kavuşturulmamış olmasından ötürü hadislerin kitabet, tedvin ve tasnifi süreçlerini geçirmesini gerektirmiştir.[136]

Hadis ehline hadis metinlerini anlama ve yorumlama konusunda *er-Risâle* adlı eseriyle bir çerçeve belirleyen,[137] içtihadı delile dayalı kıyasla sınırlayarak istihsana karşı çıkan İmam Şâfiî'[138] ile fıkhında reye mahal bırakmayan, reyin bâb başlıklarında

---

[135] Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Bağdâdî, **Câmi'ü'l-Ulûmi Ve'l-Hikem**, Müessetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1998, s.92-93.
[136] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.10.
[137] Şâfiî, **er-Risâle**, (Mukaddime), s.13.
[138] Şâfiî, **er-Risâle**, s.504-506.

bile yer almaması için *el-Müsned* adlı eserini ala'r-ricâl yöntemine göre telif eden İmam Ahmed b. Hanbel'in[139] bu tutumlarına rağmen, hicri üçüncü asırla birlikte hadisçiler fıkha yönelmiş ve fıkhü'l-hadîsin ortaya çıkmasına öncülük etmişlerdir.[140] Filhakika üçüncü asırla birlikte, Hammâd b. Üsâme (ö. 201) gibi bazı muhaddisler, hadis ehlinin güç kazanmasına bağlı olarak gelişen *müsned* türü eserlerle, kitâb ve bâb başlıklarında dahi reyden arındırılmış, sadece hadislere dayanan kendi fıkıhlarını oluşturmakla öze dönüş ameliyesini gerçekleştirmişlerdir.[141] Bununla nevi şahıslarına münhasır orijinal bir fıkıh metodolojisine kavuştukları söylenebilir. Dördüncü asrın telifatından olan İbn Hibbân'ın (ö. 354) *el-Müsned es-Sahîh alâ et-Tekâsîm ve'l-Envâ'*'ı, et-Tahâvî'nin *Şerhu Meʿâni'l-Âsâr*'ı, Hattâbî'nin (ö. 388) *Meʿâlimü's-Sünen*'i gibi eserler, rey ehli ile hadis ehlinin birbirinden ayrı olamayacaklarını ortaya koyarak iki tarafı ortak bir paydada bir araya getirme çabasında oldukları görülmektedir.[142] Bu itibarla üçüncü ve dördüncü asırlar ahkâm hadislerini fıkhî boyutlarıyla irdeleyen ve onları yorumlayan telifatın yoğunluk kazandığı bir dönemdir.[143]

Usûlü'l-hadîsin ilk müstakil eseri kabul edilen ve hadis ilimlerine dair bilgilerin de yer aldığı Râmhürmüzî'nin (ö. 360) *el-Muḥaddiṯü'l-Fâṣil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâʿî* adlı eserinde rivayet ve dirayet ilminin her ikisini birden hadis tefsiri olarak nitelendirilirken, hadis ilimlerinden biri olarak hadis şerhinden bahsedilmemektedir. Râmhürmüzî'nin nitelemesiyle, sonradan da Hâkim'in fıkhü'l-hadis ismiyle zikredeceği ilim türü örtüşmektedir ki, bu da dönemin şerhlerinin muhtevasına da büyük oranda uygun düşen bir tanımlamadır.[144] Hâkim, elli iki olarak tespit ettiği hadis ilimleri arasında şerhu'l-hadîs ilmine yer vermemiştir. Hâkim'in ardından İbnü's-Salâh *Ma'rifetu Envâ'i Ulûmi'l-Hadîs* adlı eserinde hadis sahasına ait ilim sayısını

[139] İbn Hacer, **Hedyü's-Sârî** s.8.
[140] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.34.
[141] Mehmet Çetinkaya-Mehmet Kubat, "Mezhep Faktörünün Hadis Literatürüne Etkisi", **Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, Sonbahar, 2020, c. 11, S.2, s.502.
[142] Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed el-Hattâbî el-Bestî, **Me'âlimü's-Sünen**, el-Matba'atü'l-İlmiyye, Halep, 1932, c. 1, s.3; Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.34.
[143] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.41.
[144] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.252.

altmış beş ilme çıkarmış, ancak bu ilimler arasında gerek fıkhü'l-hadis gerekse şerhu'l-hadisten bahsetmemiştir.[145]

Taşköprizâde ise, ilimleri tasnif ederken ilmu şerhi'l-hadîsi, furû'u ilmi'l-hadis arasında en başa koymakta ve şöyle tanımlamaktadır: "Bu ilim, beşerin takati oranında Arap dili ve şer'î usûllere göre hadis-i şeriflerde Allah Resulü'nün (s.a.s.) muradını araştıran ilimdir."[146] Bu tanımı Siddîk b. Hasan Han el-Kannevcî (ö. 1307) de *Ebcedü'l-Ulûm* isimli eserine almıştır.[147] Dikkat edilirse Taşköprizâde'nin ilmu dirâyeti'l-hadîs ile ilmu şerhi'l-hadîs tanımları arasında bir fark bulunmamakta, dolayısıyla her iki ilmin de hadisin daha çok mana boyutunu ön plana çıkaran ilimler olduğu anlaşılmaktadır. Taşköprizâde'nin tanımının temelinde, altıncı asırla birlikte metin merkezli hadis faaliyetinin hadis alanında ön plana çıkması yatmaktadır.[148] Bununla birlikte Hâkim'in zikrettiği fıkhu'l-hadisi zikretmemesi dikkat çekmektedir. Onun bu tavrı, fıkhü'l-hadîsi şerhu'l-hadîsin içinde mütâla etmesine bağlanabilir.[149] Hadis şerhi ilmi, dil ilimleri, fıkıh ve usûlü başta olmak üzere pek çok ilimden faydalanan disiplinler arası bir çalışma alanı mesabesindedir.[150]

Uzun bir süre kendisine müstakil bir alan açma problemi yaşayan hadis şerhi ilmi, klasik dönemle birlikte bir kimliğe kavuşmuş ve ihtiva etmesi gereken meseleler önemli oranda belli olmuştur.[151] Örneğin Hattâbî, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ine yönelik yaptığı şerh olan *Meâlimu's-Sünen* adlı eserinde ortaya çıkarmaya çalıştığı meseleleri şöyle sıralamaktadır: *Sünen* kitabını; 1- Metindeki müşkil lafızları izah etme, 2- Anlamları kapalı olanları şerh etme, 3-Ahkâm boyutlarını açıklama, 4- Hadislerinde hüküm istinbatına elverişli yerleri gösterme ve 5- Bünyesinde yatan fıkhî anlamları ortaya çıkarma.[152]

---

[145] Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî, **Ma'rifetu Envâ'i Ulûmi'l-Hadîs**, (thk. Nurüddîn el-Itr), Dâru'l-Fikr, Dımeşk, Suriye, s.7-10.
[146] Taşköprizâde, **Miftâhu's-Saʿâde**, c. 2, s.241.
[147] Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen el-Kannevcî, **Ebcedü'l-Ulûm**, (thk. Abdülcebbâr Zekâr), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1978, c. 2, s.336.
[148] Özafşar, "Hadis İlminde Alan Evirilmesi", s.116.
[149] Taşköprizâde, **Mitfâhü's-Sa'âde**, c. 2, s.341; Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.254.
[150] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.261.
[151] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.256.
[152] Hattâbî, **Meʿâlimü's-Sünen**, c. 1, s.2.

Temel hadis kaynaklarına yönelik yapılan pek çok şerhte genel olarak önceki nesillerin şerhlerinin önemli oranda tekrarını içerdiği görülmektedir. Örneğin Hattâbî, İbn Hacer, Aynî'nin (ö. 855) şerhleri, kendilerinden sonraki dönemlerde yazılan şerhlerde büyük oranda yer almışlardır. Mezkûr şerhler de kendilerinden önceki İbn Battâl (ö. 449), İbnü'l-Müneyyîr (ö. 683), Kirmânî (ö. 786) ve diğerlerinin şerhlerine büyük oranda dayanmışlardır. Bu itibarla ahkâm hadisleri şerhleri irdelenirken bunların ne derece tekrar ne derece de orijinal mahiyete sahip olduklarına dikkat edilmelidir.[153]

Süyûtî, hadis ilimlerinin sayılamayacak kadar çok olduğunu, Ebû Bekir el-Hâzimî (ö. 548), bu ilimlerin yüz çeşide vardığını,[154] İbnü's-Salâh, hadis ilimleri olarak sıraladığı altmış beş ilmin sayısız bir şekilde çeşitlendirilip artırılabileceğini, zira ravilerin ve hadis metinlerinin hallerinin bir sayıyla sınırlandırılamayacağını belirtmektedir.[155] Bu minvalde hadis ilimlerini ele alan pek çok eserde hadis ilimlerinin gerek kemiyet ve gerekse keyfiyet bakımından farklılık arz etmesi, bu ilimlerin belirli bir sayı ve türle sınırlandırılamayacağını, değişen koşullara göre değişim geçirebileceğini ortaya koymaktadır. Sabıkan hadis ilimleri arasında zikredilmemiş olması ve bunca edebiyatının oluşmasının ardından ahkâm hadisleri için de benzer bir durumun söz konusu olup bir ilim olarak kabul edilebilmesi, uzak bir ihtimal olarak görünmemektedir. Ancak bunu karara bağlayabilecek bu tez çalışması değil, konunun uzmanı özel ve tüzel otoritelerdir. Zira bu tez böyle bir iddianın doğuracağı sıkleti kaldıramaz. Mevcut koşullarda ahkâm hadisleri ile ilgili oluşan literatürün ilmî bir disiplin olarak kabul edilmesi daha yerinde olacaktır.

Diğer taraftan örneğin Hâkim, ve İbnü's-Salâh (ö. 643) gibi hadis ilimleri türleri alanında eser sahibi olan âlimlerin, hadis ilimleri arasında saydığı ilmü'l-meğâzî vb. ilimlerin hiç biri gerek literatür ve gerekse muhteva bakımından ahâdîsü'l-ahkâmın derecesinde olmamasına rağmen birer ilim olarak zikre değer bulunmuşlardır.[156] Buradan ahâdîsü'l-ahkâmın hadis kaynaklarında bir ilim olarak zikredilmemesinin bir

[153] Bünyamin Erul, "Hadis Yorumunun Sınırları", **İlahiyat Akademi Dergisi**, Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 2018, S.7-8, s.22.
[154] Suyûtî, **Tedrîbü'r-Râvî**, s.33.
[155] İbnü's-Salâh, **Ma'rifetu Envâ'i Ulûmi'l-Hadîs**, s.11.
[156] Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs,** s.636; İbnü's-Salâh, **Ma'rifetu Envâ'i Ulûmi'l-Hadîs**, s.7, 11.

nedeni, bu ilmin mahiyetini belli bir oranda taşıyan farklı adlara sahip ilimlerin bulunması olduğu söylenebilir. Zira dirâyetü'l-hadîs, fıkhü'l-hadîs, şerhu'l-hadis vb. şeklinde adlandırılan ilimler, aralarındaki farklılıklara rağmen metin odaklı ilimler olmaları hasebiyle ahkâm hadislerinin görevini bir dereceye kadar ifa etmişlerdir. Ancak her birini diğerinden ayıran bariz farklılıklar da bulunmaktadır.

1.1.2.2. Ahkâm Hadisleri Disiplini ile Fıkhü'l-Hadîs, Dirâyetü'l-Hadîs ve Şerhu'l-Hadîs İlimleri Arasındaki Bazı Temel Farklılıklar

Bu kavramlar arasındaki temel bazı farklılıkları şöyle arz etmek mümkündür:

1. Hadis ilimleri arasında zikredilen dirâyetü'l-hadîs ilminin geniş anlamdaki fıkhü'l-hadis anlamında kullanıldığı vaki olmakla birlikte, fıkhü'l-hadîsi de içerecek şekilde rivâyetü'l-hadîse benzer bir anlamda kullanılmıştır. Bu sebeple ahkâm hadisleriyle aynı kategoride değerlendirilmesi söz konusu olmamaktadır.

2. Fıkhü'l-hadîs ve şerhu'l-hadîs ilimleri ahkâm ve diğerleri şeklinde bir ayırım yapmaksızın tüm hadisleri konu edinir. Ahâdîsü'l-ahkâm disiplini ise ister doğrudan ister de istinbat yoluyla sadece fıkha medar olan hadisleri konu edinir. Fıkha medar olan hadislerin mahiyeti ve yekûnu ise belirli bir sayı ile bırakılmadığı, ilk bakışta ahkâm gibi görünmeyen hadislerin bile ahkâma medar olabileceği bir realitedir. Ancak ahkâm hadisleri şerhleri, neredeyse pür fıkıh eserleri oldukları söylenebilir. Zira bu eserler aynı zamanda her biri hadise dayalı usûl, kavâid ve furû' fıkhını ele alan birer fıkıh kaynaklarıdır.

3. Şerhu'l-hadis ana hadis kaynaklarını değil, sadece bu kaynaklara yönelik yapılan her türlü şerhi konu edinirken, ahkâm hadisleri eserleri hem ahkâm hadislerinin ana eserlerini hem de bunlara yönelik şerhleri konu edinir. Zira pek çok hadisteki ahkâm, şerhe ihtiyaç bırakmayacak derecede açık olduğundan 'işlenmemiş hadis' metinlerinin kendisi dahi, ahkâma dair olduktan sonra doğrudan fıkhın kendisi olabilmektedir.

4. İlmu şerhi'l-hadîs tarihi, ana hadis kaynaklarının yönelik şerhlerin başlangıcına dayanırken, ahkâm hadisleri Hz. Peygamber'le (s.a.s.) birlikte başlamaktadır. Bir disiplin olarak ön plana çıkması ise hicrî ikinci asırda hadislerin fıkıh bâblarına göre tasnifiyle başlamış, dördüncü asır ile birlikte teknik bir hüvviyete kavuşmuş, yedinci yüzyılda zirvesini yaşamıştır.

5. Şerhu'l-hadîs ilmi sana'tü'l-hadîs ile hadisin muhtevasına bağlı olarak fıkıh, tefsir, âdâb, veya ahlak gibi konuları bir arada alır. Ahâdîsü'l-ahkâm eserlerinin bel kemiğini ve ağırlık noktasını fıkıh ilimleri oluşturur; bazı ahkâm hadisleri eserlerinde zikredilen ilim, âdâb, ahlâk, fiten gibi kısımların kendisi dahi ahkâm istinbatına açık olmasının yanı sıra ağırlık merkezini oluşturan ahkâm konuları için tamamlayıcı bir nitelik kazanmaktadır. Örneğin el-cevâmi' türü eserler dinin tüm konularına şamil eserler olmakla birlikte, bu eserlerin ağırlık merkezini ahkâm hadisleri oluşturmaktadır. Bu eserlerin kitâbü'l-vahiy, kitâbü'l-ilm gibi bölümlerle başlaması bir nevi girizgâh mahiyetindeyken, sonlarda yer alan kitâbü'l-âdâb, kitâbü'l-fiten vb. bölümler ise hatime mahiyetindedir. Ancak ahkâm hadislerinin bu eserlerde işgal ettiği alan çok daha fazladır. Kaldı ki örneğin "ameller niyetlere göredir" gibi[157] giriş mahiyetindeki hadislerin dahi fıkıhtan uzak olduğu düşünülemez. Zira bu hadisin kendisi fıkhın temel kaidelerinden biri olan "el-umûru bi makâsidihâ" kaidesinin temelini oluşturduğu izahtan varestedir. Kitâbü'l-ilm ile de ilmin önemi vb. hususlar ele alınırken, genelde Müslüman bir âlimin, özelde de bir fakihin taşıması gereken meziyetlere vurguda bulunulmaktadır. Daha da önemlisi, ahkâm hadisleri eserlerinde bu kabilden bölümlerin yer alması, tasnif dönemi ve sonrasında 'ilim = hadis' ön kabulünün ve ilim öğrenimi yolunun hadis öğreniminden geçtiği anlayışının bir sonucudur.[158]

6. Fıkhü'l-hadis ile ahâdîsü'l-ahkâm farkı bağlamında, birincisi geniş anlamıyla şerhu'l-hadîs ilmiyle aynı manaya sahip olup dinin tüm alanlarıyla ilgili hadisleri konu edinirken, dar anlamda fıkhü'l-hadîs, ahâdîsü'l-ahkâmla çok daha fazla ortak paydaya sahip olmakla birlikte aynılaştığı söylenemez. Çünkü bu dar anlamıyla fıkhü'l-hadis ahkâm hadislerinin fıkhını amaçlarken, ahkâm hadisleri, hem doğrudan ahkâmla ilgili olan hadislerin kendisini hem de istinbata dayalı ahkâmı amaçlamaktadır. Ahâdîsü'l-ahkâm kavramında vurgu, ahkâma yapılıyorken, fıkhü'l-hadîste fıkha vurgu yapılmaktadır. Gerek dil gerekse de terim açısından ahkâm ile fıkıh arasındaki farktan yola çıkarak iki kavramın aynı amaca hizmet etmediği anlaşılabilir. Fıkhü'l-hadîs sadece ikinci kısımdan, bir diğer ifadeyle anlama ve idrak etmeye (fıkh

[157] Buhârî, Hadis no: 1, 54, 2529, 3898, 5070, 6689, 6953; Müslim, Hadis no: 155, 1907; Ebû Dâvûd, Hadis no: 2201; Tirmizî, Hadis no: 1647; Nesâî, Hadis no: 37, 3437, 3794; İbn Mâce, Hadis no: 4227.
[158] Ömer Özpınar, **Tasnif Dönemi Hadis Edebiyatının Oluşumunda İlmi ve Fikri Hareketlerin Etkisi (Buhârî Örneği)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, Konya, 2004, s.45.

etmeye) dayalı olan delalet ve istinbat yoluyla hasıl olurken, ahâdîsü'l-ahkâm ise hem zahir hem de delalet yoluyla var olabilmektedir. Zira örneğin ibadetler, ceza hukuku vd'de yer alan pek çok hadis nassı, delalete mahal bırakmayacak kadar net zahiri hükümler barındırmaktadır. Aynı şekilde delalet yoluyla, içtihatla istinbat aracılığıyla bilinebilecek hükümlere de havidir. Bu yönüyle ise ahâdîsü'l-ahkâmın kapsamının fıkhü'l-hâdîs'in kapsamından daha geniş olduğu söylenebilir.

7. Ahkâm hadisleri eserleri, hadis kaynakları oldukları kadar fıkıh kaynaklarıdır da aynı zamanda. Zira bu hadisler, fıkhî ihtiva etmelerinin yanı sıra özellikle şerhler düzeyinde, bu hadisler etrafında şekillenen bir fıkhı da ihtiva etmektedir. Bu eserlerde ele alınan sana'tül hadîs konuları dahi, fakihin elindeki hadis naslarının hücciyete elverişliliğini tespit eden ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetiyle amel etmeyi amaçlayan bir vesiledir. Bunların dışında kalan şerh nitelikli konular ise fıkıh konularıdır ki bu, bu eserlerden asıl hedeflenendir.[159] Bu itibarla bu eserlerin ilmü'l-hadîs bağlamında ele alınması kadar, ilmü'l-fıkıh bağlamında da ele alınması gerekmektedir.

8. Ahkâm hadislerinin 'helal ve haram hadisleri' şeklindeki adlandırılmasında 'helal' kısmı için 'mübah, mendup ve vacip (farz), 'haram' kısmı için ise 'mekruh ve haram' kullanılması bir dereceye kadar makbul kabul edilebilir. Aksi takdirde beş şer'î hükmü karşılaması pek mümkün görünmemektedir. Zira şer'î hükümler sadece haram ve helalden oluşmamakta, helal tabiri mübah için kullanılırsa mekruh, mendup ve vacip-farz ifadeleri kapsam dışında kalmaktadır. Bunun yerine ilerleyen süreçlerde 'ahkâm hadisleri' kavramının tercih edilmesi, hem tüm şer'î ahkâmı içermesi hem de doğrudan veya dolaylı olarak amele dair olmayan hadislerin kavramın dışında tutulması bakımından daha tutarlı bir ifade olacaktır. Bu durumu kavramsal prosesin tekamülü olarak değerlendirmek de mümkündür.

Diğer taraftan başta hadis kaynaklarında 'ahâdîsü'l-ahkâm' şeklinde kullanılan kavramın yaygınlık oranının, dirâyetü'l-hadîs', 'fıkhü'l-hadîs' ve 'ahâdîsü'l-helâl ve'l-harâm' kavramlarından çok daha fazla olduğu görülmektedir. Fıkhü'l-hâdîs

[159] Nûrüddîn el-Itr, **İ'lâmü'l-Enâm Şerhu Bulûğü'l-Merâm min Ahâdîs'l-Ahkâm**, Dâru'l-Ferfûr, Şam, 1998, c. 4, s.7.

kavramına nispetle daha dar bir alana ait olması, ahâdîsü'l-helâl ve'l-harâm kavramına nispetle ise şer'î hükümleri daha fazla kapsamasından ötürü daha fazla kullanıldığını söylemek mümkündür. Hicri ikinci asırdan günümüze değin, başta ahâdîsü'l-ahkâm tabiri olmak üzere değişik kavramlarla tanımlanan ahkâm ile ilgili hadislerin, beşinci ve altıncı asırlardan itibaren bazı eserlerde 'el-ahkâm' veya 'ahâdîsü'l-ahkâm' kavramlarıyla tanımlanmış olması, diğer kavramlardan ziyade bu kavramın daha çok revaç bulduğunun ve ortaya çıkan pek çok eserle ahkâm hadislerinin ilimleşme yolunda önemli oranda istikrar yakaladığının bariz bir göstergesidir. Çok erken dönemde başlayan hadislerin muhtevasına göre tasnif edilmesi süreci, bu eserlerle fıkıh içeren hadislere yönelik bu kavramın yerleşmesini sağlamıştır. Fıkhü'l-hadîsin, hadis ilimlerinden biri olarak zikredilmesine karşılık kendi sistemi içinde disipline edilememiş olmasının, bu alanda yazılan eserlerde 'ahkâm' kavramının kullanılmasına yol açtığı söylenebilir. İki kavramdan hangisinin tercih edileceği net olmamakla birlikte, birbirinden farklı bu iki kavramın kullanımı, hadislerin içerdiği maksatların anlaşılması gibi ortak bir çabaya hizmet etmektedir.[160]

Ahâdîsü'l-ahkâmı bir ilim olarak kabul eden son dönem bazı araştırmacılar buna yönelik şöyle bir tanım geliştirmişlerdir: İktiza, tahyîr veya vaz'ı bakımından mükelleflerin fiillerine taalluk eden Hz. Peygamber'in (s.a.s.) söz, fiil ve takrirlerini araştıran, bunları bir araya getiren ve nas yoluyla veya siyak, sibak (önceki) veya lihâkın (sonraki) delaletiyle istinbât, işaret veya îmâ yoluyla bunlardaki fıkıh konularına değinen, fıkıh bâblarına göre tanzim edilmiş olan ilimdir.[161] Benzer bir tanım ahkâm ayetleri için de yapılmış, burada neredeyse sadece 'ayet' kelimesi yerine 'hadis' kelimesi kullanılmıştır.[162] Ahkâm hadislerini bir ilim olarak tanımlayan bu tanımın hadis, usûlü'l-fıkıh ve fıkıh ilimlerine dair yapılan tanımların bir nevi bileşkesi olduğu görülmektedir. Netice itibariyle ahkâm hadisleri disiplini, ahkâm

---

[160] Öztoprak, "Ahkâm Hadis Kitaplarındaki Bölüm Başlıklarının Şekillenmesi ve Sebepleri", s.91.

[161] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te'sîliyye**, s.36; Kârût, "Medhalün li Dirâseti Ahâdîsi'l-Ahkâm", s.141; Abdullah b. Mübârek Âl Seyf, **Te'sîlu İlmi fıkhî Ahâdîsi'l-Ahkâm**, https://www.alukah.net/library/0/67641/ , Riyad, (30.01.2019); Mansûrî, **"Melâmihü'l-Menhec fî Te'lîfi Kütübi Ahâdîsi'l-Ahkâm"**, 12; el-Fârisî, **el-Ahkâmü'l-Fıkhiyyetü'l-Müstanbeta min Ahâdîsi'l-Ahkâm**, s.24.

[162] Âl Seyf, **Te'sîlu İlmi fıkhî Âyâti'l-Ahkâm**, https://www.alukah.net/web/abdullah-ibn-mubarak/0/66246/#ixzz5yol7inVP (07.09.2019); İbrâhîm Ahmed el-Cebbâr Abdünnâsır, **Âyâtü'l-Ahkâm fî Tefsîri't-Taberî fî Sûreteyi'l-Bakara ve Âlî İmrân**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atü'l-iskenderiyye, Külliyetü'l-Âdâb, İskenderiye, 2016, s.12.

hadislerini kendi içindeki değişik yöntemlerle bir araya getirmeyi, onları bâblara göre tasnif etmeyi, ardından bu hadislerin anlaşılması ve onlardan hüküm istinbat yolları ile her bir asrın gerektirdikleri arasında uyumu sağlayacak bir çerçevede onlardan istifade yollarını açıklayan bir disiplin olduğu ve veya bunu hedeflediği söylenebilir.[163]

Ahkâm hadisleri eserleri ise aşağıdaki şekillerde tanımlanmıştır:

1. Muhaddislerin örfünde 'ahkâm hadisleri', sadece ahkâm hadislerini içeren, diğer bir ifadeyle müelliflerinin temel hadis kitaplarından seçtikleri ahkâm hadislerini içeren ve bunları fıkıh bâblarına göre düzenledikleri kitaplardır.[164] Bundan kastedilen, hadis âlimlerinin fıkıh hükümlerini istinbat ettikleri ve bölümlerinin sünnetin delalet ettiği şer'î hükümlerden oluşacak şekilde telif ettikleri eserlerdir.[165]

2. Ahkâm hadisleri kitapları derken, fukâhânın şer'î hükümleri istinbat etmek için ihtiyaç duyduğu İslam fıkhına mahsus Nebevî hadisleri bir araya getirmeye çalışan kitaplar kast edilmektedir.[166]

3. Müelliflerinin iman, meğâzî, cihat, siyer, tefsir, fiten vb. hadislerden arındırıp ahkâm ile ilgili hadislere tahsis ettikleri eserlerdir.[167]

4. Şer'î hükümlerin istinbatı için fukahanın ihtiyaç duyduğu İslam fıkhına mahsus nebevî hadisleri toplamaya özen gösteren kitaplardır.[168]

5. Fıkıh kitaplarının tertibine göre düzenlenmiş ve senedlerinden arındırılmış bir şekilde ahkâm hadislerini barındırmaya mahsus eserlerdir.[169] Ancak bu tanıma

---

[163] Mansûrî, "Melâmihü'l-Menhec fî Te'lîfi Kütübi Ahâdîsi'l-Ahkâm", s.2.
[164] Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdirrahmân b. Abdillâh el-İşbîlî, **el-Ahkâmü'ş-Şer'iyyetü'l-Kübrâ**, (thk. Muhammed Osmân), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, c. 1, s.9; Muhammed b. Matar ez-Zehrânî, **Tedvînü's-Sünneti'n-Nebeviyyeti Neş'etuhu ve Tetavvuruhu**, Dâru'l-Hicre, Riyad, 1996, s.212; Mer'â, **Mevsûatü'l –Mefâhîmi'l-İslâmiyyeti'l-Amme**, s.3-4; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, **er-Risâletü'l-Mustatrafe li Beyâni Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müşerrefe**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1993, c. 2, s.25.
[165] Muhammed Reşâd Halîfe, **Medresetü'l-Hadîs fî Mısır**, el-Hey'etü'l-Amme li Şüûni'l-Metâbi'i'l-Emîriyye, Kahire, t.y., s.143.
[166] Hâkim Übeysân el-Mütayrî, **Târîhu Tedvîni's-Sünneti ve Şübuhâtü'l-Müsteşrikîn**, Câmi'atü'l-Kuveyt, Lecnetü't-Te'lîf ve't-Ta'rîb ve'n-Neşr, Kuveyt, 2002, s.181.
[167] Yûsuf b. Muhammed b. İbrâhîm el-Ubeyd, **Buğyetü'l-Huffâz Müntehabun min Umdeti'l-Ahkâm ve Bulûği'l-Merâm**, Mektebetü'r-Rüşd, 2004, s.2.
[168] Mütayrî, **Târîhü Tedvîni's-Sünneti ve Şübuhâtü'l-Müsteşrikîn**, s.181.
[169] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te'sîliyye**, s.33.

aykırı olan bazı ahkâm hadisleri, ihtiva ettikleri hadisleri senedleriyle birlikte vermektedirler. Bu kapsamda örneğin İbnü'-Cârûd'un (ö. 308) *el-Müntekâ,* İşbîlî'nin (ö. 581) *el-Ahkâmü'l-Kübrâ* ve Hâfız el-Irâkî'nin (ö. 806) *Takrîbü'l-Esânîd* adlı eserleri zikretmek mümkündür.

Bütün bunlardan sonra, fıkhü'l-hadîs veya ahâdîsü'l-ahkâm şeklinde kavramların kullanılmış olmasında, hadislerin içerdiği maksatları çözme çabasının bulunduğu anlaşılmaktadır. Müelliflerin ahkâm ifadesi kullanmaları, fıkhü'l-hadîs'in kendi sistemi içinde bir disiplin olarak ortaya çıkamamış olması gibi görünmesinden kaynaklanıyor olmakla birlikte, farklı ifadeler aynı amaca hizmet için kullanılmıştır.[170]

1.1.2.3. Adında Ahâdîsü'l-Ahkâm veya el-Ahkâm İfadelerini Kullanan Bazı Ahkâm Hadisleri Eserleri

Ahkâm hadisleri eserlerinin zuhuru erken dönemde, hicri ikinci asırda ve diğer İslami ilimlerin teşekkülünden önce başlamış, şekil ve yöntem farklılıkları geçirseler bile İslami ilimler tarihinde her dönemde var olagelmişlerdir.[171] 'Ahâdîsü'l-ahkâm' veya 'el-Ahkâm' ismini ihtiva eden, değişik mezheplerden pek çok ahkâm hadisi eseri bulunmaktadır. Bunların başlıcaları şunlardır:

Usûlü'l-Ahkâm fî'l-Helâli ve'l-Harâm: el-Mütevekkil Alâllâhi Ahmed b. Süleymân b. Muhammed b. el-Mütahhar b. Alî'ye (ö. 566) ait bir eserdir.

el-Ahkâmü'l-Kübrâ, el-Vustâ ve es-Suğrâ: Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdürrahmân b. Abdullah el-Ezdî el-İşbîlî'nin (ö. 581) eseridir.

Umdetü'l-Ahkâm min Kelâmi Hayri'l-Enâm (s.a.s.): Takiyüddîn Ebû Muhammed Abdülğanî b. Abdilvâhid b. Alî b. Sürûr el-Makdisî el-Cemmâîlî'ye (ö. 600) aittir.

Delâilü'l-Ahkâm min Ahâdîsi'r-Rasûl (s.a.s.): İbnü'ş-Şeddâd, Ebü'l-Mehâsin Yûsuf b. Râfi' b. Temîm b. Utbe b. Muhammed el-Esedî el-Mûsilî el-Halebî eş-Şâfiî'ye (ö. 632) aittir.

---

[170] Öztoprak, "Ahkâm Hadis Kitaplarındaki Bölüm Başlıklarının Şekillenmesi ve Sebepleri", s.91.
[171] Mansûrî, "Melâmihü'l-Menhec fî Te'lîfi Kütübi Ahâdîsi'l-Ahkâm", s.15.

es-Sünenu ve'l-Ahkâm ani'l-Mustafâ Aleyhi Efdalü's-Salati ve's-Selâm: Ziyaüddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Abdülvâhid el-Makdisî'ye (ö. 643) ait bir eserdir.

Hülâsatü'l-Ahkâm fî Mühimmâti's-Süneni ve Kavâi'di'l-Ahkâm: Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî'ye (ö. 676) ait olan bir eserdir.

el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm: Ebû Muhammed İzzüddîn b. Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebî'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dimeşkî'ye (ö. 660) ait bir eserdir.

Gâyetü'l-İhkâm fî Ahâdîsi'l-Ahkâm: Mühibbüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdillah b. Muhammed b. Ebî Bekir el-Mekkî et-Taberî eş-Şâfiî'nin (ö. 694) eseridir.

el-İmâm fî Ma'rifeti Ahâdîsi'l-Ahkâm İbn Dakîk el-'Îd adıyla meşhur Takıyüddîn Ebü'l-Feth Muhammed b. Alî b. Vehb b. Mütî' el-Mısrî el-Mâlikî eş-Şâfiî'in (ö. 702) eseridir.

el-İlmâm bi Ahadîsi'l-Ahkâm: İbn Dakîk el-'Îd'in el-İmâm adlı eserinin muhtasar halidir.

Şerhu'l-İlmâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâm: İbn Dakîk el-'Îd'in eseridir.[172] el-İlmâm bi Ahadîsi'l-Ahkâm adlı eserinin şerhidir.

Bereketü'l-Kelâm alâ Ahâdîsi'l-Ahkâm el-Vâki'ati fî'l-Hidâyeti ve Sâiri Kütübi'l-Fıkhiyye: Fahrüddîn Ebû Muhammed Osmân b. Alî b. Mahcen b. Muhammed ez-Zeyla'î'ye (ö. 743) ait bir eserdir.

Kitâbu İbni İmâmi'l-Meşhed fî Ahâdîsi'l-Ahkâm: İbnu İmâmi'l-Meşhed adıyla meşhur Bahâüddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Alî b. Saîd ed-Dimeşkî'ye (ö. 752) aittir.

---

[172] Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî, **Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ**, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tannâhî-Abdülfettâh el-Hülvu), Dâru İhyâ'i'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1964, c. 9, s.212; Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, **el-Bedrü't-Tâli' bi Mehâsini men Ba'de'l-Karni's-Sâbi'**, Matba'atü's-Sa'adeti, Kahire, 1348, c. 2, s.229; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr ed-Dımeşkî, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997, c. 14, s.435-436.

el-İhkâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâmi'l-Hâriceti min Beyni Şefeteyi'n-Nebiyyi Aleyhi's-Salât ve's-Selâm: Şemsüddîn Ebû Ümâme Muhammed b. Alî b Abdülvâhid b. Yahyâ ed-Dekâlî el-Mısrî eş-Şâfiî'ye (ö. 763) aittir.

el-Ahkâmü's-Sağîr ve el-Ahkâmü'l-Kebîr: İki eser de İmâdüddîn b. Kesîr ed-Dimeşkî el-Basravî'ye (ö. 774) aittir.

el-İhkâm fî'l-Helali ve'l-Haram: İbrâhîm b. Abdirrahmân b. Hamdân el-Anebtâvî el-Makdisî el-Hanbelî'ye (ö. 784) aittir. el-Kâdı Kemâlüddîn el-Merdâvî'nin (ö. 769) *el-İntisâr* adlı eserini muhtasar yapmıştır.

el-Bulğatu fî Ahâdîsi'l-Ahkâm mimmâ İttefaka Aleyhi eş-Şeyhân: Sirâcüddîn Ömer b. el-Mülakkın eş-Şâfiî'ye (ö. 804) aittir.

el-Ahkâmü'l-Kübrâ: el-Beyâşî el-Mağribî'ye ait olan bu esere İbn Hacer, Fethü'l-Bârî'nin mukaddimesi Hedyü's-Sârî'de değinmektedir.[173]

el-İ'lâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâm: Ebû Yahyâ Zekeriyyâ el-Ensârî eş-Şâfiî'ye (ö. 920) ait bir eserdir.

Fethü'l-Allâm bi Şerhi'l-İ'lâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâm: Yine Ebû Yahyâ Zekeriyyâ el-Ensârî eş-Şâfiî'ye ait bir eserdir. el-İ'lâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâm adlı kendi eserine yaptığı bir şerhtir.

Büğyetü'l-Enâm fî Fethi'l-Allâm bi Şerhi'l-İ'lâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâm: Bu da Ebû Yahyâ Zekeriyyâ el-Ensârî eş-Şâfiî'ye ait bir eserdir. Fethü'l-Allâm bi Şerhi'l-İ'lâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâm adlı kendisine ait eserin şerhidir.

el-Bedrü't-Temâm Şerhu Bulûğü'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm: el-Kâdı el-Hüseyin b. Muhammed el-Mağribî'nin (ö. 1119) eseridir.

Şifâü'l-Evâm fî Ahâdîsi'l-Ahkâm li't-Temyîzi Beyne'l-Helâli ve'l-Harâm: el-Hüseyin b. Bedriddîn'in (ö. 1264) eseridir.

[173] İbn Hacer, **Hedyü's-Sârî**, s.235.

Tevzîü'l-Ahkâm min Bulûği'l-Merâm: Abdullah b. Abdurrahmân el-Bessâm'ın (ö. 2002) eseridir.

Ebû Dâvûd, *Sünen'*indeki hadislerden bahsederken onların sadece ahkâmı zikrettiğini, zühd, fezâilü'l-a'mâl vb.lerini zikretmediğini belirtmektedir.[174]

Ahkâm hadisleri eserleriyle, İslamî ilimlerin Kur'an ve sünnetten ibaret olduğu dönemin ardından, her birisinin kendi başına birer ilim haline dönüşmeye başlamasının sonuçlarından biri olarak hadis ve fıkıh da ayrışmaya başlamıştır. Bu iki ilmin birer ekol haline gelecek derecede makasın gittikçe açılmaya başlaması, bu ayrışmanın önüne geçmek ve iki ilmi tekrar aynı mecraya sokmak için bazı fakih-muhaddislerin kolları sıvadıkları ve ahkâm hadisleri eserlerini telif ettikleri görülmektedir.[175] Bu çalışmalarında iki ilmi, ilk dönemde olduğu gibi aynı mecrada tekrar birleştirme konusunda muvaffak oldukları söylenemezse de hadis ehliyle fıkıh ehli arasında baş gösteren ayrışmanın minimize edilmesi ve tarafların birbirlerinin alanlarına ilgi duymalarını sağlamada muvaffak oldukları ortadadır. Bunun bir sonucu olarak fıkıh kaynaklarının sürekli bir şekilde ahkâm hadisleri kaynaklarına atıfta bulunmaları ve onları birer merci olarak kabul etmelerinde bu çabaların azımsanmayacak bir etkisi olduğu inkâr edilemez.

Dikkate şayan bir husus da ahkâma taalluk eden hadisleri konu edinen disiplinin ön plana çıkması kadar akide, siyer, tefsir, dil vb. alanlardaki hadisleri konu edinen bir disiplin ya oluşmamıştır ya da ahkâm hadisleri kadar ön plana çıkmamıştır. Aynı durum ahkâm ayetleri ilmi için de geçerlidir. Ahkâm hadislerine dair nice eser yazılırken, diğer alanlarla ilgili hadisler konusunda disiplinleşecek derecede kayda değer bir literatürden bahsetmek pek mümkün görünmemektedir.

1.1.2.4. Ahâdîsü'l-Ahkâm ile Âyâtü'l-Ahkâm Kavramlarının Kullanımındaki Benzerlik

Ahkâm hadisleri ile ahkâm ayetleri kavramlarının tarihsel süreçlerinde kullanımları bakımından bir benzerlik göze çarpmaktadır. Hicrî üçüncü asırla birlikte oluşan tefsirdeki ihtisaslaşma, fukahayı da kendi ihtisas alanlarına giren ahkâm

[174] Ebû Dâvud, **Risâletu Ebî Dâvud ilâ Ehli Mekke**, s.33.
[175] Hattâbî, **Me'âlimü's-Sünen**, c. 1, s.3.

ayetlerinin tefsirine dair müstakil eserler vermeye sevk etmiş,[176] bu eserlerin de adlarında 'âyâtü'l-ahkâm' kavramı yerine çoğunlukla 'âhkâmü'l-Kur'ân' kavramını tercih etmişlerdir.

Ulûmü'l-Kur'ân eserlerinde 'âyâtü'l-ahkâm' şeklinde bir ilimden bahsedilmemekte, bunun yerine bazı eserlerde bu anlamı verebilen 'ahkâmü'l-Kur'ân' veya 'el-ahkâm' gibi başka ifadeler kullanılmaktadır. Zerkeşî (ö. 794), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde kırk yedi ilim olarak sıraladığı ilimlerden otuz ikinci ilim olarak *Ma'rifetu Ahkâmihi* şeklinde *ahkâmü'l-Kur'ân* ilmini zikretmekte ve bu alanda telif edilen eserlerin önemli bir kısmını aktarmaktadır. Kitabın muhakkikleri ise, bundan kastedilenin usûlü'l-fıkıh olduğunu belirtmektedirler.[177] Bu alandaki eserlerin en meşhur olanlarından Suyûtî'nin *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde seksen Kur'an ilmi zikredilirken bunlar arasında 'âyâtü'l-ahkâm' ve 'ahkâmü'l-Kur'ân' diye müstakil bir ilimden bahsedilmemektedir. Sadece altmış beşinci sırada *el-Ulûmü'l-Müstenbeta mine'l-Kur'ân* başlığı altında,[178] *İlmu Usû'l-Fıkhi* ayrı bir başlıkta,[179] *Ahkâm*'ı ise *Ümmü Ulûmi'l-Kur'ân* başlığı altında *Tevhîd, Tezkîr* ve *Ahkâm* şeklinde zikretmektedir.[180] Suyûtî, Kur'an ilimlerinin üç yüze kadar çıkarılabileceğini söylemektedir.[181]

Ulûmü'l-Kur'ân alanındaki son dönem eserlerinden olan Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî'ye ait *Menâhilü'l-Ürfân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde ayâtü'l-ahkâm adında bir ilimden bahsedilmediği gibi,[182] yine son dönem eserlerden olan Mennâ' el-Kattân'a ait *Mebâhisu fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserde de bu isimde bir ilimden bahsedilmemektedir.[183] Zeydiyye'den Muhammed b. Hüseyin b. Kāsım el-Yemenî'nin (ö. 1076) *Müntehe'l-Merâm Şerḥu Âyâti'l-Aḥkâm* adlı eseri ve

[176] Bedreddîn Çetiner, "Ahkâmü'l-Kur'an", **DİA**, TDV, İstanbul, 1988, c. 01, s.551.
[177] Bedrüddîn Muhammed b. Behâdir b. Abdillâh ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, (thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mera'şelî-Cemâl Hamdî ez-Zehebî-İbrâhîm Abdullah el-Kürdî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1990, c. 2, s.126.
[178] Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru İhyâ'i'l-Ulûmi, Beyrut, 1987, c. 2, s.348.
[179] Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, c. 2, s.351.
[180] Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, c. 2, s.356.
[181] Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, **Menâhilü'l-Ürfân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Matba'atu Îsâ el-Bâbî el-Halebî, c. 1, s.37.
[182] Zürkânî, **Menâhilü'l-Ürfân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, c. 1, ve c. 2.
[183] Mennâ' el-Kattân, **Mebâhisu fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1995, s.51-332.

Muhammed b. Ali b. İbrâhîm el-Fârisî el-Esterâbâdî'nin de (ö. 1028) *Tefsîru Ayâti'l-Ahkâm* eseri gibi sınırlı birkaç ahkâm ayeti tefsirinin adında 'âyâtü'l-ahkâm' ifadesi kullanılmıştır. Yakın dönemde yazılan ahkâm ayetlerine dair tefsirlerin önemli bir kısmının adında ise 'ayâtü'l-ahkâm' ifadesi yer almaktadır.

Burada dikkate değer olan husus, klasik dönem ahkâm ayetleri tefsirlerinde 'âyâtü'l-ahkâm' ifadesi yerine 'ahkâmü'l-Kur'ân' ifadesinin tercih edildiği, 'âyâtü'l-ahkâm' ifadesinin ise ağırlıklı olarak on ve on birinci asırlarda tedavüle girdiği, bu alandaki son dönem tefsirlerin adlarında da çoğunlukla bu kavramın kullanıldığı müşahede edilmektedir. Ulûmü'l-Kur'ân eserlerinde ise 'âyâtü'l-âhkâm' kavramının bir ilim olarak neredeyse hiç kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Benzer bir şekilde ulûmü'l-hadîs eserlerinde de 'ahâdîsü'l-ahkâm' kavramı bir hadis ilmi olarak zikredilmemekle birlikte, ikinci asırdan bu yana muhaddis ve fakihlerin kullanımında olmuş, altıncı asırdan bu yana da pek çok eserin kapağında yer almıştır. Ayâtü'l-ahkâm kavramıyla ahâdîsü'l-ahkâm kavramı arasında tarihi arka planda karşılıklı bir etkileşimin varlığı veya yokluğu daha geniş bir araştırmayı gerektirmektedir.

1.2. AHKÂM HADİSLERİNİN SAYISI

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şer'î hüküm ihtiva eden hadislerini müstakil eserlerde bir araya getirmeye çalışan âlimler, bu eserlerde bir araya getirecekleri hadislerin yekûnu konusunda farklı görüşler dile getirmişlerdir. Bu yekûnun ne olduğu konusuna girmeden önce bu yekûnun belirlenmesindeki nedenleri tespit etmek gerekir. Öyle anlaşılıyor ki ahkâm hadislerinin sayısıyla ilgili bir sınırlamaya gitmenin ve ihtilaflı da olsa bir rakam belirlemenin en önemli sebebi, ilim talebesi ve müçtehitlere kolaylık sağlamaktır. Bu tür bir sınırlama, ilim talebesi ve müçtehidin işini kolaylaştıracağından ilim tahsilini bıkkınlık olmaksızın kesintisiz bir şekilde devam etmesine ön ayak olur.[184]

Ahkâm ayetleri ve ahkâm hadisleri, delilden hüküm istinbat etme ameliyesinin ana malzemeleri olması, delilden hüküm çıkartma ameliyesinin de müçtehidin salahiyetinde bulunmasından ötürü, usûl kitaplarında müçtehidin şartlarından

[184] Tarîkî, "Âyât ve Ahâdîsü'l-Ahkâm Kiraatün Cedîdetün", s.2, (11.09. 2017).

bahsedilirken genellikle bu konuya değinilmektedir.[185] Bu kısımda müçtehidin şartları arasında zikredilenlerden biri de sünneti bilmesi mevzusudur. Bir kimsenin müçtehit olarak addedilmesi için sünnetin kaçta kaçını bilmesi gerektiği konusunda usûl âlimlerinin neredeyse tamamı ahkâma taalluk eden hadisleri bilmesi gerektiği konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak bu ahkâm hadislerini bilme keyfiyeti ve bu hadislerin yekûnu konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir.[186]

1.2.1. Ahkâm Hadislerinin Sayısı ile İlgili Görüşler

Ahkâma taalluk eden ayetler kadar hadisleri de belirli bir sayıda tutan âlimler çıkmasına rağmen bu hadislerin kemiyeti konusunda da bir görüş birliği söz konusu olmamıştır. Ahkâm hadislerinin adedi ile ilgili pek çok görüş serdedilmiş, bu alanda çalışmaları olan âlimlerin görüşlerinin tetkiki neticesinde ahkâm hadislerinin adetinin iki kategoride incelenebileceği anlaşılmıştır.[187]

1.2.1.1. Doğrudan Ahkâma Delalet Eden Hadisler

Bununla, ahkâm konusunda asıl kabul edilebilecek, doğrudan bir veya birden fazla hükme delalet eden hadisler kastedilmektedir. Bu hadislerin sayısı ile ilgili telaffuz edilen görüşler şöyle sıralanabilir:

1. Ahkâmın üzerine bina edildiği hadislerin sayısı beş yüz civarıdır.[188] Şevkânî (ö. 1250), bu görüşün söylenebilecek en ilginç görüş olduğunu, çünkü şer'î hüküm çıkarılabilecek hadis sayısının binlerle ifade edilebileceğini dile getirmiştir.[189] Ancak İbn Kayyim (ö. 751), tafsilatlarıyla birlikte bu hadislerin dört bin civarında olduğunu ifade etmiştir.[190]

---

[185] Gazzâlî, **el-Mustasfâ**, s.343; Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, **İrşâdü'l-Fühûl ilâ Tahkîki'l-Hakki min İlmi'l-Usûl**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, s.371, 372; Muvaffakuddîn Abdullāh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî, **Ravdatü'n-Nâzir ve Cünnetü'l-Münâzır**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1981, Beyrut, s.319.

[186] Gazzâlî, **el-Mustasfâ,** s.343; Şevkânî, **İrşâdü'l-Fühûl**, s.371, 372; İbn Kudâme, **Ravdatü'n-Nâzir ve Cünnetü'l-Münâzır**, s.319.

[187] Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ed-Dımaşkī el-Hanbelî, **İ'lâmü'l-Muvakki'în an Rabbî'l-Âlemîn**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, c. 2, s.182.

[188] Gazzâlî, **el-Mustasfâ**, s.342; Şevkânî, **İrşâdü'l-Fühûl**, s.371.

[189] Şevkânî, **İrşâdü'l-Fühûl** , s.371

[190] İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-Muvakki'în**, c. 2, s.182.

2. Ahkâm hadislerinin sayısı sekiz yüzdür. Bu görüşü İshâk b. Râhûye (ö. 238) ve Yahyâ b. Saîd (ö. 198) savunmuşlardır.[191] Ayrıca İbnü'l-Cevzî (ö. 597) de bu görüşü dile getirenlerdendir.[192]

3. Bu hadislerin sayısı dokuz yüz tanedir. Ebû Dâvûd bu görüşü Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181) ve Hasan b. Alî el-Hallâl'dan (ö. 242) nakletmiştir.[193]

4. Ahkâm hadislerinin sayısının bin yüz adet olduğunu savunan Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm el-Kûfî'ye (ö. 182) karşı İbnü'l-Mübârek, "bunlar, Ebû Yûsuf'un şuradaki buradaki zayıf hadislerle ilgili kusurlarıdır" demektedir.[194]

5. Ahkâma taalluk eden hadis sayısı bin iki yüzdür. Bu görüşü Hanbelî bazı âlimler savunmuşlardır.[195]

6. İbnü'l-Arabî el-Mâlikî (ö. 543), *Sahîhayn*'deki ahkâm hadislerinin iki bin civarında olduğunu söylemektedir.[196]

7. İbnü'l-Arabî başka bir görüşünde ahkâm hadislerinin sayısının üç bin olduğunu söylemiştir.[197]

8. Bazı âlimler de bu tür hadislerle ilgili bir rakam vermemekle birlikte sayılarının sınırlı olduğunu ifade etmişlerdir.[198]

9. Ahkâm hadisleri, *Sünen-i Ebû Dâvud*, *Müsned-i Ahmed* veya el-Beyhâkî (ö. 458) ya da ahkâm hadisleri ile ilgili olan asıl bir eserde bulunan hadislerdir. Gazzâlî (ö. 505) bu görüşü savunanlardandır. Râfi'î (ö. 623) bu görüşü kabul ederken Nevevî (ö. 676) buna karşı çıkmaktadır. Nevevî, Ebû Dâvûd'un *Süneni*'nin ahkâm hadislerini, hatta çoğunu kapsamadığını, *Buhârî* ve *Müslim*'deki pek çok ahkâm hadisinin onda

[191] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, **en-Nüket alâ Kitâb İbn Salâh**, (thk. Rebî' b. Hâdî Umeyr), Dâru'r-Râye, Riyad, 1994. c. 1, s.300-301.
[192] Şemsüddîn Muhammed b. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Hamza er-Remlî, **Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993, c. 8, s.239.
[193] İbn Hacer, **en-Nüket alâ Kitâb İbn Salâh**, c. 1, s.300; Ebû Dâvud, **Risâletu Ebî Dâvud ilâ Ehli Mekke**, s.27.
[194] Ebû Dâvud, **Risâletu Ebî Dâvud ilâ Ehli Mekke**, s.27.
[195] Şevkânî, **İrşâdü'l-Fühûl**, s.372.
[196] Şevkânî, **İrşâdü'l-Fühûl**, s.371-372; İbn Hacer, **en-Nüket alâ Kitâb İbn Salâh**, c. 1, s.301.
[197] Şevkânî, **İrşâdü'l-Fühûl**, s.371-372.
[198] İbn Kudâme, **Ravdatü'n-Nâzir ve Cünnetü'l-Münâzır**, s.319.

bulunmadığını söylemektedir.[199] İbn Dakîk el-Îd (ö.702) ise, Ebû Dâvûd'un *Süneni*'nin iki cihetle bu konuda iyi bir örnek olmadığını söyler: Birincisi; İhtiyaç duyulan sünenleri ihtiva etmemektedir. İkincisi; Kendisinde ahkâmla ilgili delil sayılamayacak hadisler bulunmaktadır.[200]

10. Ahkâm hadislerinin sayısı sahih ve tekrarsız olarak dört bin dört yüz hadistir. Bu görüşü de Sevrî (161), Şu'be (ö. 160), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198), İbn Mehdî (ö. 198), İmam Ahmed b. Hanbel ve başkasından nakletmektedir.[201]

11. İshâk b. Râhûye'den yapılan bir rivayette ahkâm hadislerinin sayısının yedi bin küsur olduğu ifade edilmiştir.[202]

12. Muhammed b. Semâ'e (ö. 233), İbn Cüreyc'ten (ö. 150), tamamının fakihin muhtaç olduğu 12.000 hadis yazdığını aktarmaktadır.[203]

13. Zehebî (ö. 748), İbrâhîm b. Sa'd b. İbrâhîm ez-Zührî'nin (ö. 183), meğâzî konusunda imam olan Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî'nin (ö. 151) yanında, meğâzîye dair hadislerin dışında ahkâmla ilgili 17.000 hadisin bulunduğunu söylediğini aktarmaktadır. Zehebî buna yönelik yaptığı değerlendirmede, bu sayının hadis tariklerinin tekrarıyla birlikte olduğunu, tekrarsız ise ahkâm metinlerinin bunun onda birine ulaşamadığını ifade etmektedir.[204]

14. Bir kimsenin fetva verebilmesi için bilmesi gereken hadislerin miktarı konusunda İmam Ahmed b. Hanbel beş yüz bin hadisin yeterli olabileceğini umduğunu söylemiştir.[205]

---

[199] Gazzâlî, **el-Mustasfâ**, s.342; Şevkânî, **İrşâdü'l-Fühûl**, s.372.
[200] Şevkânî, **İrşâdü'l-Fühûl**, s.372.
[201] İbn Hacer, **en-Nüket alâ Kitâb İbn Salâh**, c. 1, s.299; Muammed b. İsmâîl es-San'ânî, **Tevdîhü'l-Efkâr Şerhu Tenkîhü'l-Enzâr**, (thk. Muhammed Muhibbüddîn Ebû Zeyd), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2011, c. 1, s.257.
[202] İbn Hacer, **en-Nüket alâ Kitâb İbn Salâh**, c. 1, s.301; San'ânî, **Tevdîhü'l-Efkâr Şerhu Tenkîhü'l-Enzâr**, c. 1, s.257.
[203] Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, (thk. Kâmil el-Harrât), Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1982, c. 9, s.544.
[204] Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, (thk. Aî Ebû Zeyd), Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1982, c. 7, s.39-40.
[205] Şevkânî, **İrşâdü'l-Fühûl**, s.372.

15. Ahkâm hadisleriyle ilgili serdedilen rakamların bazılarında ifrat, bazılarında ise tefrit söz konusudur.[206] Ahlak, âdâb, kıssalar ve daha pek çok nastan hüküm istinbat edilebildiğinden belirli bir rakamla sınırlandırmak mümkün değildir.

İbn Hacer, ahkâm hadisleriyle ilgili dile getirilen sayılardan kastın, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) açık bir ifadeyle helal ve haramla ilgili rivayet edilen sözler olduğunu belirtmiş, her bir âlimin, ulaştığı rakamı dile getirmiş, bu yüzden de ihtilafa düştüklerini ifade etmiştir.[207]

1.2.1.2. Dolaylı Olarak Ahkâma Delalet Eden Hadisler

Bu başlıkla dolaylı olarak hüküm çıkarılabilecek hemen her konuyla ilgili genel hadisler kastedilmektedir. Bu kabilden olan hadisler, doğrudan bir hüküm içermemekle birlikte dolaylı olarak hüküm çıkarılabilecek olan hadislerdir. Doğrudan ve dolaylı yolla hüküm istinbat etme şeklindeki bu tür bir kategori, ahkâm ayetleri konusunda da icra edilmektedir.[208] Zerkeşî, ahkâm ayetlerinin adedi konusunda zikredilen farklı rakamları aktardıktan sonra, bunlarla muhtemelen açık bir şeklide ahkâma delalet eden ayetlerin kastedildiğini, kıssa, misâl vb. ayetlerden de pek çok hükmün istinbat edilebileceğini dile getirmektedir.[209] Ahkâm hadislerinin sayıları ile ilgili olarak zikredilen bu rakamlardaki farklılık, bu hadislerin herhangi bir sayıyla sınırlandırılamayacağının adeta bir delilidir. Çünkü bu hadislerle ilgili zikredilen sayıların dayandığı herhangi bir delil yoktur; görüş sahibi her âlimin kişisel kanaat ve içtihadının bir sonucudur.

Zerkeşî'nin ahkâm ayetlerinin adediyle ilgili görüşünü, son dönem âlimlerinden Ebû Gudde (ö. 1997), ahkâm hadislerinin adediyle ilgili bu farklı görüşleri değerlendirirken dile getirmekte ve bunun bir tenakuz olmadığının bilinmesinin önemli olduğunu, pek çok kıssa, menâkıb, melâhim vb. ile ilgili hadislerden ahkâma dair hükümlerin istinbat edilebildiğini, bu hadislerle ilgili mezkûr

[206] Şevkânî, **İrşâdü'l-Fühûl**, s.372.
[207] İbn Hacer, **en-Nüket alâ Kitâb İbn Salâh**, c. 1, s.300.
[208] Bedrettin Çetiner, "Ahkâmü'l-Kur'ân" **DİA**, TDV, İstanbul, 1988, c. 01, s.551.
[209] Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, c. 2, s.3.

sayıların, göründüğü kadarıyla öncelikli olarak ahkâma delalet eden hadislerle ilgili olduğunu belirtmektedir.[210]

1.2.2. Ahkâm Hadislerinin Sayısındaki İhtilafın Nedenleri

Çok farklı rakamların telaffuz edilmiş olmasıyla ilgili olarak ise Ebû Gudde şu nedenleri sıralamaktadır:

1. Hadisleri sayma yöntemi. Zira metin aynı olmakla birlikte, sened ve tariklerin farklı olması halinde ayrı ayrı sayılmalarıdır.

2. Doğrudan hüküm içeren hadisler ile âdâb, fiten vb. başlıklardaki hadislerin ahkâm hadisleri bâbına doğrudan mı yoksa dolaylı mı girdikleri konusundaki ihtilaf.

3. Hadisin sened ve metin açısından kabul veya reddi konusunda geliştirilen kriterlerdeki büyük ihtilaf.

4. Sünenlerin, diğer bir ifadeyle ahkâma dair hadislerin bilinmesinin artırılması ya da azaltılması konusundaki farklılıkları.[211]

Ahkâm hadislerini bir sayıyla sınırlamak uzak bir görüş olduğundan usûlcülerin cumhuru, hükümlerle ilgili nasların icmalen bilinmesi veya en azından ilgili kaynaklardaki yerlerinin bilinmesi şartıyla iktifa etmişlerdir. Çünkü sahabe de içtihatta bulunmuştur. Ancak daha sonra içtihatlarına aykırı olan bir hadisle karşılaşmışlardır ve bu durum onları içtihat etmekten alıkoymamış, içtihat mertebesinden de düşürmemiştir.[212] İmam Şâfiî, hiçbir sünneti kaçırmayıp hepsini kendisinde cem‘ edebilen kimsenin olmadığını, bütün ilim ehlinin sünenlerle ilgili ilimleri toplansa, sonra bu ilim dağıtılsa, her biri, başkasında olanın kendisinde olmadığını, kendisinde olanın da başkasında olmadığını göreceğini söylemiştir.[213]

Mezkûr hadislerin sayısı ile ilgili bu farklılıkların altında, değişen süreçler ve zaman faktörünü hesaba katmak, hadislerin henüz toplanmadığı ve ayrışmadığı dönem

---

[210] Abdulfettâh Ebû Gudde, **Selâsu Resâil fî İlmi Müstalahi'l-Hadîs**, Mektebetü'l-Matbû‘âti'l-İslâmiyye, 2005, Beyrut, s.37
[211] Ebû Gudde, **Selâsu Resâile fî İlmi Müstalahi'l-Hadîs**, s.36-37.
[212] Abdülkerîm b. Alî b. Muhammed Nemle, **İthâfu Zevî'l-Ebsâr bi Şerhi Ravdati'n-Nâzir**, Dâru'l-Âsime, Riyad, 1996, c. 8. s.20-21.
[213] Şâfiî, **er-Risâle**, s.42-43.

ile hadislerin ayrıştırıldığı sonraki dönemleri nazar-ı itibara almak gerekir. Tedvin ve tasnif süreçlerinin tekâmül bulmasıyla hadis kaynaklarının artması ve hadislerin daha çok ulaşılabilir olmasına bağlı olarak muhaddis ve fakihlerin hadislere ulaşma ve onları tetkik etme imkânları artmış, bu durumun da hadis sayılarının artışında meydana gelmesinde rol oynaması ihtimal dahilinde olmuştur. Özellikle mütekaddim âlimlerde bunların daha az, müteahhir âlimlerde ise daha fazla rakamların zikredilmesinde bu faktörün de dikkate alınmasında fayda olacaktır. Ayrıca ahkâm hadislerinin sayısı ile ilgili olarak verilen rakamların, ameli ahkâmın esasını oluşturan hadisler olduğu söylenebilir. Ancak ahkâm hadislerinin, sadece talep veya tahyîr (serbestiyet) içeren hadisler olmadığını, doğrudan bu anlamları içermeyen hadislerin de ahkâm hadisi olabilmesi mümkündür.[214]

1.2.3. Ahkâm Hadislerinin Adedindeki İhtilafın Fıkıh İlmine Etkisi

Ahkâm hadislerinin adediyle ilgili mezkûr farklılık, salt birkaç rakamın zikriyle münhasır olmamıştır. Temelini oluşturdukları fıkıh ilmine bu yönüyle de yansımaları olmuştur. Hadislerin bu şekilde kategorize edilmesi, bu hadisler hakkında belli bir sayıyı zikreden âlimlerin bu sayıları zikretmelerindeki hikmeti anlamayı da kolaylaştırır.

Ebû Teyyah'tan (ö. ?) yapılan rivayette Enes b. Mâlik'in (r.a.) (ö. 93) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) aramıza karışırdı, hatta küçük kardeşime "Ey Ebu Umeyr serçeciğe ne oldu? derdi."[215] Bu hadisin Humeyd ed-Tavil (ö. 143) kanalıyla gelen başka bir rivayeti şu şekildedir: "Enes b. Mâlik (r.a.) dedi ki; Hz. Peygamber (s.a.s.) Ümmü Süleym'e (r.a.) (ö. 26-35) arası) –Enes'in annesi- ziyarete geldiğinde Enes'le şakalaşırdı. Ebu Talha'nın (ö. 34) –Enes'in üvey babası- Ebu Umeyr diye künyelenen küçük bir oğlu vardı. Onu üzgün görünce dedi ki; (hadis devam ediyor).[216]

---

[214] Muhammed b. Sâdık b. Kîrân, **Takrîrâtün ve Lefetâtün Menheciyyetün Mühimmetün fî Fenni't-Te'lîf fî Ahâdîsü'l-Ahkâm**, https://al-maktaba.org/book/31888/11670 , (26.03.2021).

[215] Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl, **Sahîhü'l-Buhârî**, Dâru İbni Kesîr, Beyrut, 2002, Kitâbü'l-Edeb, Bâbü'l-İnbisât İle'n-Nâsi, Hadis no: 6129-6203; Müslim, Kitâbü'l-Edeb, Hadis no: 2150; Tirmizî, **es-Sünen**, Salât, Hadis no: 333 ve Birr ve Sıla, Hadis: 1989; Ebû Dâvûd, e**s-Sünen**, Edeb, Hadis no: 4969; İbn Mâce, **es-Sünen**, Edeb, Hadis: 3720 ve 3740; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, 3/115.

[216] İbn Hanbel, **el-Müsned**, 3/114, 188, 201.

Bu rivayette Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şakalaştığı açıkça belirtilmiştir. İlk bakışta herhangi bir hükümden hâli, sıradan bir şakalaşmayı içeren bir hadis olarak değerlendirilebilecekken, İbn el-Kâss olarak bilinen Ahmed b. Ebi Ahmed et-Taberî (ö. 335), hadisçilere yüklenip Enes'in (r.a.) bu hadisi gibi gerekli gereksiz her şeyi rivayet ettiği şeklindeki eleştirilere cevap niteliğinde bu hadisten altmış farklı fıkhî sonuç çıkardığını belirtmektedir.[217] İbn Hacer de İbnü'l-Kâss'ın bu hadisten istinbat ettiği bu hükümlerin yanı sıra başka hükümler de ekleyerek zikretmiştir.[218] Allâme Ebû Gudde de hadisle ilgili bazı faydaları zikrettikten sonra bazı âlimlerin mevzubahis hadisle ilgili üç yüz, diğer bazılarının ise dört yüz fayda istinbat ettiklerini belirtmiştir.[219]

Buradan hareketle hüküm kavramının tarifine bakıldığında, usûl âlimlerinin hükme, kaynağı açısından, diğer bir ifadeyle Allah-u Teâla cihetiyle yaklaştıkları, hükmün hitabın kendisi olduğu görülmektedir. Hükmün fıkhî tanımında ise hükmün neye taalluk ettiği cihetiyle yaklaşıldığı, hükmün hitabın delalet ettiği unsur ve onun eseri olduğu görülmektedir. Usûlcü tanımındaki mükellefin fiilinden murat edilen, söz, amel, itikat ve niyettir.[220]

Usûl âlimleri ile fıkıh âlimlerinin hüküm ile ilgili tanımları ile ahkâm ayet ve hadisleri konusunda telif veren âlimlerin yöntemleri karşılaştırıldığında bazı mülahazalar ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi; usûl ve fıkıh açısından tanımlanan hüküm, söz, eylem, itikat ve haber verme niteliğinde olan vaz', güneşin zeval vaktine gelmesinin öğle namazının girdiğinin alameti olması, yolculukta namazın kısaltılması vb. durumların tamamı dâhil olmaktadır. Çünkü hepsi mükellefin fiiliyle ilintilidir. Ahkâm konusunda telif veren âlimlerin yönteminde ise, sadece fukahanın taharet ve namazla başlayıp, muâmelât ile devam ettikleri ve ikrarla tamamladıkları amelî hükümleri ihtiva eden deliller bulunmaktadır. Böyle olunca akide, ahlak vb. konuları ihtiva eden naslar kapsam dışı olmakta, bu yüzden de Fatiha

[217] Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ahmed et-Taberî el-Bağdâdî, **Cüz'ün fîhi Fevâidu Hadîsi Ebî Umeyr**, Mektebetü's-Sünne, Kahire 1992, s.24-25.
[218] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, **Fethü'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru'r-Reyyân, Kâhire, 1987, c. 10, s.559-603.
[219] Abdülfettâh Ebû Gudde, **er-Resûl el-Muallim (s.a.s.) ve Esâlîbuhu fî't-Ta'lîm**, Mektebü'l-Matbuâ'ti'l-İslâmiyye, 1996, Halep, s.163-164.
[220] İbn Neccâr, **Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr**, c. 1. s.337; Tarîkî, "Âyât ve Ahâdîsü'l-Ahkâm Kiraatün Cedîdetün", s.2, (11.09. 2017).

suresinden, pek çok Mekkî sureye kadar nice ayet ve sure herhangi ameli bir hükümden hâli kalmış olmaktadır.[221]

Ahkâm hadislerini bir araya getirmeye çalışan yukarıdaki eserlerdeki hadis sayısında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Buradaki farklılıklar ahkâm ayetlerinin sayısındaki farklılıklarla benzerlik arz etmektedir. Örneğin Sıddîk Hân ahkâm ayetlerinin iki yüz civarında olduğunu dile getirirken,[222] Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606) ve İbnü'l-Arabî gibi âlimler bunların beş yüz ayetle sınırlı olduğunu söylemiş,[223] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân* adlı tefsirinde Kur'an'ın tamamını ahkâm konuları çerçevesinde tefsir etmiştir. Ahkâm hadislerinin sayısı ile ilgili daha önce zikredildiği gibi Abdülganî el-Makdisî *Umdetü'l-Ahkâm*'da dört yüz yirmi civarında hadisi zikrederken, İbn Hacer *Bulûğü'l-Merâm*'da bin üç yüz elliden, Ebû Dâvûd ise *es-Sünen*'inde beş bin iki yüzden fazla hadisi zikretmiştir. İmam Ahmed'in, bir kimsenin fetva mercii olabilmesi için kaç hadisin yetebileceği sorusuna karşılık, beş yüz bin hadisin yetebileceğini umduğunu söylediği aktarılmaktadır.[224]

Müçtehit olmanın şartları arasında zikredilen ahkâm hadislerinin ezbere bilinmesi şartı, İslamî İlimler Tarihinde müçtehit olarak bilinen pek çok âlimin bu unvanı kaybetmesini beraberinde getirecektir.[225] Ya da mezkûr hadislerin sayısı ile ilgili var olan büyük ihtilafa bağlı olarak bir kesime göre müçtehit sayılan bir âlim, diğer bir kesime göre müçtehit mertebesine varmış sayılmayacaktır. Bu da bu konudaki kriterlerin objektif değil, sübjektif bir değerlendirmeden ibaret olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle, sünnetin tümünü ihata etmenin müçtehit olmanın şartlarından sayılması, bugüne kadar bu ümmetten müçtehit çıkmadığı sonucuna götürür. Dolayısıyla sünneti bilmesinden kasıt, önemli bir kısmına vakıf olması demektir.[226]

---

[221] Tarîkî, "Âyât ve Ahâdîsü'l-Ahkâm Kiraatün Cedîdetün". s.2, (11.09. 2017).
[222] Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân el-Kannevcî, **Neylü'l-Merâm min Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm**, el-Mektebetü'r-Rahmâniyye, Mısır, 1929, s.1.
[223] Hüseyin b. Alî b. Talha eş-Şevşâvî el-Mâlikî, **Ref'ü'n-Nikâb an Tenkîhi'ş-Şihâb**, (thk. Nâcî es-Süveyd), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2015, c. 1, s.280.
[224] Şevkânî, **İrşâdü'l-Fühul**, s.372.
[225] Tarîkî, "Âyât ve Ahâdîsü'l-Ahkâm Kiraatün Cedîdetün", s.2.
[226] Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm Abdisselâm el-Harrânî, **Ref'ü'l-Melâm an el-Eimmeti'l-A'lâm**, er-Riâsetül'l-Âmmetü li İdâreti'l-Buhûs, Riyâd, 1413. s.18.

Ahkâm hadisleri konusunda belirli bazı rakamları ifade eden âlimler, fıkıh bâblarında bulun temel hadisleri ve ahkâm ile ilgili sarih olan hadisleri kastetmişlerdir. Onlar da, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sadır olan her hadisin teşri' olduğunu, helal ve haram konusunda veya âdâb ve ahlâk konusunda istifade edilebileceğini inkâr etmemektedirler.[227] Beş yüz hadisten beş yüz bin hadise kadar çok farklı rakamların zikredildiği ahkâm hadisleri ile ilgili kaynaklar, yeniden gözden geçirilmeye ihtiyaç duymaktadır. Birkaç yüz ayet veya hadisle sınırlı tutulan bu yönteme göre geriye kalan ayet ve hadisler ibadet anlamında bir değerin ötesinde pek bir anlam ifade etmemekte, boşa çıkmış olmaktadır.[228]

İtikat, ahlak ve adap gibi teklifi şer'î hükmün özünden olan konularla ilgili nasların dışarıda tutulması, kalbin ameli ile azaların amelini birbirinden ayırmaktadır. Hâlbuki her ikisi de imanın şubelerindendir.[229] Ayrıca amelî hüküm içeren hadisler denmesine rağmen, adalet, şûrâ, vefâ, ihsan, sorumluluk gibi siyaset ve yönetimin üzerine mebni olduğu sağlam İslamî esaslar ile ilgili naslar, bu alanın dışında tutulabilmektedir. Bu da bu esasların pek de önemli olmadığı intibaının oluşmasına sevk etmektedir.[230] Hüküm çıkarmaya elverişli hadisler ister sarih bir şekilde olanlarından ister dolaylı olanlarından olsun hüküm elde etme yeteneği, hadise dayandığı kadar âlimin bilgi, kavrama ve delilden hüküm çıkarma melekesine de bağlıdır.[231]

Buna örnek olarak İbn Ebî Cemre'nin (ö. 699) Buhârî'nin muhtasarına yaptığı şerh olan *Behcetü'n-Nüfûs ve Tahallîhâ bi Ma'rifeti mâ lehâ ve mâ aleyhâ* adlı eseri zühd/tasavvuf ağırlıklı yorumlar içermekle birlikte azımsanmayacak oranda fıkhî konuları da ele almaktadır. Nitekim fezâil ile ilgili hadislerden de fıkhî istinbattan geri kalmamaktadır.[232] Bunu da zaten "nefsin lehine ve aleyhine olanı bilme" şeklindeki

[227] Muhammed Avvâme, **Eserü'l-Hadîsi'ş-Şerîf fî İhtilâfi'l-Eimmeti'l-Fukahâi**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1998, s.149-150.
[228] Tarîkî, "Âyât ve Ahâdîsü'l-Ahkâm Kiraatün Cedîdetün", s.3, (11.09. 2017).
[229] Tarîkî, "Âyât ve Ahâdîsü'l-Ahkâm Kiraatün Cedîdetün". s.3, (11.09. 2017).
[230] Tarîkî, "Âyât ve Ahâdîsü'l-Ahkâm Kiraatün Cedîdetün", s.3, (11.09. 2017).
[231] Şevkânî, **İrşâdü'l-Fühûl**, s.371.
[232] Ebû Muhammed Abdullah b. Sa'd b. Ebî Cemre el-Endelüsî, **Behcetü'n-Nüfûs ve Tahallîhâ bi Ma'rifeti mâ lehâ ve mâ aleyhâ**, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, c. 1, s.2-3; Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü,** s.177.

eserinin adına yansıtmış, bununla fıkıh kavramının geniş anlamıyla kullanıldığını ortaya koymuştur.

Benzer bir durum Tâcüddîn Abdulvehhâb b. Ali es-Sübkî'den (ö. 771) de aktarılmaktadır. Kendisi, talebelerine verdiği bir derste, ilim bakımından âlimlerin derecelerini göstermek ve bir âlimin haiz olması gereken ilmi derinliğe dikkatlerini çekmek için Nisâ Suresi'ndeki (*Yoksa onlar, Allah'ın kendi fazlından insanlara verdiklerini mi kıskanıyorlar? Doğrusu biz, İbrahim ailesine kitabı ve hikmeti verdik; onlara büyük bir mülk de verdik. Böylece, onlardan kimi ona inandı, kimi sırt çevirdi*)[233] ayetlerini açıklarken şunları dile getiriyor: "Allah'ın izniyle önceki ve sonraki ayetten bağımsız, sadece bu âyetten, usûlü'd-dîn, usûlü'l-fıkıh, fıkıh, tefsir, hadis, lugat, nahiv, sarf, meâni, beyân, bedi', mantık, cedel, tasavvuf, meğâzi, siyer, binicilik ve tıb alanlarında yüz yirmiden fazla faydayı çıkartacağım. Bunu yaparken de daha önce bahsedildiğini bildiğim bir konu olmaması, bu ayetin dışındaki bir ayete geçilmemesi, istinbât ettiğim her konunun istinbat şeklini belirtecek şekilde olması koşuluyla yapacağım" demekte ve bunu icra etmektedir.[234] Bu ayet, doğrudan ahkâm ayetlerinden biri olarak görülmemekle birlikte, Sübkî'nin istinbat ettiği hükümler arasında fıkıh ve usûlü'l-fıkıha dair pek çok konu da bulunmaktadır. Bu durum, benzer durumdaki hadisler için de geçerlidir.

1.3. AHKÂM HADİSLERİNİN ÖNEMİ

Şer'î deliller iki asla mebnidir: Birincisi, okunmasının ibadet, lafızlarının ise i'caz olduğu Kur-an-ı Kerimdir. Bu asıldan, fıkhî konularla ilgili verileri sağlayan ilme Ahkâm Ayetleri İlmi denir. Bu ilim dalında bulunan delillerin çoğu mücmeldir.[235] İkinci asıl ise hüküm belirten hadisleri ihtiva ettiğinden Ahkâm hadisleridir. Bu konuyla ilgili İmam Nevevî şöyle diyor: "Fıkhî hükümlerin çoğu sünnetlerin alanındadır. Çünkü furû' ayetlerinin çoğu mücmel olup beyanları muhkem sünnetlerdedir. Ulemâ, kâdı veya müftülerden müçtehit olanın şartlarından birinin de

[233] Nisa: 4/54-55.
[234] Tâcüddîn Abdülvahhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Alî Muhammed İvad), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991 c. 2, s.349-382.
[235] Bedrüddîn Muhammed b. Behâdir b. Abdillâh ez-Zerkeşî, **el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fikhi**, Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Kuveyt, 1992, c. 6, s.199.

hüküm içeren hadisleri bilmesi olduğu konusunda ittifak etmişlerdir."[236] Dolayısıyla ahkâm hadislerine ve disiplinine vukufiyyeti olmayan kimsenin şer'î bir nastan hüküm istinbat etme yetisi de oluşmamakta ve içtihatta bulunma hakkı doğmamaktadır. Buna ek olarak fıkıh ilmiyle ilgili olan bir kimse nassın olduğu bir konuda o nassa aykırı bir kıyasta bulunmamak ya da icma'a muhalefet etmemek için fıkha taalluk eden hadislerle sahabe ve tabiinden gelen haberleri bilmesi gerekmektedir.

Ahkâma dair bir hadisin doğru olarak anlaşılmasının en önemli koşullarından birisi de onun fıkhının anlaşılmasıdır. Diğer bir ifadeyle amelî bakımdan Müslümanlara özel veya genel anlamda dile getirdiği prensibin neyi ifade ettiğinin ne dediğinden çok ne demek istediğinin tespit edilmesidir. Bu, söz konusu rivayetin olduğu gibi ya da sadece lafzî olarak değil de aynı zamanda gâî açıdan da ele alınmasını gerektirir.[237]

Âlimler, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivayet edilen kabule şayan bir hadis olduğu sürece başkasının sözüyle amel etmeyi kabul etmemişlerdir. Bu minvalde mezhep imamları şunları dile getirmişlerdir:

İmam Ebû Hanîfe: "İnsanlar, aralarında hadisi talep eden olduğu sürece hayırdadırlar. Hadis olmaksızın ilmi talep ettiklerinde fesada uğrarlar" demiştir[238] İmam Mâlik (ö. 179): "Ben sadece bir beşerim, yanlış da yaparım doğru da. Görüşüme bakın; her Kitap ve sünnete uyanı alın ve her Kitap ve sünnete aykırı olanı ise terk edin" demiştir.[239] İmam Şâfiî, sünnet ile kişisel görüşleri arasındaki tercih konusunda şöyle diyor: "Hadis benim mezhebimdir. Sözlerimden ona muhalefet edeni duvara çarpın."[240] İmam Ahmed ise konuyla ilgili: "İttiba', kişinin Nebi (s.a.s.) ve O'nun ashabından gelene tabi olmasıdır. Bunlardan sonra tabiînler konusunda serbesttir.

[236] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, **Şerhu Sahîhi Müslim**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, c. 1, s.12; İbn Teymiyye, **Ref'ü'l-Melâm an el-Eimmeti'l-A'lâm**, s.18.
[237] Abdullah Kahraman, Fıkhî Hadislerin Doğru Anlaşılıp Yorumlanması Hususunda Bazı Esaslar", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 7, S.2, s.161-162.
[238] Avvâme, **Eserü'l-Hadîsi'ş-Şerîf fî İhtilâfi'l-Eimmeti'l-Fukahâi**, s.24.
[239] Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şâtibî, **el-İ'tisâm**, Mektebetü't-Tevhîd, (thk.Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân), c. 3, s.445; İbn Abdülber, **Câmi'ü Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi**, c. 2, s.775.
[240] Şâtibî, **el-İ'tisâm**, c. 3, s.445.

Beni, Mâlik'i, Sevrî'yi (ö. 161) veya Evzâî'yi (ö. 157) taklit etmeyin, onların aldığı yerden alın" demiştir.[241]

Sünnettin tartışmasız bir şekilde diğer herhangi bir kişinin söz ve icraatlarından daha önemli olduğu bilinen bir durum olmakla birlikte, sünnet adıyla dile getirilen her rivayet de kabule şayan değildir. Ahkâm hadisleri disiplini, bu alanda yetişen kişiye, herhangi bir konuda sünnetten hüküm istinbat etmek için öncelikle hadisin sıhhat ve amel edilebilirlik durumunu öğretir. Böylelikle hangi hadisin sıhhat açısından hüküm çıkarmaya elverişli olup olmadığı öğrenilmiş olur. Kaldı ki fukahanın ihtilaf nedenlerinden biri de hadislerin sıhhat derecelerindeki farklı değerlendirmeleridir. Hadis sahih olmasına rağmen amele salih olmayabilir. Bu itibarla bu alandaki bir âlimin niteliği, hadis ve fıkhın ilminden ikisini de alması şeklinde olmalıdır.[242] Bunun bilinmesiyle bazı fakihlerin bazı hadislerle amel etmemelerinin sebepleri bilinmiş olacağından, âlimlerin söz ve görüşlerine karşı nasıl bir edep takınılması ve onları, sözlerini Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözlerine önceledikleri şeklinde bir suçlamaya gidilmemesi gerektiğini öğretir.[243]

Ahkâm hadisleri disiplini, İslam hukuku cihetiyle fıkıh melekesinin gelişmesine katkıda bulunarak, delilden şer'î-amelî bir hükmün istinbatın ve bu alandaki ulemanın hadislerden hüküm istinbat etme metodolojisine, bir hadisten ne tür hükümlerin çıkarıldığına ve çıkarılabileceğine önemli katkılarda bulunur. Bu önemin bilinmesi için bu alanda yazılmış eserlerin tespiti ve incelenmesi elzemdir. Bu alanda yapılan çalışmalarla, taklit merkezli değil, şer'î delile dayalı ittibâ' merkezli yaklaşım daha bir güç kazanabilmekte, şerh, haşiye ve ta'lîk türü eserlerden ziyade kaynak olabilecek orijinal eserlerin kaleme alınmasını mümkün kılmaktadır. Şer'î delillerden hüküm istinbat etme melekesinin gelişmesiyle taklidin gerilemesi ve tüketim yerine üretime ağırlık veren ilim erbabının yetişmesi daha bir kolay olacaktır. Hattâbî, esastan mahrum olan her şeyin yıkılmaya mahkûm olduğu gibi, üzerine bina edilmeyen esasın da çürümeye mahkûm olduğunu söylemektedir.[244]

---

[241] İbn Kayyîm, **İ'lâmü'l-Muvakki'în an Rabbi'l-Âlemîn**, c. 2, s.139.
[242] Avvâme, **Eserü'l-Hadîsi'ş-Şerîf fî İhtilâfi'l-Eimmeti'l-Fukahâi**, s.74-75 ve 87.
[243] Kârût, "Medhalün li Dirâseti Ahâdîsi'l-Ahkâm", s.149.
[244] Hattâbî, **Me'âlimü's-Sünen**, c. 1, s.3.

Fer‘ olan fıkhın sağlam bir esas olan ayet ve hadislere mebni olması elzemdir. Binaenaleyh; Asr-ı Saadet’ten günümüze dek devam ede gelen hadisten hüküm çıkarma ameliyesinde, fıkıh melekesinin gelişimine büyük katkı sunan ahkâm hadisleri disiplini, bir hadisten hüküm çıkarma yöntemleri ve çıkarılabilecek hükümlerin kemiyet ve keyfiyeti bakımından da büyük önem arz etmektedir.

Ahkâm hadisleriyle iştiğal etmek, usûl kaidelerinin pratik uygulamasının kavranmasını beraberinde getirir. Böylelikle, örneğin Hz. Peygamber’in (s.a.s.) emirler içeren hadislerinden “emir vücûbu gerektirir” kaidesi, yasaklamayı içeren hadislerinden “nehiy men etmeyi gerektirir” kaidesi öğrenilir.[245] Ayrıca naslar, her asrın yenilen çehresine ve koşullarına göre konumlanmayı mümkün kılacak hükümler, gayeler ve genel kaideleri ihtiva etmektedir. Kitap ve sünnetten hüküm çıkarma yönündeki çabalar, her asrın yenilikleriyle yüz yüze gelebilecek fıkhî aklın inşası için güçlü bir yöntemdir.[246]

Ahkâm Hadisleri İlmi, biri hadis diğeri ise fıkıh ilmi olmak üzere iki temel İslamî ilmin kesişme noktasında bulunmaktadır. Dolayısıyla ahkâm hadisleriyle iştigal eden ilim erbabı her iki temel İslami ilimle iştigal etmiş olur. Aynı şekilde, ahkâm hadisleri tarihini araştıran bir araştırmacı da teşri ve hadis tarihini birlikte araştırmış olur. Ayrıca ahkâm hadisleriyle ilgilenen bir fakih, ilmu garîbi’l-hadîs, ilmu esbâbi’l-vürûd, ilmü’n-nâsihi ve’l-mensûh, ilmu muhtelefi’l-hadîs ve muhkemü’l-hadîs ilimlerini de öğreneceğinden, hadisin mütevâtir, âhâd ya da sahih, hasen, zayıf, mevzu‘ gibi derecelerini de bu sayede öğrenmiş olur.[247]

Gerek hadis ilimleri tarihi ve gerekse fıkıh ilmi tarihinin bilinmesiyle her iki ilimde gelişim, duraklama ve gerileme dönemlerinin sebepleri üzerinde durularak, tekrar ve taklitten uzak, geleceğe yönelik pozitif yönlü ve bilimsel üretime dayalı bir perspektif geliştirme imkânı doğar.[248] İslâmî ilimlerin yakınlaştırılması da Müslüman

[245] Kârût, “Medhalün li Dirâseti Ahâdîsi’l-Ahkâm”, s.148.
[246] Ömer Süleymân el-Eşkar, **el-Medhal ilâ’ş-Şerîa‘ti ve’l-Fıkhi’l-İslâmî**, Dâru’n-Nefâis, Ammân, 2005, s.265
[247] Hâkim, **Ma‘rifetu Ulûmi’l-Hadîsi ve Kemmiyeti Ecnâsihi**, s.246. ; el-Itr, **Menhecü’n-Nakd fî Ulûmi’l-Hadîs**, s.332-343; Çelebî, **Keşfü’z-Zünûn**, c. 1, s.636; Ebü’s-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek Muhammed b. Esîrüddîn Muhammed el-Cezerî, **Câmi‘ü’l-Usûl fî Ahâdîsi’r-Resûl**, (thk. AbdülKâdır el-Arnâvût), Mektebetü’l-Halevânî, 1972, c. 1, s.38.
[248] Kârût, “Medhalün li Dirâseti Ahâdîsi’l-Ahkâm”, s.150.

müellif ve âlimlerin hedeflerinden biridir. Bu tür çalışmalar bu alana da hizmet edecektir.[249] Çünkü bu çalışma her ne kadar fıkıh ve hadis ilimlerini ilgilendiriyor olsa da dil, tarih, coğrafya, mantık vb. ilimlerden bağımsız bir şekilde sağlam bir zemine oturmaz.

Netice itibariyle ahkâm hadisleri disiplini, esas olarak iki konuyu araştırır: 1. Ahkâm hadislerinin, yöntem ve uygulama bakımından ihtiva ettiği tüm fıkhî konuları. 2. Bu hadisleri bizzat konu edinen eserlerin tarihi ve eserlerin kendisini.[250]

1.4. AHKÂM HADİSLERİNİN TARİHÇESİ, TASNİFİ VE FIKIH İLMİYLE İLİŞKİSİ

Herhangi bir ilmin doğru bir şekilde öğrenilebilmesi için geçirdiği tarihsel sürecini, usûl ve kavramlarını, o ilme katkıda bulunan âlimleri ve literatürünü bilmek gerekir. Her İslami ilim gibi ahkâm hadisleri disiplini de kendine mahsus bir tarihe sahiptir. Bu ilim dalı, hadis ve fıkıh ilimlerinin çakışma noktasında bulunan bir disiplin olduğundan, ilmi bir disiplin olarak kendine özgü tarihinin ortaya konabilmesi için, önce neşet ettiği ilimlerin tarihinin incelenmesi gerekmektedir.

Hadisin kitabet ve tedvinine ek olarak hayatın çeşitliliği ve dinamizmi, demografik değişimler ve muhtelif saiklerle karşılaşılan yeni vakalar ilimlerde artışı ve çeşitliliği kaçınılmaz kılarken, belirli bir disiplinle ilimler arasında bir düzen arayışına gireceği tahmin edilebilir. Buna ek olarak ilimlerin sınırlarının belirlenmesi, karşılıklı konumlarının ve önem derecelerinin ortaya konması, aralarındaki umum ve husus durumlarının tespit edilmesi, araç olanla amaç olanın ayrılması, öğretim ve eğitimlerinin kolaylaştırılması gibi saikler, ilimlerin tasnif edilmesini gerekli hale getirmiştir. Bu ilimlerin tasnifleri, konuları başta olmak üzere metotları, faydaları, gayeleri, hükümleri, kavramları gibi pek çok boyut dikkate alınarak yapılmıştır. Gerek

[249] Âl Seyf, **Te'sîlu İlmi fıkhî Ahâdîsi'l-Ahkâm**, https://www.alukah.net/library/0/67641/ , (07.09.2019).
[250] Muhammed b. es-Sâdık Kîrân, **Muhâdaratün Havle Ahâdîsü'l-Ahkâm**, http://majles.alukah.net/t28760/ , 10.02.2018.

tasniflerin yapılışındaki gerekçeler ve gerekse tasnif ile gözetilen esaslara dayalı birçok ilim tasnifi ortaya çıkmıştır.[251]

Herhangi İslami bir ilmin tarihini, sadece o ilmin sınırları içinde kalarak yazmak her zaman eksik bir yazım olacağından, sağlıklı bir sonucun elde edilmesi için bütün bu ilimlere bütüncül bir perspektifle bakılması elzemdir. Bu perspektifin oluşabilmesi için bu tür çalışmalar ve bunların vereceği sinerji oldukça önemlidir.[252] Bu bağlamda İslâmî ilimler tarihinin analizinde, bu ilimler arasındaki ilişkilerin dikkate alınması, sonuca ulaşmada etkili olacaktır. Zira, bu ilimler arasındaki ilişki kurulmadan, ortaya koydukları eser ve metodolojiyi anlamak, pek mümkün gözükmemektedir.[253]

1.4.1. Ahkâm Hadislerinin Neşeti ve Gelişim Süreci

Muhammed Alî et-Tehânevî (ö. 1745), ilimlere ait kavramları açıkladığı *Keşşâfu Istılahâti'l-Fünûn* adlı eserinde, bir ilmin tedvin edilip bir disiplin haline gelmiş olabilmesi için üç şartı zikretmektedir: 1. Konusunun belli olması. 2. İlimlerde beyan edilmesi istenen meselelerinin olması. 3. İlke ve kurallarının, başka bir ifadeyle yöntem ve metodolojisinin olması.[254] Hadis ve fıkıh ilimlerinin bu hasletleri ihtiva eder hale gelmesi, diğer bazı ilimlerin teşekkül etmesine de zemin hazırlamıştır. Bunlardan biri de ahkâm hadisleri disiplinidir.

Fıkıh-Kur'an ilişkisinde Kur'an'ın doğrudan veya dolaylı bir şekilde amele taalluk eden ayetleri ahkâm ayetleri ilminin konusu ve malzemesi olurken, doğrudan veya dolaylı bir şekilde amele taalluk eden hadisler de ahkâm hadisleri disiplininin konusu ve malzemesi olmaktadır. Tedvin edilen hadisler, konu itibariyle çoğunlukla birkaç ilmi bir arada barındıran hadislerden oluştuğundan ve konu olarak onlardan istifade zorlaştığından, özellikle hadis ve fıkıh alanında çalışan ilim ehlinin işini kolaylaştırmaya yönelik konulu tasnifin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.[255] Ancak

---

[251] Adem Yığın, "Fıkıh Usûlünün İlimler Arasındaki Konumu", **Usûl İslâm Araştırmaları**, Temmuz-Aralık, 2013, S.20, s.9.
[252] Hasan Hacak, **Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014, s.527.
[253] Ömer Özpınar, "Teşekkül Sürecinde Hadis-Fıkıh İlişkisi Üzerine", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s.131.
[254] Tehânevî, **Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn**, c. 1. s.7-12.
[255] Hammâm Abdürrahîm Saîd ve Muhammed Hemmâm Abdürrâhîm, **Ahkâmü'l-Muâmelâti'l-Mâliye**, Dâru'l-Kevser, Riyad, 1431, s.6-7.

özellikle ehl-i reyle mücadelede ehl-i hadîs, bu tür konulu hadis çalışmalarına ihtiyaç duyduğundan muhaddisler ve ehl-i hadis fakihleri, hadisleri konularına yönelik tasnif etmeye gayret etmişlerdir.[256]

Şâh Veliyullâh ed-Dihlevî, ümmetin Hz. Peygamber'den (s.a.s.) şeri'atı alış keyfiyetini ele alırken bunun iki yolla hasıl olduğunu ifade etmektedir: İlki, nakil yoluyla gelen bazı nasların zahiri anlamından hasıl olandır ki bu da, ya mütevâtir ya da mütevâtir olmayan şekilde gelmektedir. İkincisi ise, sahabenin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) söylediklerinden veya yaptıklarından istinbât yoluyla, haram, helal, caiz, vacip vb. hükümleri çıkarmalarıyla hasıl olandır. Tabiîn de sahabeden bu şekilde almış, ardından gelen üçüncü tabaka onların bu şekildeki fetvalarını bir araya getirmişlerdir.[257] Bir anlamda ahkâm hadisleri ve ilminin teşekkül süreçleri sayılabilecek bu aşamaları şöyle ele almak mümkündür:

1.4.1.1. Hz. Peygamber (s.a.s.) Döneminde Ahkâm Hadisleri

1.4.1.1.1. Yazılı Hadislerin Mahiyeti

Hadis ve fıkıh tarihi tetkiklerinde Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde bir şekilde yazıya geçirilmiş hadislerin mahiyetine bakıldığında, bunların çoğunlukla ahkâma ve içtihadî konulara taalluk eden hadisler olduğu görülmektedir. Aşağıda buna dair örnekler yer almaktadır.

- Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Amr b. Hazm'i (ö. 53) Necrân'a gönderdiği yazı: Hz. Peygamber (s.a.s.), Amr b. Hazm'i Necrân'a gönderdiğinde ona yazılı olarak verdiği metnin içinde yaralamaların diyet oranlarının ne olduğuna dair tafsilat da yer alıyordu. Bu yazı, fıkhın maddesi olan sünnetin ilk yazılı şekli kabul edilebilir.[258]

- Abdullah b. Amr b. el-As'ın (ö. 65) yazdığı hadisler: Abdullah b. Amr (r.a.) bu telife *es-Sahîfetü's-Sâdıka* (doğru defter) adını vermiştir. Bu sahife, Abdullah'ın ailesinde kalmış ve uzun zaman muhafaza edilmiştir. Torunlarından Amr b. Şu'ayb (ö. 118), onu elinde tutmuş, okumuş ve derslerinde yazdırmıştır. Bu sahifedeki hadisler

[256] Carl Brockelmann, **Târîhü'l-Edebi'l-Arabî**, (Arapçaya Çev. Abdülhalîm en-Neccâr), Dâru'l-Me'ârif, Kahire, c. 3, s.163.
[257] Dihlevî, **Huccetullâhi'l-Bâliğa**, c. 1, s.228-229.
[258] Hacvî, **el-Fikrü's-Sâmî fî Târîhi'l-Fıkhi'l-İslâmî**, s.39-40.

İmam Ahmed'in *Müsned*'inde Abdullah b. Amr b. el-Âs bölümünde[259] bir araya getirilerek muhafaza altına almıştır.[260] Başka eserlerde de mevcuttur.[261]

Mezkûr sahîfede müsned halde yedi yüz hadisin,[262] bazı kaynaklara göre ise bin hadisin bulunduğu,[263] Buhârî ve Müslim'in beraber bunlardan yedi tanesini *Sahîh*lerinde rivayet ettikleri, Buhârî'nin kendi *Sahîhi*'nde ayrıca sekiz, Müslim'in ise yirmi hadis rivayet ettiği belirtilmektedir.[264]

Buhâri ve Müslim'de geçen hadislerden biri, ibadetinden ötürü ailesini ihmal eden Abdullah b. Amr'ı, babasının onu Peygamber'e (s.a.s.) şikâyet etmesi ile ilgilidir. Hz. Peygamber (s.a.s.), Abdullah'a Kur'an'ı en fazla yedi günde hatmetmesini ve en fazla bir gün oruç tutup, bir gün iftar etmesini emretmiştir.[265]

Bu sahîfede geçen hadislerden birinde şöyle bir rivayet bulunmaktadır: "(Abdullah b. Amr'ın) ilk yazdığı konu, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Mekke ehline yazdığı yazıdır: Bir alışverişte iki şart caiz değildir, bir satışta iki şart, borç (para) verme şartıyla satış dâmin (garanti) olunmayan malın kârı ve yanında olmayan bir şeyi satmak helal değildir. Her kim yüz dirhem üzerine mükâtib ise (anlaşmalı köleyse) on dirhem hariç diğerini verirse o kimse hala köledir. Ya da yüz evkiye (kırk dirhem) üzerine olup bir evkiye hariç tümünü verirse o kimse hala köledir."[266]

---

[259] Müsned Ahmed, Hadis no: 6491, 6506, 6516, 6527, 6534, 6535, 6539, 6540, 6545, 6546, 6760, 6761, 6762, 6764, 6766, 6775, 6789, 6866, 6810, 6832, 6843, 6862, 6863, 6867, 6874, 6876, 6877, 6878, 6880, 6914, 6921, 6951, 6988 ve 7023.

[260] Muhammed Hamîdullah, **Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi,** (Çev. Talat Koçyiğit), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967, s.33.

[261] Dâremî, **es-Sünen**, Bâbu Men Rahhase fî Kitâbeti'l-İlmi, Hadis no: 483, 484, 485, 486, 496.

[262] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. 3, s.80.

[263] M. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Amr b. Âs", **DİA**, TDV, İstanbul, 1988, c. 1, s.85.

[264] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. 3, s.80.

[265] Buhârî, Hadis no: 1976, 1978, 1979, 1980, 3420, 5052; Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, **Sahîhu Müslim**, Dâru Tayyibe, Riyad, 2006, Hadis no: 1159, 1160, 1161.

[266] Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, **Takyîdü'l-İlmi**, (thk. Sa'd Abülğaffâ Alî), Dâru'l-İstikâme, Kahire, 2008, s.99; Tümü Abdullah b. Amr'dan olmak üzere değişik lafızlarla rivayet edilmiştir Ebû Dâvûd, Hadis no: 3504; Tirmizî, Hadis no: 1234; Nesâî, Hadis no: 4611, 4629, 4630, 4631; İbn Mâce, Hadis no: 2188; ed-Dâremî, 2560; Ahmed, Hadis no: 6591, 6879, 6633.

Bu hadislerde geçen konuların tamamı ahkâm konularındandır. Bununla ilgili İbn Teymiyye (ö. 728) şöyle demiştir: "Amr b. Şu'ayb'ın nüshasında, İslam âlimlerinin ihtiyaç duyduğu oranda fıkıhla ilgili fıkhî hadisler bulunmaktaydı."[267]

- Hemmâm b. Münebbih'in (ö. 132) Ebû Hüreyre'den (ö. 58) yazdığı *es-Sahîfetü's-Sahîhe*: Hamîdullah, bu eserin değeriyle ilgili şu tespitte bulunuyor: "Ebû Hüreyre'nin, talebesi Hemmâm İbn Münebbih için hazırlamış olduğu *Sahîfe*, bir çok tahminleri tekzib etmekle kalmaz, aynı zamanda, eski Müslüman müelliflerin nelere muktedir olduklarını kat'i surette ortaya koyan kıymetli bir vesika teşkil eder."[268]

Hasan b. Amr b. Umeyye ed-Damrî (ö. ?) de babasından aktararak anlatıyor: "Ebu Hüreyre'nin yanında bir hadîs rivayet ettim. Ancak o: "Böyle bir hadîs yok" diye inkâr etti. Bunu kendisinden işittiğimi söyledim. O vakit: "Bunu benden işitmişsen o bende yazılıdır" dedi ve elimden tutarak beni evine götürdü. Orada bana Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinin yazılı bulunduğu pek çok kitap "kütüben kesireten" gösterdi. Rivâyet ettiğim hadisi burada buldu ve: "Ben sana demedim mi? Eğer ben bir hadis rivayet ettiysem, o, yanımda yazılı olarak mevcuttur.[269]

Bu Sahife imandan ibadete, ahlaktan muâmelâta, tarihten kültüre, kıyamet alametlerinden ahiret ahvaline dair çeşitli konular hakkında olup hadis edebiyatında ve muhaddisler arasında "*Sahîfetu Hemmâm*" ve "*es-Sahîfetu's-Sahîha*" isimleriyle meşhur olmuştur.[270] Muhammed Hamîdullah'ın (ö. 2002) Şam ve Berlin nüshaları üzerinde çalışarak ortaya çıkardığı *Hemmâm b. Münebbîh'in Sahîfesi*'nde toplam 138 hadis rivayeti mevcuttur. Bu hadislerin yarıya yakını avret mahali, abdest, namaz,

---

[267] Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî, **Mecmû'u Fetâvâ Şeyhü'l-İslâm Ahmed b Teymiyye**, (Düzenleyen: Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım-Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Kâsım), Mücemma'ü'l-Melik Fehd li Tibâ'ati'l-Müshafi'ş-Şerîf, Medine, 2004, c. 18, s.8-9.

[268] Hamîdullah, **Hemmâm b. Münebbîh'in Sahîfesi**, s.74.

[269] İbn Abdülber, **Câmi'ü Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi**, c. 2, s.324. (Ancak bu hadis, Buhârî'nin rivayet ettiği "Abdullah b. Amr'ın dışında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sahabesinden kimse benden daha fazla hadis sahibi değildi. Çünkü o yazıyordu, ben ise yazmıyordum" hadisiyle çelişik gibi görünmektedir. Bkz: Buhârî, Kitâbü'l-İlmi, Hadis No: 113; Tirmizî, Kitâbü'l-İlmi, Bâbu Mâ Câe fi'r-Ruhsati fîhi, Hadis no: 2668. İbn Abdülber, iki hadis arasında tevilin mümkün olabileceğini belirtiyor. Bkz: İbn Abdülber, **Câmi'u Beyâni'l-İlmi**, c. 2, s.324.)

[270] Sinan Erdim, "Klasik Kaynaklarda Hemmâm Sahîfesi'ne Yapılan Atıflar ve Sahîfe'nin Yeniden Değerlendirilmesi", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 19/1, s.172.

oruç, zekât, alışveriş, ganimet, selam vermek gibi doğrudan ahkâmla alakalı hadislerden müteşekkildir.[271]

- Ebû Şâh için Hz. Peygamber'in (s.a.s.) talimatıyla yazdırılan hadisler: Mekke'nin fethi sırasında Hz. Peygamber (s.a.s.), insanlığın doğruluk ve vazifeleriyle diğer bazı mühim meseleler hakkında bir hitabede bulunmuştu. O esnada hutbeyi dinleyenler arasında bulunan Ebû Şâh isminde bir Yemenli şöyle dedi: "Ya Resûlallah, bu söylediklerini benim için yazın". Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), hutbenin Ebû Şâh için yazılmasını emretti. Onun bu hususta emrinin tam metni şöyledir:[272] "Hutbeyi Ebû Şâh için yazınız."[273]

Bu hadis, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emriyle hadislerin yazılması bakımından büyük önem taşımaktadır. Nitekim İmam Ahmed b. Hanbel'in oğlu Ebû Abdurrahmân Abdullah (ö. 290), hadislerin yazıldığını en iyi belirten vesikanın bu hadis olduğunu söylemektedir.[274] Olayın dikkate değer bir yönü ise, Ebû Şâh'ın yazılı bir kültürü olan İran ve Yemen'den gelmiş olması, hadisi ise Ebû Hüreyre gibi Yemenli birisinden rivayet etmesidir.[275]

- Vedâ Hutbesi: Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Vedâ Haccında Arafat, Minâ ve Akabe gibi yerlerde irâd ettiği hutbelerinin toplamı olan ve tarihçilerce Vedâ Hutbesi olarak tanımlanan[276] bu hutbeler insanlara evrensel mesajlar içerdiği gibi kul haklarını da ilgilendiren hükümler de içermektedir. Can ve mal dokunulmazlığı, faiz ve kan davalarının kaldırılması, suçun şahsiliği, karı-koca arasındaki hak ve sorumluluklar, çocuğun babasından başkasına nispet edilmemesi, Müslüman kardeşliği,

[271] Hamîdullah, **Hemmâm b. Münebbîh'in Sahîfesi**, s.76-
[272] Hamîdullah, **Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi**, s.31.
[273] Buhârî, Kitâbü'l-İlmi, Hadis no: 112, Askalânî, Fethü'l-Bârî, c. 1, s.248; Müslim, Hadis no: 1355, Nevevî, Şerhu Müslim, Kitâbü'l-Hacc, c. 5, s.106-107; Ebû Dâvûd, es-Sünen, Bâbu Kitâbi'l-İlmi, Hadis no: 3649.
[274] Ahmed Abdurrahmân Muhammed el-Bennâ es-Sââ'tî, Muhammed Abdülvahhâb Buhayrî, **el-Fethü'r-Rabbânî li Tertîbi Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Lübnân, c. 23, 241.
[275] Abdullah Aydınlı, "Ebû Şâh", **DİA**, TDV, İstanbul, 1994, c. 10, s.233.
[276] Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, **el-Beyân ve't-Tebyiîn**, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire, 1998, c. 2, s.31.

Müslümanların birbirleriyle savaşmaması, emanetlerin sahiplerine iade edilmesi gibi ahkâmı[277] ihtiva etmektedir.[278]

- Ebû Bekir'in (r.a.) (ö. 13) Enes b. Mâlik'e (r.a.) yazdığı mektup: Ebû Bekir (r.a.) halife seçildikten sonra Enes b. Mâlik'i (r.a.) yetkili olarak Bahreyn'e atar. Daha sonra ona sadakalarla ilgili bir yazı yazar. O mektup: "Bu, Allah'ın Resulullah'a (s.a.s.), O'nun da Müslümanlara farz kıldığı sadaka farizasıyla ilgilidir. Müslümanlardan onu, olması gereken şekilde isteyene ver. Ondan fazlasını isteyene verme…" şeklinde başlayan ve bazı zekat miktarları ile ilgili hükümlerin belirlendiği bir mektuptur.[279] Ebû Bekir'in (r.a.) gönderdiği bu mektubun Hz. Peygamber'in (s.a.s.) mührüyle mühürlü olduğu,[280] Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yazdığı ancak vefat edene kadar illerdeki yetkililerine göndermediği ve kılıcının kınında koruduğu rivayet edilmektedir.[281] Ebû Bekir Muhammed b. Müslim (ö. ?), bu nüshanın Resulullah'ın (s.a.s) sadakalarla ilgili yazdığı yazı olduğunu ve Ömer b. Abdülazîz'in (ö. 101) ailesinde bulunduğunu, onlara da Abdullah b. Ömer'in (ö. 73) iki oğlu Abdullah (ö. ?) ve Sâlim'den (ö. 106) geçtiğini belirtmektedir.[282]

- Alî b. Ebî Tâlib'in (r.a.) (ö. 40) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatında yazdığı sahîfe: Ebû Cühayfe'den rivayet edilen hadiste İmam Alî'nin kendisinin belirttiğine göre bu sahîfe diyetle ilgili ahkâmı, düşmanın elindeki bir esiri kurtarmanın yolları kâfir bir kimse için bir Müslümanın öldürülemeyeceği, Medine'nin harem bölgesi sınırları gibi konuları ihtiva etmektedir.[283]

Buhârî'nin İmam Alî'den aktardığı rivayet şöyledir: "Ali bize bir hutbe okuyarak dedi ki: Yanımızda, Allah'ın kitabından ve şu sahifedekilerden başka

---

[277] Bünyamin Erul, "Vedâ Hutbesi" **DİA**, TDV, İstanbul, 2012, c. 42, s.591

[278] Muhammed Hamîdullâh, **Mecmu'atü'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilafeti'r-Râşide**, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1987, s.360-365.

[279] Buhârî, Kitâbü'z-Zekât, Bâbu Zekâti'l-Ğanam, Hadis no: 1386; Nesâî, Kitâbü'z-Zekât, Hadis no: 2447-2455; Ebû Dâvûd, Kitâbü'z-Zekât, Hadis no: 1567.

[280] İlyâs Derdûr, **Târîhü'l-Fıkhi'l-İslâmî,** Dâru İbni Hazm, Beyrut, 2010, c. 1. s.92-93.

[281] Ebû Dâvûd, Kitâbü'z-Zekât, Hadis no: 1568, Tirmizî, Kitâbü'z-Zekât, Hadis no: 621; Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, Hadis no: 2227.

[282] Ebû Dâvûd, Kitâbü'z-Zekât, Bâbün fî Zekâti's-Sâimeti, Hadis no: 1570; el-Beyhâkî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, Bâbu Keyfe Füride es-Sadaka, Hadis no: 2229; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, **et-Telhîsü'l-Habîr fî Tahrîci Ahâdîsi'r-Râfi'î'l-Kebîr**, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Alî Muhammed Muavvad), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, c. 2, s.241.

[283] Buhârî, İlim, Hadis no: 39, Cihad, Hadis no: 171, Cizye, Hadis no: 10-17.

okuduğumuz bir kitap yoktur. Bu sahifede ise, bir şahsa haksız fiille zarar vermek (el-cirâhât), develerin yaşları (zekât için), Medinenin Ayr Tepesinden filan yere kadar haram oluşu ile hükümler vardır. Her kim, haram olan bu yerde katil irtikâb ederse veya bir katili bağışlarsa, Allah'ın, meleklerin ve insanların laneti Onun üzerine olsun. (Kıyamet günü) ondan şefaat ve yardım kabul edilmeyecektir. Her kim kendi anlaşmalı kardeşinin (mevlâsının) izni olmadan başka birisiyle kardeşlik anlaşmasına girişirse aynı lanet üzerine olsun. Müslümanların mesuliyeti (zimmeti) birdir; her kim bir Müslümanla ahdini bozarsa yine aynı lanet üzerine olsun."[284]

Ebû Dâvûd'un *Süneni'*nde İmam Alî'den (r.a.) gelen rivayette Medine'ye mahsus ahkâmın tafsilatı ve daha başka ahkâm aktarılmaktadır:

a) Muhammed b. Kesîr'in rivayeti: "Biz, Hz. Peygamberden, Kur'ân'dan ve şu sahîfenin içindekilerden başka bir şey yazmadık. Hz. Peygamber bildirmiştir ki: Medine, Ayr tepesinden Sevr tepesine kadar haramdır. Kim burada katil irtikâb ederse veya bir katile emân verirse Allah'ın, meleklerin ve insanların lâneti üzerine olsun. O şahıstan (kıyamet günü) yardım ve şefaat kabul olunmayacaktır. Kim bir Müslümanla anlaşmasını bozarsa, Allah'ın, meleklerin ve insanların lâneti onun üzerine olsun. Kim anlaşmalı kardeşinin izni olmadan başka bir kimse ile kardeşlik anlaşmasına girişirse, Allah'ın, meleklerin ve insanların lâneti üzerine olsun. O kimseden fidye ve şefaat kabul olunmayacaktır."[285]

b) İbnü'l-Müsennâ (ö. 252), bu münasebetle Ali'nin Hz. Peygamber'den (s.a.s.) şu sözleri de işittiğini nakletmiştir: "Ne buranın (Medine'nin) çayırı kesilebilir ne avı avlanabilir ve ne de bir kimse tarafından burada düşürülen şeyler, mal sahibi bakımından halka haber verilmedikçe alınabilir. Aynı şekilde bir kimsenin kıtal maksadıyla burada silah taşıması, devesini doyurmaktan başka herhangi bir maksatla ağaç kesmesi doğru değildir."[286] Bunlara ek olarak Mukillûn'dan (az hadis rivayet

[284] İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî**, Bâbu Zimmeti'l-Müslimîn, Hadis no: 3172, c. 6, s.315.
[285] Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsülhak el-Azîmâbâdî, **Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, Hadis no: 2032, c. 6, s.13-15.
[286] Azîmâbâdî, **Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd**. Hadis no: 2033, c. 6, s.15.

eden sahabe) biri olmakla birlikte rivayet ettiği hadis sayısı 586'dır ve bunların çoğu fıkhî konularla ilgilidir.[287]

- Sa'd b. Ubâde'nin (r.a.) (ö. 14) yazdığı hadisler: Tirmizî'nin rivayet ettiği bir hadiste, Sa'd'ın oğlunun, babasına ait bir kitapta, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yemin ve bir şahitle hüküm verdiğinin yazılı olduğunu gördüğünü ifade etmiştir.[288]

- Yazılı hadisin bazı tartışmalarda hakem görevini görmesi: Râfi' b. Hadîc'ten (ö. 73) rivayet edilen bir hadiste Mervân b. el-Hakem (ö. 65) insanlara hutbe irad ederken Mekke'yi, ahalisini ve oranın haram oluşunu zikreder. Bunun üzerine Râfi' b. Hadîc ona seslenerek der ki: "Ne oluyor da Mekke'yi, ahalisini ve hürmetini zikrettiğini duyuyorum da Medine'yi, ahalisini ve hürmetini zikretmiyorsun? Halbuki Allah'ın Resulü (s.a.s.) oranın iki dağı arasını haram kıldı. Bu da bizde havalânîden (bir deri türü) bir deri üzerine yazılıdır. İstersen onu sana okurum." Bunun üzerine Mervân sustu, ardından dedi ki: Doğru, bu bize ulaşmıştı.[289]

1.4.1.1.2. Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Ait Anlaşma, Sözleşme ve İrşat Mektupları

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ülke krallarına ve kabile reisleri ile kendi vali ve askeri komutanlarına gönderdiği davet ve irşat mektupları, ayrıca Müslüman toplum ve İslam devletiyle diğer toplum ve ülkeler arasında imzalanan yazılı anlaşma, antlaşma ve sözleşmeler mevcuttur Müslüman olmayan birey, yönetici ve halkları İslam'a davet için gönderilen davet mektupları bu çalışmanın dışında tutulacaktır. Çünkü bu tür mektuplar daha çok usûlü'd-dîn ilmi kapsamında olan akidevi konuları muhtevi dinin küllî kaideleridir. Bu bölümde, bu mektuplardan dinin fer'î konuları olan ahkâmı ihtiva eden nev'ileri ele alınacaktır.

Gönderilen mektupların aslıyla günümüze ulaşabilenlerin sayısı iki veya üçtür. Kırkın üzerinde olan diğer mektuplar, tarih, tabakât, siyer, hadis kitapları gibi

---

[287] Saffet Sancaklı, "Hadisler Bağlamında Hz. Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi", **Hazreti Ali Sempozyumu**, Dokuz Eylül Üniversitesi İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı ve Diyanet İşleri Başkanlığı İzmir İl Müftülüğü, İzmir, 24-25 Ekim 2007, s.167-168.
[288] Mübârekpûrî, **Tuhfetü'l-Ahvezî**, Hadis no: 1358, c. 4, s.477,
[289] Müslim, Hadis no: 1361-457; Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin el-Irâkî, **et-Takyîdu ve'l-Îdâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh**, Dâru'l-Hadîs, Beyrut, 1989, s.84.

kaynaklarda yapılan araştırmalar neticesinde ortaya çıkarılmıştır.[290] Dine davet niteliği taşıyan mektuplar bir tarafa bırakılsa bile, ahkâma dair olan mektuplar önemli bir yekûn tutacaktır. Bütün bunları burada zikretmek bu çalışmanın hacmini aşar. Bu yüzden konuya ışık tutacak birkaç mektubun zikriyle iktifa edilecektir.

Mezkûr mektuplar, ahkâm konularından olan yeni antlaşmaların imzalanması veya eskilerin yenilenmesi, İslam'a davet, arazi ve bu arazilerin gelirlerinden atıyyeler, emân ve tavsiye mektupları, memur atamaları; vazifelerin tespiti ve bu vazifelerin ifâsı sırasında davranış şekilleri, hakkında istisna bulunan bazı kimselerle ilgili hükümlerin tespiti şeklinde gruplandırmak mümkündür. İslam'a davet mektuplarından devletler hukukunu ilgilendirenler, İslam inancına ait hususları açıklamaktadır. İç hukuku ilgilendiren hükümler ise, Müslüman yetkililer ve temsilcilere İslam akidesinin temel prensipleri ve bu minvaldeki tavsiyelerden oluşan bir genelge niteliğindedir. Bunlar, daha çok fıkhî hükümleri ve Müslümanların görevlerini içermektedir.[291]

Bu mektup ve antlaşmaların İslam fıkhının kapsamına girecek olanlarından bazılarını şöyle arz etmek mümkündür:

Medine Vesikası: Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Medine'ye hicretinden sonra ve Bedir Gazvesinden önce, bir yandan Ensar ve Muhacirler arasında, bir yandan da Müslümanlar ile Yahudiler arasında yaptığı bir antlaşmadır.[292]

Muhammed Hamîdullah, bu vesikanın maddelerini kırk yedi maddede toplar; yirmi üç maddesini Ensar ile Muhacirler arasında, kalan diğer yirmi dört maddesini ise Müslümanlarla Yahudiler arasındaki antlaşma maddeleri olarak sıralar.[293] Madde sayısı kaynaktan kaynağa değişebilmektedir. Birkaç farklı rivayet zinciriyle

---

[290] Muhammed Hamîdullah, **el-Vesâkü's-Siyâsiyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide**, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1987, s.24, 25, 26 ve 29.

[291] İshak Keskin, "Hz. Muhammed'in Bir Mektubu – Satın Alınması Arşivcilik Açısından Değeri", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, s.259; Hamîdullah, **el-Vesâkü's-Siyâsiyye**. s.28.

[292] Ahmed Kâid Muhammed eş-Şu'aybî, **Vesîkatü'l-Medîne el-Madmûn ve'd-Delâleh**, Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Kitâbü'l-Ümme, Katar, 1426, s.54.

[293] Hamîdullah, **el-Vesâkü's-Siyâsiyye**, s.59-62; Ayrıca şu kaynaklara müracaat edilebilir: Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî, **Uyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve'ş-Şemâili ve's-Siyer**, I- (thk. Muhammed el-İd el-Hatrâvî-Muhyiddîn Müstû), Mektebetu Dâri't-Türâs, Medine-Dâru İbni Kesîr, Beyrut, c. 1, s.318-320; Mahmûd Şerîf Besyûnî, **el-Vesaikü'd-Devliyyetü'l-Ma'niye bi Hukûki'l-İnsân**, Dâru'ş-Şürûk, Kahire, 2003, c. 2, s.57-58-59.

gelmesinden ötürü en azından hasen hükmünde değerlendirilmiş ve ahkâm istinbat edilmeye elverişli kabul edilmiştir.[294]

Bu antlaşmanın gerek Müslümanlar arası gerekse de Müslümanlar-Yahudiler arasındaki maddeler tetkik edildiğinde pek çok yönüyle ahkâma taalluk ettiği görülecektir. O yönlerden bazıları şöyle sıralanabilir:

a. Medine Vesikasının Siyasi Boyutu: İslam devletinde hüküm merciinin İslam hukuku olduğu, vatandaşlık hukuku ve devletin sisteminin ne ve nasıl olacağını ortaya koymaktadır.[295]

b. Medine Vesikasının Toplumsal Boyutu: İslam'da ümmet mefhumu ve kapsamı, bu ümmette yer alan birey ve toplumların birbirleriyle ilişkileri, suçun şahsiliği, işlenen bir suçta diyetin istenmesi durumunda ya da esirlerin serbest bırakılmasının mali sorumluluğu konusunda veyahut ağır borç altında bulunan biri için akrabaların veya toplumun dayanışması, hukuk nezdinde herkesin eşit olması, komşuluk hakları, insan haklarına riayet edilmesi gibi konulara temas edilmektedir.[296]

c. Güvenlik Boyutu: Toplumun her kesimine emniyetin sağlanması, kısas vb. hükümlerle adaletin birey ve kabilelerden alınıp devlet erkine tevdi edilmesiyle herkese hayat hakkının tanınması, suçluların barındırılmaması, muhtemel saldırılara karşı ortak savunmanın teşkil edilmesi, Kureyş'lilerin tehditlerine karşı özel tedbirlerin alınması, Medine'nin haram bölge sayılması gibi konular ele alınmaktadır.[297]

Bahreyn Hükümdarı Münzir b. Savâ'ya (ö. ?) Gönderilen Mektup: Hudeybiye'den sonra Hz. Peygamber (s.a.s.), el-Alâ b. Abdillah el-Hadramî'yle (ö. 14) birlikte Bahreyn Hükümdarı Münzir b. Savâ'ya bir mektup gönderir. Bu

---

[294] Medine Vesikası'nın sıhhat derecesi için şu çalışmalardan istifade edilebilir: Hâkim Ubeysân el-Mütayrî, **Sahîfetü'l-Medîne Beyne el-İttisâl ve'l-İrsâl**, **Dirâsetün Hadîsiyyetün**, http://www.dr-hakem.com/Portals/Content/?info=T0RBekpsTjFZbEJoWjJVbU1RPT0rdQ==.jsp, 07.08.2018, Ekrem Ziyâ' el-Ömerî, **el-Müctema' el-Medenî fî Ahdi'n-Nübüvveti**, el-Câmia'tü'l-İslâmiyyetü, el-Meclisi'l-İlmî, İhâ'ü't-Türâsi'l-İslâmî, Medine, 1983, s.107-112; Alî, İbrâhîm, **Sahîhü's-Sîreti'n-Nebeviyyeti**, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1995, s.138-148.
[295] Şu'aybî, **Vesîkatü'l-Medîne el-Madmûn ve'd-Delâleh**, s.55-80.
[296] Şu'aybî, **Vesîkatü'l-Medîne el-Madmûn ve'd-Delâleh**, s.81-126.
[297] Şu'aybî, **Vesîkatü'l-Medîne el-Madmûn ve'd-Delâleh**, s.127-166, 189.

mektuptaki davete icabet edip Müslüman olmayı kabul eden Münzir b. Savâ, Müslüman olmayanların durumunu sorar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), bilahare gönderdiği mektuplarda ona şöyle yazar: Namazımızı kılan, kestiğimiz hayvanın etini yiyen, kıblemize yönelen kimse Müslümandır; Müslümanların leh veya aleyhinde olan, onun da leh veya aleyhindedir. Bunu kabul etmeyen kimselerden de cizye alınır, kestikleri hayvanların etleri yenmez ve kadınları nikahlanmaz.[298] Elçi olarak gönderdiği el-Alâ b. el-Hadramî'ye ayrıca deve, inek, koyun, topraktan yetişen mahsuller ve mallarla ilgili zekât miktarlarını belirten bir mektup gönderir ve zekâtın zenginlerinden alınması ve fakirlerine dağıtılması talimatını verir.[299]

Vâkidi (ö. 207), Abdullah b. Abbâs'ın (r.a.) (ö. 68) azatlı kölesi olan İkrime'den (r.a.) (ö. 105) rivayet ettiğine göre kendisi Abdullah b. Abbas'ın vefatından sonra onun yazıları arasında bir yazı gördüğünü ve onu yazdığını belirtmektedir. O yazıda Münzir b. Savâ'nın, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) mektubuna verdiği cevabî mektubun metni bulunmaktadır.[300]

Münzir'in yazdığı bu cevabi mektubun İbn Abbâs'ta (r.a.) mahfuz edilmiş olması, İbn Abbâs'ın Hz. Peygamber'in mektuplarını yazma ve onları kütüphanesinde koruma azminin bir göstergesi olduğu kadar, ashabın risalet döneminden itibaren nebevi sünneti korumaya verdikleri ihtimamın da işaretidir.[301]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatında ahkâm hadisleri konusunda genel tablonun şu şekilde olduğu anlaşılmaktadır: Hicretten önce Mekke'de nazil ve varit olan naslarda sosyal ilişkilerin düzenlenmesinden çok inanç, ibadet ve ahlak konuları üzerinde durulmuş, bir anlamda fıkıh için alt yapı oluşturulmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hicretinin ardından Medine'de ise, akide konularının yanı sıra sosyal hayatı da düzenlemeye yönelen, bir taraftan ibadetler, cihat, aile ve mirasla, diğer taraftan anayasa, ceza, muhakeme usûlü, muamelat, devletlerarası ilişkilerle ilgili bazı hüküm

---

[298], Muhammed İbn Tûlûn ed-Dımeşkî, **İ'lâmü's-Sâilîn an Kütübi Seyyidi'l-Mürselîn,** (thk. Mahmûd el-Arnâvût), Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1987, s.59-63; Şu'aybî**, Vesîkatü'l-Medîne el-Madmûn ve'd-Delâle,** s.148.

[299] İbn Tûlûn, **İ'lâmü's-Sâilîn an Kütübi Seyyidi'l-Mürselîn**, s.62; Şu'aybî, **Vesîkatü'l-Medîne el-Madmûn ve'd-Delâleh**, s.149.

[300] İbn Seyyidi'n-Nâs, **Uyûnü'l-Eser**, c. 2, s.352.

[301] Mahmûd Şît Hattâb, **Süferâü'n-Nebî (s.a.s.)**, Müessetü'r-Reyyân – Dâru'l-Endelüs el-Hadra', Cidde, 1996, s.166.

ve kaideler belirlenmiştir.[302] Yaklaşık olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) son yirmi yıllık yaşamında, başka bir ifadeyle yirmi üç yıllık vahiy döneminin son yirmi yılında fıkhın sistemi tamamlanmış, Hz. Peygamber (s.a.s.) vefat ettiğinde fıkhın esasları da kemale ermişti.[303] Kuşkusuz tamamlanan fıkıh sistemi veya ortaya çıkan fıkıh esasları tamamen ahkâm hadislerine mebniydi.

Hz. Peygamber (s.a.s.) vefat ettiğinde az bir kısmı yazılı, önemli bir kısmı ise yazılı olmayıp ashabının ezberinde bulunan ahkâm hadislerinden[304] müteşekkil fıkıh, müdevven olmadığı gibi bu fıkhın hükümlerini araştırmak da rükünleri, şartları ve adapları birbirinden ayıran ve açıklayan fukahânın araştırması gibi değildi. Hz. Peygamber hayattayken (s.a.s.) abdest alıyor, namaz kılıyor, hac-umre yapıyor sahabesi de onu görüyordu. Kendilerine neyin rükün, neyin adaptan olduğu söylenmeksizin O'ndan (s.a.s.) gördüklerini alıp uyguluyorlardı. Abdestin farzlarının dört veya altı olduğu, namaz ve diğer ibadetlerin şart, rükün ve adapları birbirinden ayırt edilmiyordu. Onlar da bu konularda Hz. Peygamber'e (s.a.s.) pek soru sormuyorlardı.[305]

1.4.1.2. Sahabe, Tabiîn ve Tebe-i Tabiîn Döneminde Ahkâm Hadisleri

İbnu Kayyim, fetva veren sahabe sayısının kadın-erkek birlikte 130 küsur civarında olduğunu, bunlar arasında Ömer, Alî (ö. 40), İbn Mes'ûd (ö. 32), Âişe (ö. 58), Zeyd b. Sâbit (ö. 45), İbn Abbâs (ö. 68) ve İbn Ömer'in (r.a.) en fazla fetva sahibi sahabe olduğunu belirtmektedir.[306] Fıkhın omuzlarında yükseldiği sahabe olarak Medine'de İbn Ömer ve Zeyd b. Sâbit, Mekke'de İbn Abbâs, Irak'ta ise İbn Mes'ûd (r.a.) ön plana çıkmaktadır.[307] Âişe (r.a.), derin ilmiyle pek çok sahabenin uygulama, rivayet vb. durumlarındaki yanlışlıklarını tashih etmiştir. Bu konuda gelen

[302] Karaman, "Fıkıh", DİA, c. 13, s.3-4.
[303] Hacvî, **el-Fikrü's-Sâmî fî Târîhi'l-Fıkhi'l-İslâmî**, c. 1, s.10.
[304] Hin, Mustafâ Saîd, **Dirâsetün Târîhiyyetün li'l-Fıkhi ve Usûlihi ve'l-İtticâhâtü'l-Letî Zaharat fîhâ**, eş-Şeriketü'l-Müttehide, Dımeşk, 1984, s.34.
[305] Şah Veliyullâh ed-Dihlevî, , **el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf**, (Ta'lîk: Abdülfettâh Ebû Gudde), Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1986, s.16.
[306] İbnu Kayyim, **İ'lâmü'l-Muvakki'în**, c. 1, s.10.
[307] İbnu Kayyim, **İ'lâmü'l-Muvakki'în**, s.17.

rivayetlerden, tashih edilen konuların ezici çoğunlukla ahkâmla ilgili olduğu anlaşılmaktadır.[308]

Enes b. Mâlik (r.a.)'ten gelen rivayette, İtbân b. Mâlik'in (r.a.) (ö. 60) gözlerinin zayıflaması neticesinde Hz. Peygamber'den (s.a.s.) gelip kendi evinde namaz kılmasını ve namaz kıldığı yeri musallâ (namazgâh) edinmek istemesi, bazı sahabenin ise bunu yadırgaması ve Hz. Peygamber'in (s.a.s) verdiği hükümle ile ilgili hadisin sonunda, Enes'in (r.a.) şöyle dediği bulunmaktadır: "Bu hoşuma gitti, bu yüzden oğluma 'onu yaz' dedim, o da yazdı."[309] Başka bir rivayette de Enes'in (r.a.) çocuklarına hadisleri yazdırdığı aktarılmaktadır.[310]

Abdullah b. Muhammed b. Akîl'den (ö. 145) gelen bir rivayette kendisi ve Ebû Ca'fer'in (Muhammed el-Bâkır) (ö. 114), yanlarında üzerine hadis yazdıkları küçük levhalar olduğu halde Câbir b. Abdillah'a (r.a.) (ö. 78) gittiklerini belirtmektedir.[311]

Hicri ikinci asırla birlikte kitâbet ve tedvin hareketindeki canlanmaya paralel olarak orta ve küçük tabaka tabiîn eliyle hadisler toplanmış, ikinci asrın ortalarında eserler ortaya çıkmış ve her konu ve bâbla sınırlı hadisler derlenmiştir. Bunların başında da ahkâm hadisleri bulunmaktadır.[312] Tabiînden Mücâhid (r.a.) (104), Abdullah b. Abbâs'tan (r.a.) (ö. 68) yaptığı rivayetlerle hazırladığı tefsirinde, bazı ahkâm ayetlerinin tefsirinde ahkâmla ilgili bazı hadisleri de aktarmaktadır.[313] Mücâhid'e ait olan bu eser, o dönemde İslami ilimlerin iç içe olduğu, henüz tam bir ayrışma yaşanmadığını göstermektedir.

Rivayet edildiğine göre, sahabenin öğrencilerinden olan Âmir eş-Şa'bî (ö. 104) ahkâm hadislerini bir kitapta toplamaya özen göstermiştir. Bu, öğrencisi olan Âsım'ın şu sözünden anlaşılmaktadır: "Şa'bî'ye fıkıh hadislerini arz ettik, o da ona icâzet

---

[308] Detaylı bilgi için bkz: Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. ez-Zerkeşî, **el-İcâbe li Îrâdi mâ İstedrekethu Âişetu alâ's-Sahâbeti**, (thk. Saîd el-Efgânî), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1980.
[309] Müslim, Kitâbü'l-İmân, Hadis no: 54.
[310] Râmhürmüzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î**, s.368.
[311] Râmhürmüzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î**, s.370-371.
[312] Fârûk Hammâde, **Tetavvuru Dirâsâti's-Sünneti'n-Nebeviyyeti Nehdatuhâ'l-Muâ'sare ve Âfâkuhâ**, Câizetü Dubâi'd-Devliyye li'l-Kur'ani'l-Kerîm, 2009, s.33.
[313] Bkz: Mücâhid b. Cebr, **Tefsîrü'l-İmâm Mücâhid b. Cebr**, (thk. Muhammed Abdüsselâm Ebü'n-Nebîl), Dâru'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîse, Mısır, 1989.

verdi."[314] Bu ifade, Şa'bî'nin öğrencilerinin kendisine sadece fıkıhla ilgili hadisleri içeren bir kitabı okuduklarını ve bu okumadan sonra onlara bu hadisleri rivayet etme konusunda icazet verdiğine dair açık bir nastır.[315]

Tabiîn ve tebe-i tabiînden Ebû Kılâbe Abdullāh b. Zeyd b. Amr el-Cermî (ö. 104), el-A'meş (ö. 148), el-Hasan el-Basrî (ö. 110), eş-Şü'be (ö. 160), Sâlih b. Keysân (ö. 140), eş-Şa'bî, Sâîd b. Cübeyr (ö. 94), Atâ b. Ebî Rabâh (ö. 115) gibi muhaddis ve fakihlerden sünenleri/hadisleri yazdıkları aktarılmaktadır.[316] Bu kabilden örnekleri arttırmak mümkündür.[317]

Bâblara göre ilk eser yazanların Basra'da: Ebû Bekir er-Rebî' b. Sübayh es-Sa'dî el-Basrî (ö. 160), Ebü'n-Nadr Saîd b. Arûbe el-Adevî (ö. 156) ve Hammâd b. Seleme (ö. 168), Yemen'de Hâlid b. Cemîl el-Abd, Ma'mer b. Râşid (ö. 153), Mekke'de İbn Cüreyc ve Süfyân b. Uyeyne, Kûfe'de Süfyân es-Sevrî (ö 161), Şam'da el-Velîd b. Müslim (ö. 194), Rey'de Cerîr b. Abdülhamîd (ö. 188), Merv ve Horasan'da Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181) (r.a.) olduğu belirtilmektedir.[318]

İkinci asırda İmam Mâlik, *el-Muvattâ*'sında Hicaz ehlinin hadisleri, sahabe, tabiîn ve sonrasındakilerin görüş ve fetvalarını toplamıştır. Peşinden Hz. Peygamber'in (s.a.s) sözlerine münhasır eserlerin yazılması temayülü ağırlık kazanmış ve bu yönde eserler gün yüzüne çıkmıştır. Böylelikle müsnedler silsilesi ortaya çıkmaya başlamıştır: İlk olarak Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Cârûd et-Tayâlisî (ö. 204) bu alanda eser verirken, Kûfe'de Ubeydullah b. Mûsâ el-Absî (ö. 213), Basra'da Müsedded b. Müserhed (ö. 228), Mısır'da Nuaym b. Hammâd el-Hüzâ'î (ö. 228) gibi âlimler kendi müsnedlerini yazmışlardır.[319]

---

[314] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî Ma'rifeti Usûli İlmi'r-Rivâye**, c. 2, s.174-175; Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî **el-Ma'rife ve't-Târîh**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, c. 3, s.119.
[315] Mütayrî, **Târîhu Tedvîni's-Sünneti ve Şübuhâtü'l-Müsteşrikîn**, s.182.
[316] İbn Abdülber, Câmi'u Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi, c. 1, s.325, 332; Râmhürmüzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î**, s.373-375.
[317] Daha fazla rivayet için Bkz: Râmhürmüzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î**, s.363-403; İbn Abdülber, **Câmi'u Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi**, c. 1, s.298-335; Hatîb el-Bağdâdî, **Takyîdü'l-İlmi**, s.73-152.
[318] Râmhürmüzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î**, s.611-612.
[319] İbn Hacer, **Hedyü's-Sârî**, s.8.

İmam Ahmed b. Hanbel, İshâk b. İbrâhîm Râhuye el-Hanzalî (ö. 238), Osmân b. Ebî Şeybe (ö. 237) gibi âlimler de bu minval üzerine müsned türü eserler telif ederlerken, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (ö. 235) gibi âlimler ise hem bâb hem de müsnedi içeren türden eserler telif etmişlerdir.[320] Bunun akabinde ise Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, hocası İshâk b. Râhuye'nin (ö. 238) de teşvikiyle, mezkûr eserlerde gördüğü bazı noksanları gidermek vb. bazı gayelerle *el-Câmi'ü's-Sahîhü'l-Müsnedü min Hadîsi Resûlillâhi (s.a.s.) ve Sünenihi ve Eyyâmihi* adlı eserini telif etmiştir.[321]

Genelde hadisleri, özelde de ahkâm hadislerini yazan sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiînin yanı sıra bundan kaçınan, hatta men edenlerin varlığı da inkâr edilemez. Ancak burada dikkate değer olan husus, Hz. Peygamber (s.a.s.) ve halifeler döneminde yaygın olarak bilinen kitabetten men talimatlarına rağmen bazı sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiînin bu men halini kat'i bir emir olarak algılamadıkları, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatında ve sonrasında bazı sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiînin bazı hadisleri yazdıkları realitesidir.

Temel hadis kaynaklarından sayılan mezkûr eserler, fıkıh konuları sistematiğine göre tasnif edilmiş olduklarından, aynı zamanda ahkâm hadisleri kaynakları kategorisinde de değerlendirilmiştir. Bu türden eserlerin ortaya çıkmasını gerektiren birtakım saikler bulunmaktadır. Bunları da şöyle arz etmek mümkündür:

1.4.2. İslamî İlimlerin Tedvin ve Tasnifi Sürecinde Ahkâm Hadisleri Disiplini

1.4.2.1. Ahkâm Hadisleri ile İlgili Eserlerin Tedvin Dönemi

Zehebî, *Târîhü'l-İslâm* adlı oldukça hacimli eserinde hicri 143 yılına, Abbasî halifesi Mansûr Ebû Ca'fer dönemine değinirken İslam âlimlerinin bu asırda hadis, fıkıh ve tefsir ilmini tedvin etmeye başladıklarını söylemekte ve her bir bölgede telifte bulunan âlimlerin isimlerini ve şehirlerini zikretmektedir. Akabinde ilmin tedvini ve bâblandırılmasının arttığını, Arapça, dil, tarih ve eyyâmi'n-nâs kitaplarının da tedvin edildiğini eklemekte, bu asırdan önce imamların hafızalarına dayanarak konuştuklarını veya ilmi, tertip edilmiş sahifelerden rivayet ettiklerini belirtmektedir. Bu asırla

[320] İbn Hacer, **Hedyü's-Sârî**, s.8.
[321] İbn Hacer, **Hedyü's-Sârî**, s.8.

birlikte ilme ulaşmanın kolaylaştığını ve hıfzın azalmaya başladığını ifade etmektedir.[322]

Zehebî'nin bu söylediklerinden birkaç önemli noktanın tespiti mümkündür. Öncelikle "ilim" ifadesinden kast edilenin hadisler olduğu ve bu ifadeyi Hatîb el-Bağdâdî,[323] İbn Abdülber (ö. 463)[324] ve daha başka âlimlerin kullandığı bilinmektedir. "Âlimlerin ilmi tertip edilmiş sahifelerden rivayet ettikleri" şeklindeki sözünden bu tarihten önce de halifeler, hatta Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde bile bir tür tedvinin, hatta tasnifin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak o dönemde bu kabilden çalışmaların bireysel çabalar olduğu anlaşılıyorken, *Târîhü'l-İslâm* adlı oldukça hacimli eserinde hicri 143 yılına, Abbasî halifesi Mansûr Ebû Ca'fer dönemine değinirken Zehebî'nin bahsettiği zaman dilimi ise ümmetin genelini etkisi alan genel toplumsal, hatta resmi bir hüviyet kazandığı,[325] bunun için de bu döneme 'tedvin asrı' denildiği anlaşılmaktadır. Ancak her iki dönemin ortak noktalarından biri, hatta en önemlisi, tedvinin ağırlıklı olarak hadise yönelik yapılması, diğer bir ifadeyle hadisin kayda geçirilmesidir.[326]

Fıkhın teşekkülünde hadislerin tedvin edilmesi, hadislerin tasnifindeyse fıkhın teşekkülünün etkisi, hadis ve fıkıh ilmi tarihçilerince dile getirilen bir realitedir.[327] Bunun en somut yaşandığı dönem, ahkâm hadisleri disiplini de diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi en parlak ve verimli dönemini Abbâsî Devleti döneminde (132-656) yaşamıştır. Ardından yedinci, sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda Memlukler döneminde (648-923) Mısır hadis, fıkıh ve edebiyatın merkezi konumunda olmuştur. Onuncu yüzyılın başlarına kadar Mısır, ilimler merkezini korumaya devam etti.

---

[322] Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Kaymâz ez-Zehebî, **Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1991, c. 9, s.13.
[323] Hâtîbü'l-Bağdâdî, **Takyîdü'l-İlm**, s.14.
[324] İbn Abdülber, **Câmi'ü Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi**, c. 1, s.268.
[325] Ömer b. Abdülazîz'in emriyle hadislerin tedvin edilmesi olayında olduğu gibi. Bkz: İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî**, c. 1, s.194-195, es-Suyûtî, **Tedrîbü'r-Râvî**, c. 1, s.90; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, **et-Temhîd limâ fî'l-Muvattai mine'l-Maânî ve'l-Esânîd**, (thk. Komisyon), Vizâretü'l-Evkâfi ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1387-1412, c. 1, s.81.
[326] Muhammed Âbid el-Câbirî, **Tekvînü'l-Akli'l-Arabî**, Merkezu Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, Beyrut, 2002, s.62.
[327] Ahmed Emîn, **Duhâ'l-İslâm**, Müessetü Hindâvî, Kahire, 2011, c. 2, s.514; Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.13.

Memluklerin bu asrın başlarında yıkılmasıyla Mısır, bir ilim merkezi olma vasfını giderek kaybetmiştir.[328]

Bu süreçte Endülüs'te de hemen her ilim dalında meydana gelen gelişim, yaklaşık bir asrı bulan hicri 300-395 yılları arasında Kurtuba'yı, Avrupa'nın kültür seviyesi en ileri aşamada olan bir şehri olarak İstanbul ve Bağdat ile birlikte dünyanın önde gelen üç ana kültür merkezinden biri haline getirmiştir.[329] Cihad, devlet kurma faaliyetleri ve coğrafi uzaklık vb. nedenlere bağlı olarak hadis ilmi, Endülüs'e 30-40 yıllık bir gecikmeyle ulaşmıştır. İlk gelen hadis kitabı ise, ahkâm hadisleri eserleri arasında sayılan Mâlik'in *el-Muvattâ*'sıdır. Hadis, hicri 125 yılında Şam ve Humus'lu Muâviye b. Sâlih b. Osmân el-Hadramî'yle (ö. 158) gelmiş, Muhammed b. Vaddâh (ö. 287) ve Abdülmelik b. Habîb el-İlbirî (ö. 238) ile sistematik bir hal almıştır.[330]

276 yılında İslam'ın doğusuna yolculuk yapan Kâsım b. Asbağ el-Beyyânî (ö. 340) ve İbn Eymen el-Kurtubî'nin (ö. 330) ikisi de, Ebû Davûd'un *es-Sünen*'inin konu sistematiğine göre kendi hocalarının rivayetlerini esas alarak ahkâm hadislerini topladıkları müstahrec türünde birer *Musannef* te'lif etmişlerdir.[331] Ayrıca Mâzerî'nin (ö. 536) *el-Mu'lim bi Fevâidi (Şerhi) Müslim* ve onun tamamlayıcısı niteliğindeki Kâdı İyâz'a (ö. 544) ait olan *İkmâlü'l-Mu'lim bi Fevâdi (Şerhi) Müslim* adlı eserleri, ahkâm hadisleri alanında Endülüs âlimlerince yazılmış eserlerden bir kaçıdır.[332]

İlmi çalışmalar artık diğer bölgelere dağılırken, onuncu yüzyılın ortalarından itibaren Hint bölgesinin nasibine hadis ilimleri düşmüştür. Daha önceleri fıkıh ve teorik ilimlere ağırlık veriyorlarken, bu tarihten itibaren tam anlamıyla hadis ilimlerine yönelmişlerdir. Bundan ahkâm hadisleri disiplini de önemli oranda nasibini almıştır.[333]

---

[328] Muhammed Zâhid el-Kevserî, **Makâlâtü'l-Kevserî**, el-Mektebetü't-Tevfîkiyye, Kahire, s.81-82; el-Ferrâ, **Ahâdîsü'l-Ahkâm ve Eşheru Müellefâtihâ**, s.3-4; Ebû Zahvu, **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn**, s.439-440.

[329] Ali Arslan, "Kâdı Iyâz (v. 544/1149) ve Endülüs'te Hadis İlmi", **International Journal of Cultural and Studies,** Yıl. Ağustos, 2016, S.2, s.272.

[330] Arslan, "Kâdı Iyâz (v. 544/1149) ve Endülüs'te Hadis İlmi", s.272-273.

[331] Arslan, "Kâdı Iyâz (v. 544/1149) ve Endülüs'te Hadis İlmi", s.273.

[332] Ebü'l-Fadl İyâd b. Mûsâ b. İyâd el-Endelüsî, **İkmâlü'l-Mu'lim, bi Fevâidi Müslim**, (thk. Yahyâ İsmâîl), Dâru'l-Vefâ, el-Mansûre, 1998, c. 1, s.24.

[333] Ferrâ, **Ahâdîsü'l-Ahkâm ve Eşheru Müellefâtihâ**, s.4; Şâh Abdülazîz b. Veliyullâh ed-Dihlevî, (Arapçaya Çev. Abdülahad el-Kâsımî el-Mûncîrî), **el-Ulâletü'n-Nâci'atu Tercümetü'l-Ücâleti'n-Nâfi'ah, e**l-Ma'hadü'l-Âlî li'd-Dirâsâti'ş-Şer'iyye Dâru'l-Ulûm, Leknâu, Hindistan**,** s.6-7.

Hint âlimlerince ahkâm hadisleri ile ilgili kaleme alınmış önemli oranda eser bulunmaktadır.

Özetle, Mağrip bölgesinin hadis ilimlerine hizmeti hemen her dönemde devam ederken, Bağdat'ın Moğol istilasına maruz kalması ve ilmi hüviyetine yönelik ağır darbeler yemesine mebni olarak yedinci asrın ortalarından onuncu asrın ortalarına kadar Mısır, onuncu asrın ortalarından bugüne kadar da Hint diyarları hadis ilimlerinin merkezi olmaya başlamıştır.[334]

Mezkûr dönemlerde ve sonrasında ahkâm hadisleri açısından yeni bir dönemin kapıları aralanmış, fukâhânın şer'î hükümleri istinbat etmek için ihtiyaç duyduğu İslam fıkhına mahsus nebevî hadisleri bir araya getirmeye çalışan ahkâm hadisleri eserleri ortaya çıkmaya başlamıştır.[335] Bu dönem de kendi içinde iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi; ahkâma ve diğer konularla ilgili hadislerin bir arada toplandığı dönemdir. İkincisi ise; sadece ahkâm hadislerini ihtiva eden eserlerin telif edildiği dönemdir. Sadece ahkâm hadislerini ihtiva eden eserler hem ahkâm hadislerini hem de diğer konularla ilgili hadisleri bir arada tutan karma eserlerden sonra doğmuş, böylece âlimler, ahkâm hadisleri eserlerini diğer konularla ilgili hadisleri bir arada tutan eserlerden ayırt etmişlerdir.[336] Karma olan eserlerin ana omurgasını bile yine fıkıh bâblandırma sistemi oluşturmaktadır.

Tedvîn döneminde ahkâm hadisleri diğer hadislerle, hatta diğer bazı İslamî ilimlerle birlikte yazıldığı, tasnif dönemiyle birlikte ise ahkâm hadislerine mahsus eserlerin ortaya çıkmaya başladığı anlaşılmaktadır.[337] Ancak hicri onuncu asırdan sonra diğer İslamî ilimlere paralel olarak ahkâm hadisleri disiplini de bir daralma dönemine girmiş, artık kaleme alınan eserler çoğunlukla önceki dönemlerin tekrarı veya şekil değiştiren bir formatı biçiminde olmuştur.

Sünnetin bu noktada Kur'an'dan ayırılan bir boyutunun olduğunu belirtmekte fayda vardır; sünnet bütün fıkıh bâblarını kapsayacak çapta olup her yerde ve her zaman Müslümanların ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelik ve niceliktedir. Bu yüzden

[334] Kevserî, **Makâlâtü'l-Kevserî**; s.82; Ebu Zahvu, **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn**, s.438-439.
[335] Mütayrî, **Târîhu Tedvîni's-Sünneti ve Şübuhâtü'l-Müsteşrikîn**, s.181.
[336] Kârût, "Medhalün li Dirâseti Ahâdîsi'l-Ahkâm", s.157.
[337] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te'sîliyye**, s.45.

de âlimler, bu ihtiyacın daha kolay karşılanabilmesi için bir sistem geliştirerek hadis kitaplarını fıkıh bâblarına göre düzenlemişlerdir.[338] Sünnette bulunan ahkâmın Kur'an'a göre konumları dört ana başlıkta toplanmaktadır:

1. Kuran'da geçen bir hükmü takrir ve tekid eden hadisler.
2. Kur'an'da mücmel geçen bir hükmü şerh ve tefsir eden hadisler.
3. Kur'an'ın hakkında sükût ettiği bir hükmün varit olduğu hadisler.
4. Kur'an'da geçen bir hükmü nesh eden hükümler.[339]

Ahkâm hadislerini diğer konularla birlikte ele alan karma eserler ile ahkâm hadislerine münhasıran yazılmış eserlerin belli başlı olanlarını aşağıdaki şekilde zikretmek mümkündür:

1.4.2.1.1. Ahkâm Hadislerine Münhasır Eserlerin Yazılmasının Sebepleri

Sadece ahkâm hadislerini konu edinen eserlerin doğmasının belli bazı nedenleri vardır. Onlardan bazılarını şöyle arz etmek mümkündür:

1. Sünnet alanındaki eserlerin tedvin edilmiş ve istikrarı yakalamış olması; hadislerin yolları, illetleri, yöntemleri vb. tüm alanlarda belli bir doyuma ulaşmış olması.[340]

2. Hadis senedlerinin belli bir dönemden sonra durdurulması ve ravileri hakkındaki araştırmanın belirli bir zamanla sınırlandırılması ihtiyacı. Çünkü ilerleyen zamanla ravi sayısı artmakta, bu artışla birlikte her ravinin zikredilmesi ve onun halinin araştırılması, sünnetin ve zamanın heba edilmesini beraberinde getirmektedir. Hicri üçüncü ve dördüncü asırlardan sonra gelen senedler yine bu asırlara dayanmakta, bu da beraberinde faydası yok denecek kadar az olan bir tekrarı doğurmaktadır. Bununla ilgili ez-Zehebî şöyle demiştir: "Mütekaddimîn ile müteahhirîn arasındaki ayırıcı sınır üç yüz yılının başıdır."[341] Bu yüzden rivayet asrının bitip 'metin odaklı'

---

[338] Türayfî, Nâsır b. Ukeyl b. Câsir, **Târîhü'l-Fıkhi'l-İslâmî,** Mektebetü't-Tevbe, Beyrut, 1997, s.55.
[339] Muhammed Abdüllatîf Sâlih el-Ferfûr, **Târîhü'l-Fıkhi'l-İslâmî,** Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1995, s.20.
[340] Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Abdülmelik el-Fâsî İbnü'l-Kattân, **Beyânü'l-Vehmi ve'l-Îbhâmi'l-Vâkia'yeyni fî Kitâbi'l-Ahkâm**, (thk. el-Hüseyin Âyet Saîd), Dâru Tayyibe, Riyad, 1998, c. 1, s.161.
[341] İbnü'l-Kattân, **Beyânü'l-Vehmi ve'l-Îbhâmi'l-Vâkia'yeyni fî Kitâbi'l-Ahkâm**, c. 1, s.162; Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân, **Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl**, (thk. Alî Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, c. 1, s.4.

faaliyetin revaç bulması, ahkâm hadisleriyle ilgili çalışmaların gelişmesini tetikleyen unsurlardan biri olmuştur.[342]

3. İlk dönemlerde muhaddis olan kişi aynı zamanda fakih iken, fakih de muhaddis iken, bilahare muhaddis fıkıhtan, fakih de hadisten uzaklaşmaya başlamıştır. Öyle ki bazı hadis ehli, bir fakih kanalıyla gelen rivayetleri kabul etmeme yoluna gitmiştir.[343] Binaenaleyh; fakihin hadissiz, muhaddisin de fıkıhsız kalmaması için hem ahkâmı hem de hadisleri içeren yeni bir disiplini oluşturan ahkâm hadislerini muhtevi eserler neşet etmeye başlamıştır.[344]

4. O dönemdeki Müslüman toplumun ihtiyaçlarını karşılamak. İlimlerin gelişip dal budak salmasının bir sonucu olarak, uzman olanların dışında mütekaddim âlimler gibi ilimlerin usûllerini ihata etmek zor olmaktaydı. Kaldı ki Müslüman, günlük işlerinde şeri'atın yol göstericiliğine ihtiyaç duymaktadır. Bu da bazı âlimleri, Müslümanın ihtiyaç duyduğu, ibadetlerinde ve günlük muamelelerinde vaz geçemediği konulara mahsus eserleri yazma düşüncesine sevk etmiştir. Bu da ahkâm kitaplarının yazılması sonucunu doğurmuştur.[345]

5. İkinci ve üçüncü asırda sünnet konusunda yapılan çalışmalar, insanların güvendiği ve mutmain olduğu kitaplar olan *el-Muvattâ* ve *Kütüb-ü Sitte*'nin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu eserlerin kendileri ahkâm hadisleri kaynakları arasında değerlendirildikleri gibi, ahkâm hadisleri konusunda yazılmış müstakil eserlerin ezici çoğunluğu da bu kitapların ihtiva ettiği ahkâm hadislerine dayanmaktadır.[346]

6. Fakihlerin hadislerden çözümler istinbat etmede derinleşmek ve bu hadisleri en geniş alanda uygulamaya matuf olarak hadis ihtiyacını teminde kolaylık sağlamak

---

[342] Özafşar, "Hadis İlminde Alan Evirilmesi", s.106.
[343] Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Şihâbüddîn b. Ahmed el-Hanbelî, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, (thk. Nûrüddîn el-Itr), Dâru'l-Mellâh, Mısır, 1978, s.151.
[344] Abdurrahmân b. Ömer Âl Za'terî, **et-Telîf fî Ahâdîs'l-Ahkâm, Esbâbuhu, Esnâfuhu, eş-Şürûhât**, http://www.feqhweb.com/vb/t4668.html , (09.01.2019), 22.53; İbn Kîrân, **Takrîrâtün ve Lefetâtün Menheciyye**, (09.01.2019).
[345] İbnü'l-Kattân, **Beyânü'l-Vehmi ve'l-Îbhâm,** c. 1, s.162.
[346] İbnü'l-Kattân, **Beyânü'l-Vehmi ve'l-Îbhâm**, c. 1, s.162.

için senedlerinden arındırılmış ve fıkıh bâblarına göre tasnif edilmiş hadislerin fakihlerin önüne konması.[347]

7. Taklit, bulduğuyla yetinme ve onunla meşgul olma ve mevcut olandan daha fazlasının yapılmasının mümkün olmadığı düşüncesi ve yeri geldiğinde onunla övünme gibi genel sıkıntıların İslam toplumunda ortaya çıkması.[348]

1.4.2.2. Ahkâm Hadislerini Diğer Konulardaki Hadislerle Birlikte Bir Araya Getiren Eserler

1.4.2.2.1. el-Cevâmi‘ (Câmi‘ler)

Câmi‘ kelimesinin çoğulu olan bu kelime muhaddislerin ıstılahında, içerik olarak akâid, ahkâm, rikâk, tefsir, fiten, menâkib vb. dinin bütün konularına dair hadisleri içeren eserlerdir. Bu eserlerin tertibi, bâblara göre yazılmış olanlar ile hadislerin ilk kelimesinin alfabetik sıraya yazılması şeklinde olmak üzere iki türlüdür.[349] Bu eserler sekiz ana bâbı ihtiva etmektedir. O bâblar şunlardır: Akaid, ahkâm, seyr, âdâb, tefsir, fiten, eşrâtü’s-sâ‘ati ve menâkib.[350] Bu konu çeşitliliğine rağmen bu eserlerde yer alan hadislerin ezici çoğunluğu doğrudan ahkâmla ilgili olan hadislerden müteşekkildir. Meşhur bazı cevâmi‘ türleri şunlardır:

1. *Câmi‘u Mâ‘mer b. Râşid* (ö. 153).

2. *Câmi‘u İbni Vehb* (ö. 197).

3. *el-Câmi‘u’s-Sahîh* – Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî (ö. 256).

4. *el-Câmi‘u’s-Sahîh* – Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261).

5. *Câmi‘u’t-Tirmizî* – Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî (ö. 279).

6. *Bahrü’l-Esânîd fî Sahîhi’l-Mesânîd*, Ebû Muhammed Ahmed es-Semerkandî (ö. 491).

---

[347] İbnü’l-Kattân, **Beyânü’l-Vehmi ve’l-Îbhâm**, c. 1, s.162.
[348] İbnü’l-Kattân, **Beyânü’l-Vehmi ve’l-Îbhâm**, c. 1, s.161.
[349] Ebü’l-Alâ Muhammed Abdürrahmân b. Abdürrahîm el-Mübârekpûrî, **Mukaddimetu Tuhfeti’l-Ahvezî bi Şerhi Câmi‘i’t-Tirmizî**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, c. 1, s.52-53; Kettânî, **er-Risâletü’l-Mustatrafe**, c. 2, s.41-42; Itr, **Menhecü’n-Nakdi fî Ulûmi’l-Hadîs**, s.197.
[350] Itr, **Menhecü’n-Nakdi fî Ulûmi’l-Hadîs**, s.198-199.

7. *Câmi'ü'l-Ahkâmi fî Ma'rifeti'l-Helâli ve'l-Haram*, Muhyiddîn b. Muhammed b. Alî b. Arabî el-Hâtemî (ö. 543).

8. *Câmi'ü'l-Usûl li Ahâdîsi'r-Rasûl (s.a.s.),* Mecdüddîn Ebü's-Se'adât İbnü'l-Esîr (ö. 606).

9. *Câmi'ü'l-Mesânid,* İbn Kesîr olarak bilinen Ebü'l-Fedâ' İsmâ'îl b. Ömer (ö. 606).

10. *Mecme'ü'z-Zevâid ve Menbe'ü'l-Fevâid*, Nureddîn el-Heysemî (ö. 807).

11. *el-Câmi'ü'l-Kebîr ile el-Câmi'ü's-Sağîr*, Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911)

12. *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Efâ'l*, Alî b. Hüssâm el-Müttâkî el-Hindî (ö. 975).[351]

el-Cevâmi' türü eserler, hadisleri vermenin yanı sıra bir nevi yorum da içerirler. Bu da iki şekilde olur:

a. İlk olarak olgulardan hareketle hadisler tespit edilir. Olgu-hadis ilişkisi bağlamında hadisten varılan fıkhî hüküm ya da yorum bâb başlığı olarak kullanılır. Ardından hadis, bâba yansıtılan hükmün/yorumun delili olarak bu başlık altında zikredilir. 'Olgudan nassa ve nastan da hükme' varma şeklinde formüle edilebilecek bir yorum metodu olan bu tarzda, bir veya birden fazla hadis, hükmü yansıtabilmektedir. Delil niteliğinde birden fazla hadis bulunuyorsa bunlar, ya 'delil mahiyetindeki ilk hadisi teyit', ya 'bir farkı ortaya koymak' veyahut 'birden çok hadis tarikinin var olduğunu göstermek' gibi amaçlara matuf olarak zikredilir.[352]

b. İkinci yorumlama şekli ise, Tirmizî'nin metodunda görüldüğü gibi, varılan fıkhî hükmün hadislerin sonunda zikredilmesidir. Bu metotta bâb başlıkları, hadisin muhtevasını daha çok 'anahtar kelimelerle yansıtma' işlevi görür. Hadislerin

[351] Zehrânî, **Tedvînü's-Sünneti'n-Nebeviyyeti Neş'etuhu ve Tetavvuruhu**, s.138-139 ve 248-252; Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, **er-Risâletü'l-Mustatrafe**, c. 2, s.41-42.
[352] Cemal Ağırman, "Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.10/2, s.59-60.

öngördüğü ameli yön, bâbların sonunda verilir. Ancak içerdiği ahkâm son derece açık olan bazı hadisler bâblarda yalın olarak yer alırlar.[353]

Cevâmi‘ türü eserlerin genel itibariyle iki hususu hedeflediği söylenebilir: Birincisi sıhhat durumu vb. içeren san‘atü’l-hadis cihetiyle senedle ilgili değerlendirmelerde bulunmak. İkincisi ise ilgili hadislerin muhtevi olduğu ahkâmı ortaya koymak.[354] Câmi‘ türü eserler, bu amaçlardan ilki olan san‘atü’l-hadis açısından pek çok değerlendirmeye tabi tutulmasına karşılık, ahkâmın tespitini hedefleyen ikinci amaç konusunda pek fazla çalışma yapılmamıştır.[355]

1.4.2.2.2. Musannefler

Merfû‘ hadislerin yanı sıra mevkuf ve maktu‘ hadisleri de içeren, bâblara göre tertip edilmiş kitaplardır.[356] Muvattâ türü eserlerle isim farklılığının dışında bir farkları yoktur.[357]

Meşhur bazı musannef türü eserler şunlardır:

1. *Musannefu Abdirrezzâk b. Hemmâm es-San‘ânî* (ö. 211)

2. *Musannefu Ebî Bekir b. Ebî Şeybe* (ö. 235).

3. *Musannefu Bekî b. Muhalled el-Endelüsî* (ö. 276)[358]

1.4.2.2.3. Muvattâlar

Hazırlama, kolaylaştırma vb. anlamlara gelen (وطأ) kelimesinden türeyen bir terim olarak Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hadisleri ile, sahabe sözlerini ve tabiîn fetvalarını fıkıh bâblarına göre bir araya getirmek maksadıyla telif ve tasnif edilen eserlerdir. Önce konuyla ilgili hadis, ardından sahabe ve tabi‘undan varit olan söz ve

[353] Ağırman, “Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili”, s.60.
[354] Yıldız, “Ehl-i Hadis Fıkhının Tedvini”, s.101.
[355] Yıldız, “Ehl-i Hadis Fıkhının Tedvini”, s.101.
[356] Itr, **Menhecü’n-Nakdi fî Ulûmi’l-Hadîs,** s.200; Muhammed Siddîk el-Minşâvî, **Kâmûs Mustalahâti’l-Hadîsi’n-Nebevî**, Dâru’l-Fadîle, Kahire, s.119.
[357] Muhammed Ebü’l-Leys el-Hayrâbâdî, **Mu’cemu Mustalahâti’l-Hadîsi ve Ulûmihi ve Eşherü’l-Musannefîne fîhi**, Dâru’n-Nefâis, Ürdün, 2009, s.146.
[358] Itr, Menhecü’n-Nakdi fî Ulûmi’l-Hadîs, s.200; ez-Zehebî, Siyeru A‘lâmi’n-Nünbelâ, c. 6, 521.

fetva verilmektedir. Bu eserler ile musannef türü eserler arasında, isim farklılığının dışında bir fark yoktur.[359]

Muvattâlar, ahkâmla ilgili tasnifte diğer tüm teliflerden önce yazılmış eserlerdir. Bunlardan sonra cevâmi‘, mesânîd, sünen eserlerle devam etmiş, nihayetinde ahkâm hadislerine münhasıran eserler ortaya çıkmıştır. Kırk civarında muvattânın varlığından bahsedilmektedir.[360]

Literatürde yer alan en belli başlı muvattâlar şunlardır:

1. *Muvattâ Muhammed b. Abdurrahmân b. el-Müğîre el-Kureşî* Ebî Zi’b el-Âmirî (159). İbn Ebî Zi‘b’in *Muvattâ*’sının Mâlik’in *Muvattâ*’sından daha büyük olduğu aktarılmaktadır.

2. *Muvattâ Mâlik b. Enes* (ö. 179). Bu eserinde Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hadisleri ve sahabe ve tabi‘unun söz ve fetvalarının yanı sıra İmam Mâlik’in kendi söz ve görüşleri de mevcuttur.

İmam Mâlik, bazen kırâ’ât, bazen semâ‘, bazen de kendisinin bizzat tashih ettiği nüshayı rivayet edilmesi için *el-Muvattâ*'sını öğrencilerine dağıtarak münâvele yolunu kullanmıştır. Ancak kendisi, eserini yazmasına rağmen, ona son şeklini vererek nihai nüshasını hazırlamamıştır. Var olan nüshalar, daha çok İmam Mâlik'in, farklı zamanlarda yaptığı semâ‘ ve kırâ’at derslerine dayandığından aralarında hatır sayılır farklılıklar bulunmakta, bu da *el-Muvattâ*'nın bir kitap formu kazanamadığı anlamına gelmektedir. Bu durum, erken dönemde, hatta miladi sekizinci ve dokuzuncu asırda bile İslam âlimlerinin, çoğu kez eserlerine son şeklini vermediklerini gösteriyor olmakla birlikte, onların ve öğrencilerinin ders dokümanları vb. yazılı notlara sahip olmadıkları ya da dikkatlice telif edilmiş veya düzeltilmiş nüshalar yazmadıkları anlamına da gelmemektedir.[361]

---

[359] Gavrî, **Mu’cemü’l-Mustalahâti’l-Hadîsiyye**, s.801-802; Talat Koçyiğit, **Hadis Istılahları**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980. s.353-354; Hayrâbâdî, **Mu’cemu Mustalahâti’l-Hadîsi ve Ulûmihi**, s.146; Zehrânî, **Tedvînü’s-Sünneti’n-Nebeviyyeti Neş’etuhu ve Tetavvuruhu**, s.91-92.

[360] Itr, **Menhecü’n-Nakdi fî Ulûmi’l-Hadîs**, s.59.

[361] Nimetullah Akın, “Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler’in Yaklaşımları”, **Hadis Tetkikleri Dergisi**, c. 6, S. 1, s.67-68.

3. *Muvattâ Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Ebî Yahyâ el-Eslemî el-Medenî* (ö. 184).

4. *Muvattâ Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî* (ö. 189).

İmam Mâlik ve İmam Muhammed'in bu *el-Muvattâ* eserleri, her iki mezhepte temel hadislerde merci hükmündedirler. İmam Muhammed'in *el-Muvattâ*'sında İmam Mâlik'in kendisinden rivayet ettiği pek çok hadis bulunmakta, bu yüzden de İmam Mâlik'in *el-Muvattâ*'sının rivayetlerinden biri sayılmaktadır.[362]

5. *el-Muvattâü's-Sağîr, Abdullah b. Vehb el-Mısrî* (ö. 197).

6. *Muvattâ Ebî İshâk İsmâîl b. İshâk b. İsmâîl el-Basrî el-Mâlikî* (ö. 282).[363]

1.4.2.2.4. Müsnedler

Hadislerin cem' edilmesinde gelişim ve tederrüc aşamalarından biri müsned kitaplarıdır. Müsned, hadisin merfû' olması halinde Hz. Peygamber'den (s.a.s.) hadisi rivayet eden sahabiye isnad edilen tüm hadislerin, mahiyet ve konusuna bakmaksızın ilgili sahabinin adının altında, hadisin mürsel olması halinde ise tabî'nin adının altında bir araya getiren eserlerdir. Buradaki sıralamada alfabetik, zamansal olarak Müslüman olmadaki öncelik sırası, neseb şerefi vb. birçok yöntem izlenmiştir. Bazı sahabeye nispet edilen pek çok müsned bulunmaktadır. İmam Ahmed b. Hanbel, bunların çoğunluğunu kendi *Müsned*'inde toplamıştır.[364] Meşhur bazı müsned kitapları aşağıdaki eserlerdir:

1. *Müsnedu er-Rabî' b. Habîb b. Amr el-Ezdî el-Ferâhîdî* (ö. 170).

2. *Müsnedu Ebî Dâvûd Süleymân b. Dâvûd* b. el-Cârûd et-Tayâlisî (ö.204). Ahmed b. Abdirrahmân el-Bennâ es-Sâ'âtî (ö. 1371) bu eseri fıkıh bâblarına göre tertip etmiş ve *Minhetü'l-Ma'bûd fî Tertîbi Müsnedi et-Tayâlisî Ebî Dâvûd* şeklinde

[362] Itr, **İ'lâmü'l-Enâm**, s.14.
[363] Gavrî, **Mu'cemü'l-Mustalahâti'l-Hadîsiyye**, s.802-805; Itr, **İ'lâmü'l-Enâm**, s.14.
[364] Brockelmann, **Târîhü'l-Edebi'l-Arabî**, c. 3, s.154; Ebü'l-Alâ Muhammed Abdürrahmân b. Abdürrahîm el-Mübârekpûrî, **Mukaddimetu Tuhfeti'l-Ahvezî bi Şerhi Câmi'i't-Tirmizî**, c. 1, s.54; Suyûtî, **Tedrîbü'r-Râvî** fî **Şerhi Takrîbi'n-Nevevî**, c. 1, s.66-67; Zehrânî, **es-Sünnetü'n-Nebeviyye Neş'etuhu ve Tetavvuruhu**, s.99-100; Muhammed Ebü'l-Leys el-Kâsımî el-Hayrâbâdî, **Tahrîcü'l-Hadîs Neş'etuhu ve Menheciyyetuhu**, İttihâd Bükdupu Diyubend, 2004, Malezya, s.91.

adlandırmıştır. Ancak bu eserin bizzat kendisi tarafından mı yoksa talebesi Yûnus b. Habîb'in rivayet ettiği ve hadislerin bazı Horasan hafızları tarafından mı yazıldığı tartışmalıdır.[365]

3. *Müsnedu el-Humeydî,* Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Kureşî (219).

4. *Müsnedu İshâk b. İbrâhîm b.* Râhuveyh el-Hanzalî (ö. 238).

5. *Müsnedu Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî* (ö. 241). Müsned türü eserlerden istifade zorluğundan kaynaklı olarak Ahmed b. Abdirrahmân el-Bennâ es-Sâ'âtî (ö. 1371) bu eseri fıkıh bâblarına göre tertip etmiş ve *el-Fethü'r-Rabbânî li Tertîbi Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî* şeklinde adlandırmıştır.

6. *Müsnedu Ebî Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî* (249).

7. *Müsnedu Ebî Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ el-Mevsilî* (ö. 307).[366]

Müsned türü eserlerde önemsenen husus, rivayetin ne ifade ettiğinden çok, kime ait olduğudur. Adeta bu tür eserler kanalıyla hadis, tarihi bağlamından sıyrılıp, sebep, şart ve zamanın üzerinde, bizatihi bir değer olarak muhafaza edilmek istenmiş gibidir.[367]

1.4.2.2.5. Sünenler

Ebû Dâvûd'un *Süneni*'nin bu alandaki ağırlığıyla birlikte sünen niteliğinde pek çok eser bulunmaktadır. Bunlarda da ahkâm hadislerine ek olarak ilim, edeb vb. bâblar da yer almaktadır. Genel olarak mesânîd ve musennefât türü eserlerinden mertebece daha üstündürler. Bu eserlerden bazıları şunlardır: *Câmi'ü't-Tirmizî, Nesâî'nin el-Müctebâ, Sünen İbn Mâce, Sünenü'd-Dâremî, Sünenü'd-Dârkutnî, Sünenü'l-Beyhakî.*[368]

---

[365] Çelebî, **Keşfü'z-Zünûn**, c. 2, s.1679.
[366] Bkz: Abdülazîz b. Veliyullâh ed-Dihlevî, **Büstânü'l-Muhaddisîn**, (Farsçadan Arapçaya Çev. Muhammed Ekrem en-Nedevî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1996, s.131-143; Brockelmann, **Târîhü'l-Edebi'l-Arabî**, c. 3, s.154 ve sonrası; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, **en-Nüketu alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh**, (thk. Zeynülabidîn b. Muhammed Bilâ Füreyc), Edvâü's-Selef, Riyad, 1998, c. 1, s.343 ve sonrası; Hayrâbâdî, **Tahrîcü'l-Hadîs Neş'etuhu ve Menheciyyetuhu**, s.93.
[367] Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s.218.
[368] Itr, **İ'lâmü'l-Enâm,** s.16.

Sünen türü eserler arasında adı en fazla ön plana çıkan eser Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî'nin *Süneni*'dir. Kendisi, bu eseri ile ilgili olarak Mekke ehline gönderdiği mektubunun sonunda şöyle der: "*Kitâbü's-Sünen*'de sadece ahkâmı tasnif ettim; zühd, fezâilü'l-a'mâl ve onların dışındakilerin kitabını tasnif etmedim. Bu dört bin sekiz yüz hadisin tamamı ahkâmla ilgilidir. Zühd, fezâil ve bunların dışındaki pek çok hadisi aktarmadım."[369]

Şu'ayb el-Arnâvût'un *Sünenu Ebî Dâvûd* için yazdığı mukaddimede bazı âlimlerin bu eserle ilgili görüşlerini aktarırken, ahkâm hadislerini ihtiva etmesi ve bunları fıkıh bâblarına göre tanzim etmesi ile ilgili bazı görüşleri şöyle aktarmaktadır: "İmam Nevevî (ö. 676) dedi ki: "Fıkıhla iştigal eden kimsenin Ebû Dâvud'un *Süneni*'nin tam bir bilgiyle bilmesi gerekir. Çünkü delil olarak gösterdiği hadislerin çoğu bu eserdedir."[370]

Ebû Ca'fer b. ez-Zübeyr (ö. 708) şöyle demiştir: "Ebû Dâvud'un sadece ahkâm hadislerini alması ve onları kapsamış olması konusunda vardığı nokta başkasında yoktur."[371] Kâsım b. Yûsuf et-Tecîbî (ö. 730) de şöyle demiştir: "Bu kitap, meselelerin sahiplerin fakihlerin kitabıdır. Çünkü onlar, savunduklarının sıhhatine şahitlik eden, fıkıh bâblarından her bir bâb için ihtiyaç duyduklarını onda buluyorlar. Sünnet kitaplarında bu nitelikte bir benzeri yoktur. En doğru görüşe göre, pek çok hadis arasından seçtiği, ahkâm hadislerinden dört bin sekiz yüz hadisi ihtiva etmektedir."[372] İbnu Kayyim de şunları söylemiştir: "… Bu eseri, ahkâm hadislerine şamil bir şekilde topladı, en güzel tertiple tertipledi ve en güzel düzenle düzenledi…"[373] Bu yönüyle Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inin, ihtiva ettiği ahkâm hadislerinin yanı sıra, fıkıh bâblarına göre tanzim edilmesi bakımından da ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu aşikardır. Ahkâm hadislerini fıkıh eserlerinin bâblarına göre tanzim eden ilk eserlerdendir.

Başta Ebû Dâvûd'un *Süneni* olmak üzere ahkâm hadisleri konusunda adı en fazla ön plana çıkan eserler arasında yer alan *Sünen* türü eserler sadece ahkâm

[369] Ebû Dâvud, **Risâletu Ebî Dâvud ilâ Ehli Mekke**, s.33-34.
[370] Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, **Sünenu Ebî Dâvud**, (thk. Şu'ayb el-Arnâvût-Muhammed Kâmil Karabelelî), Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, c. 1, s.54-55.
[371] Ebû Dâvud, **Sünenu Ebî Dâvud**, c. 1, s.54-55.
[372] Ebû Dâvûd, **Sünenu Ebî Dâvud**. c. 1, s.55.
[373] Ebû Dâvûd, **Sünenu Ebî Dâvud**. c. 1, s.55.

hadislerini değil, fiten, âdâb, kıyamet vb. başlıkları da ihtiva etmektedir. Bu durumda bu eserlerin ahkâm hadisleri eserleri olduğu şeklindeki söylem ya bir genellemedir ya da ahkâm hadislerinin kapsamı daha geniştir. Bununla birlikte cevâmi‘, musannef vb. türdeki eserlerle de konuları benzeşmekte, konular açısından pek bir farklılıkları kalmamaktadır. Ancak var olan benzerliğe rağmen sünenler birkaç cihetle onlardan ayrışmaktadır: 1. Sünenler ağırlıklı olarak merfû hadislerden oluşmaktadır. 2. Sünenler, İbn Mâce gibi istisnası olmakla birlikte, konu başlangıçları fıkıh eserlerinin bölümlere başlangıç konularına benzemekte, tahâret, salât vb. şekilde başlamaktadır. Cevâmi‘ türü eserlerde ise, *Buhârî*- bedü'l-vahy, *Müslim*-el-imân vb. konularla başlamaktadırlar.[374]

1.4.2.2.6. Tahrîç Eserleri

Tahriç için yapılan tanımlardan biri; ‘bir hadisin, hadis kaynağı niteliğindeki kitaplara atfedilmesi, rivayet yollarının (turuk), senedlerinin ve ricalinin (ravilerin) izlenmesi ve hadisin kuvvet veya zayıflık açısından derecesinin belirtilmesi’ şeklindedir. Bu ilim, sünnet ilminin câmi‘ler, müsnedler, musannefler, sünenler, sahihler vb. kaynaklarda toplanıp tam istikrar bulmasının ardından âlimler, fıkıh, akide, tefsir, dil, zühd, usûl gibi din ilimlerinde, bu ilimlerde eser veren âlimlerin kendi eserlerinde, kaynak, hadisin yolları ve derecelerini belirtmeksizin zikrettikleri hadislerin, başka kimselerin sözleriyle karışmaması, hadisin derecesi ve yollarının bilinmesi gibi amaçlarla ilgili eserlerdeki hadislere bu yönüyle yapılan çalışmadır.[375] Ahkâm hadisleri konusunda telif edilmiş bazı tahriç eserler şunlardır:

- İbnü'l-Mülakkîn olarak bilinen Sirâcüddîn Ebî Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî eş-Şâfiî'ye (ö. 804) *el-Bedrü'l-Münîr fî Tahrîci'l-Ahâdîsi ve'l-Âsâri'l-Vâki‘ati fi'ş_Şerhi'l-Kebîr*. Bu eserin, yine aynı müellif tarafından yazılmış *Hülâsatü'l-Bedri'l-Münîr* adında bir de muhtasarı da bulunmaktadır.

- Şihâbüddîn Ebü'l-Fadıl Ahmed b. Alî b. Muhammed Hacer el-Askalânî, *et-Telhîsü'l-Habîr fî Tahrîci Ahâdîsi'r-Râfi‘î'l-Kebîr*:.

[374] Yavuz Köktaş, **Günümüz Hadis Problemleri**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2013, s.407-408.
[375] Ebü'l-Fadl Abdurrâhîm b. el-Hüseyin el-Irâkî, **Ahâdîsu Muhtasari'l-Minhâci fî Usûli'l-Fıkhi**, (thk. es-Seyyid Sübhî el-Bedrî es-Sâmurâî) Dâru'l-Kütübi's-Selefiyye, 1978, Kahire, s.7-8.

- Bedrüddîn Muhammed b. Behâdir b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *ez-Zehebü'l-İbrîz fî Tahrîci Ahâdîsi Fethi'l-Azîz*..

- Cemâlüddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî (ö. 762). *Nasbü'r-Râye Tahrîcu Ahâdîsü'l-Hidâye*.

- İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye fî Tahrîci Ahâdîsi'l-Hidâye*.

- Kâsım b. Kutlûboğâ (ö. 879), *et-Ta'rîf ve'l-İhbâr bi Tahrîci Ahâdîsi'l-İhtiyâr*.

- Ebü'l-Fidâ İsmâ'îl b. Kesîr ed-Dimeşkî (ö. 774), *İrşâdü'l- Fakîh ilâ Ma'rifeti Edilleti't-Tenbîh*.

- Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ebî'l-Hasan Alî el-Cevzî (ö. 597), *et-Tahkîk fî Ahâdîsi't-Ta'lîk*.

Ahkâm hadisleri eserleri, hadis kaynaklarından şer'î hükümlerle ilgili hadisleri, hadisin en sahih tarikle ve lafızlarına özen göstererek hadisin aslını ortaya koymaya çalışan birer hadis eserleri iken, ahkâm hadislerinin şerhine dair yazılan eserler, bu hadislerden ahkâm, fetvâ, istinbât ve istidlâl gibi sonuçlara ulaşır. Fıkıh kaynaklarının hadis tahricine yönelik yazılmış eserler ise bu ahkâm, fetvâ, istinbât ve istidlâllerin dayandıkları hadislerin sıhhat derecelerini ve rivayet kanallarını ortaya koymaktadır. Hadisin sıhhatini analiz etmekle birlikte, hadisin değişik tariklerini ve değişik lafızlarını tespite çalışan, bir hadiste şer'î bir hükmü açıklamaya yarayabilecek bir lafza yönelik değerlendirmede bulunan, daha açık bir ifadeyle hadisin lafızlarıyla ilgilenen eserlerdir.[376] Başka bir ifadeyle ahkâm hadisleri eserlerinin müellifleri delilden hüküm çıkarma peşindeyken, tahriç kitaplarının müellifleri ise bu ahkâmın dayandığı hadis delillerinin peşindedir. Bu ikinci çalışma neticesinde fıkhî görüşün isabetliliği ortaya çıkmakta ve fıkhî görüşler arasında tercihin yapılması da kolaylaşmaktadır.[377]

Ahkâm hadisleri eserlerinin genel özelliklerinden biri, ihtisâr niteliğinde olmalarıyken, tahrîç eserlerinin özelliği ise ahkâm hadislerindeki hadislerin olabilecek

[376] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâseten Te'sîliyye**, s.89.
[377] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te'sîliyye**, s.77.

en geniş şekliyle analiz edilmesidir.[378] Fıkıh kaynaklarına yönelik yapılan hadis tahriçlerinde, tahrici yapan âlimin sadece ilgili fıkıh kitabında yer alan hadislerle yetinmesi gerekmemekte, bilakis gerektiğinde, şevâhid ve farklı tariklerle gelip de ilgili fıkıh kaynağında yer almayan hadisleri de zikredebilmektedir.[379] Pek çok tahriç eseri, fıkıh mezheplerinin delillerden arındırılmış metin niteliğindeki kitaplarının delillerini zikretmek için kaleme alınmıştır.

1.4.2.3. Ahkâm Hadislerinin Fıkıh ve Hadis Kitapları Arasında Yer Aldığı Dönem

Hicri ikinci asır boyunca hadis-fıkıh ayrılmaya yüz tutmuş, hadis, fıkhî ahkâm ile ilgili sahabe, tabiîn ve müellifin görüşleriyle içe içe olduğu kitaplar kaleme alınmaya başlanmıştır. Bunların başında İmam Mâlik'in *el-Muvattâ*'sı ve İmam Zeyd'e (ö. 122) nisbet edilen *el-Mecmû*' adlı eserler gelmektedir. Bu aşama, hadis ile fıkhın tamamen ayrışmaya yüz tuttuğu bir ara veya geçiş dönemi mesabesindedir.[380] Bu geçiş döneminden sonra hadis ile fıkıh ayrı ayrı eserlerde kaleme alınmaya başlamasına rağmen hadisin fıkıhla ilişkisi el-cevâmi' ve es-sünen adlı eserlerde yine sürmüş ve bu eserlerdeki hadisler tamamen veya ezici çoğunlukla fıkıh bâblarına göre tertip edilmişlerdir.[381] Mâlik'in *el-Muvattâ*'sı ile Zeyd b. Alî'nin *el-Mecmû*'u, kendilerinden önceki tasnif üslubunun birer örnekleri hükmündedirler.[382]

Süfyân b. Uyeyne'nin *el-Cüz'* diye adlandırılan eserindeki hadisler, hacc, edeb, salât, akdıye, cenâiz, vudû, taharet, fiten, feraiz, diyât, ikrâm'ud-dayf, şemail, ümmü-veled, sayd, nikah, zekât, büyû, selem, zühd, iman ve dua başlıklarından oluşmakta[383] ve Mâlik'in *el-Muvattâ*'sı, Şâfiî'nin *el-Ümm*'ü gibi ahkâm hadislerine önemli oranda yer vermiştir. Ancak bu ve benzeri eserler ahkâm hadislerine mahsus eserler olmadığı gibi, bu hadislere mahsus eserler de bu dönemde ortaya çıkmamıştır. Bunu nedeni olarak, bu dönemde bu kabilden eserlere yönelik ihtiyacın henüz ortaya çıkmaması gösterilmektedir. Çünkü bu dönemin âlimleri hadislere genel olarak hakimdiler. Ahkâm hadislerinin yanı sıra âdâb, seyr, tefsir, akide vb. konulardaki hadislere de

[378] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te'sîliyye**, s.77.
[379] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâseten Te'sîliyye**, s.81.
[380] Abdülmecîd, **el-İtticâhatü'l-Fıkhiyye İnde Ashâbi'l-Hadîs fî'l-Karni's-Sâlis**, s.24.
[381] Abdülmecîd, **el-İtticâhatü'l-Fıkhiyye İnde Ashâbi'l-Hadîs fî'l-Karni's-Sâlis**, s.24-25.
[382] Brockelmann, **Târîhü'l-Edebi'l-Arabî**, c. 3, s.233.
[383] Abdülkadir Evgin, "Süfyân b. Uyeyne (107-198/725-813) ve Hadis Cüz'ü"**, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,** S.3, s.82.

vakıftılar. Ayrıca hadislerin anlamlarını şerh etmelerinden ötürü de hadis eserleri dairesinde değil de fıkıh eserleri dairesinde değerlendirilmektedirler.[384]

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189) Hanefî mezhebinde delil olarak kullanılan ahkâm hadislerini bir araya getirdiği *Kitâbü'l-Âsâr* adlı eseri de bu kategoride değerlendirilebilecek bir eserdir. Fıkıh kadar hadis imamı da kabul edilen İmam Muhammed, bu eserinde hocası İmam Ebû Hanîfe ve on yedi hocasından rivayet ettiği toplam 913 merfû, mevkûf ve mürsel hadisi fıkıh bâblarına göre tasnif etmiş, her rivayetin ardından da İmam Ebû Hanîfe'nin ve kendisinin görüşünü zikretmiştir. Zikrettiği rivayet kendi görüşlerine aykırı durumdaysa, hemen akabinde görüşlerinin dayandığı başka bir rivayete yer vererek kendi fıkhî kanaatlerini delilleriyle ortaya koymaktadır. *el-Âṯâr* bu mahiyetiyle klasik hadis eserlerinden ayrılmakta, bir fıkıh eseri izlenimini kazanmaktadır.[385]

1.4.2.4. Ahkâm Hadislerinin Müstakil Eserlerde Toplandığı Dönem

Hicri dördüncü asırdan itibaren hadis literatüründe ahkâm hadislerini ihtiva eden eserlere dair iki ayrı telif türü ortaya çıkmıştır. Bunların birincisi, sünen türü eserlerin daraltılmış hali olan, sahih hadis kaynaklarından bir araya getirilen ahkâm hadislerini tahlil eden eserler, diğeri ise "el-fetâva'l-hadîsiyye" eserleridir. İbnü'l-Cârûd (ö. 307) ile Kâsım b. Asbağ' ın (ö. 340) *el-Müntekâ* adlı eserleri, İbnü'l-Harrât'ın (ö. 582) *el-Aḥkâmü'ş-Şerʿiyye*'si, Takıyyüddin İbn Dakīki'l-'Îd'in *Şerḥu ʿUmdeti'l-Aḥkâm*'ı birinci türün örneklerinden olurken, Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin telif ettiği hadislere dayanan fetva kitapları ise ikinci türün örneklerindendir.[386]

Dördüncü asırla birlikte ahkâm hadisleri konulu eserler, öğrencilerin ezberledikleri önemli eğitim araç ve kaynaklarından biri haline gelmiştir. Dördüncü asırdan sonra, bu eserleri ezberlemeleri için vakit ve emeklerini daha çok fıkıhta

[384] Mutayrî, **Târîhü Tedvîni's-Sünneti ve Şübuhâtü'l-Müsteşrikîn**, s.183.
[385] İsmail Lütfi Çakan, "el-Âsâr", **DİA**, TDV, İstanbul, 1991, c. 3, s.460; eş-Şeybânî, Muhammed b. el-Hasan, **Kitâbü'l-Âsâr**, (thk. Hâlid el-Avvâd), Dâru'n-Nevâdir, 2008, Kuveyt, c. 1, s.26-27.
[386] Görmez, "Fıkhü'l-Hadîs", DİA, c. 12, s.548.

uzmanlaşanlara tahsis etmeyi amaçladılar. Bu yüzden de hadislerdeki senedleri, tekrarları ve fıkhî hükümle alakalı olmayan her sözü hazfettiler.[387]

Bu çalışmanın temel hedeflerinden biri, çalışmanın sınırlarını ve amaçlarını aşmayacak şekilde, ahkâm hadisleri alanında, değişik türleriyle öne çıkmış birçok eseri zikretmek ve daha çok fıkıh cihetiyle bir nebze tanıtmaktır. Böylelikle bu eserlere dikkatleri çekmekle akademik çalışmalara açık, hala bakir bir alanın var olduğunu ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu itibarla bu başlığın ahkâm hadislerine dair tüm literatürü zikretmek gibi bir hedefi yoktur. Çünkü ahkâm hadisleri literatürü burada zikredilenlerden çok daha fazla olup böyle bir hedef için çok daha detaylı ve müstakil çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Burada zikredilecek olan eserlerin kronolojik, mezhepsel, bölgesel, tür vb. pek çok kategoriye göre tasnif edilmesi mümkündür. Ancak her bir kategorinin kolaylıkları olduğu kadar zorlukları da söz konusudur. Belki de en kolay olanı müelliflerinin vefat yıllarına göre kategorize edilmesidir. Diğer tüm kategorilerde eserler arasında önemli oranda bir iç içeliğin bulunması, kategorilendirmeyi zorlaştırmaktadır. Örneğin mezheplere göre kategoride, herhangi bir mezhebe bağlı bir âlimin telif ettiği ahkâm hadisleri eserin, bazen kendi mezhebi bünyesinde değerlendirilmesi zor olabilmektedir. Ya da mezheplere göre değerlendirmede, ilgili âlimin kendisinin mi yoksa telif ettiği eserinin mi kriter olarak alınacağı ayrı bir sorun olabilmektedir. Bölgesel taksimatta, rihle-i ilmiyye gibi nedenlerden ötürü ulemanın, kendi bölgelerinden ayrılıp başka bölgelere seyahat etmeleri ve oralarda kalmaları gibi nedenlerle bölgesel bir taksimatın yapılması da zorlaşmaktadır. Türe göre kategorize edilmesinde ise, bir eserin birden fazla türün bünyesinde değerlendirilmesi söz konusu olabilmekte, bu da bir eserin birden fazla yerde zikredilmesini ve tekrarını beraberinde getirmektedir.

Ancak buna rağmen burada âlimin bağlı bulunduğu mezhep baz alınarak mezheplere göre tasnif denenecek ve her mezhebin kendi içindeki sınıflandırması ise eser sahibi âlimlerin vefat yıllarına göre yapılacaktır. Mezhep sahibi olmayan veya

[387] Mütayrî, **Târîhü Tedvînü's-Sünne ve Şübhetü'l-Müsteşrikîn**, s.186.

mezhebi tespit edilemeyen âlimler "Müelliflerinin Belli Bir Mezhebe İzafe Edilemediği Ahkâm Hadisleri Eserleri" başlığı altında derlenecektir.

1.4.2.4.1. Hanefi Mezhebi Ahkâm Hadisleri Eserleri

1/1. *Kelâidü'l-Ezhâr fî Şerhu Kitabi'l-Âsâr*: Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'ye (ö. 189) ait olan *Kitâbü'l-Asâr* adlı eserin, iki büyük cilt şeklinde şerhi olan bu eser, Mehdî Hasan eş-Şâh Cihânfûrî el-Müftî'ye aittir.[388]

2/2. *Şerhu Meʿâni'l-Âsâr*: Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Seleme et-Tahâvî el-Mısrî el-Hanefî'nin (ö. 321) eseridir.[389] Şâfiî ulemasından Müzenî'nin kız kardeşinin oğlu ve talebesi olan Tahâvî, Şâfiî mezhebinden Hanefi mezhebine geçmiştir.[390] Bu eserini kendi ifadesiyle, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) ahkâmla ilgili rivayet edilmiş olan hadislerin zikredildiği ve bunun bâblar şeklinde düzenlendiği bir eseri kaleme alması yönünde ilim ehli bazı dostlarının talebi üzerine kaleme aldığını dile getirmektedir.[391] Bu eser özellikle ahkâm hadisleri arasındaki teâruzu ele alan ve aralarındaki teâruzu gidermeyi hedefleyen en önemli eserlerden biri olup, fakihlerin metoduna göre telif edilmiştir. Hadislerin yorumlanmasında dilsel açıklamalara çok fazla yer vermemiş, müşkil kelimelerin açıklamasını yapmış, garîbü'l-hadîs niteliğindeki kelimelerin anlamını ortaya koymuştur.[392] Kısmen de olsa hadislerin farklı tariklerini bir araya getirmesi, rivayetleri senedleriyle, ayet ve hadislerle istişhâdda bulunması, pek fazla olmamakla birlikte garîbu'l-hadisleri izah etmesi ve fıkhî delilleri kullanması bakımından temel hadis şerhleriyle benzeşmektedir.[393]

Tahâvî'nin bu eserinde, mezhebine uymayan ilim ehlince sahih kabul edilen hadisleri mezhebine uymadığı için zayıf, zayıf olan hadisleri de mezhebine uyduğu için sahih olarak değerlendirdiği yönünde önemli tenkitler yapılmaktadır. Bununla

---

[388] Muhammed Mehdî Hasan Cihânfûrî, **el-Lâlâi'l-Mesnû'ah fî'r-Rivâyâti'l-Mercû'ah**, (thk. Muhammed Saîd Enver), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, s.18-19; Kevserî, **Makâlâtü'l-Kevserî**, s.85.

[389] Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Muhammed en-Nedîm, **el-Fihrist**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, s.349-350; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. 15, s.27.

[390] Mübârekpûrî, **Tuhfetü'l-Ahvezî**, c. 1, s.152.

[391] Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî et-Tahâvî, **Meʿâni'l-Âsâr**, (thk. Muhammed Zehrî en-Neccâr-Muhammed Seyyid Câdü'l-Hak), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1994, c. 1, s.11.

[392] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te'sîliyye**, s.48; Aydın Tekineş, "Tahâvî'nin Şerhu Me'ani'l-Âsâr'da Hadisleri Anlamada Takip Ettiği Yöntemler", **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, S.1, s.163.

[393] Türcan, Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü, s.28.

ilgili Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr* adlı eserinde bu suçlamalara değinmekte ve mezkûr eserinin bunlara da bir cevap olduğunu ifade etmektedir.[394] Kâtip Çelebî ise büyük âlimlerin itimat ettiği bu âlimle ilgili bu tarz suçlamaları açık bir haksızlık olarak nitelendirmektedir.[395]

Muhammed Cemâlüddîn Kâsimî, Şâh Veliyullâh ed-Dihlevî'den nakille sıhhat, muteberlik ve şöhret bakımından hadis kaynaklarını sıralarken üçüncü tabakada mesânîd, cevâmi' ve müsennefât türü eserleri zikretmekte ve bunlar arasında Beyhâkî, Tahâvî ve Taberânî'nin (ö. 360) eserlerine de yer vermektedir. Bunlarla ilgili olarak da gayelerinin buldukları her şeyi toplamak olduğunu, bunları kısaltma, arıtma ve amele yakınlaştırma olmadığını dile getirmektedir.[396] Bu üçüncü tabakadaki âlimlerin hadisleriyle ilgili Şâh Veliyullâh ed-Dihlevî'nin oğlu Abdülazîz ed-Dihlevî de şöyle demiştir. "Bu âlimlerden bazıları adalet, bazıları mestûr, bazıları da mechûlü'l-hâl ile nitelendirilmişlerdir. Bu yüzden bu kitapların hadislerinin çoğu fakihlerce amel edilebilir durumda değildir. Bilakis bunun hilafına icmâ' hasıl olmuştur…"[397]

Abdulfettâh Ebû Gudde, Muhammed Cemâlüddîn el-Kâsimî'nin bu kitaplarla ilgili iddialarına şiddetle karşı çıkarak şöyle demektedir: "Onun, Beyhakî ve Tahâvî'nin kitaplarını üçüncü tabakadan sayması ve hükmü o ikisinin kitabına genellemesi konusunda ciddi soru işaretlerim var. Özellikle de Tahâvî ile ilgili… Çünkü O, imameti, ilimde ileride oluşu, temiz ve yalın bir şekilde rical ilmindeki tenkidi kabul görmüştür."[398]

Abdülazîz ed-Dihlevî'nin, icmâ ve fakihlerin bu eserlerdeki hadislerin çoğuyla amel etmedikleri şeklindeki iddialarına karşı da şöyle itirazda bulunmaktadır: "Fakihlerin bu kitaplardaki hadislerin çoğuyla amel etmedikleri ve onların hilafına icmânın hasıl olduğu şeklindeki iddiası açıklamaya gerek duyulmayan batıl ve merdut bir iddiadır. Muhammed Hasan es-Senbehlî, (ö. 1305), *Tensîkü'n-Nizâm fî Tertîbi*

---

394 Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, **Ma'rifetü's-Süneni ve'l-Âsâr**, (thk. Seyyid Kisrevî Hasan), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, c. 1, s.130-131;
395 Çelebî, **Keşfü'z-Zünûn**, c. 2, s.1728.
396 Kâsimî, **Kavâ'idü't-Tahdîs**, s.408; Dihlevî, **Huccetullâhi'l-Bâliğa**, c. 1, s.233.
397 Dihlevî, **el-Ulâletü'n-Nâci'atu Tercümetü'l-Ücâleti'n-Nâfi'ah**, s.15.
398 Abdülfettâh Ebû Gudde, **el-Ecvibetü'l-Fâdile li'l-Es'ileti'l-Aşreti'l-Kâmile**, Mektebü'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye, Halep, 1984, s.89-90.

Müsnedi'l-İmâm adlı eserinde Abdülazîz ed-Dihlevî ve babası Şâh Veliyullâh'ın sözlerini gerçekten güzel bir şekilde eleştirmekte ve güzel bakış açılarını orada serdetmektedir"[399]

Ama aynı Abdülazîz ed-Dihlevî, "*Büstânü'l-Muhaddisîn*" adlı eserinde Tahâvî'nin Hanefî mezhebinde mezhepte müçtehit derecesinde olduğunu, Hanefi mezhebine bağlı kuru bir mukallit olmadığını, *Muhtasar*'ında İmam Ebû Hanîfe'ye muhalif bazı tercihlerde bulunduğunu, bu yüzden de Hanefî fakihler nezdinde, katı taklitçiliklerinden ötürü pek kabul görmediğini ifade etmektedir.[400] Bu tespit, Tahâvî ile ilgili, *Şerhu Me'ânî'l-Âsâr* adlı eserindeki sahih hadisleri kendi mezhebine feda ettiği, mezhebini önceledi̇ği şeklindeki Beyhakî ve onun gibi düşünenlerin yaklaşımlarını boşa çıkardığı söylenebilir.

Tahâvî, önce fıkhî ortaya koyup sonra onu hadislerle temellendirmek yerine, Hanefî fıkhını şekillendirmede hadislerin önemli bir rolü olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Ayrıca Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-Âsâr*'ı, üçüncü asırda ortaya çıkan büyük hadis külliyatıyla Hanefî geleneğinin bir hesaplaşması olarak da değerlendirilebilir. Tahâvî hadis ehli geleneğinden gelmekle birlikte, esasında Hanefî söylemini benimsediği âşikârdır. Metot olarak ehl-i hadîs metodunu kullansa da kendisinde Hanefî bakış açısı hâkim konumdadır.[401]

Kitapta takip edilen yöntem ise şu şekildedir:

- Ahkâm hadislerini ve sahabe ve tabiîn görüşlerini senedleriyle birlikte aktarmaktadır.

- Fıkıh kitaplarına göre tertip edilmiş olup, kitâbü't-tahâre'den başlar, kitâbü'l-ferâiz ile biter.

[399] Ebû Gudde, **el-Ecvibetü'l-Fâdile li'l-Es'ileti'l-Aşreti'l-Kâmile**, s.90-91.
[400] Dihlevî, **Büstânü'l-Arifîn**, (thk. Muhammed Ekrem en-Nedevî), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996, Beyrut, s.119.
[401] Mehmet Özşenel, "Fıkıh, Mezhep ve Sünnet (Hanefî Fıkıh Teorisinde Hz. Peygamber'in Otoritesi) Hakkında Bazı Mülâhazalar", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, c. 4, S.2, s.22.

- Nasih ve mensûh durumlarını ve ulemanın görüşlerini açıklamaya önem verir. Çoğu defa da Hanefi mezhebinin görüşünü tercih eder.[402]

3/3. ***Nasbü'r-Râye Tahrîcu Ahâdîsi'l-Hidâye*****:** Cemâlüddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf ez-Zeyla'î'ye ait olan bu eser, Hanefi fıkhının önemli metin kaynaklarından sayılan Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergānî el-Merginânî'nin (ö. 593) *el-Hidâye* adlı eserindeki ahkâm hadislerinin tahricine yönelik yazılmış bir eserdir. Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1371), mezheplere göre tasnif edilen eserlerde her mezhebin kendi meşrebindeki hadislerle iktifa etmesinin hilafına bu eserin, mezhebine aykırı bile olsa hadisleri zikretmekten geri durmayan, bu yüzden de sadece Hanefi fukahası için değil her mezhepteki fukahâ için önemli bir eser olduğunu ifade etmektedir. Bu itibarla kendisinden sonra bu konuda telifatta bulunan Zerkeşî, İbnü'l-Mülakkın, İbn Hacer gibi âlimlerin bu eserden istifade ettiklerini belirtmektedir.[403]

Zeyla'î, *el-Hidâye*'deki bir hadisi kaydettikten sonra onu rivayet eden sahâbeyi ve rivayetleri kaynaklarıyla birlikte aktarır. Hanefîlerin delil kabul ettiği hadislerde bir zaaf varsa onu da dile getirir. Merginânî'nin verdiği metinle hadis kaynaklarında bulunan metin arasında farklar varsa, bu tür rivayetler için "garîb" veya "garîb cidden" ifadesini kullanır. Konuyla ilgili merfû hadislerin peşinden mevkuf ve maktû rivayetleri naklettikten sonra bu rivayetler hakkında kendisinden önce yapılan eleştirileri aktardığı gibi kısmen kendi eleştirilerine de yer verir. Akabinde diğer mezheplerin delillerini de ayrıntılı bir şekilde aktarır ve geçmiş âlimlerin sözlerini kimi zaman tenkit eder.[404]

Zeylaî', bu eserindeki hadis tenkitleri konusunda gevşek davranması, kimi yerlerde çelişkilere düşmesi, kaynaklara atıflarında yanlışlıkların bulunması ve *el-Hidâye*'nin tüm hadislerini tahriç etmemesi gibi konularda tenkit edilmiştir. *el-Hidâye*'de bulunduğu halde onun tahriç etmediği hadisler, Kāsım b. Kutluboğa tarafından *Münyetü'l-Elmaʿî fîmâ Fâte min Tahrîci Aḥâdîsi'l-Hidâye li'z-Zeylaî* adlı

[402] Kârût, **Medhalün li Dirâsati Ahâdîsi'l-Ahkâm**, s.157-158.
[403] Cemâlüddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî, **Nasbü'r-Râye Tahrîcu Ahâdîsü'l-Hidâye**, (thk. Ahmed Şemsüddîn), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, c. 1, s.4-5.
[404] Ebû Bekir Sifil, "Zeylaî, Abdullah b. Yûsuf", **DİA**, TDV, İstanbul, 2013, c. 44, s.353.

risâlesinde ele alınmış, bu risâle *Nasbü'r-Râye*'nin baskılarıyla birlikte birkaç defa basılmıştır.[405]

4/4. *Bereketü'l-Kelâm alâ Ahâdîsi'l-Ahkâm el-Vâki'ati fi'l-Hidâyeti ve Sâiri Kütübi'l-Fıkhiyye*: Hanefî fakihlerinden Fahrüddîn Ebû Muhammed Osmân b. Alî b. Mahcen b. Muhammed ez-Zeyla'î'ye (ö. 743) ait olan bir eserdir.[406]

5/5. *ed-Dürrü'l-Manzûm min Kelâmi'l-Mustafâ el-Ma'sûm (s.a.s.):* Alâüddîn Müğletâyî b. Kalîc el-Bekcerî el-Hanefî'ye (ö. 762) ait olan bu eser, ahkâm hadisleri alanındaki muhtasar eserlerden biri olup Muhammed Avvâme tarafından tahkik edilmiştir.[407] *Kütübü's-Sitte* imamlarının üzerinde ittifak ettiği ahkâmla ilgili 202 hadis, her bâbın sonunda o bâbla ilgili zayıf hadislere ayrılmış bir bölüme de yer verilmiş, bunlarla birlikte bu eserde 361 hadis yer almaktadır. Bu eserde hadisler fıkıh bâblarına göre tasnif edilmiştir.

6/6. *Ukûdü'l-Cevâhiri'l-Münîfe fî Edilleti Mezhebi Ebî Hanîfe*: Bu eser, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*'un müellifi Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed Murteza el-Hüseynî ez-Zebîdî'ye (ö. 1205) ait olup, Hanefî mezhebinin fıkıh delili olan hadisleri, hadis kaynaklarından toplamıştır.[408]

7/7. *İhyâü's-Sünen*: Muhammed Eşref Alî et-Tehânevî el-Hindî el-Hanefî'nin (ö. 1863) yüzlerce eserinden biridir. Bu eserinde, İmam Ebû Hanîfe'nin bütün fıkıh bâblarında delil olarak gösterdiği, ama çok dağınık kitap ve bâblarda bulunan sahih hadisleri toplamıştır. Ancak müellif, bu eserin müsevveddesini basımdan önce kaybetmiştir.[409]

---

[405] Sifil, **"**Zeylaî, Abdullah b. Yûsuf", c. 44, s.353.

[406] Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî, **el-İnsâf fî Hükmi'l-İ'tikâf**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1999, s.25; Hayruddîn ez-Ziriklî, **el-A'lâm**, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002, c. 4, s.210.

[407] Ebû Abdillah Alâüddîn b. Kalîc el-Bekcerî el-Müğletâyî, **ed-Dürrü'l-Manzûm min Kelâmi'l-Mustafâ el-Ma'sûm (s.a.s.)**, (thk. Muhammed Avvâme-Hasan Abecî), Merkezü'n-Nühabi'l-İlmiyye, 1993, s.6.

[408] Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed Murteda el-Hüseynî ez-Zübeydî, **Ukûdü'l-Cevâhiri'l-Münîfe fî Edilleti Mezhebi Ebî Hanîfe**, el-Matba'atü'l-Vataniyye, İskenderiye, 1292, s.3-4.

[409] Muhammed Rahmetüllâh en-Nedevî, **Eşref Alî et-Tehânevî Hekîmü'l-Ümme ve Şeyhu Meşâyihi'l-Asri fi'l-Hindi**, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 2006, s.492.

8/8. *Câmi'ü'l-Âsâr*: Muhammed Eşref Alî et-Tehânevî'ye aittir. *İhyâü's-Sünen* adlı eserini kaybettikten bir süre sonra farklı bir yöntemle bu eserini kaleme almış ve bu eserinde Hanefî mezhebinin istinbatta bulunduğu hadisleri toplamış, ayrıca senedlerine ve bunlardan istidlal yapma şekline kısaca değinmiştir.[410]

9/9. *Tâbi'ü'l-Âsâr*: Muhammed Eşref Alî et-Tehânevî'ye aittir. *Câmi'ü'l-Âsâr* adlı eserinde, zahirinde teâruz gibi görünen hadisler konusunda yazdığı bir ta'liktir. Câmi'ü'l-Asâr adlı eserle birlikte Diyubend'de 1315 yılı civarında basılmıştır. *Câmi'ü'l-Âsâr* ve *Tâbi'ü'l-Âsâr* adlı her iki eser de son derece kısa olup namaz bâblarını aşmamışlardır.[411]

10/10. *İ'lâü's-Sünen*: Zafer Ahmed el-Üsmânî et-Tehânevî el-Hindî el-Hanefî'ye (ö. 1974) ait olan bir eserdir. Zafer Ahmed el-Üsmânî, "Hekîmü'l-Ümme" diye nitelenen Muhammed Eşref Alî et-Tehânevî'nin talebesi ve bir yerde kız kardeşinin oğlu,[412] başka bir yerde amcasının oğlu diye zikredilen bir kimsedir.[413] Zafer Ahmed, bu eseri dayısı Muhammed Eşref'in, hayali olan ahkâm hadislerini toplayarak fıkıh bâblarının delillerini kapsayan, her hadisi, hadis edebiyatının gerektirdiği şekilde tahlil eden, aynı zamanda mezheplerin bunlar hakkındaki ihtilaflarını da ele alan bir eser yazmasını talep etmiştir. Bunun üzerine bu eseri yazmaya başlayan Zafer Ahmed yaklaşık yirmi sene çalışarak bu eseri tamamlamaya muvaffak olmuştur.[414]

Yine Muhammed Eşref Alî et-Tehânevî'nin de talebelerinden olan Abdulfettâh Ebû Gudde'nin bu esere yazdığı takrizde belirttiği kadarıyla hicri on dördüncü asırda ahkâm hadisleri alanında yazılmış en iyi eserdir. Büyük çoğunluğunun ilk baskısı Hindistan'da yapılan bu eser, daha sonra kâmil bir şekilde Pakistan'ın Karaçî şehrinde 20 cilt, bunlara ek olarak 21. cilt "*İncâü'l-Vatani ani'l-İzdirâi bi İmâmi'z-Zemeni*" adında bir mukaddime "*Ebû Hanîfe ve Ashâbuhü'l-Muhaddîsûn*" adıyla, 22. cilt ise eserin bütün ciltlerine şamil bir fihrist olarak, toplamda 22 cilt şeklinde basılmıştır. Bu

---

[410] Nedevî, **Eşref Alî et-Tehânevî Hekîmü'l-Ümme**, s.492.
[411] Nedevî, **Eşref Alî et-Tehânevî Hekîmü'l-Ümme**, s.492; Zafer Ahmed el-Osmânî el-Hindî et-Tehânevî, **İ'lâü's-Sünen,** (thk. Muhammed Takî Osmânî), İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Karaçî, 1418, c. 1, s.28.
[412] Tehânevî, **İ'lâü's-Sünen**, c. 19, s.14.
[413] Tehânevî, **İ'lâü's-Sünen,** c. 1, s.29.
[414] Tehânevî, **İ'lâü's-Sünen**, c. 1, s.6.

baskıya biri hadisle ilgili, diğeri ise fıkıh ve usûlüne mahsus "*İnhâü's-Sekeni ilâ Men Yütâli'u İ'lâi's-Sünen*" adlı iki mukaddime daha yazılmıştır.[415] Çünkü bu eserin metninde hadis, şerhinde ise bu hadislerden elde edilmiş fıkhî hükümler bulunmaktadır. Bu yönüyle konuyla ilgili yazılmış eserler arasında zirvede bulunan bir eserdir.[416]

Bu hacimde bir eserin kaleme alınmasının altında yatan nedenlere gelince Ebû Gudde şöyle diyor: Hicri on dördüncü asrın ortalarında Hindistan'da kendilerine "ehl-i hadîs" diyen bir kesim, Hanefî mezhebi ve âlimlerine karşı sünnet muhalifi oldukları, kıyası ve reyi hadise tercih ettikleri vb. suçlamalarda bulunmuş, herhangi bir mezhebe tabiiyeti inkâr etmişlerdir. Bunun üzerine bu iddialara cevap mahiyetinde harekete geçen pek çok âlim arasında bu eserin de müellifi bulunmaktadır. Bunu hem *İ'lâü's-Sünen*'in de hem de bu eser için yazdığı mukaddimelerden biri olan "*Kavâidü fî Ulûmi'l-Hadîs*"te yapmıştır. Bununla Hanefî mezhebi ve âlimlerinin ehl-i rey oldukları kadar ehl-i hadîs olduklarını da ortaya koymaya çalışmıştır.[417]

Bu eserin yazılma nedenlerinden biri de İmam Ebû Hanîfe ve mezhebi hakkındaki şu üç iddiaya cevap vermektir: 1. İmam Ebû Hanîfe'in hadisle ilgili bilgisinin yetersizliği ve görüşlerinin kıyas ve rey'e dayanması. 2. Hadis yerine kıyas ve reyi tercih etmeleri. 3. Mezhep imamları zayıf hadisleri rivayet eder.[418]

Hanefî fıkhının esasını oluşturan ahkâm hadislerini incelemek isteyenler için, Zafer Ahmed'in yirmi yıllık emeğinin semeresi olan bu değerli eser, pek çok muhtelif kaynaktan faydalanılarak derlendiğinden alanında mevcut en kapsamlı bilgileri içeren başvuru kitabı niteliğindedir. Kitabın yazımı h. 1338-1357 yılları arasında tamamlanmıştır.[419]

İ'lâü's-Sünen, bâbü't-tahare'den fıkhî bâbların sonuna kadar olan tüm fıkıh bâblarının delillerini, büyük bir hadis ve fıkıh uzmanlığıyla zikretmiştir.[420] Bu eserde

[415] Tehânevî, **İ'lâü's-Sünen**, c. 19, s.4-5.
[416] Tehânevî, **İ'lâü's-Sünen**, c. 1, s.3.
[417] Tehânevî, **İ'lâü's-Sünen**, c. 1, s.4-5.
[418] Yusuf Akgül, "Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin İ'lâü's-Sünen Adlı Eserine Dair-1", **Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 5, S.5, s.110.
[419] Akgül, "Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin İ'lâü's-Sünen Adlı Eserine Dair-1", s.109.
[420] Tehânevî, **İ'lâü's-Sünen**, c. 1, s.6.

6123 hadis ele alınıp şerh edilmiştir.[421] Eser karşısında hayranlığını gizlemeyen Zâhid el-Kevserî, müellifin, kendi mezhebini desteklemek adına zorlama yorumların görülmediğini, diğer mezheplerin görüşlerine karşı insafın kendisine öncülük ettiğini dile getirmektedir.[422]

11/11. *Âsârü's-Sünen*: Mevlânâ Ebü'l-Hayr Zahîr Ahsen b. Alî en-Nîmevî'nin (ö. 1904) eseridir. Bu eserinde, fakihlerin mezheplerinin farklılığına göre taharet ve namazla ilgili hadisleri senedlerini zikretmeksizin bir araya getirmiş ve her bir hadisi, hadisçilerin metoduna göre cerh ve ta'dil bakımından değerlendirmiştir. Kendisi bütün fıkıh bâblarını bu minval üzerinde yazmak istemiş, hatta zekât babına da başlamış, ancak ecel buna mecal bırakmamıştır.[423] Bu eseri tahkik eden Zülfikâr Alî'nin tahkikinde 113,[424] Feyz Ahmed el-Mültânî'nin tahkikinde ise 114 hadis bulunmaktadır.[425]

1.4.2.4.2. Mâlikî Mezhebi Ahkâm Hadisleri Eserleri

Mâlikî mezhebinde birinci dönem olarak adlandırılan hicri 90–220 yılları arasında fıkıh merkezli bir ilim anlayışı baskınken, bu tarihten sonra ikinci dönem olarak tanımlanan dönemde ise hadis ilminin ağırlık merkezi olmaya başladığı bir sürece evirildiği anlaşılmaktadır. Ahkâm hadisleri eserlerinin önemli simalarından olan İbn Abdülber, Kâdı İyâz, İbn Hazm el-Kurtubî ve İbnü'l Harrât el-İşbîlî bu dönemin fakih ve muhaddislerindendir.[426] Bu durumda Medine ehlinin ameli ile sünnetin sıkı savunucuları arasında kabul edilen Muhammed b. Sahnûn'nun (ö. 256) büyük rolü olmuş, çevresinde bulunan fakihlere, fıkıhtan ziyade devamlı hadisle meşgul olmalarını telkin etmiştir.[427]

Endülüs'e gelen hadis kitaplarının, ahkâm hadisleri kapsamında değerlendirilen İmam Mâlik'in *el-Muvattâ*'sı ile İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'i olması da dikkate değerdir. Ancak *el-Muvattâ* daha çok fıkıh kitabı olarak

[421] Tehânevî, **İ'lâü's-Sünen**, c. 18, s.467.
[422] Kevserî, **Makâlâtü'l-Kevserî**, s.84-85.
[423] Nîmevî, Muhammed b. Alî, **Asârü's-Sünen Ma'a et-Ta'lîki'l-Hasen**, (thk. Zülfikâr Alî), Mektebetü'l-Büşrâ, 2011, Karaçi, s.402; el-Ferrâ, **Ahâdîsü'l-Ahkâm ve Eşheru Müellefâtihâ**, s.5; el-Kevserî, **Makâlâtü'l-Kevserî**, s.84.
[424] Nîmevî, **Asârü's-Sünen Ma'a et-Ta'lîki'l-Hasen**, s.400.
[425] Nîmevî, **Asârü's-Sünen Ma'a et-Ta'lîki'l-Hasen**, s.274.
[426] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.98.
[427] Kâdı İyâz, **Tertîbü'l-Medârik**, c. 3, s.134, 138, 153.

değerlendirilmiş, *el-Musannef* ise, Mâlikî mezhebine mensup fukahanın bu kitabın Endülüs'e getirilmesine şiddetle karşı çıktığı belirtilmektedir.[428] Fıkıh-hadis birlikteliği şeklinde telif edilen Mağrib Mâlikî kaynaklarının, *el-Muvattâ*'nın yöntemini uyguladıkları görülmektedir.[429]

12/1. el-Müntekâ fî'l-Âsâr: Ebû Muhammed Kâsım b. Esbağ b. Muhammed b. Yûsuf el-Kurtubî'ye (ö. 340) ait olan bir eserdir. İbn Hazm (ö. 456), İbn Abdülber ve Bâcî'nin (ö. 494) eserleri bu âlimin rivayetleriyle doludur.[430] Bazı kaynaklarda bu eserinin adı *el-Müctebâ* olarak geçer.[431] Bu eserini İbnü'l-Cârûd'un *el-Müntekâ* adlı eserinin stiline göre düzenlemiştir. Hadisleri senedleriyle birlikte fıkıh bâblarına göre rivayet etmektedir. Bu eser ve İbnü'l-Cârûd'un eseri, Abdülhak el-İşbîlî'nin *el-Ahkâmü'l-Kübrâ, el-Vustâ* ve *es-Suğrâ* adlı eserlerine ilham kaynağı olmuştur.[432]

İbn Hazm, bu eserin İbnü'l-Cârûd'un *el-Müntekâ*'sından seçicilik bakımından daha iyi, hadis açısından daha temiz, sened olarak daha âlî ve fayda olarak daha faydalı olduğunu söylemiştir.[433]

13/2. *et-Temhîd limâ fî'l-Muvattai mine'l-Meânî ve'l-Esânîd:* Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî'ye (ö. 463) ait olan bu eser bir komisyon tarafından tahkik edilmiştir. Fas'ta Vakıflar ve İslami İşleri Bakanlığı tarafından hicri 1387-1412 yılları arasında aşamalı olarak 26 cilt halinde basılmıştır. Yeni baskısında Muhammed b. Abdurrahmân el-Mağrâvî, *Feṭhu'l-Ber fi't-tertîbi'l-fiḳhî li-Temhîdi İbn ʿAbdilber* adlı çalışmasında *et-Temhîd*'i fıkıh konularına göre yeniden düzenlemiş, hadislerini tahriç ederek bir mukaddime ve on iki cilt halinde yayımlamıştır (Riyad-1996). Mustafa Sumeyde, *Feṭhu'l-Mâlik bi Tebvîbi't-Temhîd li'bni 'Abdilber ʿAlâ Muvaṭṭa'i Mâlik* adlı eserinde (1-10, Beyrut-1998) *et-Temhîd*'i farklı bir şekilde düzenlemiş, hadislerini de tahriç etmiştir İbn Abdülber, Mâlik'in hocalarına göre alfabetik olarak tertip ettiği şekilde Mâlik'in *el-Muvattâ*'sına yaptığı

[428] Mustafa Öztoprak, "Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Aşamaları", **Marife Dergisi**, s.190.
[429] Mansûrî, "Melâmihü'l-Menhec fî Te'lîfi Kütübi Ahâdîsi'l-Ahkâm", s.19.
[430] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. 15, s.472-473.
[431] Kâzım Abd Netîş el-Hafâcî - Cenân Cevdet Câbir el-Anzî, "Kâsım b. Esbağ ve Cühûduhü'l-İlmiyye fî'l-Endelüs", **Mecelletu Câmiati Zî Kâr**, Külliyetü'l-Âdâb, Kısmü't-Târîh, Nâsiriyye, Irak, 2009, c. 5, S.3, s.106.
[432] Mütayrî, **Târîhu Tedvîni's-Sünneti ve Şübuhâtü'l-Müsteşrikîn**, s.184-185.
[433] Muhammed b. Fütûh b. Abdillah el-Humeydî, **Cezvetü'l-Müktebis fî Târîhi Ulemâi'l-Endelüs**, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf-Muhammed Beşşâr Avvâd), Dâru'l-Arabi'l-İslâmî, Tunus, 2008, s.487.

bir şerhtir. Müellifin otuz yılını almıştır.[434] Girizgah olarak uzun bir mukaddime yazmış, bunda detaylı bir şekilde hadis edebiyatına dair bazı konuları ele almış, *el-Muvattâ*'nın hadislerini de san'atü'l-hadîs çerçevesinde ele aldıktan sonra, hadislerin içerdiği manalar, ahkâm, te'vil, nasih–mensûh gibi konularla ilgili âlimlerin görüşlerini aktarmıştır.[435]

Bu eser, fıkıh ve hadis alanında eşi az bulunur bir kaynaktır. İbn Hazm, bu eserle ilgili olarak, "fıkhü'l-hadîs konusunda bunun bir benzerini bilmiyorken, daha iyisinden nasıl bahsedebilirim?" demiştir.[436]

14/3. *el-İstizkârü'l-Câmi' li Mezâhibi Fukahâi'l-Emsâr ve Ulemâi'l-Ektâr:* Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî'ye (ö. 463) ait olan bu eser, *el-İstizkâr fî Şerhi Mezâhibi Ulemâi'l-Emsâr Mimmâ Resemehu'l-İmâm Mâlik fi'l-Muvattâ' mine'r-Rey ve'l-Âsâr* adıyla da bilinmektedir. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî tarafından tahkik edilerek 30 cilt şeklinde basılan ve 60 binden fazla hadis ihtiva eden bir eserdir. Kendisine gelen talepler üzerine yine kendi eseri olan İmâm Mâlik'in hocalarının isimlerine alfabetik sıraya göre tertip ettiği *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattâi mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd* adındaki eserini *el-Muvattâ*'nın bâblarına ve yöntemine göre düzenlemiş, şevâhid ve turuk olanlardan tekrarlarını silmiş, *el-Muvattâ*'daki sahabe ve tabiinin görüşleri ve Mâlik'in kendi mezhebini üzerine bina ettiği görüşlerini serdetmiştir. Bir meseleyle ilgili İmam Mâlik ve ashabının görüşlerini ve aralarındaki ihtilaflarının yanı sıra diğer bölgelerdeki/mezheplerdeki fakihlerin de görüşlerini ve delillerini aktarmakta ve onları tartıştıktan sonra deliller ışığında tercihini ortaya koymaktadır.[437]

İbn Abdülber'in bu eseri, fıkhî ihtilaflara daha detaylı işaret etmesi ve hadislerin fıkhî hükümlere mesned teşkil etmeyen kısımlarındaki farklılıklarla da ilgilenmesinden ötürü diğer fıkhî şerhlere kıyasla değişik rivayetleri zikretme konusunda açık ara öndedir ve miktar ve düzen açısından fıkhî şerhlerin en gelişmiş

[434] Câsimi Leys Suûd, "İbn Abdülber en-Nemerî", **DİA**, TDV, İstanbul, 1999, c. 19, s.269-270; İbn Abdülber, **et-Temhîd**, c. 1, s.d-h.
[435] İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. A.bdillâh b. Muhammed en-Nemerî, **el-İstizkârü'l-Câmi' li Mezâhibi Fukahâi'l-Emsâr ve Ulemâi'l-Ektâr**, (thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Dâru Kuteybe, Dâru'l-Va'yi, Beyrut-Kahire, 1993, c. 1, s.52-53.
[436] İbn Abdülber, **et-Temhîd**, c. 1, s.d-h.
[437] İbn Abdülber, **el-İstizkâr**, c. 1, s.88-90 ve 163-165.

olanıdır.[438] Bu, mezhep dışı farklı görüşlerde olduğu gibi mezhep içi farklı görüşler için de caridir. Ancak *el-İstizkâr*, Mâlikî mezhebi içindeki ihtilafların detayına en çok giren eserdir. Endülüs merkezli ahkâm hadisleri şerhlerinde mezhep içi ihtilafların aktarılmasının genel geçer bir yöntem olduğunu söylemek mümkündür.[439]

15/4. *Kitâbü'l-Müntekâ Şerhu'l-Muvattâ*: Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb el-Bâcî el-Endelüsî'ye (ö. 474) ait olan bu eser, yine müellife ait *el-İstîfâ fî Şerhi'l-Muvattâ* adındaki büyük hacimli eserinin muhtasar hali olup *el-Muvattâ*'nın daha anlaşılır kılınması için içerdiği hadis ve fıkıh konularına değinmek ve bunları *Muvattâ*'da asıllarıyla ilintilendirmek üzere fıkıh bâblarına göre yazılmış bir şerh mahiyetindedir. Bu eserinde Bâcî, hadis senedlerini zikretmemiştir. Hadisi zikrettikten sonra peşinden fer'î meseleleri, Mâlikî imamların içtihatlarını ve asıl delilden istidlal şekillerini dile getirmektedir. Gerektiğinde diğer mezheplerin veya sahabe ve tabiînin görüşlerine de yer vermektedir.[440]

Müftü veya âlimin görüşünün sürekli değişebileceğini, bir eserinde doğru dediği bir konuya, başka bir eserinde veya aynı eserin başka bir yerinde yanlış diyebileceğini, bunun da ayıplanacak bir durum olmadığını, bu eserinde dile getirdiklerinin kendi nezdinde kesinlik ifade etmediğini, binaenaleyh, aykırı düşünenleri yerecek bir konumda olmayacağını belirtmektedir.[441]

16/5. *Kitâbü'l-İkmâl fî Şerhi Sahîhi Müslim:* Ebü'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Endelüsî el-Mâlikî'nin (ö. 504) eseridir. Kadılık da yaptığından Kâdı İyâz olarak meşhurdur. Müellif bu eserini, Mâzerî'nin, ilim meclisinde *Sahîh-i Müslim'*in şerh ederken yaptığı ta'lîklerden oluşan *el-Mua'llim fî Fevâdi Müslim* adındaki kitabını tamamlamak için kaleme almıştır. Müslim'in en eski şerhlerinden olan bu eser,[442]

[438] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.106.
[439] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.105.
[440] Süleymân b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb el-Bâcî el-Endelüsî, **Kitâbü'l-Müntekâ Şerhu'l-Muvattâ**, Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, Kahire, c. 1, s.2-3.
[441] Bâcî, **Kitâbü'l-Müntekâ Şerhu'l-Muvattâ**, c. 1, s.3.
[442] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. 20, s.212 ve 215; Kâdı İyâz, **İkmâlü'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim**, c. 1, s.24.

Nevevî'nin, Müslim'in şerhi olan *el-Minhâc* adlı eserine de önemli oranda ilham kaynağı olmuştur [443]

Bu eserde ehl-i hadisin fıkıh meselelerindeki görüşlerini açıklamakta, fıkhî fetvalardaki bazı yanlışlıkları tashih etmekte, ehl-i hadisin fıkıh ve fetva usûllerini değerlendirmekte, kimi zaman fıkhî hükümleri değerlendirmekte, Mâlik'in bazı fıkıh konularındaki görüşlerini değerlendirmekte ve onun mezhebindeki şaz konuları ve kaynaklarını ele almaktadır. Ayrıca Müslim'in bazı rivayetlerindeki fıkıh konularında eksik bulduğu rivayetleri Ebû Dâvûd vb. kitaplardan faydalanarak tamamlamakta, bazı fıkıh kavramlarının anlamlarını açıklamakta, fıkıh tarihine önemli katkısı olabilecek ve şaz bile olsa fetva konusunda ruhsat olabilecek kaybolmaya yüz tutmuş nadir fıkıh konularını zikretmekte, fıkıh mezheplerinin görüşlerini, ihtilaf nedenlerini ve sonuçlarını ele almakta, bazı fıkıh konularının usûlü'l-fıkıh açısından temellendirmesini yapmaktadır. Bütün bu yönleriyle nadir kaynaklardandır.[444]

Yahyâ İsmâîl tarafından tahkikli olarak Mısır'ın el-Mansûre kentinde Dârü'l-Vefâ Yayınevi tarafından 1998 yılında dokuz cilt halinde birinci baskısı yapılmıştır.

17/6. *Kitâbü'l-Kabsi fî Şerhi Muvattai Mâlik b. Enes:* Ebû Bekir b. el-Arabî el-Ma'ârifî el-İşbîlî'ye (ö. 543) ait olan bu eser, İmam Mâlik'in *el-Muvattâ*'sına yapılan bir şerhtir. Muhammed Abdullah Velid Kerîm tarafından doktora tezi olarak 1986 yılında Ümmü'l-Kurâ Üniversitesinde tahkik edilmiştir.[445] *el-Muvattâ*'nın bâblarına uymakta; bâbı zikrettikten sonra ilgili hadis/leri zikretmekte ardından da şerhini eklemektedir. Daha önce bahsedilen bir konuyu tekrarlamaz, ilgili yere göndermede bulunur. Fıkhî ve usûli konuları tartışmakta ve imam Mâlik'in, kendi eserinde daha önce kullanılmamış kavramlar kullandığını ifade etmektedir. Bâcî'yi eleştiren İbnü'l-Arabî, *el-Muvattâ*'nın fıkıh boyutunu öne çıkardığını ancak hadis boyutunu ihmal ettiğini söylemektedir.[446]

[443] Akif Köten, "Kâdı İyaz, Hayatı, Eserleri ve eş-Şîfâ'sının Özellikleri", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** S. 7, s.272.
[444] Kâdı İyâz, **İkmâlü'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim**, c. 1, s.30-33.
[445] Ebû Bekir b. el-Arabî el-Me'ârifî, **Kitâbü'l-Kabsi fî Şerhi Muvatta'i Mâlik b. Enes**, (thk. Muhammed Abdullah Veld Kerîm), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1992.
[446] İbnü'l-Arabî, **Kitâbü'l-Kabsi fî Şerhi Muvatta'i Mâlik b. Enes**, c. 1, s.69-71.

Bu eserinde İbnü'l-Arabî, başta Zahirî mezhebindekiler olmak üzere İmam Ebû Hanîfe, Buhâri vb. pek çok âlime yönelik ağır, hakaret derecesinde ifadeler kullanmaktadır.[447]

18/7. **el-Ahkâmü'l-Kübrâ, el-Vustâ ve es-Suğrâ:** Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdürrahmân b. Abdullah el-Ezdî el-İşbîlî'nin (ö. 581) eserleridir.[448] Aynı zamanda İbnü'l-Harrât olarak da bilinmektedir.[449] Müellif, bu eserinde yaşadığı dönem ve öncesindeki tarihsel sürecin realitesinden hareketle iki özelliği ön plana çıkarmaya gayret etmiştir:

1. Ahkâma dair zayıf olan ile güçlü olan, makbul olan ile merdût olan hadisleri birbirinden ayırmaksızın tümünü rivayet etmekten kaçınmak. Böylelikle hadis alt yapısından mahrum cahil fakihlerin yetişmesine mâni olmak.[450]

2. Ahkâm hadisleriyle ilgili telifleri, kaynaklarını, sıhhat, hasenlik ve zayıflık bakımından bu hadislerden istinbat edilen hükümlerin değerlendirmelerini, bu hadislerin illetlerini ve bunlarla ilgili tartışmaları zikrederek ilk kaynaklarıyla bağlantısını sağlamak. İbnü'l-Harrât, bu hususları dikkate alarak eserinde hadis edebiyatını ihmal etmediği gibi, fıkıh kitabı lezzetinden de mahrum bırakmamıştır.[451]

el-Ahkâmü'l-Kübrâ adlı eserinde ahkâm hadislerinin yanı sıra âdâb, rekâik vb. konulardaki hadisleri de toplamıştır. İslam, iman ve ihsan hadisi gibi.[452] *el-Ahkâmü'l-Vustâ*'yı, *el-Kübrâ*'yı kısaltarak oluşturmuştur. Bunda yaptığı kısaltmalar şu şekildedir: Senedlerin hazfedilmesi, hadisin bazı rivayetlerinin hazfedilmesi, rivayetteki fazlalığı zikretmekle yetinme, bazı sözlerini, şerhlerini ve açıklamalarını hazfetme, bazı bâbların adlarını hazfetme.[453]

---

[447] İbnü'l-Arabî, **Kitâbü'l-Kabsi fî Şerhi Muvatta'i Mâlik b. Enes**, c. 1, s.72.
[448] Ebû Zekeriyya Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî, **Tehzîbü'l-Esmâi ve'l-Lugât**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, c. 1, s.292-293.
[449] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. 21, s.198.
[450] İbnü'l-Kattân, **Beyânü'l-Vehmi ve'l-Îhâm**, c. 1, s.161-162.
[451] İbnü'l-Kattân, **Beyânü'l-Vehmi ve'l-Îhâm**, c. 1, s.163.
[452] Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdirrahmân b. Abdillâh el-İşbîlî, **el-Ahkâmü'ş-Şeri'yyetü's-Süğrâ**, (thk. el-Helyes, Ümmu Muhammed bnt. Ahmed), Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1993, s.53.
[453] İbnü'l-Harrât, **el-Ahkâmü'ş-Şeri'yyetü's-Süğrâ**, s.55-57.

el-Ahkâmü's-Suğrâ'yı da, *el-Vustâ*'yı kısaltarak yazmıştır. Bu kısaltmayla birlikte, bu eserin mukaddimesinde dediği gibi sadece sahih hadisleri *es-Suğrâ*'da rivayet etmeye özen göstermiştir.[454] Kısaltma yöntemi de şöyledir: *el-Vustâ*'nın aslına ve tertibine sadık kalarak zayıf olan hadisleri *el-Vustâ*'dan çıkarmıştır. Sonlarda da biraz ileri ve geri almalar olmuştur. Az da olsa sahih olan bazı hadisleri de çıkarmıştır.[455]

el-Ahkâmü'l-Kübrâ el yazması şeklinde İbn Hacer'in imzasıyla vakfedilmiş bir nüshası Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de bulunmaktadır.[456] Aynı zamanda başka bazı nüshaları British Museum ve daha farklı kütüphanelerde mevcuttur.[457]

Pek çok müellif, Abdülhak el-İşbîlî'nin *el-Kübrâ*'sı ile *el-Vustâ*'sını karıştırmış, *el-Vustâ*'yı *el-Kübrâ* olarak değerlendirmiştir. Bu yüzden de *el-Vustâ* olarak basılan eser, çoğu defa *el-Kübrâ* adını taşımıştır. Esasında her ikisi ayrı ayrı kitaplardır.[458]

e*l-Vustâ* da el yazması olarak, Şam'daki el-Mektebetü'z-Zâhiriyye, Mısır'daki el-Hidîviyye (şimdiki adı: el-Hey'etü'l-Amme li Dari'l-Kutubi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye), Ribât'taki el-Hazanetü'l-Âmme ve el-Melekiyye ve Fâs'taki Câmia'tü'l-Kayraviyyîn'in deposunda, Suudi Arabistan'ın Câmi'atü'l-İmam Muhammed b. Su'ûd kütüphanesinde ve Almanya'nın Gotha kentinde bulunmaktadır.[459]

es-Suğrâ ise, Fâs'taki Câmia'tü'l-Kayraviyyîn'in deposunda, Suudi Arabistan'ın Câmi'atü'l-İmam Muhammed b. Su'ûd kütüphanesinde, British Museum, İskenderiye'nin el-Belediyye kütüphanesinde ve daha başka yerlerde pek çok nüshaları bulunmaktadır.[460] *es-Suğrâ*'nın, Ümmü Muhammed bnt. Ahmed el-Helyes tarafından yapılmış tahkikli baskısı bulunmaktadır.[461]

---

[454] İbnü'l-Harrât, **el-Ahkâmü'ş-Şeri'yyetü's-Süğrâ**, s.71.
[455] İbnü'l-Harrât, **el-Ahkâmü'ş-Şeri'yyetü's-Süğrâ**, s.59.
[456] İbnü'l-Harrât, **el-Ahkâmü'ş-Şeri'yyetü's-Süğrâ**, s.54.
[457] Brockelmann, **Târîhü'l-Edebi'l-Arabî,** c. 6, s.279.
[458] İbnü'l-Harrât, **el-Ahkâmü'ş-Şeri'yyetü's-Süğrâ**, s.56-59.
[459] Brockelmann, **Târîhü'l-Edebi'l-Arabî**, c. 6, s.279; İbnü'l-Harrât, **el-Ahkâmü'ş-Şeri'yyetü's-Süğrâ**, s.58.
[460] Brockelmann, **Târîhü'l-Edebi'l-Arabî**, c. 6, s.279; İbnü'l-Harrât, **el-Ahkâmü'ş-Şeri'yyetü's-Süğrâ**, s.58..
[461] İbnü'l-Harrât, **el-Ahkâmü'ş-Şeri'yyetü's-Süğrâ**, s.61-62.

19/8. *el-İmâm fî Ma'rifeti Ahâdîsi'l-Ahkâm*: İbn Dakîk el-'Îd adıyla meşhur Takiyüddîn Ebü'l-Feth Muhammed b. Alî b. Vehb b. Mütî' el-Mısrî el-Mâlikî eş-Şâfiî'in (ö. 702) eseridir. [462] Bu eserin önemli bir kısmı telef olmuş ve müellife onu tamamlamak nasip olmamıştır.[463]

20/9. ***el-İlmâm bi Ahadîsi'l-Ahkâm:*** İbn Dakîk el-'Îd'in el-İmâm adlı eserinin muhtasar halidir. Muhammed Said el-Mevlevî'nin tahkikiyle 1383 yılında basılmıştır.[464] Ahkâm hadisleri alanında yazılmış en güzel eserlerden biridir. Müellifi, bu eserinde hadis veya fıkıh âlimlerinin sahih kabul ettikleri hadisleri zikrettiğini, çünkü her birinin kendine göre yöntem ve amaçlarının bulunduğunu belirtmektedir.[465] Müellif bu eserinde, ahkâm ile ilgili zikrettiği hadislerde muhaddislerle fakihlerin ittifak etmeleri şartını aramamış, böyle bir şartın koşulması halinde ahkâma dair alanın bir hayli daralacağı görüşünde olmuştur.[466]

21/10. *Şerhu'l-İlmâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâm:* İbn Dakîk el-'Îd'in eseridir.[467] *el-İlmâm bi Ahadîsi'l-Ahkâm* adlı eserinin şerhidir. Sa'd b. Abdillâh Âl Humeyd tarafından yapılan tahkikle 1429 yılında Dâru'l-Muhakkik tarafından basılmıştır. Üç cilt halinde ise ilk olarak Suudi Arabistan İslamî İşler ve Vakıflar Bakanlığınca 2008 yılında Muhammed Hallûf el-Abdullâh'ın tahkikiyle yayınlanmıştır.

Her üç eserinde bütün ahkâm hadislerini toplamak, bütün topladıklarını sened ve metin açısından analiz ederek makbul olanla olmayanı ortaya çıkarmak istemiştir. Bunu öncelikle "*el-İmâm*" adlı eserinde yapmıştır.[468]

Bazı âlimler, İbn Dâkîk el-'Îd ile ilgili olarak kendi asrının imamı ve müçtehidi olduğunu dile getirmişlerdir. Söylediklerini tefekkür eden kimse, -muânid biri değilse-

---

[462] Sübkî, **Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ**, c. 9, s.212; Şevkânî, **el-Bedrü't-Tâli'** , c. 2, s.229; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c. 14, s.435-436.
[463] Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî, **el-İmâm fî Ma'rifeti Ahâdîsi'l-Ahkâm**, (thk. Sa'd b. Abdillâh Âli Humeyd), Dâru'l-Muhakkak, c. 1, s.9.
[464] İbn Dakîk el-'Îd, **el-İmâm fî Ma'rifeti Ahâdîsi'l-Ahkâm**, c. 1, s.17.
[465] Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî, **el-İlmâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâm**, (thk. Muhammed Hallûf el-Abdullah), Dâru'n-Nevâdir, Beyrut, Dımeşk, 2013, s.6.
[466] Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî, **Şerhu'l-İlmâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâm,** (thk. Muhammed Hallûf el-Abdullah), Dâru'n-Nevâdir, Beyrut, Dımeşk, 2009, c. 1, s. 26-27.
[467] Sübkî, **Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ**, c. 9, s.212; Şevkânî, **el-Bedrü't-Tâli'**, c. 2, s.229; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c. 14, s.435-436.
[468] İbn Dakîk el-'Îd, **el-İmâm fî Ma'rifeti Ahâdîsi'l-Ahkâm**, c. 1, s.41.

onun kendisinden önceki bazı müçtehitlerden daha bilgili ve dakik olduğunu görecektir. Bu da kitap ve sünnetten, akıl sahipleri dehşete düşürecek derecede ahkâm ve manalarla ilgili yaptığı güzel istinbatlarından ötürüdür.[469] Eğer *"el-İlmâm*" adlı eserini tamamlayabilseydi, var olan tüm kitaplara bedel olurdu. Ne Hâfiz ed-Diyâ' el-Makdisî'nin kitabı ne de Ebü'l-Berekât'ın kitabı ona denk değildir.[470]

Muhaddisliği kadar fakihliği de ön planda olan İbn Dakîk el-'Îd, bu eserlerine her iki yönünü de yansıtmıştır. Ahkâm hadisleriyle ilgili ezici çoğunluktaki eserlerde olduğu gibi kendisi de mezkûr eserlerini fıkıh bâblarına göre tanzim etmiş ve o bâbta, fıkıh meselelerinin çıkarıldığı hadisleri zikretmiştir. Ama aynı hadisi, fıkhî istinbatta bulunma ihtimalinin olduğu pek çok bölümde zikredebilmektedir. Bunu yaparken fıkhî istinbata etkisi olan hadisin farklı rivayet ve lafızlarını beyan etmekte, kendisinden önceki âlimlerin istinbat ettikleri fıkhî hükümlere önem vermekte, çoğu kere ifadelerini olduğu gibi aktarmakta ve o hükümleri değerlendirmeye tabi tutmaktadır.[471]

Diğer yandan fıkıh usûlü bakımından muhaddisler ile usûl âlimleri arasındaki bazı ortak konulara da değinmektedir; şaz rivayetler, zİyâzetü's-sikat, deliller arasındaki teâruz ve tercih vb. konular gibi. Özellikle *Şerhu'l-İlmâm* adlı eseri, İbn Dakîk'in usûlî boyutunun daha fazla ön plana çıktığı bir eseridir.[472] Zira kendisi de bu eserinde san'atü'l-hâdîsin yanı sıra, en büyük maksadının ilgili hadislerdeki bazı lafızları açıklamak ve çıkarılabilecek ahkâm üzerinde durmak olduğunu belirtmektedir.[473]

22/11. *İrşâdü'l-Lebîb ilâ Makâsidi Hadîsi'l-Habîb:* Muhammed b. Ahmed b. Alî b. Ğâzî'ye (ö. 919) ait olan bu eser Abdullah Muhammed et-Temsemânî tarafından tahkik edilmiş ve Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye tarafından 1989 yılında Fas'ta basılmıştır. Eser, el-Bedr ez-Zerkeşî'nin, Buhârî'ye yazdığı uzun şerhinin muhtasarı olarak telif ettiği *et-Tenkîhü li Elfâzi's-Sahîh* adlı eserine tetimme ve tekmile

[469] Kemâlüddîn Ca'fer b. Sa'leb el-Üdfevî eş-Şâfiî, **et-Tâli'ü's-Se'îd el-Câmi' Esmâe Nücebâi's-Sa'îd**, (thk. Sa'd Muhammed Hasan), ed-Dâru'l-Mısriyye, 1966, s.569.
[470] Üdfevî, **et-Tâli'ü's-Se'îd el-Câmi' Esmâe Nücebâi's-Sa'îd**, s.575-576.
[471] İbn Dakîk el-'Îd, **el-İmâm fî Ma'rifeti Ahâdîsi'l-Ahkâm**, c. 1, s.48-49 ve 60.
[472] İbn Dakîk el-'Îd, **el-İmâm fî Ma'rifeti Ahâdîsi'l-Ahkâm**, c. 1, s.58.
[473] Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî, **Şerhu'l-İlmâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâm**, (thk. Muhammed Hallûf el-Abdullah), Dâru'n-Nevâdir, Beyrut-Dımeşk, 2009, c. 1, s.8.

(tamamlayıcı) olarak, İbn Ğâzî'nin yazdığı ta'lik ve haşiye niteliğinde bir kitaptır. Müellifi, Zerkeşî'nin değinmediği kavram ve konulara değinmekte, ayrıca ilave katkılarda bulunmaktadır.[474] Eser, çoğunlukla fıkıh bâblarına göre tasnif edilmiş olmakla birlikte ayrıca ilim, vahiy, tefsir, tevhid, fiten, meğâzî gibi bâbları da ihtiva etmektedir.

1.4.2.4.3. Şâfiî Mezhebi Ahkâm Hadisleri Eserleri

23/1. ***Sahîhu İbn Huzeyme:*** Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî'ye (ö. 311) ait olan bu eser, merfu' olan ahkâm hadislerinden oluşmaktadır.

İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'i de İbnü'l-Cârûd'un *el-Müntekâsı* gibi ahkâm hadisleri şeklinde adlandırılmamış olsalar bile, hadiste bu dalın gelişmesi ve bu tür eserlerin oluşmasına öncülük etmişlerdir. Bu da içerdikleri hadisler konusunda iki şartı öne sürmüş olmalarındandır: 1. Hadislerin konusu: Bu eserlerde sadece ahkâm hadisleri veya bu alana hizmet eden hadisler yer almaktadır. 2. Sadece merfu' olan hadisler yer almaktadır.[475]

Hadisleri fıkıh bâblarına göre tasnif etmiş ve terâcimi (başlıkları) fıkhî tercemeler şeklinde yapmış ve altına ahkâm hadislerini sıralamıştır. Değerlendirme ve tercihlerini muhaddislerin yöntemine göre yapmış, bunda da dil kurallarını, usûl ilmini ve fıkhü'l-hadîs kaidelerini kullanmıştır.[476]

Mustafâ el-A'zamî'nin tahkiki, Nasirüddîn el-Elbânî'nin (ö. 1999) gözden geçirmesiyle dört cilt halinde basılmıştır.[477]

24/2. ***Me'âlimü's-Sünen:*** Ebû Süleymân Hamed/Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Hattâbî es-Sebtî'nin eseridir. İbn Kesîr, bu âlimi 388 yılında

[474] Muhammed b. Ahmed b. Alî b. Ğâzî, **İrşâdü'l-Lebîb ilâ Makâsidi Hadîsi'l-Habîb**, (thk. Abdullah Muhammed et-Temsemânî), Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Fas, 1989, s.1-2.
[475] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te'sîliyye**, s.47.
[476] Ebû Cemîl el-Hasan el-İlmî, **Ümmehâtu Kütübi'l-Hadîsi ve Menâhicü't-Tasnîfi İnde'l-Muhaddisîn**, Ma'hedü'l-Garbi'l-İslâmî, li't-Tekvîn ve'l-Bahsi'l-İlmî, el-Künaytare, www.islamicwest.org, 2005, s.12.
[477] Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî, **Sahîhu İbn Huzeyme**, (thk. Mustafâ el-A'zamî-Nâsirüddîn el-Elbânî), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1980.

vefat eden âlimler arasında zikretmektedir.[478] İlk baskısı, Muhammed Râğib et-Tabbâh el-Halebî'nin katkılarıyla 1351-1353 yılları arasında Halep'teki el-Matba'tü'l-İlmiyye'de dört cüz halinde yapılmıştır.[479]

Bu eser, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'ine yapılan şerhlerden günümüze ulaşan ilk şerhtir. Bu şerhinde hadis, fıkıh ve Arap dili ile ilgili konuları ele almaktadır. Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i ahkâm hadislerine şamil olduğundan, Hattâbî'nin bu eseri de ahkâm hadislerinin şerhi konusunda önemli bir merci sayılmaktadır.[480] Ebû Dâvûd'un *es-Süneni*'ndeki hadisleri, kendisinin ihtiyaç duyduğu kadarıyla yabancı kelimeleri açıklama, yanlışlıklarını düzeltme, ihtiva ettikleri fıkhî hükümleri ve şer'î adapları beyan etme boyutuyla irdelemektedir.[481] Tertibinde fıkıh konularına göre tertip etmekle birlikte, Ebû Dâvûd'un *Süneni*'nin şerhi olmasına rağmen *Sünen*'in fıkıh konularındaki tertibine pek çok yerde riayet etmemiştir. Bunun pek çok sebebi zikredilmekle birlikte, Hattâbî'nin, *Sünen*'deki bütün hadisleri hadis, fıkıh ve dil açısından şerh etme gibi bir iddiayla bu eserini kaleme almamış, kendisinin ihtiyaç duyduğu kadarıyla şerh etmiştir.[482] Hattâbî, bu eserinde az sayıda da olsa Ebû Dâvûd'un *Süneni*'nde yer almayan bazı ahkâm hadislerine de yer vermiş,[483] çoğu zaman hükme medar olan rivayetleri ya da rivayetlerin hükme medar olmaya uygun yerlerini ele almıştır.[484]

Hattâbî, bu eserini telif etme sebeplerini zikrederken kendi döneminde hadis ehli-fıkıh ehli arasındaki uçuruma ve bu iki grubun birbirlerini küçümsemelerine işaret etmiş, bu sorunun giderilmesi, hadisçinin hadisin fıkhından, fakihin de fıkhın delillerinden mahrum kalmaması için bu eserini kaleme aldığını beyan etmiştir. Ayrıca mezhep taassubunun muteber hadislerin önüne geçtiğini, pek çek mezhep âliminin

[478] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c. 11, s.394.
[479] Ahmed Abdullah el-Bâtlî, **el-İmâm el-Hattâbî, el-Muhaddîs, el-Fakîh ve'l-Edîbü'ş-Şâ'ir**, Dâru'l-Kalem, Şam, 1996, s.223.
[480] Bâtlî, **el-İmâm el-Hattâbî, el-Muhaddîs, el-Fakîh ve'l-Edîbü'ş-Şâ'ir,** s.223-224; el-Kannevcî, Siddîk Hasan Hân, **el-Hitta fî Zikri's-Sihâhi's-Sitte**, (thk. Alî Hasan el-Halebî), Dâru'l-Ceyl, Beyrut, s.115.
[481] Ahmed Abdullah el-Bâtlî, **el-İmâm el-Hattâbî ve Âsâruhü'l-Hadîsiyye ve Menhecuhu fîhâ**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atu İmam Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Külliyetu Usûli'd-Dîn, Riyad, 1410, s.469.
[482] Bâtlî, **el-İmâm el-Hattâbî ve Âsâruhü'l-Hadîsiyye ve Menhecuhu fîhâ**, s.474-476.
[483] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâseten Te'sîliyye**, s.48.
[484] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.98.

hadis yerine mezhep imamlarının görüşlerini tercih ettiğini ve mezhebine uymayan hadisleri bir kenara bıraktığını yakınarak dile getirmiş, ama aslında hiçbir imamın görüşünün imamların imamı olan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözlerinin yerini alamayacağını beyan etmiştir.[485]

Tabakât âlimlerinin Hattâbî'nin fıkıh mezhep açısından Şâfiî olduğunu söylemelerine karşın,[486] Muhammed Ata Deniz, kendi doktora tezi olan *el-İmâmü'l-Hattâbî ve Menhecuhü'l-İctihâdî* adlı çalışmasında onun ilim talebi sürecinde Şâfiî mezhebine müntesip olduğunu ancak belli bir aşamadan sonra müçtehid-i mutlak derecesine vardığını ve bu şekilde hareket ettiğini dile getirmekte ve buna dair bazı delilleri serdetmektedir. Bu konuda serdettiği delillerin ezici çoğunluğunu, Hattâbî'nin mevzubahis eseri *Me'âlimü's-Sünen*'den getirmektedir.[487]

25/3. ***Mesâbîhü's-Sünne:*** Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516) eseri olup güvenilir hadis kaynaklarından derlediği hadisleri içermektedir. Yûsuf Abdurrahmân el-Mer'aşlî ve arkadaşlarınca tahkiki yapılan bu eser Dârü'l-Mâ'rife tarafından 1987 yılında yayınlanmıştır. Bu eserdeki hadisler de senedsiz bir şekilde kitap ve bâblara göre tasnif edilmiştir. Bâb sıralamasında izlediği yöntem sayesinde, bir bâbın yerinin değiştirilmesi istendiğinde, kitaptaki yerinden daha uygun bir yer olmadığı görülecek derecede bir tertibe sahiptir. Bu yönüyle ondan önce ve sonra bu yönteme göre yazılan eser olmamıştır. İhtivâ ettiği hadisler öncelikle sahih ve hasen olmakla birlikte, zayıf ve garîp hadislere de yer vermiş ve onların hükmünü de belirtmiştir.[488] Dört cilt halinde basılmış olan eserin ilk üç cildi genel olarak ahkâm hadislerine mahsusken, üçüncü cildin son kısmı ile dördüncü cildi rikâk, âdâb, fiten, kıyamet, fezâil, menâkib vb. ile ilgili hadislere tahsis edilmiştir. Bu eserin yirmiye yakın şerhi bulunmaktadır.[489]

---

[485] Hattâbî, **Meʿâlimü's-Sünen**, s.3-5.
[486] Sübkî, **Tabakâtü'ş-Şâfiîyyeti'l-Kübrâ**, c. 1, s.282.
[487] Muhammed Ata Deniz, **el-İmâmü'l-Hattâbî ve Menhecuhü'l-İçtihâdî**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ürdün Üniversitesi, ed-Dirâsâtü'l-Ulyâ Fakültesi, Ürdün, 2005, s.34-47.
[488] Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhamed el-Begavî' **Mesâbîhü's-Sünne**, (thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mer'aşlî, Muhammed Selîm İbrâhîm Semâre, Cemâl Hamdî ez-Zehebî), Dâru'l-Mâ'rife, Beyrut, 1987, c. 1, s.55-57.
[489] Beydâvî, **el-İ'lâm ani'l-Kütübi'l-Müellefe fî'l-Ahkâm**, s.10.

26/4. ***Şerhu's-Sünne:*** el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî'ye ait olan bu eser, Şuayb el-Arnâvût ve Muhammed Züheyr eş-Şâvîş tarafından tahkik edilmiş, el-Mektebü'l-İslâmî tarafından hicri 1390-1400 yılları arasında 16 cilt halinde birinci baskısı yapılmıştır.

Müellifin bu çapta bir eseri telif etmesine sevk eden neden, dönemindeki pek çok ilim ehlinin bazı fakihlerin kitaplarıyla yetinip Kitap ve sünnetten yüz çevirmeleri, ikisindeki anlamları araştırmaktan ve ihtiva ettikleri ilimlerden gafil olmalarıdır. Bu yüzden rivayet ile dirayetin arasını bulan, Kur'an ve sünnette tefakkuhu ve bunun için gerekli usûl ve kaideleri ihtiva eden bir eseri yazma gereği hasıl olmuştur. Eserini konular açısından kitap ve bâblara ayırmış, ilk on cildini fıkıh bâblarına göre, birinci cildin bir bölümü, on birinci ciltten on beşinci cilde kadar olan ciltler ise ilim, imân, fiten, fezâil, menâkib vb. konulara tahsis etmiştir. Sahih hadislerin zikrine azami itina göstermekle birlikte, şevâhid babından veya konuyla ilgili sahih hadis yoksa zayıf hadisler de zikredebilmektedir. Akabinde her bâbtaki hadislerden elde edilen fıkha ve hadis edebiyatına, sahabe, tabiîn ve müçtehit imamların içtihatlarına, delillerine, mezhebine aykırı bile olsa tercih edilen görüşe değinmektedir. Bu eser, hadise dayalı fıkhî merkeze almıştır.[490]

Eser, fıkıh meseleleri ve istinbat konusunda istidlalde bulunmak için öncelikle hadisin delile elverişliliğini incelemekte, bununla hadis ve fıkıh talebelerini taklitten uzak, bağımsız bir şekilde hadis ve fıkıhtan istinbat melekesinin gelişimi konusunda eğitmekte, bütün âlimlere saygı göstermeyi ve ihtilaflı meselelerin Müslümanlar arasında tefrika nedeni kılınmamasını belletmektedir.[491]

27/5. ***Delâilü'l-Ahkâm min Ahâdîsi'r-Rasûl (s.a.s.):*** İbn Şeddâd namıyla meşhur, Ebü'l-Mehâsin Yûsuf b. Râfi' b. Temîm b. Utbe b. Muhammed el-Esedî el-Mevsilî el-Halebî eş-Şâfiî'ye (ö. 632) ait bir eserdir. Burada Şâfiî mezhebindeki kimi görüşlere karşı kendi görüşlerini ileri sürmüştür. Bunlardan biri, sultanın ev sahibinden ve cami imamından daha fazla imamlığa layık olduğu şeklindeki görüşü, Cuma ve bayram namazlarıyla mukayyet kılmasıdır. Diğer namazlarda ise imamlığa en layık

[490] Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhamed el-Ferrâ el-Begavî, **Şerhu's-Sünne**, (thk. Şuayb el-Arnâvût ve Muhammed Züheyr eş-Şâvîş), el-Mektebü'l-İslâmî, 1983, c. 1 s.5-7.
[491] Begavî, **Şerhu's-Sünne**, c. 1p, s.8-9.

olanı en bilgili olanlarıdır; şayet bu özellikler sultanda varsa imamlığa evlâ olan odur demiştir.[492]

Müellif, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetinin, pek çok ahkâmın delili olmasına rağmen fukahanın, sahih, hasen, garîb vb. olanlarına değinmedikleri, geçtiği kaynağı zikretmedikleri, garîb kelimelerini şerh etmedikleri ve delil boyutuna dikkatleri çekmedikleri halde eserlerini bu hadislerle doldurduklarını belirtmiştir. Onların bu halini görünce de bütün bunları ihtiva eden bir eser yazma kararı aldığını, hadisleri fıkıh bâblarına göre tasnif ettiğini ve talebenin istifadesi için uzun olmayacak şekilde kaleme aldığını ifade etmiştir.[493] İbnüş-Şeddâd'ın bu eseri, Muhammed eş-Şeyhâni ve Ziyâüddîn el-Eyyûbî'nin tahkikiyle 4 cilt halinde Beyrut-1992'de basılmıştır. Numaralanmış şekilde 8893 rivayet bulunmaktadır.

28/7. *et-Terğîb ve't-Terhîb mine'l-Hadîsi'ş-Şerîf:* Zekîyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî el-Münzirî'ye (ö. 656) ait olan bu eser, ahkâm hadisleri kapsamında pek zikredilmemekle birlikte, önemli bir kısmı fıkıh bâblarına göre tasnif edilmiş, ihlâs, ilim, namaz, alım satım, cennet ve cehennem gibi pek çok hususu zikretmektedir. Kaynak olarak senedlerde sadece sahâbeden gelen rivayetlerin yer aldığı *Kütüb-i Sitte*, İmam Mâlik'in *el-Muvaṭṭa*ʾı, İbn Hibbân ve İbn Huzeyme'nin *eṣ-Ṣaḥîḥ*'leri, İmam Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin *el-Müsned*'leri vb. hadis kaynaklarından seçilmiş hadisler, konularına göre yirmi beş bölüm halinde sıralanmıştır. Eser tertibi, nev-i şahsına münhasır bir metotla hadislerin güvenilirlik derecesinin belirtilmesi, garîb bazı kelimelerin açıklanması, tergīb ve terhîb konusunda tekrarlarıyla birlikte 5472 hadisi içeren bir eserdir. Yûsuf el-Kardâvî, bu eseri kapsamlı bir şekilde değerlendiren *el-Müntekâ min Kitabi et-Terğîbi ve't-Terhîbi li'l-Münzirî* adında bir eser telif etmiştir.[494]

---

[492] Sübkî, **Tabakâtü'ş-Şâfiîyyeti'l-Kübrâ**. c. 8, s.361-362; Çelebî, **Keşfü'z-Zünûn**, c. 1, s.759.
[493] Ebü'l-Mehâsim Bahâüddîn Yûsuf b. Râfi' b. Temîm el-Mevsılî, **Delâilü'l-Ahkâm**, (thk. Muhammed b. Yahyâ b. Hasan en-Nüceymî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, c. 1, s.40.
[494] Kandemir, M. Yaşar, "Münzirî", **DİA**, TDV, İstanbul, 2006, c. 32, s.35; Zekîyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî el-Münzirî, **et-Terğîbu ve't-Terhîb mine'l-Hadîsi'ş-Şerîf**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, c. 1, s.3-4; Yûsuf el-Kardâvî, **el-Müntekâ min Kitabi et-Terğîbi ve't-Terhîbi li'l-Münzirî**, Merkezu Bühûsi's-Sünneti ve's-Sîreti, Câmi'atu Katar, Katar, 1988, c. 1, s.102-103 ve 112-114.

29/8. *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm:* Ebû Muhammed İzzüddîn b. Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebî'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dimeşkî'ye (ö. 660) ait olan bu eser, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak Rıdvân Muhtâr b. Garbiyye tarafından 1987'de tahkik edilmiş, Beyrut'ta basılmıştır.[495] Bu eser, akide, dil, belâğe gibi konuları içermekle birlikte usûl yönü ağırlıklı değişik ahkâm delillerini toplayan bir eserdir. Fer'î konulara pek yer vermez. Yine kendi eseri olan *el-İşâre İlâ'l-İcâz fî Ba'zi Envâ'i'l-Mecâz* adlı eserinden önemli oranda aktarımda bulunmaktadır.[496] Kitap, usûlü'l-fıkıh ve el-makâsid ilimlerini merkeze alarak başta fıkıh olmak üzere akide, dil, kıssa gibi konularla ilgili delilleri ve bunlardan delillerden hüküm istinbât yollarını ele almasıyla bilinen usûl kitapları ve ahkâm hadisleri eserlerinden farklı bir yönteme sahiptir.[497]

30/9. *Hülâsatü'l-Ahkâm fî Mühimmâti's-Süneni ve Kavai'di'l-Ahkâm:* Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî'ye (ö. 676) ait olan bir eserdir.[498] Hüseyin İsmâîl el-Cemel tarafından yapılan tahkikle 1997 yılında Müessesetü'r-Risâle tarafından iki cilt halinde ve Ahmed Muhammed Abdülâl Süleymân'ın tahkikiyle üç cilt halinde Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından basılmıştır.

Sahâvî (ö. 902), Nevevî'nin eserleri arasında zikrettiği bu eserini, müellif tarafından kitâbü'z-zekâta kadar tamamlanabildiğini belirtmektedir. Tamamlanmış olması halinde alanında bir benzerinin olmayacağını; muhaddislerin, ama özellikle fukahanın bu eserden müstağni olamayacağını ifade etmiştir.[499]

Nevevî, bu eserinin mukaddimesinde telif nedenini açıklarken, fıkıh vb. alanlarda imamlardan bile olsalar, pek çok kimsenin ahkâmda zayıf hadisle amel ettiklerini ve delil gösterdiklerini, bunu kitaplarında çokça yaptıklarını, ancak bunun doğru olmadığını, belirli şartlarla kıssalar ve fezâilü'l-a'mâl vb'de zayıf hadisle amelin

---

[495] İzzüddîn b. Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebî'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımeşkî, **el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm**, (thk. Rıdvân Muhtâr b. Garbiyye), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1987.
[496] İzz, **el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm**, s.58.
[497] İzz, **el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm**, s.57-59.
[498] Sübkî, **Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ**, c. 8, s.395; İbn Kesîr, **el-Bidâyetu ve'n-Nihâyetu**, c. 13, s.322-323; Ahmed Abdülazîz Kâsım el-Haddâd, **el-İmâm en-Nevevî ve Eseruhu fî'l-Hadîsi ve Ulûmihi**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1992, s.263.
[499] Şemsüddîn Muhammed b. Abdürrahmân es-Sahâvî, **el-Münhelü'l-Azbü'r-Reviyyu fî Tercemeti Kutbü'l-Evliyâi en-Nevevî**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (thk. Ferîd el-Mezîdî), Beyrut, 2005, s.19.

söz konusu olabileceğini belirtmektedir. Nevevî, sahih ve hasen hadislere dayalı, ahkâmla ilgili muhtasar bir eser kaleme almak istediğini belirtmiştir.[500]

Bu eserini yirmi kitap, üç yüz bâb şeklinde taksim eden Nevevî, ahkâm hadislerini bu fıkıh bâblarına büyük bir ustalıkla dağıtmaktadır. Gerçekten de eserinde her babın sonunda o bâbla ilgili zayıf hadisleri de zikretmektedir ki o, bu yöntemiyle ahkâm hadisleri konusunda eser bırakanlar arasında "sahih" ve "zayıf" diye tasnif eden ve onları birbirinden ayıranların öncülerinden sayılmaktadır.[501]

31/10. *Hülâsatü'l-Ahkâm min Mühimmâti's-Sünen ve Kavâ'idi'l-İslâm:* Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî'ye ait olan bir eserdir. Müessetü'r-Risâle'den Hüseyin İsmâ'îl el-Cemel'in tahkikiyle yayınlanmıştır. Nevevî, ahkâma dair hadislere yer verdiği bu eserinde ahlak, zühd vb. ilgili hadislere yer vermemiştir. Muhtasar bir eser hükmünde olan bu kitap, sahih ve hasen hadislere yer vermiş, kimsenin aldanmaması için zayıflıklarına dikkatleri çekerek kitabın sonunda ahkâma dair zayıf hadislere de bir bölüm açmıştır. Bu eser, yirmiden fazla kitap ve üç yüz bâbtan oluşmaktadır.[502]

32/11. *Misbâhü's-Sihâh li İstidâati Ûlî'l-İlmi ve's-Salâh fi'l-Cem'i Beyne Sahîhi'l-Buhârî ve Müslim:* Şâfiî fakihlerinden Ebû Muhammed Abdürrahîm b. İbrâhîm b. el-Bârzî'nin (ö. 683)[503] eseridir. Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin (ö. 476) "*et-Tenbîh*" adlı eserine göre tanzim edilmiştir. Bu eser Hüsâm Salâh ed-Darğâmî'nin tahkikiyle Dârü'l-Minhâc el-Kavîm tarafından 2019'da ilk baskısı yapılmıştır.[504]

33/12. *Gâyetü'l-İhkâm fî Ahâdîsü'l-Ahkâm:* Mühibbüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdillah b. Muhammed b. Ebî Bekir el-Mekkî et-Taberî eş-Şâfiî'nin (ö. 694) eseridir. *el-Ahkâmü'l-Kübrâ* olarak da bilinir.[505] Müellifi, bu eserinde Begavî'nin

---

[500] Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, **Hülâsatü'l-Ahkâm fî Mühimmâti's-Süneni ve Kavai'di'l-Ahkâm,** (thk. Hüseyin İsmâîl el-Cemel), Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1997, c. 1, s.59-60; el-Haddâd, **el-İmâm en-Nevevî ve Eseruhu fi'l-Hadîsi ve Ulûmihi**, s.266.

[501] Nevevî, **Hülâsatü'l-Ahkâm**, c.1, s.37.

[502] Nevevî, **Hülâsatü'l-Ahkâm**, c. 1, s.36-37.

[503] Sübkî, **Tabakâtü'ş-Şâfiîyyeti'l-Kübrâ**, c. 8, s.190.

[504] Ebû Muhammed Abdürrahîm b. İbrâhîm b. el-Bârzî **Misbâhü's-Sihâh li İstidâeti Ûlî'l-İlmi ve's-Salâh fî'l-Cem'i Beyne Sahîhi'l-Buhârî ve Müslim**, (thk. Hüsâm Salâh ed-Dürğâmî), Dâru'l-Minhâci'l-Kavîm, Dımeşk, 2019.

[505] İslâm b. Nasr el-Ezherî, **Muhibüddîn et-Taberî Hayâtuhu ve Asruhu**, https://www.alukah.net/Books/Files/Book_10395/BookFile/tabary_life.pdf , s.61. (07.05.2020).

Şerhu's-Sünne'si ile İbn Hibbân'ın *Sahîhi*'ne ciddi manada bağlı olduğu gibi Abdürrezzâk (ö. 211) ve İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'ine, Taberânî ve Beyhakî'nin *ez-Zevâid*'lerine de hatırı sayılır oranda bağlıdır.[506] Kitâbü'l-îmân, kitâbü'l-ilim gibi kısımlarla birlikte toplamda 13.265 hadis içermekte olup, senedlerinden arındırılmış, ta'lik ve şerhin de bulunduğu sadece ahkâm hadislerini konu edinen ansiklopedik bir eserdir. Fıkıh kitâb ve bâblarına göre tasnif edildiğinden, ahkâma dair bir hadise ulaşmada büyük kolaylık sağladığı gibi, fıkıh meselelerinde ulemanın görüşlerini zikretmesi ve büyük bir dikkatle bâblara terceme (başlık) belirlemesi açısından da fıkıh araştırmaları için önemli bir kaynaktır.[507]

2003 yılında Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından, Hamza Ahmed ez-Zeyn'in tahkikiyle sekiz cilt halinde basımı yapılmıştır. Ancak bu tahkikle basılan eserin bazı bölümleri eksiktir. Kitâbü'l-büyû'dan 27 bâb, kitâbü'l-ferâiz, kitâbü'n-nikâh, kitâbü'l-eymân ve kitâbü'n-nafakâtın ise tamamı eksiktir. Bunun yanı sıra eserde numaralandırılmış 13.625 hadis bulunmaktadır. Ancak bu numaralandırma pek dakik olmamış, bazı görüşler ve garip lafızların şerhi de bu numaralandırmada yer alabilmiştir.[508]

34/13 ***el-Ahkâmü's-Suğrâ fi'l-Hadîs:*** İmâdüdîn Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr ed-Dimeşkî'nin (ö. 744) eseridir.

35/14. ***İrşâdü'l- Fakîh ilâ Ma'rifeti Edilleti't-Tenbîh:*** Ebü'l-Fidâ İsmâ'îl b. Kesîr ed-Dimeşkî'ye ait olan bu eser, Behcet Yûsuf Hamed Ebü't-Tayyib'in tahkikiyle iki cilt halinde Müessesetü'r-Risâle tarafından 1996 yılında basılmıştır. Tüm fıkıh bâblarını içerecek şekilde ahkâm hadisleri sıralanmıştır. Şâfiî ulemasından Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin *et-Tenbîh* adlı eserinin dayandığı hadisleri *Kütüb-i Sitte*'ye dayalı olarak zikretmiştir. Bir konuda delil olarak bir hadisin yeterli gelmesi halinde konuyla ilgili başka hadis zikretmemiş, aksi halde takviye için başka hadisleri de zikretmiştir.

[506] Ebû Ca'fer Muhibbüddîn Ahmed b. Abdillâh et-Taberî, **Gâyetü'l-İhkâm fî Ahâdîsi'l-Ahkâm**, (thk. Hamza Ahmed ez-Zeyn), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, c. 1, s.34.
[507] Muhibüddîn et-Taberî, **Gâyetü'l-İhkâm fî Ahâdîsi'l-Ahkâm**, c. 1, s.34; Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâseten Te'sîliyye**, s.93-95.
[508] Beydâvî, **el-İ'lâm ani'l-Kütübi'l-Müellefe fî'l-Ahkâm**, 36.

Genellikle sadece tercih edilen görüşün hadisini zikretmiş ve hadisten istidlal şeklini izah etmiştir.[509]

36/15. *er-Reddu alâ İbn'i-Kattân fî Kitâbihi Beyânü'l-Vehmi ve'l-Îbhâm:* Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz'a (ö. 748) ait olan bu eser, Ebû Abdila'lâ Hâlid b. Muhammed b. Osmân el-Mısrî'nin tahkikiyle el-Fârûk el-Hadîse Yayınevi tarafından 2005 yılında yayınlanmıştır.[510] Bu eser, İbnü'l-Kattân'ın *Beyânü'l-Vehm ve'l-Îbhâmi'l-Vâkia'yeyni fî Kitâbi'l-Ahkâm* adlı eserine yazılmış bir reddiyedir; diğer bir ifadeyle reddiyenin reddiyesidir.

37/16. *Kitâbu İbni İmâmi'l-Meşhed fî Ahâdîsi'l-Ahkâm:* İbnu İmâmi'l-Meşhed adıyla meşhur Bahâüddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Alî b. Saîd ed-Dimeşkî'ye (ö. 752) ait olan bu eser dört cilt olarak ahkâm hadisleri konusunda telif edilmiştir.[511]

38/17. *el-Ahkâmü'l-Kübrâ:* Ebû Saîd Salahüddîn b. Halîl b. Keylkedî el-Alâî ed-Dimeşkî'ye (ö. 761) ait olan bu eser, tabakât âlimlerine göre müellifi, telifine başlamış ve önemli bir kısmını tamamlamıştır.[512]

39/18. *el-İhkâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâmi'l-Hâriceti min Beyni Şefeteyi'n-Nebiyyi Aleyhi's-Salât ve's-Selâm:* Şemsüddîn Ebû Ümâme Muhammed b. Alî b Abdülvâhid b. Yahyâ ed-Dekâlî el-Mısrî eş-Şâfiî'ye (ö. 763) ait bir eserdir. İbnü'n-Nakkâş adıyla meşhurdur.[513] Mektebetü'l-Hancî tarafından Rıf'at Fevzî Abdülmüttalib'in tahkikiyle, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından da Seyyid Yûsuf Ahmed'in tahkikiyle 2002 yılında ilk baskısı yayınlanmıştır. Eserin baskılarına bağlı olarak 1019 ve 1037 hadis barındırmaktadır.[514]

---

[509] Ebü'l-Fidâ İsmâ'îl b. Kesîr ed-Dımeşkî, **İrşâdü'l- Fakîh ilâ Ma'rifeti Edilleti't-Tenbîh**, (thk. Behcet Yûsuf Hamed Ebü't-Tayyib), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996, c. 1, s.21.

[510] Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz ez-Zehebî, **er-Reddu alâ İbn'i-Kattân fî Kitâbihi Beyânü'l-Vehm ve'l-Îhâm**, (thk. Ebû Abdila'lâ Hâlid b. Muhammed b. Osmân el-Mısrî), Fârûk el-Hadîse, Kahire, 2005, s.5-7.

[511] Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer, **Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye**, (thk. el-Hâfız Abdülhalîm Hân), Matba'atü Dâireti'l-Me'ârifi'l-Osmâniyye, Haydarâbâd, Hindistan, 1979, c. 3, s.84-86.

[512] İbn Kâdı Şehbe, **Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye**, c. 3, s.121-124.

[513] Ziriklî, **el-A'lâm**, c. 6, s.286.

[514] Ebû Ümâme Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Abdilvâhid el-Mısrî, **el-İhkâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâmi'l-Hâriceti min Beyni Şefeteyi'n-Nebiyyi Aleyhi's-Salâtu ve's-Selâm**, (thk. es-Seyyid Yûsuf Ahmed), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, s.266.

40/19. *el-Ahkâm es-Sağîr ve el-Ahkâm el-Kebîr:* İki eser de İmâdüddîn b. Kesîr ed-Dimeşkî el-Basravî'ye (ö. 774) aittir.

41/20. *el-Hülâsa fî Edilleti't-Tenbîh:* Ömer b. Alî b. Ahmed b. Muhammed es-Sirâc Ebû Hafs İbn Ebi'l-Hasan el-Ensârî el-Endelüsî'ye (ö. 804) ait olan bu eser, Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin, Şâfiî mezhebinde en çok tecih edilen muhtasarlardan biri olan *et-Tenbîh* adlı eserinin hadislerine yönelik hazırlanmış bir ciltlik bir eserdir.[515]

42/21. *Tuhfetü'l-Muhtâc ilâ Edilleti'l-Minhâc:* İbnü'n-Nahvî ve İbnü'l-Mülakkın adlarıyla da meşhur olan Sirâcüddîn Ebî Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî eş-Şâfiî'nin (ö. 804) eseridir. Dâru Hirâ tarafından Abdullah b. Si'âf el-Lihyânî'nin tahkikiyle basılmıştır. Müellif, bu eserini ahkâm hadislerinde muhtasar bir eser olarak Nevevî'nin *'el-Minhâc'* adlı Şâfiî fıkhının önemli muhtasar eserinin tertibine göre yaptığını söylemektedir. İçerdiği ahkâm hadisi sayısı 1825'tir.[516] Müellif, bu eserinde sadece sahih ve hasen derecesindeki hadisleri zikretmeyi şart koşmuş, ihtiyaca bağlı olarak zikredilen bazı zayıf hadislerin de zayıflığına değinmiştir. Ayrıca bu eserde olan bazı hadisler pek çok ahkâm hadisleri kitaplarında bulunmamakta, bu da ona ayrı bir özellik kazandırmaktadır.

Bazı muhaddis ve fakihlerin yanlışlıklarına ilmi bir düzeyde değinmekte ve doğru gördüğünü zikretmektedir. Örneğin Hâkim'in *el-Müstedrek*, İbn Hazm'ın da *el-Muhallâ*'sında yanlış gördüğü hususları defaten tartışmaktadır. Tek bir konuyla ilgili hadisleri değişik lafızlarıyla tek bir yerde toplamakta ve hadisle ilgili kişisel hükmünü belirtmekte, ayrıca hadis ravileriyle ilgili de görüş belirtmektedir.[517]

43/22. *el-Bulğatu fî Ahâdîsi'l-Ahkâm mimmâ İttefeka Aleyhi eş-Şeyhân:* Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî'ye aittir. Müellif bu eserini, Nevevî'nin '*el-Minhâc*' adlı muhtasar fıkıh kitabının ahkâm hadislerini zikretmek için daha önce kaleme aldığı ve bundan önce zikredilen '*Tuhfetü'l-Muhtâc ilâ Edilleti'l-Minhâc'* adlı eserini, ilim talebesine kolaylık sağlasın diye kısaltarak kaleme

---

[515] Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân es-Sahâvî, **ed-Dav'ü'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi'**, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1992, c. 6, s.101-102.
[516] Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî, **el-Bulğatu fî Ahâdîsi'l-Ahkâm Mimmâ İttefaka Aleyhi eş-Şeyhân,** (thk. Muhyiddîn Necîb), Dâru'l-Beşâir, Dımeşk, 1411, s.6 ve 17.
[517] Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî, **Tuhfetü'l-Muhtâc ilâ Edilleti'l-**Minhâc, Dâru Hirâ, 1986, Mekke, c. 1, s.102-103.

almıştır.[518] Hadislerinin sayısı tekrarlarla birlikte 508, tekrarsız ve genellikle müttfakün aleyh olan fıkıh bâblarındaki hadisleri zikretmeye özen göstermiştir.[519] Bu eser Muhyiddîn Necîb'in tahkikiyle ilk olarak Dârü'l-Beşâir tarafından yayınlanmıştır.[520]

44/23. *el-Bedrü'l-Münîr fî Tahrîci'l-Ahâdîsi ve'l-Âsâri'l-Vâki'ati fi'ş-Şerhi'l-Kebîr:* Sirâcüddîn Ömer b. el-Mülakkın'e ait olan bu eser, Şâfiî ulemasından Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfi'î'nin *eş-Şerhu'l-Kebîr* olarak bilinen *Fethü'l-Azîz fî Şerhi'l-Vecîz* adındaki ahkâm hadislerinin tahricine yönelik telif edilmiş bir eserdir.

İbnü'l-Mülakkın, yedi cilt şeklinde yazdığı eserini daha sonra *Hülâsetü'l-Bedri'l-Münîr* adıyla muhtasar hale getirmiştir.[521]

45/24. *Takrîbü'l-Esânîd ve Tertîbü'l-Mesânîd:* Zeynüddîn Ebü'l-Fadıl Abdürrahîm b. el-Hüseyin el-Irâkî'nin (ö. 806) eseridir.[522] Oğlu Ebû Zür'a için muhtasar bir ahkâm hadisleri eseri yazmak için telif etmiştir. 416 hadis ihtiva etmekte, hadisin sıhhat ve zayıflığına bazen değinmekte, hadis *Sahîhayn*'de olmadığında bunu belirtmektedir.[523] Bu eserin yine müellif tarafından yazılmış ve Abdülkâdir Muhammed Alî tarafından tahkik edilmiş *et-Tesrîb* adında bir şerhi ve *Muhtasaru Takrîbi'l-Esânîd* adında bir muhtasarı bulunmaktadır.

46/25. *Bulûğü'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm:* İbn Hacer lakabıyla meşhur Şihâbüddîn Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî'nin eserlerinden biridir. Bu eseriyle ilgili olarak İbn Hacer, gerek ilim tahsiline yeni başlayan, gerekse de ilimde derinleşenlerin faydalanabilecekleri ve ezberleyebilecekleri ve şer'î hükümlerin hadisle ilgili delillerini kapsayan muhtasar bir eser olduğunu söylemektedir.[524] Eser, ahkâm hadisleri konusunda en fazla ilgiye mazhar olmuş eserlerden biridir. Eseri tahkik eden

[518] İbnü'l-Mülakkın, **el-Bulğatu fî Ahâdîsi'l-Ahkâm**. s.6.
[519] İbnü'l-Mülakkın, **el-Bulğatu fî Ahâdîsi'l-Ahkâm**. s.15.
[520] İbnü'l-Mülakkın, **el-Bulğatu fî Ahâdîsi'l-Ahkâm**, s.6.
[521] İbn Hacer, **et-Telhîsü'l-Habîr,** c. 1, s.116.
[522] Hâfız el-Irâkî, Zeynüddîn Abdurrahmân b. el-Hüseyin, **et-Takrîb fî Tahrîci Ahâdîsi Takrîbi'l-Esânîd ve Tertîbi'l-Mesânîd**, (thk. Hâlid b. Dayfillah eş-Şelâmî), Dâru'l-Müeyyid, 2004, Riyad, s.9.
[523] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te'sîliyye**, s.63.
[524] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, **Bulûğü'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm**, (thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl), Dâru'l-Kabs, Riyad, 2014, s.46-47

Mâhir Yâsîn el-Fahl, eserdeki hadis ve fıkıhla ilgili bazı eksikliklere dikkatleri çekmiştir.[525]

İbn Hacer bu eserinde, ahkâm hadisleri alanında yazılmış olan İbn Dakîk el-Îd'in *el-İlmâm* ve onun muhtasarı, İbn Abdilhâdî'nin (ö. 744) *el-Muharrer* adlı eserlerinden, ayrıca kendisinin *Fethü'l-Bârî*'si gibi eserlerden faydalanmıştır.[526] Bu eserini, Râfi'î'nin (ö. 623) *eş-Şerhu'l-Kebîr* adlı fıkıh kitabındaki ahkâm hadislerinin tahrici ve ta'likler için yazdığı eser olan *et-Telhîsü'l-Kebîr* adlı eserinin ardından bu *Bulûğü'l-Merâm* adlı eserini kaleme almıştır.[527] Kitabın sonunda "kitâbü'l-câmi'" adlı kısım var ve burada âdâb ile ilgili hadislere yer vermiştir. Sanki müellif bununla genelde ilim ehlinin özelde de fakihin sahip olması gereken âdâbı vurgulamak istemiştir. Eserde kimi baskılarda 1576 hadis,[528] kimi baskılarda da 1568 hadis bulunmaktadır. Bu sayı, kitabın baskılarına göre değişiklik arz etmektedir.[529]

Müellif, hadisleri fıkıh kitâb ve bâblarına göre tasnif etmiş, merfû' hadislerle yetinip çok az sayıda mevkûf hadise yer vermiştir. Senedleri zikretmeyip çoğunlukla en üst raviyle (er-râvî'l-a'lâ) ile yetinmiş, uzun hadisleri de, lafızlarında bir değişiklik yapmaksızın sadece mahallü'ş-şâhid kısmını zikrederek kısaltmıştır.[530] Hadisin bu kısmını zikretmekle eleştirildiği gibi, son derece muhtasar olup pek çok ahkâm hadisini ihtiva etmediği için de tenkide tabi tutulmuştur.[531] Hadislerin dereceleri ile ilgili olarak sabık âlimlerin görüşlerine yer verdiği gibi, kendi görüşünü de zikretmektedir. Tevâbi' durumundaki hadisleri, mutlakın takyidi, mücmelin tafsili, muğlakın izahı, tearuzun def'i vb. nedenler için zikretmektedir.[532]

Konusunda en tanınmış eserlerden birisi olup, Kahire ve Beyrut başta olmak üzere pek çok yerde basılmıştır.

---

[525] İbn Hacer, **Bulûğü'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm**, s.24-31.
[526] İbn Hacer, **Bulûğü'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm**, s.6-7.
[527] Kâdı el-Hüseyin b. Muhammed el-Mağribî, **el-Bedrü't-Temâm**, (thk. Alî b. Abdillah ez-Zeyn), Dâru Hicr, Kahire, 1994-2007, c. 1, s.5.
[528] Ferrâ, **Ahâdîsü'l-Ahkâm ve Eşheru Müellefâtihâ**, s.6.
[529] Abdullah b. Sâlih el-Fevzân, **Minhetü'l-Allâm fî Şerhi Bulûği'l-Merâm**, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad, 1427, c. 1, s.6.
[530] Fevzân, **Minhetü'l-Allâm fî Şerhi Bulûği'l-Merâm**, c. 1, s.6-7.
[531] İbnü'l-Kattân, **Beyânü'l-Vehmi ve'l-Îbhâm**, c. 1, s.166.
[532] Fevzân, **Minhetü'l-Allâm fî Şerhi Bulûği'l-Merâm**, c. 1, s.7.

47/26. *et-Telhîsü'l-Habîr fî Tahrîci Ahâdîsi'r-Râfi'î'l-Kebîr:* İbn Hacer'e ait olan bu eser de, Râfi'î'nin *eş-Şerhu'l-Kebîr*'indeki ahkâm hadislerinin tahrici için hazırlanmış bir eser olmakla birlikte, aslında mezkûr eserin hadislerinin tahriciyle ilgili hazırlanmış eserleri inceledikten sonra, bunlar arasından Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî eş-Şâfiî'nin, Râfî'îye ait *eş-Şerhu'l-Kebîr*'in hadislerinin tahricine yönelik telif ettiği *el-Bedrü'l-Münîr*'ini ihtisar edip bazı ilâvelerle birlikte oluşturulmuş bir eserdir.[533] İbn Hacer, *el-Bedrü'l-Münîr*'in bu kitaplar arasında daha geniş ve daha faydalı olduğunu, ancak pek çok tekrar ihtiva ettiğini, İbnü'l-Mülakkın'ın bu kendi eserine yaptığı *Hülâsetü'l-Bedri'l-Münîr* adlı muhtasar eserde ise, *el-Bedrü'l-Münîr*'deki pek çok fayda ve tenbihatın zail olduğunu belirtmekte, bunun için de *et-Telhîs*'i kaleme aldığını ifade etmektedir.[534]

İbn Hacer, bu eserini muhtasar olarak telif etmekle birlikte, asıl kaynak olan *el-Bedrü'l-Münîr*'deki makâsıd ve faydaların kaybolmamasına özen göstermiş, Zeylaî'nin *Nasbü'r-Râye*'si gibi kaynaklardaki hükümlerden faydalanmıştır. Hadis edebiyatıyla ilgili nev-i şahsına münhasır bazı yöntemleri uygulamasının yanı sıra, her hadisten sonra önemli fayda ve noktalara dikkatleri çekmektedir.[535]

eş-Şerhu'l-Kebîr'deki hadislerin tahrîci konusunda Ebü'l-Hüseyin Şehâbeddin Ahmed b. Aybek el-Hüsâmî, Şemseddin İbnü'n-Nakkâş (ö. 763), İzzeddin İbn Cemâ'a (ö. 767), Bedreddin ez-Zerkeşî, Şehâbeddin İbnü'l-Husbânî'nin *Şâfi'l-Ây fî Taḫrîci Aḥâdîsi'r-Râfiʿî* ve Celâleddin es-Süyûtî'nin de *Neşrü'l- 'Abîr fî Tahrîci Ahâdîsi'r-Râfiʿî* gibi âlimlerin eserleri bulunmaktadır.[536]

48/27. *Fethü'l-Allâm bi Şerhi'l-İ'lâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâm:* Ebû Yahyâ Zekeriyyâ el-Ensârî eş-Şâfiî'ye (ö. 920) ait olan bu eser, Alî Muhammed Mua'vved ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd tarafından tahkik edilerek Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından yayınlanmıştır. Bu eser, müellifin daha önce *el-İ'lâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâm* adında yazdığı mülahhas eserin şerhi niteliğinde telif ettiği bir eserdir. Şer'î ahkâma

[533] İbn Hacer, **et-Telhîsü'l-Habîr**, c. 1, s.115-116.
[534] İbn Hacer, **et-Telhîsü'l-Habîr**, c. 1, s.116.
[535] İbn Hacer, **et-Telhîsü'l-Habîr**, c. 1, s.109-110.
[536] Bilal Aybakan, "Râfiî, Abdülkerîm b. Muhammed", **DİA**, TDV, İstanbul, 2007, c. 34, s.395.

delil teşkil eden hadisleri, *Sahîhayn* ve onun dışındaki hadis kaynaklarından sahih ve sahihe yakın olan hadisleri sadece eserine almıştır. [537]

1.4.2.4.4. Hanbelî Mezhebi Ahkâm Hadisleri Eserleri

49/1. *Kitâbü'l-İlel:* Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs el-Hanzalî er-Râzî'ye (ö. 327) ait olan bu eser, bir komisyon tarafından tahkik edilmiştir. Yedi cilt haline gelen eser, daha sonra tek cilt halinde basılmıştır. Pek çok âlimin övgüsüne mazhar olan bu eserin önemli bir özelliği İbn Kesîr'in de dikkat çektiği gibi fıkıh bâblarına göre tanzim edilmiş olmasıdır.[538] San'atü'l-hadîs ile ilgili hususiyetleriyle birlikte diğer önemli bir özelliği ise, hadisin ta'lîli ve sıhhati konusunda muhaddisler, fukaha ve usûlcüler arasındaki farkı ortaya koymasıdır. Ayrıca akait ve ahkâm hadisleri konusundaki katılıkta imamların yöntemleri ile fezâil, rakâik ve ed'iye (bayramlar) gibi konularla ilgili hadislerdeki tesâhüllerini açıklamaktadır. Kitap, fıkıh bâblarına göre tanzim edilmiş olmakla birlikte bir kitâbı bâblara ayırmamıştır. Örneğin kitâbü's-salât bu baskının ikinci cildinin 36. sayfasından başlayıp 508. sayfaya kadar devam etmektedir.[539]

2840 hadis ihtiva eden ve fıkıh konularına göre tasnif edilen iki cilt halindeki bu eser Ebû Zür'a er-Râzî ile Ebû Hâtim er-Râzî'nin bu hadislerle ilgili fikirlerini kaydetmektedir, Eser, Abdullah b. Abdülmuhsin et-Tüveycirî tarafından yayımlanmıştır.[540]

50/2 *et-Tahkîk fî Ahâdîsi'l-Hilâf:* İbnü'l-Cevzî olarak tanınan Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî'nin (ö. 597) telif ettiği bir eserdir. Mes'ad Abdülhamîd Muhammed es-Sa'denî ve Muhammed Fâris tarafından tahkik edilmiştir. Fıkıh âlimleri arasında hadisten kaynaklanan ihtilaflara binaen bu

---

[537] Ebû Yahyâ Zekeriyyâ el-Ensârî eş-Şâfiî', **Fethü'l-Allâm bi Şerhi'l-İ'lâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâm**, (thk. Alî Muhammed Mua'vved ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, s.40-45.

[538] Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, **Kitâbü'l-İlel**, (thk. Komisyon), Yayınevi yok, 2006, s.127.

[539] İbn Ebû Hâtim **Kitâbü'l-İlel**, s.128-130.

[540] Raşit Küçük, "İbn Ebû Hâtim", **DİA**, TDV, İstanbul, 1999, c. 19, s.433.

eseri, muhtelefü'l-hadîs kapsamında telif etmiştir. Hadis ve fıkıh kitaplarının önemli kaynaklarındandır. [541]

Kitabındaki yöntemi şöyledir. Herhangi bir fıkıh meselesinde önce İmam Ahmed b. Hanbel'in görüşünü zikreder. Ardından diğer üç mezhep imamının görüşlerini zikreder. Bunlardan İmam Ahmed'in görüşüne uyanları ve muhalif olanları dile getirir. Ardından hem İmam Ahmed'in hem de diğer imamların delillerini aktarır. İmam Ahmed'e muhalif olanların hadis ve delillerini çürütme yoluna gider. Ki burada tarafsızlıktan uzak, önemli oranda mezhep taassubunda bulunur.[542] Eserin hem Hanbelî hem de diğer mezheplerin delillerini zikretmekle, pek çok ahkâm hadisi eserinde bulunmayan bir kapsamı ve kuşatıcılığına sahiptir.[543]

51/3. *Umdetü'l-Ahkâm min Kelâmi Hayri'l-Enâm (s.a.s.):* Takiyüddîn Ebû Muhammed Abdülğanî b. Abdilvâhid b. Alî b. Sürûr el-Makdisî el-Cemmâîlî'ye ait olan bu eser, ahkâm hadisleri ile ilgili yazılmış en kısa eserlerdendir. Buhâri ve Müslim'in *Sahihlerinde* muttefekun aleyh hadislerden seçme 419 ahkâm hadisini içermektedir. Ancak nadir de olsa Buhârî ve Müslim'den sadece birinin rivayet ettiği hadislere de yer vermiştir. Müellif bu eserinde senedleri hazf etmiş, hadisi rivayet eden sahabinin ve faydanın hasıl olması için az sayıda tabiinin adlarını zikretmiştir. Ardından kitabı, Hanbelî fıkıh kitaplarının konu sıralamasını esas alarak fıkıh bâblarına göre tertip etmiş; kitâbü't-tahâre ile başlamış ve kitâbü'l-i'tk ile bitirmiştir.[544] M. Emin Özafşar'a göre sadece ahkâm hadislerini ihtiva eden ilk eser Abdülğanî el-Makdisî'nin bu eseridir.[545]

---

[541] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, **et-Tahkîk fî Ahâdîsi'l-Hilâf**, (thk. Mes'ad Abdülhamîd Muhammed es-Sa'denî ve Muhammed Fâris), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, c. 1, s.4.
[542] İbnü'l-Cevzî, **et-Tahkîk fî Ahâdîsi'l-Hilâf**, c. 1, s.3-4.
[543] Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Abdülhâdî el-Makdisî, **Tenkîhü't-Tahkîk fî Ahâdîsü't-Ta'lîk**, (thk. Sâmî b. Muhammed b. Câdüllah-Abdülazîz b. Nâsır el-Hayânî), Dâru Edvâ'ü's-Selef, Riyad, 2007, c. 1, s.5.
[544] Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid el-Makdisî el-Cemmâîlî, **Umdetü'l-Ahkâm min Kelâmi Hayri'l-Enâm (s.a.s.)**, (thk. Mahmûd el-Arnâvût-Abdülkâdir el-Arnâvût), Dâru's-Sekâfetü'l-Arabiyye, 1988, Beyrut, s.9-10; Âl Mübârek Faysal b. Abdülazîz, **Hülâsetü'l-Kelâm alâ Ümdeti'l-Ahkâm**, Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı, Kuveyt, c. 1, s.14, https://d1.islamhouse.com/data/ar/ih_books/parts/ar_kholasat_Alkalam/ar_kholasat_Alkalam_02.pdf , (18.01.2019).
[545] Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s.46.

Umdetu'l-ahkâm incelendiğinde fıkhın temel konularını oluşturan 19 ana başlık ve 64 alt başlıktan oluştuğu görülmektedir. Eserde ibadetten muâmelâta, münâkehâttan mücâzâta (hudûd), me'kûlâttan meşrûbâta ve köle azât etmeye varıncaya kadar farklı konularla ilgili önemli hadisler bir araya getirilmiştir.[546]

1373 yılında Ahmed b. Muhammed Şâkir el-Mısrî'nin tahkikiyle '*el-Umde fî'l-Ahkâm fî Me'âlimi'l-Helali ve'l-Harami an Hayri'l-Enâmi Muhammedin (s.a.s.)*' adıyla basılmıştır. Muhammed Reşîd Rızâ edisyonu ile Kahire-1935; Muhammed Hâmid el-Fakî edisyonu ile Kahire-1952; Abdulkâdir Arnâvûd edisyonu ile Beyrut-1988'de birkaç kez basılmıştır.

52/4. *es-Sünenu ve'l-Ahkâm ani'l-Mustafâ Aleyhi Efdalü's-Salati ve's-Selâm:* Ziyaüddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Abdülvâhid el-Makdisî'ye (ö. 643) ait olan bu eser, Ebû Abdillah Hüseyin b. Ükkâşe tarafından tahkikle ilk defa basılmıştır.[547] Müellif, dönemindeki insanların ahkâm hadisleri konusunda bir eser yazması talebi üzerine bu eseri yazdığını belirtmiş ve onu ciddi bir titizlikle fıkıh konularına göre düzenlemiştir. Bazen mesela kitâbü't-tahare içinde kitâbü't-teyemmüm, kitâbü'l-hayz şeklinde kitâb içinde kitâb olarak taksimatta bulunmaktadır.[548] Fıkıh bâblarına göre taksimatı Hanbelî fıkıh kitaplarına göre yapmış ve bu yönüyle Hanbelî fıkhının sünnetten olan delillerinin tahricini yapan eser konumundadır.[549]

Bu eser, ahkâm hadisleri alanında yazılmış en iyi, en düzenli ve en faydalı eserlerden biridir. Müellifi, mahir bir muhaddis ve derinlikli bir fakih olarak 6400 civarında muteber ahkâm hadislerini toplamış ve düzenlemiştir. Bu yönüyle basılmış en büyük ahkâm hadisleri eseridir.[550]

---

[546] Yıldırım, "İbn Dakîki'l-Îd'in Hadis Şerhleri ve Bu Şerhlerdeki Metodu", s.51-52.
[547] Ebû Abdillah Ziyaüddîn Muhammed b. Abdülvâhid el-Makdisî, **es-Sünenu ve'l-Ahkâm ani'l-Mustafâ Aleyhi Efdalü's-Salati ve's-Selâm**, (thk. Ebû Abdillah Hüseyin b. Ükkâşe), Dâru Mâcid Useyrî, Cidde, 2004, c. 1, s.12.
[548] Ziyaüddîn el-Makdisî, **es-Sünenu ve'l-Ahkâm ani'l-Mustafâ Aleyhi Efdalü's-Salati ve's-Selâm**, c. 1, s.128-129.
[549] Ziyaüddîn el-Makdisî, **es-Sünenu ve'l-Ahkâm ani'l-Mustafâ Aleyhi Efdalü's-Salati ve's-Selâm**, c. 1, s.169.
[550] Ziyaüddîn el-Makdisî, **es-Sünenu ve'l-Ahkâm ani'l-Mustafâ Aleyhi Efdalü's-Salati ve's-Selâm**, c. 1, s.166-168.

53/5. *el-Müntekâ fi'l-Ahkâmi'ş-Şer'iyye min Kelâmi Hayri'l-Beriyye (s.a.s.):* Takiyüddîn Ahmed İbn Teymiyye'nin dedesi Ebü'l-Berekât Abdüsselâm b. Abdullah b. Ebî'l-Kâsım İbn Teymiyye el-Harrânî'nin (ö. 652) eseridir. Buhârî, Müslim *Sahihleri, Müsned Ahmed* ve dört *Sünen*'deki hadislerden seçtiğini ve bu hadisleri fıkıh bâblarına göre senedlerini zikretmeksizin düzenlediğini söylemektedir. Az miktarda da sahabenin sözleri yer almaktadır.[551] Bu eser, daha önce yazdığı *el-Ahkâmü'l-Kübrâ* adlı eserinden muhtasar hale getirdiği bir eserdir.[552] Toplamda 5029 hadis ihtiva etmektedir.[553] Muhibbuddin el-Hatib edisyonu ile Kahire'de basılmıştır.

Ebü'l-Berekât Abdüsselâm b. İbn Teymiyye'nin bu eserindeki yöntemini değerlendiren bir çalışma olarak Mekke'deki Ümmü'l-Kurâ Üniveritesinde yüksek lisans tezi olarak Muhammed b. Ömer b. Sâlim Bâzmûl tarafından hazırlanan *Mecdüddîn Ebü'l-Berekât Abdüsselâm İbn Teymiyye ve Menhecuhu fî Kitâbihi el-Müntekâ fi'l-Ahkâm* adında bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada *el-Müntekâ*'nın gerek rivayet gerekse de dirayet açısından takip ettiği yöntemler incelenmektedir. Bâzmûl'a göre *el-Müntekâ fi'l-Ahkâm*, ahkâm hadisleri konusunda yazılmış eserler arasında orta halka konumundadır. Kendisinden önceki eserlerden etkilendiği gibi, kendisinden sonraki pek çok eseri de etkilemiştir.[554]

54/6. *el-Muharrer fi'l-Hadîs:* İbnu Abdilhâdî namıyla meşhur olan Muhammed b. Ahmed el-Cemmâîlî'nin (ö. 744) eseridir. İbn Dekîk el-Îd'in *el-İlmâm* adlı eserinin muhtasar şekli olan bu eser pek çok ilave ve ta'likler içermektedir. *Kütüb-i Sitte*'nin yanı sıra *Müsnedu Ahmed, Sahîhu İbn Hüzeyme*, İbn Hibbân'ın *el-Envâ' ve't-Tekâsîm* adlı eseri, Hâkim'in *el-Müstedrek*'i, Beyhakî'nin *es-Sünen*'inden şer'î ahkâmla ilgili hadisleri bir araya getiren ve bunları fıkıh bâblarına göre düzenleyen muhtasar bir eserdir.[555] Hanbelî mezhebinin ahkâmda istifade ettikleri hadisleri konu

---

[551] Mecdüddîn Abdüsselâm b. Teymiyye el-Harrânî, **el-Müntekâ min Ahbâri'l-Mustafâ (s.a.s.)**, (thk. Muhammed Hâmid el-Fekî), el-Matba'tü'r-Rahmâniyye, Mısır, 1931, c. 1, s.3.
[552] Muhammed b. Ömer b. Sâlim Bâzmûl, **Mecdüddîn Ebü'l-Berekât Abdüsselâm İbn Teymiyye ve Menhecuhu fî Kitâbihi el-Müntekâ fi'l-Ahkâm**, (Basılamamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atu Ümmü'l-Kürâ, Külliyetü'd-Da'va ve Usûlid'd-Dîn, 1989, s.165.
[553] Ferrâ, **Ahâdîsü'l-Ahkâm ve Eşheru Müellefâtihâ**, s.6.
[554] Bâzmûl, **Mecdüddîn Ebü'l-Berekât Abdüsselâm İbn Teymiyye**, s.499.
[555] Muhammed b. Ahmed el-Cemâ'îlî, **el-Muharrar fi'l-Hadîs**, (thk. Âdil el-Hedbâ-Muhammed Allûş), Dâru'l-Atâ, Riyad, 2001, s.8 ve 31.

alan bu eser, Hanbelî mezhebinin dışındaki diğer mezheplerin delil saydıkları hadisleri de zikretmektedir.

Ahkâm hadisleri alanında yazılmış en dakik ve en nefis eserlerden biri olan bu eser, tertip açısından olmasa bile, hadis sağlamlığı açısından *Bulûğü'l-Merâm*'dan daha sağlam bir halde olmasına rağmen hak ettiği özeni pek görmemiş, bilinen bir şerhi yapılmamıştır. Bu yüzden ilim ehlinin ilgisini beklemektedir.[556]

55/7. *Tenkîhü't-Tahkîk fî Ahâdîsü't-Ta'lîk:* Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Abdülhâdî el-Makdisî'ye (ö. 744) ait olan bu eser, Sâmî b. Muhammed b. Câdüllah ve Abdülazîz b. Nâsır el-Hayânî tarafından tahkik edilmiştir.[557] Bu eser, İbnü'l-Cevzî'nin *et-Tahkîk fî Ahâdîsi'l-Hilâf* adlı eserinin şerhidir. Müellifin aynı zamanda bu alanda yazdığı '*el-Muharrer*' adında bir eseri de bulunaktadır.[558]

Müellif bu eserinde, mütekaddim imamların yöntemine göre hadislerin derecesini belirtmeye özen göstermekte gerek hadisler konusunda gerekse de fıkhî meseleler konusunda insafı elden bırakmamaktadır. Zeyla'î'nin *Nasbü'r-Râye*, İbn Hacer'in de *et-Telhîsü'l-Habîr*'iyle birlikte en önemli tahriç kitaplarından biri sayılmaktadır.[559] Öyle ki bu eser, hadislerin hükmünü belirlemede Zeyla'î'nin en önemli kaynaklarından biridir. Aynı zamanda Diyâ el-Makdisî'nin '*el-Muhtâre*' adlı eserinin bazı bölümleri ile İbn Teymiyye ve Mizzî'nin (ö. 742) bazı görüşlerinin muhafaza edilerek bugüne taşınmasına vesile olmuştur.[560] Bu eser, kaynaklarının asaleti ve sağlamlığı, anlamayı zorlaştırmayacak şekilde muhtasar olması, aktarılan bilgilerin tahkik edilmesi gibi özellikleriyle ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.[561]

56/8. *Kifâyetü'l-Müstekni' li Edilleti'l-Mükni':* **'***el-İntisâr fî Ahâdîsi'l-Ahkâm*' adıyla da meşhur olan bu eser, Ebü'l-Mehâsîn lakabıyla meşhur Cemâlüddîn

---

[556] Abdülkerîm b. Abdillah el-Hüdayr, **Keşşâfü'l-Kütüb**, https://shkhudheir.com/book-detector/2098069884 , (06.05.2020).
[557] Makdisî, **Tenkîhü't-Tahkîk fî Ahâdîsü't-Ta'lîk**, c. 1, s.5.
[558] Makdisî, **Tenkîhü't-Tahkîk fî Ahâdîsü't-Ta'lîk**, c. 1, s.5.
[559] Makdisî, **Tenkîhü't-Tahkîk fî Ahâdîsü't-Ta'lîk**, c. 1, s.6.
[560] Makdisî, **Tenkîhü't-Tahkîk fî Ahâdîsü't-Ta'lîk**, c. 1, s.221-222.
[561] Makdisî, **Tenkîhü't-Tahkîk fî Ahâdîsü't-Ta'lîk**, c. 1, s.220-221.

Yûsuf b. Muhammed b. Adillâh el-Merdâvî el-Makdisî el-Hanbelî'ye (ö. 769) aittir.[562] Hüseyin b. Ükkâşe b. Ramazân tarafından tahkik edilen kitap, 2005 yılında Dârü'l-Kiyân tarafından iki cilt halinde basılmıştır.

Eserin müellifi el-Merdâvî mukaddimede eserini, üzerinde çalışmak isteyen kimseye kolaylık sağlaması için fıkıh bâblarına göre tanzim ettiğini söylemiştir. Buradaki mevzubahis fıkıh bâbları, Hanbelî mezhebinde önemli fıkıh muhtasarlarından olan Muvaffiküddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî'nin *el-Mukni*' adlı eserindeki bâblardır.[563]

Eserin pek çok ahkâm hadisi eserlerinden ayrılan bir yönü gerek muhaddis ve gerekse fakihler için önemli bir konu olan pek çok hadisin derecesini, alanında otorite olan âlimlerin görüşlerine dayanarak ortaya koymasıdır.[564] Eser, 1778 ahkâm hadisi ihtiva etmekte ve müellifi, bu hadisleri ana hadis kaynaklarından uzman bir fakih gibi eleyerek tespit etmiştir.[565] Hadisleri zikretmenin yanı sıra, sıhhat derecelerini de zikretmiş, hadisin varsa değişik lafızlarını da kaynaklarını belirterek aktarmış orta büyüklükte bir eserdir.[566]

57/9. *el-İhkâm fi'l-Helali ve'l-Haram*: İbrâhîm b. Abdirrahmân b. Hamdân el-Anebtâvî el-Makdisî'ye (ö. 784) ait olan bu eserde müellif, Kadı Cemâlüddîn el-Merdâvî'nin *el-İntisâr* adlı eserini ihtisar yapmıştır.[567]

58/10. *Mecmû'ü'l-Hadîs alâ Ebvâbi'l-Fıkhi:* Muhammed b. Abdülvahhâb en-Necdî'ye (ö. 1792) ait olan bu eser, Hâlîl İbrâhîm Mollâ Hâtır ve Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân tarafından tahkik edilmiştir. Ebü'l-Berekât Abdüsselâm b. Abdullah b. Ebî'l-Kâsım el-Harrânî İbn Teymiyye'nin *el-Müntekâ fi'l-Ahkâmi'ş-Şer'iyye min*

---

[562] Muhammed b. Abdillâh b. Humeyd en-Necdî, **es-Sühübü'l-Vâbile alâ Darâihi'l-Hanâbile**, (thk. Bekir b. Abdillâh Ebû Zeyd-Abdürrahmân b. Süleymân el-Üseymîn), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996, s.1177-1179.

[563] Cemâlüddîn Yûsuf b. Muhammed b. Adillâh el-Merdâvî el-Makdisî el-Hanbelî, **Kifâyetü'l-Müstekni' li Edilleti'l-Mukni'**, (thk. Ebû abdillâh Hüseyin b. Ükkâşe b. Ramazân), Dâru'l-Keyân, Riyad, 2005, c. 1, s.68.

[564] Ebü'l-Mahâsîn, **Kifâyetü'l-Müstekni' li Edilleti'l-Mükni'**, c. 1. s.68-69.

[565] Ebü'l-Mahâsîn, **Kifâyetü'l-Müstekni' li Edilleti'l-Mükni'**, c. 1. s.40.

[566] Cemâlüddîn Ebü'l-Mehâsin Yûsuf b. Muhammed b. Abdillah el-Merdâvî, **el-İntisâr fî Ahâdîsi'l-Ahkâm – Kifâyetü'l-Müstenki' li Edilleti'l-Mükni'**, (thk. Ebû Abdillah, Hüseyin b. Ukkâşe b. Ramazân), Dâru'l-Keyân, Riyad, 2005, c. 1, s.40-41.

[567] İbn Humeyd, **es-Sühübü'l-Vâbile alâ Darâihi'l-Hanâbile**, c. 1, s.36-37.

Kelâmi Hayri'l-Beriyye (s.a.s.) adlı eserinden esinlenerek telif edilmiş olan bu eserde, tabiînin rivayetleri ve müçtehit imamların fetvalarının dışında, fıkıh bâblarına göre tertip edilmiş merfû' ve mevkûf olarak 4.600 hadis bulunmaktadır. Ancak ferâiz, miras gibi bazı kısımlar bulunmadığı gibi, esere ait bir mukaddime de bulunmamaktadır. Pek çok yerde icma da aktarılmaktadır. Müellifin, İbn Teymiyye el-Cedd'in *el-Müntekâ* ve İbn Kudâme'nin *el-Muharrer* adlı eserlerinden önemli oranda istifade ettiği görülmektedir.[568]

59/11. ***Fethu Zî'l-Celâli ve'l-İkrâmi bi Şerhi Bulûği'l-Merâm:*** Muhammed b. Sâlih el-Useymîn'e (ö. 2001) ait olan bu eser, yakın dönemde *Bulûğü'l-Merâm*'a yapılmış şerhlerden biri olup, el-Useymîn'in ders halkalarında kaydedilen 280 banttaki ses kayıtları bir araya getirilerek oluşturulmuştur.[569] Bu şerh; kolay ve anlaşılır bir üsluba sahip olması, hadislerin sıhhat derecelerini ortaya koyması, sadece İbn Hacer'in zikrettiği delille yetinmemesi, herhangi bir mezhebe bağlı kalmaksızın âlimlerin görüşlerini detaylı bir şekilde ele alması, fıkıh kaideleri ve kıyas yoluyla çağdaş sorunları irdelemesi, yeni fetvaları zikretmesi, şeriatın maksatlarından hareketle şer'î hükümlerdeki hikmetleri dile getirmesi, eğitim yöntemlerinden tartışma ve müracaat yönteminden hareketle talebelerin anlamalarını sağlaması, fıkhî görüşler arasında delillere dayalı olarak tercihte bulunması ve muhaddislerle fakihlerin yöntemini birleştirmesiyle ön plana çıkmaktadır.[570]

60/12. ***Tevzîü'l-Ahkâm min Bulûği'l-Merâm:*** Abdullah b. Abdurrahmân el-Bessâm'a (ö. 2002) ait olan bu eser, hadislerin tahriçleri ve derecelerinin beyanının yanı sıra fıkhî hükümler konusunda ayrıcalıklı bir konumdadır. Müellifinin son dönem âlimlerinden olmasına bağlı olarak 1423/2000 yılına kadar, İslam İşbirliği Teşkilatı'na bağlı el-Mücemmâ'ü'l-Fıkhî, Suudi Arabistan'ın Hey'etu Kibâri'l-Ulemâ' ve Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî'ye bağlı el-Mücemmâ'ü'l-Fıkhî'den sadır olan fıkıh

---

[568] Muhammed b. Abdülvahhâb en-Necdî, **Mecmû'ü'l-Hadîs alâ Ebvâbi'l-Fıkhi**, (thk. Hâlîl İbrâhîm Mollâ Hâtır-Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân), el-Merkezü'l-İslâmî, s.2-4.

[569] Muhammed b. Sâlih el-Useymin, **Fethu Zî'l-Celâli ve'l-İkrâmi bi Şerhi Bulûği'l-Merâm**, (thk.Sübhî b. Muhammed Ramazan-Ümmu İsrâ bnt Arafe Beyyûmî), el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Kahire, 2006, c. 1, s.17.

[570] Useymin, **Fethu Zî'l-Celâli ve'l-İkrâmi bi Şerhi Bulûği'l-Merâm**, c. 1, s.8-10.

kararlarını da dikkate alarak bu kitabında yer vermiş ve bu karar ve fetvaları uygun olan bâblara yerleştirmiştir.[571]

61/13. ***Fıkhü'l-İslâm Şerhu Bulûğü'l-Merâm min Cemi' Edilleti'l-Ahkâm:*** Abdülkâdir Şeybe el-Hamed'e (ö. 2019) ait olan bu eser, ilim talebesine yönelik *Bulûğü'l-Merâm*'a yapılmış kolay bir şerhtir.[572]

62/14. ***el-İfhâm fî Şerhi Bulûği'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm:*** Abdülazîz b. Abdillah er-Râcihî'ye ait olan eser, İbn Hacer'in *Bulûğü'l-Merâm* adlı eserinin haşiyelerinden biridir.[573]

63/15. ***Teshîlü'l-İlmâm bi Fıkhi'l-Ahâdîsi min Bulûği'l-Merâm:*** Sâlih b. Fevzân el-Fevzân'a ait olan bu eser her bâb ve her mesele ile ilgili delilleri barındıran, fıkıh meselelerini delilleriyle birlikte zikreden, metin olarak ezberlenmesi kolay bir eserdir.[574]

64/16. ***Minhetü'l-Allâm fî Şerhi Bulûği'l-Merâm:*** Abdullah b. Sâlih el-Fevzân'a ait olan bu eser, *Bulûğü'l-Merâm*'ın şerhlerinden biridir. Hadis edebiyatına dair kimi özelliklerinin yanı sıra, hadislerden fıkhî istinbat konusunda, konunun fıkhü'l-hadis olduğu düşüncesinden hareketle hadisteki fıkıh konularıyla yetinmiş, genel fıkıh konularına girmemiştir. Fıkıh konularıyla ilgili kaynakları da ayrıca zikretmiştir.[575]

1.4.2.4.5. Zeydiyye Mezhebi Ahkâm Hadisleri Eserleri

65/1. ***Usûlü'l-Ahkâm fi'l-Helâli ve'l-Harâm:*** el-Mütevekkil Alâllâhi Ahmed b. Süleymân b. Muhammed b. el-Mutahhar b. Alî'ye (ö. 566) ait olan bu eser, Abdullah b. Hamûd el-Azzî tarafından tahkik edilmiştir. Bu eser, Zeydiyye imamlarından el-Hâdî Yahyâ b. el-Hüseyin b. el-Kâsım'a (ö. 298) ait *el-Ahkâm fî'l-Helâli ve'l-Harâm*

---

[571] Abdullah b. Abdurrahmân el-Bessâm, **Tevdîü'l-Ahkâm min Bulûği'l-Merâm**, Mektebetü'l-Esedî, 2003, Mekke, c. 1, s.4.
[572] Abdülkâdir Şeybe el-Hamed, **Fıkhü'l-İslâm Şerhu Bulûğü'l-Merâm min Cemi' Edilleti'l-Ahkâm**, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'an, Beyrut, 2011, c. 1, s.3.
[573] Abdülazîz b. Abdillah er-Râcihî, **el-İfhâm fî Şerhi Bulûği'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm**, Dâru'l-Âsime, Riyad, 2005, c. 1, s.
[574] Sâlih b. Fevzân el-Fevzân, **Teshîlü'l-İlmâm bi Fıkhi'l-Ahâdîsi min Bulûği'l-Merâm**, Dâru'l-İmâm Ahmed, Kahire, 2006, c. 1, s.10-11.
[575] Fevzân, **Minhetü'l-Allâm fî Şerhi Bulûği'l-Merâm,** c. 1, s.7-8.

adlı kitabın delillerine yönelik hazırlanmış bir eserdir. Ehl-i Beyt, sahabe ve tabiînden gelen rivayetler, fakihlerin ihtilafları, tarafların delilleri, ihtilaf edilen konular, bu ihtilafların illetleri ve sebepleri ve bu görüşler arasında tercih edileni zikretmiştir.[576]

66/2. *Sübülü's-Selâm Şerhu Bulûği'l-Merâm:* Muhammed b. İsmâ'îl es-Sanâ'nî'ye (ö. 1182) ait olan bu eser, Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî tarafından tahkik edilmiştir. Bu eser, el-Kâdı el-Hüseyin b. Muhammed el-Mağribî'nin, *Bulûğü'l-Merâm* için yazdığı şerh olan *el-Bedrü't-Temâm* adlı eserin muhtasar halidir. Ancak Sanâ'nî'nin bu eseri, mezkûr şerhten ve *Bulûğü'l-Merâm*'ın diğer tüm şerhlerinden daha fazla kabul görmüştür. Rivayet ve dirayeti son derece dengeli bir şekilde ele almış, mezhepler arası mukayeseli bir fıkıh kitabıdır. Pek çok mukayeseli eser gibi sadece delil ve görüşleri serdetmekle yetinmemekte, aynı zamanda bu görüşleri deliller ışığında belli bir değerlendirmeden geçirdikten sonra, aralarında en çok takdire şayan olanı ortaya koymaktadır. Elbânî'nin tahkiki de, gerek hadis gerekse de fıkıh edebiyatı açısından önemli katkılar sunmuştur.[577]

67/3. *Neylü'l-Evtâr Şerhu Müntekâ'l-Ahbâr:* Muhammed b. Âlî b. Muhammed eş-Şevkânî'ye ait olan bu eser, Takiyüddîn Ahmed İbn Teymiyye'nin dedesi Ebü'l-Berekât Abdüsselâm b. Abdullah b. Ebî'l-Kâsım el-Harrânî İbn Teymiyye'nin *el-Müntekâ fi'l-Ahkâmi'ş-Şer'iyye min Kelâmi Hayri'l-Beriyye (s.a.s.)* adlı eserine yapılan en meşhur şerh olmasının yanı sıra, fıkhî hükümlerin ahkâm hadislerine bağlı olarak ele alınması konusunda ve eğitiminde de en önemli kaynaklardan biri sayılmaktadır.[578]

Eserin öne çıkan bazı özellikleri şöyledir: Hadislerin tahricini detaylı bir şekilde yapmakta, tartışmakta ve hükmünü belirlemektedir. Bunda daha çok İbn Hacer'in *et-Telhîsü'l-Habîr* adlı eserine dayanmaktadır. Hadislerin garîp lafızlarını açıklar. Hadislerden istinbat edilen hükümleri, hadisin delalet şeklini, sahabe, tabiîn ve âlimlerin konuyla ilgili görüşlerini zikrettikten sonra, cumhur ulemaya muhalefet

---

[576] el-Mütevekkil Alallâhi Ahmed b. Süleymân b. Muhammed b. el-Mütahhar, **Usûlü'l-Ahkâm fî'l-Helâli ve'l-Harâm**, (thk. Abdullah b. Hamûd el-Azzî), Müessetü'l-İmâm Zeyd b. Alî es-Sekâfiyye, Ammân, c. 1, s.41.

[577] Muhammed b. İsmâîl es-Sanâ'nî, **Sübülü's-Selâm Şerhu Bulûği'l-Merâm**, (thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî), Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad, 2006, c. 1, s.7-9.

[578] Kahtân Abdurrahmân ed-Dûrî, **Safvetü'l-Ahkâm min Neyli'l-Evtâr ve Sübüli's-Selâm**, Kitâb Nâşirûn, Beyrut, 2017.

şeklinde bile olsa bu görüşler arasında tercihte bulunur. Ayrıca usûlü'l-fıkh kaidelerini istinbat eder, usûl âlimlerinin görüşlerini serdeder ve bunları fer'î konulara uygular.[579]

68/4. *Şifâü'l-Evâm fî Ahâdîsi'l-Ahkâm li't-Temyîzi Beyne'l-Halâli ve'l-Harâm:* el-Hüseyin b. Bedriddîn Muhammed b. Yahyâ el-Heravî ez-Zeydî'ye (ö. 662) ait olan bir eserdir. Müellif, helal ile haramı birbirinden ayırt eden ahkâmla ilgili, sened ve metin açısından sahih olan hadisleri bir araya getirmeye çalıştığını söylemektedir.[580] Şevkânî'nin, *Neylü'l-Evtâr*'dan sonra hicri 1213 yılında bu kitaba yönelik haşiye şeklinde *Veblü'l-Gamâm Hâşiye alâ Şifâ'i'l-Evâm* adında yazdığı bir eseri bulunmaktadır. *Şifâü'l-Evâm* adlı esere usûl, hadis ve dil açısından tenkit amaçlı yazılıp Şevkânî'nin fıkıh, hadis vb. konulardaki kişisel görüşlerini yansıtan müellifin en güzel eserlerindendir.[581]

69/5. *Fethü'l-Ğaffâr el-Câmi' li Ahkâmi Sünneti Nebiyyinâ el-Muhtâr (s.a.s):* el-Kâdı el-Hasan b. Ahmed b. Yûsuf b. Muhammed er-Rübâ'î es-San'ânî'ye (ö. 1276) ait bir eserdir. Kendisi Şevkânî'nin talebelerindendir.[582] Eserin müellifi, değişik kaynaklardan dağınık bir halde bulunan ahkâm hadislerinin bir yerde toplanması için, bu alandaki '*el-Müntekâ*" adlı eseri baz alarak, ama diğer pek çok ahkâm hadisleriyle ilgili eserlerden de istifade ederek bu eseri kaleme aldığını dile getirmektedir. Bir hadisi, barındırdığı fıkhî hükümlerden ötürü birden fazla yerde zikretme ihtiyacı duyduğunu aktarmaktadır.[583] İhtiva ettiği hadis sayısı 6535'dir. Dört cilt halinde Dâru Âlemi'l-Fevâid tarafından basılmıştır.

1.4.2.4.6. Zâhirîyye Mezhebi Ahkâm Hadisleri Eserleri

70/1. *el-Müntahabü'l-Müntekâ:* Ebû Ca'fer Ahmed b. Ebî Mervân el-İşbîlî'nin (ö. 549) eseridir. Zâhirî mezhebinden olup Abdülhak el-İşbîlî'nin hocalarındandır.[584] Ebû Ca'fer bu eserinde, musannef ve müsned türü eserlerde

---

[579] Muhammed b. Âlî eş-Şevkânî, **Neylü'l-Evtâr Şerhu Müntekâ'l-Ahbâr**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, c. 1, s.9.
[580] ez-Zirikilî, **el-A'lâm**, c. 2, s.255; el-Hüseyin b. Bedriddîn Muhammed b. Yahyâ el-Heravî, **Şifâü'l-Evâm fî Ahadîsi'l-Ahkam**, https://alkindi.ideo-cairo.org/manifestation/113810, Cem'iyetu Ulemâi'l-Yemen, 1996, (01.02.2022).
[581] Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, **Veblü'l-Gamâm Hâşiye ʿAlâ Şifâʾi'l-Evâm**, (thk. Muhammed Sübhî Hasan Hallâk), Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1416, s.4-5.
[582] Şevkânî, **el-Bedrü't-Tâli'**, s.194-195.
[583] Hasan b. Ahmed er-Rubâ'î, **Fethü'l-Ğaffâr el-Câmi' li Ahkâmi Sünneti Nebiyyinâ el-Muhtâr**, Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekke, 1427, s.3-7.
[584] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. 20, s.249.

dağınık halde bulunan hadisleri cem‘ etmiştir. Talebesi Abdülhak el-İşbîlî bu minval üzere kendi eserlerini telif etmiştir.[585]

71/2. *el-Muhallâ:* Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî’nin (ö. 456) eseri olan bu kitap, rivayetlerin fıkhî değerlendirmesini yapanlardandır. İbn Hazm, *el-Muhallâ*’da ilk olarak konuları daha sonra ilgili ayet ve hadisleri zikrettikten sonra hadislerin fıkhî değerlendirmelerini en sona bırakmaktadır. Konu ile ilgili rivayetleri mezhep imamlarının değerlendirmeleriyle detaylandırmakta, imamların değerlendirmelerinden sonra tercihini ve sebebini açıklamaktadır. Görüşlerini açıklarken konunun başındaki rivayetlere de yer vermektedir.[586]

1.4.2.4.7. Müelliflerinin Belli Bir Mezhebe İzafe Edilemediği Ahkâm Hadisleri Eserleri

72/1. *Tehzîbü’l-Âsâr ve Tafsîlu Me‘ânî’s-Sâbit An Resulillâhi min’l-Ahbâr:* Ahkâm hadisleri konusunda yazılan ilk derli toplu eserin İbn Cerîr et-Taberî’ye (ö. 310) ait *Tehzîbü’l-Âsâr ve Tafsîlu Me‘ânî’s-Sâbit An Resulillâhi mine’l-Ahbâr* adlı eser olduğu anlaşılmaktadır. Müsned tekniği üzerine yazılmış olan bu eser, adından da anlaşılacağı üzere müellif, hadislerde geçen kelimelerin anlam ve izahlarını yapmış, sahih kabul ettiği hadislere yer vermeye özen göstermiştir. Sahih olmayan hadislere yer vermesi ise birilerinin kendi görüşlerini teyit etmek veya başkalarının görüşlerini çürütmek için kullanmalarından ötürü olup, dini bir konuda istişhad amaçlı zikretmemiştir. Tamamlamasına ömrünün kifayet etmediği bu eser, bu haliyle bile hadis ve fıkıh âlimlerinin baş ucu kaynaklarından biri sayılmaktadır. İbn Hacer *Fethü’l-Bâri* ve *Tehzîbü’t-Tehzîb* vb. eserlerinde, İbnü’t-*Türkmânî* (ö. 750) *el-Cevherü’n-Nakiyy fi’r-Reddi alâ el-Beyhakî* adlı eserinde bu kaynaktan çokça nakilde bulunmaktadır.[587] Tâcüddîn es-Sübkî de, Taberî’nin bu eseriyle ilgili olarak onun önemli kitaplarından biri olduğunu, her hadisi illeti ve tarikleriyle ele aldığını ve her

[585] Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdirrahmân el-İşbîlî, **el-Ahkâmü’ş-Şeri‘yyetü’l-Kübrâ**, (thk. Ebû Abdillah Hüseyin b. Ükkâşe), Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 2001, c. 1, s.15.
[586] Öztoprak, “Ahkâm Hadis Kitaplarında Rivayetlere Yer Verme Şekilleri”, s.51.
[587] Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Tehzîbü’l-Âsâr ve Tefsîlu Me‘ânî’s-Sâbit an Resulillâhi min’l-Ahbâr**, (thk. Mahmûd Muhammed Şâkir), Matba‘atü’l-Medenî, Kahire, c. 1, s.7. (Mukaddime).

hadisin içerdiği sünen ve fıkhını, âlimlerin bunlarla ilgili ihtilaflarını ve delillerini, ayrıca hadislerin anlamlarını ve garip lafızlarını ele aldığını dile getirmektedir.[588]

73/2. *el-Müntekâ:* Ebû Muhammed Abdullah b. Alî b. el-Cârûd en-Nisâbûrî'nin (ö. 308) eseridir. Zehebî bu eserle ilgili şöyle diyor: "Ahkâm ile ilgili tek cilt halindeki *el-Müntekâ fî's-Sünen* adlı eserin müellifidir. Hadisleri hasen hadis derecesinden asla aşağıda değildir.[589] Buhârî ve Müslim'den nadiren ayrıldığı sekiz yüz hadis, toplamda ise 1114 hadis içermekte (bazı baskılarda hadis sayısı 1131'dir) ve hadis tashihinde esas kabul edilen eserlerdendir.[590] Eserini 28 kitâb ve 131 fıkıh bâbı şeklinde tasnif etmiştir. Hadislerinin 934'ü sahih, 84'ü hasen lizâtihi, 96'sı ise hasen li gayrihi hükmündedir.[591] Sahabe ve tabiîn görüşlerine yer vermeyip sadece merfû' hadisleri zikretmiştir.[592]

İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve İmam Ahmed'in öğrencilerinin öğrencilerinden olan İbnü'l-Cârûd, hadisleri, hocalarının senedleriyle vermektedir.[593] *el-Müntekâ,* hadis alanında bu dalın gelişmesi ve bu tür eserlerin oluşmasına öncülük etmiştir. Müellifi, ihtiva ettiği hadisler konusunda iki şartı öne sürmüştür. 1. Hadislerin konusu: Bu eserlerde sadece ahkâm hadisleri veya bu alana hizmet eden hadisler yer almaktadır. 2. Sadece merfu' olan hadisler yer almaktadır.[594]

Ahkâm hadislerine münhasır yazılmış en eski eserlerden biri olan bu eser, hicri üçüncü asrın sonlarında telif edilmiş ve kendisinden sonra yazılan bu minvaldeki eserlerin önünü açmıştır. Kâsım b. Esbâğ'ın *el-Müntekâ*'sı da bunlardan biridir.[595] *el-Mürtekâ fî Şerhi'l-Müntekâ* adında Ebû Amr el-Endelüsî'ye (ö. ?) ait bir şerhi bulunmaktadır.

---

[588] Sübkî, **Tabakâtü'ş-Şâfiîyye el-Kübrâ**, c. 3, s.121.
[589] Zehebî, **Siyeru A'lami'n-Nübelâ**, c. 14, s.239-240.
[590] İlmî, **Ümmehâtu Kütübi'l-Hadîsi ve Menâhicü't-Tasnîfi İnde'l-Muhaddisîn**, s.11; el-Mütayrî, **Târîhü Tedvîni's-Sünneti ve Şübuhâtü'l-Müsteşrikîn**, s.184.
[591] Muhammed b. Abdülkerîm b. Ubeyd, **el-İmâm el-Hâfız İbnü'l-Cârûd ve Kitâbuhu el-Müntekâ**, https://www.alukah.net/culture/0/32805/ , (05.05.2020).
[592] Muhammed b. Abdülkerîm İbn Ubeyd, **el-İmâm el-Hâfız Abdullah b. el-Cârûd en-Nîsâbûrî ve Eseruhu fî's-Sünneti'n-Nebeviyye**, Dâru İmâmi'd-Da've, Riyad, 1426, s.54.
[593] Ebû İshâk el-Haveynî el-Eserî, **Gavsü'l-Mekdûd bi Tahrîci Müntekâ İbni'l-Cârûd**, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1988, c. 1, s.9-14.
[594] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te'sîliyye**, s.47.
[595] Mütayrî, **Târîhu Tedvîni's-Sünneti ve Şübuhâtü'l-Müsteşrikîn**, s.184.

74/3. *es-Sahîhü'l-Müntekâ:* Ebû Alî Saîd b. Osmân b. Saîd b. es-Seken el-Bağdâdî el-Mısrî'ye (ö. 353) ait olan bu eser, *es-Sünenü's-Sihâhü'l-Me'sûre An Resûlillâh (s.a.s.)* adıyla da anılmaktadır.[596] Müellif bu eserinde Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin (ö. 303) şartlarına uygun olarak ahkâma dair sahih hadisleri, senedlerini hazfederek bir araya getirmeye çalışmıştır. Sahih gördüğü ahkâma dair ihtiyaç duyulan tüm rivayetleri bu eserinde toplamaya azmetmiştir.[597]

Bu eseri ahkâm hadislerine münhasır olup hadis senedleri zikredilmemiş ve fıkıh bâblarına göre tertip edilmiştir. İbn Hazm bu eseri, hadis kitapları arasında ilk sıraya koymuştur.[598] Bu eserinde hadis naslarını ve fakihlerin üzerinde icma ettiği veya bazılarının delil olarak gösterdiği fıkhî delillere münhasır kılmıştır. Endülüs'te meşhur olan İbn Esbâğ'ın *el-Müntekâ'*sıyla aynı dönemde Mısır'da bu eser telif edilmiştir. [599]

75/4. *Beyânü'l-Vehmi ve'l-Îbhâmi'l-Vâkia'yeni fî Kitâbi'l-Ahkâm*: *İbnü'l-*Kattân, Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Abdülmelik el-Fâsî'ye (ö. 628) ait olan bu eser, Hüseyin Âyet Saîd tarafından, Fas'ın Marakeş Üniversitesi Külliyetü'l-Âdâb ve'l-Ulûmi'l-İnsâniyye'de doktora tezi şeklinde yapılan tahkikin Dâru Tayyibe tarafından 1997 yılında altı cilt halinde basılmış halidir. Bu eser, İbnü'l-Kattân'ın, Abdülhakk el-İşbîlî'nin (İbnü'l-Harrât) *Kitabu'l-Ahkâm el-Kübrâ*'sına, sened, metin ve istidlal açısından var olduğunu düşündüğü eksikliklere dikkat çekmek ve tamamlamaya matuf olarak reddiye niteliğinde telif edilmiştir.[600]

İbnü'l-Harrât'ın *el-Aḥkâmü'l-Vüsṭâ* adlı eserinde bir araya getirdiği ahkâm hadislerinde görülen rivayetle ilgili hatalar on iki bâbda, dirâyetle ilgili olanlar ise yirmi bir bâbda ele alınmıştır. Zehebî, İbnü'l-Kattân'ın bu tenkitlerin çoğunda haksız olduğunu göstermek üzere *er-Reddu alâ İbn'i-Kattân fî Kitâbihi Beyânü'l-Vehm ve'l-Îbhâm* adında bir reddiye kaleme almıştır.[601]

---

[596] Celâlüddîn Abdürrahmân b. Bekîr el-Hüdayrî es-Suyûtî, **Tabakâtü'l-Hüffâz**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, s.379; ez-Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. 16, s.117.
[597] Kettânî, **er-Risâletü'l-Mustatrafe,** c. 2, s.25-26.
[598] Ebû Şehbe Muhammed b. Muhammed, **el-Vasît fî Ulûmi ve Müstalahi'l-Hadîs**, Âlemü'l-Ma'rife, Cidde, s.249
[599] Mütayrî, **Târîhu Tedvîni's-Sünneti ve Şübuhâtü'l-Müsteşrikîn**. s.185.
[600] İbnü'l-Kattân, **Beyânü'l-Vehmi ve'l-Îbhâm**, c. 1, s.13-16.
[601] İsmail Hakkı Ünal, "İbnü'l-Kattân el-Mağribî", **DİA,** TDV, İstanbul, 2000, c. 21, s.108.

76/5. *Mişkâtü'l-Mesâbîh:* Muhammed b. Abdillah el-Hatîb et-Tebrîzî (ö. 741) tarafından Ferrâ el-Begavî'ye ait *Meşâbîḥu's-Sünne*'yi tamamlamak için yazılan bu eser, Nâsirüddîn el-Elbânî tarafından tahkik edilmiş ve el-Mektebü'l-İslâmî yayın evinden üç cilt halinde yayınlanmıştır.[602] Bu eserin otuza yakın şerhi bulunmaktadır.[603]

Bu esere ayrıca son dönemde yapılan şerhler de bulunmaktadır. Ubeydullah b. Muhammed Abdisselâm el-Mübârekfûrî'nin (ö. 1993) *Mir'âtü'l-Mefâtîh bi Şerhi Mişkâtü'l-Mesâbîh* adlı eser ile Abdüsselam el-Medenî'ye (ö. 2017) ait *et-Ta'lîkü'l-Melîh alâ Mişkâti'l-Mesâbîh* adlı eserleri bunlardan ikisidir. Ehl-i hadisin fıkhı için yakın dönemde yazılmış önemli eserlerden olan bu şerhlerin müellifleri son dönem Hint ulemasındandır.[604]

77/6. *el-Ahkâm el-Kübrâ:* el-Beyâşî el-Mağribî'ye (ö. ?) ait olan bu esere İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*'nin mukaddimesi *Hedyü's-Sârî*'de değinmekte ve ondan bazı nakillerde bulunmaktadır.[605]

78/7. *el-Bedrü't-Temâm Şerhu Bulûğü'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm:* el-Kâdı el-Hüseyin b. Muhammed el-Mağribî'ye (ö. 1119) ait olan bu eser, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Bulûğü'l-Merâm*'ına yapılan şerhlerden biridir. İbn Hacer'in, mezkûr eserinde bazı hadislerle ilgili genel bilgiler verip izahat getirmemesine mebni olarak bu tür izahatları gerekçeleriyle birlikte yapmak, ayrıca hadisten mantûk veya mefhum olarak anlaşılan hükümleri ve sahabe, tabiîn ve bütün mezheplerden müçtehitlerin görüşlerini, herhangi bir mezhebe taraf olmaksızın ortaya koymak için bu eser telif edilmiştir.[606]

79/8: *Fethü'l-Allâm li Şerhi Bulûği'l-Merâm:* Ebü'l-Hayr Nûrü'l-Hasan b. Sıddîk b. Hasan Hân el-Kannevcî'ye (ö. 1336)) ait olan bu eser, Sanâ'nî'nin *Sübülü's-Selâm* adlı eserinin kısaltılmış halidir. Bazı lafızların izahı ve anlamlarının beyanına

---

[602] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Alî b. Muhammed el-Hatîb et-Tebrîz, **Mişkâtü'l-Mesâbîh**, (thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1979, s.3-4.
[603] Beydâvî, **el-İ'lâm ani'l-Kütübi'l-Müellefe fî'l-Ahkâm**, s.11-13.
[604] Râşid Hasan el-Mübârekfûrî, **Kitâbu "et-Ta'lîkü'l-Melîh alâ Mişkâti'l-Mesâbîh"**, http://www.thefreelancer.co.in/ar/?p=147 , (07.05.2020).
[605] İbn Hacer, **Hedyü's-Sârî**, s.235.
[606] Mağribî, **el-Bedrü't-Temâm**, c. 1, s.5-6.

yer verilmiş, ayrıca Zeydiyye'nin fıkıh kollarından olan Hâdeviyye'nin görüşleri hazf edilmiş ve gereken yerlerde bazı ilavelerde bulunulmuştur.[607]

80/9. ***Kafvü'l-Eseri fî Şerhi Bulûği'l-Merâm bi Kelâmi İbni Hacer:*** Ebû Âiş Abdülmün'im İbâhîm'e ait olan eser, sana'tü'l-hadîs ile ilgili bazı katkılarının yanı sıra, formasyon açısından da *Bulûğü'l-Merâm*'da kullanılmamış yan başlıklar içermekte, daha önceki bazı ahâdîsü'l-ahkâm eserlerinden faydalanılmış, eserin fıkıh boyutu gölgelenmesin diye hadis tahriçleri muhtasar bir şekilde verilmiştir.[608]

81/10. ***Keşfü'l-Gumme 'an Cemî'ü'l-Ümme*****:** Hicri 973 yılında vefat eden Mısırlı âlimlerden Ebü'l-Mevâhib (Ebû Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî', bu eserini, taklitten yakınan, her mezhep sahibinin kendi mezhebini hak, diğerlerini batıl saydığı, kendi mezhebinin kabul ettiği hadislerin dışındaki hadisleri kabul etmeyen mukallitlerden yakınan ve kendisine bu şikayetle gelen bazı ashabının isteklerini karşılamak üzere, her mezhep için kaynak olabilecek şekilde telif ettiğini ifade etmektedir. Bu eser, kaynak ve senedleri zikredilmeksizin dört Sünnî mezhebin delil kabul ettiği hadislerden oluşmaktadır.[609]

1.4.3. Ahkâm Hadisleri Şerhleri

Hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasına yönelik büyük artışın yaşandığı hicri üçüncü asırda sistematik şerhlerden ziyade, mezhepsel tartışmalar yerine dil ağırlıklı muhtevanın ağırlıkta olduğu garîbü'l-hadîs, ihtilâf'ül-hadîs, ilelü'l-hadîs ekseninde müstakil eserler yazılmış, dördüncü asırda ise metin değerlendirmelerinin ve mezhep görüşlerinin baskın olduğu ilk sistematik şerh eserleri ortaya çıkmaya başlamıştır.[610]

Hadis şerhi ilmi, ağırlıklı olarak iki alanı incelemektedir: **Bunlardan ilki**, hicrî ikinci yüzyılın sonlarına doğru garîbü'l-hadîs olarak ortaya çıkan ve hadis metinlerinde geçen nâdir kelime ve kavramları açıklayan alandır. İbn Kuteybe'nin

---

[607] Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen, **Fethü'l-Allâm li Şerhi Bulûği'l-Merâm**, Dâru Sâdır, s.2.
[608] Ebû Âiş Abdülmün'im İbâhîm, **Kafvü'l-Eseri fî Şerhi Bulûği'l-Merâm bi Kelâmi İbni Hacer**, Mektebetü Nezzâr Mustafâ el-Bâz, Mekke, 1999, c. 1, s.4-6.
[609] Abdülvahhâb b. Ahmed eş-Şe'rânî, **Keşfü'l-Ğumme an Cemî'i'l-Ümme**, (thk. Muhammed Abdülkâdir Şâhîn) Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye,Beyrut, 2016, c. 1, s.5-14.
[610] Semih Acet, "İmam Nevevî'nin el-Minhâc İsimli Eserindeki Şerh Metodu", **Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 6, S.12, s.28-30.

(ö.276) *Ġarîbü'l-Hadîs*'i, Dârekutnî'nin (ö. 385) *Ġarîbü'l-Hadîs*'i ve Hattâbî'nin *Ġarîbü'l-Hadîs* adlı eserleri bu alanda yazılmış eserlerden bir kaçıdır.[611] **İkincisi ise**, hadisin içeriğini açıklamak için yazılmış şerhlerdir. Hicrî ikinci asırda İmam Şâfiî'nin *İhtilâfü'l-Hadîs*, İbn Kuteybe'nin *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*, Tahâvî'nin *Müşkilü'l-Âsâr* ve *Şerhu Maâni'l-Âsâr*, İbn Fûrek'in (ö.406) *Müşkilü'l-Hadîs* adlı eserleri bunların ilklerindendir. Bunların yanı sıra hicrî üçüncü asırda ahkâm hadisleri kaynaklarını fıkıh nokta-ı nazarıyla şerh eden müstakil hadis şerhleri yazılmıştır. Muhteva ağırlıklı ilk şerh çalışmaları arasında İmâm Şâfiî'nin *İhtilâfü'l-Hadîs*'i, İbn Kuteybe'nin *Tevîlu Muhtelefi'l-Hadîs*'ini ve Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-Âsâr* ve *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*'ını zikretmek mümkündür.[612]

Ahkâm hadisleri kaynaklarına yönelik şerhler dördüncü yüzyılın başlarında oturmuş bir sistematiğe ve daha kapsamlı bir içeriğe kavuşmuştur.[613] Şerh edilen ilk ahkâm hadisi kaynağının İmam Mâlik'in *el-Muvattâ*'sı olduğu düşünülmektedir.[614] Bilahare *el-Muvattâ*, *Kütüb-i Sitte* ve diğer temel hadis kaynaklarına yönelik büyük bir şerh faaliyeti başlamıştır. [615] Bu şerhlerin başında Bâcî'nin *el-Müntekâ*'sı. Hattâbî'nin *A'lâmu'l-Hadîs* ve *Me'âlimü's-Sünen*, Mâzerî'nin *el-Mu'lim bi Fevâidi Müslim* gibi eserler gelmektedir. Bu eserler fakihlerin görüşlerini nakleden ya da derleme türü fıkıh eserleri olma gayesini taşımamakla birlikte, zikri geçen fıkhî görüşlerin büyük bir kısmının müntesibi oldukları mezhebin görüşleriyle bağdaştığı bir realitedir.[616] Bu itibarla hadis kaynaklarına yönelik şerh çalışmalarının önemli bir kısmının fıkıh ağırlıklı olduğunu söylemek mümkündür.[617]

Hadis rivayeti ve isnadının belli bir kıvama varmasına bağlı olarak önemini yitirmesi, daha çok hadis metnini merkeze alan dirâyetü'l-hadîs ilminin (buna fıkhü'l-

[611] Mehmet Efendioğlu, "Şerh", **DİA**, TDV, İstanbul, 2010, c. 38, s.559; Yıldırım, "İbn Dakîki'l-Îd'in Hadis Şerhleri ve Bu Şerhlerdeki Metodu", s.41.
[612] Efendioğlu, **"Şerh"**, DİA, c. 38, s.559; Yıldırım, "İbn Dakîki'l-Îd'in Hadis Şerhleri ve Bu Şerhlerdeki Metodu", s.41.
[613] Acet, **İmam Nevevî'nin el-Minhâc İsimli Eserindeki Şerh Metodu**, s.30.
[614] Mustafa Canlı, **Hicri İlk Dört Asırda Hadis Şerhçiliği** (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Kayseri, 1998, s.30; Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.15; Aydınlı, **Hadis Istılahları**, s.293; Yıldırım, "İbn Dakîki'l-Îd'in Hadis Şerhleri ve Bu Şerhlerdeki Metodu", s.41.
[615] Yıldırım, "İbn Dakîki'l-Îd'in Hadis Şerhleri ve Bu Şerhlerdeki Metodu", 45.
[616] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.97.
[617] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.48.

hadîs ve şerhü'l-hadîs ilimleri de denebilir) ön plana çıkmasını beraberinde getirmiştir. Alt yapısında dil, usûlü'l-fıkıh, kelam, mantık gibi ilimlerin yer almasına mebni olarak kendi kavramlarına ve metodolojiye uzun bir süre kavuşamamış olmakla birlikte, metinlerin anlaşılması ve fıkhî ahkâmın istinbatına hizmet etmiştir.[618] Dördüncü asırda Hattâbî, altıncı asırda Kâdı İyâz, yedinci asırda Nevevî ve benzeri hadisçilerin ardından 'şerh' çalışmalarının sekiz ve dokuzuncu asırda vardığı seviye, hadis alanında 'metin odaklı' çalışmaların çekim merkezi haline gelmiş,[619] Nevevî ile birlikte bu şerhler hatırı sayılır oranda bir usûl ve literatüre kavuşmuş, zamanla oluşturduğu ve Nevevî'yle birlikte olgunlaştırdığı kendi usûlünü bu alanda çalışmalarda bulunanlara dayatacak düzeyi yakalamıştır.[620] İbn Dakîki'l-Îd'in de yaşamış olduğu yedinci ve sekizinci asırlar ise hadis şerhçiliği açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilir.[621]

Ahkâm hadisleri şerh eserlerinin bâb başlıklarını belirlemede bazı şarihler, şerh ettikleri kaynakların tebvîb sistematiğine bağlı kalırken, bazıları ise buna bağlı kalmamakta, hatta kendi tebvîb sistematiğini getirmektedir. Müslim'in şarihlerinden olan Mâzerî ve Kâdı İyâz' Müslim'in tebvîb sistematiğine bağlı kalırken, Nevevî *el-Minhâc* alı eserinde kendine has bâb sistematiğini geliştirmiştir. Bu da eserin farklılığını ortaya koyan en önemli göstergelerden biridir.[622]

Nevevî'nin mezkûr şerhinin, kendisinden sonraki şerh geleneğine büyük etkisi olmuş, etkisi sadece Müslim'in şerhleriyle sınırlı kalmamış, başka eserlerde de etkisi görülmüştür. Örneğin *İrşâdü's-Sârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* adlı eserinde Kastallânî (ö. 923) çok fazla ihtilaf ve detaya girmediği fıkhî hükümleri verirken fıkhî değerlendirmelerle ilgili en fazla başvurduğu kişi Nevevî'dir.[623]

İbnü'l-Arabî (ö. 543) *Sünen-i Tirmizî'*ye yazdığı *Âridatü'l-Ahvezî* adlı şerhinde bu konuda şunları söylüyor: "Biz bu *el-Âridah*'da sened, ricâl, garîb, nahivden bir ilim, tevhîd, ahkâm, âdâb, hikmetli nükteleri konuşma ve birtakım maslahatlara da

[618] Özafşar, "Hadis İlminde Alan Evirilmesi", s.106.
[619] Özafşar, "Hadis İlminde Alan Evirilmesi", s.115.
[620] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.57.
[621] Yıldırım, "İbn Dakîki'l-Îd'in Hadis Şerhleri ve Bu Şerhlerdeki Metodu", s.45.
[622] Acet, "İmam Nevevî'nin el-Minhâc İsimli Eserindeki Şerh Metodu", s.29.
[623] Mehmet Sait Uzundağ, **Kastallânî (851-923/1448/1517) ve İrşâdü's-Sârî İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından Değerlendirilmesi**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012, s.161.

değinmekteyiz.[624] Buhârî'nin *Sahîhi*'ne yönelik yapılan en büyük şerhlerden olan İbnü'l-Mülakkın'ın *et-Tavdîh li Şerhi'l-Câmi's-Sahîh* adlı eserinde on farklı başlığı ele aldığını belirtmekte, bu başlıklar İbnü'l-Arabî'nin *el-Âridah*'sıyla önemli oranda benzerlik arz etmektedir.[625] İbn Dakîk, *Şerhu'l-İlmâm* adlı eserini yaklaşık olarak on iki konuyu ihtiva edecek şekilde telif ettiğini söylerken,[626] *Buhârî*'nin şerhlerinden biri olan *Umdetü'l-Kârî*'de Aynî, ilk hadisi otuz değişik açıdan inceleyerek şerh ettiği metodunu, ikinci hadisten itibaren azaltmış, sonraki rivayetleri beş altı yönden şerh etmekle yetinmiştir.[627]

Burada zikredilen konuların işlenişi eşit oranda olmamış, esasında ahkâm hadislerini konu edindiklerinden fıkha dair konular daha fazla ağırlık oluşturmuştur.[628] Nitekim Hâkim de hadis ilimlerinden yirminci sırada zikrettiği fıkhü'l-hadîs için "bu ilimlerin semeresi ve şeriatın kendisiyle kaim olduğu" şeklinde nitelendirmektedir.[629] Bu yüzden Tirmizî ve onun gibi ahkâm hadisleri alanında eser sahibi olan âlimler, amele dair hadisleri zikrettikten sonra kendi dönemlerine kadar fukahanın görüşlerini aktardıkları gibi, kendi istinbatlarıyla hadisin ihtiva ettiği ahkâm ve âdâbı da dile getirmişlerdir.[630] Eserlerinde yer alan hadislerin tamamına yakını kendileriyle amel edilen veya amel edilmemesi konusunda icmanın varit olmadığı hadislerden oluşmakta; bu da icmaya aykırı veya tevile açık olmayan bir hadisle amel edilmemesi konusunda fakihe büyük kolaylık sağlamaktadır.[631]

1.4.3.1. Ahkâm Hadisleri Eserlerinin Şerhlerinde Sıhhat Analizi

Şerh niteliğindeki ahkâm hadisleri eserleri, içerdikleri sened ve metin konularında nitelik ve nicelik bakımından birbirlerinden farklılık arz edebilmektedir. Bir kısmı hem sened analizi hem de metin şerhinde çerçeveyi geniş tutarken, bir kısmı

---

[624] Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed İbnü'l-Arabî el-Meâfirî, **Âridatü'l-Ahvezî bi Şerhi Sahîhi't-Tirmizî**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, s.10.
[625] Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed, **et-Tavdîh li Şerhi'l-Câmi's-Sahîh**, (thk. Komisyon) Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Katar, 2008, c. 1, s.336-337.
[626] İbn Dakîk el-'Îd, **Şerhu'l-İlmâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâm**, c. 1, s.8-10.
[627] M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", **DİA**, TDV, İstanbul, 1993, c. 7, s.120.
[628] Ebü'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'murî, **en-Nefhü'ş-Şezî fî Şerhi Câmi'i't-Tirmizî**, (thk. Ahmed Ma'bed Abdülkerîm), Dâru'l-Âsime, Riyad, 1409, c. 1, s.113. (Mukaddime).
[629] el-Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs**, s.63.
[630] İbn Seyyidi'n-Nâs, **en-Nefhü'ş-Şezî fî Şerhi Câmi'i't-Tirmizî**, s.113. (Mukaddime);
[631] İbn Receb, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, c. 1, s.5. (Muhakkikin Notu).

ise daha çok sened analizine, bazıları da metin şerhine daha fazla yer vererek çerçeveyi daraltmıştır. [632]

Ahkâm hadislerini konu edinen fıkhî şerhlerde, ağırlık merkezi metin olduğundan sana'tü'l-hadîs kapsamındaki hadislerin sıhhatine değineni daha azdır. Bu tür şerhlerde râvî ve isnad tenkidine çok az yer verilmiş, hatta kimi şerhlerde senedin sahabi dışındaki diğer ravileri hazfedilerek sahabinin zikriyle yetinilmiştir. Bunun nedeni, eserlerin yazılış gayeleriyle, bu az yoğunluktaki değerlendirme içerisinde hadis tetkiklerinin kimi şerhlerde tenkidden daha fazla oluşu, şerh edilen eserlerin hadislerine yönelik 'sahihlik' algısına mebni olduğu, bu itibarla da bu tür eserlerde hadisin sıhhati konusunda en çok üstünde durulan noktanın, senedin muttasıl olup olmaması meselesi olduğu söylenebilir. Buna ek olarak râvilerle ilgili bilgilere de yer verilebilmektedir. Bu şerhler arasında sıhhat konusuna en çok değinen şerhlerin başında İbnü'l-Arabî'nin *Âridatü'l-Ahvezî*'si gelmektedir.[633] *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lugât*, *el-İşârât ilâ Beyâni'l-Esmâi'l-Mübhemât* ve *Müntehâbü Tabakâti'ş-Şâfiiyye* gibi rical ilmiyle ilgili önemli eserlerin müellifi olan Nevevî de bu birikimini, *Sahîh-i Müslim*'e yaptığı *el-Minhâc* adlı şerhine yansıtarak senedle ilgili de zengin bir şerh ortaya koymuştur.[634]

1.4.3.2. Ahkâm Hadisleri Kaynaklarına Yönelik Şerhlerin Gecikme Sebepleri

1. Öncelikle âlimlerin ilgisi hadislerin cem edilmesine, yazılmasına ve tedvin edilmesine yönelik olmuştur.

2. Hz. Peygamber'in (s.a.s) dönemine yakın olmalarından ötürü, hadislerin kendi ihtiyaçlarını karşılamaya kâfi gelmesidir.

3. Âlimlerden bir kısmının Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözleriyle birlikte başkalarının sözlerinin de zikredilmesini nahoş karşılamalarıdır. Bu yaklaşımın öncülerinden sayılan İmam Ahmed, Ebû Ubeyd, Ebû Sevr ve başkalarının fıkıhla ilgili tasniflerine karşı çıkarmıştır. Ancak İmam Mâlik, Süfyân, ardından da Tirmizî eserlerinde, hadislerle birlikte fakihlerin sözlerine de yer vermişlerdir. Ancak sahabe

[632] Bessâm b. Halîl es-Safdî, **İlmu Şerhi'l-Hadîs Dirâsetün Te'sîliyyetün Menheciyye**, (Basılmamış Doktora Tezi), el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Külliyetü Usûli'd-Dîn, Gazze, 2015, s.26.
[633] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.110-111; Acet, "İmam Nevevî'nin el-Minhâc İsimli Eserindeki Şerh Metodu", s.30.
[634] Acet, "İmam Nevevî'nin el-Minhâc İsimli Eserindeki Şerh Metodu", s.30.

ve tabiîn döneminden uzaklaşılıp cehaletin ve hadislerin mana ve fıkhıyla ilgili -selefin görüşlerine muhalif -başkalarının sözleri ortaya saçılmasına bağlı olarak selef imamlarının görüşlerinin toplanması ve kayıt altına alınması zorunluluğu ortaya çıkmıştır.[635] Bu yüzden İbn Mehdî, her hadisten sonra o hadisin şerhini yazmamasından pişmanlık duyduğunu ifade etmiştir.[636] Binaenaleyh; kaynak ve şerh niteliğindeki ahkâm hadisleri eserlerinin ortaya çıkmasında, bir yandan hadis ehlinin fıkıhtan, fukahanın da hadisten uzaklaşmalarının önüne geçmek, diğer yandan da fıkıh mezheplerinin, kendi kaynak ve kökenlerini ortaya koyma amacı asıl rolü oynamıştır

1.4.4. Ahkâm Hadisleri Eserlerinin Tasnif Yöntemleri

Ahkâm hadisleri eserlerini telif eden âlimler ahkâm hadislerini toplamak ve bunları kolay ulaşılabilir kılmakla fıkıh ilmine ve talebelerine hizmet etmek ortak paydasında buluşmaktadırlar. Ancak kendi içinde farklı hedeflere de sahip olduklarından, bu hedeflere varmak için eserlerinin telifinde uyguladıkları yöntemler pek çok açıdan farklılık arz etmektedir. Aşağıda bu yöntemlerden önemli birkaçına değinilmektedir.

1.4.4.1. Kaynakları Bakımından Ahkâm Hadisleri Eserleri

Kaynakları bakımından ahkâm hadisleri eserleri, istifade ettikleri kaynak kitaplar çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Bazıları sadece *Sahîhayn*'deki ahkâm hadislerini bir araya getiren eserlerdir. Bazıları ise bu daireyi genişleterek *Kütüb-ü Sitte*'den, diğer bazıları ise *Müsnedler* ve *Mu'cemler*den de bu hadisleri toplayarak bir araya getirmeye çalışan eserlerdir.[637]

Birinci türe, Abdülganî b. Abdülvâhîd el-Makdisî el- Cemmâîlî'nin *Umdetü'l-Ahkâm*'ı ve İbnü'l-Mülakkın'in *el-Bülğatü fî Ahâdîsi'l-Ahkâm* adlı eserleri örnek olarak verilebilir. *Buhârî* ve *Müslim*'den ahkâm hadislerini toplamış ve bunları fıkıh bâblarına göre tertip etmişlerdir.

İkinci türe, İbn Şeddâd el-Halebî'nin *Delâilü'l-Ahkâm min Ahâdîsi'r-Resûli Aleyhi's-Selâm* adlı eseri örnek verilebilir. Müellif, hadisi verdikten sonra onun

[635] Safdî, **İlmu Şerhi'l-Hadîs Dirâsetün Te'sîliyyetün Menheciyye**, s.23-24.
[636] İbn Receb, **Şerhu İleli't-Tirmizî,** c. 1, s.41.
[637] Hacvî, **el-Fikrü's-Sâmî**, c. 4, s.61; İbnü'l-Kattân, **Beyânü'l-Vehmi ve'l-İbhâm**, c. 1, s.165-166.

hükmünü, kaynağını, garip kavramlarını zikretmiştir. Ardından da kısaca fukahanın ihtilaflarını ve bu hadisleri delil gösterme şeklini aktarmıştır. O da bu eserini fıkıh bâblarına göre tanzim etmiştir.

Üçüncü türe, Ebü'l-Berekât Abdüsselâm b. Teymiyye'nin *Müntekâ'l-Ahbâr min Ahâdîsi Seyyidi'l-Ahbâr* adlı eseri örnek verilebilir. Ayrıca Beğâvî'nin *Mesâbîhü's-Sünne*, İbnü'l-Esîr'in *Câmi'ü'l-Usûl*, Rezîn b. Muâviye el-Abderî'nin (ö. 535) *et-Tecrîd li's-Sihâh ve's-Sünen*, Ebü'l-Kâsım ez-Zeydûnî'nin (ö. ?) *el-Câmi'u li Nüketi'l-Ahkâmi'l-Müstehrace mine'l-Kütübi'l-Meşhûre fi'l-İslâm* ve İbn Hacer'in *Bulûğü'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm* adlı eserleri bu türden telif edilmiş eserlerdir.[638]

1.4.4.2. İhtiva Ettikleri Hadislerin Sıhhat Dereceleri Açısından Ahkâm Hadisleri Eserleri

Hadisleri sıhhat derecesini konu edinen eserlerin iki yönteme göre tasnif edildikleri söylenebilir: 1. Hadisinin kaynağına göre: Bu yöntemle hazırlanan eserler ahkâm açısından muteber olan hadisleri toplamaya özen göstermişlerdir. 2. Hadisin konusuna göre: Bu yöntemle yazılmış eserler ise, sıhhat derecesine bakmaksızın ahkâma dair hadisleri toplamayı amaçlamışlardır.

Ahkâm hadislerine mahsus eserlerden bazıları sadece sahih hadisleri zikretmeyi amaçlamıştır. Bu gayeyi taşıyan eserler de Abdülğanî el-Makdisî'nin *Umdetü'l-Ahkâm*'ı veya İbnü'l-Mülakkın'ın *Bülğatü'l-Ahkâm* gibi ya sadece *Sahîhayn*'de veya onlardan birindeki ahkâm hadislerini ya da Abdülhak el-İşbîlî'nin *es-Suğrâ*'sı ve Alâüddîn Meğlâtî'nin *ed-Dürrü'l-Menzûr*'u gibi hadisleri zikretmiştir. Diğer bazıları ise *Sahîhayn* ve onların dışında âlimlerce muteber kabul edilen hadisleri zikretmişlerdir. Hâfız el-Irâkî'nin *Takrîbü'l-Esânîd* adlı eserinde olduğu gibi bazı âlimler de en sahih senedle gelen ahkâm hadislerini toplamayı hedeflemişlerdir.[639]

Alâüddîn Müğletâyî el-Hanefî gibi bazı müelliflerin sadece *Kütüb-i Sitte*'de yer alan ahkâm hadislerine,[640] Abdülgânî el-Makdisî el-Hanbelî gibi bazı müelliflerin

[638] Hacvî, **Fikrü's-Sâmî**, c. 4, s.61; İbnü'l-Kattân, **Beyânü'l-Vehmi ve'l-Îbhâm**, c. 1, s.165-166; Kannevcî, **el-Hitta fî Zikri's-Sihâhi's-Sitte**, s.116-117.
[639] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te'sîliyye**, s.87-88.
[640] Müğletâyî, **ed-Dürü'l-Manzûm min Kelâmi'l-Mustafâ el-Ma'sûm**, s.94.

sadece *Sahîhayn*'de yer alan ahkâm hadislerine,[641] İbnü'l-Mülakkın eş-Şâfiî gibi bazı müelliflerin ise sadece *Sahîhayn*'den birisinde yer alan ahkâm hadislerine yer vermeleri[642] iki temel sorunu ortaya çıkarmıştır: Birincisi, bazı fıkıh bâblarıyla ilgili sahih hadislerin bulunmamasının sonucu olarak bazı ahkâm hadisleri eserlerinde o bâblara yer verilmemiştir. Bu tür kriterler, fıkhî-amelî ahkâmın sadece sahih hadislere dayandırılabileceği iddiasını yerinde bulmayıp hasen, hatta belirli bazı şartlarla zayıf hadisle istidlalde bulunabileceğini savunan fakihlerin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğu kadar, bu şartları haiz fıkıh bâblarının âtıl kalmasını da beraberinde getirmektedir.[643] İkincisi, zikrettikleri hadislerin sıhhatini kime ve neye göre belirledikleri hususu gelir ki, ahkâmla ilgili hadislerin *Sahîhayn*'le veya *Kütüb-i Sitte*'yle sınırlı olmadığı, bu kaynakların dışında da sahih ahkâm hadislerinin bulunduğu bir vakıadır. Ahkâm hadislerinde sahihlik şartını arayan müellifler, eserlerinden fıkıh alanında istifade edilmesinden ziyade, hadislerinin ezberlenmesini kolaylaştırmaya matuf olduğunu belirtmektedirler.[644]

Bazı ahkâm hadisleri eserleri ise, sahih, hasen ve zayıf tüm ahkâm hadislerini toplamayı hedeflemiştir. Abdülhak el-İşbîlî'nin *el-Kübrâ*'sı, İbn Şeddâd'ın *Delâilü'l-Ahkâm*'ı gibi eserler bu kapsamdadır.[645] Bu tür eserlerde hadisin hükmünün belirtilmesi halinde fıkıh araştırmacılarının, fıkıh otoritelerince muteber sayılmayan hadisleri dayanak kabul etme riski pek kalmamaktadır. Ancak hadislerin hükmünün belirtilmemiş olması, bu tür bir riskin vukuuna yol açabilir.

Ahkâm eserlerinde ya müellifin tek hadis tercihinden ya da o konu hakkında gelen başka rivayetin bulunmamasından kaynaklı olarak bazen bir konu ile ilgili tek rivayetle iktifa edilmiştir.[646] Beyhakî ve İbnü'l-Harrât el-İşbîlî, tek rivayetle bile yetinen ve onu hüccet sayan âlimlerdendir. Beyhakî, kitâbü'ş-şeriketi'nin bâbü'ş-şeriketi fî'l- ganîmeti ile ilgili olarak tek bir hadisle iktifa etmiş, sahih olup olmadığına bakmamıştır.[647] İbnü'l-Harrât da yeri geldiğinde tek bir rivayetle yetinmiş, ayrıca

[641] Makdisî, **Umdetü'l-Ahkâm min Kelâmi Hayri'l-Enâm**, s.29.
[642] İbnü'l-Mülakkın, **el-Bülgatu fî Ahâdîsi'l-Ahkâm**, s.17.
[643] Âla, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Direseten Te'sîliyyeten**, s.87.
[644] İbnü'l-Mülakkın, **el-Bülgatu fî Ahâdîsi'l-Ahkâm**, s.17; Hâfız el-Irâkî, **Takrîbü'l-Esânîd**, c. 1, s.15.
[645] Öztoprak, "Ahkâm Hadis Kitaplarında Rivayetlere Yer Verme Şekilleri", s.38; el-Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te'sîliyye**, s.87-88.
[646] Öztoprak, "Ahkâm Hadis Kitaplarında Rivayetlere Yer Verme Şekilleri", s.38.
[647] Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, c. 6, s.131.

kitabında bir takım zayıf hadislere yer verdiğini de belirtmiştir. Ancak zikrettiği zayıf hadislerin zayıflıklarını belirttiğini, bununla ya hadisin amele dayanak olamayacak derecede zayıf olduğunu, ya da zayıflığının amele mâni olmayacak düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.[648]

Ahkâm hadislerinde mütâbî ve şâhit gösterme, münferit olan hadisin sıhhat açısından güçlenmesini sağladığından, rivayetin sıhhatini bildirme açısından önemlidir. Münferit olduğu zannedilen rivayetlerin araştırmalar neticesinde mütâbi ve şâhitleri tespit edilebilmektedir. Bu durum, neredeyse bütün ahkâm hadisi kitabının müellifinin yapmış olduğu bir uygulamadır.[649]

Ahkâm hadislerini zikreden kitaplardaki rivayetlerden sonra sıhhat belirtme iki şekilde değerlendirilmektedir. Birinci grup, Buhârî ve Müslim'den ahkâm hadislerini toplayan ve bunları fıkıh bâblarına göre tertip eden Abdülganî b. Abdülvâhîd el-Makdisî'nin *Umdetü'l-Ahkâm*'ı ve İbnü'l-Mülakkın'in *el-Bülğatü fi Ahâdîsi'l-Ahkâm* adlı eserleridir. Bu eserler, hadislerin sahih kaynaklarda zikredilmesinden dolayı sıhhat bilgisini vermemektedirler. Bir nevi kaynağa güvenme söz konusudur. İkinci grup ise, İbn Şeddâd el-Halebî'nin *Delâilü'l-Ahkâm min Ahâdîsi'r-Resûli Aleyhi's-Selâm* adlı eseri gibi sahih hadislerin dışındaki kaynaklardan gelen rivayetlerin sıhhat durumunu açıklayan eserlerdir. Zira ahkâm hadisleri, üzerine hükümlerin bina edildiği rivayetler olduğundan gerek rivayet gerekse de ravi açısından problemin olmaması gerekir. Bu noktada, mezkûr âlimlerin eserlerini genellikle sahih hadislerden oluşturma çabaları oldukça anlamlıdır.[650]

Hadislerin hükmünü belirtme açısından; bu eserlerden bazıları, İbn Hacer'in *Bulûğü'l-Merâm*'ı gibi hadislerin hükmünü belirtmişken, İbn Teymiyye'nin *el-Müntekâ*'sı gibi bazıları hadisin hükmünü vermeksizin sadece kaynaklarını zikretmiştir. Ebü'l-Kâsım ez-Zeydûnî'nin, az da olsa Beğâvî'nin *Mesâbîhü's-Sünne*'si

[648] Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdirrahmân el-İşbîlî, **el-Ahkâmü'l-Vüstâ min Hadîsi'n-Nebî (s.a.s.)**, (thk. Hamdî Selefî-Sübhî es-Sâmirâî), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1995, c. 1, s.67.
[649] Öztoprak, "Ahkâm Hadis Kitaplarında Rivayetlere Yer Verme Şekilleri", s.49.
[650] Öztoprak, "Ahkâm Hadis Kitaplarında Rivayetlere Yer Verme Şekilleri", s.45; el-Hacvî, **el-Fikrü's-Sâmî**, c. 4, s.61; İbnü'l-Kattân, **Beyânü'l-Vehmi ve'l-Îbhâm**, c. 1, s.165-166; el-Kannevcî, **el-Hitta fî Zikri's-Sihâhi's-Sitte**, s.116-117.

gibi eserler ise ahkâmla ilgili irili-ufaklı ne varsa toplamayı amaçlayan eserler konumundadır.[651]

1.4.4.3. Ahkâm Hadislerini Konu Edinen Eserlerin Telif Yöntemleri

1. Fıkhî delilleri (edilletü'l-ahkâm) ön plana çıkaran eserler: Bu eserler, genellikle delillerden hâli bir şekilde yazılmış muhtasar fıkıh kitaplarının, hadis kaynaklarına dayanarak hadis açısından delillendirilmesine yönelik yazılmış eserlerdir.[652] *et-Tezhîb fî Beyâni Edilleti Metni'l-Ğâye, et-Takrîb ve Tuhfetü'l-Muhtâc fî Edilleti'l-Minhâc* bu türün örneklerindendir.

Bu tür eserler ahkâm hadisleri eserlerinden sayılmaktadırlar. Bu eserler tahrîç eserlerine önemli oranda benzerlik gösterse de aynı değildirler. Çünkü bu eserler, muhtasar eserleri konu edinirler ve muhtasar eserlerde neredeyse hiç delil zikredilmez. Dolayısıyla bu eserler, konu edindikleri eserlerdeki hadislerin tahricini değil, bunlarda bulunan ahkâm, istidlal vb. konuların delillerini zikretmeyi hedeflemektedirler.[653]

2. Ahkâmla ilgili hadislerin tahrici için yazılmış eserler: Fıkıh kitapları musannifleri, hadisleri senedsiz, kaynaklarını vermeksizin ve derecesini belirtmeksizin eserlerinde zikretmeyi adet haline getirmişlerdir. Bu yüzden tahriç eserleri, fıkıh eserlerindeki bu konularda katkı sunmak için kaleme alınırlar.[654] Bunlar arasında örneğin; *et-Telhîsü'l-Habîr, el-Bedrü'l-Münîr, Nasbü'r-Râye, ed-Dirâye fî Tahrîci Ahâdîsi'l-Hidâye*'yi zikretmek mümkündür.

Mezkûr iki tür arasındaki farkı şöyle ifade etmek mümkündür: Birinci türde müellif hadisler kısa bir şekilde değinilir ve hükmü zikredilirken, ikinci türde geniş bir şekilde değerlendirilir. Birinci türde hadisin bir tarikine yer verilirken ikinci türde mümkün olan tüm tarikleri zikredilir. Birinci türde hadisin illeti zikredilmezken ikinci türde illetleri dile getirilir. Birinci türde hadisin hükmü ve kimlerin aktardığı ile iktifa

---

[651] İbnü'l-Kattân, **Beyânü'l-Vehmi ve'l-Îbhâm**, c. 1, s.166.
[652] Mustafâ Dîb el-Büğâ, **et-Tezhîb fî Beyâni Edilleti Metni'l-Ğâyeti ve't-Takrîb**, Dâru İbn Kesîr, Şam, 1989, s.6.
[653] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te'sîliyye**, s.85-86.
[654] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te'sîliyye**, s.84.

edilirken, ikinci türde buna ek olarak lügavî boyutlar, ahkâmdaki bazı faydalar, i'râb ve seneddeki faydalar zikredilir.[655]

3. Ahkâm hadislerini toplama ve onları fıkıh bâblarına göre tasnif etme yöntemini kullanan eserler: Örnekleri: *el-Umde, Bulûğü'l-Merâm, et-Tahrîr, el-Müntekâ*, İbnü'l-Münzir'in kitapları, Abdülhak el-İşbîlî'nin *el-Müntekâ*'sı.

4. Asıl olan kitapları esas kabul eden yönteme göre yazılmış eserler: *Sahihler, Sünenler, Musannefler.*

1.4.4.4. Fıkhî Konulara Delaleti Bakımından Ahkâm Hadisleri Eserlerinin Tasnifi

Fıkhî mevzulara delalet açısından ahkâm hadislerini konu edinen eserler bir kaç kısma ayrılmaktadır:

1. Fıkhî istidlâl konusunda sahih olan ahkâm hadislerini toplayan eserler: Bu eserler, fıkhî konularda delil göstermek için sahih olan hadislere yer vermiştir. Hilaf konularına dair olan hadisleri zikretmekten ziyade, tercih edilen görüşün hadisini zikretmekle yetinmişlerdir. İbn Teymiyye el-Cedd, *el-Müntekâ min Ahbâri'l-Mustafâ (s.a.s.)* adlı eserini bu minval üzerine telif ettiğini belirtmektedir.[656]

2. Müellifinin mezhebi tarafından hüccet kabul edilen hadisleri ihtiva eden eserler: Ahkâm hadisleri eserlerinde yaygın bir şekilde kullanılan yöntemlerden biri de herhangi bir mezhebi merkeze alarak tasnif edilen eserlerdir. Bununla, mezhep fıkhının üzerine bina edildiği hadisleri toplama ve mezhebi temellendirme gayesi güdülmüştür. Ayrıca öteki mezhepler karşısında ilgili mezhebin temellerinin sağlamlığını ortaya çıkarmaya çalışmak gibi bir gaye de yatmaktadır.

Bu başlığın altında zikredilebilecek pek çok eser bulunmakla birlikte burada her mezhepten ikişer eserle iktifa edilecektir.

Hanefî Mezhebi: Alâüddîn Müğletâyî b. Kalîc el-Bekcerî el-Hanefî'nin *ed-Dürrü'l-Manzûm min Kelâmi'l-Mustafâ el-Ma'sûm (s.a.s.)* ve Ebü'l-Feyz Muhammed

[655] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te'sîliyye**, s.86.
[656] Ebü'l-Berekât, **el-Müntekâ min Ahbâri'l-Mustafâ (s.a.s.)**, c. 1, s.3.

b. Muhammed Murteda el-Hüseynî ez-Zübeydî'nin *Ukûdü'l-Cevâhiri'l-Münîfe fî Edilleti Mezhebi Ebî Hanîfe*.

Mâlikî Mezhebi: Ebû Bekir b. el-Arabî el-Ma'ârifî el-İşbîlî'nin *Kitâbü'l-Kabsi fî Şerhi Muvatta'i Mâlik b. Enes* ve Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb el-Bâcî el-Endelüsî'nin *Kitâbü'l-Müntekâ Şerhu'l-Muvattâ*.

Şâfiî Mezhebi: Sirâcüddîn Ömer b. el-Mülakkın'nin *Tuhfetü'l-Muhtâc ilâ Edilleti'l-Minhâc* ve Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî'nin *Bulûğü'l-Merâm* min *Edilleti'l-Ahkâm.*

Hanbeli Mezhebi: Ziyaüddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Abdülvâhid el-Makdisî'nin *es-Sünenu ve'l-Ahkâm ani'l-Mustafâ Aleyhi Efdalü's-Salati ve's-Selâm* ve Ebü'l-Mehâsîn Cemâlüddîn Yûsuf b. Muhammed b. Adillâh el-Merdâvî el-Makdisî el-Hanbelî'nin *Kifâyetü'l-Müstekni' li Edilleti'l-Mükni'* (*el-İntisâr fî Ahâdîsi'l-Ahkâm).*

Zeydiyye Mezhebi: el-Mütevekkil Alâllâhi Ahmed b. Süleymân b. Muhammed b. el-Mütahhar b. Alî'nin *Usûlü'l-Ahkâm fi'l-Helâli ve'l-Harâm* ve el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed b. Yahyâ'nın *Şifâü'l-Evâm li't-Temyîz Beyne'l-Halâli ve'l-Harâm*.

Filhakika ahkâm hadisleri ile ilgili bazı mezhep âlimlerinin 'mezhepsel' yaklaşımı, ahkâm hadislerine mebni fıkhın çıkış gayesine muhalif durmaktadır. Zira bu fıkhın gayesi, 'rical'in görüşlerinden azat, salt naslara dayalı bir fıkhî ortaya koymaktı. Ancak bir fıkıh mezhebinin görüşüne uyan hadislerin bir araya getirilmesi, haksız bazı gerekçelerle mezhebe uymayan hadislerin dışarıda bırakılması sonucunu doğurmuştur. Özellikle gerileme döneminde telif edilen fıkıh ve hadis şerhi eserlerinde, mezhebe muhalif hadislere "ahâdîsü'l-hüsûm-hasımların hadisleri"[657] ifadeleri kullanılabilecek derecede mezhepsel etkileri görmek mümkündür.[658]

[657] Zeylaî, **Nasbü'r-Râye Tahrîcu Ahâdîsü'l-Hidâye**, c. 2, s.42, 52, 67, 131.
[658] Mustafa Hıdır Dönmez, "Fehmü'l-Hadîsi'ş-Şerîf fî Dav'i'l-Kur'ani'l-Kerîm ve's-Sünneti's-Sâbite", **Islamic University Europe, Journal of Islamic Research,** 2011, http://isamveri.org/pdfdrg/D03380/2011_4_2/2011_4_2_DONMEZM.pdf , s.134, (06.02.2022)

3. Ansiklopedik çapta olan olan eserler: Bu grupta olan eserler ahkâm hadislerinin adeta ansiklopedileri niteliğindedir. Bu yöntemle eser telif eden âlimler, hadisle ilgili kaynakların çokluğu, hadisin yolları, rivayet edildiği farklı lafızlar, hadisin tamamı veya konuyla ilgili kısmını zikretmek, hadislerde varit olan ahkâmın değerlendirilmesinde sahabe, tabiîn veya âlimlerin görüşlerini aktarmak ve değerlendirmek gibi pek çok hususa değinmişlerdir.[659] Abdülhak el-İşbîlî'nin *el-Ahkâmü'l-Kübrâ*'sı, Hafız Diyâ'nın *es-Sünne ve'l-Ahkâm*'ı, dede İbn Teymiyye'nin *el-Müntekât'sı* ve el-Muhibb et-Taberî'nin *Ğâyetü'l-Ahkâm* adlı eserleri bu gruptan bazı eserlerdir.

4. Ahkâm hadislerinde 'muhtelefü-l-hadîs' türü ifadeleri konu edinen eserler: Bu eserler, aralarında tearuz bulunan hadisler gibi fıkhî konularda ihtilafa neden olan bazı hadisleri, şer'î bir delile varmak için incelerler. Bu amaçlarından ötürü bir mezhebin delil kabul ettiği hadislerle veya hadislerden sadece sahih, illetli veya zayıf olanları değil, daha geniş bir çerçevede hadisleri incelerler.[660] İbn Cerîr et-Taberî'nin *Tehzîbü'l-Âsâr,* Tahâvî'nin *Şerhu Me'âni'l-Âsâr,* İbn Kuteybe'nin *Te'vîlu Muhtelefî'l-Hadîs ve* İbnü'l-Cevzî'nin *et-Tahkîk fî Ahâdîsi'l*-Hilâf'ı bu alandaki en önemli eserlerdendir.

1.4.4.5. Bölüm ve Bâb Başlıkları Bakımından Ahkâm Hadisleri Eserleri

Ahkâm hadislerini toplama, bâblara göre tasnif etme, tahriçlerini yapma ve hadis ve fıkıh edebiyatı çerçevesinde şerh etme konusunda, değişik bölgelerdeki fıkıh mezheplerine müntesip âlimler, ağırlıklı olarak bağlı bulundukları mezhebin fıkıh bâblarına riayet ederek pek çok eseri kaleme almışlardır. Bu çalışmalar doğrudan hadisten fıkha gitme şeklinde olabildiği gibi, hadis delillerini çoğunlukla zikretmeyen bir takım fıkıh kaynaklarının hadis dayanaklarını zikrederek fıkıhtan hadise gitme şeklinde olanları da bulunmaktadır.

Fıkıhta tasnif sistemini ilk tesis eden ve taharet, salât gibi ibadet kısmından başlayıp muâmelât kısmıyla devam eden ve mevârîs gibi bölümlerle bitecek şekilde bir mantık örgüsü dahilinde bâblara ayıran kişi İmam Ebû Hanîfe ve talebeleridir. Ondan önce sahabe ve tabiîndan kimse şerî'at ilminde bâblandırma ve tertipli kitaplar

[659] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te'sîliyye**, s.92-93.
[660] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te'sîliyye**, s.105-106.

ortaya koymamış, İmam Mâlik *el-Muvattâ*'sında, İmam Şâfiî *el-Ümm*'ünde yaptığı gibi, ardından gelen imamlar ondan bu tekniği alarak eserlerini ona göre telif etmişlerdir.[661] İmam Ebû Hanîfe'nin ilim meclisinin çabasıyla ikinci asrın ortalarında ortaya çıkan bu tasnif yöntemiyle hadis naslarında açık bir şekilde sabit olan veya bunlardan istinbat yoluyla elde edilen fıkhî konular 'kitâb', 'bâb', 'fasıl', 'mebhas' vb. ana ve ara konu başlıklarına göre tasnif edilmiş, böylece kısa sürede fıkhî birikim belli oranda bir sistematiğe kavuşmuştur.[662] Fıkıh bâblarına göre tasnif tarzının, üçüncü asırda kemale ermesini takip eden dönemlerde yazılan eserlerin de başlıkları önemli oranda benzerlik arz etmektedir. Bununla birlikte bâbın altında zikredilen hadisler farklılaşabilmekte, bu da tasnif çalışmalarının sonraki dönmelerde detaylandırılarak geliştirildiğini ortaya koymaktadır. Ancak genellikle kitâb- bâb düzeni içerisinde fıkıh konularını esas alan bu geleneğe sadık kalınmıştır.[663]

Buhârî ile birlikte bâblara göre tasnif sistemi çok ileri düzeye taşınmış, Buhârî, seleflerinden aldığı bu mirası çok daha geliştirerek zenginleştirmiştir. Bunda etkili olan iki ana faktör bulunmaktadır: Birincisi, kendi dönemindeki akideyle ilgili tartışmalara bağlı olarak 'kitâbü'-tevhîd', 'kitâbü'l-îmân' gibi ana başlıklar ve bunların altında alt başlıklar geliştirmiştir. İkincisi ise, kendi dönemindeki ehl-i rey, hiyel ve âhâd haberlerin hücciyeti gibi konulardaki fıkhî ihtilaflar, ana ve alt başlıkları oluşturmasında etkili olmuştur.[664]

Bütün bu tarihi süreç incelendiğinde tasnif düşüncesiyle ortaya çıkan ve hicri ikinci asırda ilk örneklerini veren muhtelif bâblı hadis eserlerinin, genel itibariyle sünnet malzemesini fıkıh konularına göre tebvîb ettikleri görülmektedir.[665] Bu minval üzerine tasnif edilmiş ilk dönem eserlerin müellifleri, fıkhî görüşlerini müstakil

---

[661] Celâlüddîn b. Ebî Bekir es-Suyûtî, **Tebyîdu's-Sahîfe bi-Menâkıbi'l-İmâm Ebî Hanîfe**, (thk. Mahmûd Mahmûd Mahmûd Hasan Nassâr), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, s.119-120; el-Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî ve Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Bezzâz el-Kerderî, **Menâkibü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe**, Meclisü Dâiretü'l-Meârif, Haydarabad, Hindistan, 1321, c. 2, s.136; Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, **el-Ümm**, (thk. Mahmûd Matarcî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, c. 1, s.33.

[662] Aybakan, "Fürû' Fıkıh Sistematiği Üzerine", s.8.

[663] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.17-19.

[664] Zeyd Tâbân, **et-Tasnîfu alâl-Ebvâbi fî Sahîhi'l-İmâmi'l-Buhârî Dirâseten Tahlîliyyeten Nakdiyye**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Lisansüstü Araştırmaları Fakültesi, Ürdün Üniversitesi, Haziran, Ürdün, 2018, s.117.

[665] Nevzat Aydın, "Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme", **On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.31, s.210.

eserlerde zikretmekten kaçındıkları için ahkâmla ilgili hadislere yönelmişlerdir. Ana gaye bu hadisleri zikretmek olunca, fıkhî görüşlerin zikrinde alabildiğince iktisat etmişler, kimi zaman rumuz ve işaret derecesine varabilmişlerdir. Bununla birlikte kendi görüşleri ve fıkhî tercihleri bâb başlıkları (terâcim) yolu vb. ortaya çıkabilmektedir. Bazı müelliflerde bu minimum düzeydeyken, diğer bazılarında eserlerinin hemen her sayfasında görüşlerinin varlığı hissedilebilmektedir.[666]

Ahkâm hadisleri eserleri, *sünen* türü eserlerin etkisiyle genellikle tahâret bâbından başlayarak fürû'-ı fıkıh kitaplarının konu başlıklarını ve bu başlıkların altında bâbları zikrederler. Bununla birlikte bu eserler arasında tek tip bir başlıklandırma bulunmamakta, gerek bâb sayısı gerekse bâb muhtevası bakımından çok farklı içeriklere sahip olabilmektedirler. Bu başlıkların şekillenmesinde zamansal, bölgesel ve mezhepsel farklılıklar, müellifin bu alandaki yetkinliği ve hedefi gibi değişik unsurlar rol oynamıştır.[667]

Zamansal farklılığa bağlı olarak ilk dönem ahkâm hadisleri eserlerinin, bâb sayıları bakımından, daha sonraki dönemlerdeki eserlerden daha az bâb barındırdığı şeklindeki tez ve bunun İbnü'l-Cârûd'un *el-Müntekâ*'sı ile Muhammed b. Ferec el-Kurtubî et-Tallâî'nin (ö. 497) *Aḥkâmü'n-Nebî* veya *Akdiyetü Resulillâh (s.a.s.)* olarak bilinen eserleri üzerinden ispat yoluna gidilmesi[668] isabetli görünmemektedir. Bunun birkaç nedeni bulunmaktadır: 1. Ahkâm hadisleri eserleri, fıkhın tasnif edildiği ve temel hadis kaynaklarının da ağırlıklı olarak bu tasnif üzerine telif edildiği bir dönemin ardından ortaya çıkmasına mebni olarak bu eserlerin konu tasnifinde yeni oldukları ve zaman ilerledikçe konu tasniflerini tamamladıkları söylenemez. Zira konusal tasnifi, mezkûr fıkıh ve hadis kaynaklarından almışlardır. 2. İbnü'l-Cârûd'un eseri sanıldığı gibi yedi bölümden değil, yirmi sekiz bölümden oluşmaktadır. 3. Tallâî'nin eserinden hedeflenen, tüm ahkâm hadislerini zikretmek değil, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sadece yargıyla ilgili hadislerini zikretmek olduğundan sadece hadler, cihât, nikâh, talâk, büyû', kadâ, vasiyet, vedî'a, emânet ve mirâs gibi konularla ilgili hadislere yer

[666] Abdülmecîd, **el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye**, s.302.
[667] Öztoprak, "Ahkâm Hadis Kitaplarındaki Bölüm Başlıklarının Şekillenmesi ve Sebepleri", s.91-93; Öztoprak, "Ahkâm Hadis Kitaplarında Rivayetlere Yer Verme Şekilleri", s.33.
[668] Öztoprak, "Ahkâm Hadis Kitaplarındaki Bölüm Başlıklarının Şekillenmesi ve Sebepleri", s.91-92.

verilmiştir.[669] 4. Tahavî'nin *Şerhu Meânî'l-Âsâr*'ı aynı dönemin eserlerinden olmasına rağmen bölüm sayısı da yirmi altıdan oluşmaktadır.[670]

Bütün bunlara bağlı olarak mezkûr eserlerdeki bölüm başlıklarının az veya çok olmasının zamansal süreçlerden ziyade müellifin hedefiyle alakalı olduğunu söylemek daha yerindedir. Tabi bu, zaman faktörünün bölüm başlıklarının şekillenmesinde herhangi bir role sahip olmadığı anlamına gelmemelidir. Zamansal ve bölgesel ihtiyaca bağlı olarak bölüm başlıklarında farklılıkların yaşanması, yeni bir tasnifin yapılması mümkün, hatta gerekliliktir.[671] Klasik kaynaklarda tanımlanan kitâb ve bâb adları, zamanın ruhuna uygun olarak yeniden tanımlanabilir; buna bağlı olarak da pek çok hadisin kitâb ve bâb yerleri değişikliğe uğrayabilir. Buradan hareketle günümüz koşullarında öne çıkan kadın hakları, işçi hakları, sivil toplum kuruluşları, sendika vb. geçmişte birer başlık olarak tartışılmamış sosyal hayattan sağlığa, ekonomiden idari hukuka kadar daha pek çok konu, ahkâm hadislerini konu edinen çalışmalarda birer başlık altında ele alınabilir.

Zaman faktörüyle ilgili imkânların artması oranında bölüm başlıklarında yer alan hadislerin azaldığını, hadis merkezli fıkıh inşasında ele alınan ahkâm mevzularının sayısının önemli oranda düştüğü bile görülmektedir. Örneğin ahkâm hadisleri eserlerinin ilklerinden sayılan İbn Ebî Şeybe'in *el-Musannef*'inde talâk bölümü 284 bâbdan oluşurken,[672] daha sonra telif edilen Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde bunun elli bâba düştüğü görülmektedir.[673] Bunda, hadis kaynaklarının giderek mevkuf ve maktû' hadislerden arındırılarak merfû' hadislere yer verilmesinin önemli rol oynadığı söylenebilir.

Zaman faktörüne bağlı olarak ahkâm hadisleri eserlerinin mahiyetlerinin de değişim geçirdiği görülmektedir. Mihne olayından önce musannef türü eserlerden Abdürrezzâk'ın *el-Musannef* adlı eserinde İmam Ebû Hanîfe'nin rivayetlerine ve

---

669 Öztoprak, "Ahkâm Hadis Kitaplarındaki Bölüm Başlıklarının Şekillenmesi ve Sebepleri", s.96.
670 Tahâvî, **Şerhu Me'ânî'l-Âsâr**, https://waqfeya.net/book.php?bid=2878 , (02.08.2021).
671 Mehmet Görmez, Abdulfettah "Ebu Gudde ile Sünnet ve Hadis Üzerine Bir Söyleşi", **İslâmî Araştırmalar, Hadis-Sünnet Özel Sayısı**, c. 10, S.1-2-3-4, Ankara, 1997, s.143.
672 Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî, **el-Musannef**, (thk. Sa'd b. Nâsır Ebû Ceyb eş-Şetrî), Dâru Künûzi İşbilyâ, Riyad, 2015, c. 6, s.319-592.
673 Ebû Dâvûd, **es-Sünen**, c. 3, s.503-617.

içtihatlarına bolca yer verilirken, Mihne sonrasında ehl-i hadisten İbn Ebî Şeybe'nin[674] *el-Musannef* adlı eserinde İmam Ebû Hanîfe'nin hadislere aykırı davrandığına dair '*Kitabü'r-Reddi alâ Ebî Hanîfe*' adında bir bölüm yer almaktadır.[675] Bu bölümün alt başlığında "bu hadisler Ebû Hanîfe'nin Resûlullah'tan nakledilen hadislere muhalefet ettikleridir" diyerek[676] ehl-i reyin imamı kabul edilen İmam Ebû Hanîfe'nin, sünnete aykırı davrandığını varsaydığı konularla ilgili bir reddiyeyi kaleme aldığı anlaşılmaktadır.[677] İmam Ebû Hanîfe'nin çeliştiği Hz. Peygamber uygulamaları gibi görünen 125 haberi içeren bu alt başlık, reyin en üst uygulayıcısına karşı bir reddiye olmasına rağmen, sadece merfû' hadislere değil, önemli oranda mevkûf ve maktû' hadislere de dayanmaktadır.[678] Bunun yanı sıra İbn Ebî Şeybe'nin pek çok yerde İmam Ebû Hanîfe'nin maksadını anlamadığı, hatta saptırdığı, kimi zaman çelişkiye düştüğü görülürken, İmam Ebû Hanîfe'nin sünnete muhalefet ettiği iddia edilen bir takım meselelerde, hadis ehlinin itibar ettiği fakihlerin de aynı görüşleri savundukları anlaşılmaktadır.[679]

Bölgesel olarak örneğin dördüncü asrın başlarında vefat eden İbnü'l-Cârûd, Mekke civarından olmasına rağmen *el-Müntekâ* adlı eserine Endülüs âlimleri daha fazla teveccüh göstermiş ve buna yönelik mesela Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah el-Endelüsî (ö. 575) *el-Mürtedâ fî Şerhi'l-Müntekâ* ve Kâsım b. Esbağ *el-Müntekâ fî'l-Âsâr* ve daha başka eserlerle teveccühlerini ortaya koymuşlardır. Benzer bir sürecin Medine âlimi olan İmam Mâlik'in *el-Muvattâ*'sı için de cari olduğu, yaşadığı bölgeden ziyade Mağrib ve Endülüs bölgelerinde daha fazla teveccüh gösterildiği anlaşılmaktadır. İslam'ın doğusunun *el-Müntekâ*'ya ilgisi ise, *Kütüb-i Sitte* gibi temel hadis kaynaklarına olan teveccühten ötürü nispeten daha geç olmuş, İbn Hacer'in *el-*

---

[674] Lucas, Scott C. "Ehl-i Hadisin Fıkıh Esaslarını Yeniden Tetkiki", (Çev. Hatice Nur Dalkılıç), **Hadis Tetkikleri Dergisi**, S.15/1, s.147.
[675] Mansur Koçinkağ, "Erken Dönem Fıkıh Düşüncesinde Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadîs Ayırımı", **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 10, s.74; Mehmet Emin Özafşar, "Kültür Tarihimizde Rey – Eser Çatışması", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 41, S.1, s.264.
[676] İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, c. 20, s.205-343.
[677] İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, c. 20, s.205.
[678] Lucas, "Ehl-i Hadisin Fıkıh Esaslarını Yeniden Tetkiki", s.152.
[679] Konunun detaylı analizi için Abdülmecîd\ **el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye** adlı eserinde iki fasıl şeklinde çok geniş vermiştir, oraya müracaat edilebilir: s.459-576.

İthâf adlı eserinin kaynaklarından biri olmuştur.[680] *el-Müntekâ,* içerdiği 28 sekiz başlıkla neredeyse tüm fıkıh konularını içermektedir.

Hanefî mezhebinin dayandığı fıkhî hadisleri konu edinen Tahâvî'nin *Şerhu Ma'âni'l-Asâr*'ı,[681] Şâfiî fıkhının dayandığı hadisleri, sahâbe ve tâbiîn sözlerini içeren ve onların güvenilirliğini ortaya koymaya çalışan Beyhâkî'nin[682] *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr* adlı eseri de fıkıh bâbları sistematiğine göre kaleme alınmıştır.

Mezheplerin konusal tertiplerinde farklılıklar olmakla birlikte ahkâm hadisleri eserlerinde ağırlıklı olarak fıkıh bâblarına göre bir tebvîb yöntemi izlenmiştir. Ancak Beğâvî'nin *el-Mesâbîh*, Abdülhak el-İşbîlî'nin üç ahkâm kitabı, Muhib et-Taberî'nin *el-Ahkâmü'l-Kübrâ*'sı, İbn Hazm'ın *el-Muhallâ*'sı gibi eserler nispeten farklı bir tebvîb yöntemine başvurarak îmân bâbıyla başlamış, ilim bâbıyla devam etmiş, son kısımda da rekâik, fezâil, fiten, eşrâtü's-sâ'e ile tamamlanmışlardır.[683] İbn Hazm'ın böyle bir girizgâhla eserine başlamasında, kendisinin Zâhirî ekolünden olmasının rolü olduğu söylenebilir.[684] Ancak örneğin Beyhakî, Şâfiî olmasına rağmen, *es-Sünenü'l-Kübrâ* eserine bunu yansıtmamıştır.[685]

İbnü'l-Harrât, kitâbü'l-îmân ve kitâbü'l-ilm ile başlattığı *el-Ahkâm el-Kübrâ*'sını, son kısımlarını kitâbü't-tıb, edeb, tevbe, zühd, vera', rekâik, haşr, kader, cennet, nâr, ezkâr, ta'bîru'r-rü'ya, menâkib, kirâetü'l-Kur'ân, tefsîrü'l-Kur'ân eşrâtü's-sâ'ati gibi başlıklarla bitirmektedir.[686] Eserinde zühd, verâ', tevbe, ezkâr, zikrü'l-mevt, teheccüd vb. başlıkların yer alması, İbnü'l-Harrât'ın tasavvufî yönünün etkisinin sonucu olduğu söylenebilir.[687] Bu da ahkâm hadisleri eserlerinin bölüm

---

[680] Ebû Muhammed Abdullāh b. Alî b. el-Cârûd en-Nîsâbûrî, **el-Müntekâ mine's-Süneni'l-Müsned an Resûlillâh (s.a.s.)**, (thk. Merkezü'l-Bühûs ve Teknîyeti'l-Ma'lûmât), Dâru't-Te'sîl, Kahire, 2014, s.37-38.
[681] Davut İltaş, "Tahâvî", **DİA**, TDV, İstanbul, 2010, c. 39, s.386.
[682] M. Yaşar Kandemir, "Beyhakî", **DİA**, TDV, İstanbul, 1992, c. 6, s.59.
[683] Beydâvî, **el-İ'lâm ani'l-Kütübi'l-Müellefe fî'l-Ahkâm**, s.4.
[684] Öztoprak, "Ahkâm Hadis Kitaplarındaki Bölüm Başlıklarının Şekillenmesi ve Sebepleri", s.93; Bkz: Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî, **el-Muhallâ**, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), İdâretü't-Tibâ'ati'l-Münîriyye- Matba'tü'n-Nahda, Mısır, 1347, c. 1, s.2-50.
[685] Öztoprak, "Ahkâm Hadis Kitaplarındaki Bölüm Başlıklarının Şekillenmesi ve Sebepleri", s.94; Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
[686] İbnü'l-Harrât, **el-Ahkâmü'ş-Şeri'yyetü'l-Kübrâ**, c. 1 ve c. 4; Öztoprak, "Ahkâm Hadis Kitaplarındaki Bölüm Başlıklarının Şekillenmesi ve Sebepleri", s.96.
[687] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. 21, s.199.

başlıklarının şekillenmesinde kişisel yönelimlerin belirleyici olduğunu göstermektedir. Birr, zühd, vera‘, zikr, dua vb. bölüm başlıkları, İbn Hacer'in *Bulûğü'l-Merâm*‘ında da yer aldığı görülmektedir.[688]

Doğu İslam dünyasının âlimlerinden olan Beğavî'nin ahkâm hadisleriyle ilgili eseri olan *Şerhu's-Sünne* adlı eseri tıb, rüya, sahabenin fazileti, rekâik ve rukye konularının işlendiği bölümleri de içermektedir. *Şerhu's-Sünne* gibi el-îman ve el-ilm konularıyla başlamış olmasına mukabil alış-veriş gibi konulara yer vermemiştir.[689] İbn Hibbân, *et-Tekâsim ve'l-Envâ* adlı eserini daha önce benzeri olmayan bir yöntemle hadisleri, hüküm merkezli başlıklar altında emirler, nehiyler, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) haberleri, ibâheler ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) fiilleri şeklinde telif etmiştir.[690]

1.4.4.6. Ahkâm Hadisleri Eserlerinde Hadislerin Fıkhî Boyutunu Açıklama Biçimi

Ahkâm hadislerinde yer alan fıkhî meseleleri ele alma konusunda ahkâm hadislerinin birbirinden farklı yöntemleri bulunmaktadır. Başlıcaları aşağıdaki şekildedir:

1. Fıkhî ahkâma değinmeyen eserler: Bu türden eserler sadece ahkâm içeren hadisleri zikretmekle yetinip herhangi bir fıkhî izahata veya istinbata ya hiç girmez ya da nadiren bunlara değinirler. Beyhakî ve İbn Hacer'in eserleri bu türden eserlerdir.[691]

2. Hadisteki fıkhî meselelere değinmeye özen gösteren eserler: Abdülganî el-Makdisî'nin *el-Umdetü'l-Kübrâ*'sı ve İbn Teymiyye el-Cedd'in *el-Müntekâ*'sı bu türden eserlerdir. İbn Teymiyye'nin mezkûr eserinin, bazı bâb başlıklarında hadisin delâlet ettiği bazı faydaları, hadisten anlaşılabilecek bazı boyutları ve bunlardan yanlış anlaşılmaya sebep olabilecek konuları, tek bir hadisten istinbat edilebilecek ahkâmı ve bir takım usûl konularını ele aldığı görülmektedir.[692] Örneğin namaz kılmayanın küfrü konusunda âlimlerin ihtilafını zikrettikten sonra bunun dinden çıkma anlamında

[688] İbn Hacer, **Bulûğü'l-Merâm**, s.535-559.
[689] Begavî, **Şerhu's-Sünne**, c. 1, c, 12, c. 13. c. 14. c. 15; Öztoprak, "Ahkâm Hadis Kitaplarındaki Bölüm Başlıklarının Şekillenmesi ve Sebepleri", s.96.
[690] İbn Hibbân, Muhamed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, **el-Müsned es-Sahîh alâ et-Tekâsîm ve'l-Envâ‘**, (thk. Muhammed Ali Sönmez-Halis İyidemir), Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Katar, 2012, c. 1, s.12. (Mukaddime).
[691] Öztoprak, "Ahkâm Hadis Kitaplarında Rivayetlere Yer Verme Şekilleri", s.50-51.
[692] Fevâri‘a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te‘sîliyye**, s.131.

olmadığı şeklindeki görüşünü ortaya koymakta;[693] bir hadisten birden fazla ahkâmı istinbat etmesi konusunda kaza namazlarının hemen kılınması, kerahet vakitlerinde de kılınabileceği, kazası olup da ölen kimsenin yerine kaza kılınamayacağı veya fakirlerin doyurulamayacağı ve şer'u men kablenâ'nın bizim için de hüccet olabileceği sonuçlarını çıkarabilmiştir.[694]

3. Ahkâm hadislerini kapsamlı bir şekilde fıkhî şerhe tabi tutan eserler: Bu tür eserler, hadislerden fıkhî istinbatta bulunmakta ve hadisleri şerh etmektedir. Bu nitelikteki eserlerden en eskisi İbn Şeddâd'ın *Delâilü'l-Ahkâm* adlı eseridir. İbn Şeddâd bu eserinde, hadisin sıhhatini inceledikten sonra, garîb lafızları, sahabe ve sonrasındaki âlimlerin bu hadislerden ahkâm istinbatındaki ihtilaflarını ele almış ve ilim ehline kolaylık olsun diye bunları fıkıh bâblarına göre tanzim etmiştir.[695] İbn Abdülber'in *el-İstizkâr* adlı eseri de miktar ve düzen açısından fıkhî şerhlerin en gelişmiş olanıdır. Eserde hem Mâlikî mezhebi içindeki farklı görüşler hem de Mâlikî mezhebi dışındaki farklı görüşler detaylı bir şekilde ele alınmıştır.[696]

4. Analitik ahkâm hadisleri eserleri: Bu tür eserler, ahkâm hadislerini fıkıh, hadis vb. fıkıh ilmine taalluk eden konular ağırlıklı olmakla birlikte, dilden senede, garîbü'l-hadîsten mezheplerin görüşleri ve delillerine kadar pek çok başlıkta analiz eden eserlerdir.[697] Bu tür eserler arasında İbn Dakîkü'l-Îd'in *Şerhu'l-İlmâm fî Ahâdîsi'l-Ahkâm*'ı ön plana çıkmaktadır. el-Îd, bu eseri tamamlamaya muvaffak olamamış, ele aldığı hadisleri de on iki maksat doğrultusunda incelemiştir.[698]

1.4.5. Ahkâm Hadisleri Eserlerinde Tasnif Sistematiğinin Oluşumunda Hadis-Fıkıh İlişkisi (Ale'l-Ebvâb ve Ale'r-Ricâl Sistematiğine Göre Telif)

Hicri birinci asırda bid'atlerin artması, Haricilik, Rafizilik ve kader inkarcıları gibi değişik fraksiyonların ortaya çıkması ve âlimlerin değişik bölgelere yayılması, hadislerin toplanmasının yanı sıra bâblara göre taksim edilmesini de beraberinde getirmiştir.[699] Buna ek olarak, tedvin asrına gelen kadar geçen yüz elli yıla yakın

[693] Ebü'l-Berekât, **el-Müntekâ min Ahbâri'l-Mustafâ (s.a.s.)**, c. 1, s.191-198.
[694] Ebü'l-Berekât, **el-Müntekâ min Ahbâri'l-Mustafâ (s.a.s.)**, c. 1, s.236-238.
[695] İbn Şeddâd, **Delâilü'l-Ahkâm min Ahâdîsi'r-Resûl (s.a.s.)**, c. 1, s.40.
[696] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.105.
[697] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te'sîliyye**, s.137-138.
[698] İbn Dakîk el-'Îd, **Şerhu'l-İlmâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâm**, c. 1, s.8-10.
[699] İbn Hacer, **Hedyü's-Sârî**, s.8.

sürede, hadis kapsamındaki sahabe ve tabiînin hadis, tefsir, fıkıh, dil, tarih gibi ilimlerle ilgili görüşleri de eşlik etmiştir. Tedvinle birlikte tasnif ve tebvîb de başlamış, hadisin hadis olmayandan arındırılmasına yönelik çalışmalar yapıldığı gibi önceki dönemde kayıt altına alınan hadislerden farklı olarak, arındırılan bu hadislerin bilimsel bir şekilde konuları da tebvîb edilmiştir. *Târîhü'l-İslâm* adlı eserinde hicri 143 yılını irdeleyen Zehebî'nin "tedvînü'l-ilm ve tebvîbuhu" sözünden[700] aslında 'ilmin', daha açık bir ifadeyle hadisin zaten var olduğu, âlime düşenin ise bunları tedvin etmek ve bâblarına göre tasnif etmek olduğu anlaşılmaktadır.[701] Değişik bölgelerde fıkhın gelişimine paralel olarak kitaplardaki fıkıh bâbları da gelişim göstermiştir. Bu yüzden fıkıh ile hadis tasnifi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Bu da bâblara göre tasnifin muhaddis fakihlerce, 'kitâbü't-tahâre' 'kitâbü's-salât' gibi ana başlıklar şeklinde yaptıklarını söylemek mümkündür.[702] Böylece nakle dayalı olan 'ilim', rey-akıl ölçütlerine göre tasnif edilmeye başlanmış, tedvinle 'ilmin' zayi olmasının önüne geçilmişken, tasnif ve tebvîble bu 'ilim'den istifade kolaylaştırılmıştır.[703]

Bâblara göre tasnifin sahabe döneminden itibaren başladığını ve bu bâb sistematiğinde ağırlıklı olarak fıkıh konularına dair hadislerin cem edildiğini söylemek abartı olmayacaktır. Hicri birinci asrın son çeyreğinden itibaren tedvin edilen hadisler, bâblar şeklinde toplanmış, bu da hadis tasnifine yönelik çalışmaların başlangıcı olmuştur.[704] Aynı şekilde yapılan bu tasnif çalışmaları neticesinde telif eserlerin genellikle fıkıh bâblarına göre tasnif edilmiş oldukları görülmektedir.[705] Ahkâm hadisleri eserleri, fıkha dayanak olan hadisleri ihtiva etmeye devam etmiştir. Bilhassa üçüncü asırla birlikte, yeni teşekkül eden kelam, tefsir, âdâb, fiten, tasavvuf, siyer ve meğâzi gibi konuları içeren hadislerin de ahkâm hadisleri eserlerinin tasnif edebiyatına girmeye başladığı görülmektedir.[706]

Buradan hareketle şu sonuca varmak mümkündür: Hadis ilmi, kitâbet, ve tedvin aşamalarından sonra yaklaşık olarak hicri 125 yılından itibaren hadislerin

[700] Zehebî, **Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm**, c. 9, s.13.
[701] Câbirî, **Tekvînü'l-Akli'l-Arabî**, 63-64.
[702] İbn Nedîm, **el-Fihrist**, s.373-374; Tâbân, **et-Tasnîfu alâl-Ebvâbi fî Sahîhi'l-İmâmi'l-Buhârî**, s.13.
[703] Câbirî, **Tekvînü'l-Akli'l-Arabî**, 63-64.
[704] Özpınar, "Tasnif Dönemi Hadis Edebiyatının Oluşumu", s.129.
[705] Özpınar, "Tasnif Dönemi Hadis Edebiyatının Oluşumu", s.130.
[706] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.20.

muhtevasına göre tasnif edildmiş ve bâblara ayrılmıştır.[707] Tasnif siteminde genel olarak, çeşitli vesilelerle bir araya toplanmış (müdevven) malzemenin münferit konulu (bâblara göre/ale'l-ebvâb) tasnif sistematiği ya da ravilerin isimlerine göre (ale'r-ricâl) tasnif sistematiği uygulanmıştır.[708] Hadis yazımı ile ilgili bu üç yöntemin zamansal olarak ana hatlarıyla birinin tamamlanmış ve diğerinin başlamış olması söz konusu olmakla birlikte, çoğu kere iç içe süreçler şeklinde gelişmişlerdir.[709]

Muhammed Ebû Zehvu, yaygın olarak bilinen bu iki yöntemden önce ilk gelişen başka bir yönteme de işaret etmektedir. O da kelâm ehlinin hadis ehlinin adalet, zabt vb. ile şahıslarına yönelik veya onların rivayet ettikleri hadislere yönelik tenkitlerini toplayıp onlara cevap verme şeklinde baş vurdukları yöntemdir. İbn Kuteybe'nin *Te'vîlu Muhtelefi'l-Hadis fi'r-Reddi alâ e'dâi'l-Hadîs* adlı eseri bu minval üzere kaleme alınmış bir eserdir.[710]

İbn Hibbân'ın, telif yöntemi ise aslında her iki yöntemden de farklı olarak emirler, nehiyler, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) haberleri, ibâheler ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) fiilleri şeklinde beş bölüme ayırdığı *et-Tekâsim ve'l-Envâ'* adlı eseri, kendi dönemine kadar benzeri yazılmamış, bâb ve müsned türlerinden farklı apayrı bir teknikle yazılmıştır.[711]

1.4.5.1. Münferit Konulu Bâblara Göre (Ale'l-Ebvâb) Tasnif Sistematiği

Ale'l-Ebvâb (bâblara göre) tasnif sisteminde yapılan tasnif, tek bir konuyla ilgili hadislerin bir araya getirilerek kapsayıcı genel bir başlık altında bir kitapta yapılanmasıdır[712] Bu sisteme göre telif edilen eserler iki ana kısma ayrılmaktadır:

---

[707] İbn Hacer, **Hedyü's-Sârî**, s.8; Sezgin, **Târîhü't-Türâsi'l-Arabî**, c. 1, s.119-120; Itr, **Menhecü'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs**, s.61; Kettânî, **er-Risaletü'l-Mustetrafe**, c. 2, s.7-10; İsmail Lütfi Çakan, **Hadis Edebiyatı Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usûlleri**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 2, İstanbul, 1985, s.15; Süveylim ve Diğerleri, **Mu'cemu Mustalahâti'l-Ulûmi'ş-Şer'iyye**, c. 1, s.463-464.

[708] Suyûtî, **Tedrîbü'r-Râvî**, c. 2, s.140; Cemal Ağırman, "Hadis Edebiyatının İntikal Safhaları ve Kitâbet Meselesi", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 7, S.1, s.164; Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s.17-18.

[709] Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s.18.

[710] Ebû Zehvu, **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn**, s.364.

[711] İbn Hibbân, **el-Müsned es-Sahîh alâ et-Tekâsîm ve'l-Envâ'**, c. 1, s.12. (Mukaddime).

[712] Itr, **Menhecü'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs**, s.197-198; Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s.24; Süveylim ve Diğerleri, **Mu'cemu Mustalahâti'l-Ulûmi'ş-Şer'iyye**, c. 1, s.384 ve 464; Muhammed Abdülazîz el-Havlî, **Künûzü's-Sünneti ve Târîhu Fünûni'l-Hadîs**, (thk. Mahmûd el-Ernâvût-Muhammed Bedrüddîn el-Kahvecî), Dâru İbni Kesîr, Beyrut, s.56.

a. Dinin tüm konularını kapsayacak şekilde hadisleri kitâb ve bâblara göre taksim eden eserler. Bu şekildeki tasnifte fıkhî hadislerin yanı sıra tefsir, ahlak, zühd, âdâp ile ilgili hadisler, muhtevasına uygun olarak bu başlıkların altında bir araya getirilirler. 'Kitâbü'z-zühd', 'kitâbü'l-âdâb' vb. Bu başlıkların altına ise yine o muhtevayla ilgili ama daha özel, daha cüz'i anlam içeren hadisler bâb başlıkları altında toplanır. Buhârî, Müslim, İbn Mâce ve Dâremî'nin eserleri bu kabildendir.[713]

b. Dinin sadece belirli bir alanıyla ilgili hadisleri kitâb ve bâblara göre tasnif edip bir araya getiren eserler: Nesâî, Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Ebî Şeybe'nin eserleri bu kabildendir. Örneğin fıkıhla ilgili olarak 'kitâbü's-salât', 'kitâbü'z-zekât', 'kitâbü'l-büyû'' gibi. Ardından bu hadisler bâblara göre dağıtılır. Her bir bâb, cüz'i bir meseleyle ilgili bir veya daha fazla hadisi içerir. Bu bâba, konuya delalet eden bir başlık seçilir. Örneğin: 'Bâbu miftâhi's-salati et-tahûru' gibi.[714]

Bazı müelliflerin, sadece bir bâbla ilgili telifatta bulundukları da bir vakıadır. Buhârî'nin '*Bâbu Ref'i'l-Yedeyni fi's-Salati*' ve '*el-Kirâetu Halfe'l-İmâmi,* ed-Dârekutnî'nin '*Bâbü'l-Kadâi bi'l-Yemîni Ma'a'ş-Şâhidi*', İbn Ebî'd-Dünyâ'nın '*en-Niyetu*', İbn Mende'nin '*el-Kunût*' ve İbn Abdülber'in '*el-Besmele*' gibi eserleri bunlardan bir kaçıdır.[715]

Kuşkusuz tasnif döneminin fıkıhla doğrudan bir ilişkisi vardır. Zira ilk tasnifli eserler fıkıh ağırlıklı olmuştur. İlk musannifler olarak isimleri geçen Mekkeli İbn Cüreyc ve Basralı Sa'îd b. Ebî 'Arûbe (ö. 156) aynı zamanda birer fakihtir. Bunlardan hemen sonra gelen Süfyan es-Sevrî, Evzâ'î (ö. 157), Mâlik ve Hammâd b. Seleme (ö. 167) de birer fakihtirler. İmam Mâlik'in *el-Muvattâ*'sı örneğinde görüldüğü gibi bu musanniflerin kitaplarında fıkıh ağırlıklı bir bâb tasnifi vardır ve önceki fakihlerin görüşleri de nakledilmiştir.[716] Fıkıh ağırlıklı bâb tasnifinde sadece fakih muhaddislerin değil, kelimenin tam anlamıyla muhaddis olmayan yahut fakihliği muhaddisliğinden önde olan (muhaddis fakih) kimselerin de etkisi vardır. Kûfe'de İmam Ebû Hanîfe,

[713] Itr, **Menhecü'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs**, s.197-198; Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s.24; Abdülmecîd, **el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye**, s.300.
[714] Itr, **Menhecü'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs**, s.197-198; Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s.24; Abdülmecîd, **el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye**, s.299-300.
[715] Suyûtî, **Tedrîbü'r-Râvî**, c. 2, s.142; Havlî, **Künûzü's-Sünneti ve Târîhu Fünûni'l-Hadîs**, s.59.
[716] Ali Albayrak, "Fuat Sezgin'in "Buhârî'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler", **Usûl İslam Araştırmaları**, S.26, s.60.

Ebû Yûsuf ve Muhammed, Mekke'de İmam Şâfiî, Medine'de İmam Mâlik'in hocaları Rebî'a ve İbn Hürmüz (ö. 148) bunların başında gelmektedir.[717]

Fıkhın teşekkül etmesinin, ilk üç asırda tasnif edilen hadis eserlerinin ortaya çıkmasında rol oynayan en önemli etken olduğu söylenebilir.[718] Birinci asrın sonlarında oluşturulan müstakil konulu hadis eserlerine bakıldığında, bunların genellikle amele dönük fıkıh bâblarına göre tasnif edilmiş oldukları görülmektedir.[719] Bu dönemin ulemasından olan Şa'bî, Ebü'l-Âliye (ö. 90), Süfyân es-Sevrî, İbn Ebî Zi'b (ö. 159), İbn Cüreyc, Reb'î b. Sübeyh, Hâlid b. Cemîl ve Muammer b. Râşid gibi tabiîndan gelen rivayetler, kendilerinin hadisleri fıkıh bâblarına göre tasnif ettiklerini ortaya koymaktadır.[720]

Kûfe'de reyi önceleyen Hammâd b. Ebî Süleyman ve onun en önemli talebesi İmam Ebû Hanîfe ile rivayetleri önceleyen ve Hicaz ilim çevresine daha yakın olan Süfyan es-Sevrî ekolünden sonra gelen ve Kûfe'de ilk musannef eseri yazan Yahya b. Zekeriyyâ b. Ebî Zâide her iki gruptan da beslenmiş ve böylece tasnif tarzını geliştirmiş bir isimdir. İkinci grubun en önemli isimlerinden olan Vekî' b. el-Cerrâh'ın da musannef tarzı bir kitabı vardır. Daha sonraki bir isim olan ve *el-Musannef* adlı kitabı günümüze ulaşan İbn Ebî Şeybe daha çok muhaddis olarak öne çıkmaktadır.[721] Ki Râmhürmüzî, İbn Ebî Şeybe ile ilgili olarak bâbları çoğaltma, tertibin kalitesini artırma ve iyi telif yapma konusunda öne çıktığını belirtmektedir.[722]

Müstakil konulara münhasır eser telifinin hadis ilmine mahsus olmadığı, tasnif döneminde ilmî bir teamül olduğu görülmektedir. İlk musannif fukahâdan olan Ebû Yûsuf'un, *salât, siyâm, sayd, zebâih* vb. otuz altı kitap yazdığı,[723] Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî[724] ve İmam Şâfiî'nin fıkıh konularına dair çok daha fazla müstakil

[717] Albayrak, "Fuat Sezgin'in "Buhârî'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler", s.60.
[718] Özpınar, "Teşekkül Sürecinde Hadis-Fıkıh İlişkisi Üzerine", s.145.
[719] Özpınar, "Teşekkül Sürecinde Hadis-Fıkıh İlişkisi Üzerine", s.138.
[720] Râmhürmüzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î**, s.609-614; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, **el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'i**, (thk. Muhammed Accâc el-Hatîb), Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1996, c. 2, s.431-433; İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist,** s.373-374.
[721] Albayrak, "Fuat Sezgin'in "Buhârî'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler", s.62.
[722] Râmhürmüzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î**, s.614.
[723] İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**, s.344.
[724] İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**, s.345-346.

kitap telif ettikleri aktarılmaktadır.[725] Müzenî'nin (ö. 264) *el-Muhtasar* adlı eserinin, fıkıh kitaplarının tertibinde önemli bir asıl olduğu da göz ardı edilmemelidir.[726]

Buhârî'nin bâblara göre tasnif sistematiği üzerine önemli bir etkisi olmuştur. Bu yüzden de bâb tasnifi konusunda 'Buhârî öncesi ve Buhârî sonrası' şeklinde bir taksimden de bahsedilmektedir. Buhârî öncesi dönemin üç aşamadan geçtiği söylenebilir:

1. İlk aşama olarak adlandırılabilecek dönemde İbn Cüreyc'in '*Kitâbü's-Salât*" ve "*Kitâbü's-Siyâm*" ve İbn Ebî Arûbe'nin "*Kitâbü'l-Menâsik*" şeklinde bahsettiği eserler bu aşamanın ilk kaynaklarıdır.[727] Ancak İbn Ebî Arûbe'nin mezkûr eseri konusal bâb başlıkları içermemiş, başlıklar, kendisinin daha çok Katâde'nin rivayetlerine dayanarak cevaplandırdığı hac konusuyla alakalı soru-cevap tekniğine göre hazırlanmıştır.[728]

2. Orta aşama olarak nitelenebilecek dönemde, bir yandan İbn Ebî Arûbe'nin *Kitâbü'l-Menâsik'*inde olduğu gibi soru-cevap başlıklı yöntem ana fıkhî başlıklara dönüşürken, diğer taraftan tek bir konuyla sınırlı kalınmayıp sünen kitaplarında olduğu gibi çok değişik konuları bir arada ele alacak şekilde gelişmiştir. Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'* adlı eseri ve İmam Mâlik'in *el-Muvattâ*'sı bu aşamada yazılmış eserler olarak nitelendirilmektedir.[729]

3. Buhârî öncesi tasnif dönemi olarak nitelendirilen üçüncü aşamada bâblara göre tasnif sistematiği büyük gelişim kat etmiştir. Bu aşamanın öne çıkan özelliklerini şöyle özetlemek mümkündür:

a. Hadis tasnifini bâblara göre yapan bu aşamadaki kitaplar çok tafsilatlı olmaya başlamış, bâb başlıklarında fıkhî rivayetlerin delaletlerine işarette artış meydana gelmiştir.

---

[725] İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**, s.353-354.
[726] Fâlih, **Encehü'l-Mesâ'î fî'l-Cem'i Beyne Sifeteyi's-Sâmi' ve'l-Vâ'î**, s.10.
[727] İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**, s.373-374; Albayrak, "Fuat Sezgin'in "Buhârî'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler", s.62; Tâbân, **et-Tasnîfu alâl-Ebvâbi fî Sahîhi'l-İmâmi'l-Buhârî**, s.19.
[728] Ebü'n-Nadr Saîd b. Ebî Arûbe Mihrân el-Adevî, **Kitâbü'l-Menâsik**, (thk. Âmir Hasan Sabrî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2000, s.57 ve sonrası.
[729] Tâbân, **et-Tasnîfu alâl-Ebvâbi fî Sahîhi'l-İmâmi'l-Buhârî**, s.20-21.

b. Ana başlıkların altına ikinci ara başlıklara yer verilmeye başlanmıştır. Örneğin 'kitabü's-salât' ana başlığının altına 'kitâbu salâti'l-cum'a', 'kitâbu salâti's-sehv' gibi ikinci ara başlıklar zikredilmeye başlanmıştır.

c. Bir bâbın altında zikredilen rivayetlerin sayısı artmıştır.

d. Bu aşamadaki kitapların içerdiği konular önceki kitaplardan daha fazladır; önceki kitaplarda hadisin bir parçası olarak zikredilen, 'kitâbü'l-meğâzî', 'kitâbü'z-zühd', kitâbü't-tefsîr, 'kitâbü'l-fezâil' gibi başlıklar ana başlıklar olarak anılmaya başlanmıştır.[730] Abdürrezzâk es-San'ânî'nin *el-Musannef*'i, Saîd b. Mansûr'un (ö. 227) *es-Sünen*'i, İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'i bu aşamadaki eserlere birer örnektirler.[731]

Buhârî, hadis metinlerini okuyup değerlendirme ve çoğu zaman hadisten çıkarılması gereken sonucun tespitini kendisi yapmak yerine daha çok okuyucuya bırakmıştır.[732] Bundan gerektir ki Buhârî'nin terâcim (bâblandırma/bâb başlıklarını belirleme) şekli ile ilgili olarak: "Buhârî'nin fıkhı terâcimindedir"[733] ve "iki kitap vardır ki fıkıhları terâcimindedir: Buhârî'nin hadisle ilgili kitabı ve Sîbeveyhi'nin nahivle ilgili kitabı"[734] denmiştir.

Bu şekilde düzenlenmiş eserler, belirli bir konuyla ilgili olarak ilim talebesi ve araştırmacının hadise ulaşımını kolaylaştırmasının yanı sıra hadisin sıhhat derecesinin bilinmesini de sağlamaktadır. Hadis kaynaklarında bir hadise ulaşmak istendiğinde, hadisin konusu, hangi kitap ve bâba bakılması gerektiğini belirler.[735] Bâblara göre tasnif edilmiş eserlerde asıl olan -müsnedleren farklı olarak-, delil olmaya veya

[730] Tâbân, **et-Tasnîfu alâl-Ebvâbi fî Sahîhi'l-İmâmi'l-Buhârî**, s.23.
[731] Tâbân, **et-Tasnîfu alâl-Ebvâbi fî Sahîhi'l-İmâmi'l-Buhârî**, s.23.
[732] Halis Aydemir, "Metnin Anlaşılmasında Tebvib ve Tasnifin Rolü İbn Hibban'ın et-Tekasim ve'l-Enva Örneği", **X. Hadis Meclisi Uluslararası İhtisas Toplantısı**, "Hadislerde Metin ve Muhteva Tahlili", Aralık İstanbul, 2011, s.7.
[733] İbn Hacer, **Hedyü's-Sârî**, s.16.
[734] Nâsirüddîn b. Müneyyir, **el-Mütevârî alâ Ebvâbi'l-Buhârî**, (thk. Alî Hasan Alî Abdülhamîd), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1990, s.37.
[735] Itr, **Menhecü'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs**, s.198; Ebû Zehvu, **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn**, s.367.

istişhad edilmeye müsait hadislere münhasır olmasıdır. Müsned şeklinde telif edilmiş olan eserlerde ise asıl olan sahih veya zayıflığına bakılmaksızın mutlak toplamadır.[736]

Ancak, bâblara göre tanzim edilmiş olan eserlerden faydalanmak için, ilim talebesinin hadisin konusunu belirlemeye sevk edecek ilmi bir zevke ve âlimlerin kitaplarının bâblarına başlık belirlemedeki üsluplarına dair bir deneyime ihtiyaç vardır. Çünkü onlar, bir hadisi umulan bir bâbın altında değil de hadisin başka bir delaletinden ötürü başka bir bâb altında zikredebilmektedirler.[737]

Sünen ve bu nev'i üzerine tasnif edilmiş eserler, fıkıh konuları sistematiğine göre düzenlendiği için İslam hukukunun baş vurduğu en temel eserlerdir.[738] Bu eserlerdeki hadisler, anlam benzerliği veya bir hadisin içinde geçen farklı konular münasebetiyle, ihtiyaca binaen farklı " **kitap**" ve "**bâb**" başlıkları altında mükerrer olarak rivayet edilebilmektedir.[739] Bu yönüyle de bir hadisin birden fazla hüküm içerebileceği, birden fazla hüküm istinbatına elverişli olduğu anlaşılabilmektedir. Ancak bununla birlikte herhangi bir hadis, zikredildiği bâb altında yanlış bir anlam ilişkisi ile tahriç/tasnif edilmiş ise, bu durum, fıkhî veya itikadî bir hükümle ilgili olarak hadisin anlam kaymasına uğramasına ve dolayısıyla da yanlış bir hükmün çıkarılmasına neden olabilmektedir.[740]

Ale'l-ebvâb sistematiğine göre tasnifin değişik yolları vardır. Onlar: Cevâmi' (câmi' türü eserler), sünen türü eserler, musannefât türü eserler, müstedrakât türü eserler, müstehracât türü eserler şeklindedir.[741]

Aşağıda Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*'i, Müslim'in *Câmi*'i ve Nesâî'nin *es-Süneni'*ndeki bölümleri (kitâb) mukayese için verilmektedir.[742]

---

[736] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, **Te'cîlü'l-Menfa'ati bi Zevâidi Ricâli'l-Eimeti'l-Arba'ati**, (thk. İkrâmüllah İmdâdülhak), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1996, c. 1, s.236.
[737] Itr, **Menhecü'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs**, s.198.
[738] Ahmet Keleş, "…Savaşmakla Emrolundum" Hadisi Örneğinde Hadis Tasnifi Problemi", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 4, S.2, s.33.
[739] Keleş, ""…Savaşmakla Emrolundum" Hadisi Örneğinde Hadis Tasnifi Problemi", s.33.
[740] Keleş, ""…Savaşmakla Emrolundum" Hadisi Örneğinde Hadis Tasnifi Problemi", s.34.
[741] Itr, **Menhecü'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs**, s.198-200.
[742] Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s.90-91.

Tablo 1 - Abdürrezzâk'ın *el-Musannef'î*, Müslim'in *Sahîh'*i ve Nesâî'nin *es-Süneni*'ndeki Bölüm Adları

No	Musannef / Abdurrezzâk	Câmi‘ / Müslim	Sünen / Nesâî
1	Tahâret	İmân	Tahâret
2	Hayz	Tahâret	Miyâh
3	Salât	Hayz	Hayz
4	Cum'a	Salât	Gusl-Teyemmüm
5	Îdeyn	Mesâcid	Salât
6	Fezâilu'l-Kur'an	Salâtu'l-Müsafirîn	Mevâkit
7	Cenâiz	Cum'a	Ezân
8	Zekât	Salâtu'l-Îdeyn	Mesâcid
9	Siyâm	İstiskâ	Kıble
10	Akîka	Küsûf	İmâme
11	İ'tikaf	Cenâiz	İftitâhu's-Salâh
12	Menâsik (Hacc)	Zekât	Tatbîk
13	Cihâd	Siyâm	Sehv
14	Meğâzî	İ'tikâf	Cum'a
15	Ehlü'l-Kitâb	Hacc	Taksîru's-Salât
16	Nikâh	Nikâh	Küsûf
17	Talâk	Talâk	İstiskâ

18	Buyû‘	Radâ‘a	Salâtu’l-Havf
19	Şehâdât	Liân	Salâtu’l-Îdeyn
20	Mukâteb	İtk	Kıyâmu’l-leyl
21	Eymân ve’n-Nüzûr	Büyû‘	Cenâiz
22	Velâ	Müsâkât-Müzârea	Siyâm
23	Vesâyâ	Ferâiz	Zekât
24	Menâkib	Hibât	Menasiku’l-Hacc
25	Sadâka	Vasiyyet	Cihâd
26	Müdebber	Nezr	Nikâh
27	Eşribe	Eymân	Talâk
28	Ukûl	Kasâme	Hayl
29	Lukatâ	Hudûd	Ahbâs
30	Ferâiz	Akdiye	Vesâyâ
31	Ehlü’l-Kitâbeyn	Lukatâ	Nuhl
32		Cihâd	Hibe
33		İmâre	Rukba
34		Sayd	Umrâ
35		Edâhî	Eyman-Nüzur
36		Eşribe	İşaretü’n-Nisâ
37		Libâs	Tahrîmu’d-Dem

38		Âdâb	Kasmu'l-Fey
39		Selâm	Bey'at
40		Elfâzun mine'l-Edeb	Akîka
41		Şi'r	el-Fer' ve'l-Atîre
42		Rü'yâ	Sayd ve Zebâih
43		Fezâil	Dahâya
44		Fezâil'u-sahâbe	Büyû'
45		Birr ve's-Sıla	Kasame
46		Kader	Kat'ü's-Sârik
47		İlim	İman ve Şerâiuh
48		Zikir ve Dua	Zînet
49		Tevbe	Adâbu'l-Kudât
50		Sifatu'l-Münafikîn	İstiâze
51		Cennet	Eşribe
52		Fiten	
53		Zühd	
54		Tefsîr	

Bu liste incelendiğinde bu üç grubun muhteva açısından birbirine yakın olduğu görülecektir. Bununla birlikte bu görünen kitâb isimlerinin ihtiva ettikleri bâblar ve o bâbları oluşturan hadislerin nitelikleri açısından önemli farklar bulunmaktadır.

Sünen'ler sadece merfû' hadisleri, *Musannef*'ler merfû' olanlara ek olarak mevkûf ve maktû' hadisleri içerirken, *Câmi'ler* merfû', mevkûf ve maktû' hadislerin özellikle sahih olanlarını tespite gayret gösterirler.[743] *Musannef* eserler bu alandaki ilk eserler olmalarından ötürü, bilahare daha mütekamil bir hale gelmiş olan câmi' ve sünen eserlere göre daha az fıkhî başlıklar ihtiva ederler. Sünen eserler ise fıkhî konu başlıklarında daha steril olduğu, câmi' türü eserlerde yer alan îmân, ilim, zikir, dua, tevbe, sifatu'l-münafikîn, cennet, fiten, zühd, tefsir gibi konulara pek yer vermezler: *Câmi'* türü eserler konu başlıkları bakımından dinin tüm konularını kapsayacak şekilde geniş anlamıyla fıkıh tanımına uygun olacak şekilde ehl-i hadis bakış açısını yansıtırlar.

1.4.5.2. Ravilerin İsimlerine Göre (Ale'r-Ricâl) Tasnif Sistemi

Ravilerin isimlerine göre (ale'r-ricâl) tasnif sistemi hadislerin, sahabenin isimlerine göre tek bir kitapta toplanmasıdır.[744] Bu sistematik üzerine telif edilen eserlerdeki yöntemler müteaddittir. Sahih olsun veya olmasın bir sahabiye ait tüm rivayetleri alfabetik sıraya göre ya da bunlardan sadece sahih olanlarını bir araya getiren, ilkin dört halife, aşere-i mübeşşere, kabilelere göre veya bunların dışında daha farklı yöntemlere göre tasnif edenlere kadar pek çok yöntem uygulanmıştır.[745] Sahabenin isimlerine göre hadislerin tasnif edilmesi tekniği ikinci asrın sonlarına doğru geliştirilmiştir.[746]

Bir sahabinin rivayet sayısı ve yapısının tespiti konusunda bu sistematiğin faydası bulunduğu gibi, sahabenin adından hadise ulaşmayı da mümkün kılmaktadır.[747] Bu kabilden eserler, ravi-rivayet ilişkisi bağlamında büyük öneme haizdir. Her bir ravinin rivayet sayısının yanı sıra, konusal ve bağlamsal olarak da raviler ve rivayetler arasındaki ilişkinin tespitine olanak sağlamaktadır. Bir ravinin hassasiyet gösterdiği bir rivayete diğer bir ravi aynı hassasiyeti göstermemek

[743] Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s.91.
[744] Süveylim ve Diğerleri**, Mu'cemu Mustalahâti'l-Ulûmi'ş-Şer'iyye**, c. 1, s.464.
[745] Suyûtî, **Tedrîbü'r-Râvî**, c. 2, s.140-141; Ebû Zehvu, **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn**, s.365.
[746] İbn Hacer, **Hedyü's-Sârî**, s.8; Sezgin, **Târîhü't-Türâsi'l-Arabî**, c. 1, s.119-120; Itr, **Menhecü'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs**, s.61; Kettânî, **er-Risaletü'l-Mustetrafe**, c. 2, s.7-10; Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s.15; Süveylim ve Diğerleri, **Mu'cemu Mustalahâti'l-Ulûmi'ş-Şer'iyye**, c. 1, s.463-464.
[747] Itr, **Menhecü'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs**, s.61; Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s.24.

durumunda olabilmektedir. Bu da raviler arasındaki özelde ahkâm hadislerine, genelde de diğer hadislere yaklaşım farklılıklarının tespitine imkân vermektedir.

Müsned eserler gibi ale'r-ricâl sistematiğine göre yazılmış olan eserler, derece itbariyle sünen türü ale'l-ebvâb sistematiğine göre yazılmış eserlerden daha alt düzeydedirler. Çünkü bu ikinci tür eserlerin müellifleri, sahih olsun olmasın bir sahabiye ait tüm hadisleri cem etmeyi adet edinmişlerdir. Binaenaleyh, bu eserlerde varit olan hadislerin tümü delil sayılabilecek düzeyde değillerdir. Bu şekilde telif edilmiş olan eserlerde asıl amaç sahih veya zayıflığına bakılmaksızın mutlak surette hadisleri toplamadır. Bazıları İmam Ahmed'in *Müsnedi*'ni bundan müstesna saymışlardır.[748]

Kûfe Medresesinin İbn Mes'ûd (r.a.) ve öğrencilerinin görüş ve fetvalarına göre ortaya çıkmasında olduğu gibi değişik bölgelerde fıkıh ekollerinin sahabe ve tabiîn fetvalarına bağlı olarak ortaya çıkmasının etkisiyle ilk hadis kaynakları, merfû hadislerle birlikte sahabe ve tabiîn hadislerini de ihtiva edecek şekilde bâblara göre tasnif edilmişti. Buna mukabil olarak bu süreçte, sahabe ve tabiîn görüşlerinden hâli, sadece merfû hadisleri içeren müsned eserler de telif edilmeye başlandı.[749] Bu eserlerde sahabe ve tabiîn fetvalarına yer verilmemiş, sadece hadislere dayanılarak rey ve yoruma dayalı fıhkî bağlamından kopartılarak râvilerin esas alınmasına dikkat edilmiştir.[750]

Üçüncü asırdan itibaren ilmî ve fikrî hareketlerin de etkisiyle merfû'-müsned hadislerin ayrıcalıklı ve üstün bir konum kazandığı; bunun da sahih hadisleri toplamayı amaçlayan gerek musannef (ale'l-ebvâb) ve gerekse de müsned (ale'r-ricâl) türü edebiyatın oluşumunda önemli bir etken olduğu görülmektedir.[751] Bu asırda ulemanın senedlere olan ilgileri metinlere olan ilgilerinden daha fazlaydı. Bu yüzden şâz, zayıf

[748] İbn Hacer, **Te'cîlü'l-Menfa'ati bi Zevâidi Ricâli'l-Eimeti'l-Arba'ati**, c. 1, s.236; Havlî, Muhammed Abdülazîz, **Künûzü's-Sünneti ve Târîhu Fünûni'l-Hadîs**, s.63.
[749] Tâbân, **et-Tasnîfu alâl-Ebvâbi fî Sahîhi'l-İmâmi'l-Buhârî**, s.11.
[750] Özpınar, "Tasnif Dönemi Hadis Edebiyatının Oluşumu", s.163.
[751] Özpınar, "Tasnif Dönemi Hadis Edebiyatının Oluşumu", s.164.

vb. hadisleri dahi toplamak ve hadisi fıkıhtan, sahabe ve tabiînin fetvalarından arındırarak müsned sistematiğine göre düzenlemek önem kazanmıştır.[752]

Ehl-i reyin eserlerinde ahkâma dair ayet ve hadislerin yanı sıra sahabe, tabiîn ve müçtehit âlimlerin görüş ve fetvalarına yer verilirken, ale'l-ebvâb türü eserlerde sadece ahkâma dair hadislere yer verildiğinden bu sistem, ehl-i hadis'in ehl-i reye karşı geliştirdiği bir fıkıh tekniğidir Ale'r-ricâl tasnif sistematiği ise ehl-i hadisin ahkâm hadisleri konusunda geliştirdiği daha radikal bir yöntemdir. Bu tasnife göre telif edilmiş eserlerin müellifleri, fıkhî sadece ahkâm hadislerinden ibaret gördüklerinden, ale'l-ebvâb türü eserlerdeki bâb başlıklarını bile, hadisin dışında kişisel görüş olarak kabul etmiş ve hadisleri bâb başlıkları yerine, sahabe isimlerine göre tasnif yoluna gitmişlerdir. Mezkûr eserlerde serdedilen bu yaklaşım sadece rey ehline yönelik değil, aynı zamanda hadis ehli arasında, 'kitâb' ve 'bâb' terâcimleri şeklinde bile olsa gelişim trendi gösteren reye dayalı fıkıh eğilimine de bir tepki niteliğindedir.[753]

Ancak bu sistematiğin bazı eksiklikleri bulunmaktadır. Bu yöntem üzerine telif edilmiş eserlerde müellifin kendisi hadisin derecesini belirtmemişse ve herhangi bir hadise ulaşmak isteyen kimse işin ehli biri değilse, zayıf veya sahih hadisleri ayırt edemez, hepsine zayıf veya sahih nazarıyla bakabilir. Diğer taraftan hadislerden şer'î hükümlerin istinbatı da kolay bir iş değildir. Bu sistemle tasnif edilmiş hadisler konuları açısından bir tasnife tabi tutulmadığından, işin erbabı olmayan birinin bu hadislerden hüküm istinbatında bulunması bir hayli zor olacaktır.[754]

Bütün bunlardan çıkarılabilecek sonuç şudur: Kitâbet ve tedvin döneminde ön plana çıkan hadisler, amele dair fıkhî hadislerdir. Tasnif dönemine gelindiğinde de ön plana çıkan ve tasnifte başat rolü oynayan da yine bu kabilden hadislerdir. Fıkha dair hadisler, yine fıkıh bâbları sistemine göre tanzim edilmiştir. Zamanla naslara, gelişen, değişen ve çeşitlenen hayatın koşullarına bağlı olarak müçtehit âlimlerin naslardan istinbat ettikleri görüşleri de artan düzeyde eşlik etmeye başlamıştır. Tasnif edilmiş ahkâm hadisleri eserlerinde ehl-i hadisin ehl-i reye karşı, ale'l-ebvâb sistematiğine

[752] Muhammed Abdürraşîd en-Nü'mânî, **Mâ Temessu İleyhi'l-Hâce limen Yütâliu Sünene İbni Mâce**, (thk. Abdullah b. İbrâhîm el-Ensârî), İdâretu İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Katar, s.8.
[753] Özpınar, "Teşekkül Sürecinde Hadis-Fıkıh İlişkisi Üzerine", s.141.
[754] Ebû Zehvu, **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn**, s.365-366.

göre geliştirdiği hadis fıkhı için, ehl-i reyin daha önce fıkhın kitâb ve bâbları için geliştirmiş olduğu teknik alt yapıyı kullanmış olduğu görülmektedir.[755]

1.4.6. Ahkâm Hadisleri Kitaplarında Zayıf Hadislerin Yer Alma Süreci ve Bunun Sebep ve Koşulları

Ahkâm hadislerinin helal ve harama taalluk eden konuları ihtiva ettiğini, bu yüzden de âlimlerin bu konularda daha hassas ve seçici davrandığı bilinen bir durumdur. Helal veya haram olarak nitelendirilebilecek davranışlar kişinin dünyevi hukuku kadar uhrevi akıbetini de ilgilendirdiği için fukaha, fıkıh ilminin ikinci ana kaynağı olan ahkâm hadislerini ince eleyip sık dokumuşlardır. İbnü'l-Mübârek (ö. 181), İbn Mehdî (ö. 198) ve İmam Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerin; "helal ile haram konusunda rivayette bulunduğunda katı davrandık, ancak fazilet vb. konularda rivayet ettiğimizde esnek davrandık" şeklindeki ifadeleri bunun bariz göstergelerindendir.[756] Bunun sonucu olarak herhangi bir amele dayanak olabilecek veya olamayacak hadisleri birbirinden ayırt etmeye çalıştıklarından zayıf hadislerin niteliği ve amele dayanak olup olamayacağı hususu önemli bir yer işgal etmiştir.

1.4.6.1. Zayıf Hadislerin Tanımı ve Hüccet Oluşundaki Muhaddis-Fakih İhtilafı

Hadis âlimleri zayıf hadisi; 'kendisinde sahih hadis ile hasen hadisin özelliklerini barındırmayan hadis' olarak tanımlamışlardır.[757] Aslında zayıf hadisin tanımında "hasen hadisin bir veya daha fazla şartlarını taşımayan" şeklinde bir kayıt düşüldükten sonra "sahih hadisin şartlarından birini veya daha fazlasını taşımayan" şeklinde bir kayda ayrıca gerek yoktur.[758] Çünkü zayıf hadis, sahih hadisin değil, hasen hadisin altında yer almaktadır. Sahih hadisin şartlarından biri veya daha fazlasından mahrum olan bir hadis zaten hasen hadis niteliğini taşır. Hasen hadisin şartlarını haiz olmayan bir hadisin de sahih hadis kategorisine alınabilmesi söz konusu değildir. Binaenaleyh; hasen hadisin şartlarından biri veya daha fazlasından mahrum şeklindeki bir tanımlama ve kayıt, zayıf hadis için yeterli olmaktadır. Bu itibarla zayıf hadis için yapılan en iyi tanım "makbul

[755] Fâlih, **Encehü'l-Mesâ'î fi'l-Cem'i Beyne Sifeteyi's-Sâmi' ve'l-Vâ'î**, s.10.
[756] Suyûtî, **Tedrîbü'r-Râvî**, s.252.
[757] Hâfız el-Irâkî, **et-Takyîdu ve'l-Îdâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh**, s.48.
[758] Zerkeşî, **en-Nüketu alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh**, s.379.

hadisin şartlarından birini kaybeden hadistir."[759] Ya da "hasen hadisten daha düşük olan hadistir."[760]

Hatîb el-Bağdâdî, klasik anlamda haberlerin kabul ve ret bakımından üç kısma ayrıldığını belirtmektedir: 1. Sıhhati bilinen, 2. Yanlışlığı bilinen ve 3. Sıhhati yanlışından ayırt edilemeyen haberler.[761] Üçüncü tür haberlerin doğru veya yalan olma ihtimali söz konusu olduğundan kesin olarak doğru veya yalan olarak nitelenemezler. Hadis âlimlerinin Hz. Peygamber'den (s.a.s.), ihtilaflı olan şer'î ahkâmla ilgili yaptıkları rivayetler bu kabildendir. Bu rivayetlerle ilgili gerekli şartlar oluştuğunda, ihtiva ettiği ahkâmla amel etmek vacip olur.[762]

Sahih hadislerin sahîhü'l-isnâd (isnadı sahih) esahhü'l-esânîd (isnadların en sahih olanı) şeklinde,[763] hasen hadisin de hasen li zatihi (kendisi hasen olan) ve hasen li gayrihi (başkasından ötürü hasen olan) şeklinde[764] bir taksimata tabi tutulması gibi, zayıf hadis de kendi içinde taksimata tabi tutulmuştur.[765] Bir hadisin zayıflığı pek çok sebebe bağlı olabildiğinden, hadislerin zayıflık dereceleri de farklılık arz edebilmektedir. Kimisi zayıflık açısından neredeyse hasen olabilecek derecede hafif bir illeti barındırıyorken, kimi zayıf hadisler de şiddetli bir zayıflığı barındırabilmektedir.[766] İbnü's-Salâh 49 zayıf hadis türü olduğunu dile getirirken,[767] bazı hadis âlimleri bunu 510 çeşide kadar çıkarabilmiştir.[768]

Buradan hareketle fıkıh kavramı vb. olduğu gibi ilk dönemlerdeki 'zayıf hadis' ifadesiyle kastedilenle, daha sonraki dönemlerde bu ifadeyle kastedilen arasında farklılığın olduğu, aynı anlamda kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Buna dair İbn Kayyim, İmam Ahmed b. Hanbel'in mezhebinin esaslarını zikrederken dördüncü

---

[759] Seyyid Abdülmâcîd el-Gavrî, **Mevsû'atu Ulûmi'l-Hadîsi ve Fünûnihi**, Dâru İbni Kesîr, Dımeşk 2007, c. 2, s.392-393; Itr, **Menhecü'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs**, s.286.
[760] Kefevî, **el-Külliyât**, s.371.
[761] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî Ma'rifeti Usûli İlmi'r-Rivâye**, s.88.
[762] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî Ma'rifeti Usûli İlmi'r-Rivâye**, s.89-90.
[763] Suyûtî, **Tedrîbü'r-Râvî**, s.145.
[764] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, **en-Nüketu alâ Nüzheti'n-Nazar**, Dâru İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan-Dammâm, s.82; İbn Hacer, **en-Nüketu alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh**, c. 1, s.419; Suyûtî, **Tedrîbü'r-Râvî**, s.126-127.
[765] Suyûtî, **Tedrîbü'r-Râvî**, s.145.
[766] Itr, **Menhecü'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs**, s.288.
[767] Hâfız el-Irâkî, **et-Takyîdu ve'l-Îdâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh**, s.48.
[768] Itr, **Menhecü'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs**, s.287.

sırada mürsel ve zayıf hadisi zikretmekte ve bu hadisleri kıyasa tercih ettiğini belirtmektedir. Ancak mütekaddim ulemâ nezdinde zayıf hadis, münker, batıl veya rivayetinde itham edilen kimsenin bulunduğu hadis olmadığını, bilakis sahihten bir parça ya da hasen hadisin kısımlarından bir kısım olduğunu belirtmektedir. Çünkü onlar hadisi sahih, hasen ve zayıf şeklinde değil, sadece sahih ve zayıf şeklinde taksim ettiklerini ve amelin de buna göre olduğunu belirtmektedir.[769] İmam Ahmed gibi bazı âlimlerce herhangi bir meselede muteber bir hadis, bir sahabi görüşü veya icma'nın olmaması durumunda kıyasla amel etmek yerine, batıl veya münker olmayan zayıf hadisle amel önceliklidir.[770] Nitekim İmam Ahmed bu konuda yalnız olmayıp, diğer üç mezhep imamının her birinin de bu şekilde davrandığına dair nice rivayetler bulunmaktadır.[771]

Zayıf hadisin dikkate alınıp alınmaması konusunda ilk dönem muhaddisler ile daha sonra gelen muhaddisler arasında ihtilaf olduğu gibi muhaddisler ile fukaha arasında hadisleri değerlendirme metotlarında da ince bir farklılık bulunmaktadır. Muhaddisler, kendileri için belirledikleri ölçülere göre hadisin günümüze ulaşıp ulaşmadığını dikkate alıp, bu ölçülere aykırı hadisi merdût sayarlarken, fukaha, muhaddislerce merdût sayılan bir hadisin metninin mahiyetinin; İslam'ın genel kaideleri, kıyas, istihsan, istishab, umûmu'l-belvâ, maslahat vb. delil ve karinelerle çelişmesine ve uyuşmasına göre genel bir değerlendirmeye tabi tutmuşlardır.[772]

Zayıf hadisin değerlendirilmesinde fakihlerle muhaddisler arasındaki bu fark, Ebû Ya'lâ'nın (ö. 458), İmam Ahmed'in zayıf hadisle ilgili değerlendirmesinin şu hadisi ele almasında açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır: (Ğaylân b. Seleme es-Sakafî (ö. 23) Müslüman olduğunda cahiliye döneminden kalma on tane eşi vardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) onlardan dört tanesini tercih etmesini emretti.)[773] Zayıf kabul edilen bu hadisle[774] ilgili olarak İmam Ahmed de zayıf olduğunu söylemiştir. Onun bu sözüne dair Ebû Ya'lâ; "İmam Ahmed'in 'zayıftır' şeklindeki sözünün

[769] İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-Muvakki'în**, c. I, s.25-26.
[770] İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-Muvakki'în**, c. I, s.25.
[771] İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-Muvakki'în**, c. I, s.26.
[772] Selahattin Polat, "Hadiste Metin Tenkidi I", **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 6, s.124.
[773] Tirmizî, Hadis no: 1138; İbn Mâce, Hadis no: 1952-1953; Beyhakî, **es-Sünen**, Hadis no: 14041-14047.
[774] Hadisin hükmüyle ilgili detaylar için bkz: İbn Hacer, **Telhîsü'l-Habîr**, c. 3, s.367-368

manası, ashâbü'l-hadîs'in yöntemine göredir. Çünkü hadis ehli, irsâl, tedlîs ve bir topluluğun rivayet etmediği bir hadisteki ziyâde ile teferrüd gibi fakihler nezdinde hadisin zayıf olmasını gerektirmeyen nedenlerle hadisleri zayıf saymaktadırlar. Ashâbu'l-hadîsin kitaplarında; "bu hadiste falan tek başına teferrüd etmiştir" şeklindeki ifadeler bulunmaktadır. İmam Ahmed'in 'o zayıftır' şeklindeki sözü, bu cihetledir. 'Amel ona göredir' şeklindeki sözü ise, 'fakihlerin metoduna göre' olması anlamındadır."[775]

Zayıf hadislerin türlerine yönelik yapılan taksimatta,[776] Bağdâdî'nin "sıhhati yanlışından ayırt edilemeyen haberler"[777] dediği hadisler, metninde şeriatın sabitelerine aykırı bir münker bulunmamakla birlikte, senedinde zayıf olan veya zayıf olması muhtemel meçhul bir ravi bulunan ya da senedde basit bir inkita' olan hadisler olup bunlarla ilgili olarak âlimler, o hadisin reddedilmesi ve Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nisbetinin tekzip edilmesi konusunda kesin ifadeler kullanmazlar. Bilakis, onun Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sadır olma ihtimalini göz önünde bulundururlar.[778] Bununla ilgili İbnü's-Salâh diyor ki: "Âlimler, bir hadisle ilgili olarak sahih değildir dediklerinde, bu, o hadisin yalan olduğu anlamına gelmediği gibi, doğru da olabilir. Bu sözlerinin anlamı; mezkûr şarta bağlı olarak isnadı sahih değildir demektir."[779] Zira senedin sıhhati metnin sıhhatini gerektirmediği gibi, senedin zayıflığı da metnin zayıf olmasını gerektirmez.[780] Zayıf olduğu ifade edilen bir rivayetin, başka kaynaklarda sahîh tariklerinin bulunma ihtimali her zaman bulunduğundan, kimi rivayetlere 'zayıftır' denmesi, varsayımsal bir nitelik şeklinde kabul edilmelidir.[781]

Ebû Gudde, Hint ulemasından Leknevî'nin (ö. 1304) *er-Ref' ve't-Tekmîl fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl* adlı eserine yaptığı şerhte, hocası Kevserî'den nakille şöyle diyor: "Âlimlerin bir hadis hakkında "sahih değildir" şeklindeki ifadeleriyle ilgili olarak; bunu söyleyen kimse ahkâmla ilgili yazan âlimlerse bu sözden maksatları ıstılahî

[775] Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyin el-Ferrâ el-Hanbelî, **el-Üdde fî Üsûli'l-Fıkhi**, (thk. Ahmed b. Alî Sey el-Mübârekî), Yy, Riyad, 1993, c. 3, s.940-941.
[776] Suyûtî, Celâlüddîn, **Tedrîbü'r-Râvî**, s.144-145.
[777] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî Ma'rifeti Usûli İlmi'r-Rivâye**, s.88.
[778] Kâsımî, **Kavâ'idü't-Tahdîs**, s.160-161.
[779] Zerkeşî, **en-Nüketu alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh**, s.120.
[780] Itr, **Menhecü'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs**, s.290; Suyûtî, Celâlüddîn, **Tedrîbü'r-Râvî**, s.250.
[781] Muhittin Düzenli, "Zayıf Hadisin Epistemik Değeri", **Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. 7, S.1, s.195

sıhhattir. Ancak bu sözü söyleyenler, mevzû zayıflarla ilgili yazan kimselerse, bu sözden maksatları daha geneldir. İlkinde hasen veya zayıf olma niteliğinin zail olması gerekmezken, ikinci gruptakilerin bu sözü hadisin batıl olmasını gerektirir. Bu bakımdan bu ifadenin kim tarafından söylendiğine bakılması gerekmektedir.[782]

el-Külliyât müellifi Ebü'l-Bekâ (ö. 1094), "fazilet ve menâkıb konusunda zayıf hadisin delil olduğunda ittifak vardır" demektedir.[783] Bazı âlimlerin zayıf hadisle ahkâmın sabit olamayacağı şeklindeki sözlerinin manası, müçtehidin, içtihadî bir hükmü ispatta ona dayanması, mezhebinin dayanağı kılması ve herhangi bir meselede içtihadının illeti yapmasının caiz olmadığı manasındadır. Bu yaklaşım, fazilet konusunda varit olan zayıf hadisle amel etmenin mustehab olmasına aykırı olmamaktadır.[784]

Hadisçiler ile fakihlerin, hadislerin sübutunun tespitine ilişkin uyguladıkları tenkit yöntemlerindeki farklılıklar, bir yönüyle sıhhat ve amel edilebilirlik ilişkisini ele alma biçimine dayanmaktadır. Hadisin sahihlik vasfı ile amel edilebilir oluşu arasında zorunlu bir irtibatın kurulup kurulmaması, temelde dinî bilgiye ulaşma konusunda kabul edilen delillerle ilgili bir neticedir. Hadisçilerin temel gayesi hadisin kaynağına nispetinin doğruluğunu tespit etmektir. Amel meselesi ise buna bağlı olarak var olur. Buna mukabil fukaha (Hanefîler ve Mâlikîler), sahih hadisi delillerden sadece biri olarak kabul ederler. Birinci yaklaşımda haberin geliş yolu ön planda iken ikincilerin yaklaşımında muhtevası ön plandadır.[785]

Hadisçilerin aynı metne sahip iki farklı senedle gelen birini sahih kabul edip diğerini reddetme tavrı, mevzubahis durumu teyit etmektedir. Buna bağlı olarak hadis literatüründe hadisler arasındaki tearuzu konu edinen ihtilâfü'l-hadîs, fakihler nezdinde te'âruzu'l-edille olarak ön plana çıkar ki, bununla sadece hadislerin değil, hem hadislerin diğer delillerle hem de diğer delillerin kendi arasındaki tearuzu ifade ederler. Fakihlere göre sahih hadis, daha güçlü delillerin varlığı karşısında terk

[782] Ebü'l-Hasenât Muhammed Abülhay el-Leknevî, **er-Ref' ve't-Tekmîl fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl**, Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye-Dâru's-Selâm, Kahire, 2000, s.191-192.
[783] Kefevî, **el-Külliyât,** s.371.
[784] Kefevî, **el-Külliyât**, s.371.
[785] Zişan Türcan, "Hadisçilerin Rivayet Telakkisi ve İçerik Tenkidi Meselesi", **Turkish Academic Research Review**, c. 4, S.2, s.309.

edilebildiği gibi, zayıf hadisi destekleyen başka deliller olduğunda da zayıf hadisle amel mümkündür. Hadisçilerde ise senedi sahih bir rivayetin içeriğinden hareketle reddedilmesi pek görülen bir durum değildir.[786]

Buna karşılık Hanefîler, senedi sahih olsa da içeriği asıllara aykırı olan bir hadisle ilgili manevî inkitâ‘ nitelemesi yapabilirler.[787] Esasen aralarındaki temel farklılık, fıkhın elde edildiği kaynaklarla ilgilidir. Ehl-i reye göre de Kur'an ve sünnet, fıkhın iki temel kaynağı olmakla birlikte, nassların işaret ettiği ilkeler, örf, kıyas ve istihsân gibi daha bağımsız kaynakların da dikkate alınması gerekir.[788] Hadisçiler ise fıkhın bütünüyle hadislerin muhtevasıyla karşılandığını düşünmektedirler.[789]

Usûl-i fıkh âlimleri ile hadis âlimleri arasında hadis tenkidinde iki temel farkın ön plana çıktığını söylemek mümkündür.

1. Usûlcüler, sikatt olsun veya olmasın ravide genel hükümle iktifa etmekte, hadis âlimlerinin o ravi hakkındaki görüşlerini nazar-ı itibara almaktadırlar. Hadis âlimleri ise genel hükümle iktifa etmemekte, ravinin her hadisini ayrı ayrı ele almakta, her bir hadisle ilgili doğruluğuna veya vehmine delalet eden karineleri ayrı ayrı değerlendirmektedirler. [790]

2. Fakihler, sikat olmaları halinde raviler arasındaki ihtilafa pek az iltifat ederler, hadis âlimleri ise ihtilafı, ona delalet eden bir karinenin bulunması halinde ravilerin bir hatası/eksikliği saymaktadırlar.[791]

Fukaha, genel olarak hadisin kabul şartları, özelde de zayıf hadisin genel özellikleri konusunda muhaddislerle müttefik olmakla birlikte iki konuda farklı yaklaşıma sahiptirler. Bunlardan birincisi: Fukaha, hadisin sıhhati için muhaddislerin nitelediği şekilde şaz olmaması ve illetin bulunmamasını şart koşmamaktadırlar.[792]

---

[786] Türcan, "Hadisçilerin Rivayet Telakkisi ve İçerik Tenkidi Meselesi", s.309-310.
[787] Sahip Beroje, "İslam Hukukunda Ehl-i Rey ve Rey Merkezli Fıkıh Anlayışı", **İslamî Araştırmalar Dergisi**, c. 15, S.1-2, s.154.
[788] Beroje, "İslam Hukukunda Ehl-i Rey ve Rey Merkezli Fıkıh Anlayışı", s.153.
[789] Türcan, "Hadisçilerin Rivayet Telakkisi ve İçerik Tenkidi Meselesi", s.310.
[790] Abdelgani Ada, "Ehliyetü'l-Müteahhirîn fi'l-Hükmi alâ'l-Hadîs Beyne'n-Nazariyeti ve't-Tatbîk", **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.9, s.216.
[791] Ada, "Ehliyetü'l-Müteahhirîn fi'l-Hükmi alâ'l-Hadîs", s.216.
[792] Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî, **el-İktirâh fî Beyâni'l-İstilâh**, (thk. Kahtân Abdürrahmân ed-Dûrî), Dâru'l-Ulûm, Ammân, 2007, s.217-218; Şemsüddîn Muhammed b.

İkincisi ise: Fukaha, hadislerdeki mananın selameti ve şeriatın zahirine uygunluğuna odaklanırlar. Muhaddislerce riayet edilen başka sebepler olmakla birlikte, fukaha nezdinde o sebepler muteber değildir.[793] Bunun sonucu olarak fakihler, herhangi bir hadisi, şeriatın zahirine yönelik en ufak bir muhalefetinden ötürü reddederlerken, muhaddisler, her muhalefetin reddi gerektirmediği görüşündedirler.[794]

Muhaddislerin hadis sanatındaki gayeleri aşırı ihtiyatlı olmayı gerektirirken, fakihlerin bunda onlara uymaları gerekmemektedir. Fakih, bir esasa veya bir ayete uygunluğundan hareketle bir hadisin sıhhatini bilebilir. Bu da onu, hadisin makbul olduğuna, onunla amel edilebileceğine ve sahih olduğuna sevk edebilir. Allah'ın kitabına ve şeriatın diğer usûllerine uygun olup senedinde yalancı bir kimse de yoksa sahih denmesinde bir beis yoktur.[795]

Yeri geldiğinde karineler veya başka delillerle desteklenen zayıf bir hadisle amel edilebilmekte veya bir hükme varılabilmektedir. Başka bir ifadeyle zayıf hadis asıl değil tali bir delildir. Kimi zaman da başka bazı delillerden hareketle varılan bir hüküm, farkında olunmadan zayıf bir hadisle paralellik arz edebilir. İkisi arasındaki bu paralelliği görenler ilk bakışta bu hükmün o zayıf hadisten çıkmış olduğunu düşünebilirler.[796] Bu itibarla fukaha, zayıf hadisler karşısında amel edilebilirlik veya edilemezlik konusunda muhaddislerden farklı olarak toptancı bir yaklaşım içinde olmamışlar, her olayı ve hükmü ayrı ayrı değerlendirmişler, bazılarında zayıf hadisle amel ederlerken, bazılarındaysa etmemişlerdir. Kaldı ki bu durum salt zayıf hadisler için değil, sahih hadisler için de cari olmuştur. Farklı nedenlerle fakihlerin, sahih olduğu halde amel etmediği hadisler bile mevcuttur.[797] Aslında zayıf bir hadisle amel için onun bir aslın bünyesinde yer alıyor olması, esasında o hadisi boşa çıkarmakta ve

---

Ahmed b. Kaymâz ez-Zehebî, **el-Mûkizatu fî İlmi Müstalahi'l-Hadîs,** (thk. Muhammed el-Ezâzî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2018, s.46-47.

[793] Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ el-Hâzimî, **Şürûtü'l-Eimmeti'l-Hamse**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, s.71.

[794] Muhammed b. Ömer b. Sâlim Bâzmûl, "Takviyetü'l-Hadîsi'd-Da'îfi Beyne'l-Fukahâi ve'l-Muhaddisîn", **Mecelletü Câmi'ati Ümmi'l-Kürâ**, c. 15, S.26, s.223.

[795] Zerkeşî, **en-Nüketu alâ Mukaddimeti İbni Salâh**, s.107.

[796] Selahattin Polat, "Zayıf Hadislerle Amel", **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.1, s.96.

[797] Polat, "Zayıf Hadislerle Amel", s.97.

değersiz kılmaktadır. Çünkü ilgili amel zayıf hadise mebni olarak değil, o asla mebni olarak yapılmış olmaktadır.[798]

Ahkâm hadisleri eserlerinde zayıf hadislerin yer alması ve bunlarla amel etmenin sakıncaları üzerine durulsa da bu hassasiyet teoride kalmıştır. Pratikte ise zayıf rivayetlerin ahkâma kaynaklık ettiği ortadadır. Hatta fezâil-i a'mâlde olduğu gibi ahkâm konularında zayıf hadis ile amel edilebilmesi için başka zayıf hadislerle veya diğer bazı delillerle takviye edilmesi, isnâdları zayıf olsa da içerikleri ile ümmetin öteden beri amel ediyor olması, ihtiyata daha uygun olması ve bir konuda rey dışında zayıf hadisten başka bir delil olmaması gibi öne sürülen şartlara rağmen bu şartları ileri sürenler söz konusu hadislerin aşırı zayıf olmaması gerektiğini ifade etmişler ki bu şart fezâil-i a'mâl için de öngörülmüştür. Dolayısıyla zayıf hadis ile amel edilir diyenler uygulamada bunu fezâil-i a'mâl ile sınırlandırmamış bilakis ahkâma da teşmil etmişlerdir.[799]

Muhaddislerin zayıf hadisin rivayetine yönelik temkinli yaklaşımları, sünnetten ve dolayısıyla dinden olmayan bir şeyin ona dâhil olması yönünde bir tedbir olarak görülebilir. Ancak fukahanın zayıf hadislerin rivayeti ve onunla amel konusundaki esneklikleri ise, sünnetten, dolayısıyla dinden olan bir hususun ondan çıkmamasına yönelik bir tedbir olarak değerlendirilebilir.

1.4.6.2. Zayıf Hadislerin Ahkâm Hadisleri Kitaplarında Yer Alması ve Sebepleri

Zayıf hadislerin ahkâm hadisleri eserlerinde yer edinmeleri ağırlıklı olarak fezâil ile ilgili hadisler çerçevesinde vukuu bulmuştur. Fezâille ilgili zayıf rivayetlerin elde edilmesi ya da rivayet edilmesi konusunda hadis tarihinin rivayet dönemi sayılan ilk üç asrında bazı hadis imamlarının sahip olduğu olumlu yaklaşım, dört, beş ve altıncı asırlarda da herhangi bir değişikliğe uğramaksızın devam etmiştir. İlk altı asırda zayıf hadisle amel bağlamında, ahkâm ve fezâil gibi bir konu ayırımına gidilmediği, İbnü's-Salâh'la birlikte bu çerçeve genişlediği, fezâil konularında mevzu' hadisin dışında zayıf hadislerin naklinde tesahül gösterildiği tespiti yapılmaktadır. Ancak o güne değin

[798] Abdülkerîm b. Abdillah el-Hüdayr, **el-Hadîsü'd-Da'îf ve Hükmü'l-İhticâci Bihi**, Dâru'l-Müslim, Riyad, 1997, s.301.
[799] Yıldırım, "İbn Dakîki'l-Îd'in Hadis Şerhleri ve Bu Şerhlerdeki Metodu", s.47.

fezâille ilgili **zayıf hadisin rivayetine** ılımlı bakılması şeklindeki bu prensip, Nevevî tarafından '**fezâil konusunda zayıf hadisle amel edebilme**' şeklinde değerlendirilmiş ve Nevevî'nin bu bakış açısı, kendisinden sonra gelen pek çok hadisçi ve fakihin bu konudaki görüşleri üzerinde de etkili olmuştur. Bu tespite göre ilk dönemlerdeki söz konusu tesahül (rivayet edilebilirlik), Nevevî ile birlikte hadis usûlü eserlerine, inanç ve ahkâmla ilgili alanlarda zayıf hadislerle amel edilmez, ancak belirli bazı şartlarla terğîb-terhîb gibi fezâil konularında amel edilebilir şeklinde yansımıştır.[800]

Hadis kaynaklarında zayıf hadislerin yer alma nedenlerini değil de bizatihi varlığını tartışmak, sağlıklı bir yaklaşım olmaktan uzaktır. Herhangi bir müellifin, eserinde zayıf hadis naklettiğini söylemekle, o müellifin, bazı sebeplerden ötürü eserinde zayıf hadislere yer verdiğini söylemek arasında bariz bir fark bulunmaktadır. Zira bir eserde her hadis sadece hükme medar olmak maksadıyla zikredilmez. Kimi zaman hükmün esası olan sahih bir hadisi takviye etmek için zikredilirken, kimi zaman da sadece bir hüküm için birkaç hadise yer verilir. Bu hadisler tek tek müstakil olarak ele alındığında isnat güvenilirliği açısından sadece biri ele alınabilecek durumdadır. Ancak bâb içinde ve toplu olarak bakıldığında hepsinin de bir görevi ve zikrediliş amacı vardır. Mütâba'ât ve şevâhid amaçlı zikredilen hadisler böyledir.[801]

Münker ve vâhî derecede zayıf olan bir hadis ise bazen olumsuzlama yoluyla bir durumu açıklığa çıkarmak için zikredilmiş olabilir. Örneğin bir kanaat vâhî derecede zayıf bir hadise dayanıyorsa ve onun yanlışlığını ortaya koyacak sahih bir rivayet de yoksa, o kanaatin yanlışlığı ancak dayanağının çürüklüğünü ortaya koymakla mümkün olur. Burada olumsuzluktan olumluya bir gidiş söz konusudur. Zayıflıkları beyan edilerek zikredilen bazı rivayetlerin böyle bir fonksiyon icra etmek için zikredildiklerini söylemek yanlış olmaz. Onun için hadis musannifleri bazen hadisin zayıflığıyla bile bir mesaj, bir hüküm beyan etmek istemişlerdir. Yoksa hiçbir

[800] Ayşe Esra Şahyar, "Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik' Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, c. 1, S.1, s.48; Hâlid Hâc Hasan Râmiz, **el-Ahâdîsü'd-Da'îfe ve'l-Mevdû'ah el-Letî Yüstedellu Bihâ alâ Bide'in fî'l-İbâdâti**, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad, 2008, c. 1, s.44-47 ve 94; Yusuf Acar, "Zayıf Hadisin Amel Karinesiyle Desteklenmesi ve Tirmizî'nin Süneni", **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.37, s.49; Şahyar, "Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel", s.42.

[801] Ağırman, "Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili", s.106.

hadis müellifı, topluma yön vermek için oluşturduğu eserine, olumsuzluk olduğunu bile bile ve zayıflığını beyan ederek gerekçesiz bir şekilde zayıf hadis nakletmez.[802]

Beyhakî ve İbnü'l-Harrât, bazı bâblarda, hadis mevzû' olmadığı sürece tek rivayetle yetinilebilmekte ve tek bir hadise mebni ahkâm oluşturabilmektedir.[803] Aynı hususun tek rivayet şeklinde olmayan diğer zayıf hadisler için de cari olduğu görülmektedir. İbnü'l-Harrât, özellikle emir, nehiy veya bir hüküm ihtiva eden hadislerin illetine değindiğini, bunların dışındakilerinde bir nevi müsamaha olabileceğini dile getirmekte, bunların terk edilmeleri gerektiği hususunda bir ittifakın bulunmadığını da ilave etmektedir.[804]

Nevevî, bir varsayımdan hareketle, zayıf ravi ve rivayetlerin hüccet olamamalarına rağmen büyük imamlar tarafından rivayet edilmelerinin gerekçelerini şöyle sıralamaktadır:[805]

1. Rivayet edilen bu hadislerin, ya açık bir şekilde zayıf oldukları veya sıhhatlerinin şüpheli olduğunu beyan etmek için.[806] Zayıf oluşlarına delalet eden "رُوي ، حُكي ، وجاء في الحديث" gibi ifadeler eşliğinde rivayet edilerek dikkatlerin hadisin zayıf olduğuna çekilmesi sağlanır.[807]

2. Zayıf hadis tek başına hüccet olamayıp şevâhid, tarîk ve mütâbi'lerle doğruluğu ve sıhhatinin ortaya çıkma ihtimali göz önünde bulundurulduğundan, totalde makbul olması halinde, âlimler ilgili bâblarda o hadislerin anlamlarıyla isti'nasta bulunmaktadırlar.

3. Zayıf ravinin rivayetlerinin tümünün zayıf olması gibi bir zorunluluk yoktur. Onlar arasında sahih, zayıf ve batıl rivayetler olduğu halde rivayet etmiş olabilirler. Onlardan sonra gelen işin erbabı kimselere bu ayırımı yapmak düşmektedir. Bu ayırıma gidilmeden, sonraki herhangi bir âlimin kendi eserlerinin bâblarında hadise

[802] Ağırman, "Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili", s.106.
[803] Öztoprak, "Ahkâm Hadis Kitaplarında Rivayetlere Yer Verme Şekilleri", s.39.
[804] İbnü'l-Harrât, **el-Ahkâmü'l-Vüstâ min Hadîsi'n-Nebî (s.a.s.)**, c. 1, s.68.
[805] Nevevî, **Şerhu Sahîhi Müslim**, c. 1, s.112-113.
[806] Nevevî **Şerhu Sahîhi Müslim**, c. 1, s.112.
[807] Münzirî, **et-Terğîbu ve't-Terhîb mine'l-Hadîsi'ş-Şerîf**, c. 1, s.4-5.

yer vermesi ve ret ve tekzip gibi bir kayıt düşmemesi önceki ilim ehlinin taklit edilmesi anlamına gelecektir.

4. Helal ve haramla ilgili olmayan fezâilü'l-a'mâl, terğîb, terhîb, kıssalar, zühd, güzel ahlak vb. konularda zayıf hadisle amel edilebileceği görüşünde olan âlimlerin bu hadisleri rivayet etmeleri. Kimi hadis ehli ve diğer bazı âlimler, mevzû' hadisin dışında, mezkûr konularla ilgili zayıf hadislerin rivayetinde ve onunla amelde esnek davranabilmişlerdir. Ahkâmla ilgili ise, hiçbir imam zayıf bir hadisi tek başına delil göstermez. Çünkü bu doğru olmayıp çok çirkin bir yaklaşımdır.[808]

Bu nedenlere beşinci bir neden olarak tabi olunan mezhebin zayıf bir hadisi fıkhî meselelerde hüccet kabul etmesinden ötürü ahkâm hadisi eserinde zikredilebilmektedir. Örneğin İbn Hacer *Bulûğü'l-Merâm*'ında sadece fıkıhta asıl kabul edilen ahkâm hadislerine yer verdiğini, şevâhid ve mütabeât türü hadislere pek iltifat etmediğini belirtmesine rağmen, zayıflıklarını bizzat kendisinin belirttiği bazı zayıf hadislere yer vermiştir. Bu zayıf hadisler incelendiğinde, bunların Şâfiî mezhebinin delillerinden olduğu, bu yüzden de mezkûr eserinde zikrettiği anlaşılmaktadır.[809] Bunlardan biri, bâbü't-tahâre kısmında iki sahih hadisten sonra Ebû Ümâme el-Bâhilî'den (ö. 86) rivayet edilen ve Şâfiîlerce delil kabul edilen zayıf bir hadise de yer vermektedir.[810]

Ebû Dâvûd gibi âlimler ise zayıf kabul ettikleri bazı hadisleri eserlerine bilerek almalarına yönelik üç sebep dile getirilmiştir:

1) Bazı âlimlerin bu zayıf hadisleri rivayet etmeleri ve delil kabul etmelerinden ötürü, bu hadislerle ilgili bir şüphe durumu ortaya çıkmış, Ebû Dâvûd gibi âlimler de şüphenin zâil olması için bu hadisleri aktarmışlar ve illetlerini açıklamışlardır.

2) Bu müellifler, Buhârî ve Müslim'in kitaplarıyla ilgili dile getirdikleri sahihlik şartını koşmamışlardır. Bir rivayeti, zıddıyla birlikte rivayet etmişlerdir.

---

[808] Nevevî, **Şerhu Sahîhi Müslim**, c. 1, s.112-113; Hâfız el-Irâkî, **et-Takyîdu ve'l-Îdâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh**, s.113.
[809] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te'sîliyye**, s.104-105.
[810] İbn Hacer, **Bulûğü'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm**, s.47.

3) Fukaha ve diğer âlimler, delil olmadığını bildikleri halde hasımlarının delillerini zikretmeleri gibi, bu zayıf hadisleri rivayet eden âlimler de mezkûr fukaha gibi bunların delil olmadığının farkında oldukları söylenebilir."[811]

Tirmizî'ye göre ise teknik açıdan zayıf olan her rivayet hemen amel dışı bırakılmaz. Tad'îf edilmiş olmasına rağmen ilim ehlinin o rivayetle amel etmiş olmasını, rivayetin aslının bulunduğu ve sahih olduğu konusunda bir delil olarak kullanır.[812] İbn Hacer de, Receb ayı ile ilgili zayıf ve mevzû' hadislere değinirken bu konuyu da ele almakta ve gerek ahkâmla ilgili gerekse de fezâil ile ilgili tümünün şeriat olmasından ötürü hadisle amel konusunda aralarında bir fark olmadığını belirtmektedir.[813]

Fezâilü'l-a'mâlin her zaman beş tekâlîf-i şer'iyyeden hâli olmaması, bu amellerin mübâh veya müstehab hükümleri çerçevesinde değerlendirilmesi pekâlâ mümkündür. Hal böyleyken 'ahkâmla ilgili, hiçbir imamın zayıf bir hadisi tek başına delil göstermemesi' denilirken, farz (vacip)-haram vurgusu yapılmaktadır. Diğer bir ifadeyle zayıf hadislerden hareketle, vacip veya haram hükme varılamayacağı ifade edilmeye çalışılmaktadır. Teorik düzeyde bu söylenebilse de pratikte buna ne derece uyulduğu ayrıca incelenmelidir.[814]

Netice itibariyle zayıf hadisin iki amaçla hadis kaynaklarında yer aldığı söylenebilir: İlki; zayıflığı az, bütünüyle terk etmeyi hak etmeyen, belirli alanlarda olması ve o alanlarda sahih hadis bulunmadığında, 'amel etme' amacıyla yer verilmesidir. Bu kabilden hadislerin zayıflığı çoğu zaman dile getirilmez. İkincisi ise; 'bir farklılığı ortaya koymak', 'mutâbaât veya şevâhit kabilinden bir hadisi desteklemek' veya 'aynı bâbın içinde aynı konuda gelen zayıf rivayetler hakkında bilgi vermek' amacıyla yer alır. Bu tür zayıf rivayetler amele dayanak olması amacıyla değil bilgilendirme amaçlı olduğu için, zayıflığı ve nedenleri açıkça belirtilir.[815]

---

[811] Hâzimî, **Şürûtü'l-Eimmeti'l-Hamse**, s.20.
[812] Suyûtî, **Tedrîbü'r-Râvî**, c. 1, s.49; Ağırman, "Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili", s.77.
[813] Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî el-Askalânî, **Tebyînü'l-Aceb bimâ Verade fî Şehri Receb**, (thk. Târık b. İvedullah es-Sedâr'amî), Müessetu Kurtub, Medînetü'l-Endelüs, Mısır, s.26.
[814] Köktaş, **Günümüz Hadis Problemleri**, s.101.
[815] Ağırman, "Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili", s.63.

Hadisçiler, bu tür zayıf hadislere, asıl olarak kabul ettikleri sahih hadislerin bir açıklaması niteliğinde yer vermişlerdir. Ebû Dâvûd, Tirmizî gibi muhaddisler, her konunun başında önce sahih ve hasen, sonra da zayıf hadislere yer vermişlerdir. Çağımızda Elbânî bu hadisleri ayırarak zayıf hadisleri müstakil bir eserde toplamaya çalışmıştır. Halbuki bu zayıf hadisler bir önceki hadisin anlamını ortaya çıkardığı ve onunla paralellik arz ettiği için Ebû Dâvûd, bu hadisleri özellikle bilerek, anlayarak ve seçerek kitabına almış ve zayıf olduklarını deklare etmiştir. Bu, muhaddislerin söz konusu hadislerin zayıf olduklarını bilmedikleri anlamına gelmez. Binaenaleyh; Elbânî'nin yaptığı bu çalışma bu açıdan hem doğru hem de ilmi değildir. Zayıf hadislerin pratik hayatta herhangi bir etkileri olmamakla birlikte hadis tarihinde özel bir konumu vardır.[816]

Zayıf hadislerle amel konusu, doğrudan zayıf hadisin rivayet edilmesi ve yazılmasını da ilgilendiren bir konudur. Zayıf hadisle amel edilemeyeceği görüşünde olanlar, onun rivayeti konusunda menfi ve müspet iki tür yaklaşım içinde olabilirlerken, amele dayanak olabileceğini savunanlar ise doğal olarak rivayet edilmesini ve yazılmasını da gerekli görmektedirler. Âlimlerin fezâilü'l-a'mâl ile ilgili hadislerin rivayetindeki tesâhülden kasıtlarının amelle ilgili değil, rivayet ve tahriçle ilgili olduğunu savunan Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mua'llimî (ö. 1966), sâbık âlimlerden bazılarının, hadis sahih, sahihe yakın veya onu destekleyen başka bir hadis olmadığı sürece rivayet etmediklerini dile getirmektedir. Bazılarının ise, hadis şiddetli bir zayıflık taşımıyor ve onda bir hüküm veya sünnet bulunmayıp, namazları cemaatle kılmaya özen göstermek gibi üzerinde ittifak edilen faziletli bir amel ile ilgiliyse onu rivayet etmekten içtinap etmediklerini belirtmektedir. Tesahülden kasıtları da budur. Ancak onlardan sonra gelen bazıları tesahülü, belirli bir gecede ibadet gibi meşruiyyeti genel olarak sabit olan özel bir durumla ilgili olarak anlamışlardır. Halbuki bu, genel olarak gece ibadetinin meşruiyetine dahildir. Buna bağlı olarak zayıf hadisle ameli caiz veya müstehap saymışlardır. Mua'llimî'ye göre bu, hatalı bir anlayıştır.[817]

[816] Görmez, "Abdulfettah Ebû Gudde ile Hadis Üzerine Bir Söyleşi", s.143.
[817] Abdurrahmân b. Yahyâ el-Yemânî el-Mua'llimî, **el-Envârü'l-Kâşife Limâ fî Kitâbi "Edvâin alâ's-Sünneti" mine'z-Zeleli ve'Tedlîli ve'l-Mücâzefeti**, (thk. Alî b. Muhammed el-İmrân), Dâru Âlemi'l-Fevâidi s.118.

Son dönem ulemâsı tarafından, 'aslına rücû'- özüne dönüş' olarak adlandırılabilecek çabalar ortaya konmuş, dışarıdan oryantalistler tarafından yapılan yıkıcı eleştiriler, içeriden de Batı hayranları ya da dini ilimlerdeki gevşeklik neticesinde bu ilimlere ve Müslümanların yaşamına sızan bid'at ve hurafelere karşı koyabilme ve Batı dünyası karşısında geri kalmışlığı bertaraf etme gayesiyle ortaya çıkan yeniden ihya fikriyatına sahip pek çok ilim adamının öncülüğünde, on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren bir silkinme süreci baş göstermiştir. Bu süreçte, zayıf hadis konusunun da önemli bir yer işgal ettiği ve faziletlerle ilgili zayıf hadisin rivayeti ve onunla amel konusuna dair fikirlerin tarihî seyri dikkate alındığında en müteşeddid tavrın çağdaş ulemâ tarafından ortaya konduğu görülmektedir.[818] Bu fikriyata sahip Yûsuf el-Kardâvî, Ahmed Muhammed Şâkir, Nâsirüddîn el-Elbânî, Subhî es-Sâlih gibi âlimler, 'dinin esaslarına rücu' ederek yaşayabilme' gayesiyle hadis rivayetinde sahih-sakim ayırımı minvalinde 'rivayet ve amel hususunda sahih hadislerle iktifa etmenin gerekliliğine' dikkatleri çekmişlerdir.[819]

Bu katı tavırlarında, hadis tarihinde, zayıf hadisin kabul edilmemesi konusunda ahkâmla fezâil konusunda fark olmadığı, ne fezâilde ne de helal-haram konusunda zayıf hadisle amel edilemeyeceği düşüncesinde olan Yahyâ b. Maîn (ö. 233), İbn Hazm, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Ebû Şâme (ö. 665), İbnü'l-Mülakkın gibi âlimlerin görüşleri merkeze alınarak hareket edilmiştir.[820] Bu âlimler, zayıf hadisin rivayeti konusunda ise, sahih veya hasen olduğu düşünülmemesi için hadisin derecesinin mutlaka zikredilmesi gerektiğini belirtmektedirler.[821] Hatta zayıf hadisin rivayetinde "قال رسول الله" gibi sıhhat intibasını veren ifadeler yerine, kuşkulu bir ifade olduğunu

[818] Itr, **Menhecü'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs**, s.71-72; Şahyar, "Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel", s.48.
[819] Kardâvî, **el-Müntekâ min Kitabi et-Terğîbi ve't-Terhîbi li'l-Münzirî**, c. 1, s.58-65; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Kureşî, **el-Bâ'isü'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs** (thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Nâsirüddîn el-Elbânî), Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad, 1996, c. 1, s.143; Şahyar, "Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel", s.46-48; Râmiz, **el-Ahâdîsü'd-Da'îfe ve'l-Mevdû'ah**, c. 1, s.44-47 ve 94.
[820] Itr, **Menhecü'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs**, s.293-294; Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed, **el-Mukni'u fî Ulûmi'l-Hadîs**, (thk. Abdullah b. Yûsuf el-Cedî'), Dâru Fevvâz li'n-Neşr, Ahsa, Suud-i Arabistan, 1992, c. 1, s.104.
[821] Itr, Menhecü'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs, s.296; İbnü'l-Mülakkın, **el-Mukni'u fî Ulûmi'l-Hadîs**, c. 1, s.104.

ima eden ifadelerin kullanılması gerekir ki, birileri onu sahih sanarak amele dayanak yapmasın.[822]

Günümüz ulemasından bazılarının fezâil konularında zayıf hadislerin rivayetine yönelik dahi müsamaha göstermemeleri, daha çok Müslüman toplumun sahih/zayıf ayrımını bilebilecek bir bilgiden yoksun olmasına dayanmaktadır. Zayıf hadisin ilmi literatürdeki konum ve kullanımından bihaber bir kitleye bu hadislerin rivayeti, fayda yerine zarar getirmesi daha yüksek bir ihtimaldir. Bu realite, 'dinin aslına en uygun biçimde anlaşılması' hedefiyle birleşince, 'faziletler konusunda dahi zayıf hadis rivayet etmemek' şeklinde bir düşünce tevellüt edecektir.[823]

Bazı âlimlerin, mevzu hadisleri bir araya getiren eserler telif etmeleri en az sahih ve hasen hadisleri bir araya getiren âlimlerin çalışmaları kadar önemli ve değerlidir. Her iki tür çalışma da hadisin/sünnetin ve bunların dayanak olduğu ilimlerin ve bunlara bağlı olarak ortaya konacak amellerin sağlam esaslara bina edilmesine hizmet etmektedir. İlki 'sağlam' olanları ayıklarken, ikincisi 'çürük' olanları ayırmakla bu hizmeti sağlamaktadır. Binaenaleyh; sadece 'bir miktar sağlam/bir miktar çürük' olan, hasen veya sahihlik ihtimalini hâvi zayıf hadislerin yazılması ve rivayet edilmesi değil, mevzu hadislerin yazılıp rivayet edilmesi bile büyük bir önemi haizdir. Çünkü sahih ve hasen hadislerin bilinmesi 'ilim' olduğu kadar, zayıf ve mezvû' hadislerin bilinmesi de haddizatında bir 'ilim'dir.

Zayıf hadislerin bir kısmında, insanların duygularına hitap eden, onları aşırı umutlandıran veya korkutan mübalağalar ihtiva ettiğinden, halka nasihat eden, vaaz veren kimselerin dilinden pek eksik olmazlar ve sahih hadislerden daha fazla revaç bulurlar. Bu tehlike ve gerçekliğin de bilincinde olarak, yüzyıllardır rivayet edilmiş ve muazzam bir kütüphane haline gelmiş olan zayıf hadis mevzusunun artık konuşulmaması veya sonraki nesillere aktarılmaması önerisi yerine daha yerinde tedbirlerin denenmesi daha doğru olacaktır. Büyük bir miras halini almış olan bu alanın bir anda silinip atılması pek mümkün olmadığı gibi, faydadan daha çok zarar doğuracağı düşünülmektedir. Ancak rivayetiyle birlikte, muhtemel zararlarının

[822] Kardâvî, **el-Müntekâ min Kitabi et-Terğîbi ve't-Terhîbi li'l-Münzirî**, c. 1, s.59.
[823] Şahyar**, "**Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel", s.49.

minimize, faydalarının da maksimize olmasını temin edecek yöntemlerin üzerinde durulması daha yerinde olacaktır. Kaldı ki, dünyanın pek çok kütüphanesinde veya özel ve tüzel kişilerin elinde hala el yazması şeklinde duran pek çok eserin zamanla gün yüzüne çıkmasıyla hadislerin hükümleriyle ilgili oluşabilecek olasılıkları gözden ırak tutmamak gerekir.

Bütün bunlardan sonra anlaşılıyor ki zayıf hadislerin ahkâm kitaplarında yer almasının pek çok nedeni bulunmaktadır. O nedenler özetle şöyle sıralanabilir:

1. Bazı âlimlerin "zayıf hadisle istidlâl yapılamaz" sözünden hareketle, zayıf hadislerin her türünün aynı derecede ve mevzû' hadisle eşdeğer olduğu yaklaşımı ilanihaye doğru değildir. Zayıf hadislerden bazılarının istidlale elverişli olamayacak derecede sened veya metin ya da her ikisi açısından zayıf olan hadisler olabildiği gibi, özellikle şevâhid ve mutâbi'lerle istidlale elverişli zayıf hadisler de olabilmektedir.

2. Zayıf hadis, sadece 'bilgilendirme' amacına matuf olarak ve zayıf olduğuna dikkatleri çekmek amacıyla rivayet edilmiş olabilir.

3. Önceki bir âlimin zayıf olarak nitelediği bir hadisin, başka bir âlim nezdinde zayıf kabul edilmemiş olabilir. Bu da birkaç şekildedir: Bunlardan biri; Bir âlimin kendi kriterlerine göre bir hadis zayıf sayılırken, aynı hadisin başka bir âlim tarafından kendi kriterlerine göre zayıf kabul edilmemesi. Diğer bir şekli de sonraki bir âlim tarafından eldeki veri ve imkânların artmasının sonucu olarak yaptığı araştırmaların neticesinde, selef âlim/lerin zayıf kabul ettiği bir hadisin zayıf olmadığının tespit edilmesidir.

4. Helal ve haramla ilgili olmayan fezâilü'l-a'mâl, terğîb, terhîb, kıssalar, zühd, güzel ahlak vb. konularda zayıf hadisle amel edilebileceği görüşünde olan âlimlerin bu hadisleri rivayet etmeleridir.

1.4.7. Ahkâm Hadisleri Eserlerinin Genel Özellikleri

Zikredilen asıl ve şerh niteliğindeki ahkâm hadisleri kaynaklarından yola çıkarak ahkâm hadisleri eserlerinin temel özelliklerinin aşağıdaki şekilde olduğunu söylemek mümkündür:

1. Gerek *el-Muvattâ, es-Sahîhayn, Sünen Ebî Dâvûd, Sünen en-Nesâî, el-Müntekâ* gibi asıl, gerekse *Fethü'l-Bâri, Âridatü'l-Ahvezî, Neylü'l-Evtâr* gibi şerh olsun, ayrıca gerek ale'l-ebvâb sistematiğine gerekse de ale'r-ricâl sistematiğine göre tasnif edilmiş olsun, ihtiva ettikleri hadislerinin çoğu veya tamamı ahkâma dair hadislerinden oluşuyorsa, bu eserlerin tümü ahkâm hadisleri eserleri olarak nitelendirilirler.

2. Ahkâm hadisleri eserleri, hadis kaynakları oldukları kadar fıkıh kaynakları da sayılmaktadır. Zira bu hadisler aynı zamanda fıkhî hükümler de ihtiva etmektedir. Bu eserlerde ele alınan sana'tül hadîs konuları dahi, fakihin elindeki hadis naslarının hücciyete elverişliliğini tespit etmeyi amaçlamaktadır.[824]

3. Ahkâm hadisleri eserleri, sadece ahkâm hadislerinden hareketle tümdengelim yöntemiyle delilden fıkha varırlar. Fıkıh eserleri ise tümevarım yöntemiyle fakihlerin görüşlerini serdettikten sonra, bu görüşleri desteklemek veya muhalif görüşü çürütmek amacıyla delili zikrederler ve o deliller, ahkâm hadislerine ilave olarak fıkıh mebni olduğu diğer tüm aslî ve fer'î delilleri kapsamaktadır.[825] Bu itibarla ahâdîsü'l-ahkâm eserleri hadis ilmi bağlamında değerlendirilse bile, bu eserlere yönelik yapılan şerhler 'ahkâmü'l-ahâdîs' niteliğinde olup, fıkıh ilmi bağlamında değerlendirilmesi gereken eserlerdir.

4. Fıkıh kavramının ikinci asrın ortalarına kadar olan dönemde geniş, daha sonraki dönemlerde ise dar anlamda kullanımından[826] hareketle ahkâm hadisleri eserlerinin de bu iki tanımın üzerine bina edildiği görülmektedir. Cevâmi' türü eserlerde ağırlıklı olarak amelî ahkâmı içermekle birlikte dinî tüm konuları ihtiva ettiklerinden fıkıh kavramının ilk dönem kullanımının dikkate alındığı, sadece amelî ahkâm hadislerini içeren eserlerin ise sonraki dönemlerde gelişen ve bugüne kadar devam ede gelen dar anlamlı fıkıh kavramı merkeze alınarak telif edildiği anlaşılmaktadır.

---

[824] Itr, **İ'lâmü'l-Enâm**, s.7.

[825] Muhammed İsmâîl el-Mukdem, **Durûs eş-Şeyh Muhammed İsmâîl el-Mukdem**, https://al-maktaba.org/book/32185/1071#p1 , Ders no. 16, s.48, (18.03. 2021)

[826] Karaman, "Fıkıh", DİA, c. 13, s.1; Bilal Aybakan, "Fürû' Fıkıh Sistematiği Üzerine", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.31, s.5-6.

5. Müellifleri, ahkâmla ilgili hadisleri ahkâma mahsus bâblar altında toplamış, fiten, akâid, tefsir, meğâzî vb. hadislere yer vermemeye çalışmış olmalarından ötürü cevâmi‘ ve sünen türü eserlerden ayrıldıkları söylenebilir. Ancak bu ayırımda ne derece başarılı oldukları tartışmaya açıktır. İlim ve edeb türünden hadislerin zikredilmesi ise ilmin önemi ve fıkıh talebesinin taşıması gereken ahlaki yöne vurguda bulunmak için bu eserlerde yer aldığı söylenebilir. Bu eserlerden bir kısmı belli bazı fıkıh bâblarını ihata ederken, bazıları tüm fıkıh bâblarına şamildir.

6. Ahkâm hadisleri eserleri, bazı hadis kaynaklarında dağınık halde bulunan, ulaşılması önemli oranda zaman ve emek gerektiren ya da geniş hacimli fıkıh kitaplarında fukahanın görüşlerinin çokluğu ve karmaşıklığı içinde pek fark edilmeyen ve dağınık şekilde bulunan veyahut muhtasar fıkıh kaynaklarında fıkhî görüşlerin delilsiz zikredilmesine mukabil olarak tebvîb yöntemiyle -bir fihrist misali- her bir fıkhî bâbla ilgili hadisleri o bâbın altında toplamaktadırlar ki bu da fıkıh alanında çalışan kimselerin hadise ulaşmasında ve derecesini bilmesinde büyük kolaylıklar sağlamaktadır.[827]

7. Genellikle hadisleri senedlerinden arındırılmış bir şekilde verirler. Bundan amaç da ilgili hadislerin ezberini kolaylaştırmak ve talebelerin hadis ilminden ziyade, hadisteki ahkâma yoğunlaşmalarını sağlamaktır. Bu yönüyle sünen kaynaklarından ayrılırlar. Buna ek olarak bir hadise ait tarikler ve şevâhid konusunda da benzer bir yola başvurup çoğunlukla asıl olan hadisi zikrederler.

Hadislerin senedsiz zikredilmesi, fakihlerin hadis konusundaki perspektifleriyle uyum halindedir. Zira senedlerin belli bir dönemden sonra istikrar bulması ve bunların hadis kaynaklarında yer alıyor olması, fıkıh malzemesi olarak tanzim edilmiş ahkâm hadisleri kaynaklarında yer almasına pek fazla ihtiyaç duyulmamıştır. Buna dair Hâfız el-Irâkî ‘*Takrîbü’l-Esânîd ve Tertîbü’l-Mesânîd*’ adlı eserinin mukaddimesinde şöyle demiştir: “Oğlum Ebû Zür‘a için hadisler ve ahkâmla ilgili büyük âlimlerin senedleriyle muttasıl olan bir muhtasar yapmak istedim. Çünkü

[827] Abdurrahmân Nâsir es-Sa‘dî, **Mecmûü‘l-Fevâid ve İktinâsü’l-Evâbid**, Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şüûni’l-İslâmiyye, Katar, 2011, s.179; Ahmed b. Abdullah el-Hamdân, “Kütübü Ahâdîsi’l-Ahkâmi’l-Letî Ellefehâ el-Hanâbile Dirâsetün Menheciyyetün”, **Mecelletü’d-Dirâsâti’l-Arabiyye**, Külliyetu Dâri’l-Ulûmi, Câmiatü’l-Minyâ, Mısır, s.1265-1266.

ilim talebesinin, nice kitabı taşıma ihtiyacından kurtulmasını sağlayacak pek çok hadisin isnadını ezberlememesi çirkin olmaktadır… Bu zamanlarda hadislerin senedlerini uzunluğundan ötürü ezberlemenin zorluğunu görünce, pek çok hadisi sınırlı başlıklar (terâcim) altında toplama gereğini duydum. Bu başlıklar, mezkûr en sahih senedlerden sayılmaktadır.[828]

8. Hadisin sıhhat derecesi, illeti gibi konulara kısaca değinirler. Bu yönüyle tahriç türü eserlerden ayrılmaktadırlar.

9. Bâbların tercemeleri (başlıkları), müellifi nezdinde tercih edilen görüşü yansıtan şer'î hükmün beyanından çoğunlukla hâlidir.

10. Fakihlerin ve ilim talebelerinin fıkhî hükümleri istinbat etmeleri için şer'î hükümler konusunda makbul olan hadis delillerini toplamayı hedeflerler. Zayıf hadislerin zikredilmesi halinde ise, bu hadislerin zayıf oldukları genellikle beyan edilir.[829] Hadislerin sıhhat derecesini belirleyerek fıkhî dayanağın kalitesini ortaya koymaktadırlar.

11. Ahkâm hadisleri eserleri ile ahkâm ayetleri eserleri arasındaki mukayesede öne çıkan önemli farklardan biri, ahkâm ayetleri eserlerinin merkeze aldığı ayetlerin sıhhat analizine hacet yokken, ahkâm hadislerinin sıhhat ve kabul edilebilirlik testine tabi tutulmalarıdır.

12. Bu eserlerden İbnü'l-Harrât'ın *el-Kübrâ'*sı, İbn Abdülber'in *el-İstizkâr*'ı, Hafız Diyâ'nın *es-Sünne ve'l-Ahkâm*'ı gibi bazı eserler ahkâm hadisleri ve buna taalluk eden fıkıh konusunda ansiklopedik nitelikte olup herhangi bir mezhebin görüşüyle kendilerini sınırlandırmamışlardır. *Ukûdü'l-Cevâhiri'l-Münîfe fî Edilleti Mezhebi Ebî Hanîfe, Kitâbü'l-Kabsi fî Şerhi Muvatta'i Mâlik b. Enes, Tuhfetü'l-Muhtâc ilâ Edilleti'l-Minhâc* gibi bazı eserler ise bir mezheple sınırlı kalmış ve müellifinin müntesibi olduğu mezhebin delillerini ön plana çıkarma gayesini gütmüştür.[830]

[828] Hâfız el-Irâkî, **et-Takrîb fî Tahrîci Ahâdîsi Takrîbi'l-Esânîd**, s.9.
[829] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te'sîliyye**, s.31-32.
[830] Mansûrî, "Melâmihü'l-Menhec fî Te'lîfi Kütübi Ahâdîsi'l-Ahkâm", s.17-18.

13. Gerektiğinde rivayetler ve tarikler arasındaki ihtilafları ortaya koymakla, bir taraftan zayıf olabilecek bir rivayetin birden fazla tarikle takviyesiyle hüküm istinbatına elverişli olduğunu göstermek, diğer taraftan da fıkhî istinbât oranını artırmaktadırlar.[831] Farklı rivayet ve tarikler arasındaki ihtilafların zikretmekle aynı zamanda fıkhî ihtilafların bir nedenini de ortaya koyarlar.

14. Ahkâm hadislerine dayalı olan fıkıh kaynakları delil bakımından genel fıkıh kaynaklarından delilce daha dar bir kapsama dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle fıkıh konusunda fakihin delilleri muhaddisin delillerinden daha geniştir. Zira ahkâm hadislerini ihtiva eden eserlerden birini şerh eden herhangi bir şârih, konuyla ilgili hadisi ele alır, şerh eder ve içerdiği hükümleri istinbat eder. Fakih ise delil açısından çok daha geniş bir manevra alanına sahip olup, hadisin dışındaki aslî ve fer'î delillerden de istifade eder.[832]

[831] Mansûrî, "Melâmihü'l-Menhec fî Te'lîfi Kütübi Ahâdîsi'l-Ahkâm", s.17-18.

[832] Sâlih Âlü'ş-Şeyh, **el-Farku Beyne Kütübi'l-Fıkhi ve Kütübi'l-Hadîs**, https://www.noor-book.com/%D9%83%D8%AA%D8%A7%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D9%81%D8%B1%D9%82-%D8%A8%D9%8A%D9%86--%D8%A7%D9%84%D9%81%D9%82%D9%87-%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AF%D9%8A%D8%AB-pdf , s.2-3.

İKİNCİ BÖLÜM

FIKIH VE HADİS İLİMLERİNİN TEŞEKKÜL VE GELİŞİM SÜREÇLERİNDE FIKIH-HADİS İLİŞKİSİ

2.1. TEDVİN VE TASNİF SİSTEMLERİNİN OLUŞUMU VE İKİ AYRI İLME DÖNÜŞMELERİ BAKIMINDAN AHKÂM HADİSLERİ-FIKIH İLİŞKİSİ

2.1.1. İslami İlimleri Tedvin İhtiyacının Ortaya Çıkışı

Bir düşünme faaliyeti sürecinde üretilen düşünce, zamanla birikir, pek çok konu iç içe girer ve tasnif ihtiyacı hasıl olur. Bu, aynı zamanda belli bir bilgi birikiminin bir bilim haline gelmesinin de ana koşuludur.[833] Bir disiplinin ilim olarak nitelenebilmesi için kendine has tanımı, konusu, yöntemi, kaynakları gibi çeşitli ilkelerin belirgin hale gelmesi gerekmektedir. Bu minvalde kelam ve fıkıh ilimleri mukayese edildiğinde, Haricilik ve Kaderiyye öneklerinde olduğu gibi kelam fırkaları daha önce çıkmış gibi gözükse de literatür olarak fıkhın bir adım daha öne çıktığı gözükmektedir.[834]

Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer et-Teftâzânî (ö. 792), usûl ve füru' ilimlerinin tedvin sebebini şu şekilde açıklar: Sahabe ve tâbiînin (r.a.) oluşturduğu ilk nesiller, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sohbetinde bulunma bereketi ve ona yakın bir dönemde yaşamış olmalarından ötürü inançlarının berrak olması, olayların ve ihtilafların az olması ve güvenilir âlimlere müracaat edebilme fırsatına sahip olmaları, bu iki ilmi bâblar ve fasıllar halinde tertip edip konularını feri ve asli meseleler

[833] Aybakan, "Fürû' Fıkıh Sistematiği Üzerine", s.6.
[834] İlyas Çelebi-Hayrettin Nebi Güdekli, "Kelâm İlminin Teşekkülü ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", **Temel İslâmî İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri İhtisas Toplantısı**, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2014, s.391.

şeklinde takrir ile tedvin etme ihtiyacı hissetmemişlerdi. Müslümanlar arasında fitnelerin ortaya çıkması, din önderlerine karşı ayaklanma hareketlerinin yaygınlık kazanması, görüş farklılıklarının ortaya çıkması, bidat ve hevaya yönelik eğilimin baş göstermesi, yeni meselelerin ve fetvaların artması, önemli konularda âlimlere müracaatta artış olması sonucu âlimler, istidlal, içtihat, istinbatla meşgul olmaya, kaide ve usûller belirlemeye, bâb ve fasılları tertip etmeye, delilleriyle birlikte meseleleri detaylandırmaya, şüpheleri cevaplarıyla zikretmeye, kavramlar üretmeye, görüş ve ihtilafları açıklamaya başladılar. Bu dönemden sonra amelî hükümlerin tafsilî delillerden elde edilmesi yönünde fayda sağlayan ilme 'fıkıh'; hüküm ifade etmesi bakımından delillerin halleriyle ilgili icmaî bilgi sağlayan ilme 'usûl-i fıkıh'; delillerden itikadî hükümlerin bilinmesini sağlayan ilme de 'kelam' adını vermişlerdir.[835]

2.1.1.1. Teşekkül, Tedvin ve Tasnif Sürecinde Fıkıh-Hadis İlişkisi

Fıkıh literatürünün ilk adımlarının ne kadar gerilere götürülebileceği pek belli değildir. İbn Sa‘d (ö. 230), Hişâm b. Urve b. ez-Zübeyr’in (ö. 146), sonradan çok pişman olsa da babasının Harre Gününde (h. 63) kendisine ait fıkıh kitaplarının hepsini yaktığını haber vermektedir.[836] Görünen o ki, bu kitaplar Urve’nin (ö. 94) kendisi için yazdığı bir takım sayfalardı.[837]

Sahabe asrında genç sahabenin fıkha dair çalışmalarının var olduğu görülmektedir. Fıkhî risaleler diye adlandırılabilecek ilk çalışmalardan sayılanı, Abdullah b. Amr’ın (r.a.) (ö. 65) talebesi Hüseyin b. Şüfâ b. Mâti‘ el-Esbahî’ye (ö. 129) aittir. Zeyd b. Sâbit de (r.a.) ilk meşhur fakihlerden olup bu risaleleri topladığı anlaşılmaktadır. Kendisi, kişisel görüşlerini tercih etmiştir.[838] Pek çok haber, sahabe arasında fıkhî konularla ilgili bu risaleleri birbirlerine vermek gibi bir alışkanlıklarının olduğuna işaret ediyor.[839]

---

[835] Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer et-Teftâzânî, **Şerhu'l Akîdeti’n-Nesefiyye**, (thk. Mustafâ Merzûkî), Dâru’l-Hüdâ, Cezayir, 2000, s.8-9; Aynca Bkz., Nûrüddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekir es-Sâbûnî, **el-Kifâye fî’l-Hidâye**, (thk. Muhammed Aruçî), İSAM, İstanbul - Dâru İbn Hazm, 2014, s.41-42; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî Ma‘rifeti Usûli İlmi’r-Rivâye**, c. 1, s.47-52

[836] Muhammed b. Sa‘d b. Münî‘ ez-Zührî, **et-Tabakâtü’l-Kübrâ**, (thk. Alî Muhammed Ömer), Mektebetü’l-Hancî, Kahire, c. 7, s.178.

[837] Brockelmann, **Târîhü’l-Edebi’l-Arabî**, c. 3, 232-233.

[838] Sezgin, **Târîhü’t-Türâsi’l-Arabî**, c. 1, s.6.

[839] Sezgin, **Târîhü’t-Türâsi’l-Arabî**, c. 1, s.7.

Her sahabinin her zaman Hz. Peygamber'le (s.a.s.) birlikte olması söz konusu olmadığından, müşâfehe (ağızdan), müşâhede (görerek) veya sema‘ (duyarak) yöntemleriyle hadisler rivayet edilmiştir.[840] Bir kısım hadisin ise, o hadisleri yazan kişiye mahsus sahifelerde toplatıldığı ve insanlar arasında yaygınlık kazanmadığı bir aşamanın Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yaşamı boyunca devam ettiği de mevzubahistir.[841] Sınırlı sayıda hadislerin yer aldığı bu sahifeler, kitabet döneminin yazılı vesikalarını oluşturmuştur.[842] Sahabe devrinin tümü ile tabiîler devrinin başlangıcını kapsayan kitâbetü'l-hadis dönemi, hadislerin yazıya geçirildiği safha olup, sonraki devrelerde te'lif edilen müsned, musannef ya da câmi‘ vb. türdeki eserlerin küçük formalarını oluşturan cüz veya sahifelerin yazıldığı bir dönemdir.[843]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatında ahkâmla ilgili sünnetin genel olarak ahkâmla ilgili ayetlerle ilintili olduğu, ahkâmla ilgili nazil olan ayetlerdeki hükümlerin detay ve keyfiyeti konusunda sünnetin devreye girdiği ve son şeklini verdiği söylenebilir. Tabi sünnetin re'sen ortaya koyduğu ahkâmın varlığı zaten izahtan varestedir. Buradan hareketle Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde ahkâma dair sünnetin belli bir oranda kitâbet ve tedvini söz konusu olabiliyorken, bunların tasnifi pek mümkün görünmemektedir. Zira ahkâm ile ilgili ayetler bir anda nazil olmuş ve tamamlanmış değildir; bilakis yirmi üç yıl boyunca çoğu defa vukuu bulan olaylara, diğer bir ifadeyle bir sebebe binaen nazil olduğundan, İslam hukukunun genel bir karakteristiği olan kazuistik bir yapıyı yansıtmaktadır. Tarihi veriler ışığında kitâbeti emredilmiş ve tamamlanmış olan Kur'an'ın bile tedvininin halifeler döneminde tamamlandığı göz önünde bulundurulduğunda, bir dönem kitâbeti men edilmiş olan sünnetin Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde lokal bazı kitâbet ve tedvinlerinin olduğunun kabulüyle birlikte, konusal/bâbsal bir tasnif bir yana, kâmil bir tedvininin varlığı bile pek mümkün görünmemektedir.

Fıkıh ahkâmı konusunda Kur'an'ın herhangi bir yerinde, "şu haramdır, bu helal, şu akdin yapılış şekli şöyle olmalı, şartları ise şunlardır..." biçiminde verilmemiş,

[840] Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s.5.
[841] Itr, **Menhecü'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs**, s.45.
[842] Yusuf Ziya Keskin, "Rivayet Geleneği Açısından Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr", **Bir Âlim Bir Eser İbn Sa‘d ve Tabakât Sempozyumu Bildirileri**, Siyer Yayınları, İstanbul, 2014, s.136.
[843] Ağırman, "Hadis Edebiyatının İntikal Safhaları ve Kitâbet Meselesi", s.162.

hükümler için, yerine göre değişik ayet ve surelerde değişik tabir ve cümleler kullanılmıştır.[844] Fıkhın kaynaklarından olan sünnet, bir taraftan Kur'an'ın bazı ayetlerini beyan ederken, diğer taraftan da 'boşlukları doldurma' şeklinde bir görevi ifa etmektedir. Başka bir ifadeyle Kur'ân'da nazil olmamış bağımsız hükümler irat etmiştir.[845] Bu da Kur'an'a tabi olan sünnetin de vahyin nüzulü boyunca bu minval üzerine şekillenmesine, ihtiyaca bağlı olarak parçacı ve dağınık bir yapı arz etmesine sebep olmuştur.

Gerek Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde, gerekse de halifeler döneminde Kur'an'ın kitâbet ve cem edilmesi/tedvin edilmesi ile sünnetin kitâbet ve tedvini arasında bir etkileşimin olması, birincisinin ikincisini tetiklemesi veya önünü açması kâbil-i imkândandır. Bu dönemde müstakil ve fıkıh bâblarına ayrılmış bir şekilde bir fıkıh tedvini oluşmamıştır. Yeni başlanılan her işte böyle bir durumun olması doğaldır. Ancak zamanla tekâmüle doğru bir evirilme yaşanır.[846] Hz. Peygamber'in (s.a.s.) döneminde Kur'an ve sünnetin daha çok vaki olan olaylara binaen hüküm ferman etme şeklindeki bu yaklaşım, Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminden sonra da İslam hukukunun ana hatlarından biri olan hadis ekolünde büyük oranda devam etmiş, farazi olaylar yerine vaki olan olaylarla ilgili Ku'an ve sünnetten delillerle görüş beyan etmişlerdir.

Ebû'z-Zennâd Abdullah b. Zekvân (ö. 132), kendisinin helal ve haramı yazdığını, Zührî'nin ise işittiği her şeyi yazdığını dile getirmektedir.[847] İbnu Kayyim, Medîne'de Fukhahâ-ı Seb'a'dan sonra zikrettiği fakihler arasında bulunan Muhammed b. Nûh'un (ö. 218) kendi fetvalarını fıkıh bâblarına göre bâblandırdığı üç kalın esfârda (kitap) topladığını belirtmektedir.[848] Bazı âlimler, Basra tabiîninden Hasan el-Basrî'nin fetvalarını yedi kalın esfârda (kitap) topladığını aktarmaktadır.[849] Bunlar da fıkıh bâblarına göre tertip edilmişti.[850] Hadisleri konularına göre sınıflandırarak kitap yazma anlamına gelen tebvîb sisteminin[851] ikinci asırda oturduğunu ve bazı âlimlerin

[844] Hayrettin, Karaman, **İslam Hukuk Tarihi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 65.
[845] Karaman, **İslam Hukuk Tarihi**, s. 62-63.
[846] Derdûr, **Târîhü'l-Fıkhi'l-İslâmî, Dirâstün Târîhiyyetün**, c. 1, s.313.
[847] İbn Abdülber, **Câmiu Beyâni'l-İlmi**, c. 2, s.320. Senedinin zayıf olduğu belirtilmektedir. (Bkz: Aynı kaynak ve sayfa).
[848] İbnu Kayyim, **İ'lâmü'l-Muvakki'în**, c. 1, s.19.
[849] İbnu Kayyim, **İ'lâmü'l-Muvakki'în**, c. 1, s.20.
[850] Sezgin, **Târîhü't-Türâsi'l-Arabî**, c. 1, s.8.
[851] Aydınlı, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, s.35.

bununla bilinir hale geldiğinin diğer bir örneğini Süfyân es-Sevrî ile ilgili "o, sâhib-i ebvâb" yani 'bâblara göre eser yazan' kimse ifadesinde görmek mümkündür.[852]

Hadis tasnifi ile ilgili kitaplar hicri ikinci asrın ikinci çeyreğinde olsa bile, bâblara göre fıkıh tasnifinin başlangıcı, hicri birinci asrın sonları ve ikinci asrın başlarındadır.[853] İbn Hacer de, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinin sahabe ve büyük tabiîn döneminde toplanmadığını ve bir tertibe sahip olmadığını, tabiîn asrının sonlarında hadislerin toplanıp bâblara ayrıldığını, her bâbın ayrı ayrı düzenlendiğini, üçüncü tabakanın büyük âlimleri döneminde ise ahkâmın tedvin edildiğini belirtmektedir.[854] Bu şekilde yazıldığı bilinen en eski kitap, Mekhûl b. Şehrâb eş-Şâmî'nin (ö. 116) *es-Sünen fî'l-Fıkhi* adlı eseridir.[855] İbnü'n-Nedîm, Mekhûl eş-Şâmî'ye ait fıkıhla ilgili *Kitâbü's-Sünen* ve *Kitâbü'l-Mesâil* şeklinde eserlerinin olduğunu aktarmaktadır.[856] Ayrıca İbn Cüreyc, Süfyân es-Sevrî ve İbn Ebî Zi'b (ö. 159) gibi ilk musannif sahiplerinin sünen olarak tasnif ettikleri eserlerinin de fıkıh eserleri gibi salât, siyâm, zekât vb. mevzulardan oluştuğu anlaşılmaktadır.[857]

Hadislerin, birinci asrın son çeyreğinden itibaren, bâblar halinde bir araya getirilerek tedvinine çalışıldığı söylenebilir. Aslında bu aşamayı hadis tasnifinin başlangıcı olarak değerlendirmekte bir beis görünmemektedir. Bu zaman diliminde telif edilen bâblı eserlerin, genel itibariyle fıkıh bâblarına göre tasnif edildiği görülmektedir.[858]

Fıkıh ilmi, Halifeler ve Emeviler döneminde teşekkül süreci yaşarken, birinci asrın ortalarından ikinci asrın başlarına kadar olan dönem, fıkhın kuruluş aşaması olup bu aşamada fıkıh bağımsız bir ilim haline gelmiştir.[859] İlk fıkıh kitapları ise hadislerin tasnifinden önce; Emevîlerin son döneminde yazılmıştır. Daha o dönemde İbrâhim en-Nehâî (ö. 96), Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Alî, Kâdı Şüreyh (ö. 80) (r.a.) ve Kûfe'de

---

[852] Şemsüddîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân es-Sahâvî, **Fethü'l-Müğîs bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs**, (thk. Abdülkerîm b. Abdillah el-Hüdayr-Muhammed. Abdillah Âl-i Füheyd), Mektebetü Dâri'l-Minhâc, Riyad, 1426, c. 3, s.340.
[853] Sezgin, **Târîhü't-Türâsi'l-Arabî**, c. 1, s.8.
[854] İbn Hacer, **Hedyü's-Sârî**, s.8.
[855] İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**, s.376.
[856] İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**, s.376.
[857] İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**, s.373-375.
[858] Özpınar, "Tasnif Dönemi Hadis Edebiyatının Oluşumu", s.129-130.
[859] Abdülmecîd, **el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye**, s.22.

kadılık görevlerinde bulunmuş diğer sahabe ve tabiinin fetvalarını toplamış ve fıkhın bütün konularını içeren bâblardan müteşekkil bir tasnif ortaya koymuştu.[860]

Fıkıh tarihi ve hadis tarihi eserlerine bakıldığında fıkıh tedvinini gerçekleştiren fakihlerin, aynı zamanda muhaddis kimlikleriyle de hadisleri ilk defa tasnif eden İbn Cüreyc, Evzâ'î, Süfyân b. Uyeyne, Süfyân es-Sevrî ve İmam Mâlik gibi âlimler olduğu, fakihler ve hadisçiler şeklinde net bir ayırımın var olmadığı görülmekte, bu da hadis ve fıkıh çalışmalarının bu süreçte bir arada yürütüldüğünü göstermektedir.[861] Hadisler, fıkhın teşekkülünde aslan payına sahipken, fıkhın teşekkülü de hadis tasnifinde konuların belirlenmesi ve hadis tasnif sistematiğinin oluşmasında etkili olmuştur.[862]

Ancak tabakât kitaplarının kendilerinden birer müellif olarak bahsetmediği ve eserlerini de zikretmediği hicri birinci ve ikinci asırda yaşamış bazı âlimlerin varlığına da dikkat çekmek gerekir. Bunlardan biri de Rebî'atü'r-Rey'dir (ö. 136). Kendisinin eserleri olmasına rağmen ana kaynaklarda ve tabakât kitaplarında eserlerinin zikri geçmemekte, sadece büyük bir ilme sahip olduğu dile getirilmektedir.[863]

Rebî'a, İmam Mâlik'in hocası olduğuna göre Mâlikî kaynaklarda onun eserleriyle ilgili bazı işaretlere rastlamak mümkündür. Sahnûn et-Tennûhî'nin (ö. 240) Abdurrahmân b. Kâsım'dan (ö. 191), o da İmam Mâlik'ten yaptığı rivayetlerle yazdığı *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* adlı eserde buna dair değiniler bulunmaktadır. Örneğin "Rebî'a, kitabın başında 'تبعيض الغسل' (yıkanmanın kısımlara ayrılması) yeterli olmayacağı görüşünü dile getirmiştir" şeklinde bir ifade kullanmaktadır.[864] Rebî'a'ya ait olduğu söylenen bu kitaptan bahsedilirken, kendisinden yapılan benzer alıntılarda okuyucunun o kitabı bildiği farz edilmektedir.[865]

Başka bir örnekte ise, İmam Mâlik'in *el-Muvattâ*'da yaptığı bir rivayetin senedinde kendisinden rivayette bulunduğu ravinin adını zikretmeksizin sadece şu

[860] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.13.
[861] Özpınar, "Tasnif Dönemi Hadis Edebiyatının Oluşumu", s.55-56; İsmail Hakkı Ünal, **İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2018, s.141-143.
[862] Özpınar, "Tasnif Dönemi Hadis Edebiyatının Oluşumu", s.56.
[863] Sezgin, **Târîhü't-Türâsi'l-Arabî**, c. 1, s.10; İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**, s.343.
[864] Mâlik b. Enes, **el-Müdevvenetü'l-Kübrâ**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, c. 1, s.134.
[865] Sezgin, **Târîhü't-Türâsi'l-Arabî**, c. 1, s.10; İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**, s.401.

tabiri kullanmaktadır: "عن الثقة عنده" yani "kendi nezdinde sikat olan kimseden" şeklindedir.[866] *el-Muvattâ*'yı şerh eden şârihler, İmam Mâlik'in ismini zikretmediği ravilerin isimlerinin tespiti için çalışmışlardır. Burada da sikat olarak nitelendirildiği halde ismi zikredilmeyen kişinin Bükeyr b. Abdillâh (ö. 120) olduğunu ve bu hadisi onun kitaplarından aldığını ortaya çıkarmışlardır.[867] İmam Mâlik'in Bükeyr'i, Bükeyr'in oğlu Mahreme'nin (ö. 159) kitabına bakmasıyla tanıdığı da dile getirilmiştir.[868] İmam Mâlik'in bu ravinin adını zikretmekten kaçınmasının sebebine gelince, Bükeyr'in, İmam Mâlik'in hocası Rebî'a ilgili düşüncesi olumsuz olduğundan, hocası Rebî'a 'yı dikkate alarak onun adını zikretmekten kaçındığı düşünülmektedir.[869]

Bu iki örnekten yola çıkarak fıkıh kitaplarının telifinin hicri birinci asra dayandığını, o dönemlerden itibaren fıkıhla ilgili eserlerin kaleme alınmaya başlandığını ve onların gelişimine katkıda bulunduklarını söylemek mümkündür.[870] Hadis, tefsir, dil, nesep ilmi, şiir vb. ilimlerin tedvininin erken dönemde başladığı bilinmektedir. Arapların tedvini bilmediği, bunu ancak ikinci asrın sonu ile üçüncü asrın başında öğrendikleri iddiası doğru değildir.[871] Ayrıca Arap toplumunun güçlü bir hafıza ve keskin bir zekâya sahip oldukları kabul edilmekle birlikte,[872] bu, onların eserlerini yazıyla kayıt altına almalarına mâni olmamıştır.[873] Nabia Abbott'un, *Studies in Arabic Literary Papyri* adlı araştırmasında ve Fuat Sezgin'in araştırmalarındaki belgeler, yazının başlangıçta nadiren, bilahare ise giderek artan düzeyde hadislerin, fıkhî hükümlerin, tarihsel olayların, şiirlerin vs. kayıt altına alınması gayesiyle kullanılmış olduğunu kati surette ortaya koymaktadır.[874]

---

[866] Mâlik b. Enes, **el-Muvattâ**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985, Kitâbü'l-İsti'zân, Hadis no: 2, s.963,
[867] Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, **Tecrîdü'd-Temhîd limâ fî'l-Muvattâ mine'l-Ma'ânî ve'l-Esânîd**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, s.244.
[868] İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, c. 1, s.248-249.
[869] İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, s.248-249.
[870] Sezgin, **Târîhü't-Türâsi'l-Arabî**, c. 1, s.10.
[871] Nâsirüddîn el-Esed, **Mesâdirü'ş-Şi'ri'l-Câhilî ve Kiymetuhâ't-Târîhiyye**, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1988 s.142.
[872] Itr, **Menhecü'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs**, s.37.
[873] Muhammed Mustafâ el-A'zamî, **Dirâsâtün fi'l-Hadîs en-Nebevî ve Târîhi Tedvînihi**, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1980, c. 2, s.73.
[874] Gregor Scholer, "İslam'ın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu", (Çev. Nimetullah Akın), **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** S.2, s.171-172.; Akın, "Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı", s.66-67.

Tabiîn döneminde hadisin yazılması konusundaki yaklaşımlar, sahabe dönemindeki yaklaşımlarla benzerlik arz etmektedir. Bu dönemde de tabiînden bir kısım hadislerin yazılmasından kaçınırken, diğer bir kısmı hadislerin yazılmasında bir beis görmemişlerdir. Tabiînin ileri gelenlerinden Ubeyde b. Amr es-Selmânî el-Murâdî (ö 72), İbrâhîm b. Yezîd et-Temîmî (ö. 92), Saîd b. el-Müseyyib, Câbir b. Zeyd (ö. 93), İbrâhîm en-Nehaî ve Tâvus (ö. 106) hadislerin yazılmasından kaçınırlarken, Saîd b. Cübeyr (ö. 94), Şa'bî, Hasan el-Basrî, Nâfi' (ö. 117), Mekhûl (ö. 112), Atâ b. Ebî Rebâh, Ömer b. Abdülazîz gibi tabiîn de hadislerin yazılmasında bir beis görmemekteydiler.[875] Tabiînin hadislerin yazılmasına yönelik rahatsızlıkları daha çok kişisel görüşlerinin ön plana çıkması, yaygınlık kazanması ve talebelerinin bu görüşlerini hadislerle karıştırmalarından kaynaklanıyordu.[876]

Tabiînden hadislerin yazılmasına karşı çıkmayanların daha çok muhaddisler, karşı çıkanların ise daha çok fukaha olması dikkate değerdir. Bunun da sebebi, gelişen meselelere yönelik kendi fetvaları ve içtihatlarının bulunmasıdır. Rivayet ettikleri hadislerin talebelerince yazılması halinde, bu hadislerin mezkûr fetva ve içtihatlarıyla birlikte yazılma ve karışma ihtimaline mukabil hadislerin yazılmasını hoş karşılamamaktaydılar. Dolayısıyla hadis yazımını hoş karşılamayan büyük tabiîn de hadis yazımının bizzat kendisine değil, hadislerin kişisel görüşleriyle karışma riskine binaen hoş karşılamamaktaydılar.[877]

Bunun üzerine İslam beldelerinde hadis tedvini ve sahifeler ile nüshalara yazılmaları yaygınlık kazandı. Öyle ki rivayet ehlinden olanlardan sahifesi veya nüshası olmayan kimse pek kalmadı… Bundan önceki dönemde kişi, sadece yöresinin veya çevresindekilerin hadislerini toplayabiliyorken, bu dönemde Hicaz, Şam, Irak, Mısır, Yemen, Horasan gibi yerlere gidilerek buralarda yazılan kitap ve nüshalar toplandı. Böylelikle bu âlimlerin gayretiyle daha önce toplanamadığı kadar hadisler toplandı ve bazı hadislerin rivayet yolları yüz kanala kadar ulaşabildi.[878]

---

[875] Hatîb, **es-Sünnetu Kable't-Tedvîn**, s.322-327.
[876] Hatîb, **es-Sünnetu Kable't-Tedvîn**, s.323; Yûsuf el-Aş, "Neş'etu Tedvîni'l-İlmi fî'l-İslam", **Mecelletü's-Sekâfe**, S.352, s.1068.
[877] Aş, "Neş'etu Tedvîni'l-İlmi fî'l-İslam", s.1068-1069.
[878] Dihlevî, **el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf**, s.47-48.

İslamî ilimlerin teşekkülü şeklinde tanımlanan ilk dönemde ilim denildiğinde hadisler anlaşılmaktaydı. Hadis kitaplarında "İlimin Yazılması Bâbı" veya "İlmin Yazılması" olarak yer alan başlıklardaki 'ilim' tabirinden kast edilen hadislerdir.[879] İmam Müslim ve Buhârî de *Sahih*'lerinde konuyla ilgili bazı hadislerin bâbına bu şekildeki bir başlığı tercih etmişlerdir.[880] Hatîb el-Bağdâdî'nin *Takyîdü'l-İlmi* yani *'İlmin Kayıt Altına Alınması'* adlı eserindeki "ilim" tabirinden kasıt da yine hadislerdir.[881] Bu ilmin zayi olmaması için hadis ravileri hicri ikinci asırdan itibaren hadislerin tedvin ve tasnifinin gerekliliğinin farkına vardılar. Tasniften kasıt da namaz hadisleri, oruç hadisleri gibi aynı konudaki hadisleri bir araya getirerek konusal bir tasnifte bulunmaktır. Bu düşünce bütün İslam diyarlarında kabul gördü. Bu dönemdeki hadisler sahabe ve tabiîn sözleriyle bir arada olacak şekilde tedvin ve tasnif edilmekteydi.[882]

Tedvin döneminin en önemli olayı, Ömer b. Abdülazîz'in (r.a.), dönemin Medine valisi ve kâdısı Ebû Bekir b. Muhammed b. Hazm'e (ö. 120) Medine'deki hadisleri yazmasını emretmesi, Muhammed İbn Şihâb ez-Zührî'nin de hadisleri toplama talimatına hadisleri yazarak icabet etmesiyle, hadislerin resmi bir formatta toplanmasına başlanması olduğu söylenebilir.[883] Daha önce dedesi Ömer (r.a.) (ö. 23) böyle bir adımı atmaya niyetlenmiş, ancak bir aylık istihare ve tefekkürden sonra bundan vaz geçmişti.[884] Bu talimatla artık hadislerin toplanması ve yazılması ile ilgili tereddütler büyük oranda zail olmuş, tedvin ile onu takip eden tasnif aşamasındaki âlimlerin hadis toplamalarına büyük canlılık kazandırmıştır. Bu adımın atılmasında mevzû' hadislerde görülen artışın da önemli rol oynadığı not edilmelidir.[885]

Ancak burada gerek hadis ve fıkıh tarihi ve gerekse aralarındaki ilişki bakımından önemli bir noktaya dikkatleri çekmekte fayda vardır. Hadis tarihinde

---

[879] Zehrânî, Tedvînü's-Sünneti'n-Nebeviyyeti Neş'etuhu ve Tetavvuruhu, s.64.
[880] Nevevî, **Şerhu Sahîhi Müslim**, Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik, Babü't-Tesebbüt fi'l Hadîs ve Hükmu Kitâbeti'l-İlmi, Hadis: 72, Hadis no. 3004, c. 9, s.101; İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, c. 1. s.246 ve 258.
[881] Hatîb el-Bağdâdî, **Takyîdü'l-İlmi**, s.14.
[882] Muhammed el-Hüdarî Beg, **Târîhü't-Teşrî'i'l-İslâmî**, Dâru'l-Fikr, 1967, s.151.
[883] Buhârî, Kitâbü'l-İlmi, Hadis No: 99; İbn Abdülber **Câmi'ü Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi**, c. 2, s.330-331; Hatîb el-Bağdâdî, **Takyîdü'l-İlmi**, s.136-138; Itr, **Menhecü'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs**, s.58.
[884] Hatîb el-Bağdâdî, **Takyîdü'l-İlmi,** s.50-54.
[885] Seyyid Abdülmâcid el-Gavrî, **es-Sünnetü'n-Nebeviyye Hücciyetuhâ ve Tedvînuhâ**, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 2009, s.85.

yaygın bir şekilde kabul gören yukarıdaki yaklaşımın yanında hadislerin toplatılarak bir araya getirilmesi emrinin Ömer b. Abdülazîz'den (r.a.) önce, hicri 65-85 yılları arasında Mısır emiri olan babası Abdülazîz b. Mervân'ın (ö. 86) bizzat kendisi tarafından verildiği şeklinde kuvvetli rivayetler de mevcuttur. Mısır diyarının imamı ve muhaddisi olan Leys b. Sa'd'tan (ö 175) yapılan rivayette, Abdülazîz b. Mervân, Bedir ehlinden yetmiş sahabeyi görmüş olan Kesîr b. Mürre el-Hadremî'ye (ö. 70), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashabından duyduğu hadisleri yazmasını talep etmiştir.[886] Kesîr b. Mürre'nin bu talebi yerine getirme oranının karşıladığı, hangi sahabeden rivayet ettiği, yazdıysa bu sahifelerin akıbetinin ne olduğu derinlikli bir araştırmayı gerektirmektedir. Kesîr b. Mürre'nin bu talebi yerine getirme oranın tespit edilmesi halinde, hadis tedvininin hicri seksenli yıllarda, bir başka ifadeyle daha hicri birinci yüzyıl bitmeden başladığı ortaya çıkmış olacaktır. Bu bağlamda, resmi anlamda hadislerin toplatılması şerefine hem baba Abdülazîz hem de oğlu Ömer'in nail olduğu görülmektedir.[887]

Hicri ikinci yüzyılın ortalarına doğru hadis konusundaki çalışmalar toplama ve yazma merhalesinden tasnif etme, bâblara ayırma ve bu bâbları bir musannef veya câmi' türü eserlerde bir araya getirme şekline evirilmiştir.[888] Hadis edebiyatının intikal aşamaları arasında süre bakımından en uzun olan dönem tasnif dönemidir. Hicri ikinci asrın önemli bir kısmı, üçüncü asır ve dördüncü asrın ilk yarısı bu döneme ait kabul edilir.[889]

İkinci asrın ilk çeyreğinden üçüncü asrın ortalarına kadar olan dönemde fıkhın tanzim edilmesine ihtiyaç duyulmuş ve bunu ilk olarak Abbâsî Sultanı Mansûr'un (ö. 158) katipliğini (baş danışman) yapan İbnü'l-Mukaffa' (ö. 142) bölgeler arasındaki hükümlerin tenakuz boyutunu görünce buna yönelik çağrıda bulunmuştur. Bunun için de Abbâsî Sultanı Mansûr'a ülkenin her yeri için genel bir düzenlemenin yapılması, hükümlerin Kur'an ve sünnetten çıkarılması, bu iki kaynakta olmayan hükümlerin ise belirli bir fıkhî görüşten alınmasıyla ilgili yazı yazmıştır. Mansûr bu görüşün

[886] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, **Tehzîbü't-Tehzîb**, Matba'tu Meclisi Dâireti'l-Me'ârif, Haydarâbâd, 1326, c. 8, s.429.
[887] Hatîb, **es-Sünnetu Kable't-Tedvîn**, s.375.
[888] Hatîb, **es-Sünnetu Kable't-Tedvîn**, s.19.
[889] Çakan, **Hadis Edebiyatı**, s.19.

uygulanması için İmam Mâlik'e teklifte bulunmuş, ancak İmam Mâlik insanların kendi görüşüne zorlanmalarını ret etmiştir.[890]

Fıkıh tarihi için son derece önemli ve anlamlı olan bu olayla ilgili Muhammed Sellâm Medkûr isabetli bir yorumda bulunarak şöyle demektedir: "Görünen o ki, halifenin yapmak istediği ile İbnü'l-Mukaffa'nın kast ettiği birbirinden farklıydı. Halife, İmam Mâlik'ten *el-Muvattâ*'sının yargı ve fetva konusunda tek merci olmasını istemişti. Bu, gerçekten insanları tek bir görüş üzerinde toplar, ancak bu, tek bir mezhebin görüşünü nazar-ı itibara alarak gerçekleşmiş olacaktı. İbnü'l-Mukaffa'nın kast ettiği de insanları tek bir görüş üzerine toplamaktı, ancak bunu yaparken tek bir mezhebi baz alarak değil, fikhî görüşler arasından ve halkın maslahatına en uygun olanını tercih etme şeklindeydi."[891]

İmam Mâlik'in *el-Muvattâ*'sı, Şeybânî'nin *Kitabu'l-Asl*'ı gibi eserlerin mevzubahis olduğu fıkıhla ilgili şöyle bir sıralama yapmak mümkündür: Hz. Peygamber'in (s.a.s.) söz ve fiilleri hadis âlimlerince derlenerek konularına göre tasnif edilmiştir. Bu derlemelerin içinde sünnet, dolayısıyla bütün İslami ilimler mevcuttur. Onlardan sonra gelen âlimler, usûl veya esas ayırımında bulunmaksızın kanaatlerini sergiledikleri risaleler yazmışlardır. Arkasından onlar etrafında bir araya gelen insanlar fırkalar zuhur etmiştir. Bu imamların usûllerini ortaya koymak için kendi tabileri eserler yazmışlardır. Böylece ilimlerin tedvini vukuu bulmuştur.[892]

Abbâsîlerin ilk devirleri olan hicri ikinci asrın ortalarında başlayan konulara göre tasnif, üçüncü asırda en parlak dönemini yaşamış ve bu dönemde *el-Kütübü's-Sitte* telif edilmiştir. Bu bakımdan sünnetin tedvininin fıkıh ilminin tedvininden önce, tasnifinin ise fıkıhtan sonra olmuştur. Ebû Yûsuf, Muhammed b. el-Hasan ve İmam Şâfiî elimize ulaşan fıkıh kitaplarını yazarken, musannef haldeki hadis kitapları yerine, herhangi bir tertip ve tasnife sahip olmayan bazı hadis sahifeleri ve şifahi rivayetlere dayanmışlardır.[893]

---

[890] Abbâs Hüsnî Muhammed, "el-Fıkhü'l-İslâmî Âfâkuhu ve Tetavvuruhu", **Da'vetü'l-Hak Dergisi**, Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmÎ Yayınları, Yıl. 2, S.10, s.234-235.
[891] Muhammed, "el-Fıkhü'l-İslâmî Âfâkuhu ve Tetavvuruhu", s.235.
[892] Çelebi–Güdekli, "Kelâm İlminin Teşekkülü ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", s.386.
[893] Karaman, **İslam Hukuk Tarihi**, s. 162; Muhammed Yûsuf Mûsa, **el-Medhalü li Dirâseti'l-Fıkhi'l-İslâmî**, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 2009, s.30; Koçyiğit, **Hadis Istılahları**, s.306.

Fıkıh tasnifinde izlenen kazuistik (meseleci) yöntem, hadis ve sahabenin görüşlerinden yola çıkarak fıkıh üretmenin bir gereği olarak oluşmuştur. Zira buna göre herhangi bir fıkıh konusu irdelenirken, konuyla ilgili hadisler ile sahabe ve tabiînin görüş ve fetvalarının belirlenmesinin ardından, ilgili fıkhî konuyu ele alan imamın görüşü zikredilirdi.[894] Bu yöntem, ahkâm hadislerine dayalı fıkıh çalışmalarının temelini oluşturmuş, hatta ilk fıkıh çalışmaları bu minval üzere ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle fıkhın, önce hadisin içinde yer aldığını hatta hadisin kendisi olduğunu, ardından buna sahabe ve tabiîn fetvalarının eklendiğini, mezheplerin teşekkül döneminde de müçtehit imamların görüşlerinin bunlara ilave edildiği görülmektedir. Müçtehit imamların görüşlerinin gerek kendi telifleri gerekse talebeleri kanalıyla istikrar bulmasının ardından, mezhep boyutunun ön plana çıktığını, daha önce ayet ve hadis etrafında şekillenen fıkhın, artık müçtehit imamın görüşü etrafında şekillenmeye, ayet ve hadislerin ise daha ziyade mezhep görüşünü takviye amaçlı zikredilmeye başlandığını söylemek mümkündür.

İslam hukuku, İslamî ilimler, hatta 'İslam toplumunda üretilen ilimler' arasında teknik anlamda gelişimini tamamlayan ilk ilimdir. Muhammed b. el-Hasan'nın kaleme aldığı *Kitâbü'l-Asl* d İslami ilimler tarihinde bir ilim dalında yazılmış ilk mütekamil eser olarak değerlendirilebilir.[895] Bu eser, neredeyse tüm fıkıh bâblarını kapsamakta,[896] bu yüzden de aynı zamanda *el-Mebsût* olarak da adlandırılmaktadır.[897] Binaenaleyh; Abdulfettâh Ebû Gudde'nin İslâm âleminin 20. yüzyıldaki altı büyük fakihinden ilki olarak nitelediği Muhammed Enver Şâh el-Keşmîrî'ye (1933) göre[898] fıkhî ***hadisten ayırarak ilk defa yazan kişi, mezkûr Kitâbü'l-Asl adlı eseriyle Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'dir***.[899] Bazı yazarlar, bu eserin tüm fıkhî birikimin en büyük kaynağı olduğu görüşündedirler.[900] Ancak bu eserin tam bir fıkıh

[894] Karaman, **"Fıkıh"**, DİA, c. 13, s.3-4.
[895] Hasan Hacak, "Fıkıh İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi"**, Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri – Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı**, İstanbul, 18-19 Ocak 2014, s.515; Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî, **Kitâbü'l-Asl** –Mukaddime-, (thk. Ebü'l-Vefâ' el-Afgânî), Dâru'l-Me'ârif en-Nü'mâniye), Lahor, 1981, c. 2, s.1.
[896] İbn en-Nedîm, **el-Fihrist**, s.343.
[897] Şeybânî, **Kitâbü'l-Asl – Mukaddime**, c. 2, s.1.
[898] Abdülfettâh Ebû Gudde, **Terâcimu Sittetin min Fukahâi'l-Âlemi'l-İslâmî fi'l-Karni'r-Râbi'i Aşere ve Âsâruhümü'l-Fıkhiyye**, Mektebü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, Halep, 1997 s.13.
[899] Serdar Murat Gürses, **Hanefî-Selefî Hadis Şerh Geleneği Açısından Keşmîrî'nin el-Arfu'ş-Şezî ve Mübârekfûrî'nin Tuhfetü'l-Ahvezî İsimli Eserlerinin Karşılaştırılması**, (Basılmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, Malatya, s.10.
[900] Hacak, "Fıkıh İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", s.521.

kitabı ya da tam bir hadis kitabı olarak nitelendirilmesindense, bir ahkâm hadisi eseri olduğunu söylemek daha mümkündür. Zira neredeyse tüm fıkıh bâblarını ihtiva etmekle birlikte her bâb, ağırlıklı olarak İmam Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve kendi rivayetlerinden oluşan, diğer bazı ravilerin de bulunduğu hadislerle başlamaktadır.[901] Bu eserin bu yönüyle İmam Mâlik'in *el-Muvattâ'*sıyla benzerlik arz ettiği söylenebilir.

Fıkıh tarihinde yazılmış en eski kitaplar olarak bilinen, Süleym b. Kays el-Hilâlî'ye (ö. 95) nispet edilen kitap, Katâde b. Di'âme'ye (ö .118) ait *Kitâbü'l-Menâsik,* Zeyd b. Alî'nin (ö. 122) *Kitâbu Menâsiki'l-Hacci ve Âdâbihi* ve yine Zeyd b. Alî'nin *el-Müsned* olarak da adlandırılan *el-Mecmû'* veya *Mecmû'ü'l-Fıkh* adlı eseri,[902] fıkıh konularına göre tasnif edilmişlerdir. Zeyd b. Alî'nin e*l-Mecmû'* veya *Mecmû'ü'l-Fıkh* eseri, günümüze ulaşan **ilk fıkıh eseri** olarak kabul görmüştür.[903]

Tedvin dönemi, yaygın kanaate göre dağınık bir şekilde kaydedilmiş hadislerin, birinci asrın son çeyreği ile ikinci asrın ilk çeyreğinde bir araya getirildiği dönemdir.[904] Ancak böyle bir konuda rakamla tespit edilmiş kesin bir tarih ileri sürmek mümkün değildir.[905] Bunun akabinde hadisleri konularına göre ayırıp aynı konudakileri bir bâb içinde toplamak manasında olan tasnif[906] dönemi başlamış, bunun neticesi olarak musannef, yani (tasnif edilmiş olan) ve fıkıh bâblarına göre bölümlere ayrılmış olan kitaplar meydana gelmiştir.[907]

Hicri üçünü asır, bir yandan tasnif döneminin en verimli, en kapsamlı ve en derinlikli dönemiyken, bir yandan da bu dönemde yazılan ansiklopedik eserler, ikinci asırda yazılmış olan eserleri kapsayacak ve içine alacak boyutlara varmıştır. Öyle ki ikinci asırdan geriye az miktarda eser kalmıştır. Bu da bazılarını hadis tedvininin erken dönemde başlamadığı, hatta aslında sünnetin olmadığı iddialarına sevk etmiştir.[908]

---

[901] Şeybânî, **Kitâbü'l-Asl – Mukaddime**, c. 1, s.51-62.
[902] Sezgin, **Târîhü't-Türâsi'l-Arabî**, c. 1, s.10
[903] Muhammed el-Accâc el-Hatîb, **es-Sünnetu Kable't-Tedvîn**, s.329; Hamidullah, Muhammed, "Roma Kanunu ile İslam Kanunu Arasındaki Münasebet", (Çev. Nafiz Danışman), **Marife Dergisi**, Yıl. 2, S.3, s.345.
[904] Ağırman, "Hadis Edebiyatının İntikal Safhaları ve Kitâbet Meselesi", s.162.
[905] Talat Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlar No: 134, 1977, Ankara, s.200.
[906] Koçyiğit, **Hadis Istılahları**, s.429.
[907] Koçyiğit, **Hadis Istılahları**, s.429
[908] A'zamî, **Dirâsâtün fi'l-Hadîs en-Nebevî ve Târîhi Tedvînihi**, s.84

Halbuki ikinci asırda kaleme alınan eserlerin ezici çoğunluğu üçüncü asırda yazılan eserlerin içine girmiştir.

Bu süreçte kaleme alınan müsned türü eserlerdeki hadis sıralaması, onlardan istifade etmek isteyen kimsenin öncelikle hadis ravisinin adını bilmesini gerektirdiğinden, fakihler ve onların dışındaki diğer âlimlerin onlardan istifade etmek ve rey ehline karşı mücadelede kullanmak için, hadislerin anlamlarına ve konularına göre tertip ihtiyacını arttırmıştır. Aynı ihtiyaç diğer İslamî ilimler için de söz konusu olmuştur. Böylece hadis âlimleri tasnife dayalı kitapları yazmaya başlamışlardır. Bu tertip üzerinde yazılan ilk eserin Yahyâ b. Zekeriyyâ b. Ebî Zâide el-Vâdi'î'nin (ö. 184) Basra'da yazdığı eser olduğu rivayet edilmektedir. Musannef olarak ilk yazılan ise Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe'nin eseridir.[909]

İkinci asrın ilk çeyreğinden üçüncü asrın ortalarına kadar olan dönemin en önemli özelliklerinden biri, belki de en başında geleni, İslamî ilimlerin tam bir istikrarı yakalaması ve her birinin kendi başına müstakil birer disiplin haline gelmesi ve kendi içinde alt dallarının da teşekkül ettiği bir dönem olmasıdır. Dönemin başında hadisler, sahabe sözleri ve tabiînin fetvaları fıkıh konularının tertibine göre iç içe yazılıyorken, süreç içinde Hz. Peygamber (s.a.s.) hadislerinin sahabe ve tabiîn görüşlerinden ayrıldığı eserler kaleme alınmıştır. Bu yolla ilk olarak er-Rebî' b. Habîb el-İbâdî el-Basrî (170 H.), Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (204) gibi muhaddisler çeşitli eserler kaleme almışlardır. Bilahare hadislerin kendileri de bu dönemin sonuna doğru konularına göre tasnif edilmeye başlanmıştır. Bu şekilde ilk tasnifi yapılan eser, Muhammed b. Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'idir.[910] Bu eserler, tam anlamıyla bu alanla sınırlı kalmasalar bile ahâdîsü'l-ahkâm alanındaki eserlerin ilk nüveleri hükmündedirler.[911]

Her ne kadar yaygın kabule göre tasnif, sistem, kapsam ve zaman bakımından tedvinden farklı görülmekle birlikte gerek münferit gerekse muhtelif konulu eserlerin ortaya çıkış süreci nazara alındığında, tasnifin tedvinle birlikte başlamış ve bir arada yürütülmüş faaliyetler olarak değerlendirilmesi mümkündür. Çünkü böyle bir yaklaşımın, Goldziher'in (ö. 1921) tedvin ile tasnif farkını görmeksizin, kaynaklarda

[909] Brockelmann, **Târîhü'l-Edebi'l-Arabî**, c. 3, s.163.
[910] Derdûr, **Târîhü'l-Fıkhi'l-İslâmî, Dirâstün Târîhiyyetün**, c. 1, s.340.
[911] Eşkar**, el-Medhal ilâ'ş-Şerîa'ti ve'l-Fıkhi'l-İslâmî**, s.267.

her iki faaliyet için gösterilen tarihler arasında çelişki olduğundan yola çıkarak tedvine ait haberleri zayıf sayan ve tedvin hareketinin kaynağını üçüncü asrın başlarına götüren yaklaşımından bir hayli farklı olduğu açıktır.[912] Bu bağlamda Goldziher ve Schacht'ın (ö. 1969) iddia ettikleri şekliyle fıkhın hadisten önce ortaya çıktığı ve dayandığı temellerin bu yüzden hadisler değil de rey olduğu tezi[913] tutarlılıktan mahrum kalmaktadır.

Bu dönemde fıkıh ilmi, gelişen tefsir ilminde ahkâm ayetlerini konu edinen tefsirlerin ortaya çıkması örneğinde görüldüğü gibi diğer ilim dalları arasında da kendine yer açmış, Hanefî âlimleri arasında ikinci, üçüncü, veya dördüncü tabakadan oluşu tartışmalı olan el-Cessâs namıyla meşhur Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (ö. 370), *Ahkâmü'l-Kur'â*n adlı eseri kaleme almıştır.[914] Sünnette de benzer gelişmeler yaşanmış, bu alanda önceki dönemden boş kaldığı düşünülen alanlarda Hâkim, Dârukutnî, İbn Hibbân, Taberânî, Beyhakî gibi âlimler kendi eserlerini kaleme almış, Ebû Ca'fer et-Tahâvî ahkâmla ilgili olan ve bâblara göre tanzim edilmiş *Me'ânî'l-Âsâr* adlı eserini telif etmiştir.[915]

Hadisle fıkhın teşekkül sürecinde, birer müstakil ilim olma yolunda hadis ve fıkhın en yakın etkileşimde bulunan iki disiplin oldukları görülmektedir. Buradan hareketle fıkıh ilminin teşekkülünün, hadislerin resmen tedvin edilmiş olmasına borçlu olduğu iddiası kayda değer bir tespittir.[916] Tasnif düşüncesiyle ortaya çıkan ve ikinci asırla birlikte ilk örneklerini veren muhtelif bâblı hadis eserlerinin tarihi süreci incelendiğinde, ağırlıklı olarak sünnet malzemesini fıkıh konularına göre bâblandırdıkları görülmektedir.[917]

Hadislerin bu üç süreçten geçmesine bağlı olarak, fakihlere mahsus bir alan olan rivayetleri anlama ve yorumlama ameliyesinin, bütün mesaileri hadislerin rivayeti ve san'atü'l-hadîs çerçevesinde kritiğini yapmak olan muhaddislerin de iştigal alanına

[912] Aydın, "Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme", s.209; Özpınar, "Tasnif Dönemi Hadis Edebiyatının Oluşumu", s.11.
[913] Murteza Bedir, "Oryantalizim ve İslam Hukuku", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.4, s.37.
[914] Mevlüt Göngür, "Cessâs", **DİA**, TDV, İstanbul, 1993, c. 7, s.427; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medîne, 1976, c. 2, s.436.
[915] Derdûr, **Târîhü'l-Fıkhi'l-İslâmî, Dirâstün Târîhiyyetün**, c. 1, s.563.
[916] Öztoprak, "Teşekkül Sürecinde Hadis-Fıkıh İlişkisi Üzerine", s.135.
[917] Aydın, "Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme", s.210.

dönüşmesine olanak sağlamıştır.[918] Fıkıh-hadis arasındaki ilişkinin, mütekaddimîn âlimlerce erken dönemlerde ortaya çıktığını değişik vesilelerle görmek mümkündür. Tahâvî (ö. 321), *Şerhu Me'ânî'l-Âsâr* adlı eserinde ahkâm hadislerini verdikten sonra şerhini yaptığı pek çok yerde (فالنظر على ذلك), (وأمّا وجه ذلك من طريق النظر) ve (وأمّا من طريق النظر) şeklinde ifadeler kullanmaktadır.[919] Yine ahkâm hadisleriyle ilgili olan *Meâ'limü's-Sünen*'in müellifi Hattâbî de zamanında fıkıh âlimleri ile hadis âlimlerinin ayrışmasından şikayet ederken meydana gelen ayrışmayı "ehl-i hadis ve eser ile ehl-i fıkıh ve nazar" şeklinde taksim etmektedir.[920] Buralarda kullanılan 'nazar' tabirinden fıkhın kastedildiği ve hazır bir bilgiyi elde etmek değil, olmayan bir bilgiyi düşünerek elde etmek anlamında kullanıldığı ortadadır. Başka bir ifadeyle insanın bir hadisin ifade ettiği hükmü kesinliğe kavuşturmak için yaptığı inceleme ve araştırmasına, önceden sahip olduğu bilgilere başvurarak istidlallerde bulunmasına 'nazar' denilmektedir.[921] Hadis kavramlarından biri olan 'nazar' kavramının fakihlerce ve fıkıh manasında kullanılması, ya da tam tersi, fıkıh manasında olan bu kavramın hadis âlimlerince bir hadis kavramı olarak kullanılması, bu iki ilim arasındaki geçişgenliği göstermesi açısından manidardır.

Üçüncü asırda hadisçi-kelamcı çekişmesinin artmasına paralel olarak hadisçiler, kaleme aldıkları hadis kitaplarında bidʿatçı kabul ettikleri ehl-i rey ve kelâmcılara karşı yeni bölümler ihdas etmişler, bölüm altındaki birçok başlıkta kanaatlerini ortaya koyarak hadislerle düşüncelerini müdafaa etmişlerdir. Üçüncü asrın sonlarıyla birlikte başta hilâfet ve kültür merkezi Bağdat olmak üzere İslâm şehirlerinde hadis ehli egemen olmuştur. İbn Kuteybe'nin "Daha önce falan filanın fetvasıyla hüküm verilirken artık Resulullah'ın hadisiyle hüküm veriliyor"[922] cümlesi bu hususu izah etmektedir. Onun "falan-filan" deyimiyle kastettiği kuşkusuz ehl-i rey ve kelamcılardır.

---

[918] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.14.
[919] Tahâvî, **Şerhu Me'ânî'l-Âsâr**, c. 1, s.28 ve 31.
[920] Hattâbî, **Meʿâlimü's-Sünen**, c. 1, s.2-3.
[921] Görmez, **Metodoloji Sorunu**, s.43; Koçyiğit, **Hadis Istılahları**, s.147-148; Emin, **Duha'l-İslâm**, c. 2, s.107.
[922] Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, **Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs**, (thk. Muhammed Muhyiddin el-Asfar), el-Mektebu'l-İslamî, Beyrut, 1999, c. 1, s.127.

2.1.1.2. İki Ayrı İlme Dönüşme Sürecinde Fıkıh-Hadis İlişkisi

Hz. Peygamber (s.a.s.) hadisin aktarılması ve anlaşılmasının gerekliliği ile ilgili olarak bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "Benden bir hadis işitip ezberleyen ve başkasına ulaştıran kimsenin Allah yüzünü ağartsın. Nice fıkıh taşıyan kimse vardır ki fakîh değildir. Nice fıkıh taşıyıcıları vardır ki kendilerinden daha fakih olana taşırlar. Nice tebliğ eden kimse kendisinden daha anlayışlı olana nakleder."[923] Bu hadis, fıkıh-hadis ilişkisini ve ancak ikisinin birlikte bir bütünü oluşturabileceğini, hadislerdeki fıkhî kavramada herkesin aynı düzeyde olamayacağını ortaya koymaktadır.

Fıkıh-hadis ilişkisi Hz. Peygamber (s.a.s.) ve büyük sahabe dönemine dayanmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) şer'î bir hüküm ifade eden bir hadisi söylediğinde ya da yargısal bir durum kendisine intikal ettiğinde, bunu hadisle çözüme kavuşturduğunda aslında şer'î bir hükmü ifade etmiş olmaktadır. Bu itibarla Hz. Peygamber (s.a.s.) dönemi ve ilk rivayet dönemi, fıkhın hadisten ibaret olduğu bir dönem olup hadisle fıkıh arasında bir ayırım yoktur. Dolayısıyla o dönemlerde hadisleri aramak ve araştırmak, onları bir yerde toplamaya ve muhafaza altına almaya yönelik çalışma olmaktan ziyade, asıl ve öncelikli olarak hadislerin belirlediği hükümleri araştırma ve öğrenmeye matuf olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu haliyle sahabe ve tabiîn asrında fakih-muhaddîs ayırımı söz konusu değildir.[924]

Daha sonraki dönemde fıkıh ve hadis ayırımı henüz vukuu bulmamış, fakih, rivayet ettiği hadislerle muhaddis sıfatına da haiz olurken, o hadislerden istinbat ettiğiyle de fakih sıfatına haiz olmuştur. Bu niteliği haiz en eski eser, ahkâm hadisleri ağırlıklı olmakla birlikte İmam Mâlik ve başka âlimlerin görüşlerinin de serdedildiği, rivayetle dirayet, hadisle fıkıh, eser ile reyin birleştiği müzdeveç bir yöntemi ortaya çıkaran *el-Muvattâ*'dır.[925] Bundan sonraki süreçte hadisin cevâmi' ve sünen türü

---

[923] et-Tirmizî, Hadis no: 2794-2795; Ebû Dâvûd, Hadis no: 3655; İbn Mâce, Hadis no: 230, 231, 232, 236.

[924] Abdülmecîd, **el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye**, s.24.

[925] Muhammed Ebû Zehrâ, **Mâlik Hayâtuhu ve Asruhu - Ârâuhu ve Fıkhuhu,** Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1952, s.222-224; Hadbî Bilhayr, Menheciyetü'l-Cem'i Beyne'l-Fıkhi ve'l-Hadîs fî Muvattâi'l-İmâm Mâlik ve Eseruhâ fî Tekvîni'z-Zihniyyeti'l-İlmiyye, http://dspace.univ-msila.dz:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/11049/%D9%85%D9%86%D9%87%D8%AC%D9%8A%D8%A9%20%D8%A7%D9%84%D8%AC%D9%85%D8%B9%20%D8%A8%D9%8A%D9%86%20%D8%A7%D9%84%D9%81%D9%82%D9%87%20%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AF%D9%8A%D8%AB%20%D9%81%D9%8A%20%D9%85%D9%88%D8%B7%D8%A3%20%D8%A7%D9%84%D8%A5%D9%85%D8%A7%D9%85%20%D9%85%D8%A7%D9%84%D9%83%20%D9%88%D8%A3%D8%AB%D8%B1%D9%87%D8%A7%20%D9%81%D9%8A%20

müstakil eserlerde tedvin ve tasnif edilmesine rağmen hadis, fıkıhla olan ilişkisini kaybetmemiş ve bu eserler genel itibariyle fıkıh bâblarına göre tasnif edilmiştir. İmamların görüşlerinin de bu tür eserlerde yer almasından ötürü bazı muhaddisler bu eserleri fıkıh kaynakları kapsamında kabul etmiştir.[926]

Ahkâm hadisleri disiplininin fıkıh ile bağlantısı, fıkıh ilimlerinin birkaç yönüyle alakalıdır. Bir yönüyle hadisin delaletinin anlaşılma yöntemi açısından usûlü'l-fıkıh ile, diğer bir yönüyle de hadislerin yaşanan sünnetlere dönüşmesi, hayat ile irtibatı ve ifade ettiği hüküm cihetiyle fıkıh ilmiyle alakalıdır. Dirâyetü'l-hadîs veya fıkhü'l-hadîs şeklinde tanımlanan hadisin alt dalları, ağırlıklı olarak rivayetlerin anlaşılmasını ve yorumlanmasını ele alır. Bu minvalde yazılan zengin bir edebiyat olmasına rağmen, hadisçiler bununla ilgili bir yönteme sahip olmamışlardır.[927] Usûlü'l-hadisin büyük bir kısmı da usûlü'l-fıkıhtan alınmadır. Usûlü'l-fıkıh hem Şâfiî hem de Hanefî âlimlerce kaleme alındığı gibi usûl-i hadis kaynakları da ekseriyetle Şâfiî âlimlerce kaleme alınmış, Hanefî âlimlerin de önemli katkıları olmuştur.[928] Usûlü'l-fıkıh, hadislerin anlaşılmasından ziyade hüküm çıkarmada kullanılmıştır. Anlam (fehm) başka, hüküm çıkarmak başka bir şeydir.[929] Ayrıca doğrudan veya dolaylı olarak bazı fıkıh kaidelerini de ihtiva ettiğinden fıkıh kaideleriyle de alakalıdır.

Bazı Müslüman âlimlerce hadis ilmi İslami ilimler arasında kategorize edilmese bile,[930] hadisler de ayetler gibi İslami ilimlerin iki ana kaynağını oluşturmakta, fıkıh ilminde hadisler, tüm mezheplerce ikinci ana kaynak olarak kabul edilmektedir.[931] Bu itibarla, fıkhın ana malzemelerinden biri olmasından ötürü fıkıh ve hadis ilimleri arasında karşılıklı etkileşim kaçınılmazdır. Çünkü fıkıh, hadis cihetiyle bakıldığında, işitme ve haber yoluyla elde edilen bir 'ilim' olan hadisi, zihni bir

%D8%AA%D9%83%D9%88%D9%8A%D9%86%20%D8%A7%D9%84%D8%B0%D9%87%D9%86%D9%8A%D8%A9%20%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D9%85%D9%8A%D8%A9.pdf?sequence=1&isAllowed=y , s.3, (29.05.2021).

[926] Ebû Zehrâ, **Mâlik Hayâtuhu ve Asruhu**, s.212; Ebû Zahvu, **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn**, s.244-245; Mansûrî, "Melâmihü'l-Menhec fî Te'lîfi Kütübi Ahâdîsi'l-Ahkâm", s.10.

[927] Görmez, "Hadis İlmi ve İslâmî İlimler", s.3.

[928] Görmez, "Abdulfettah Ebû Gudde ile Hadis Üzerine Bir Söyleşi", s.139.

[929] Görmez, "Abdulfettah Ebû Gudde ile Hadis Üzerine Bir Söyleşi", s.140; Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Havârzimî, **Mefâtîhu'l-Ulûm**, (thk. İbrâhîm el-Ebyârî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1989, s.15-18; Görmez, "Hadis İlmi ve İslâmî İlimler", s.3.

[930] Görmez, "Hadis İlmi ve İslâmî İlimler", s.2.

[931] Âmidî, **el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm**, c. 1, s.158.

faaliyet ve çaba gösterme ve bilginin elde edilmesinde aktif bir rol oynama ameliyesidir.[932] Buradaki hadislerden kastedilenin fıkhın kapsama alanına giren ahkâm hadisleri olduğu izahtan varestedir.

Kâtib Çelebî, şerî'at ilimlerinin farz ve nafile şeklinde ikiye ayrıldığını, farzın da, farz-ı ayn ve farz-ı kifâye olarak iki kısım olduğunu belirtmekte, farz-ı kifâye olan ilimlerden birinin de, ahkâm delillerinden ikincisi olan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadisleri ve sahabesinin eserleri olduğunu dile getirmektedir.[933] Hadisler, İslam tarihinin yazılmasının kapılarını aralaması ve hadis ilminin doğmasını sağlamasının yanı sıra, tefsir ve fıkıh ilimlerine de ortaklık etmiştir. Bu da muazzam bir ilmi atılımın oluşmasına sevk etmiştir.[934]

İslam fıkhının usûl ve furû'u, Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminden başlayarak sahabe ve tabiinle gelişimini sürdürmüş, müçtehit imamlarla kökleşmiş bir şekilde rivayet yoluyla bugüne kadar ulaşmıştır. Bu itibarla rivayet, İslam hukuk mirasının nakledilmesi misyonunu ve korunmasını sağlayarak hukukî aklın korunması ve ebedileştirilmesi yöntemi olmuştur.[935] Hadislerin yanı sıra, sahabeden müçtehit imamlara kadar, bizzat kendilerinin yazdıkları, hatta daha fazlasıyla pek çoğunun fetva ve içtihatları ve bunların usûl ve kaideleri talebelerince rivayet edilerek sonraki nesillere aktarılmıştır. Binaenaleyh; rivayet salt hadislerin nakline münhasır bir yöntem değil, İslam hukuku ve diğer pek çok İslamî ilmin temelinde yer aldığından, bu ilimlerin, varlıklarını önemli oranda rivayete borçlu oldukları söylenebilir.[936] İslam hukuku cihetiyle, aktüel konuların ele alınıp değerlendirilmesinde Hz. Peygamber (s.a.s.), sahabe, tabiîn ve müçtehit imamlardan nakledilen rivayetler, fakihlerin başvuracakları hukuki malzemelerin başında yer aldığından, nasların vaz ediliş maksatlarına uygun olarak fıkhın dinamik kalmasına ve sürekli gelişmesine zemin hazırlamıştır.[937]

---

[932] Görmez, **Metodoloji Sorunu**, s.42.
[933] Çelebî, **Keşfü'z-Zünûn**, c. 1, s.635-636.
[934] Dayf, **Târîhü'l-Edebi'l-Arabî**, c. 2, s.41.
[935] Şevket Pekdemir, "Fakihlere Göre Rivayetin Kapsamı ve İslam Hukukuna Etkileri", **Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi**, c. 18, s.1, s.195
[936] Pekdemir, "Fakihlere Göre Rivayetin Kapsamı", s.195.
[937] Pekdemir, "Fakihlere Göre Rivayetin Kapsamı", s.195.

Ehl-i hadis ekolüne mensup âlimlerin, materyallerinin hadis, muhtevasının ve bâblandırmanın tamamen veya çoğunlukla fıkıh olduğu *cevâmi'* ve s*ünen* türü eserleri, telif etmelerinin temel gayesi, bir yandan hadislerin/rivayetlerin korunması ve ulaşımını kolaylaştırmak, diğer yandan da akide ve fıkıhla ilgili görüşlerini ifade ederek İmam Ebû Hanîfe'nin şahsında kendilerine muhalif olan fakih ve mütekkellimîn muhaliflere cevap vermiştir. Bu kabilden eserler, rey merkezli fıkhî ve kelamî görüşlere mahsus te'lifata alternatif sayılmaktadır.[938]

Konuyla ilgili Muhammed Hamidullah, ilkin hadis koleksiyonlarının hazırlandığı, akabinde ahkâm hadislerinin tertip edildiği, son olarak da fıkıh kitaplarının hazırlandığı şeklindeki yaklaşımın yaygın bir kanaat olduğunu ancak kendisinin, hadisten sonra fıkıh kitaplarının yazıldığı, bunlardan sonra da aksülamel kabilinden hukukî hadis mecmualarının yazıldığı kanaatinde olduğunu ifade etmiştir. Kendisine göre Zeyd b. Alî, İmam Ebû Hanîfe ve rey ehli olanlar ve Medine'nin örfünü toplayarak kitap yazan İbn Mâcişûn (ö. 212) bir fikir mektebi kurmuşlardır. Bunların halefleri ifrata gidince, buna bir tepki olarak ehl-i hadis, sünnete bağlılıkta ısrar için ayrıca ahkâm hadislerini tertip etmişlerdir. İmam Mâlik ve diğer bazı muasırların *el-Muvattâ* isminde kitapları bu girişimin başlangıcı, *Sahîh-i Buhârî*'yi de onun nihayeti saymak gerekir.[939] Hadis ve içtihatların yorumlanması ve yeni içtihatların yapılması-ortaya çıkması konusunda ehl-i reyin daha fazla etkisi bulunmakla birlikte, Hicâz ekolünün bundan tamamen hâli olduğu söylenemez. İmam Mâlik'in Medine ehlinin amelini/görüşünü hüccet sayması ve kendi içtihatlarıyla dolu *el-Muvattâ*'sı bunun örneklerindendir. Binaenaleyh; fıkhın hadis giysisinden sıyrılması ve müstakil bir ilim halini almasında ilgili tüm tarafların katkısı bulunmaktadır.

Ahkâm hadisleri disiplininin ise, hadisin ve fıkhın ayrışmasının akabinde tekrar birleştiği noktalardan her iki ilmin tedvin ve tasnifinden sonra ortaya çıkmış olması kaçınılmazdır. Çünkü bir taraftan hadis hüviyetini taşıması diğer taraftan da ahkâmı içermesi, içerdiği ahkâmın da fıkıh bâblarına göre tasnif edilmiş olması, bundan önce hadis ilminin ve bâblara göre tasnif edilmiş fıkıh kaynaklarının varlığını zorunlu

[938] Abdülmecîd, **el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye**, s.292; Hacak, "Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri", s.531.
[939] Özpınar, "Teşekkül Sürecinde Hadis-Fıkıh İlişkisi Üzerine", s.145.

kılmaktadır. Zira İmam Ebû Hanîfe ve talebeleri, otuz yıla yakın bir çabanın sonucu olarak fıkıh çalışmalarına büyük bir ivme kazandırarak fıkhın tümünü oldukça erken bir dönemde ilk kez akademik ve teknik anlamda bir ilim dalı haline getirmişlerdir.[940]

Bu itibarla ahkâm hadisleri disiplini, ana malzemesini hadisten, bu malzemenin işlenmesini ve bunun tekniğini fıkıhtan alan, hadis ve fıkıh ilimlerinden mütevellit yeni bir ilim dalıdır. Zira zamanla ve artan düzeyde temel hadis kaynaklarından ahkam ile ilgili hadislerin ayrıştırılması, bu ayrıştırmada her mezhebin aktif rol alarak zengin bir literatürü meydana getirmesi bunun somut göstergesidir. Bu literatür, hadis-fıkıh ilişkisi bağlamında bir köprü görevini ifa etmiş, rey ehli ile hadis ehli arasında ilk dönemlerde ortaya çıkan çatışmayı daha makul sınırlara çekmiştir. Bunun neticesinde ehl-i reyden Ebû Yûsuf, Şeybânî ve Tahâvî gibi âlimlerde hadise yönelik eğilim artarken, ehl-i hadis de rey ve fıkıh faaliyetlerini önemsemeye başlamış, böylece İmam Ahmed b. Hanbel öncülüğünde sadece muhaddislere nispet edilen fıkıh teşekkül etmiştir.[941] “

2.1.2. Ahkâm Hadisleri ve Eserlerinin Mezheplerin Doğuş ve Şekillenmesindeki Rolü

İslam’ın Cezîretü’l-Arab’ın sınırları dışına taşmasıyla farklı kültür ve medeniyete sahip olan insanlar İslam’la olmuşlardır. Bu durum, eskisine oranla çok farklı problemlerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamış, ortaya çıkan yeni sorunların çözümü için içtihat müessesesine başvurulmuştur. Böylece bu aklî tasarruf ve pratik fıkıh ortaya çıkmıştır.[942] Zaman içinde İslam hukukuna temel teşkil eden nasların anlaşılması ve yorumlanmasında üç yöntem ön plana çıkmıştır: 1- Zâhirî yöntem anlamındaki lafzî yorum. 2- Tarihî yorum yöntemi: Sebeb-i nüzul ve Sebeb-i Vürûd. 3- Gâî yorum yöntemi.[943]

Hadis ehlince yapılan muvattâ, musannef, sünen ve câmi‘ türü çalışmalarda ağırlıklı olarak fıkhî meselelerde ‘hükümlere ulaşma ve istinbat için hadislere ulaşmayı kolaylaştırma’ amacına matuf olduğu dile getirilmiştir. Ancak rey ehlinin

[940] Şeybânî, **Kitâbü’l-Asl – Mukaddime**, c. 2, s.1; Hacak, Fıkıh İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi”, s.519; İbn en-Nedîm, **el-Fihrist**, s.345-346.
[941] Abdülmecîd, **el-İtticâhatü’l-Fıkhiyye**, s.121 ve 128.
[942] Brockelmann, **Târîhü’l-Edebi’l-Arabî**, c. 3, s.232.
[943] Cemalettin Şen, “Fıkıh Psikolojisi Bağlamında Müctehid Psikolojisinin Nasların Fıkhî Yorumuna Etkisi”, **Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 5, S.10, s.83.

görüşlerine karşılık nicelik olarak yeterli olmayan hadislere ek olarak sahabe ve tâbiîn görüşleri de mezhebin etkisiyle bu eserlere alınmaya başlanmıştır. Fıkha dair yaklaşımlarını muvattâ ve sünen eserlerinde dile getiren hadis ehli, kitâbü's-sünne ve kitâbü'l-îmân türü bölümlerde ise itikadî yaklaşımlarını ele almışlardır. Bu fıkhî ve itikadî yaklaşımlarını birlikte ortaya koydukları eser türü ise cevâmi‘ türü eserlerdir.[944] Binaenaleyh; hadis koleksiyonlarının, hadisleri muhtevi olmakla birlikte nötr rivayet kaynakları olmaktan çok, bâb başlıklarında mezhepler arası tartışmalarda hadis ehlinden yana konumunu belirleyen birer mezhep kaynağı olduğunu söylemek mümkündür.[945]

Ebû Yûsuf, Muhammed b. el-Hasan, İmam Şâfiî gibi ilk dönem fakihler, eserlerini kaleme alırlarken tasnife tabi tutulmuş hadis kaynakları yerine, birtakım hadislerin toplandığı sahifelere ve sözlü olarak rivayet edilen hadislere itimat etmişlerdir.[946] Zira tasnif edilmiş hadis kaynakları onlardan sonra ortaya çıkmıştır. '*Müsned*' adıyla İmam Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî gibi âlimlere nispet edilen hadis kaynakları, mezkûr imamlar tarafından bizzat telif edilmemiş, yazdıkları eserler ve fetvaları taranarak ya da kendilerinden sözlü olarak aktarılan rivayetlere dayanılarak kendilerinden sonra bir araya getirilmiştir.[947]

Bu dönemde hadisin müsned olma zorunluluğu kendisinden sonraki dönemler gibi henüz zaruri bir hal almadığından hadisin şekilsel tenkidinden ziyade amelin sünnetle desteklenmesine önem verilmekteydi. Bu itibarla İmam Mâlik'in 1720 adet hadisin yer aldığı *el-Muvattâ*'sındaki hadislerin 600'ü müsned, 222'si mürsel, 613'ü mevkuf ve 285'i ise maktû‘ hadisten müteşekkildir. Diğer yandan muhaddisler hadisin değişik tariklerini araştırırken Mâlik bir tarikle iktifa etmiştir. Bu itibarla müteahhir âlimlerin eserlerinde bulunmayan pek çok hadis *el-Muvattâ*'da yer almaktadır.[948]

Binaenaleyh; İmam Mâlik, hadisin sahabe tarafından amel edilmiş bir hadis olmasını, hadisin sübutu ve isnadı bakımından en güçlü delil saymakta ve *el-Muvattâ*'sında rey ile amel etmesi konusunda şöyle demektedir: "O, Medine ehlinin

[944] Çetinkaya–Kubat", "Mezhep Faktörünün Hadis Literatürüne Etkisi", s.503.
[945] Çetinkaya-Kubat, "Mezhep Faktörünün Hadis Literatürüne Etkisi", s.500.
[946] Karaman, **İslam Hukuk Tarihi**, s.162.
[947] Karaman, **İslam Hukuk Tarihi**, s.162.
[948] Ebû Zahvu, **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn**, s.258.

icmâıdır, onun dışına çıkmadım." Başka bir yerde de: "Kitapta olanın çoğu reydir. Ancak o herhangi bir rey değil, kendilerinden ilim tahsil ettiğim ilim ve fazilet sahibi imamların reydir."[949] İmam Mâlik, buna ilaveten pek çok fıkhî konuda kendi görüşünü beyan etmekten çekinmemiştir.[950] Buna işaret eden İbn Haldûn (ö. 808), hadisle amel edilmiş olmasının küllî bir delil kabilinden icma' olarak telakki edilmesini Mâlikî muhakkiklerinin kabul etmediğini,[951] bahsi geçen icma'nın usûl ilmindeki terim manasıyla değil, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) varana dek her neslin bir öncekinde müşahede ettiğine tabi olmasının bir gereği/sonucu olarak sahabenin görüşü, şer'u men kablenâ, istishâb gibi ihtilaflı deliller kategorisinde değerlendirilmesi gereken ve hadisleri tefsir ve takyîd eden tatbikî sünnet manasında olduğunu ifade etmektedir.[952]

Bu durum, her vakıanın kendi koşullarında değerlendirilmesinin zorunluluğunu ortaya koyan durumlardan biridir. Bu çerçevede *İ'lâmü's-Sünen*'in mukaddimesinde Habîb Ahmed el-Kîrânvî, İmam Ebû Hanîfe'nin delile uymadığı şeklindeki suçlamanın Hanefî âlimlerin tepkisine yol açtığını dile getirmektedir. Zira hadis kritiği konusunda Hanefî âlimlerin de hadis kritiğinde yeterli yetkinliğe sahip olduklarını, zannî usûle mebni içtihadi bir iş olan hadis tashih ve tadî'fi şeklindeki hadis kritiğinde, İmam Ebû Hanîfe'ye göre sahih olan bir hadisin başka bir âlim nezdinde zayıf olabileceğini veya tersi bir durumun söz konusu olabileceğini dile getirmektedir.[953] Ahkâm hadisleri eserlerine sahip ulema arasında delilin bizzat kendisini 'mezhep imamı' kabul edenlerin önemli bir ağırlığı bulunmaktadır. Bu itibarla Hanefî veya diğer mezhep imamlarına tabi olanların delillerini kabul etmeyip taklitle suçlayanların kendileri, muhaliflerin delilleri karşısında kendi delillerini tek doğru kabul etmeleri, onları 'delilde taklit' veya 'delilde taassup' pozisyonuna düşebilmektedir. Fıkhın kaynakları etrafında hadis ekolü ile rey ekolü arasında ortaya çıkan yazılı ve sözlü münazaralar, usûlü'l-fıkhın neşet etmesi ve bu ilimle ilgili

[949] Emîn el-Hûlî, **Mâlik b. Enes**, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, c. 3, s.714.
[950] Bkz: Hûlî, **Mâlik b. Enes**, c. 3, s.718-719; Ayrıca Hicâz medresesinde Reyin konumu ve kullanımı konusunda şu çalışmaya bakılabilir: Halîfe Bâ Bekr el-Hasan, **el-İctihâdu Bi'r-Reyi fî Medreseti'l-Hicâzi'l-Fıkhiyye**, Mektebetü't-Tevbe, 2016, Riyad.
[951] Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnisî, **Mukaddimetu İbn Haldûn**, (thk. Dervîş el-Cuveydî), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995, s.419.
[952] Muhammed el-Muhtâr Veledebâhu, **Medhalün ilâ Usûlü'l-Fıki'l-Mâlikî**, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2011, s.86-87.
[953] Habîb Ahmed el-Kîrânvî, **Mukaddimetu İ'lâmi's-Sünen, Fevâidu fî Ulûmi'l-Fıkhi**, İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Karaçi, Pakistan, 1414, s.5.

eserlerin telif edilmesine ön ayak olduğu kadar, hadis ilminin gelişimine de öncülük etmiştir.[954]

İ'lâü's-Sünen'in yazılma nedenlerinden biri de İmam Ebû Hanîfe ve mezhebi hakkındaki şu üç iddiaya cevap vermektir: 1. İmam Ebû Hanîfe'nin hadisle ilgili bilgisinin yetersizliği ve görüşlerinin kıyas ve rey'e dayanması. 2. Hadis yerine kıyas ve reyi tercih etmesi. 3. Mezhep imamlarının zayıf hadisleri rivayet etmeleri.[955]

Ahkâm hadisleri etrafında yaşanan tartışmalar, fıkhî mezheplerin gelişimine etki ettiği kadar mezhep içi ekolleşmede de etkili olmuştur. Zira mezhep içindeki âlimlerin, yaşadıkları coğrafyadaki tartışmalardan olumlu veya olumsuz etkilenmelerinin sonucu, müntesibi bulunduğu mezhebin de o tartışmalardan nasibini almasında büyük pay sahibi olmuştur. Mesela İmam Mâlik'in talebeleri, hocalarının rivayet ettiği hadisleri aktardıkları gibi onun fıkhî görüş ve fetvalarını da aktarmışlardır. Bu süreçte, hocaları döneminde karşılaşmadıkları sorun ve konularla yüz yüze geldikleri oluyordu. Bu hallerde öğrencilerinin duruşları birbirinden farklılık arz etmiştir. Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198) ve Ka'nebî (ö. 221) gibi Basralı talebelerinin öncülüğündeki bir kısmı yalnızca rivayet ettikleri hadislerle yetinip ehl-i hadîs gibi davranırlarken, Mısırlı İbn Vehb (ö. 197) gibi bazıları ise hem İmam Mâlik'in hadisleriyle hem de fıkhî görüş ve fetvalarıyla yetiniyordu. Hocalarının görüş ve fetvalarını dikkate alan talebelerden Esed b. Furât (ö. 213) ve İbnü'l-Kâsım (ö. 191) gibi bazı Mâlikî âlimler ise onun hüküm vermedeki metodundan yola çıkarak kendileri istinbat ve içtihatta bulunuyor ve rey ehli gibi hareket ediyorlardı.[956]

İlk dönem Mağrib ve Endülüs Mâlikî ekolü, bir taraftan kelam ve cedele muhalif bir tavır içinde olurlarken, diğer taraftan delile dayalı istinbat anlayışından uzak mezhep taassubuna sahip bir tavır içinde olmuşlardır. Halbuki İslam âleminin doğusundaki hadis ehli ve rey ehlinin gruplaşmasında, hadis ehli usûlü'd-dîn konularında tartışmaya karşı dururken, fıkıh konularında delil merkezli istinbat anlayışını benimsemiştir. Dördüncü asra doğru Endülüs'te yaşanan gelişmeler, orada

[954] Karaman, "Fıkıh", DİA, c. 13, s.3-4.
[955] Akgül, "Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin İ'lâü's-Sünen Adlı Eserine Dair-1", s.110.
[956] Ali Hakan Çavuşoğlu, **Irak Mâlikî Ekolü (III.-V./IX.-XI. yy.)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, İstanbul, 2004, s.13-14.

da belirgin bir ehl-i hadis akımının oluşmasını sağlayarak mezhep içi ekolleşmede rol oynamıştır. İbn Abdülber, bu akımın önde gelen temsilcilerindendir.[957]

2.1.2.1. Rey Ehli ve Hadis Ehli İhtilafının Fıkhın Tedvinine Etkisi

Fıkhın teşekkülüne paralel olarak amel ve inanç konularının çözümünde rey merkezli ilim anlayışının yaygınlık kazanması, İslamî ilimler tarihinin en önemli metodolojik gruplaşması sayılabilecek ehl-i rey ve ehl-i hadis mezheplerinin ortaya çıkmasına ön ayak olmuş, hadis ile fıkıh arasındaki ilişki bundan sonraki süreçte farklı boyutlara evrilmiştir.[958]

Yaygın anlamıyla 'ehl-i rey ve ehl-i hadîs' ve 'ehl-i Kûfe ve ehl-i Hicâz" vb. kavramları ilk kullanan kişinin Kâsım b. Ebû Ubeyd Sellâm (ö. 224) olduğu düşünülmektedir.[959] Hicrî ikinci asırda yazılan *el-Muvattâ, el-Mecmû', Kitâbü'l-Asl, el-Ümm, el-Harâc* gibi eserler analiz edildiğinde, 'ehl-i rey - ehl-i hadîs' kavramlarına bu anlamıyla zikredilen eserlerde hemen hiç yer verilmemiş olması, Mihne döneminde yaşayan Ebû Ubeyd'in eserlerinde ise bu tür pek çok ifadenin yer alması, söz konusu kavramın İmam Ebû Hanîfe ve takipçilerine yönelik tedavüle girdiği tarihle ilgili ipucu vermektedir. Ancak bununla birlikte, ehl-i hadîs kavramının, ehl-i rey mukabilinde kullandığına dair net bir örnek belirlenememiştir.[960] Ashâbü'l-hadis kavramı İmam Şâfiî dönemine kadar kaynaklarda pek yer almamış, İmam Şâfiî ise bu terimi bir fıkıh anlayışı için değil, meşgalesi rivayetler olan ve sahih hadisi sakiminden ayırt eden cerh ve ta'dîl uleması için kullanmıştır.[961] Ehl-i hadisin hararetli savunucularından olan İbn Kuteybe de ehl-i hadisin haklılığını ortaya koymak ve müdafaa etmek için yazdığı *Te'vîlu Muhtelefi'l-Hadîs* adlı eserinde ehl-i hadis ile ehl-i rey arasındaki münakaşalara değinmektedir.[962]

İbn Haldûn da, fıkıhla iştigal eden âlimlerin rey ve kıyas ehli olan Iraklılar ile hadis ehli olan Hicâzlılar şeklinde iki kısma ayrıldığına, bunlardan sonra da kıyası ve

---

[957] Çavuşoğlu, **Irak Mâlikî Ekolü**, s.22-23.
[958] Özpınar, "Teşekkül Sürecinde Hadis-Fıkıh İlişkisi Üzerine", s.136; Hacak, "Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri", s.526.
[959] Kâsım Sellâm Ebû Ubeyd, **et-Tahûr**, (thk. Meşhûr Hasan Mahmûd), Mektebetü's-Sahâbe, Cidde, 1994, Ehlü'r-Rey ve el-Kûfiyyûn için: s.201, 226, 234, 242, 245. Ehlü'l-Hicâz ve Ehlü'l-Hadîs için: s.150, 233, 234, 245.
[960] Koçinkağ, "Erken Dönem Fıkıh Düşüncesinde Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadîs Ayırımı", s.59.
[961] Koçinkağ, "Erken Dönem Fıkıh Düşüncesinde Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadîs Ayırımı", s.56-57.
[962] İbn Kuteybe, **Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs**, s.63.

illeti inkâr eden ve şer'î kaynakları sadece Kur'an, sünnet ve icmâ'a münhasır kılan Zâhiriyye'nin ortaya çıktığına değinmektedir.[963]

Eh-i rey ve ehl-i hadis arasındaki tarihsel süreç konusunda şöyle bir tahlil de mümkündür: Şâfiî öncesi dönemde, bu iki anlayışın ideolojik manada birbirine zıt akımlar olmaktan ziyade, fıkıh ya da hadisten sadece birini öne çıkaran akımlar olduğu düşünülebilir. İmam Şâfiî ve sonrasındaki dönemde ise hadislere dayanılarak rey kınanmaya başlanmıştır. Reyin, hadisin mukabili gibi bir pozisyona getirilmesi bu dönem aralığında meydana gelmiştir ki bunun bir yansıması olarak 'Zâhirî' fıkıh anlayışı tevellüt etmiştir. Bunu takip eden süreçlerde giderek şiddetlenen hadis ve rey arasındaki çekişme, ilk dönem âlimlerinin hadis ehli ve rey ehli şeklinde damgalanmasına sebebiyet vermiştir.[964]

Saîd b. el-Müseyyib ve öğrencilerinden olan Medineli Rebîa'tü'r-Rey olarak bilinen Rebîa' b. Ebî Abdirrahmân Ferûh'un, (ö. 136) ikisi de reye başvurmaktan çekinmemesine mebni olarak onların, Irak medresesine yönelik bir eleştirileri varsa, bunun sebebi salt reyle amel değil, -zann-ı gâlible- Irak ehlinin bazı konularda reyi nassa tercih etmelerinedir.[965] İmam Mâlik'le ilgili olarak Ebü'l-Esved'e, Medine'de Rebîa'dan sonra reyci olan kişi sorulduğunda "el-Ğülâm el-Esbahî" (yani Mâlik) şeklinde cevap vermiştir. İbn Rüşd de İmam Mâlik'in "rey ve kıyasta emîrü'l-mü'minîn" olduğunu belirtmiştir.[966]

İster hadis ehli ister rey ehli ekollerinde, nassın bulunmadığı durumlarda fetvadan ve fikir belirtmekten çekinen kimseler olduğu gibi, rey ve kıyasa başvurarak fetva veren ve görüş belirten kimseler de bulunmuştur. İlk grubun Kûfe medresesindeki temsilcisi Şa'bî, ikinci grubun temsilcileri ise İbrâhîm en-Nehaî ve Mücâhid'dir.[967] İbn Abdülber de nassın olmadığı yerde reye ve kıyasa müracaat eden tabiînin neredeyse tam listesini çıkarmıştır. Bu listede Medine, Mekke, Yemen, Kufe, Basra, Şam, Mısır ve Bağdat'ta yaşamış olan pek çok tabiînin ismi bulunmaktadır.[968]

---

963 İbn Haldûn, **el-Mukaddime**, s.417.
964 Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s.216-217.
965 Abdülmecîd, **el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye**, s.40-41.
966 Hûlî, **Mâlik b. Enes**, c. 3, s.641.
967 Ünal, **İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu**, s.37 ve 48.
968 İbn Abdülber, **Câmi'ü Beyâni'l-İlmi**, s.858-859.

Irak'ın ehl-i reyin ana üssü olarak ön plana çıkmasının salt hadislerin yekûnuna indirgenmesinin yeterli bir neden olarak kabulü zordur. Hicâz ve Irak arasındaki coğrafî, kültürel, demografik vb. farklılıkların reyin etkin olmasında önemli rol oynadığı söylenebilir. Hicâz ehlinin elindeki hadisler, karşılaştıkları sorunların çözülmesine kifayet ediyorken, Irak'ın sahip olduğu mezkûr farklılıklar ise, sahip oldukları hadislerin yanı sıra nassın olmadığı konularda reye başvurmalarını gerektirmiştir.[969]

Rey ehli-hadis ehli çekişmesinin doğal bir sonucu olarak telif ettikleri eserler kendi bakış açılarını yansıtmıştır. Bu itibarla bir hadis kaynağının konu sıralamasına dikkat edildiğinde, fıkıh kaynaklarıyla benzerlik arz ettiği görülecektir. Bu benzerliğin temelinde de rey ehli-hadis ehli çekişmesinin yansıması görülmekte, bu hadis kaynaklarının aynı konularda yazılan fıkıh kitaplarına reddiye olduğu anlaşılmaktadır. Böylece sünen türü eserler, erken dönemde ortaya çıkan fıkıh ekolüne karşı alternatif fıkıh kitapları olarak zuhur etmiş, ehl-i reyin fıkhına reaksiyon olarak hadis rivayetlerine dayalı fıkhî savunan ehl-i hadisin vücuda getirdiği bu eserler, zamanın ilmi ve ideolojik ortamına paralel gelişimini devam ettirmiştir.[970] Tasnif sisteminde İmam Ebû Hanîfe'den etkilenmekle beraber İmam Ebû Hanîfe'nin kıyasa başvurması, bir takım fıkhî hükümlerde rey ve istihsana itibar etmesi, Evzâî (ö. 157), Süfyân es-Sevrî ve Mâlik gibi dönemin hadisçi fukahalarının hüküm vermede kullanılmak üzere ahkâm hadisleri eserlerini telif etmeye sevk etmiştir.[971]

Mu'tezile ve ehl-i rey'e karşı hadis çerçevesinde fıkhî ve itikadî kaynaklarını oluşturan ehl-i hadîs, devam eden süreçte hadiste rivayet ve dirayet türü kaynaklarını telif etmiştir. Fıkhî mülahazalarını sünen ve muvattâ türü edebiyatta, itikadî meseleleri kitâbu's-sünne ve kitabu'l-imân türü edebiyatta ele almışlardır. Cevâmi' türü eserler ise, ehl-i rey ve kelâmcılara reddiye mahiyetinde tasnif edilen tüm konuları muhtevi hadis kaynaklarıdır.[972] Cevâmi' türü eserlerin, konu tasnifinin merkezinde fıkıh konu başlıkları olmakla birlikte akideden fıkha, ahlaktan zühde her konuyla ilgili hadis ehlinin bakış açısını yansıtan eserler olduklarını söylemek abartı olmayacaktır. Bu

[969] Emîn, **Duhâ'l-İslâm**, c. 2, s.500.
[970] Çetinkaya-Kubat, "Mezhep Faktörünün Hadis Literatürüne Etkisi", s.498.
[971] Çetinkaya-Kubat, "Mezhep Faktörünün Hadis Literatürüne Etkisi", s.496.
[972] Çetinkaya-Kubat, "Mezhep Faktörünün Hadis Literatürüne Etkisi", s.503.

itibarla ehl-i hadisin telif ettiği hadis eserlerinin önemli bir kısmı, hadis rivayetini icra etmekle birlikte, fıkıh, kelam veya tasavvuf konularında karşı oldukları düşüncelere tepkisel bir şekilde cevap verme gayesini de içermektedir. Üçüncü asırda en olgun örnekleri görülen musannef, câmi‘ ve sünen şeklinde ortaya çıkan eserler, bu faaliyetin sonucu olan en bariz örneklerdir.[973]

Şah Veliyullâh ed-Dihlevî (ö. 1176), iki ekolün doğuşu ve esasları konusunda şunları dile getirmektedir: Saîd b. el-Müseyyib, İbrâhîm, Zührî, Mâlik, Süfyân gibi âlimlerin döneminde reyden hoşlanmayan, zorunlu olmadıkça fetva ve istinbâttan kaçınan ve en büyük gayeleri hadis rivayeti olan bir topluluk vardı… Bu yüzden bütün İslam diyarlarında hadis tedvini yaygınlık kazandı. Bunun sonucu olarak daha öncekilerin döneminde olmadığı kadar bir hadis külliyatı oluştu…. Bu ilk muhaddis tabakası, rivayet ilmi ve hadislerin derecelerinin bilinmesiyle ilgili usûl ve esasları oluşturduktan sonra fıkha yöneldiler. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadisleri ile sahabe, tabiîn ve müçtehitlerin eserlerini takip ederek bazı kaideler oluşturdular.[974]

Hicri ikinci asrın sonlarında ve üçüncü asırda telif edilip günümüze ulaşan hüküm/fıkıh içerikli eserler, iki farklı üsluba sahiptir. Bunlardan bir kısmı rivayet merkezli olanlardır. Süfyân es-Sevrî'ye nisbet edilen *el-Ferâiz*, İbn Ebî Arûbe'nin *el-Menâsik,* Mâlik'in *el-Muvattâ*, İbn Vehb'in (ö. 197) *el-Câmi‘* ve *el-Muvattâ,* Abdurrezzâk'ın ve İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*, Ebû Ubeyd'in (ö. 224) *et-Tahûr*, Fazl b. Dükeyn'in (ö. 219) *es-Salât*, Sa‘îd b. Mansûr'un (ö. 227) *es-Sünen* adlı eserleri bu kapsamda zikredilebilir.[975] Bu da hadis ehlinin, diğer mezheplere mukabil kendilerine has bir fıkıh oluşturup geliştirmelerinin hicri üçüncü asırda vukuu bulduğunu göstermektedir.[976]

Diğer bir kısmı ise rey merkezlidir. Bunlar, Abdülazîz el-Mâcişûn'un *Kitâbü'l-Hac*, Ebû Yûsuf'un *el-Harâc*, *er-Redd ‘alâ Siyeri'l-Evzâ‘î, İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ*, Şeybânî'nin *Kitâbü'l-Asl, el-Câmi‘u's-Sağîr, el-Câmi‘u'l-Kebîr, ez-Zİyâzât, es-Siyerü's-Sağîr, es-Siyerü'l-Kebîr, el-Hücce ‘Alâ Ehli'l-Medîne,*

[973] Yıldız, "Ehl-i Hadis Fıkhının Tedvini", s.101.
[974] Dihlevî, **Huccetullâhi'l-Bâliğe**, c. 1, s.253-256.
[975] Koçinkağ, "Erken Dönem Fıkıh Düşüncesinde Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadîs Ayırımı", s.68.
[976] Abdülmecîd, **el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye**, s.129.

Keysâniyyât (bir kısmı), Muallâ b. Mansûr'un (ö. 211) *en-Nevâdir*, İmam Şâfiî'nin *el-Ümm*, Buveytî (ö. 231) ve Müzenî'nin (ö. 264) *el-Muhtasar*, İbn Abdilhakem'in (ö. 214) *el-Muhtasarü'l-Kebîr,* Sahnûn'un *el-Müdevvene*, Abdülmelik b. Habîb el-Endelûsî'nin (ö. 238) *el-Vâdıha* ve Utbî'nin (ö. 255) *el-Utbiyye* adlı eserleri bu tarz eserler kapsamındadır. Diğer bir ifadeyle birinci grupta yer alan eserlerde ilgili rivayetlerin aktarılmasıyla fıkhî meselelere temas edilirken fıkhî açıklamalara dair yorumlar ya hiç bulunmazken veya pek az yer alırken, ikinci grupta yer alan eserlerde ancak konunun temellendirilmesi bağlamında hadislere başvurulmuş ve genelde müellifin ifadelerine dayalı bir yöntem takip edilmiştir.[977]

2.1.2.1.1. Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadis Arasındaki İhtilaflar İçin Gösterilen Nedenler

Ehl-i rey-ehl-i hadis mevzusu çerçevesinde yazılan eserler incelendiğinde, iki taraf arasında ahkâm hadislerine dayalı ihtilafın nedenlerini şöyle arz etmek mümkündür:

1. İki taraftan her birinin hadis ve fıkıh konusunda faydalandıkları sahabenin fakihlerinden etkilenmeleri. Diğer bir ifadeyle hocalarının etkisi.
2. Hicaz ehlinde hadislerin çok, Irak ehlinde ise hadislerin az olması iddiası.
3. Mevzû' hadisler sorununun ortaya çıkması ve buna bağlı olarak hadislerin kabulü konusunda geliştirilen şartların farklılık arz etmesi.
4. Naslarda illetin varlığı ve keyfiyeti konusundaki yaklaşım.[978]

Dini, rivayetten ibaret gören ehl-i hadis, kendileri gibi düşünmeyenleri 'sünnet ve eser düşmanlığı' ile itham etmiş ve onlara karşı katı bir tavır içinde olmuştur.[979] İmam Ebû Hanîfe'nin, hadisleri sened tenkidiyle birlikte metin tenkidine tabi tutması, sadece rivayete dayanan hadisçilerin tepkisine yol açmış, hadis konusunda yeterli ve sikat olmasına rağmen kasıtlı olarak sünnet muhalifi olarak lanse edilmiştir.[980]

---

[977] Koçinkağ, "Erken Dönem Fıkıh Düşüncesinde Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadîs Ayırımı", s.68-69.
[978] Humeydân b. Abdillâh b. Muhammed, "el-Medârisü'l-Fıkhiyye fî Asri't-Tâbi'în "Ehlü'l-Hadîs" ve "Ehlü'r-Rey": Kirâetün Nakdiyyetün fî Merâci' Târîhi'l-Fıkhi'l-İslâmî el-Hadîse", **Mecelletü Câmia'ti'-l-Melik Su'ûd**, el-Ulûmü't-Terbeviyye ve'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, 1992, Riyad, S.1, s.88-89.
[979] Özafşar, "Kültür Tarihimizde Rey – Eser Çatışması", s.270.
[980] Abdurrahmân Haçkalı, "Ehl-i Hadis – Ehl-i Rey Ayrışması Fıkhî mi, İtiKâdı mi?", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.2, s.67.

Hanbelî ulemasından Süleymân b. Abdilkavî et-Tûfî (ö. 716) izafilik açısından ahkâmda reyle tasarrufta bulunan herkesin ehl-i rey olduğunu, bunun da bütün İslam ulemasını kapsadığını, çünkü müçtehidin içtihadında nazar ve reyden müstağni olamayacağını söylemektedir. İlmi açıdan ise, selefin örfünde o, Irak ehlinin ilmidir ki onlar da Kûfe ehli, İmam Ebû Hanîfe ve tabileridir. Tûfî'ye göre bu grubun ehl-i rey olarak isimlendirilmesinin altında, hadislerin kendilerine ulaşmamış olması, Kur'an'a aykırı olması, rivayetin fakih bir raviden gelmemiş olması gibi pek çok neden yatmakta, bu yüzden de hadis yerine rey ve kıyasa başvurmaktadırlar. Tûfî, İmam Ebû Hanîfe hakkında selef imamların yaptığı suçlamaların haksız olduğunu ve onun bu suçlamalardan beri olduğunu, onun kesinlikle art niyetli olarak sünnete muhalefet etmediğini, bir muhalefeti söz konusuysa bunu da açık ve elverişli delillere binaen yapmış olduğunu dile getirmektedir.[981]

Bütün fıkıh grupları Kur'an, sünnet, icma' ve kıyası kabul etmekte, sadece içtihadın şartlarında ihtilaf etmektedirler.[982] Bu itibarla, hakkında olumsuz ifade kullanılan reyin, fıkhî reyden ziyade kelâmî reyle ilgili olduğunu söylemek mümkündür.[983] Ehl-i hadisten İbn Kuteybe de ehl-i hadis ile ehl-i rey arasındaki münakaşanın temelinde akide/kelam olduğunu savunmaktadır.[984] Buradan hareketle hadis ehlinin rey ehline yüklenmesinde, hadis ehlinin akidede rey ile fıkıhta rey ve mahmûd rey ile mezmûm rey arasında bir ayırıma gitmemelerinin önemli bir rol oynadığını belirtmekte fayda vardır.[985]

Rey ehli ile hadis ehli arasındaki tartışmalar, rivayetin ötesinde bir hadisin anlaşılması ve anlamlandırılmasının keyfiyeti, tarihi bağlam açısından durumu, gelenek anlamında sünnete ve daha çok bilinen hadislerden hareketle oluşturulan genel ilkelere uygun olup olmadığı vb. fıkıhçıların da hadisleri kabul için geliştirdikleri önemli kriterlerin bulunmasına bağlı olarak aslında fakihlerle muhaddisler arasındaki sorun ve ihtilaflardan biridir. Ehl-i reyin yaklaşımında bir hadisin ancak "fakihin kriter

[981] Süleymân b. Abdülkavî et-Tûfî el-Hanbelî, **Şerhu Muhtasari'r-Ravde fî Usûli'l-Fıkhi**, (thk. Muhammed es-Seyyid Osmân), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2012, c. 2, s.454
[982] Zeylaî, **Nasbü'r-Râye Tahrîcu Ahâdîsü'l-Hidâye**, c. 1, s.7.
[983] Haçkalı, "Ehl-i Hadis – Ehl-i Rey Ayrışması Fıkhî mi, İtikâdî mi?", s.67.
[984] İbn Kuteybe, **Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs**, s.63.
[985] Abdülmecid, **el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye**, s.120.

süzgecinden" geçtikten sonra muteber kabul edilmesi ve hüküm ifade etmeye elverişli olması şeklindeki birtakım kriterler fıkıh-hadis ilişkisinde rol sahibidir.[986]

Reyle içtihadın mahiyeti ve sınırları metodolojik olarak nesnel bir şekilde henüz ortaya kon(a)madığından, reyden ötürü sünnetin terk edilmesi endişesine sahip kimseler, kişisel endişelerden kaynaklı olarak gelişmekte olan bu ekole karşı durmuşlardır.[987] Dolayısıyla rey-hadis tartışmalarındaki asıl sorun, reyin veya hadisin toptan kabul edilmemesi değil, şer'î hukukun geliştirilmesi ve düzenlenmesinde reyin ağırlığının oranı ve keyfiyeti hakkında olduğu görünmektedir… Ancak hadis ehlinin fıkıh birikiminin yetersiz olması ve bu birikimin de metodolojik bir alt yapıdan mahrum bulunması, karşı çıktıkları reyi ve karşı çıkış nedenlerini izahta yetersiz kalmalarına yol açmıştır. İşte tam burada hadisçilerin imdadına İmam Şâfiî yetişmiş ve asıl rey-hadis tartışmaları, ilmi ve metodolojik olarak İmam Şâfiî ile başlamıştır.[988] İmam Şâfiî, naslardan istinbât için kullanılabilecek yegâne yöntemin kıyas olduğunu, şer'î açıdan cevazını ve realite de gerekliliğini Kur'an ve sünnetten delillerle ortaya koymuş,[989] başta İmam Ebû Hanîfe'nin sıklıkla kullandığı istihsân olmak üzere kıyas dışındaki diğer istinbât araçlarını ise eleştirmiştir.[990]

Rey ehlinin esasını, hadis tercihinde ve ahkâma dair hadislerin kâfi derecede olmadığı meselelerle ilgili reye ve şer'î istidlal yoluyla hükümler çıkarma yoluna başvurmaları oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle, fıkhın Kur'an ve sünnete dayandığını kabul etmeleriyle birlikte, naslara dayanan temel ilkeler, örf, kıyas ve istihsân gibi daha bağımsız kaynakları da kullanmaktan geri durmamaktadırlar.[991]

Hadis ehli, hadislerin anlaşılmasında fıkıh tabirini rey ehline karşılık hadisle birlikte kullanarak fıkhü'l-hadis şeklinde kullanmaya başlamış,[992] adeta fıkıhla ilgili reye müracaat edilecek olsa bile, bunun dahi hadise endeksli olması gerektiğini ortaya koymuşlardır. İmam Ebû Hanîfe ile Vekî' b. Cerrâh (ö. 197) arasında cereyan eden bir

[986] Hacak, "Fıkıh İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", s.526.
[987] Beroje, "İslam Hukukunda Ehl-i Rey ve Rey Merkezli Fıkıh Anlayışı", s.150.
[988] Beroje, "İslam Hukukunda Ehl-i Rey ve Rey Merkezli Fıkıh Anlayışı", s.150.
[989] Şâfiî, **er-Risâle**, s.476-479.
[990] Şâfiî, **er-Risâle**, s.503-505; Beroje, "İslam Hukukunda Ehl-i Rey ve Rey Merkezli Fıkıh Anlayışı"., s.150-151.
[991] Beroje, "İslam Hukukunda Ehl-i Rey ve Rey Merkezli Fıkıh Anlayışı", s.153.
[992] Öztoprak, "Ahkâm Hadis Kitaplarındaki Bölüm Başlıklarının Şekillenmesi ve Sebepleri", s.90.

konuşmada İmam Ebû Hanîfe'nin, Vekî'e yaptığı şu tavsiyesi bunu teyit etmektedir: "İmam Ebû Hanîfe ile karşılaştım, bana dedi ki: Hadis yazımını bıraksan ve fıkıhla uğraşsan daha iyi olmaz mı? Ona dedim ki: Hadis, fıkhın tamamını barındırmıyor mu?"[993] Başka bir sözünde yine Vekî' b. Cerrâh hadis ehline seslenerek diyor ki: "Ey gençler hadis fıkhını anlayın. Eğer siz hadis fıkhını anlarsanız rey ehli size galip gelemez."[994] Rey ehline karşı hadis ehline de benzer bir talebi Süfyân b. Uyeyne de yapmaktadır.[995]

Halbuki rey ehli olarak nitelendirilen kesimin önemli şiarlarından biri de Muhammed eş-Şeybânî'ye ait olduğu söylenen şu söz olmuştur: "Reysiz hadis, hadissiz de rey doğru olmaz."[996] *Keşfü'l-Esrâr*'ın sahibi buna şu yorumu yapmaktadır: "Hadis, hükümle ilgili şer'î anlamların idrak edilmesiyle doğru bir şekilde anlaşılabilir. Rey ile amel de ancak hadisin ona eşlik etmesiyle doğru olabilir."[997] Bunu teyit edecek ve rey ehlinin hadisi dikkate aldıklarını ortaya koyacak konulardan biri, namazda kahkahanın abdesti bozması mevzusudur. Zira namazda kahkahanın abdesti bozması reye münâfi bir durumdur. Çünkü insandan çıkan bir necaset olmadığı gibi, namazın dışında da hades kabul edilmemektedir. Ancak hadiste zikredildiği için namazda kahkahayla abdestin de bozulduğunu savunmuşlardır. Aynı şekilde istifra da reye göre orucu bozan nedenlerden olmaması gerekir; çünkü vücuda o giren değil, çıkandır. Oruç da çıkan bir nedenden değil giren bir nedenden bozulur. Ancak bu konuda hadis olduğundan yine istifra ile orucun bozulduğunu savunmuşlardır.[998]

2.1.2.1.2. Ahkâm Hadisleri Ekseninde Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadisin Özellikleri

Ehl-i rey ile ehl-i hadis arasında nevi şahıslarına münhasır bazı özellikler mevcuttur. Aşağıda onlardan bazıları ele alınmıştır:

1. Ehl-i Rey, ehl-i hadisten farklı olarak ilmî faaliyetlerinde, Kuran ve sünnetle tanımlanmamış ve meşruiyeti ancak yeni bir akıl yürütme yöntemiyle ispatlanabilecek

[993] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh**, c. 2, s.161.
[994] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh**, c. 2, s.161.
[995] Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîsi ve Kemmiyeti Ecnâsihi**, s.246.
[996] Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî, **Keşfü'l-Esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, c. 1, s.31-32.
[997] Buhâri, **Keşfü'l-Esrâr**, c. 1, s.31-32.
[998] Buhârî, **Keşfü'l-Esrâr**, c. 1, s.32.

teknik ve yapay bir takım akıl yürütme yöntemlerine baş vurarak Kur'an ve Sünnetten sonuç çıkarmışlardır. Ehl-i hadis ise ilke olarak böyle aklî yöntemler ve terimler kullanmaktan imtina etmişlerdir.[999] Şer'î delillerden esinlenerek ortaya konan ilkeler, ehl-i hadisi, nasların zahiriyle iktifa ederek fıkıhta dar bir alanda tutarken, ehl-i rey istihsân, ıstıslâh gibi yöntemlerle fıkıhta çok daha geniş bir alana sahip olmaktadır.[1000] Ehl-i hadis, özellikle inanç konularında, rivayetin zâhirî anlamıyla yetinip, aklî yoruma gitmeme ve aklı bu konularda bilgi kaynağı kabul etmeme gibi bir epistemolojik tutum sergilemekle birlikte, bu tutumun diğer alanlara da sirayet ettiği, İmam Ahmed'in zaruret bulunmadıkça fıkıhta kıyasa başvurmaması, Zâhirîler'in ise kıyası tamamen reddedip nasların zahiriyle iktifa etmesi sonucuna götürdüğü görülmektedir.[1001]

Genel ilkelerin yeni durumlara uygulanmasında fakihlerin reye başvurmuş olmaları, sanıldığı gibi aklın alternatif teşri kaynağı olduğunu göstermez. Şâtibî'nin ifadesiyle: "Bu ilimde aklî deliller kullanıldığında mutlaka naklî deliller üzerine bina edilmiş yahut onların yolunu veya menâtını ortaya koymada ve buna benzer hallerde kullanılır, bağımsız delil olarak kullanılamaz. Çünkü naklî delilleri değerlendirme şer'î bir durumdur. Akıl ise kanun koyucu (şâri') değildir."[1002]

2. Hadisle amel için senedinin sağlam olmasını, şâz ve illetli olmamasını yeterli gören ehl-i hadîse karşılık ehl-i reyin hadis metnini de tenkide tabi tutması, ehl-i rey-ehl-i hadîs arasındaki neredeyse en temel ayırıcı özelliktir. Bir hadisin Kur'an, mütevatir veya meşhur sünnete, umum ifade eden ahâd hadislere, umûmü'l-belvâ veya ilk dönem uygulamalarına metin açısından ters düşmesi, sened bakımından sahih olsa bile ehl-i rey tarafından merdût sayılması, hadiste 'manevi inkitâ' olarak kabul edilmektedir. Ravide gereken şartların bulunması kadar metnin başka bir delile muarız

[999] Hacak, "Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri", s.527.
[1000] Mehmet Paçacı, "Anlama (Fıkıh) Usûlüne Dair", **Journal of İslamic Research**, c. 8, S.2, s.86.
[1001] Haçkalı, "Ehl-i Hadis – Ehl-i Rey Ayrışması Fıkhî mi, İtiKâdı mi?", s.68; Özşenel, Mehmet, **Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybânî**, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabili Dalı Hadis Bilim Dalı, İstanbul, 1999, s.128-129.
[1002] Şâtibî, **el-Muvâfakât fî Usûli'Şerîa'h**, c. 1, s.24; H. Yunus Apaydın, "Klasik Fıkıh Usulünün Yapısı ve İşlevi"**, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.1, s.13.

olmaması şartı şeklindeki ehl-i reyin bu manevi inkıtâ‘ kriteri, rey ehli ile muhaddisler arasındaki en karakteristik farklılıktır.[1003]

Bu yaklaşıma bağlı olarak İmam Ebû Hanîfe'nin hadisin rivayetini bilerek terk ettiğinin söylenemeyeceğini ifade eden İbn Haldûn, büyük imamlarla ilgili bu bakış açısına olanak olmadığını belirtmektedir. Kendisi, imamlardan rivayeti azaltanların, rivayetlerde ve tariklerindeki birtakım illetlerden ötürü azalttığını, zira çoğunluğun nezdinde cerh mukaddem olduğundan, içtihatları onları bu illetli rivayetleri terk etmeye sevk edebildiğini, İmam Ebû Hanîfe'nin de rivayet konusundaki katı şartlarından ötürü rivayetinin az olduğunu söylemektedir.[1004] İbn Kuteybe'nin el-Evzâî''den (ö.157) naklettiği şu söz de bunu teyit etmektedir: "Biz, Ebû Hanîfe'ye reye müracaat ettiği için karşı çıkmıyoruz, çünkü hepimiz reye müracaat ediyoruz. Ancak biz, ona Hz. Peygamber'den (s.a.s.) bir hadis geldiğinde başkasını tercih ederek o hadise muhalefet etmesinden ötürü karşı çıkıyoruz."[1005]

İmam Ebû Hanîfe'ye yönelik yapılan bu suçlamanın aslında diğer fakihlerde de olduğu realitesi inkâr edilemez. Muhammed eş-Şeybânî, İbn Abbâs'tan (r.a.) ve diğer başka bazı sahabeden burnun kanamasıyla namazdan ayrılıp abdest tazelediği, ardından konuşmadan namaza devam ettiği şeklindeki İmam Mâlik'in rivayet ettiği hadisin varlığına rağmen Medine ehli bununla amel etmediklerini, onların rivayet ettiklerini, sonra da onu açıkça rivayetin dışında bir husus için terk ettiklerini dile getirmektedir.[1006]

Hadislerin kabulü veya reddi konusunda İslam âlimlerinin üzerinde ittifak ettiği tek bir ölçüt yoktur. Sahabe döneminden başlayarak bir sahabinin makbul saydığı bir hadisi, bir başka sahabi makbul saymamış, sonraki dönemlerde de durum bu minvalde devam etmiştir. Bu bakımdan hadislerin kabul veya reddine yönelik bireysel veya mezhepsel olarak fakihler ile muhaddisler arasında olduğu kadar muhaddislerin kendi arasında, fakihlerin de kendi arasında birbirlerinden farklı kriterleri

[1003] Abdülmecid, **el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye**, s.245-248; Beroje, "İslam Hukukunda Ehl-i Rey ve Rey Merkezli Fıkıh Anlayışı", s.154.
[1004] İbn Haldûn, **el-Mukaddime**, s.415-416; Kannevcî, **Ebcedü'l-Ulûm**, c. 3, s.235
[1005] İbn Kuteybe, **Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs**, s.103.
[1006] Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî, **el-Hüccetu alâ Ehli'l-Medîne**, (thk. Mehdî Hasan el-Keylânî), Lecnetu İhyâi'l-Me'ârifi'n-Nü‘mâniyye, Haydarâbâd, Hindistan-Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, c. 1, s.66-68.

mevcuttur.[1007] Hadis kaynaklarının her birindeki hadislerin nicelik ve niteliği bunun en büyük kanıtıdır. Hadisin kabul ve kullanım koşulları herhangi bir âlim veya ekolün tekelinde olmadığından Irak medresesinin, hadisin sened ve metin bakımından kabul veya reddine yönelik Hicaz medresesinden farklı kriterler geliştirmelerine bu nazarla bakılabilir. Bu kriterlere bağlı olarak Hicaz medresesinin kendi kriterlerine göre makbul gördüğü bir hadisi, Irak medresesinin reddetmesi, onları 'sünnet muhalifleri' yapmaz. Aksi takdirde, Irak medresesinin kabul ettiği bir hadisin Hicaz medresesince ret edilmesi durumunda, Irak medresesinin de Hicaz medresesini benzer bir suçlamayla suçlaması kabil-i imkândan olur.

3. Hadisin kabulü konusunda ehl-i rey ile ehl-i hadisten kabul edilen Mâlikîlerin benzer yerde durdukları, Mâlikîlerin Medine ehlinin amelini, Hanefilerin de Mâlikiler kadar belirgin olmasa da başta Kûfe ehlinin geleneğini nazar-ı itibara almaları ve İmam Muhammed'in, bir hadisin sıhhati ile ilgili olarak onun muhtevasıyla Müslümanların amel etmesini delil sayması örneklerinde olduğu gibi toplumda uygulanmış olmasını şart koştukları görülürken, ana damar ehl-i hadîs ise senedin sıhhatini yeterli kabul etmiştir. Nitekim Hz. Ömer'in (r.a.) ve Hz. Alî'nin (r.a.), nebiz içmeleri, " çoğu sarhoş eden şeyin azı haramdır" hadisinin kabulünü imkânsız kılmaktadır. Ehl-i reyin bu kabul şartı, İmam Şâfiî ile birlikte önemini kaybetmiş, İmam Şâfiî ehl-i hadisin, İmam Mâlik ise ehl-i rey görüşünü kabul etmiştir. Bu yüzden İmam Mâlik, sağlam senedli bazı hadisleri *el-Muvattâ'*sında rivayet ettiği halde, Medine ehlinin ameline aykırı olduğu için reddetmiştir.[1008]

Mezkûr maddelere bakıldığında ehl-i hadisin Hanefîliğin karşısında durduğu, Mâlikilik ve Şâfiîliğin ise bazı maddelerde ehl-i rey yaklaşımını benimsedikleri görülmekle birlikte, temel konulardan sünnetin mahiyeti gibi konularda Şâfiîlik ehl-i hadis, maslahat-ı mürsele düşüncesindeki Mâlikîlik ise ehl-i rey cenahında yer almaktadır. Dolayısıyla Şâfiiîiğin, Mâlikîlik ile Hanefîlik arasında yer aldığı iddiası yerine İmam Şâfiî'nin, ehli hadis ile ehl-i reyin arasında bir yerde durduğu söylenebilir.[1009]

[1007] Polat, "Hadiste Metin Tenkidi I", s.124; Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs**, s.123-125 ve 126-127.
[1008] Hacak, "Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri" s.528-529.
[1009] Hacak, "Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri", s.529.

Şâfiî anlayışının ayırıcı vasıflarından olan 'nas teorisi', İmam Şâfiî'yi Medine ve Irak fakihlerinin 'istihsân' ve 'maslahat' prensiplerini reddetmeye mecbur kılan bir teoridir.[1010] Sünnetin mutlak yeterliliği ve bağlayıcılığı anlayışında olan İmam Şâfiî, 'sünnetin sünnete dahi kıyas edilemeyeceği' tezinin de sahibidir. Buna göre her sünnet, yürütülebilme imkânı olduğu sürece olduğu gibi icra edilir, herhangi bir söz veya hüküm için hafife alınmaz. Hz. Peygamber'den (s.a.s.) gelen haber, onun dışındakilerden müstağni kılmaktadır. Buna göre her bir rivayet müstakil bir değerdir, biri diğerini değerlendirmede ölçü olamaz.[1011] Diğer bir ifadeyle, 'sünnetin sünnete dahi kıyas edilemeyeceği' teziyle, Iraklılarda sık rastlanan 'iç tutarlılık' da denebilecek, rivayetlerin veya hükümlerin birbirine arz edilmesi şeklindeki yoruma karşı çıkar.[1012] Bunun sonucu olarak 'nas' tabiriyle birlikte fıkıh düşüncesinde 'metin delili' büyük ağırlık kazanmıştır.[1013]

4. Gâî kriter, rey ehlinin bir diğer özelliğidir. Dini metinlerin dikkate alınması gereken genel maslahatlar ve hukukî gayeler çerçevesinde hareket ettiği fikriyatında olan Hanefîler, çoğu zaman nasların lafzı yerine, o nastaki hükümle amaçlanan şer'î gayenin peşinde olmuşlardır.[1014] Bu bakımdan kendi içtihatlarında halkın arasındaki cari uygulamaları, naslar ve hukuki prensiplere münafi olmadığı sürece maslahatın tahakkuku için dikkate alırlar.[1015] Hadis ehli ise, karşılaştıkları meseleler konusunda sünnetten çare bulabilmek için mesailerini hadisin fıkhî yerine, şâz, garîb veya zayıf bile olsa hadislerin tariklerini araştırma ve ezberlenmesine yoğunlaştırırlar.[1016]

Ehl-i hadisle ilgili olarak ise, Şâh Veliyullah (ö. 1762), oluşturdukları kaidelere göre bir meselenin hükmüyle ilgili takip ettikleri metodun şu şekilde işlediğini dile getirmektedir:

a. Çözüm Kur'an'da mevcutsa başka bir mercie müracaat edilmesi caiz değildir. Şayet Kur'an birkaç ihtimal taşıyorsa bunu ortadan kaldıracak olan sünnettir.

[1010] Şâfiî, **er-Risâle**, s.25 ve 39.
[1011] Şâfiî, **el-Ümm**, c. 7, s.319-320; Şâfiî, **er-Risâle**, s.424-426; Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s.118.
[1012] Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s.302.
[1013] Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s.306.
[1014] Beroje, "İslam Hukukunda Ehl-i Rey ve Rey Merkezli Fıkıh Anlayışı", s.158.
[1015] Beroje, "İslam Hukukunda Ehl-i Rey ve Rey Merkezli Fıkıh Anlayışı", s.159-160.
[1016] Özşenel, "Fıkıh, Mezhep ve Sünnet", s.129.

b. Hüküm Kur'an'da yoksa sünnete bakılır. Sünnette varsa bu sünnet, fakihler arasında meşhur olsun ya da olmasın esere veya müçtehitlerin içtihadına bakılmaz.

c. Sünnette yoksa sahabe ve tabiînin görüşlerine müracaat edilir. Bunların da kendi içinde bir öncelik sıralaması mevcuttur.

d. Bunda da bir çözüm yoksa Kur'an ve sünnetin umumuna, îmâsına ve gerektirdiklerine bakılır. Bununla ilgili usûle dair belli bazı kaidelere dayanmamaktaydılar. Fehmin vardığı ve gönlün rahat kabul ettiği sonuç makbul sayılmaktaydı.[1017] Kur'an'da, sünnette, sahabe ve tabiînin görüşlerinde çözümü olmayan bir meselede 'fehmin vardığı ve gönlün rahat kabul ettiği sonucun makbul sayılmasının' tamamen akla, başka bir ifadeyle reye dayandığı aşikardır. Bu da ehl-i hadisin her meselenin çözümünde nassa dayanmaya çalışmasına rağmen bunun mümkün olmadığını, bu yüzden de reye başvurmak zorunda kaldıklarını ortaya koymaktadır.

Ehl-i hadîs ve ehl-i rey tabirleriyle kastedilen hadisçiler ve fakihler veya hadisçilerle kelâmcılarsa, bunlar metot ve yaklaşım farklılığı ilk devirlerden itibaren ortaya çıkmıştır. Bu tabirlerle kastedilen fakihlerin kendi aralarındaki ekolleşmeleri, bunlar arasındaki prensip ve metotlar üçüncü asırdan itibaren belirginlik kazanmıştır. Ancak iki cenah arasındaki iletişimin bunları birbirine yaklaştırmış, ehl-i rey hadis konusundaki pozisyonunda ehl-i hadise yaklaşırken, ehl-i hadîs de rey ve kıyasa müracaat etmeye başlamakla ehl-i reye yakınlaşmıştır.[1018]

Sünni fıkıh mezheplerinde delil oluşu bakımından sünnetin Kur'an'dan sonra geldiği, ikisinde de nevâzille ilgili hükmün bulunmaması durumunda, Kur'an ve sünnete dayalı genel ilkelerden hareketle çare için reye başvurma konusunda pek bir ihtilafın olmadığı, reyin sünnetten önce gelemeyeceği yönünde genel bir anlayış hâkimdir. "Mevrid-i nasta içtihada mesâğ yoktur" fıkhî kaidesine zemin oluşturan "sahih hadis karşısında kıyas geçersizdir" şeklindeki temel anlayış, tüm fıkıh mezheplerinin ortak paydasıdır. Bu bakımdan 'ehl-i hadis' ve 'ehl-i rey' kavramlarının

[1017] Dihlevî, **Huccetullâhi'l-Bâliğe**, c. 1, s.253-256.
[1018] Salim Öğüt, "Ehl-i Hadîs", **DİA**, TDV, İstanbul, 1994, c. 10, s.512.

tüm fıkıh mezhepleri için kullanılabileceğini söylemek mümkündür.[1019] Bu iki zihniyetin oluşum ve gelişiminde etkili olan temel saikin, hadislerin toptan reddi veya kabulü değil, hadis metinlerinin anlaşılması ve yorumlanmasındaki yöntem farklılığı olduğunun altı çizilmelidir.[1020]

Rey-hadis tartışmalarının en önemli sonuçlarından biri, rey ehli kabul edilen bazı âlimlerin, hadis ehlince telif edilen cerh-ta'dil kaynaklarında cerhe tabi tutulmaları ve hadislerinin kabul edilmemesi olmuştur.[1021] Bu yüzden örneğin Buhârî, İmam Ebû Hanîfe'yi hadiste zayıf olarak,[1022] Ebû Yûsuf'u da terk edilmiş biri olarak niteleyerek[1023] *Kitâbü'd-Duâfâ es-Sağîr* adlı eserinde zayıf veya metrûk raviler arasında zikretmektedir. Buhârî ve Tirmizî, İmam Ebû Hanîfe'nin adının geçmesi gereken yerlerde, adını açıkça zikretmek yerine 'bazı insanlar' ifadesini kullanmışlardır.[1024] Bu tutum, *el-Âsâr, el-Hücce* vb. rey ehlinin hadislerinin bolca zikredildiği eserlerin en eski hadis kitapları arasında zikredilmemesi sonucunu doğurmuştur.[1025] *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin İmam Ebû Hanîfe ve hadis ehline yönelik duruşlarına karşılık Tahâvî, bir yönüyle İmam Ebû Hanîfe ve rey ehlini savunmak için *Şerhu Meânî'l-Âsâr* eserini telif etmiş ve bu eserinde hadis ehlinin yöntemini uygulamıştır.[1026] Bu da, hadis ehlinin eserlerini telif ederken, rey ehline muhalefet için yine rey ehline ait olan fıkıh bâbları sistematiğini kullanmalarına bir cevap olarak, rey ehlini savunmak için hadis ehlinin yöntemini kullanarak onları kendi yöntemleriyle iskât etme girişimi olarak değerlendirilebilir.

2.1.2.2. Hadisin Kabul Şartlarından Ravinin Fakih Olması

Hadisleri kabul şartları konusunda ortaya konan bir metodolojinin olmadığını, farklı mezhep, müçtehit, muhaddis ve fakihlerin hadis tespit hususunda asgari müştereklerde birleşmekle beraber birbirinden farklı yöntemler ve kriterler ortaya

---

[1019] Mehmet Erdem, "Ehl-i Sünnet Fıkıh Mezheplerinin Hadis ve Rey Ekolü Olarak Sınıflandırılmasına Eleştirel Bir Bakış", **Dini Araştırmalar Dergisi**, c. 8, S.24, s.106
[1020] Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s.213.
[1021] Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed el-Endelüsî en-Nemerî, **el-İntikâu fî Fezâili'l-Eimmeti's-Selâseti'l-Fukahâ**, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, Beyrut, 1997, s.149-150.
[1022] Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, **Kitâbü'd-Duâfâ es-Sağîr**, (thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyd), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1986, s.240.
[1023] Buhârî, **Kitâbü'd-Duâfâ es-Sağîr**, s.128.
[1024] Nü'mânî, **Mâ Temessu İleyhi'l-Hâce Limen Yütâliu Sünene İbni Mâce**, s.111.
[1025] Özşenel, "Sünnet ve Hadisi Değerlendirme", s.113.
[1026] Özşenel, "Sünnet ve Hadisi Değerlendirme", s.118-119

koyduğu söylenebilir.[1027]Haberin kıyasa aykırılığı halinde haberin kabulü konusunda bir ölçüt olarak belirlenen 'fakihin rivayet etmiş olması' şartı bunlardan biridir. Özellikle Hanefî fukahanın haber-i vâhidin kabulü konusunda ileri sürdükleri üç şart olan; ravinin rivayet ettiğinin aksine davranmamış veya o rivayete aykırı fetva vermemiş olması ile hadisin umum-i belvâyla ilgili bir konuda olmaması şeklindeki iki şarta ek olarak ravinin fıkıh ve içtihat yetkinliğiyle biliniyor olması şartını da üçüncü bir şart olarak öne sürmektedirler.[1028]

Fıkhıyla meşhur ravinin rivayeti sahih kıyasa muhalif olmadığı sürece hüccettir. Muhalif olması halinde ise; eğer ravi fıkıh, rey ve içtihat ehlindense rivayeti kabul edilir, kıyas ise ret edilir. Ancak ravi fıkıh ve rey ehlinden değilse rivayeti ret edilir, kıyas ise kabul edilir. Bu yüzden Ebû Hüreyreyi (r.a.) fakih sahabeden saymamışlar ve rivayetlerine bu nazarla bakmışlardır.[1029] Ebû Hüreyre (r.a.) vb. sahabeyi zabt sahibi olarak kabul etmekle birlikte, fıkıh sahibi olmamalarının rivayetin doğru bir şekilde aktarılmasını garanti etmediğini dile getirmişlerdir.[1030]

Hadis rivayetinde fakih olan ile fakih olmayan ravinin rivayetleri şeklinde bazı âlimlerin yaptığı ayırımın sebeplerden biri, fakih ravinin, rivayetteki lafzı değiştirmesi durumunda neyin değişeceğini biliyor olmasındandır. Rivayette fakih ravi şartının koşulmuş olması, fakih ravinin lafızları birbirinden ayırma (temyiz) kudretine sahip olmasından ileri gelmektedir. Bununla birlikte olması gereken orijinal lafızlara sadık kalmaktır. Hadis tarihinde herkesin orijinal lafızları rivayet ettiği bir rivayet meclisi (meclisü'r-rivâye) bulunduğu gibi, bir de herkesin hadisi anladığı lafızlarla ifade edebildiği hadis anlatma meclisi (meclisü'l-muhâdese) bulunmaktadır. Bu iki kavram yazılı kaynaklarda birbirine karışmıştır.[1031]

Helal ve haramla ilgili ahkâm hadislerinin ravilerinde aranan şartlar, terğib, terhib, vaaz vb. hadislerin ravilerinde aranan şartlardan daha katı olduğu konusunda

[1027] Chamntı (Hamdi) Tsılıgkır (Çilingir), "Hanefilere Göre Haberin Kıyasa Aykırı Olması Durumunda Râvinin Fakih Olma Şartı", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.21, s.70.
[1028] Zekiyüddîn Şa'bân, **Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî**, Dâru'l-Kütüb, Beyrut, 1971, s.70-71.
[1029] Ebû Zeyd Ubeydullâh b. Ömer b. îsâ ed-Debbûsî, **Takvîmü'l-Edille fî Usûli'l-Fıkhi**, (thk. Halîl Muhyiddîn el-Halîs), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, s.180.
[1030] Murtaza Bedir, **Fıkıh, Mezhep ve Sünnet**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, s.164.
[1031] Görmez, "Abdulfettah Ebû Gudde İle Hadis Üzerine Bir Söyleşi", s.142.

selef ulemasının önemli bir kısmı görüş belirtmişlerdir.[1032] Hatîb el-Bağdâdî, hadisler arasında tercih sebeplerini sıralarken sebeplerden biri olarak da hadisin ravilerinin fakih olmalarını zikretmektedir. Çünkü fakihlerin ahkâmla ilgili konulara olan ilgisi, başkasının o alanla ilgisinden daha fazladır demektedir.[1033] Bağdâdî'nin fıkhî hem rivayet (nakil) ve hem de rivayetin içeriği ile ilgilenmesi (anlamı/akıl) açısından değerce en yüksekteki ilim olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bağdâdî'nin, rivayetin anlaşılmasında rol aldığı ve pasif durmadığı için fıkhî ve fakîhi önceldiği söylenebilir.[1034]

Hanefî ulemasından Ebü'l-Hasan el-Kerhî (ö. 340) ve Abdülazîz el-Buhârî gibileri ise, Ebû Hüreyre (r.a.) vb. sahabenin fakih olmadığı görüşüne karşı çıktıkları gibi ravinin fakih olma şartını da kabul etmemektedirler.[1035] Yakın dönem Hanefî ulemasından Muhammed Enver el-Keşmîrî (ö. 1352) de 'Müsarrât Hadisi' kapsamında,[1036] Ebû Hüreyre'nin (r.a.) fakih olmamasına şiddetle karşı çıktığı gibi, İmam Şâfiî ile muasır olan Îsâ b. Ebân'a (ö. 221) nispet edilen, fakih olmayan ravinin rivayeti kıyasa aykırı olduğunda ilgili rivayetin terk edilmesinin gerektiği şeklindeki görüşün kuşkulu olduğunu da belirtmektedir. el-Keşmîrî, böyle bir yaklaşımın batıl olduğu, bu tür yaklaşımlardan ötürü Hanefîlerin reyi hadise tercih ettikleri kanaatinin yaygınlık kazandığı, böyle bir aktarımın İmam Ebû Hanîfe ve herhangi bir ashabından naklinin sahih olmadığını ısrarla vurgulamakta ve Müzenî'nin (ö. 264), İmam Ebû Hanîfe'nin Muhammed ve Ebû Yûsuf'tan daha fazla sünnete tabi olduğu şeklindeki sözünü aktarmaktadır.[1037]

Hanefî usûlcülerin rivayette fakih ravi şartı ve genel olarak ilmî tutumları, onların hadis karşıtı ve kıyas merkezli bir düşüncenin odağı olarak algılanmasına sebep olmuştur. Hanefî usûlcüler bu imajı silebilmek için hadisin kıyasa takdim

[1032] Hatîb el-Bağdâdî, el-Kifâye fî Ma'rifeti Usûli İlmi'r-Rivâyeti, c. 1, s.398.
[1033] Hatîb el-Bağdâdî, el-Kifâye fî Ma'rifeti Usûli İlmi'r-Rivâyeti, c. 2, s.563.
[1034] Yusuf Eşit, "Bir Muhaddisin Gözüyle Fıkıh ve Fakih", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, c. 10, S.4/22, s.1662.
[1035] Buhârî, **Keşfü'l-Esrâr**, c. 2, s.558-559.
[1036] Buhârî, Kitâbü'l-Buyû', Hadis no: 2148, 2149, 2150, 2151.
[1037] Muhammed Enver el-Keşmîrî, **Feyzu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî**, (thk. Muhammed Bedir Âlemi'l-Mîrtehî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, c. 3, s.448-450.

edilmesi gerektiğini özellikle vurgulamış ve haberin kıyasa göre güçlü yönlerini ortaya koymuşlardır.[1038]

Hülefâ-i Râşidîn, İbn Mes‘ûd, İbn Abbâs, İbn Amr (ö. 65), Zeyd b. Sâbit, Mu‘âz b. Cebel, Ebû Mûsâ el-Eş‘ârî (ö. 42), Âişe vb. (r.a.) fıkıh ve içtihatla meşhur olan sahabenin rivayeti, kıyasa uysa da uymasa da hüccet kabul edilirken, İmam Mâlik'in buna muhalefet ettiği ve kıyasın o rivayetten önce geldiği şeklinde bir görüşünü aktaran Pezdevî (ö. 482), haberin aslı itibariyle yakini ifade ettiğini, şüphenin ona naklinden ötürü girdiğini; reyin (kıyasın) ise aslı itibariyle muhtemel olduğunu, bu yüzden ihtimal reyde (kıyas) asıl iken, hadiste arızidir demiş, bu bakımdan asıl olanın muhtemel olana takdim edilmesi lazım gelir şeklinde cevap vermiştir.[1039]

İsa b. Ebân'ın kavramsal çerçevesini oluşturduğu ve sistemleştirdiği fakih ravi şartının hem geçmişe yönelik hem de geleceğe yönelik bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Geçmişe yönelik olarak, önceki dönemde sahih hadislere aykırı olarak mezhepte verilen bazı hükümlerin sebebini izaha yönelik işlevdir. Geleceğe yönelik olarak, Kur'an'a, sünnete, İslâm'ın veya mezhebin genel ilkelerine aykırı kabul edilen bazı rivayetlerin reddedilme gerekçelerini ortaya koymaya yönelik bir işleve sahiptir. Bu şartın, haberin kabulüne yönelik mutlak bir şart değil de açıklamaya yönelik bir şart olduğuna işaret etmektedir.[1040] Anlaşılan o ki bu şart, objektif olmaktan uzak sübjektif bir şart olarak durmaktadır. Her mezhebin bu tür sübjektif şartları öne sürmekle nasların boşa çıkması işten bile değildir.

2.1.3. Fıkıh Mezheplerinin Ahkâm Hadisleri ve Eserlerine Yaklaşımları

Ahkâm hadisleri eserleri, çoğunlukla mezhep sahibi âlimler tarafından telif edildiğinden, bu eserlerle fıkıh mezhepleri arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Bu etkileşim, mezhepsel taassup şeklinde tecelli ettiği gibi, taassuptan uzak, delile tabi olarak ahkâm eserlerinin otoritesinin kabulü şeklinde de ortaya çıkabilmektedir. Bunlara dair ahkâm hadisi eserlerinde pek çok örnek bulunmaktadır.

[1038] Tsılıgkır, "Hanefilere Göre Haberin Kıyasa Aykırı Olması", s.77.
[1039] Alî b. Muhammed el-Pezdevî, **Kenzü'l-Vüsûl ilâ Ma'rifeti'l-Usûl**, Mîr Muhammed Kütüphâne Merkez İlm ve Âdâb, İslâmâbâd, s.158-159.
[1040] Tsılıgkır, "Hanefilere Göre Haberin Kıyasa Aykırı Olması", s.83.

2.1.3.1. Ahkâm Hadisleri Eserlerinde Mezhep Taassubu

Ahkâm hadisleri eserleri ve bunları şerh eden âlimler, fıkıh ve usûl-i fıkıh alanında önemli oranda bir fıkıh formasyonuna sahip olmalarından ötürü, hadis metinlerinden doğrudan hüküm çıkararak birer fakih gibi davranabilmişlerdir.[1041] Hadisleri fıkhî açıdan şerh ederlerken ulaştıkları fıkhî sonuçlar, mezhep imamlarının görüşleriyle çoğunlukla örtüşmüş, ancak yeri geldiğinde onların görüşlerine de aykırı olmuştur.[1042] Bu da onların mezhep görüşünde mutaassıp davranmadıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Zira bu yaklaşım, çalıştıkları alan olan hadis şerhçiliği açısından normal bir fıkıh eserinden farklı olarak mezhepten ziyade delil merkezli bir yaklaşım içinde olmalarını gerektirmektedir. Ahkâm hadislerinin doğası gereği âlimlerin böyle bir tutum içinde olmaları gerekirken, azınlıkta da olsa mezhep taassubuna kapılan âlimler de olagelmiştir.

2.1.3.1.1. Ahkâm Hadisleri Eserlerinde Delil Yerine Mezhebin Görüşüne Tabi Olma Yaklaşımı

Ahkâm hadisleri eserlerinde mezhep taassubu değişik şekillerde tecelli edebilmektedir:

1. Mezhebin bir konuda dayandığı hadis zayıf bile olsa, sahih ve sabit olan hadise karşılık o zayıf hadise sahip çıkma, mezhebin görüşlerine muhalif görünen hadisler karşısında suskun davranma, tenkide tabi tutma veya tevil yoluna başvurma şeklinde bir tutum olmuştur.

2. Muhalif mezhebin dayandığı hadislerin delil kriterine sahip olmadıkları, kendi hadislerinin daha sahih olduğunu iddia etmeleridir. Özellikle şerh niteliğindeki ahkâm hadisleri kaynaklarında bu iki durumun örnekleri azımsanmayacak derecede belirgindir.

Buhârî'nin bundan daha sahih sened yoktur dediği 'rükûa giderken ve kalkarken ellerin kaldırılması' hadisiyle[1043] ilgili bazı Hanefîler bunun namazın butlanına, bazı müteahhir Mağrib âlimleri ise onun bidat oluşuna hükmetmişlerdir.[1044]

[1041] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.98.
[1042] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.101.
[1043] Buhârî, Hadis no: 736; Müslim, Hadis no: 390.
[1044] İbn Hacer, **Fethü'l-Bâri**, c. 1, s.257.

"Kıble konusunda gelen (hadisler) ve Unutarak Kıblenin Dışında Bir Yöne Namaz Kılan Kimsenin İade Etmesini Gerekli Görmeyen Kimse Bâbı"ında Buhârî'nin zikrettiği üç hadisten hareketle, bu durumda olan kimsenin namazının iadesinin gerekmediği görüşünde olan Aynî, Buhârî'ye sahip çıkarken,[1045] Mâlikî olan İbn Battâl, İmam Mâlik'in vakit çıkmamışsa iade etmesinin müstahap olduğu şeklindeki görüşüne rağmen bunun arkasında durmamakta, İmam Şâfiî'nin görüşünü de tenkit ederek Buhârî'ye arka çıkmaktadır.[1046] Hanbelî İbn Receb de Buhârî'nin, gerek unutarak gerekse de içtihadında hata ederek kıbleden yönünü çeviren kimsenin namazını iade etmesi gerekmediği görüşünde olduğunu aktardıktan sonra İmam Ahmed b. Hanbel'in de bu görüşte olduğunu söylemekte ve bunu teyit etmektedir.[1047] Şâfiî olan İbn Hacer ise konuyla ilgili fakihlerin görüşlerini zikrederken İmam Şâfiî'nin mutlak olarak namazın iadesinin gerektiği görüşünü aktardıktan sonra, Tirmizî'de farklı bir senedle aktarılan bir hadisin de iadenin gerekmediğine işaret ettiğini belirtmekte, görüşlerle ilgili olumlu veya olumsuz bir yorumu görülmemektedir.[1048]

"(Başınızı Mesh Ediniz)[1049] Sözünden Ötürü Başın Tümünü Mesh Etme Bâbı" şeklinde bâb başlığı kullanarak düşüncesini ortaya koyan Buhârî'nin bu yaklaşımına karşılık İbn Hacer, bâbtaki hadisten ayrı olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) başının bir kısmını mesh ettiği yönündeki biri mürsel diğer mevsûl iki hadisin birbirini takviye ettiğini, İbn Ömer'in (r.a.) bu şekilde amel ettiğini ve sahabeden kimsenin bunu ret etmediğini aktararak Buhârî'ye karşı kendi mezhebinin görüşünü teyit etmiştir.[1050] İbn Battâl, Buhârî'nin görüşüyle aynı paralelde olan İmam Mâlik'in görüşüne sahip muhaliflerin delillerini tartışmakta ve çürütmeye çalışırken,[1051] Hanefî ulemasından Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî konuyla ilgili görüşleri etraflıca tartıştıktan sonra Buhârî'nin ayetin zahirine göre hareket ederek başın tümünün mesh edilmesinin vacip

---

[1045] Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ, ʿ**Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, c. 1, s.8-9,

[1046] Ebü'l-Hasan Alî b. Halef b. Abdülmelik el-Kurtubî, **Şerhu İbn Battâl ʿalâ Sahîhi'l-Buhârî**, (thk. Yâsir b. İbrâhîm-İbrâhîm es-Sübhî), Mektebetü'r-Rüşd, 2003, c. 2, s.64-68.

[1047] Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed Receb el-Hanbelî, **Fethü'l-Bârî ʿalâ Sahîhi'l-Buhârî**, (thk. Târık b. Avdullah b. Muhammed), Dâru İbnü'l-Cevzî, Riyad, 1996, c. 2, s.316-324.

[1048] İbn Hacer, **Fethü'l-Bâri**, c. 1, s.601-605.

[1049] Mâide: 5/6.

[1050] İbn Hacer, **Fethü'l-Bâri**, c. 1, s.347-349.

[1051] İbn Battâl, **Şerḥu İbn Baṭṭâl ʿAlâ Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî**, c. 1, s.281-285.

olduğu görüşüne meylettiğini, doğru görüşün ise bunun vacip olmadığı, dörtte birinin mesh edilmesinin kafi olduğu görüşünü ve delillerini zikrederek dile getirmektedir.[1052]

Kirmânî, mezheplerin bazı ahkâm hadisleriyle ilgili görüşlerini aktardıktan sonra kendi kişisel görüşünü de dile getirir, tercih ve tenkitte bulunur. Bu görüşlerinde çoğunlukla Şâfiî mezhebiyle uyuşur.[1053] Kimi zaman da herhangi bir mezhebin görüşünü kabul etmez. Örnek olarak Buhârî'deki "devesini mescit önündeki taş döşemelik üzerine yahut mescidin kapısına bağlayan kimse" bâbında, devenin mescidin önüne gelmesine cevaz veren bu hadiste[1054] İbn Battâl'ın, devenin idrarı ve pisliğinin tâhir olduğu görüşünde olan Kûfeliler ve İmam Mâlik için hüccet bulunduğunu söylediğini, necis olduğunu söyleyen İmam Şâfî'nin ise aleyhinde olduğu şeklindeki sözünü aktardıktan sonra, hadisin aslında devenin camiye girmesine ve orada işemesi veya pislemesine delil olmadığından onlar için bir hüccet olmadığı gibi, İmam Şâfiî'nin de aleyhinde bir delil olmadığını ifade ederek[1055] hadisin iki tarafın görüşüyle alakalı olmadığını ortaya koymaktadır.

Buradan hareketle ahkâm hadislerine yönelik yazılan kaynak eserlerin, özellikle de şerh niteliğindeki eserlerin önemli bir kısmının şarihlerinin ekseriyetle bir mezhep müntesibi olmalarından ötürü, şerh ettikleri hadis kaynağı müellifinin görüşü karşısında kendi mezheplerinden yana tercihte bulunma ya da en azından sükût etme yoluna başvurmaları sık karşılaşılan bir durum olduğu gibi, bu kaynakların, müellifinin bağlı olduğu mezhebin bir fıkıh kitabı hüviyetine sahip olduğunu söylemek de mümkündür.[1056] Bununla birlikte, ahkâm hadisleri eserleri ve şerhlerinde, müelliflerin fıkıh kaynaklarından daha fazla delile yakın durdukları söylenebilir. Halbuki ilk dönemlerde öncelikli olarak hadise dayanan bir fıkhın inşası, ilerleyen dönemlerde ise hadis ile fıkıh arasında açılan makasın daraltılması ve hadis-fıkıh birlikteliğinin yeniden inşasını sağlamaya matuf olarak ortaya çıkan ahkâm hadisleri

---

[1052] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî, **el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerḥi Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1981, c. 3, s.28-30.

[1053] Ali Saranç, **Kirmânî'nin (ö. 717/786) el-Kevâkibu'd-Derârî'deki Şerh Metodu**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Hadis) Anabilim Dalı, Ankara, 2010, s.216.

[1054] Buhârî, Hadis no: 2338.

[1055] Kirmânî, **el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerḥi Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî**, c. 11, s.40.

[1056] Bkz: Ekrem Yûsuf Ömer el-Kevâsimî, **el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî**, Dâru'n-Nefâis, Amman-Ürdün, 2003, s.427; Çetinkaya – Kubat, **"**Mezhep Faktörünün Hadis Literatürüne Etkisi", s.505.

eserlerinin, mezhep âlimlerinin etkisiyle pek çok konuda mezhepsel perspektiftin etkisinde kaldığı görülmektedir.

Endülüs'te yazılan ahkâm hadisleri şerhleri, her mezhebin görüşünü naklederken asıl gayenin İmam Mâlik ve diğer Mâlikî âlimlerin görüşlerini ortaya koymak olduğu, mezhepler arası mukayesede aslında İmam Mâlik'in görüşlerini temellendirme ve savunmaya çalıştıkları sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Ancak Endülüs şerhlerinin Mâlikîlik çizgisinde teşekkül etmelerinde mezhep faktörünün yegâne rol sahibi olduğu söylenemez; bunun altında dinî ilimlerin Mâlikî mezhebi üzerinden aktarılması arzusu da yatmaktadır.[1057] Buradan hareketle fıkıh-hadis birlikteliği şeklinde telif edilen mağrib Mâlikî kaynakları, mezhep imamı Mâlik'in *el-Muvattâ*'sının yöntemine tabi olarak telif edildikleri anlaşılmaktadır.[1058]

Mağrip Mâlikî uleması, fıkhî hükümleri delilleriyle bağlantılı zikretme yöntemi konusunda ortaya koydukları eserlerle bunu ispatlamışlardır. Bu yöntem konusunda ortaya koydukları bazı eserler şunlardır: Mâlikî mezhebinin en faydalı eserlerinden biri olan İbnü's-Sâiğ el-Kayravânî'nin (ö. 486) *et-Ta'lîk alâ'l-Müdevvene* adlı eseri, her bâb veya fasıldan sonra Kur'an ve sünnetten delillerini şerh veya ta'lîl şeklinde zikretmektedir. Bunun gibi Mâzerî'nin *Şerhu't-Telkîn* adlı eseri de sadece mezhebin görüşlerini nakletmekle yetinmeyip Kur'an ve sünnetten delillerini beraberinde aktarmaktadır. Bu yöntem üzere telif edilen en güzel eserleri ise İbn Tamesrît olarak tanınan Ebü'l-Hasan Alî b. Saîd er-Ricrâcî'nin (ö. 633) *Menâhicü't-Tahsîl ve Netâicü Letâifi't-Te'vîl fî Şerhi'l-Müdevveneti ve Halli Müşkilâtihâ* adlı eseridir. Son dönem mağrip âlimleri de bu yöntemden geri kalmayarak eserler telif etmişlerdir. En bilinenleri, Muhammed el-Medenî b. el-Hasanî'nin (ö. 1378) *İkâmetü'd-Delîl* li *Muhtasari Halîl* ve *Ehilletü'l-Müsterşid* li *Edilleti'l-Mürşid* isimli eserleri, Ahmed b. es-Siddîk el-Ğûmârî'nin (ö. 1380) *Tahrîcü'd-Delâil limâ fî Risâleti'l-Kayravânî min'l-Fürû'i ve'l-Mesâil* isimli eserlerdir.[1059]

İbn Ebî Cemre'nin, *Behcetü'n-Nüfûs* adlı *Buhârî* şerhinde, İmam Mâlik'in ve Mâlikî mezhebinin görüşlerini temellendirme çabası içinde olduğu da görülmektedir.

[1057] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.98.
[1058] Mansûrî, **"Melâmihü'l-Menhec fî Te'lîfi Kütübi Ahâdîsi'l-Ahkâm",** (21.11.2021), s.19.
[1059] Mansûrî, **"**Melâmihü'l-Menhec fî Te'lîfi Kütübi Ahâdîsi'l-Ahkâm**"**, (21.11.2021), s.11.

Zira bu eserinde neredeyse her konuyla ilgili "fîhi delîlün li Mâlik" ya da "fîhi delîlün li mezhebi Mâlik" ifadelerini sıklıkla kullanmaktadır. Örnek olarak "namaza kâmet getirildiğinde beni görünceye kadar kalkmayın. Üzerinizde de sükûnet ve vakar olsun" rivayetlerinden hareketle kâmet getirilirken insanların kâmet ile iftitâh tekbiri arasında, İmam Şâfiî'den farklı olarak serbest hareket edebileceği görüşünde olan İmam Mâlik için bir delil bulunduğunu ifade etmektedir.[1060]

Taassup konusunda yeri geldiğinde ahkâm hadisleri şarihlerinin, muhalifin görüşüne mukabil kendi mezhep görüşünde ısrar ettiklerinin bir örneğini hilafet-imamet ve bunun İmam Şâfiî'nin mezhebine etkisi konusunda görmek mümkündür. *Sahîhayn*'de geçen "insanların Kureyş'e tabi oldukları"[1061] ve "imamlar Kureyş'tendir" gibi hadislerden[1062] hareketle İmam Şâfiî'nin Kureyş'ten olması hasebiyle Şâfiîlik mezhebinin diğer mezheplere önceliği olduğu iddiasına karşılık Mâlikî ulemasından Kâdı İyâz, ahkâm hadisleri eserlerinden olan *İkmâlü'l-Mu'lim* adlı eserinde buna karşı çıkarak imamlardan kastedilenin hilafet ve halifeler olduğunu, öncelik konusunda ise Kureyş'ten olmayanların pek çok vakada Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emriyle Kureyşlilere öncülük ettiğini dile getirmektedir.[1063] Ancak Nevevî, *Müslim*'in şerhinde bu konuyu irdelerken, 'ilgili hadislerin başkalarına karşın Kureyş'in meziyetine delalet ettiğini, İmam Şâfiî'nin de Kureyş'ten olduğunu' söyleyerek Kâdı İyâz'ın görüşüne karşı çıkmakta ve Şâfiî görüşünü desteklemektedir.[1064]

İbnü'l-Cevzî, *et-Tahkîk fî Ahâdîsi'l-Hilâf* adlı eserinde herhangi bir fıkıh meselesinde önce kendi mezhep imamı olan İmam Ahmed'in görüşünü, ardından diğer üç mezhep imamının görüşlerini zikrettikten sonra, bunlardan İmam Ahmed'in görüşüne uyanları ve muhalif olanları dile getirir. Ardından hem İmam Ahmed'in hem de diğer imamların delillerini aktarır. İmam Ahmed'e muhalif olanların hadis ve

[1060] İbn Ebî Cemre, **Behcetü'n-Nüfûs**, c. 1, s.219-220.
[1061] Buhârî, Hadis no: 3495; Müslim, Hadis no: 1818.
[1062] Ahmed, **Müsned**, Hadis no: 12307
[1063] Kâdı İyâz, **İkmâlü'l-Mu'lim**, c. 6, s.215.
[1064] Nevevî, **Şerhu Müslim,** c. 6, s.170.

delillerini çürütme yoluna gider. Ki burada tarafsızlıktan uzak, önemli oranda mezhep taassubunda bulunur.[1065]

Buhârî'nin *Sahîhi*'ne yönelik yazılan şerhlerden biri olan Hanefî ulemasından Bedrüddîn el-Aynî'nin *Umdetü'l-Kârî* adlı eseri, Şâfiî ulemasından İbn Hacer'in *Fethü'l-Bârî*'sinden yaklaşık beş yıl sonra tamamlandığından İbn Hacer'in ashabından Burhân b. Hüdar (ö. ?) aracılığıyla cüz be cüz inceleme fırsatını bulmuştur. Bu itibarla *Umdetü'l-Kârî,* İbn Hacer'in Hanefî görüşlerine aykırı olarak dile getirdiği hususları ağır bir şekilde eleştiren, itiraz veya cevaplarını ortaya koyan Hânefî bir kaynak hükmündedir. İbn Hacer bu eleştirilere *İntikâdü'l-İ'tirâd* adlı bir eserle cevap vermeye çalışmış, ancak ömrü buna kifayet etmemiştir.[1066]

Klasik ahkâm hadisleri şerhleri, ihtiva ettiği çok kıymetli bilgi ve değerlendirmelerin yanında, muteber kaynaklardaki bazı hadislerdeki sorunlarla ilgili tenkit yerine te'vil, tahkik yerine taklit ve savunma, tahlil yerine ihtimalleri sıralama, akılcılık yerine taassup, illeti belirleme yerine hikmetini arama, mana yerine lafza yoğunlaşma, delilleri tartışma yerine aralarını bulma (cem'), geleceğe odaklanma yerine maziye saplanma, muhalif yorum yerine uzak yoruma başvurma gibi bir takım olumsuzlukları da bünyelerinde barındırmışlardır. Örneğin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) münafıkların başı Abdullah b. Übey b. Selül'ün cenaze namazını kıldırıp kıldırmadığına[1067] ve 'ev, kadın ve atın uğursuz olduğu'[1068] şeklindeki rivayetlere şarihlerin yaptığı değerlendirme ve yorumlarda bu hallerini görmek mümkündür.[1069] Hatta *Sahîhayn*'deki müşkil meselelere cevap verme amacına matuf olarak İbnü'l-Cevzî'nin *Keşfü'l-Müşkil* adlı eseri bile, içerdiği pek çok faydayla birlikte, ilgili hadislerdeki müşkil durumları ortaya çıkarma ve belirlemedeki başarısının, bunlara cevap verme ve izah etmeye yansımadığı görülmektedir.[1070]

[1065] İbnü'l-Cevzî, **et-Tahkîk fî Ahâdîsi'l-Hilâf**, c. 1, s.3-4.
[1066] Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ, ʿ**Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, c. 1, s.8-9, (Mukaddime); Kandemir, M. Yaşar, **"el-Câmiu's-Sahîh"**, DİA, c. 7, c. 120-121; Çetinkaya-Kubat, "Mezhep Faktörünün Hadis Literatürüne Etkisi", s.505.
[1067] Buhârî, hadis no: 1300; Müslim, Hadis no: 2774; Nesâî, Hadis no: 1966; Tirmizî, Hadis no: 3097.
[1068] Buhârî, Hadis no: 2858, 5095; Müslim, hadis no: 2225; Ebû Dâvûd, Hadis no: 3922.
[1069] Erul, "Hadis Yorumunun Sınırları", s.20-21.
[1070] Bünyamin Erul, "Keşfü'l-Müşkil min Hadîsi's-Sahihayn", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 45, S.1, s.318-319.

2.1.3.1.2. Ahkâm Hadisleri Eserlerinde Mezhep Yerine Delile Tabi Olma Yaklaşımı

Taklit ve mezhep taassubunun önem kazanmaya başladığı hicri yedinci, sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda hadis alanında da uzmanlaşan bazı fakihlerin ahkâm hadislerine yönelik çalışma ve eserleri, bu yüzyıllarda fıkıh eserlerinde bir tür yenilenmeye sevk edebilmiştir. Bu dönemde Şâfiîlerden İbn Dakîk el-Îd, İbn Hacer ve Suyûtî gibi fakih muhaddisler buna öncülük edenlerdendir.[1071] Mâlikî olarak yetişip ardından Şâfiî olan İbn Dakîk, hadisçiliği sadece ezber ve nakilden ibâret olarak görmemiş, bilakis rivâyetlerden hüküm çıkarmak, bunları analiz ederek barındırdıkları faydaları ortaya çıkarmakla hadisle fıkhî bir araya getiren bir kimse olup, mutlak içtihat düzeyine yaklaşmıştır. Şerh ettiği eserlerin önemli bir yekûnunu ahkâm hadisleri eserleri oluşturmaktadır.[1072]

Fıkıh konularına göre tanzim edilmiş 19 kitâb ve 63 veya 64 bâbdan oluşan[1073] *Umdetu'l-Ahkâm* adlı eseri, Şâfiî Mezhebinin eserlerinden biri değil de ahkâm hadisleri kitaplarından biri sayılmakla birlikte Mâlikî ve Şâfiî olarak yetişmiş bir kimse olarak, fıkıh meselelerini analizinde ilk dönem imamların yaptığı gibi şer'î delillerden hareketle bunu icra etmesi dikkate değer bir konudur.[1074] Bu eser, aynı zamanda hadisin ihtiva ettiği fıkhî hükmü açıklamış ve başta Şâfiî ve Mâlikî mezhepleri olmak üzere diğer mezhepler arasındaki ihtilafa değinmiş, yeri geldiğinde kendi tercihini de belirtmiştir.[1075] Böylece müellif, bu eserinde fıkıh ve hadisi birbiriyle irtibatlandırmıştır.[1076] Zehebî'nin de yedinci asrın müçtehidi veya müceddidi olarak nitelendirdiği İbn Dâkîk el-Îd,[1077] ahkâm hadisleri eserlerinden olan "*el-İmâm fî Ma'rifeti Ahâdîsi'l-Ahkâm*" ve "*el-İlmâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâm*" isimli eserlerinde de bir müçtehit gibi hareket etmiştir.[1078]

[1071] Kevâsimî, el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî, s.423.
[1072] Kevâsimî, **el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî**, s.423-424; Yıldırım, "İbn Dakîki'l-Îd'in Hadis Şerhleri ve Bu Şerhlerdeki Metodu", s.69.
[1073] Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî el-Kuşeyrî, **İhkâmü'l-Ahkâm Şerhu Umdetü'l-Ahkâm**, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1987, c. 1 ve 2.
[1074] Kevâsimî, **el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî**, s.425.
[1075] Yıldırım, "İbn Dakîki'l-Îd'in Hadis Şerhleri ve Bu Şerhlerdeki Metodu", s.48.
[1076] Yıldırım, "İbn Dakîki'l-Îd'in Hadis Şerhleri ve Bu Şerhlerdeki Metodu", s.53.
[1077] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. 14, s.203.
[1078] Ahmet Özel, "İbn Dakîkü'l-Îd", **DİA**, TDV, İstanbul, 1999, c. 19, s.407; Muhammed b. Ahmed b. Şüaylân el-Berîkî, Menhecü'l-İmâm İbn Dakîk el-Îd fî Kitâbeyhi: "el-İmâm fî Ma'rifeti Ahâdîsi'l-Ahkâm" ve "el-İlmâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâm", Menheciyyetü't-Tasnîf ve't-Te'lîf İnde Ulemâi'l-Hadîs

Bu çizgi üzerinde hareket eden âlimlerden biri de İbn Hacer'dir. Ahkâm hadisleri alanındaki en meşhur eserlerden biri olan *Bulûğü'l-Merâm* eserinin yanı sıra, hadis ve fıkhın, taklit ve taassuptan uzak, delili merkeze alan ve fıkıh konularını fıkıh usûlüne göre analiz eden bir âlim olarak kendisini ön plana çıkaran eseri kuşkusuz *Sahîh-i Buhârî*'ye yazdığı *Fethü'l-Bârî* şerhidir. Bu eser de ahkâm hadisleri eserlerinden biri olarak kabul edilmekle birlikte, Şâfiî fıkhî tasnifine göre yazılmış döneminin en iyi eserlerinden biri olarak da kabul edilmektedir.[1079]

Ahkâm hadisleri şârihlerinden biri Şâfiî ulemasından İbn Şeddâd, *Delâilü'l-Ahkâm* adlı eserinde sahabe, tabiîn ve imamların görüş ve delillerini aktardıktan sonra, taassup yapmaksızın cumhurun görüşüne bile muhalif olsa delilin sıhhati ve delaletinin gücüne dayanarak görüşünü ortaya koymaktadır. Aralarında teâruzun bulunduğu deliller konusunda cumhurun yolundan giderek cem, tercih ve son olarak neshe başvurmaktadır.[1080]

Ahkâm hadisleri eserlerinde mutaassıp yaklaşımlara karşılık, delilin gerektirdiklerine tabi olan yaklaşımların sayısı da az değildir. Sünen kaynaklar arasında yer alan Tirmizî'nin *el-Câmi'* adlı eserinde de dördüncü defa içki içen kimsenin öldürülmesine dair gelen rivayet[1081] konusunda Tirmizî, bu durumun ilk dönemlerde bir ruhsat olarak teşri' olduğunu, bilahare nesh edildiğini, tüm âlimlerin, bu durumda olan bir kimsenin öldürülmeyeceği görüşünde olduğunu ve bunda eski ve yeni bir ihtilafın bulunmadığını ifade etmektedir. Bu yaklaşımı, Tirmizî'nin İslam fıkhındaki derinliğini ortaya koymakta,[1082] Nevevî de Tirmizî'nin bu yaklaşımını desteklemektedir.[1083]

Kadîmen ve Hadîsen, **el-Mu'temeru's-Senevî el-Âlemî-4 li's-Sünnetü'n-Nebeviyye**, el-Câmiatü'l-islâmiyyetü'l-Âlemiyye, Malezya, Kasım, 2019, s.259.

[1079] Kevâsimî, **el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî**, s.427. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz: Hâfız Senâüllah ez-Zâhidî el-Pakistânî, **Tevcîhü'l-Kâri' ilâ Kavai'di ve'l-Fevâidî'l-Usûliyye ve'l-Hadîsiyye ve'l-İsnâdiyye fî Fethi'l-Bârî**, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2003, s.63-145.

[1080] İbn Şeddâd, **Delâilü'l-Ahkâm min Ahâdîsi'r-Rasûl (s.a.s.)**, c. 1, s.40; Besme bnt. Muhammed Alî b. Ömer Abbâs, "Menhecu İbni Şeddâd fî Kitâbihi "Delâilü'l-Ahkâm", Menheciyyetü't-Tasnîf ve't-Te'lîf İnde Ulemâi'l-Hadîs Kadîmen ve Hadîsen, **el-Mu'temeru's-Senevî el-Âlemî-4 li's-Sünnetü'n-Nebeviyye**, el-Câmiatü'l-İslâmiyyetü'l-Âlemiyye, Malezya, Kasım, 2019, s.155-156.

[1081] Tirmizî, Hadis no: 1424; İbn Mâce, Hadis no: 2573; Ahmed, Hadis no: 6791.

[1082] İbn Receb, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, c. 1, s.7. (Muhakkikin Notu).

[1083] Nevevî, **Şerhu Müslim**, c. 6, s.180.

Tirmizî'nin benzer bir yaklaşımını, Kitâbü'l-Hac'ta 'kadın yerine başkasının telbiye getirmesini' içeren hadisle[1084] ilgili olarak değerlendirmesinde de müşahede etmek mümkündür. İlgili hadisin garîb bir hadis olduğunu, ilim ehlinin, kadın yerine başkasının telbiye getiremeyeceğini, kendisinin bizzat telbiye getirmesi gerektiği konusunda icmâ ettiğini belirtmektedir.[1085] Buna benzer pek çok konuda Süfyân, İbnü'l-Mübârek, İmam Mâlik, İmam Şâfiî, İmam Ahmed, İshâk gibi ehl-i hadisin meşhur fakihlerinin görüşlerini aktardıktan sonra bir müçtehit olarak kendi kanaatini de ortaya koyabilmektedir. e*l-İlel* adlı eserinde fakihlerin sözlerine yer verme konusuna değinirken, daha önceleri bu görüşlerin kendilerine sorulduğunu, ancak bir süre bunları aktarmaktan uzak durduklarını, ancak bilahare onda insanların faydasını görünce bunlara yer verdiklerini, zira bazı âlimlerin daha önce benzeri olmayan eserler ortaya koyduklarını ve bu konuda öncü olduklarını dile getirmektedir.[1086] Ancak buna mukabil İmam Şâfiî ve İmam Ebû Hanîfe'nin fıkhına ağırlık verenleri, Hâris el-Muhâsibî (ö. 243), Cüneyd el-Bağdâdî (298), Zî'n-Nûn Sevbân b. İbrâhîm (ö. 179) gibi mutasavvıf ve felsefeci âlimlerle aynı kategoride değerlendirerek bu kimselerin hadis konusunda konuşma haklarının bulunmadığını ifade etmiştir.[1087]

İbnü'l-Arabî tarafından kaleme alınan ve Tirmizî'nin *el-Câmiʿu'ṣ-Sahîh*'inin tamamını kapsayan ilk şerh olan *ʿÂrizatü'l-Aḥvezî fî şerhi't-Tirmizî* adlı eser gibi teliflerinde İbnü'l-'Arabî, genellikle müntesibi olduğu Mâlikî mezhebinin görüşlerine bağlı kalmakla birlikte, kişisel yaklaşımını ortaya koyarak mezhebinden ayrıldığı hususları da rahatlıkla belirtebilmektedir.[1088]

Sahîh-i Müslim'in şerhlerinden olan *el-Minhâc* adlı eserinde Nevevî'nin genel olarak Şâfiî mezhebini tercih ettiği ve bu şerhinin bölümlerinde hadise getirilen izahatın bir şerhten öte Şâfiî fıkıh kitabı görüntüsünü arz ettiği izlenimini veriyor olmakla birlikte, kimi bâblarda kendi mezhebinin yanı sıra muhalif mezheplerin

[1084] Tirmizî, Hadis no: 931.
[1085] Mubârekfûrî, **Tuhfetü'l-Ahvezî**, c. 3, s.577.
[1086] İbn Receb, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, c. 1, s.35.
[1087] İbn Receb, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, c. 1, s.33-34.
[1088] İsmail Lütfi Çakan, "el-Câmiu's-Sahîh", **DİA**, TDV, İstanbul, 1993, c. 7, s.131.

görüşlerini de aktarır. Bu da Nevevî'nin katı bir mezhep taassubu taşımadığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.[1089]

Benzer bir durumu örneğin Kastallânî de görmek mümkündür. Kendisi de *İrşâdü's-Sârî* adlı eserinde pek çok yerde Şâfiî mezhebini öne çıkardığı görülmektedir. Bunlardan biri olarak teyemmüm bahsinin birinci bâbında yeryüzünün mescit ve temiz kılınması hadisine[1090] değinirken, İmam Mâlik ve İmam Ebû Hanîfe'in yeryüzünün tüm parçalarıyla teyemmümün caiz olduğunu, İmam Şâfiî ve bir görüşünde İmam Ahmed'in bu cevazın toprakla sınırlı olduğunu, umûm ifade eden hadislerin 'turâb' içeren hadislerle tahsis edildiğini belirterek Şâfiî'den yana kanaatini ortaya koymaktadır.[1091]

Ancak bu tutumunun mutlak olmadığını, yeri geldiğinde Buhârî'nin yaklaşımından hareketle başka mezheplerin görüşlerini ön plana çıkardığını görmek de pekâlâ mümkündür: Örneğin Şâfiîlerin geçersiz saydığı, Hanefîlerin ise cinsel münasebet olmaksızın geçerli saydığı 'ihramlı kimsenin nikahı' konusunda, İbn Abbâs'ın (r.a.) rivayet ettiği "Hz. Peygamber (s.a.s.) ihramlıyken evlendi"[1092] şeklindeki hadisten hareketle Buhârî'nin bu hadisi zikretmekle Hanefîler gibi ihramlı halde nikahı caiz gördüğüdür.[1093] "Zekâtın arz (altın ve gümüşün dışındaki mallar) verilmesi bâbında" zekâtın malın değerinden verilmesinin Hanefîlerce caiz kabul edildiğini, Buhârî'nin pek çok konuda onlara muhalefet etmekle birlikte bu delil, onu onlarla aynı noktada birleştirdiğini göstermektedir.[1094] Adını dahi eserinde zikretmekten imtina ettiği İmam Ebû Hanîfe ve ehl-i reye yönelik şiddetli muhalefetine rağmen, ehl-i hadîsin delile tabiiyet kaidesi gereğince onlarla aynı paydada buluşmaktan kaçınmadıkları görülmektedir.

Hadisler konusunda insaf ehli imamlardan biri de İmam Mâlik'tir. Zira Ebû Ca'fer el-Mansûr'un (ö. 158) kendisinden *el-Muvattâ* adlı eserini çoğaltıp her bölgeye

---

[1089] Acet, "İmam Nevevî'nin el-Minhâc İsimli Eserindeki Şerh Metodu", s.41-42.
[1090] **Buhârî**, Hadis no: 335.
[1091] Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilmelik el-Kastallânî, **İrşâdü's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, (thk. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, c. 1, s.578.
[1092] **Buhârî**, Hadis no: 5114.
[1093] Kastallânî, **İrşâdü's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, c. 11, s.396.
[1094] Kastallânî, **İrşâdü's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, c. 3, s.570.

dağıtımını sağlayıp insanların ona göre amel etmelerini emredeceğini, zira ilmin aslını Medine ehlinin rivayeti oluşturduğunu söylemesine karşılık kendisi buna karşı çıkmış, insanların sahabe gibi hadis konusunda farklı kaynaklara sahip olduğunu ve değişik rivayetlerde bulunduklarını, bu itibarla insanları ve her bir bölgeyi, tercih ettikleri hadisler konusunda özgür bırakmasını istemiştir.[1095]

Çağdaş Hanefî ulemasından Kevserî'ye göre Zeyla'î, mezhepler ve deliller konusunda insaflı davranmaya güzel bir örnektir. Zeyla'î, *Nasbü'r-Râye* adlı eserinde mezhep farklılıklarına rağmen her fakihe lazım olabilecek hadislere yer vermiştir. Sadece kendi mezhebinin değil, karşıtların delillerini (edilletü'l-hüsûm) içermesi yönüyle, mezhep sahibi âlimlerce telif edilmiş pek çok ahkâm hadisleri eserlerinden farklıdır. Zira o eserlerin önemli bir kısmında iki temel eksiklik bulunmaktadır: 1. Araştırmada yetersiz kalmaları: Bu da güçlü delile sahip bir konuyu, hücceti yokmuş gibi göstermek şeklinde tezahür etmektedir. 2. Ya da hevanın peşinden gitmeleri: Bu da din ehlinin reddettiği mezhep taassubudur. Zira mezhep taassubu, zayıf olana güçlünün libasını, güçlü olana da zayıf olanın libasını giydirmektedir ki, bu, dinî konularda Allah'tan korkan, korkunç hesap gününe hazırlanan kimsenin şanından değildir.[1096]

Mezhepsel yaklaşımların dışında, herhangi bir mezhebin etkisinde kalmaksızın, mutlak müçtehit gibi hareket eden, naslar işaret etmediği sürece başkasının görüşü yerine kendi içtihadını ortaya koyan İbn Cerîr et-Taberî, Hattâbî ve Şevkânî gibi âlimler de bulunmaktadır. İbn Cerîr, Şâfiî ulemasından sayılıyor olmakla birlikte,[1097] *Tehzîbü'l-Âsâr* adlı eserinde fakihlerin ihtilafını ve delillerini zikrettikten sonra kendisi açısından doğru bulduğu görüşü, diğer bir ifadeyle kendi mezhebini ve delilini ortaya koymaktadır. Bunu da kendisinin *Kitâbü'r-Risâle, Ahkâmu Şerâi'i'l-İslâm, Kitâbü'l-Basît fî Şerâi'i'l-İslâm* ve *Kitâbü'l-Hafîf fî Şerâi'i'l-İslâm* adındaki eserlerinde beyan ettiği usûllerine bina ederek yapmaktadır.[1098]

[1095] İbn Abdülber, **el-İntikâu fî Fezâili'l-Eimmeti's-Selâseti'l-Fukahâ**, s.80-81.
[1096] Zeyla'î, **Nasbü'r-Râye li Tahrîci Ahâdîsi'l-Hidâye**, c. 1, s.4. (Mukaddime).
[1097] Sübkî, **Tabakâtü'ş-Şâfiîyye el-Kübrâ**, c. 3, s.120.
[1098] Taberî, **Tehzîbü'l-Âsâr**, c. 1, s.12-13. (Mukaddime)
[1098] Sübkî, **Tabakâtü'ş-Şâfiîyye el-Kübrâ**, c. 3, s.121.

Şâfiî olarak yetişen biri olmasına karşın,[1099] Hattâbî'nin *Me'âlimü's-Sünen vb.* eserlerinde, herhangi bir mezhebe bağlı kalmaksızın müçtehid-i mutlak olarak hareket ettiği görülmektedir. *Me'âlimü's-Sünen*'de, mezhepleşmeye karşı olmadığı halde dönemin fukahasının anlama ve istinbat için sünneti dikkate almayıp mezhep taassubunda boğulmalarına itiraz etmektedir.[1100] Hattâbî çoğunlukla sahabe, tâbiîn ve mezhep imamlarının görüşlerini aktarır. Endülüs'teki şerhlerin aksine mensubu olduğu mezhebin âlimleri arasındaki görüş farklılıklarına değinmemektedir.[1101]

Şevkânî de, Zeydî bir muhitte yetişmiş ve o tedrisattan geçmiş olmasına rağmen *Neylü'l-Evtâr Şerhu Müntekâ'l-Ahbâr* isimli eserinde, yeri geldiğinde onlara muhalefet etmekten, şerhini yaptığı Mecdüddîn b. Teymiyye'nin *Müntekâ'l-Ahbâr*'daki kimi görüşlerini dahi eleştirmek ve kendi fikrini ortaya koymaktan geri durmamaktadır. Çoğunluk ulemanın üzerinde birleştiği konularda bile kimsenin isminin ağırlığı altında kalmamakta, isimler yerine görüş ve delillerini nazar-ı itibara almaktadır.[1102] Nasların zahiriyle hüküm vermeye dikkat ettiğinden, takyîd ve tevile başvurmamakta, bu da çelişik ifadelere sahip rivayetler arasındaki bu sorunun üstesinden gelebilmek için tercih ve neshten ziyade cem yöntemini tercih etmesine yol açmaktadır. Dört mezhebin yanı sıra Zeydiyye'nin görüşlerini Hadeviyye, Caferiyye'nin de "İtra" şeklinde adlandırarak aktardığı mezhep görüşlerini, çoğu kez ayrıntıya girmeksizin delilleriyle beraber vermekte ve onlarla ilgili kendi tercihini ortaya koymaktadır. Bir müçtehit olarak ihtilafın olduğu mevzularda ihtiyatı, azimetten yana tercihte bulunmayı ve şüpheli şeylerden uzak durmayı esas almaktadır.[1103]

Ahkâm hadisleri kaynaklarının şerhlerinde, özellikle mufassal şerhlerinde ayet, Arapça kaideler, sözün söyleniş tarzı ve belagati, rivayetin sıhhati, muhakeme, mantık ve akıl gibi unsurlar etkili olmuştur. Ayrıca kaynak eser sahibinin otoritesi, şarihin mezhebi, şerhten hedeflenen, şarihin hadis ve fıkıh alanındaki kifayeti vb. hususlar da

[1099] Sübkî, **Tabakâtü'ş-Şâfiîyyeti'l-Kübrâ**, c. 1, s.282.
[1100] Hattâbî, **Meʿâlimü's-Sünen**, c. 1, s.2-3; Deniz, **el-İmâmü'l-Hattâbî ve Menhecuhü'l-İçtihâdî**, s.34-36.
[1101] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.104.
[1102] Rahmi Telkenaroğlu, "Şevkânî'nin Nakilleri Üzerine Bir Mütalaa", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.18, s.50.
[1103] Telkenaroğlu, "Şevkânî'nin Nakilleri Üzerine Bir Mütalaa", s.51.

etkilidir.[1104] Ansiklopedik ahkâm hadisleri şerhlerinde şârih, muhalif görüşleri delilleriyle birlikte analiz ettikten sonra kendi tercihini de arz etmiştir. Bu tercih kimi zaman bağlı olduğu mezhebe ait bir görüş iken, kimi zaman da kuvvetli delile dayanmaktadır. Şârihin bu tarz bir tercihi, şerhi, âdeta mukayeseli bir fıkıh (fıkhü'l-mukâren) kitabı görünümüne sokmaktadır.

2.1.3.1.3. Fıkhî İhtilaflardaki Rolü Açısından Ahkâm Hadisleri Eserleri

Fıkhî mezhepler arasındaki ihtilaf veya bir mezhebin kendi âlimleri arasındaki ihtilafta genelde tüm ahkâm delillerinden, özelde de ahkâm hadislerinden neşet eden pek çok neden bulunmaktadır. Bunların en önemlileri: 1. Nasların anlaşılmasındaki ihtilaf.[1105] 2. Hadisin sened ve metninden kaynaklanan ihtilaf. 3. Delâletü'l-elfâz da denen dilsel özelliklerden kaynaklanan ihtilaf. 4. Ahkâm hadisleri kaynaklarındaki ihtilaf [1106] ki buna ahkâm hadisleri kaynaklarının fıkhî tartışmalardaki otoritesi de denebilir. Bu sebebin altında bazı ahkâm hadisleri kaynaklarının hüccet oluşu konusundaki ihtilaf, bazı ahkâm hadisleri kaynaklarının kuvveti ve hüccet olmasındaki evleviyeti ile ilgili ihtilaf gibi tali sebepler yer almaktadır.[1107]

İlk dönem fıkıh kaynakları, usûl-ü mezhep ve mezhep imamı tarafından kabul görmüş hadislere yer vermekteydi. Ancak yedinci asırdaki fıkıh eserleri, hadisler konusunda farklı bir mecraya evirilmiş, hadis kaynaklarına dayanarak hadis tahricini yapma ve bu hadislerle ilgili muhaddislerin yorumlarını dikkate alma yöntemi ağırlık kazanmıştır. Bunda ehl-i hadisin giderek artan etkinliğinin büyük rol oynadığını söylemek mümkündür.[1108] Fakihlerin, fıkhî konuların delillendirilmesinde bu kaynakları ölçü aldıklarına ve fıkhî ihtilaflarda ahkâm hadisleri eserlerinin fakihler nezdinde birer merci haline geldiğine dair pek çok örnek bulunmaktadır. Bunlardan birkaçını şöyle sıralamak mümkündür:

[1104] Erul, "Hadis Yorumunun Sınırları", s.2-3.
[1105] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh ve'l-Mutefakkih**, s.56-77; İbn Teymiyye, **Ref'ü'l-Menâm an Emimmeti'l-A'lâm**, s.24-42.
[1106] İbn Teymiyye, **Ref'ü'l-Menâm an Emimmeti'l-A'lâm**, s.45 ve sonrası; Alî el-Hafîf, **Esbâbu İhtilâfi'l-Fukahâ**, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, t.y., s.273;, Muhammed Câbir Salcî-Üsâme Adnân el-Gunmîn-Muhârib el-Samdî, "Binâu Mikyâsin li Ma'rifeti'l-Müyûli'l-Mezhebiyye ve Tatbîkuhu", **İlahiyat Tetkikleri Dergisi**, S.53, s.190.
[1107] İbn Teymiyye**, Ref'ü'l-Menâm an Emimmeti'l-A'lâm**, s.4-33;
[1108] Yusuf Eşit, "Fukahânın Temel Hadis Kaynaklarına Referansı ve Bu Kaynakların Fukahâ Üzerindeki Etkisi", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, c. 9, S.2/18, s.1026.

Hanefî fakihlerden Kudûrî, nikah akdinde veli ve iki şahit şartını koşan Şâfiîlerin öne sürdüğü hadis delilinin *Sahîhayn*'de yer almamasını, Ebû Dâvûd'un da bu hadisi kendi kitabında zikretmemesini, delilin zayıflığı için yeterli görmüş, İbnü'l-Münzir'in ise tüm bu rivayetlerle ilgili konuştuğunu ve bunların, aslı olmayan mevzû' rivayetler olduğunu söylediğini aktarmıştır.[1109] Hanbelî fukahasından İbn Kudâme (ö. 620), öldürülen kimsenin velilerinin öldürülen ile aralarında hoşnutsuzluğun bulunduğu kimse hakkında öldürme iddiasında bulunmaları bahsinde yeminin keyfiyeti konusunda bazı mezheplerin delillerini zikrettikten sonra delilleri olan hadisin sağlamlığına dair bir takım nedenler sıralamıştır. Bunlardan biri de *Sahîhayn*'da yer alan muttefekun aleyh bir hadis olmasıdır.[1110]

Fukahanın *Sahîhayn*'deki hadislerin sadece buralarda geçtikleri için ameli gerektirmediği; bunun yanı sıra âlimlerce takdir edilmiş olmalarının ihtiva ettikleri ahâd haberleri zannî haber kaynağı olmaktan çıkarmadığı; bununla birlikte bu durumun sened inceleme ihtiyacını ortadan kaldırma kolaylığı sağladığı görüşünde oldukları söylenebilir. Ancak bu durum, fakihler nezdinde sahih hadis kaynaklarındaki birtakım hadislerin sıhhati ile ilgili tartışmaların yaşanmasına mâni olmamıştır.[1111]

Ahkâm hadisleri kaynakları hem mezhepler arası ihtilaflarda hem de mezhep içi ihtilaflarda belirleyici bir role sahiptir. Örneğin üzerinde oruç borcu olduğu halde vefat eden kimsenin yerine fidyenin verilmesi veya oruç tutulması konusunda İmam Şâfiî'nin kavl-i kadîminde oruç tutulması görüşü söz konusuyken, kavl-i cedidinde fidye verilmesi görüşü dile getirilmiştir. Bu iki görüşün dayanağı olan hadisleri zikrettikten sonra vefat edenin yerine oruç tutulması yönündeki hadislerle ilgili Beyhakî şöyle diyor: "Merfû' hadisler isnad olarak daha sahih ve rical olarak daha meşhurdur. *Sahîhayn*'ın sahipleri bunları kitaplarında zikretmişlerdir. Şayet İmam Şâfiî bu hadislerin tüm tariklerine ve benzerlerine vakıf olmuş olsaydı inşallah buna aykırı görüş belirtmezdi."[1112] Nevevî de, bu sahih hadislerden ötürü bu görüşün İmam Şâfiî'nin mezhebine ait olduğunu ifade etmiştir. Nitekim Nevevî, İmam Şâfiî'nin,

---

[1109] Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, **et-Tecrîd li'l-Kudûrî**, https://islamarchive.cc/shamela_view/32589?pid=8758983 , s.4359, (01.05.2021).
[1110] Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullāh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî, **el-Müğnî**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., c. 10, s.18-19.
[1111] Eşit, "Fukahânın Temel Hadis Kaynaklarına Referansı", s.1015.
[1112] Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, c. 4, s.429-430.

‘hadis sahih olursa o benim mezhebimdir ve benim ona aykırı olan sözümü terk edin’ sözünü de aktarmıştır.[1113]

Diğer bir örnek Mâlikî mezhebinde Irak ehlinin mekânsal mîkâtı ile ilgili olarak belirlenen Zâtu Irk’ın kimin tarafından belirlendiğiyle ilgili var olan ihtilaftır. Konuya İmam Mâlik’in kendisi *el-Muvattâ*’da değinmediği halde *el-Müdevvene*’de bu mîkâtın Ömer (r.a.) tarafından belirlendiğini söylemesine karşılık,[1114] aynı mezhepten olan Hattâb er-Ru‘aynî (ö. 954), sahih olanın Müslim’in *Sahîhi*’nde yer alan hadiste belirtildiği gibi bu mîkâtın da diğer mîkâtlar gibi Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından belirlendiği şeklindeki görüştür.[1115] Burada Ru‘aynî, kendi mezhep imamının görüşüne karşı *Sahîh-i Müslim*’deki hadisi ön plana çıkararak hadis kaynaklarının fıkhî meselelerdeki ağırlığını ortaya koymaktadır.

Sahîhayn’deki hadislerin kat‘î ilim veya mütevatir olmadığı sürece zannî ilim sağladığı konusunda kelam ehli, fakihler ve hadis ehli arasında önemli tartışmalar bulunmaktadır. Nevevî ve İz b. Abdüsselâm (ö. 660) bu kaynakların zannî ilim sağladığı ve çoğunluk ulemanın bu görüşte olduğunu savunurken, hadis ehli, İbnü’s-Salâh ve İbn Teymiyye’nin yanı sıra Şâfiî ulemadan Ebû İshâk el-İsferâyînî, Gazzâlî, Kâdı Ebü’t-Tayyib, Ebû İshâk eş-Şirâzî, Hanefî ulemasından Serahsî, Mâlikî ulemasından Kâdı Abdülvahhâb, Hanbelî ulemasından ise Ebû Ye‘lâ ve Ebü’l-Hattâb ve muasır âlimlerden Muhammed Enver el-Keşmîrî gibi âlimler ise ümmetin kabul ettiği hadislerin kat‘î olduğu görüşündedirler. *Sahîhayn*’deki hadisleri de ümmetin kabul ettiğini, *Sahîhayn*’in dışındaki kaynaklarda ümmetin kabul ettiği hadislerin de bu hükme tabi olduğunu ifade etmektedirler.[1116]

Sahîhayn’ın dışında diğer ahkâm hadis kaynakları da fakihler tarafından pek çok konuda otorite kabul edilmiştir. Örneğin Gazzâlî, müçtehit için gereken şartlardan

[1113] Ebû Zekeriyyâ Muhiddîn b. Şeref en-Nevevî, **Kitâbü’l-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb li’ş-Şirâzî**, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 1995, c. 6, s.417-418.
[1114] İbn Enes, **el-Müdevvenetü’l-Kübrâ**, c. 1, s.405.
[1115] Şemsuddin Ebû Abdillah Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman Hattâb er-Ru‘aynî, **Mevâhibü’l-Celîl fî Şerhi Muhtasari Halîl**, Dâru’l-Fikr, 1992, c. 3, s.32..
[1116] Hâlîl İbrâhîm Molâ Hâtır, **Mekânetü’s-Sahîhayn,** Dâru’l-Kible, Beyrut, 1994, s.154-162.

birinin Ebû Dâvûd'un *Süneni*, Beyhakî'nin *Süneni* vb. temel ahkâm hadisleri eserlerinin bilinmesi olduğunu ifade etmiştir.[1117]

Her bir ahkâm hadisi kaynağına yapılan şerhler de ahkâm hadisleri kaynaklarının fıkıh mezheplerince kabul edilme boyutunu ortaya koymaktadır. Bu itibarla örneğin Buhârî'nin *Sahîhi*, bir câmi'olması hasebiyle fıkhî ve kelamî tüm dinî konuları kapsaması ve her iki konuda da hadis ehlinin yanında konumlanmasına rağmen tüm fıkhî mezheplerin müracaat ettiği ve hadislerini kendileri için hüccet kabul ettiği, bu yüzden de şerh ettikleri bir mercidir. Bu durum, bir yandan Buhârî'nin belli bir mezhebe müntesip olmadığı tezini güçlendirirken, bir yandan da herhangi bir mezhebe müntesip olması halinde bile, o mezhebin kriterlerine ilanihaye bağlı kalmadığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle her mezhepten âlimler Buhârî'nin *Sahîhi*'ni şerh etmişlerdir. Hanefîlerden Bedrüddîn el-Aynî, Mâlikîlerden İbnü'l-Arabî, Şâfiîlerden İbn Hacer ve Hanbelîlerden İbn Receb gibi.[1118]

Ahkâm hadisleri metinlerinin anlaşılmasında tarihsel süreklilik, bu alanda çalışmış âlimlerin hadisin senedini dikkate alarak baş vurduğu yöntemlerden biridir. Hadisin Asr-ı Saadet ve akabindeki süreçlerde nasıl anlaşıldığının tespiti, hadisin anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır.[1119] Örneğin Tahâvî, yolculuk esnasında oruç tutmanın hükmü ile ilgili varit olan birbiriyle çelişik rivayetler[1120] konusunda sahabe ve tabiînin konuyla ilgili görüşlerine müracaat ederek tarihsel süreçten faydalanır. Kendisi bunun ruhsat olduğu düşüncesinde olmakla birlikte, bu sahabe ve tabiîn görüşlerinden sadece kendisini teyit edenleri değil, muhalif olanları da aktararak nakil konusunda tarafgir bir tutum içinde olmadığını ortaya koyar, muhalif görüşleri değerlendirir ve karşı gelmesinin nedenlerini sıralar.[1121] Böylece hadisin anlaşılma, yorumlanma ve uygulanmasında muhtelif görüşler tarihsel süreç bağlamında ortaya

---

[1117] Gazzâlî, **el-Mustasfâ**, s.342; Şevkânî, **İrşâdü'l-Fühûl**, s.372.
[1118] Mü'tez el-Hatîb, **Tehayyüzâtü'l-Buhârî**, https://www.aljazeera.net/blogs/2018/2/15/%D8%AA%D8%AD%D9%8A%D8%B2%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%AE%D8%A7%D8%B1%D9%8A , (23.04.2021).
[1119] Tekineş, "Tahâvî'nin Şerhu Me'ani'l-Âsâr'da", s.165.
[1120] Hadisler için bk. el-Buhârî, Hadis no: 1943; Müslim, Hadis no: 1121; Ebû Dâvûd, Hadis no: 2402; Tahâvî, **Şerhu Me'ânî'l-Âsâr**, c. 2, s.70-71.
[1121] Tahâvî, **Şerhu Me'ânî'l-Âsâr**, c. 2, s.70-71.

konmuş olur. Nitekim ahkâm hadisleri eserlerinin şerhlerinde fıkhî yorum eğiliminin sergilendiği durumlardaki en belirgin tutum, aykırı görüşlerin aktarılmasıdır.[1122]

Bu tür örnekler, fakihlerin ahkâm hadisleri kaynaklarının otoritelerini önemli oranda kabullendiklerini, Mihne olayıyla birlikte fakihlerle muhaddisler ya da fıkıh ile hadis ilimleri arasında açılmaya başlayan makasın hatırı sayılır oranda kapanmaya yüz tuttuğunu, böylelikle ahkâm hadisleri eserlerinin en önemli telif gayelerinden birinin gerçekleşebilir hale geldiğini ifade etmek mümkündür. Tabi bu teveccüh sadece Buhârî'ye mahsus bir durum değildir. Neredeyse bütün ahkâm hadisleri kaynakları tüm mezheplerce şerh edilmiş, bununla kalınmayıp her mezhebin kendi ahkâm hadisleri eserleri telif edilmiştir.

Ahkâm hadisleri eserlerinin fıkıh mezhepleri nezdindeki önemi ve etkisinden ötürü her mezhep literatüründe mezkûr hadis kaynaklarına ait çeşitli şerhler bulunmaktadır. Aşağıda bazı temel ahkâm hadisleri kaynaklarına yönelik çeşitli mezheplerce yapılan bazı şerhlere yer verilmiştir: [1123]

1. Mâlik b. Enes'in (ö. 179) *el-Muvattâ*'ı üzerine yapılan şerhler:

a. Ebü'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474) - *el-Müntekâ.*

b. İbnü'l-Arabî (ö. 543) - *el-Kabes fî Şerhi'l-Muvattâ.*

c. Suyûtî (ö. 911) - *Tenvîrü'l-Havâlîk.*

d. Zürkânî (ö. 1710) - *Şerhu'l-Muvattâ.*

e. Dihlevî (ö. 1762) - *el-Müsevvâ.*

f. Leknevî (ö. 1886) - *et-Ta'lîku'l-Mümecced.*

g. Kandehlevî (ö. 1982) - *Evcezü'l-Mesâlik.*

2. Buhârî'nin (ö. 256) *es-Sahîh*'i üzerine yapılan şerhler:

[1122] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.104.
[1123] İshak Emin Aktepe, **Hadis İlmine Giriş**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2018, s.127, 128.

a. Hattâbî (ö. 388) - *İ'lâmü's-Sünen.*

b. İbn Battal (ö. 449) - *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî.*

c. Kirmanî (ö. 786) - *el-Kevâkibu'd-Derârî.*

d. İbnü'l-Mülakkın (ö. 804)- *et-Tavdîh*

e. Birmâvî (ö. 831) - *el-Lâmiü's-Sabîh.*

f. İbn Hacer (ö. 852) - *Fethü'l-Bârî.*

g. Aynî (ö. 855) - *Umdetü'l-Kârî*.

h. Molla Gürânî (ö. 893) - *el-Kevseru'l-Cârî.*

i. Suyûtî (ö. 911) - *et-Tevşîh.*

j. Kastallanî (ö. 923) - *İrşâdü's-Sârî.*

k. Şenkîtî (ö. 1354) - *Kevserü'l-Me'âni'd-Derârî.*

3. Müslim'in (ö. 261) *es-Sahîh*'i üzerine yapılan şerhler:

a. Mâzerî (ö. 536) - *el-Mu'lim bi Fevâidi Müslim.*

b. Kâdı İyâz (ö. 544) - *İkmâlü'l-Mu'lim.*

c. Nevevî (ö. 676) - *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*

d. Übbî (ö. 827) - *İkmâlü İkmâli'l-Mu'lim*

e. Suyûtî (ö. 911) - *ed-Dîbâc alâ Sahîhi Müslim b. Haccâc.*

4. Ebû Dâvûd'un (ö. 275) *es-Sünen*'i üzerine yapılan şerhler:

a. Hattâbî (ö. 388) - *Me'âlimü's-Sünen.*

b. Azimâbâdî (ö. 1911) - *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd.*

c. Sehârenfûrî (ö. 1927) - *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd.*

d. Sübkî (ö. 1934) - *el-Menhelü'l-Azbi'l-Mevrûd.*

5. Tirmizî'nin (ö. 279) *es-Sünen*'i üzerine yapılan şerhler:

a. İbnü'l-Arabî (ö. 543) - *Ârıdatü'l-Ahvezî.*

b. İbn Seyyidinnâs (ö. 734) - *en-Nefhü'ş-Şezî.*

c. Suyûtî (ö. 911) - *Kûtu'l-Muğtezî.*

d. Mübârekfûrî (ö. 1934) *Tuhfetü'l-Ahvezî*.

e. Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1958) - *Şerhu'l-Câmii's-Sahîh*.

6. Nesâî'nin (ö. 303) *es-Sünen*'ine yönelik yapılan şerhler:

a. Ahmed b. Ebî'l-Velîd (ö. 563) – *Şerhu Süneni'n-Nesâî*.

b. Alî b. Abdillah (ö. 567) – *el-İm'ân fî Şerhi'n-Nesâî*

c. Muhammed b. Ahmed el-Ebyûrdî (ö. 507) – *el-Müctebâ Mine'l-Müctebâ.*

d. Suyûtî – *Zehrü'r-Rübâ Ale'l-Müctebâ.*

e. Muhammed b. Ahmed et-Tehânevî (ö. 1296) – *el-Hâşiyetü'l-Muhammediye alâ'l-Ahbâri'n-Neseiyye.*

7. Tebrîzî'nin (ö .741) *Mişkâtü'l-Mesâbîh*'i üzerine yapılan şerhler:

a. Tîbî (ö. 743) - *el-Kâşif An Hakâiki's-Sünen*.

b. Ali el-Kârî (ö. 1014) - *Mirkâtü'l-Mefâtîh*.

c. Ubeydullah el-Mübârekfûrî (ö. 1993) - *Mir'âtü'l-Mefâtîh bi Şerhi Mişkâtü'l-Mesâbîh.*

d. Abdüsselam el-Medenî (ö. 2017) - *et-Ta'lîkü'l-Melîh alâ Mişkâti'l-Mesâbîh.*

Bu eserler çerçevesinde oluşturulmuş bir fıkıhta objektif olma olasılığı daha yüksektir. Zira fıkıh kaynaklarında taassuptan kaynaklı olarak delili görmezden gelme

veya yetersiz araştırmanın sonucu olarak delili bilememe vb. nedenlerden ötürü fakih kendi mezhebini ve delilini sübjektif bir değerlendirmenin bir sonucu olarak öne çıkarıp muhaliflere karşı savunabilir. Ancak ahkâm hadisleri eserleri ve şerhlerinde bu ihtimal daha zayıftır. Zira fakih, delilin kendisiyle doğrudan muhataptır ve bilmeme şansı çok azdır. Buna rağmen taassup vb. nedenlerle bu eserlerde dahi delilin görmezden gelinerek veya te'vil yoluna gidilerek mezhepsel yaklaşımların ortaya konduğu da bir vakıadır.

Hadis ve fıkıh ilimlerinin şahsında muhaddislerle fakihler arasında açılan makasın önemli göstergelerinden biri, İbn Kuteybe'nin kelâm ehline yönelik telif ettiği *Te'vîlu Muhtelefi'l-Hadis fi'r-Reddi alâ E'dâi'l-Hadîs* adlı eserinde kelam ehlini 'hadis düşmanları' olarak nitelendirmesi[1124] ve Abürrezzâk'ın da *el-Musannef* adlı eserinde İmam Ebû Hanîfe'nin hadislere aykırı davrandığına dair '*Kitabü'r-Reddi alâ Ebî Hanîfe*' adında bir bölüm açması gösterilebilir.[1125] Ancak buna mukabil, pek çok ahkâm hadisi müellifi olan İbn Dakîk el-Îd'in muhalif görüşleri tenkit ederken veya yanılgılarını ifade ederken saygıdan ödün vermeyerek "bir kısım değerli âlimler" gibi ifadelerle onları nitelendirmesi, ahkâm hadisleri eserlerinin muhaddis-fakih ayrışmasının minimize edilmesindeki rolünün hiç de az olmadığını ortaya koymaktadır.[1126]

Ahkâm hadislerinin kendisinin mezheplerin neşeti ve teşekkülünde çok belirgin bir rolü bulunurken, ahkâm hadisleri eserlerinin bundaki rolünün, teşekkül sonrası aşamada ve mezhepsel konumun güçlendirilmesi şeklinde olduğunu söylemek mümkündür. İlk dönem ahkâm hadisleri ve eserleri, ezici çoğunlukla ehl-i hadis ulemasının gerek kelam ve gerekse fıkıh alanında ehl-i reye karşı geliştirdikleri bir çalışma alanı ve yöntemidir. Dolayısıyla ehl-i hadis mezhebinin temellerinin bunlarla atıldığı ve metodolojilerinin bu eserlerle belirginleştiği söylenebilir. Zira ahkâm hadisleri eserlerinin ortaya çıkmaya başladığı üçüncü ve dördüncü asırlarda mezhepler teşekkül etmiş, yapılanmasını hemen her yönüyle tamamlamıştır. Bunların akabinde ister ahkâm hadisleri eserleri ve şerhleri gibi hadisten fıkha, ister var olan bir fıkıh

[1124] Ebû Zehvu, **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn** s.364.
[1125] Koçinkağ, "Erken Dönem Fıkıh Düşüncesinde Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadîs Ayırımı", s.74; Özafşar, "Kültür Tarihimizde Rey – Eser Çatışması", s.264.
[1126] Yıldırım, "İbn Dakîki'l-Îd'in Hadis Şerhleri ve Bu Şerhlerdeki Metodu", s.52.

kitabının hadislerini tahriç ederek fıkıhtan hadise varma şeklinde olsun ahkâm hadisleri eserleri ile ilgili her mezhebin literatürü önemli oranda oluşmuştur. Ortaya çıkan bu ahkâm hadisleri eserleri ise daha çok mezhebin altyapısını güçlendirmeye matuf yapılmıştır. Örneğin Zeyla'î, *Nasbü'r-Râye* adlı eseri, Hanefî mezhebi ve imamına, hadise yönelik yapılan suçlamalara bir cevap niteliği taşırken,[1127] Endülüs'te yazılan ahkâm hadisleri şerhleri, farklı mezheplerin görüşünü nakletmekle birlikte, asıl amaçlarının Mâlikî âlimlerin görüşlerini ortaya koymak ve mezhepler arası mukayesede İmam Mâlik'in görüşlerini temellendirmeye ve savunmaya matuf olduğu görülmektedir.[1128]

2.1.3.2. Usûlü'l-Fıkhın Ahkâm Hadisleri Eserleri Üzerindeki Etkisi

İlk iki asırda hadisleri toplayan âlimlerin çoğunluğunun fakihler olduğu, ilk tedvin edilen hadis kaynaklarının fıkıh bâbları sistematiğine göre düzenlenen 'musannef' türü eserlerden anlaşılmaktadır. Bu da fıkıh usulünün, hadis usulünden önce tedvin edildiği konusunda tarihsel sürece uygun düşmektedir. İslam hukukunun kaynaklarını ve bu kaynaklardan hüküm çıkarma yöntemlerini inceleyen usûlü'l-fıkıh, bu kaynaklardan sünneti de her yönüyle ele almış ve mezhep imamlarının görüşleri doğrultusunda sünnetin hüccet olma değeri, çeşitleri, ravilerin halleri, delâletü'l-elfâz gibi konularda mezhep müntesiplerine yönelik bir hadis usulünün gelişimine de ön ayak olmuştur.[1129] Ahkâm hadisleri eserleri de hadisleri ve bu hadislerin fıkhî analizlerini de ağırlıklı olarak mezheplerin bu fıkıh ve hadis usulleri çerçevesinde ele almışlardır.

İlk dönemlerden itibaren muhaddisler, hadisin sıhhatini tespit ve metni hatasız nakletmek gayesiyle bir hadisle ilgili tüm rivayetleri bir araya getirmeye önem vermişlerdir.[1130] Tahâvî gibi fakih muhaddisler ise bir hadisin tüm tariklerini bir araya getirme metoduna, metinleri doğru anlamak ve hadisteki fıkhî ahkâmı ortaya çıkarmak amacıyla başvurmuşlardır. Bu yüzden onun *Şerhu Me'ânî'l-Âsâr*'ı, hadis metinlerinin tenkidi konusunda, fıkıh ve hadis usûlüne ilişkin bir çok kaideden faydalanarak rivayet asrında fakih muhaddisler tarafından önyargısız, tarafsız ve ilmî bir şekilde

[1127] Zeyla'î, **Nasbü'r-Râye li Tahrîci Ahâdîsi'l-Hidâye**, c. 1, s.4. (Mukaddime).
[1128] Mansûrî, "Melâmihü'l-Menhec fî Te'lîfi Kütübi Ahâdîsi'l-Ahkâm", s.19.
[1129] Ünal, **İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu,** s.141-143.
[1130] İbnü's-Salâh, **Ma'rifetü Envâ'i Ulûmi'l-Hadîs**, s.246-247.

uygulandığını gösteren en sistematik ve en kapsamlı eserlerden biridir. Bu yüzden de kendisinden sonraki İbn Abdülber ve İbn Hacer gibi pek çok âlimi etkilemiştir. Ayrıca bu eser, Hanefî fakihlerin hadisleri yorumlama keyfiyetini anlama ve fıkhî istidlâllerinin uygulamalı örneklerini görmek için de son derece faydalı bir kaynaktır.[1131]

Ahkâm hadisleri eserlerinde muhtelefü'l-hadîs kapsamına giren tezat nitelikli ahkâm rivayetlerinin analizinde cem', tercih veya nesh yöntemlerinden hangisinin tercih edileceği konusunda mezhepsel etkilerin ön plana çıktığı durumlar da olmuştur. Örneğin Nevevî, Müslim'in şerhi *el-Minhâc*'ta rivayetlerdeki bu çelişkileri giderme metotlarındaki sıra tercihi konusunda kendi mezhebi olan Şâfiî çizgisine göre davranarak öncelikle ve sıklıkla cem' ve te'lîf yöntemlerine başvurmuştur.[1132]

Hadis metninin gizli yönlerinin ortaya çıkarılması, konuyla ilgili tüm rivayetlerin tespit edilerek analiz edilmesi, mezkûr cem', tercih veya neshten hangisinin uygulanacağının tespiti için elzemdir. Hadis metinleri arasında neshin dışında bir tezatın olamayacağına inanan Tahâvî, 'abdestte besmelenin hükmü',[1133] 'sabah namazının iki rekâtında okunan sureler',[1134] 'müezzinle birlikte nelerin söyleneceği'[1135] vb. çelişkili konularda, tüm rivayetleri bir araya getirip analizini yaptıktan sonra tezat sorununu bertaraf edebilmiştir.[1136] Bunların yanı sıra Tahâvî'nin, *Şerhu Me'ânî'l-Âsâr* adlı eserinde hadislerin şerhinde Kur'an ve hadise müracaat ettiği gibi kıyas,[1137] icmâ',[1138] istishâb,[1139] istishân,[1140] şer'u men kablenâ[1141] gibi aslî ve fer'î tüm şerî' delillere de başvurduğu görülmektedir.

[1131] Tekineş, "Tahâvî'nin Şerhu Me'ani'l-Âsâr'da", s.182-184.
[1132] Bayram Kanarya, "İmâm Şâfiî'nin "İhtilâfu'l-Hadîs İsimli Eserinde Muâriz Hadisleri Çözme Metodolojisi", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, S.8, s.108; Acet, "İmam Nevevî'nin el-Minhâc İsimli Eserindeki Şerh Metodu", s.39.
[1133] Tahâvî, **Şerhu Me'ânî'l-Âsâr**, c. 1, s.26-29.
[1134] Tahâvî, **Şerhu Me'ânî'l-Âsâr**., c. 1, 296-300.
[1135] Tahâvî, **Şerhu Me'ânî'l-Âsâr**, c. 1, s.143-146.
[1136] Tekineş, "Tahâvî'nin Şerhu Me'ani'l-Âsâr'da", s.168-170.
[1137] Tahâvî, **Şerhu Me'ânî'l-Âsâr**, c. 1, s.222.
[1138] Tahâvî, **Şerhu Me'ânî'l-Âsâr**, c. 1, s.166..
[1139] Tahâvî, **Şerhu Me'ânî'l-Âsâr**, c. 1, s.472.
[1140] Tahâvî, **Şerhu Me'ânî'l-Âsâr**, c. 1, s.96, 97.
[1141] Tahâvî, **Şerhu Me'ânî'l-Âsâr**, c. 1, s.489.

Ahkâm hadisleri eserlerinde hadisi şerh ederken hüküm istinbatında bulunmak için mezhebin usûllerinde olmayan yöntemlere müracaat edildiği de olmaktadır. Bunun bir örneğini sedd-i zerâ'i konusuna mesafeli duran Şâfiî mezhebinin, bir kişinin arazisindeki kuyuda bulunan ihtiyaç fazlası suyun satılmasının men edildiği hadiste[1142] görmek mümkündür. İlgili hadis konusunda Nevevî, *el-Minhâc*'ta 'aksi takdirde otların kuruyacağı ve hayvanların susuzluktan telef olacağını' ifade etmektedir.[1143] Buna mukabil Müslim'in Mâlikî şarihlerinden Ebü'r-Rûh Îsâ ez-Zevâvî (ö. 743), Şâfiîlerin bu yaklaşımına itiraz ederek bunun, Şâfiîlerin kabul etmedikleri sedd-i zerâinin ta kendisi olduğunu söylemekte ve tenkit etmektedir.[1144]

Usûlü'l-fıkıh eserlerinde Mütekellim ekolünün, usûl-i fıkhı hadis konularına da müdahil kıldıkları ve hadis terminolojisinin usûlü'l-fıkıh terminolojisine göre içinin doldurulduğu iddiası ehl-i hadisin tepkisine yol açmıştır.[1145] Bu etkinin görüldüğü konulardan biri, hadislerin mütevâtir ve âhâd şeklindeki taksimatında görülmektedir. Zira mütevatir haberi usûlcülerin dile getirdiği, Hâtib el-Bağdâdî'nin dışındaki muhaddislerin dile getirmediği, onun da usûlcülere tabi olarak bunu zikrettiği, mütevatir haberin muhaddislerin rivayetlerinde bulunmadığı ifade edilmektedir.[1146]

Ahkâm hadisleri eserlerinden *el-Muvattâ*'nın şerhi olan İbn Abdülber'in *et-Temhîd* adlı eserinde örneğin, mest üzerine mesh etme konusunda varit olan hadisin ravilerinin bir hayli fazla olduğunu ve tevatür oluştuğunu söylemesinin,[1147] usûl âlimlerinin açıkladığı manada bir tevatür değil, bilinen, meşhur olan hadis manasında kullanılmış olabileceği dile getirilmiştir.[1148] Her ne kadar bazılarınca İmam Şâfiî'nin *er-Risâle* adlı eserinde 'tevâtür' ifadesini kullanmadığı iddia edilse de[1149] aslında mezkûr eserinde o, "zira haberler tevatür oldukça ve görünür oldukça delil açısından

---

[1142] Müslim, Hadis no: 1565; 1566; Ebû Dâvûd, Hadis no: 3478; Tirmizî, Hadis no: 1271; Nesâî, Hadis no: 4663; İbn Mâce, Hadis no: 2476, Ahmed, Hadis no: 15444.
[1143] Nevevî, **Şerhu Sahîhi Müslim**, c. 5, s.193-194.
[1144] Şerefüddîn Ebü'r-Rûh Îsâ b. Mes'ûd b. Mansûr el-Aclânî ez-Zevâvî, **İkmâlü'l-İkmâl Şerhu Sahîhi Müslim**, https://wadod.com/bookshelf/book/158 , c. 7, s.69. (12.06.2021).
[1145] Şerîf Hâtim b. Ârif el-Avfî, **el-Menhecü'l-Mükterah li Fehmi'l-Müstalah**, Dâru'l-Hicre, Riyad, 1996, s.91-96.
[1146] Ebü'l-Feyz Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, **Laktü'l-Le'lâî'l-Mütenâsire fî'l-Ahâdîsi'l-Mütevâtire**, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, s.17.
[1147] İbn Abdülber, **et-Temhîd**, c. 11, s.137.
[1148] Hâfız el-Irâkî, **et-Takyîd ve'l-Îdâh Şerhu Mukaddimeti İbn Salâh**, s.226.
[1149] Avfî, **el-Menhecü'l-Mükterah li Fehmi'l-Müstalah**, s.103.

daha belirgin, dinleyicinin nefsi için daha güzeldir" tabiriyle tevâtür ifadesini kastetmiştir.[1150]Ancak onun kullanımı da ıstılahî anlamda değil, dilsel anlamdadır. Aynı şekilde Buhârî de *el-Kirâetu Halfe'l-İmâm* isimli risâlesinde "Ümmü'l-Kur'an (Fatiha) olmaksızın namaz olmaz"[1151] hadisiyle ilgili bu konuda Resulullah'tan (s.a.s.) haberlerin tevatür ettiğini söylemiş,[1152] Müslim de "Resulullah'ın (s.a.s.) 'âmîn' ifadesini aşikâr söylerdi" hadisiyle[1153] ilgili, bu manadaki rivayetlerin tevâtür ettiğini söylemiştir.[1154] İbn Hibbân ise mütevatir hadisin olamayacağını, tüm hadislerin âhâd olduğunu savunmuş, bu itibarla âhâd hadisleri kabul etmeyenlerin, tüm sünneti reddetmiş olacaklarını ifade etmiştir.[1155] Bu tür tartışmalar, usûlü'l-fıkıh ile usûlü'l-hadîs arasındaki etkileşimin boyutunu gözler önüne sermektedir.

Ahkâm hadisleri eserlerine mezhep usulünün bakış açısının yansımasının bir örneğini ehl-i hadis fikriyatı üzerinde olan Buhârî ile kendisinden 'istihsânın ilmin onda dokuzu' olduğu[1156] aktarılan İmam Mâlik'in *el-Muvattâ*'sında şu bâb tercemesinde görmek mümkündür: 'Allah-u Teâlâ'nın "de ki: "Allah'ın kulları için yarattığı süsü kim haram kıldı?"[1157] sözü ile Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "kibirsiz ve israf etmeden yiyiniz, içiniz, giyininiz ve sadaka veriniz" ve İbn Abbâs'ın "israf ve kibir ikilisi seni hataya düşürmediği sürece dilediğini ye, dilediğini giy" bâbı.'[1158] İmam Mâlik ise bu kısma "güzellik için elbiselerin giyilmesi bâbı" başlığını kullanmıştır.[1159] Burada Buhârî giysiye 'kısıtlayıcı teşri'î düzenleme' şeklinde yaklaşırken, İmam Mâlik, libastan asıl olanın cemal olduğu düşüncesinden hareketle 'gâyeci' bir bakış açısıyla konuyu ele almaktadır.[1160]

İbn Ebî Cemre, Buhârî'nin şerhine dair yazdığı eserinde, talep niteliği taşımayan, ihbârî hadislerden bile fıkhî ahkâmın istinbat edilebileceğini ortaya

---

[1150] Şâfiî, **er-Risâle**, s.433.
[1151] Ebû Dâvûd, Hadis no: 818; Ahmed, Hadis no: 10998; el-Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, **Cüzü'l-Kirâeti Halfe'l-İmâmi**, (thk. Fadlürrahmân es-Sevrî), el-Mektebetü's-Selefiyye, 1980, s.7.
[1152] Buhârî, **Cüzü'l-Kirâeti Halfe'l-İmâmi**, s.7.
[1153] Ebû Dâvûd, Hadis no: 932; Tirmizî, Hadis no: 248; Nesâî, Hadis no: 932; Müslim, Hadis no: 401.
[1154] Ebü'l-Hasan Müslim b. el-Haccâc, **et-Temyîz**, Mektebetü'l-Kevser, Suudi Arabistan, 1410, s.181.
[1155] Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân el-Büstî, **Sahîhu İbn Hibbân**, (thk. Şuayb el-Arnavût), Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1993, c. 1, s.156.
[1156]-Şâtibî, **el-Muvâfakât**, c. 4, s.151.
[1157] A'râf: 7/31.
[1158] Sahîhü'l-Buhârî, Kitâbü'l-Libâs, Bâb: 1, Hadis no: 5783.
[1159] İbn Enes, **el-Muvattâ**, Kitâbü'l-Libâs, 48, Hadis no: 1688.
[1160] Mansûrî, "Melâmihü'l-Menhec fî Te'lîfi Kütübi Ahâdîsi'l-Ahkâm", s.15.

koymaktadır. 'Hz. Peygamber (s.a.s.), namaz kıldırırken ağlayan çocuk sesi duyduğunda annesini tedirginliğe (fitneye) sevk etmesi endişesiyle namazını hafifletirdi' hadisinden yola çıkarak İmam Mâlik'in savunduğu sedd-i zerîa prensibi konusunda delilin bulunduğunu, zira hadiste bahsi geçen 'fitnenin' henüz vaki olmadığını ancak vukuu bulma potansiyelini taşıdığını, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) de en ihtiyatlı olanla amel ettiğini, bunun da sedd-i zeriâ' olduğunu söylemiştir.[1161]

Mezhep sahibi ahkâm hadisleri eserlerinin müelliflerinin, fer'î konulardaki esnekliklerinde olduğu kadar, hadisten hüküm istinbatında kullandıkları usûlde benzer bir yaklaşım sergileyerek mezhep imamının ölçütlerinden aynı oranda ayrılabildiklerini söylemek pek mümkün görünmemektedir.[1162] Haber-i vahidin hüccet oluşu, kıyas, sedd-i zerâî', istislah gibi usûlî yöntemlerin kabulü bazı rivayetlere dayandırılmakta ve genellikle bağlı bulunan mezhebin bu konulardaki yöntemleri temellendirilmeye çalışılmaktadır.[1163] Örneğin; Nevevî, ahkâm hadislerinin şerhinde yöntem olarak, İmam Şâfiî'nin görüşlerinin tesiri ile rivayetin zahirine ehemmiyet vermiş ve herhangi haricî bir karine olmadıkça lafzı zahirine hamletmenin daha doğru olacağına dair birçok izahatta hadis lafzında geçen ifadenin zahirine göre amel etmiştir.[1164] Ancak bununla birlikte Nevevî, yeri geldiğinde hadisin lafzî ve zahirî anlamını terk ederek hadisin mana ve maksadını nazar-ı itibara alan açıklamalarda da bulunmuştur.[1165] Bu durumu, şârihte görülen lafza bağlılığın, Zahirîlerden farklılık arz ettiğini ve katı bir taassup noktasında olmadığını gösteren bir husus olarak değerlendirmek mümkündür.

2.1.3.3. Ahkâm Hadisleri ve Eserlerinin Fıkıh İlmine Katkısı

İmam Nevevî, *Sahîh-i Müslim*'e yazdığı şerhin mukaddimesinde şeriatın Kitap ve sünnete mebni olduğuna, fıkhî hükümlerin çoğunluğunun sünnetlere dayandığına, müçtehitliğin şartlarından birinin de ahkâm hadislerini bilmek olduğuna değinerek hadisin sened kadar, metninin ve delaletinin de önemine vurguda bulunmaktadır.[1166] Fıkhın sünnete bu derece bağımlı olması ve ahkâm hadislerinin fıkıh ilmindeki etkisi

[1161] İbn Ebî Cemre, **Behcetü'n-Nüfûs**, c. 2, s.5.
[1162] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.102.
[1163] Türcan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, s.102.
[1164] Nevevî, **Şerhu Sahîhi Müslim**, c. 5, s.124; c. 9, s.99; c. 12, s.120.
[1165] Nevevî, **Şerhu Sahîhi Müslim**, c. 5, s.124-125.
[1166] Nevevî, **Şerhu Sahîhi Müslim**, c. 1, s.12-13.

ve önemine binaen hemen her mezhepten âlimler bu ilimle ilgili gerek kaynak ve gerekse şerh niteliğinde eserler te'lif etmiş, bunun bir sonucu olarak da ahkâm hadisleri ve disiplini aşağıdaki konularda fıkha hizmet etmiştir:

1. Fıkıh ilmiyle ilgili ihtiyaç duyabileceği tüm hadis materyalini fakihin önüne koyarak fıkhî ahkâmın bina edileceği ahkâm hadislerinin güvenilirlik derecesini belirler.

2. Bazen bu malzemelerin müçtehit fakihlerin dayanağı olduğunu belirterek bu işe ehil olan kimselerin onları bu yönüyle taklit edebileceğini gösterir.

3. İnsanlara, fakihlerin kendi kafalarına göre bir şey üretmediklerini, ortaya koydukları bir şey varsa, onu da Kitap ve sünnetteki delillere dayanarak yaptıklarını gösterir.[1167]

4- Hüküm ifade eden rivayetlerin hadis literatüründeki yerini kavrayabilme imkânını sağlar.

5- Klasik hadis kaynaklarında ahkâm hadislerine ayrılan özel bölümlerin muhteva analizini yapabilme imkânını sağlar.

6- Ahkâm hadislerini Kur'ân-ı Kerim'deki ayetlerle birlikte değerlendirebilme becerisi kazandırır.

7- Hüküm bildiren hadislerin gündelik hayatla ilişkisini kurarak dinî, ticarî, cezâî vb. konularda hüküm bildiren hadisleri yorumlama becerisi kazandırır.

8- Hadislerden hüküm içerenleri ve içermeyenleri fark edebilme becerisinin yanı sıra rivayetlerde yer alan ve hüküm ifade eden bilgilerin bağlayıcı olanlarıyla olmayanlarını birbirinden ayırabilme becerisini de kazandırır.

9- Fıkıhçıların ahkâm hadisleri hakkındaki görüşlerini bilip analiz edebilme olanağına ek olarak hadisçilerle fıkıhçılar arasında ahkâm hadisleri bağlamında gerçekleşen ihtilafları kavrayabilmeyi mümkün hale getirir.

[1167] Muhibüddîn et-Taberî, **Gâyetü'l-İhkâm fî Ahâdîsi'l-Ahkâm**, c. 1, s.10-11.

10. Klasik hadis kaynaklarında yer alan ahkâm hadislerinin tüm yönleriyle değerlendirme ve bu alandaki literatürün tanıma olanağını sunar.[1168]

11. Ahkâm hadisleri eserleri fıkhî ekoller konusunda dengenin sağlanmasında önemli bir rol oynar. İlim talebesinin rey ve zâhirî yönelimler konusunda aşırılığa kaçmamasını sağlamada emniyet supabı görevini ifa eder.[1169]

2.1.4. Fakih Muhaddis-Muhaddis Fakih

Tevbe Suresi 122. ayette şöyle buyurulmaktadır: "Mü'minlerin tümünün öne fırlayıp çıkmaları gerekmez. Öyleyse onlardan her bir topluluktan bir grup, çıktığında (bir grup da), dinde derin bir kavrayış edinmek (tafakkuhta bulunmak) ve kavimleri kendilerine geri döndüğünde onları uyarmak için (geride kalabilir)."[1170] Ayet bir nevi toplumsal bir iş bölümünü teşvik etmekte, uzmanlaşmayı tavsiye etmektedir. Beşer hayatının kısalığına mukabil ilimlerin yatay ve dikey olarak gelişip derinleşmesi, insanlar için branşlaşmayı zorunlu kılmaktadır.[1171]

Ahkâm hadisleri alanında telifin doğması ve artması, İslamî ilimlerin gelişimi açısından önemli bir adımdır. Hadislerin tedvini ve hadis kitaplarındaki tasnifin, bu alanlarla iştigal eden âlimler arasında da yaşanmasına kapı araladığı görülmektedir. Önceleri muhaddis fakih, fakih de muhaddisken, bunlar arasında ayrışma meydana gelmiş, herkes kendi alanına yönelmiş, muhaddis hadisle, fakih de fıkıhla iktifa etmeye başlamış, diğer alanın ilmine karşı zayıf kalmıştır. İlk dönemlerde her muhaddis ve fakih için olmasa bile, muhaddis aynı zamanda fakih, fakih de muhaddis iken, bilahare muhaddis fıkıhtan, fakih de hadisten uzaklaşmaya başlamıştır. Öyle ki bazı hadis ehli, bir fakih kanalıyla gelen rivayetleri kabul etmeme yoluna gitmiştir.[1172] Binaenaleyh; fakihin hadissiz, muhaddisin de fıkıhsız kalmaması için hem ahkâmı hem de hadisleri

---

[1168] Fevâri'a, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te'sîliyye**, s.160-161; Muhibüddîn et-Taberî, **Gâyetü'l-İhkâm fî Ahâdîsi'l-Ahkâm**, c. 1, s.10-11.
[1169] Bilhayr, **Menheciyetü'l-Cem'i Beyne'l-Fıkhi ve'l-Hadîs fî Muvattâi'l-İmâm Mâlik**, s.1, (29.05.2021).
[1170] Tevbe: 9/122.
[1171] Alî Ammâr, "el-İslâmu Evvelu Men Nehece Sebîle't-Tahassüsi", Mecelletü't-Temeddüni'l-İslâmî, Yıl. 2, S.6, https://www.alukah.net/sharia/0/70951/ , (25.08.2019).
[1172] İbn Receb, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, s.151.

içeren yeni bir disiplini oluşturan ahkâm hadislerini muhtevi eserler neşet etmeye başlamıştır.[1173]

İlk Müslümanlar döneminde eser ve nazar aynı çizgide gitmiştir. Sahabe, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yönteminden öğrendikleri şekliyle insanlara fıkıh ve naslardan hüküm istinbat etme yöntemlerini öğretmekteydiler. Çünkü eser esastı; ardından hadisi açıklayacak oranda reye itimat edilmekteydi. Bununla ilgili Abdullah b. el-Mübârek'ten (ö. 181) şöyle dediği aktarılmaktadır: "Dayanağın eser olsun, reyden ise hadisi tefsir ettiğin kadarını al."[1174] Bu itibarla sahabe ve tabiin asrında fakih ile muhaddis arasında bir ayırım söz konusu değildi; muhaddislerin önemli bir yekûnu hadis senediyle ilgilendikleri kadar, hadis fıkhıyla da ilgilenmişlerdir. Bunu, bazılarının açık beyanlarından anlamak mümkün olduğu gibi, cevâmi' türü eserlerden sünen ve muvattâ türü eserlere kadar pek çok hadis kaynağının fıkıh bâblarına göre konusal tasnifi kullanmalarından da anlamak mümkündür.[1175]

İmam Mâlik dönemine kadar muhaddis-fakih ayırımı henüz vukuu bulmamış, fakih aynı zamanda muhaddis olarak değerlendirilmiştir. Ancak İmam Mâlik sonrası süreçte Kur'an ve hadisten hüküm istinbat etmede tahassüs sahibi kimseler ile hadis rivayeti, tenkidi, senedi vb. konularda tahassüs sahibi kimseler arasında bir bir ayrışma meydana gelmeye başlamış, muhaddis ile fakih birbirinden ayırt edilmeye başlanmıştır. Bu ayrışmanın başlamasıyla, İmam Mâlik'in *el-Muvattâ*' ve İmam Zeyd'in *el-Mecmû'* adlı eserinde görüldüğü şekliyle hadislerin ahkâmla, sahabe ve tabiîn görüşleriyle karışık yazıldığı geçiş süreci denebilecek bir aşamaya geçilmiştir.[1176] Bundan olsa gerek İmam Mâlik, Ebu Üveys'in oğulları Abdülhamid (ö. 202) ve İsmail (ö. 226) adındaki iki talebesine, hadis rivayetini artırmalarından ziyade hadisin anlamlarına yoğunlaşmalarını tavsiye ederek şöyle demiştir: "Sizlerin bu işi, yani hadis ilmini sevdiğinizi görüyorum. Şayet Allah'ın sizleri faydalandırmasını istiyorsanız, o zaman onun rivayetini azaltıp, manasına nüfuz

[1173] Âl Za'terî, **et-Telîf fî Ahâdîs'l-Ahkâm**, (09.01.2019); İbn Kîrân, **Takrîrâtün ve Lefetâtün Menheciyye,** (09.01.2019).
[1174] Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, **el-Medhalu ilâ's-Süneni'l-Kübrâ**, (thk. Muhammed Ziyâürrahmân el-A'zamî), Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kuveyt, s.202.
[1175] Milîbârî, **Nazarâtün Cedîdetün fî 'Ulûmi'l-Hadîs**, s.54.
[1176] Abdülmecîd, **el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye,** s.24; Ebû Zehrâ, **Mâlik Hayâtuhu ve Asruhu**, s.212.

ederek anlamaya çalışınız."[1177] Bu itibarla birinci asrın sonları ve ikinci asrın başlarında "rivayeti muhaddisler, yorumu ise fakihler yapar" anlayışı hakim olmuştur.

Hicri ikinci asrın ikinci yarısından sonra, özellikle üçüncü asır "fukahâü'l-muhaddisîn" asrı, başka bir ifadeyle hadisçilerin fıkha soyundukları ve hatta fukahaya üstün oldukları bir asır olarak adlandırılmıştır. Hadisçiler, fıkhı da kendi tekellerinde kabul etmişler ve fukaha sıfatını kendileri için kullanmakta bir beis görmemişlerdir. Bu asırda telif edilen sünen ve câmi'lerin tasnifinde, müellifleri motive eden unsur fıkıh olduğundan, onlar önce fıkıh konularına göre eserlerinin çerçevesini belirlemiş, ardından rivayetleri bu çerçeveye yerleştirmişlerdir. *Sahîhü'l-Buhârî, et-Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, en-Nesâî* gibi eserler bunların en güzel örneklerindendir.[1178]

Hicri ikinci asırda başlayan muhaddis-fakih ayırımı dördüncü asırda hızlanmıştır. Hattâbî, kendi döneminde hadis ehli-fıkıh ehli arasındaki uçuruma işaret ederek, bu sorunun giderilmesi, için *Me'âlimü's-Sünen* adlı eserini kaleme aldığını belirtmiştir. Ayrıca zamanındaki mezhep taassubundan ve bu taassubun hadisin önüne geçmesinden yakınmakta, hiçbir imamın görüşünün imamların imamı olan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözlerinin yerini alamayacağını beyan etmektedir.[1179]

İbnü'n-Nedîm (ö. 380) *el-Fihrist*'inde, yaklaşık olarak ikinci yüzyılın ilk çeyreği ile dördüncü yüz yılın ilk çeyreği arasında yaşamış altmıştan fazla fakih muhaddisi zikretmektedir. Bunlardan önemli bir kısmının fıkıh bâblarına göre tasnif edilmiş eserler telif etmiş olmaları, fakih muhaddis olmalarının bir sonucudur.[1180] Hâkim en-Nîsâbûrî de yaklaşık olarak ikinci yüzyılın ilk yarısı ile dördüncü yüz yılın ilk çeyreği arasında yaşamış ihtisar düşüncesiyle sayıyı sınırlı tutarak otuzdan fazla fakih muhaddisi zikretmektedir. Hâkim, kıyas, rey, istinbât, cedel ve nazar ehli fakihlerin her asırda ve her diyarda bilindiklerini, ancak bunların yanı sıra fıkhü'l-hadis âlimlerinin de bulunduğunu, bunların hadis ilminde derinleşmeleriyle birlikte, hadis ilminin dallarından biri olan hadis fıkhını ihmal etmediklerini dile

[1177] Kâdı İyâz, **Tertîbü'l-Medârik**, c. 3, s.155.
[1178] Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s.217.
[1179] Hattâbî, **Meʿâlimü's-Sünen**, s.3-5.
[1180] İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**, s.373-384.

getirmektedir.[1181] Zikrettiği isimlerin dışında bu kabilden başka âlimlerin olduğunu da belirtmektedir.[1182]

Hâkim'in zikrettiği rivayetlerde câlib-i dikkat olan en önemli husus, verilen fetvalarda veya fıkhî hükümlerde sadece bir hadis veya ayete atıf yapılarak hükmün verilmesi, birkaç örnek dışında kıyasa veya reye dayanarak bir hüküm vermenin zikredilmemiş olmasıdır. Buradan muhaddis fakihlerin genel eğiliminin bu yönde olduğu sonucuna varılabilir.[1183] Hanefîler, sahabe tabakasından başlayarak kişileri fakih ve fakih olmayan şeklinde ayırırlarken, Hâkim, fakih ravilere yer verdiği bu listesine sahabe yerine tabiînin küçüklerinden olan İbn Şihâb ile başlamış, sahabe tabakasından herhangi bir ismi zikretmemiştir.[1184] Nesâî de, *Tesmiyetu Fukhâi'l-Emsâr* adlı risalesinde değişik bölgelerdeki fakihlerin adlarını vererek Hâkim ve İbnü'n-Nedîm'in belirttiği şekilde fakih muhaddis vurgusuna kuvvet kazandırmıştır.[1185]

Râmhürmüzî de, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î* adlı eserinde 'Rivayet ve Dirayet İlimlerini Kendilerinde toplayan Kimselerin Fazileti' şeklinde başlık kullanmış, bu başlık altında mezkûr iki ilme sahip bazı âlimleri, bazı rivayetleriyle zikretmiştir.[1186] Bununla rivayet ve dirayet ilimlerinin farklılığını ortaya koyması kadar, bu iki ilmi kendisinde cem edenlerin, bunlardan sadece birisine sahip kimseler karşısında daha fazla fazilete sahip olduğunu da vurgulamış olmaktadır. Nitekim eserinin adını *el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î* şeklinde koyması bile, mücerret ravi ile rivayetin künhünü anlayan ravi arasındaki farka matuf olarak bu eseri kaleme aldığını ortaya koymaktadır.

Hâkim, 'ehl-ü fıkhi'l-hadîs,[1187] İbnü'n-Nedîm'in ise 'fukahâ'ü ashâbi'l-hadîs'[1188] şeklinde adlandırdıkları ve "fakih muhaddis" olarak tanımlanabilecek âlimlerin, hicrî ikinci asra denk gelen tebe'ü't-tâbiîn döneminde, hadis kritiğinde

[1181] Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîsi ve Kemmiyeti Ecnâsihi**, s.246.
[1182] Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîsi ve Kemmiyeti Ecnâsihi**, s.287.
[1183] Tsılıgkır, "Hadis Rivayetinde Fakih Ravinin Rolü", s.67.
[1184] Tsılıgkır, "Hadis Rivayetinde Fakih Ravinin Rolü", s.67.
[1185] Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, **Selâsu Resâile Hadîsiyye**, (thk. Meşhûr Hasan Mahmûd Selmân-Abdülkerîm Ahmed el-Vureykât), Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, 1987, s.97-154.
[1186] Râmhürmüzî, **el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î,** s.238.
[1187] Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîsi ve Kemmiyeti Ecnâsihi**, s.246.
[1188] İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**, s.373; Ayrıca bkz: Abdülmecîd, **el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye**, s.312.

âlimlerin sistemli bir metotlarının bulunduğu, hadisin tedvin edildiği ve fakihlerin kendine has metotlar geliştirdiği fıkhın da müstakil bir ilim haline geldiği, naslara yaklaşım konusunda ehl-i rey ve ehl-i hadis ayrımının belirginleştiği bir dönemde ortaya çıktığı söylenebilir. Çünkü daha önce teşekkül eden ehl-i reyin, rey merkezli fıkhına karşı, hadislerin tedvin edilmesinin de etkisiyle ehl-i hadisin, bir tepkime olarak fıkhü'l-hadis ilminin teşekkülü yönünde adım atmasıyla,[1189] fıkhü'l-hadis ilminin sürecini başlatan âlimler, ehl-i hadis fakihleri olmuşlardır.[1190] Binaenaleyh; muhaddislerin sadece hadis ilmiyle yetinmedikleri, kayda değer derecede fıkıh çalışmalarında bulundukları, fıkıh alanında asalet sahibi oldukları ve sağlam bastıkları, kendilerine mahsus usûl ve yöntemlerinin bulunduğu bir realitedir.[1191] Bu itibarla 'fakih muhaddis', "fıkhü'l-hadisin teşekkül etmesinden sonra bu metot ile hareket eden ehl-i hadis âlimler" olarak tanımlanabilir.[1192]

İbn Hacer, fakih muhaddisi tanımlarken aşağıdaki üç şartı sıralamaktadır:

a. Hadis metinlerini ezberleyen, garip kelimelerini ve fıkhını bilen,
b. Senedlerini ezberleyen, ricalini bilen ve sahihini sahih olmayanından ayıran,
c. Hadisleri cem eden, yazan, işiten, âlî olanını talep eden ve onun için seyahate çıkan kimse.

İbn Hacer, bu üç hasleti haiz kimsenin kâmil manada fakih muhaddis olduğunu ifade etmektedir.[1193] Birinci hasletten mahrum, ama ikinci ve üçüncü hasletle iktifâ eden kimse salt muhaddistir. Sadece birinci haslete sahip olan kimsenin ise muhaddislikten herhangi bir nasibi yoktur.[1194] Muhaddis fakih ise, hadisin dirayetinden ziyade hadisin rivayetiyle iştigal eden kimsedir.[1195]

Tirmizî, *es-Sünen*'inin bâbu mâ câe fî ğasli'l-meyyiti kısmında yer alan hadisleri ve İbrâhîm en-Nehaî, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin görüşlerini serdettikten sonra, "fakihler bu şekilde söylemektedirler. Onlar hadislerin anlamlarını daha iyi bilirler" demektedir.[1196] Tirmizî'nin bu sözünü değerlendiren şârih, burada kastettiği

---

[1189] Yıldız, "Ehl-i Hadis Fıkhının Tedvini", s.111.
[1190] Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîsi ve Kemmiyeti Ecnâsihi**, s.246.
[1191] Abdülmecîd, **el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye**, s.4.
[1192] Yıldız, **"**Ehl-i Hadîs Fıkhının Tedvini", s.111.
[1193] İbn Hacer, **en-Nüketu alâ Kitâbi İbn-i Salâh**, s.230.
[1194] İbn Hacer, **en-Nüketu alâ Kitâbi İbn-i Salâh**, s.231.
[1195] Gavrî, **Mevsua'tu Ulûmi'l-Hadîs ve Fünûnihi**, c. 2, s.578; Abdülkâdir Bûrıhle, **Fıkhü'l-Hadîs İnde'l-Hâfız İbn Receb min Hilâli Kitâbihi Câmi'ü'l-Ulûmi ve'l-Hikemi**, (Basılmamış Yüksek lisans Tezi), Câmi'atu Vehrân, Cezayir, 2010, s.107.
[1196] Mübârekpûrî, **Tuhfetü'l-Ahvezî**, c. 4, s.58.

fakihlerin, Süfyân es-Sevrî, İmam Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. el-Mübârek, İshâk b. Râhuye gibi muhaddis fakihler olduğunu belirtmektedir.[1197]

Selef ulema, hadis ve sünnet kelimesini yan yana ve farklı anlamları ifade etmek için kullanmıştır. Bunun en açık örneklerinden bazılarını şu rivayetlerde görmek mümkündür: Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198) bir sözünde şöyle demiştir: "Süfyân es-Sevrî hadiste imamdır, ancak sünnette imam değildir. Evzâ'î sünnette imamdır ama hadiste imam değildir. Mâlik ise her ikisinde de imamdır."[1198] İmam Ahmed b. Hanbel ise İmam Mâlik ile ilgili olarak şöyle demektedir. "O hadis ve fıkıhta imamdır."[1199] Abdurrahmân b. Mehdî'nin sünnet olarak tanımladığı kavramın İmam Ahmed'in sözünde fıkıh olarak açıklandığı görülmektedir. İbn Mehdî'nin bu sözünde geçen sünnet, ahkâm hadisleri ve onlardan istinbat edilen ahkâm, hadisi de mücerret rivayet olarak anlamak da mümkündür. Böylece sünnette imam olmak, fakih olmak anlamında kullanılmış demektir.[1200] Sünnetin mezkûr dönemde fıkıh anlamında kullanılması, kavramların geçirdikleri süreçlerle ilintili olarak fıkhın dört başı mamur bir ilim olarak ön plana çıkmamasının da bir etkisinden bahsetmek mümkündür.

Şâh Veliyullâh, yukarıdaki sözü yorumlarken selef ulemanın kavramları kullanma konusuna temas edip şöyle demektedir: "Selefin, anlamların ve fetvaların istinbatı konusunda iki kısma ayrıldıkları açıktır. Bunlardan bir topluluk Kur'an, hadis ve sahabenin rivayetlerini toplar ve onlardan istinbatta bulunurdu. Bu yöntem muhaddislerin yoludur. Diğer bir topluluk ise, imamlardan bir grubun, nereden elde edildiklerine bakılmaksızın seçip düzenledikleri külli kaidelere göre davranırlardı; kendilerine her bir mesele geldiğinde onun cevabını o kaidelerde ararlardı. Bu da fakihlerin yoludur. Birinci yöntem seleften bazıları nezdinde geçerli iken, ikinci yöntem diğer bazıları nezdinde geçerliydi… İmam Mâlik, Medine ehli nezdinde geçerli kaidelerden sünnet olarak bahsetmekte ve 'kendisinde bir ihtilafın olmadığı

[1197] Mübârekpûrî, **Tuhfetü'l-Ahvezî**, c. 4, s.58.
[1198] Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî el-Mısrî, **Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvattâi'l-İmâm Mâlik**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, c. 1, s.6; Şâh Veliyullâh ed-Dihlevî, **el-Mesvâ Şerhu'l-Muvattâ,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, c. 1, s.18-19.
[1199] Zürkânî, **Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvattâi'l-İmâm Mâlik**, c. 1, s.6-7.
[1200] Özşenel, "Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlama", s.19.

sünnet bizde şöyle ve şöyledir' demekte, Abdurrahmân b. Mehdî de aynı kavramı kabul etmektedir."[1201]

Abdurrahman b. Mehdî'nin hadis ve sünnet kavramlarını birlikte kullandığı bu söz, fakih ve aynı zamanda muhaddis olan, diğer bir ifadeyle hadis ve sünnette imam olan kimseye yönelik kullanılabilecek bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır.[1202] Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî, selefî metot açısından konuyu muhaddisler ve fakihler olarak ikiye ayırmakta ve bunların özelliklerine dikkat çekmektedir. Rivayette geçen sünnet ve hadisi bilenlerin hem muhaddis hem de fakih olan kimselere delâlet ettiğine işaret etmektedir.[1203]

Sünnetin, akide, ahkâm, ahlak, adap, tefsir vb. dinin tüm bâblarını kapsadığı göz önüne alındığında şöyle bir soru akla gelmektedir: Fakihlerin muhaddis olması ile muhaddislerin fakih olması aynı sonuca mı götürür yoksa aralarında bir takım farklılıklardan bahsedilebilir mi? Farkın sadece fakihlerin fıkıhta uzman oldukları ama hadis ilmini de bildikleri, muhaddislerin ise hadiste uzman oldukları ama fıkıh ilmini de bildikleri noktasında olduğu söylenebilir mi? Görünen o ki fark sadece burada yatmamaktadır. Hatta bunun kendisi mevzubahis fark olmaktan uzaktır. Çünkü fukaha cihetinden bahse konu olan fıkıh, usûlü, kaideleri ve füru'yla fıkıh ilminin kendisiyken, muhaddislerle ilgili bahse konu olan fıkıh ise, hadisin yapısının bir gereği olarak fıkıh ilminin de içinde bulunduğu dinin bütün bâblarındaki dinde tefakkuh olduğu anlaşılmaktadır.[1204] Âlimlerin sünnete yaklaşımı konusunda şöyle bir taksimatın yapılması da mümkündür: Hadis edebiyatı çerçevesinde hadisi/sünneti ele alan âlimler rivayet âlimleri, fıkhü'l-hadis ve ondan istinbatla uğraşan âlimler dirayet âlimleri, rivayet ve dirayeti kendisinde barındıran âlimler ise muhaddis fakihler olarak adlandırılırlar.[1205]

Fakih-muhaddis ayırımının tezahür etmeye başlamasının, zamanla âlimler tarafından içselleştirildiği ve buna göre konum belirledikleri anlaşılmaktadır. İmam Mâlik döneminde başlayan bu ayrışmanın kaçınılmaz olduğu anlaşıldıktan sonra

[1201] Dihlevî, **el-Mesvâ Şerhu'l-Muvattâ**, c. 1, s.19-20.
[1202] Tsılıgkır, "Hadis Rivayetinde Fakih Ravinin Rolü", s.75.
[1203] Tsılıgkır, "Hadis Rivayetinde Fakih Ravinin Rolü", s.76.
[1204] Ûmâr, **Fıkhü'l-Hadîs Beyne Usûli'l-Mütekaddimîn**, s.198, (13. 11.2021).
[1205] Fevzân, **Teshîlü'l-İlmâm bi Fıkhi'l-Ahâdîsi min Bulûği'l-Merâm**, c. 1, s.8.

kendisi gibi âlimler, bu ilimler arasında en faydalı olana yönlendirme çabasına girişmişler ve etrafındakilere bu yönde telkinlerde bulunmuşlardır. Bu ayrışmayla birlikte her bir ilim dalının alanı belirlenmeye, bu ilimlerle ilgilenen âlimlerin bir nevi görev tanımları yapılmaya başlanmıştır. Buna işarette bulunan İbn Dakîk el-Îd, muhaddislerin yapabildiği hususun senedleri ve hadisin çıkış yerlerini tespit etmek olduğunu, işinin, lafızlarının neye delalet ettiğini bilmek olmadığını, lafızların delaleti mahiyetini bilmenin fakihin bizzat kendi görevi olduğunu ifade etmektedir.[1206]

Nitekim lafızların delaleti ve aralarındaki ihtilafın anlaşılması ve izale edilmesi hususunda fakihlerin katkıları çok daha fazla olmuştur. Bunun örneklerini Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin *Kitâbu'l-Hücce 'ala ehli'l-Medîne,* İmam Şâfiî'nin *İhtilâfu'l-Hadîs*, Taberî'nin *Tehzîbü'l-Âsâr ve Tafsîlu Me'ânî's-Sâbiti an Resulillâhi min'l-Ahbâr* ve Tahâvî'nin *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*. İbn Kuteybe'nin *Te'vîlu Muhtelefi'l-Hadîs,* İbnü'l-Cevzî'nin *et-Tahkîk fî Ahâdîsi'l-Hilâf* gibi eserlerde görmek mümkündür. Ancak bu ilimler arasında alan belirleme çabalarının her yönüyle sonuç verdiğini ve kati sınırların çizildiğini söylemek zordur. Zira muhaddis hüviyetini de haiz olan bu âlimler, esasında fıkhî çerçevede gelişen muhtelifü'l-hadîs ilmine, hadisçilerin de bigâne kalmadıklarını ve salt rivayetle yetinmediklerini, hadislerin içerdiği usûl ve hükümlerle, hadislerin amel edilebilirlik yönleriyle de ilgilendiklerini ortaya koymuşlardır.[1207] Benzer bir durum Hâkim'in '*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*'i, Hâtib el-Bağdâd'i'nin '*el-Kifâye*'si gibi müstalah eserlerinin, nasih-mensûh, muhtelefü'l-hadîs, garîbü'l-hadîs, mebhasü't-tercîh, hücciyetü's-sünne gibi fıkıh ve usûlünü ilgilendiren konularını ele almalarında da görülmektedir.[1208] Zira hadisçilerin naklettiği hadislerin fıkhını bilmesi teşvik edilmiş ve büyük bir meziyet sayılmıştır.[1209]

Muhaddis-fakih ayrımı ortaya çıkmaya başladıktan ve sınırları önemli oranda belirlendikten sonra hadisin mütevâtir veya âhâd, nâsih veya mensûh oluşunu hadis ilmiyle ilintili olsa bile, muhaddisin bilmeye ihtiyacı kalmamaktadır. Zira muhaddisin vazifesi, hadisleri duyduğu şekilde rivayet etmektir. Ancak bu konuları biliyor olması

[1206] Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Suyutî, **el-Bahrü'l-Lezî Zahar fî Şerhi Elfiyeti'l-Eser**, (thk. Üneys b. Ahmed b. Tâhir el-Endunûsî), Mektebetü'l-Ğürebâ el-Eseriyye, c. 3, s.908-909.
[1207] Milîbârî, **Nazarâtün Cedîdetün fî 'Ulûmi'l-Hadîs**, s.57; Türcan, **Hadisçilerin Rivayet Telakkisi ve İçerik Tenkidi Meselesi**, s.303; Tekineş, "Tahâvî'nin Şerhu Me'ani'l-Âsâr'da", s.161-162.
[1208] Milîbârî, **Nazarâtün Cedîdetün fî 'Ulûmi'l-Hadîs**, s.58.
[1209] Polat, "Hadiste Metin Tenkidi I", s.121.

onun için bir artıdır. Hadislerden hüküm istinbatında bulunmasından ötürü bu hususların bilinmesi fakihin işidir.[1210] Rivayet açısından hadisin nâsih veya mensûh olması ravinin ilgi alanına öncelikli olarak girmesini gerektirmez. Bunun yerine daha çok hadisin sıhhat derecesine odaklanır. Gerek nâsih gerekse de mensûh olan her hadis sıhhat konusu olabilmektedir. Ancak hadis aracılığıyla doğrudan veya istinbat yoluyla hükme varmada, nâsih ve mensûh konusu temel konulardandır. Bu itibarla muhaddis, hadisin nâsih veya mensûhu yerine sıhhat derecesiyle ilgiliyken, fakih sıhhat derecesine ilaveten hadisin nesih durumuna da odaklanmak zorundadır. Zira mensûh bir hadis, hüküm kaynağı olamaz.

Muhaddis, sened ve metin açısından hadisi tenkit ettiğinde öncelikli gayesi, hadisin önce sened sonra da metin açısından sıhhat derecesini ortaya koymaktır. Fakih ise hem senedi hem de metni tetkik ederken, öncelikli olarak hadisin ahkâma elverişliliğini ortaya koymaya matuf olarak bunu yapar. Bu yüzden de sened konusunda daha esnek davranabilmektedir. Muhaddisler, senedi makbul olmayan hadisin metnini de bertaraf ederlerken, fakihler, sened merdût olmadığı sürece metnin makbuliyetine odaklanırlar.[1211]

Fakih-muhaddis ayırımının ortaya çıkması ilk dönemlerde olumsuz karşılansa ve bazı âlimlerin ilimler arasında üstünlük iddiasında bulunup bunun ispatı için çalışsalar bile, bu durumun bir ihtiyaç, hatta zorunluluk olduğu şeklinde değerlendirilmesi de mümkündür. Salt İslamî ilimlerde değil, tüm ilim dallarında yaşanan bu ilimlerde branşlaşma sürecini, ilk dönemlerde anlaşıldığı şekliyle ilim ve ilim erbabının kopukluğu şeklinde değil, bir bütünün birbirini tamamlayan parçaları şeklinde algılamak daha makul görünmektedir. Hicri 597 yılında vefat eden İbnü'l-Cevzî de, kendi döneminde hadis yollarının, başka bir ifadeyle ravi zincirinin uzaması ve telifatın genişlemesi nedeniyle bir kimsenin hem hadis hem de fıkıh ilmini bir arada tahsil etme imkanının az olduğunu belirtmektedir.[1212] Hadis senedlerinin korunması, ricallerinin bilinmesi ve sahih olanının sakiminden ayırt edilmesi konuları ilk

[1210] Çelebî, **Keşfü'z-Zünûn**, c. 1, s.636; İbnü'l-Esîr, **Câmi'ü'l-Usûl**, c. 1, s.38.
[1211] Abdullah b. Dayfullah er-Ruhaylî, **Hivârün Havle Menheci'l-Muhaddisîn fî Nakdi'r-Rivâyâti Seneden ve Metnen**, Dâru'l-Müslim, Riyad, 1994, s.60-61.
[1212] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî el-Bağdâdî **Kitâbu Nakdi'l-İlmi ve'l-Ulemâi ve Telbîsi'l-İblîs Adlı Eserin Tahkiki**, (Basılmamış Doktora Tezi), (thk. Ahmed b. Osmân el-Mezîd), Dâru'l-Vatan, Katar, 2002, s.677.

dönemlerde büyük önemi haizdi, ancak ilim ehlinin bu alanda kâfi derecede eser yazmaları, sonraki dönemlerde bu alanlarda yapılacak çalışmaları, pek faydasının olmadığı hâsılın tahsili niteliğinde kılacaktır.[1213]

İlimlerin birbirine ihtiyaçları kaçınılmaz olmakla birlikte, bazı ilimler, diğer bazı ilimlere daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda fıkıh ilminin hadis ilmine duyduğu ihtiyaç, hadis ilminin fıkıh ilmine duyduğu ihtiyaçtan daha fazladır. Çünkü hadisin fıkıh ile ilintisi, hadis ilminin alt ilimleri arasında ahkâm hadisleri, fıkhü'l-hadis vb. birkaçıyla sınırlı kalabilmektedir. Muhaddis, hadis ilminin diğer alanlarda fıkha ihtiyaç duymaksızın hadisle iştigal edebilir. Ancak aynı şeyi fıkıh ve fakih için söylemek pek mümkün değildir. Fıkıh ilminin her bâbında ve fıkha nispet edilen tüm ilimlerde fıkhın ikinci esası olan sünnetten istiğna edilmesi söz konusu değildir. Hadis ilimlerinden olan fıkhü'l-hadîs, hadisin metniyle ilgilendiğinden,[1214] hadisle ilgili olarak fakihten istenen, sened ilimlerinde veya rical ilminde derinleşmesi değil, hadislere ulaşabilme, sahihini sahih olmayanından ayırt edebilmesidir. Böylelikle helal ve haramın hükümlerini belirlemede bir hadisi delil gösterdiğinde, o hadisin kabul veya ret edilme derecesini biliyor olmasıdır.[1215] Bununla birlikte muhaddislerin fakih olanları da ahkâmla ilgili hadisleri anlama ve hüküm çıkarmada fıkıh ve fıkıh usûlünden bağımsız bir şekilde bunu icra etmeleri mümkün değildir.[1216]

Fıkıh ve hadis arasında irtibatın sağlanabilmesi için belli bazı araçlara ihtiyaç duyulmaktadır. Onlardan biri de delillerden arındırılmış bir fıkıh yerine, fıkhın, delilleriyle birlikte ele alınması ve öğretilmesidir. Hanefî fıkhında Burhânüddin el-Mergînânî'nin (ö. 593) *Muhtasarü'l-Kudûrî* ve *Bidâyetü'l-Mübtedî*, Şâfiîlerde Gazzâlî'nin (ö. 505) *el-Vecîz*'i, Ebû Şücâ''ın (ö. 500) *Metnü'l-Ğâye ve et-Takrîb*'i, Mâlikilerde İbn Ebî Zeyd'in (ö. 386) *er-Risâle ve Muhtasaru Halîl*'i (ö. 776), Hanbelilerde *Muhasarü'l-Hırakî* (ö. 334) ve İbn Kudâme'nin (ö. 620) *el-Mukni'* adlı eseri gibi muhtasar fıkıh metinleri, delilsiz bir şekilde mezhepte meşhur olan görüş

[1213] İbn Hacer, **en-Nüketu alâ Kitâbi İbni's-Salâh**, c. 1, s.228-229.
[1214] Ebû Humeyd Abdülmelik b. Zâfir el-Mâcûnî el-Kosovî, **İlmu Fikhi'l-Hadîs**, Câmiatü Âli'l-Beyt, s.1, http://aiu.ac. ir/ar/upload/a-m-b/m/7.pdf, (17.01.2019).
[1215] Kutub er-Reysûnî, **el-Vaslü Beyne'l-Fıkhi ve'l-Hadîsi – ed-Darûre ve'l-İcrâ'**, https://www.ahlalhdeeth.com/vb/showthread.php?t=36629 (30.08.2019).
[1216] Reysûnî, **el-Vaslü Beyne'l-Fıkhi ve'l-Hadîsi**, (04.09.2019).

zikredilerek kaleme alınmıştır.[1217] Mezkûr eserler, yazıldıkları dönemlerde mezhepsel ve eğitimsel bazı gerekçelerle bu şekilde kaleme alınmış olsalar bile, bugün İslami bilincin bulunduğu aşama fıkıh talebesinin fıkhı, delilleriyle bilmesi ve hükmü, illetini bilerek kabul etmesini gerektirmektedir. Bu da fıkıh metinlerinin delilleriyle birlikte olmasını gerekli kılmaktadır.[1218]

Fetvaların delile dayalı olarak zikredilmesinin önemine değinen İbn Kayyim, fetva verilirken, fetvanın deliliyle birlikte zikredilmesinin kimilerince ayıplandığını söylemekte, ancak asıl ve doğru olanın fetvanın, imkân olduğu sürece delili zikredilerek verilmesi olduğunu, çünkü fetvanın güzelliğinin ve ruhunun delil olduğunu belirtmektedir.[1219] Zamanla sorulan şer'î sorulara "evet" veya "hayır" şeklinde fetvalarla iktifa edildiğini, daha sonra, fetvayla birlikte delilin zikredilmesinin ayıp sayıldığını, fetvayı delille birlikte verenlerin zemmedildiği bir dönemin geldiğini dile getirmektedir.[1220]

Delile dayalı bir fıkıh, asılsız veya son derece zayıf deliller ve bunlara dayandırılan ahkâmın ve bid'at ve hurafelerin fıkıh kaynaklarından arındırılmasını sağlayacaktır. Ahkâmın kaynağı ve delilinin zikredilmesiyle makbul ve merdût olan ortaya çıkacak, fukahânın sünnetle amel etme derecesi belli olacaktır.[1221] Delilden hâlî olarak şer'î ahkâmı bilmek fıkıh ilmini bilmek anlamına gelmez. Fıkhı bilmek, ahkâmın delilleriyle birlikte bilinmesini gerektirmektedir.[1222] Delilsiz bir şekilde fer'î hükümleri bilenlere fakih değil, fürû'î denir. Fakih, sahih delillerden o fer'î konuları istinbat eden müçtehittir.[1223] Gazzâlî de kelâm ilmiyle birlikte, fıkhın fer'î konularının müçtehitlik için şart koşulmasını sorgulamakta ve kabul etmemektedir.[1224]

[1217] Reysûnî, **el-Vaslü Beyne'l-Fıkhi ve'l-Hadîsi**, (04.09.2019).
[1218] Reysûnî, **el-Vaslü Beyne'l-Fıkhi ve'l-Hadîsi**, (04.09.2019).
[1219] İbnu Kayyim, **İ'lâmü'l-Muvakki'în**, c. 4, s.123 ve 200.
[1220] İbnu Kayyim, **İ'lâmü'l-Muvakki'în**, c. 4, s.200.
[1221] Reysûnî, **el-Vaslü Beyne'l-Fıkhi ve'l-Hadîsi**, (04.09.2019).
[1222] Saçaklızâde Muhammed b. Ebî Bekir el-Meraşî, **Tertîbü'l-Ulûm**, (thk. Muhammed b. İsmâîl es-Seyyid Ahmed), Dâru'l-Beşâi'l-İslâmiyye, Beyrut, 1988, s.159.
[1223] Zerkeşî, **el-Bahrü'l-Muhît**, c. 1, s.23.
[1224] Gazzâlî, **el-Mustasfâ**, s.3

2.1.4.1. Fıkıh ve Hadis İlimlerinin Ayrışmasının Doğurduğu Fakih-Muhaddis Nizâ'ı

Hadis ve fıkıh ilimlerinin ayrışmaya başladığı ikinci merhalede âlimler, ehl-i fıkh ve ehl-i hadis şeklinde iki gruba ayrılmışlardır. Bu ilimlerin birinde derinleşen bir âlim, diğer ilmi bırakır hale gelmiştir. Bu itibarla muhaddis ve fakihlerle ilgili hadis veya fıkhî bilip bilmemeleri konusunda zamansal farkın dikkate alınması ve tümü için bir genellemeden kaçınılması daha yerinde olacaktır.[1225] Bu ikinci aşamada fakihler, hadislerin tedvin ve tasnifi henüz tamamlanmadığından fıkha ve gelişen yeni koşullara ağırlık verip hadisi ihmal ederken, muhaddisler de hadise ağırlık verip hadisin gaye ve semeresi olan fıkhı ihmal ettiler, araç amaca dönüşmüş ve hadisler, sadece korunması amacıyla toplanmaya başlanmıştır. Bunun bir sonucu olarak fakihler, muhaddisleri ahkâm konularında cahillikle ve kitap hamalları olmakla, muhaddisler de fukahayı hevalarına ve reye tabi olmak, akla hak ettiğinden daha fazla değer vermek ve sünnetten yüz çevirmekle suçlamışlardır.[1226]

Ahmed b. Hanbel, hocası olan Abdürrezzâk es-San'âî'nin fıkhıyla ilgili kendisine sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Hadis ehlinde en az olan şey fıkıhtır."[1227] Süfyân b. Uyeyne de, fakihin hadisle münasebeti konusunda şöyle demiştir: "Hadis, fakihlerin dışındakiler için saptırıcıdır."[1228] Bununla kastedilen şudur:, başkasının hadisinden hareketle veya kendisine saklı kalan bir delilden ötürü onun bir tevili olduğu halde ya da ilimde derinleşen ve fakihleşen kimsenin bilebileceği bir nedenle o hadisin terk edilmesi gerekirken, fakihlerin dışındakiler bir şeyi zahirine göre değerlendirebilirler.[1229] İbn Vehb de, "fıkıhta imamı olmayan her hadis sahibi dalalettedir. Eğer Allah bizi Mâlik ve Leys ile kurtarmasaydı sapıtacaktık" demiştir.[1230]

[1225] Milîbârî, **Nazarâtün Cedîdetün fî 'Ulûmi'l-Hadîs**, s.59.
[1226] Abdülmecid, **el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye**, s.106.
[1227] Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh er-Râmînî, **el-Maksadü'l-Erşadu fî Zikri Ashâbi'l-İmâm Ahmed**, (thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymîn), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1990, c. 2, s.537.
[1228] Abdullah b. Ebî Zeyd b. Abdirrahmân el-Kayravânî, **Kitâbü'l-Câmi' fî's-Süneni ve'l-Âdâbi ve'l-Mağâzî ve't-Târîh**, (thk. Muhammed Ebü'l-Ecfân-Osmân Battîh), Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1983, s.118.
[1229] Ebû Zeyd, **Kitâbü'l-Câmi' fî's-Süneni ve'l-Âdâbi ve'l-Mağâzî ve't-Târîh**, s.118-119.
[1230] Ebû Zeyd, **Kitâbü'l-Câmi' fî's-Süneni ve'l-Âdâbi ve'l-Mağâzî ve't-Târîh**, s.118.

İlk dönemde fakihlerle muhaddisler arasındaki çekişme ve husumet hadis ehli ile rey ehli arasındayken, taklit asırlarında hadis ehli ile umum fakihler arasında olmaya başlamıştır.[1231] Hadis ehline saldırının iki kesimden geldiğine değinen Hatîb el-Bağdâdî, bunlardan ilkinin cahil kesimden geldiğini, ikincisinin ise uzmanlık sahibi ehl-i rey ve mütekellim kesimden geldiğini belirtmektedir.[1232] Bunun sebeplerine değinirken kişinin hadis yazımını ve rivayetini çokça yapmakla fakih olamayacağını, ancak hadisin anlamlarının istinbat etmek ve onu çokça düşünmekle fakih olabileceğini ifade etmektedir.[1233] Vekî‘ b. Cerrâh'ın (ö. 197) hadis ehline seslenerek yaptığı şu çağrının, bu soruna delalet ettiğini söylemek mümkündür: "Ey gençler hadis fıkhını anlayın. Eğer siz hadis fıkhını anlarsanız rey ehli size galip gelemez."[1234]

İbnü'l-Cevzî, bazı muhaddis ve fakihlere yönelik ağır eleştirilerde bulunmakta, muhaddisleri, ömürlerini hadis işitmek, o amaçla seyahatlerde bulunmak ve hadisin değişik rivayet yollarını toplamakla geçtiğini belirtmektedir. Muhaddisleri iki kısma ayırıp, birinci kısmı, Yahyâ b. Ma‘în, İbnü'l-Medînî (ö. 234), Buhârî, Müslim gibi sahih hadisi zayıf olanından ayırmayı bilenler ve niyetleri halis olmakla birlikte elli sene hadis dinleyip yazan, ancak içinde ne olduğunu bilmeyen kimseler olarak nitelemektedir. O derece ki namazıyla ilgili bir olay meydana gelse, onun çaresi için kendisinden hadis anlamaya gelen fakihlere ihtiyaç duyar.[1235] İkinci kısım muhaddisler ise; hadis işitmeyi çokça yapan ama niyetleri doğru olmayan, amaçları sadece âlî senedlere ve garîp lafızlara sahip hadisleri rivayet etmek, bununla, başkalarının sahip olmadığı bu tür hadislere sahip olduğunu ifade ederek böbürlenen kimselerdir. [1236] Hatta bu muhaddislerden biri çıkıp da hadisin fıkhıyla iştigal etmek istediğinde, muhtemelen mensûh olan bir hadisle amel eder ya da cahil birinin hadisten anladığını anlar ve onunla amel eder. Örneğin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) 'bir kimsenin kendi suyunu başkasının tarlasına akıtmasından men ettiği' şeklindeki hadisi[1237] dile getirilirken, hazır olanlardan bir grup şöyle demiştir: "Bahçelerimizde sularımız

[1231] Abdülmecid, **el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye**, s.106.
[1232] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh**, c. 2, s.149.
[1233] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh**, c. 2, s.159.
[1234] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh**, c. 2, s.162.
[1235] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsül-İblîs**, s.111.
[1236] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsül-İblîs**, s.111.
[1237] Ebû Dâvûd, en-Nikâh, Bâbu Vat'i's-Sebâyâ, Hadis no: 2185; Tirmizî, en-Nikâh, Bâbu Mâ Câe fî'r-Recüli Yeşterî'l-Câriye, Hadis no: 1131.

arttığında onu komşularımıza verirdik." Halbuki ne hadisi okuyan ne de dinleyen, hadisin hamile olan cariyelerle cinsi münasebetten kaçınılması ile ilgili olduğunu anlamadı.[1238] Abdülazîz el-Buhârî (ö. 730), Pezdevî'nin (ö. 482) *el-Usûl*'üne yazdığı şerhi olan *Keşfü'l-Esrâr*'da hadisin yanlış anlaşılması konusunda verdiği örneklerden biri de hocasından işittiğini belirttiği şu olaydır: Ehl-i hadis olan biri, ihtiyacını giderdikten sonra istinca edip vitir namazını kılmış. Bunu da, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivayet edilen şu hadise dayandırmış: "Kim istincâ ederse, temizlendiği taş sayısını tek yapsın."[1239] Hadisteki "فليوتر - tek yapsın" manasındaki 'vitr' kelimesini vitir namazı olarak anlamıştır.[1240]

Ebû Gudde, kendisiyle yapılan bir söyleşide usûlü'l-fıkhın hadislerin anlaşılmasında değil, hadislerden hüküm çıkarmada kullanıldığını belirttikten sonra, anlamak (fehm) başka, hüküm çıkarmak başka şeydir demektedir. Bu sebeple fakih olan muhaddis oldukça az iken, fakih olmayan muhaddisler ise oldukça çoktur…[1241] Fıkıh, uzak görüşlülük gibi bir mevhibedir. Bu itibarla bu mevhibeye nail olan bir fakihin ahkâm ilgili olmadığı düşünülen naslardan dahi hüküm çıkarabilirler. Örneğin Tebbet Suresi ilk bakışta Ebû Leheb, eşi ve akıbetleri ile ilgili görünse bile bundan çıkarılabilecek bazı hükümler bulunmaktadır; bir kafirin Arapçada saygı ifadesi olan künyesiyle çağrılabileceği, bir kafirin bir mülkiyet hakkının kabul edilmesi, çocuklarının kendisine nispet edilmesi vb.[1242]

Fakih-muhaddis ayrışması ilanihaye sürmemiş, fukaha muhaddislerin kendilerine yönelik hadis konusunda cahil oldukları ve ondan yüz çevirdikleri şeklindeki ithamlardan beri olmak için hadise yönelirlerken, buna mukabil fakihlerin mezheplerinden bağımsız olarak muhaddislerin de fıkhî ortaya çıkmıştır.[1243] Zamanla iki anlayış arasındaki karşıtlık yumuşamış, hatta hadisçilerin tavrında bir değişiklik meydana gelmiş ve sadece hadis-rivayet üzerine kurulu bir fıkıh tesis edilmiştir. Bunun en tipik örneğini hicri üçüncü asırda yaşayan Ebû Bekr b. Muhammed b ishâk b.

[1238] İbnü'l-Cevzî, **Telbîsül-İblîs**, s.677.
[1239] Buhârî, Hadis no: 161-162; Müslim, Hadis no: 238; en-Nesâî, Hadis no: 88; İbn Mâce, Hadis no: 409; ed-Dâremî, Hadis no: 703.
[1240] Buhârî, **Keşfü'l-Esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî**, c. 1, s.32.
[1241] Görmez, "Abdulfettah Ebû Gudde ile Hadis Üzerine Bir Söyleşi", s.140.
[1242] Görmez, "Abdulfettah Ebû Gudde İle Hadis Üzerine Bir Söyleşi", s.142.
[1243] Abdülmecîd, **el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye**, s.121-122.

Huzeyme (ö. 311) ile talebesi İbn Hibbân oluşturur.[1244] Hicri dördüncü asırda hadis ehline mensup olduğu halde rivayetlerin içerik yönünden analizine eğilen diğer önemli bir sima da Hattâbî'dir.[1245]

Hadis, sadece muhaddislerin uhdesinde olan bir ilim değildir; fakihlerin onda buldukları gizli bir illetten ötürü de sened bakımından sahih, metin bakımından ise zayıf olabilir.[1246] Aynı şekilde hadisin metnindeki şâz ve illet hallerinin tespiti de sünnet âlimlerine mahsus değildir; tefsir, usûl, kelam ve fıkıh âlimleri de bundan mesuldürler. Bilakis bu konuda sorumlulukları başkalarından daha fazla olabilir.[1247]

İbnü'l-Cevzî de *el-Mevzû'ât* adlı eserinde hadislerin değerlendirilmesinde, bir hadisin ravilerinin sikâ olmasının hadisin sıhhati için kâfi gelmeyeceğine işaret ederek diyor ki: "Bütün sikâ kimseler toplanıp da devenin iğnenin deliğinden geçtiğini haber verseler, onların sikâ oluşları bize bir fayda sağlamaz ve o habere de bir etkisi olmaz. Çünkü onlar imkânsız olan bir şeyi haber vermektedirler. Bu itibarla, makul olana muhalif veya asıl olanlara ters düştüğünü gördüğün her hadis mevzûdur, onun nazar-ı itibara alınması için kendini zorlama."[1248]

Öteden beri hadisi savunma iddiasıyla fukahaya yüklenme hastalığı mevcuttur. Halbuki işinin ehli fakihler sünnetten sapmadıkları gibi, senedi sahih, metni de selim olan hadisi de hafife almamışlardır. Fakihlerin yaptıkları, sadece bazı rivayetlerdeki illetleri tespit ettikten sonra ümmeti daha doğru ve sağlıklı olana yönlendirmek olmuştur. Kaldı ki bununla, sahabe ve tabiîne tabi olmuşlardır.[1249] Sünnet kaynaklarında illet ve şaz olmaksızın bekleyen binlerce hadis bulunmaktadır. Fukaha ve muhaddislerin el birliğiyle yardımlaşarak bu hadisleri ele almaları daha hayırlı ve daha öncelikli olacaktır.[1250]

[1244] Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s.218.
[1245] Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s.221.
[1246] Muhammed Gazzâlî, **es- Sünnetü'n-Nebeviyye Beyne Ehli'l-Fıkhi ve Ehli'l-Hadîsi**, Dâru'ş-Şürûk, Kahire, 2007, s.19.
[1247] Gazzâlî, **es- Sünnetü'n-Nebeviyye Beyne Ehli'l-Fıkhi ve Ehli'l-Hadîsi**, s.20.
[1248] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, **el-Mevzû'ât**, (thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân), el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1966, c. 1, s.106.
[1249] Gazzâlî, **es- Sünnetü'n-Nebeviyye Beyne Ehli'l-Fıkhi ve Ehli'l-Hadîsi**, s.21.
[1250] Gazzâlî, **es- Sünnetü'n-Nebeviyye Beyne Ehli'l-Fıkhi ve Ehli'l-Hadîsi**, s.21.

Kendi döneminde hadis ilmiyle hakkıyla iştigal edenlerin azlığından yakınan İbn Hibbân, ilimle iştigal edenlerin iki gruba ayrıldıklarını dile getirerek onları şöyle nitelendirmektedir: Onlardan bir kısmı şehirleri dolaşan haber talebeleri-talebetü'l-ahbâr idi. Bütün amaçları, ezberlemeden, onunla amel etmeden ve sahihini sakiminden ayırmadan hadis yazmak ve toplamaktı. Öyle ki avam, onları 'haşeviye' diye adlandırdı. Diğer grup ise, bütün uğraşıları görüşler ve münakaşa etmekle iştigal olan fakihlerdir. Bunlar da sünnetleri, içeriklerini ve kabul şartlarını ezberlemekten; sahih ve sakimini birbirinden ayırt etmekten yüz çevirmişler; hatta sünnetleri kesin bir biçimde kulak ardı etmişlerdir[1251].

İlk nesil hadisçiler, sadece rivayet ve isnatla uğraşmaya razı olmadıkları için, hatta sadece isnat ve rivayetle uğraşanlar kimi zaman sorun olduğu için, değişik konularda fikir beyanında bulunma yoluna gitmişlerdir. Bu fikirleri; bilhassa egemen olan fukahanın düşüncesine de ters olduğu için, zamanla sadece rivayet ve isnatla uğraşmanın doğru olmadığına dair gerek hadisçilerin gerekse hadisçileri değerlendiren başka âlimlerin ifadeleri bulunduğu gibi,[1252] fıkıh veya hadis ile iştigal etmede önceliğin hangisinde olması gerektiği konusunda karşılıklı beyanatlar bulunmaktadır. Buna dair Hasan el-Basrî; "Yapısında (tabiatında) fıkıh (anlama) olmayana çok hadis rivayet etmek fayda etmez" demiştir. İbn Şübrüme de (ö. 144) "Hadis rivayet etmeyi azaltın ki fıkıh edebilesiniz (anlayabilesiniz)" demiştir.[1253] Hadis ile fıkhın bir araya getirilmesinin zaruretini Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne ve Abdullah b. Sinân (ö. 200) şöyle dile getirmektedirler: "Eğer bizden biri kadı olmuş olsaydı, hadisi öğrenmeyen fakihi ve fıkhı öğrenmeyen muhaddisi sopayla döverdik."[1254]

Fakihlerin hadis maddesiyle ilgili zayıflıklarının ön plana çıkmasıyla hadis âlimleri fakih rivayetinin adem-i kabulü konusunda ittifak sağladılar. Çünkü fakihlerde, hadiste tashif yapma, sadece hadisin konuyla ilgili kısmıyla (mahall-i şâhid) ilgilenme, buna bağlı olarak senedi ihmal etme gibi zafiyetler tebarüz etmeye

---

[1251] Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, **Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn**, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Dâru's-Sümey'î, Riyad, 2000, c. 1, s.19-20; Özafşar, "Kültür Tarihimizde Rey – Eser Çatışması", s.245.

[1252] Görmez, "Hadis İlmi ve İslâmî İlimler", s.2. http://www.mehmetgormez.com/kuranvesunnet/hadisilmiveislmilimler-1 , (15.07.2019).

[1253] Râmehurmuzî, **el-Muhaddisu'l-Fâsilu Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î**, s.558.

[1254] Ebû Abdillah Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, **Nazmü'l-Mütenâsir mine'l-Hadîsi'l-Mütevâtir**, Dâru'l-Kütübi's-Selefiyye, Mısır, s.6.

başladı. Bu minvalde İbn-i Hibbân şöyle demektedir: "Fakih, ezberinden hadis rivayet ettiğinde, o, rivayetinde sikâ bile olsa benim yanımda onun haberi delil olmaz. Çünkü o, ezberinden rivayet ettiğinde çoğunlukla sened olmaksızın metinleri ezberler. Beraber olduğumuz fıkıh ehlinin çoğunda bunu gördük… Fakih, ezberinden hadisi söylediğinde isimleri tashif etmesi, senedleri değiştirmesi, mevkûf olanı maktû', mürsel olanı mevkûf yapması muhtemeldir. Fazla ilgisi olmadığından bunları bilmez, hadis metnini olduğu gibi aktarır. Bu bakımdan kitaptan aktarmadığı veya senedlerde sikâ olan âlimlerin rivayetlerine uymadığı sürece onun rivayeti delil olamaz."[1255]

İbn Receb el-Hanbelî ise (ö. 790), İbn Hibbân'ın bu sözlerine ta'kib olarak şöyle demektedir: "Fakih çoğunlukla hadisi anladığı manayla rivayet eder. İnsanları anlamaları da değişik şekildedir. Bu yüzden çoğu fakihin gerçekten uzak olan tevillerle hadisleri tevil ettiklerini görüyoruz. Öyle ki insaflı arif bir kimse, fakihin yaptığı o tevilin külliyen murat edilmediğini bilir."[1256] Bununla birlikte İbn Receb, İbn Hibbân'ın bu yaklaşımının mutlak olmadığı, bu görüşün ondan önce dile getirilmediğini ifade ettikten sonra, eğer bu kapı aralanırsa A'meş ve onun gibi muhaddis hafızların genelinin münferit olarak aktardıkları hadislerinin delil olmaktan çıkacağını, bu görüşte olanın ise bulunmadığını ifade etmektedir. Sadece hadis metinlerini doğru aktaramamasıyla bilinen birisi, rivayetinde münferit kaldığı vakit temkinli olunur. Ancak ezber ve becerisiyle bilinen biri için sadece bu zandan hareketle rivayeti ret edilemez.[1257] İbn Hibbân'ın bu yaklaşımı muhtemelen mütekaddim âlimlerden ziyade müteahhir âlimler için cari olmaktadır. [1258]

Fakih muhaddislerin rivayetlerinin bazısında, hadisteki orijinal kavramların fıkhî bazı kavramlarla değiştirildiğinin bir örneği Enes'in (r.a.) rivayet ettiği şu hadiste görülmektedir: Hz. Peygamber'in (s.a.s.) (المدّ) (bir avuç) ile abdest alıyordu[1259] şeklinde rivayet ettiği hadiste kullanılan orijinal ifade (المدّ) (bir avuç) iken, Şerîk b. Abdullah (ö. 177), onu '(الرطلين)-iki ritl' ifadesiyle değiştirmiştir. Çünkü Kûfe ehli

[1255] İbn Hibbân, **Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn**, c. 1, s.87.
[1256] Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Şihâbüddîn b. Ahmed el-Hanbelî, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, (Hemmâm Abdürrâhîm Saîd), Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, 1987, c. 1, s.836.
[1257] İbn Receb, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, c. 1, s.431.
[1258] İbn Receb, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, c. 1, s.837.
[1259] Buhârî, el-Vüdûi, Hadis no: 201; Müslim, Hayız, Hadis no: 51; Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, **el-Bedrü'l-Münîr, fî Tahrîci'l-Ahâdîsi ve'l-Âsâri'l-Vâki'ati fi'ş-Şerhi'l-Kebîr**, (thk. Mustafâ Ebü'l-Gayt Abdülhay-Abdullah b. Süleymân, Yâsir b. Kemâl), Dâru'l-Hicre, c. 2, s.594.

nezdinde bir müdd, iki ritl şeklindedir. Ravi olan Şerîk, bir müdd ile abdest şeklindeki rivayeti anladığı manayla rivayet etmiştir.[1260]

Bazı âlimler, bu ilmi eksikliği gidermek ve aradaki mesafeyi yakınlaştırmak namına, tüm tarafları sünnetle irtibatlandıracak bazı eserler telif etmeye başladılar. Bunlar da 'ahkâm hadisleri kitapları' eserlerdir. Bu eserlerde mümkün olduğunca sahih hadisleri, senedlerinden arındırılmış ve genellikle hadisin ilgili kısmıyla yetinerek toplamaya çalışmışlardır. Bununla birlikte bu eserler, zayıf olduğu halde sahih diye rivayet edilen hadislerden hâlî olmamıştır. Bu bakımdan müteahhir âlimler, bu eserlerin hadislerinin tahriçleriyle uğraşmış, sahih olanını olmayanından ayırt etmeye çalışmışlardır. Ki böylelikle fıkıhla iştigal edenler, bu eserlerdeki her hadisi sahih diye kabullenmesinler. Bu noktada hadis ulemasıyla fakihler arasında bir dayanışmadan bahsedilebilir. Hadisi, konuyla ilgili kısmını zikrederek kısaltmaları, fakihlerin çalışmalarının ilgili yere odaklanmasını ve konunun gereksiz yerlere dağılmamasını sağlamışlardır.[1261]

2.1.5. Temel Fıkıh Kaidelerinin Teşekkülünde Ahkâm Hadislerinin Etkisi

Hz. Peygamber'den (s.a.s.) alınan ahkâm her ne kadar lafız, fiil ve ikrar şeklinde üç yoldan elde edilse bile, ahkâmın çoğunluğu lafız türü olanından elde edilmiştir.[1262] Dil, usûl, müstalah vb. ilimlerin âlimleri, bu ilimler için kaideler ve durumlarına uygun ifadeler belirledikleri gibi, fıkıh âlimleri de delillerin toplamından, şeri'atın maksatlarından ve teşri'in hikmetinden fıkhın kaidelerini istinbat etmişlerdir.[1263]

2.1.5.1. el-Kavâidü'l-Fıkhiyye Kavramının Tanımı, Kısa Tarihçesi ve Hadis Rivayetlerinin Tenkitinde Şer'î Kaidelerin Rolü

Pek çok âlimin el-kavâi'dü'l-fıkhiyye ile ilgili tanımları söz konusu olmuştur. Ancak bu tanımların bir hülasası olarak yakın dönem ulemasından Ahmed b. Muhammed ez-Zerkâ'nın (ö. 1938) yaptığı şu tanım zikre değerdir. Tanımında şöyle

[1260] İbn Receb, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, c. 1, s.834 ve 836.
[1261] Abdullah Şa'bân Alî, **İhtilâfâtü'l-Ulemâi fî Fehmi's-Sünneti-Dirâsetün Tatbîkiyyetün- fî'l-Mefhûm-el-Mürtekez-el-Husûsiyye**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2018, s.600.
[1262] Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid,** (thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk), Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire, 1994, c. 1, s.21.
[1263] İbrahîm Muhammed Mahmûd el-Harîrî, **el-Medhal ilâ'l-Kavâ'idi'l-Fıkhiyyeti'l-Külliyye**, Dâru Ammâr, Ammân, 1998, s.63.

demektedir: ‘Alanına giren olaylarda genel hukuki hükümler içeren ve kanunî kısa naslarla ifade edilen genel fıkhî esaslardır.[1264]

Fıkıh kaideleri, belirli bir vakitte bir araya gelen bazı uzmanların oluşturdukları kanun maddeleri gibi bir anda meydana gelmemiştir. Bilakis mefhumları ve ifade biçimleri, fıkhın parlak döneminde büyük mezhep fakihlerince genel teşri‘î nasların delaleti, usûlü’l-fıkhın ilkeleri, hükümlerin illetleri ve akli kabullerden istinbat edilmiştir.[1265] Hadislerden veya bazı mezhep imamlarından alınanlarının dışında fıkhî bir kaidenin ilk olarak kim tarafından dile getirildiği belirsizdir.[1266] Bu itibarla fıkıh kaidelerinin ilk şekilleri, Asr-ı Saadet'ten müçtehit imamlar devrine uzanan bir süreçte ortaya çıktığı söylenebilir.[1267] Fıkhın külli kaideleri, her birisinin ne zaman ve kim tarafından ortaya konduğunun tespiti pek mümkün olmamakla birlikte, dördüncü asırdan itibaren fer‘î fıkhî konuların dal budak salıp alabildiğince artmasına bağlı olarak, belli kaideler altında toplanıp sistematize edilmesi zarureti doğmuş, böylece tedvinde yeni bir dönem başlamıştır.[1268]

Fıkıh kaideleri ile ilgili telifin hicri üçüncü ve dördüncü asra sarkmış olması, fıkıh füru‘nun tedvin edilmesinden ve fıkıh mezheplerinin oluşumundan yaklaşık iki asır sonra olduğunu ortaya koymaktadır.[1269] Bu süreçte fakihlerin hukukî tefekkürlerine yön veren, amelî olduğu kadar doktriner bir değere de sahip olan külli kaideler, fıkıh doktrinlerinin klasik oluşumunu tamamlaması ve bunu yansıtan literatürün ortaya çıkmasının ardından hicri yedinci yüzyılda daha çok hızlanmış ve bunu takip eden dönemde de bu türün temel eserleri telif edilmiştir. Tüm bu süreçlerin

[1264] Ahmed b. Muhammed ez-Zerkâ, **Şerhu’l-Kavâi‘di’l-Fıkhiyye**, Dâru’l-Kalem, Şam, 1993, s.34.
[1265] Zerkâ, **Şerhu’l-Kavâi‘di’l-Fıkhiyye**, s.36.
[1266] Zerkâ, **Şerhu’l-Kavâi‘di’l-Fıkhiyye**, s.36.
[1267] Ahmet Yaman, “Bir Kavram Olarak “Fıkıh Kâideleri” Ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri, **Marife Dergisi**, Yıl, 3, S.1, s.52; Muhammed ed-Desûkî ve Emîne el-Câbir, **Mukaddimetün fî Dirâseti’l-Fıkhi’l-İslâmî**, Dâru’s-Sekâfe, Katar, 1999, s.275-277.
[1268] Mustafa Baktır, “İslam Hukukunun Genel Prensipleri”, **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl. 12, S.34, s.206-210.
[1269] Ahmed b. İdrîs es-Sanhâcî el-Karrâfî, **el-Furûk ve Envârüu’l-Burûk fî Envâi’l-Furûk**, (Tahkikin mukaddimesinden), (thk. Muhammed Ahmed Sirâc-Alî Cum‘a Muhammed), Dâru’s-Selâm, Kahire, 2001 c. 1, s.13- 14; Muhammed ez-Zuhaylî, **en-Nazariyyâtü’l-Fıkhiyye**, Dâru’l-Kalem, Dımeşk, 1993, s.207.

yaşanması ve böyle bir çalışmanın yapılabilmesi için fıkıh ekollerinin doktriner gelişimini tamamlaması gerekliydi.[1270]

Hanefî fakihler kavâid külliyatının ilk örneklerini verenler olmakla birlikte, fıkhî kaidelerin en çok atfedildiği âlim İmam Şâfiî olmuştur. Şâfiî kaynaklarında birçok kaidenin ya doğrudan söz olarak ya da yorum olarak İmam Şâfiî'den neşet ettiği ifade edilmiştir. "Bir iş dîk oldukta müttesi' olur" kaidesinin doğrudan söz olarak, "meşakkat teysîri celbeder" kâidesinin "zaruretler memnu olan şeyleri mübah kılar" kaidesiyle beraber İmam Şâfi'ye atfedildiği görülmektedir.[1271] Ebü'l-Hasan el-Kerhî, *Usûlü'l-Kerhî* adlı eseriyle bu alanda eser veren ilk kimse olarak bilinmektedir.[1272]

Joseph Schacht, bu kâidelerin, çoğunun öğretim gayesiyle kullanılıp, elverişli bir şekilde ifâde edilerek hukuki doktrinlerin sevilen bir anlatım tarzı olduğunu, diğer bir kısmının ise aslında halk arasında yaygın atasözleri veya darb-ı meseller hüviyetine bürünmüş olabileceği şeklinde ihtimal bildiren bir ifade kullanmaktadır. Kaynakları konusunda ise menşe' ve devir itibarıyla aynı olmadıklarını, fakat birçoğunun hicretin ikinci yüzyılının birinci yarısında formüle edildiğini, hukuki doktrinlerin henüz sistemli bir şekilde hadislerle ifade edilmemiş bulunduğu bir merhaleyi yansıttığını ve bunların çoğunun, tedrici bir şekilde, hadis niteliğini kazanmış olduğunu iddia etmektedir.[1273]

Şer'î kaidelerden hareketle hadis rivayetinin analizi bağlamında âlimler, fıkıh kaideleri içeren hadislere vurguda bulunmaya özen göstermiş, hadis tenkidinde, hadislerin anlaşılması ve delaletinin açıklanmasında da bu kaidelerden istifade

[1270] Mustafa Baktır, "Kaide", **DİA**, TDV, İstanbul, 2001, c. 24, s.206-207.
[1271] Celâlüddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekîr el-Hüdayrî es-Suyûtî, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, Müessetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1994, s.15; Zerkâ, **Şerhu'l-Kavâi'di'l-Fıkhiyye**, s.37-38; Kaya Kartal, **İslam Hukukunda ve Mecelle'de Küllî Kaideler,** http://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerV/572.pdf, s.16.
[1272] Zerkâ, **Şerhu'l-Kavâi'di'l-Fıkhiyye**, s.37.
[1273] Joseph Schacht, "İslâm Hukuku'na Giriş", (Çev. İshak Emin Aktepe), **Hadis Tetkikleri Dergisi**, c. 5, S.2, s.49-50.

etmişlerdir.[1274] Bu itibarla hadislerden belli bazı fıkıh kaidelerine ulaşıldığı gibi, ulaşıldığı bu fıkıh kaideleri ayrıca hadislerin anlaşılmasında da kullanılmıştır.[1275]

Şer'î kaideler, hadis metinlerinin tenkitinde muhaddis ve fakihlerin kullandıkları ölçütlerden biridir. Herhangi bir hadis, mevzubahis kaidelerden birisiyle uyuşuyorsa, bu o hadisin sıhhatini pekiştirir. Kaideye muarız olması halinde ise, mümkünse ikisi cem edilir. Bunun mümkün olmaması halinde, rivayette bir illetin olduğuna ve hadisin kabul edilmemesine sevk edebilir.[1276]

İbn Haldûn, herhangi bir ilimde sadece rivayetlerin nakledilmesiyle iktifa edilip, usûl ve kaidelere arz edilmemesi ve benzerlerine kıyas edilmemesi halinde haktan sapmanın söz konusu olabileceğini, bu yüzden ilimlerin, usûl ve kaidelerine göre işlem görmelerinin gerekliliğinden bahsetmektedir.[1277]

İbnü'l-Arabî de İmam Mâlik'in usûllerinden birinin haber-i vâhidin kaidelerin hilafına rivayet edilmiş olması halinde onunla amel edilmeyeceği şeklinde olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden de cumhur ulemadan farklı olarak, oruçlu kimsenin unutarak bir şey yemesi veya içmesi halinde, günahkâr olmayacağına, ancak orucunun bozulacağına ve kazasını tutmasının vücubiyetine hükmetmiştir.[1278]

Bu itibarla rivayetin kaideye muhalefeti, rivayetin sıhhatini zedeleyen bir unsur olarak değerlendirilmiştir.[1279] Hatta bazı muhaddisler, hadisin şer'î kaidelere muhalefeti durumunda, hadisin senedine bakılmaksızın hadisin mevzu olduğuna hükmedilebileceğini vurgulamışlardır.[1280]

Bunun bir örneğini İmam Ebû Hanîfe ve onun fıkıh okulunda görmek mümkündür. İbn Abdülber'in aktardığı şu rivayet bunu ortaya koymaktadır: Hadis

---

[1274] Fethüddîn Beyânûnî, "Fehmü'l-Hadisi'ş-Şerîf fî Dav'i'l-Kavâ'idi'ş-Şeri'yye", **es-Sünnetü'n-Nebeviyye Beyne Davâbiti'l-Fehmi's-Sedîd ve Mütetallebâti'l-Cedîd Dördüncü Uluslararası Sempozyumu**, 20-22.04.2009, Külliyetü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyyei, Dubâi, 2009, c. 1, s.154.
[1275] Beyânûnî, **Fehmü'l-Hadisi'ş-Şerîf fî Dav'i'l-Kavâ'idi'ş-Şeri'yye**, s.147.
[1276] Beyânûnî, **Fehmü'l-Hadisi'ş-Şerîf fî Dav'i'l-Kavâ'idi'ş-Şeri'yye**, s.157.
[1277] İbn Haldûn, **el-Mukaddime**, s.16.
[1278] İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî**, c. 4, s.185.
[1279] Beyânûnî, **Fehmü'l-Hadisi'ş-Şerîf fî Dav'i'l-Kavâ'idi'ş-Şeri'yye**, s.159.
[1280] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr ed-Dımeşkī **el-Menârü'l-Münîf fi's-Sahîhi ve'd-Da'îf**, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, Halep, 1970, s.43-44.

ehlinden pek çok kimse İmam Ebû Hanîfe'yi tenkit ediyordu. Sebebi de adil kimselerin ahâd haberlerini ret etmesidir. Çünkü o bu hadisleri, hadislerden ve Kur'an'dan elde edilen ve üzerinde ittifak sağlanan hususlara (kaidelere) arz ediyordu. Bunlara aykırı olanları reddedip şaz olarak adlandırıyordu."[1281]

İbnu Kayyim de gerek Kur'an ve sünnetteki kaideler ve gerekse âlimlerin oluşturduğu kaidelere değinirken diyor ki: "Eksik beyanlarına rağmen mezhep âlimleri, mezheplerini, helal ve haramı ihata eden kapsayıcı kaidelerle zapt altına alabiliyorlarsa, Allah ve cevâmi'ü'l-kelim ile gönderilen Allah'ın Resulü (s.a.s.) buna daha fazla muktedirdirler. Çünkü onlar, kapsayıcı olan sözle gelirler ki o, çeşit ve fertleri içine alan umumi bir kaide ve külli bir ilkedir. Bu kaide ve kaziyeler iki şekilde delalette bulunurlar: Tardî delalet ve aksi delalet."[1282]

Ayrıca hadislerin anlaşılması, delaletinin mahiyeti ve anlamı konusundaki ihtilaflarda görüşlerden birinin tercih edilmesi, hadisin umûm ifade eden lafızlarının tahsis, mutlakının mukayyed kılınması vb. konularda kaidelerden istifade edilebilmektedir.[1283]

2.1.5.2. Külli Kaidelerin Kaynakları

Kavâid ilminin temelini, Müslümanların amelî hayatını ve hukuksal düşüncesini yansıtan fıkıh ilmi ve fukahanın bu alandaki birikimini yansıtan fıkıh literatürü oluşturur.[1284] Kaynakları açısından ise naslara dayanan fıkıh kaideleri ile içtihada dayalı olan fıkıh kaideleri olmak üzere iki ana kısma ayrılmaktadır:[1285] Bu çalışmada sadece hadis naslarına dayanan fıkıh kaidelerine değinilecektir.

2.1.5.2.1. Hadis Naslarına Dayanan Fıkıh Kaideleri

Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine verilip de diğer Hz. Peygamberlere (s.a.s.) verilmeyen altı hasleti dile getirir ve bunlardan birinin de cevâmi'ü'l-kelim özelliği

[1281] İbn Abdülber, **el-İntikâu fî Fezâili'l-Eimmeti's-Selâseti'l-Fukahâ**, s.277.
[1282] İbnu Kayyim, **İ'lâmü'l-Muvakki'în**, c. 1, s.251.
[1283] Detaylar için Bkz: Beyânûnî, **Fehmü'l-Hadisi'ş-Şerîf fî Dav'i'l-Kavâ'idi'ş-Şeri'yye**, s.160-185.
[1284] Baktır, "Kaide", DİA, c. 24, s.207.
[1285] Ya'kûb b. Abdülvahhâb el-Bâhüseyin, **el-Mufassal fî'l-Kavâ'idi'l-Fıkhiyye**, Dâru't-Tedmüriyye, Riyad, 2011, s.99; Zuhaylî, **en-Nezariyyâtü'l-Fıkhiyye**, s.205.

olduğu[1286] şeklinde ifade etmiştir. ‘Cevâmi‘u'l-kelim’, az lafızla çok mana içeren ifade demektir.[1287]

Hz. Peygamber'in (s.a.s) ‘cevâmi‘ü'l-kelim’ olan kimi sözleri ki -bazı yazarlarca *el-ahâdîsü'l-külliyye* olarak anılır-[1288] bir çok şer‘î hükmü ihtiva ettiğinden fıkıh kaidesi olarak da temessül etmiştir. İbn Hazm'ın ifadesiyle son derece özlü lafız dizgesi olan cevami‘ü'l-kelim, bir taraftan dışarıda bir şey bırakmazken, diğer taraftan da asıl murat edilen hususun dışında başka bir şeye delalet etmez.[1289]

Sünnete dayalı kaidelerden bir kısmı söz ve manasıyla hadise dayanırken,bir kısmı ise sadece manası itibariyle hadise dayanmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Müslim’in rivayet ettiği bir hadiste, Mu‘âz b. Cebel (r.a.) Yemen’e gönderilince Hz. Peygamber’e (s.a.s.) orada arpadan yapılan el-mizr adında ve baldan yapılan el-bit‘ adında iki içeceğin hükmünü sorar. Hz. Peygamber (s.a.s.) de, **“her sarhoş eden haramdır”**[1290] şeklinde cevap verir. Nevevî, bu manadaki hadislerin şerhinde şöyle diyor: “Bu hadis, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) cevâmi‘ü’l-kelim özelliğindendir. Bunda âlim kimsenin, soran kimsenin sorduğu konunun dışında da bilgilendirmeye ihtiyacı olduğunu görürse, sorduğu sorunun cevabına, sormadığı konunun da cevabını eklemesi müstehaptır” demektedir.[1291]

Yine İbn Abbâs’tan (r.a.) yapılan rivayette Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle demiştir: “Eğer insanlara iddia ettikleri verilirse, bazı insanlar insanların can ve mallarını iddia ederdiler. Ancak yemin, aleyhinde iddia bulunan kimseye düşmektedir.”[1292] Beyhakî’nin rivayetinde ise: **“delil iddia sahibine, yemin ise inkâr**

[1286] Buhârî, Hadis no: 438; Müslim, Hadis no: 521.
[1287] Aydınlı, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, s.42.
[1288] Zuhaylî, **en-Nezariyyâtü’l-Fıkhiyye**, s.205-206; Ebü’l-Hâris Muhammed Sıtkî b. Ahmed el-Ğazzî el-Bûrnû, **Mevsû‘atü’l-Kavâdi’l-Fıkhiyye**, Müessetü’r-Risâle, Beyrut, 1997, c. 1, s.36.
[1289] Yaman, “Bir Kavram Olarak “Fıkıh Kâideleri”, s.52.
[1290] Buhârî, Hadis no: 239, 5287, 5288; Müslim, Hadis no: 2001, 2002, 2003; Ebû Dâvûd, Hadis no: 3251, 3256; Nesâî, Hadis no: 5540, 5541; Tirmizî, Hadis no: 1867, 1870, 1861; İbn Mâce, Hadis no: 3406.
[1291] Nevevî, **Şerhu Sahîhi Müslim**, c. 13, s.144.
[1292] Buhârî, Hadis no: 2406, 2552, 4300; Müslim, Hadis no: 1711-1711/2; Ebû Dâvûd, Hadis no: 3190; Tirmizî, Hadis no: 1325; İbn Mâce, Hadis no: 2332.

eden kimseye düşmektedir” diye buyurmaktadır.[1293] Bu hadisle ilgili olarak da Nevevî şöyle demektedir: “Bu hadis, şeriatın kaidelerinden büyük bir kaidedir.[1294]

- “Zarar izale edilir” kaidesi:

Bu kaide, (لا ضرر ولا ضرار – Zarar vermek ve zarara karşılık olarak zarar vermek yoktur)[1295] ile (لا ضرر في الإسلام – İslam’da zarar vermek yoktur)[1296] şeklindeki hadislere dayanmaktadır.

- “Malın getirisi tazmin sorumluluğu mukabilindedir” kaidesi:

Bu kaide "الخراج بالضمان- haraç bir damana karşılıktır” şeklindeki hadisten[1297] alınmıştır.

- “Allah’ın kitabında bulunmayan her şart batıldır.”[1298]

Bu şekilde fıkıh kaidesi hükmünde olan pek çok hadis söz konusudur.

Manası itibariyle hadise dayanan fıkıh kaideleri ise, lafızları ulemaya ait olup sünnetten istinbat edilmiş olanlardır. Onlardan bazıları ise şunlardır:

- “Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir” kaidesi:

Bu kaide, *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tümünün aktardığı (إنما الأعمال بالنيات – Ameller niyetlere göredir) hadisini[1299] esas almaktadır. Beyhakî’nin aktardığı benzer

---

[1293] Beyhakî, **es-Sünen**, Hadis no: 19487, 19489, 19491.
[1294] Nevevî, **Şerhu Sahîhi Müslim**, c. 12, s.3-4.
[1295] Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, **Esbâbu Vürûdi’l-Hadîs**, (thk. Yahyâ İsmâîl Ahmed), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1984, s.141; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, **el-Müstedrek**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2002, Kitâbü’l-Büyû‘, Bâbü’n-Nehyi ani’l-Muhâlkale, c. 2, s.577, Beyhakî, **es-Sünen**, Kitabü’s-Sülh, Bâbu Lâ Darare ve lâ Dirâre, c. 6, s.69-70; İbn Mâce, Hadis no: 2340, 2341. Elbânî**, es-Silsiletü’s-Sahîhe** adlı eserinde hadisin sahih olduğunu ve mürsel olarak rivayet edildiğini belirtmektedir, Bkz: Muhammed Nasirüddîn, **Silsiletu Ahâdîsi’s-Sahîhe ve Şey’ün min Fıkhihâ ve Fevâidihâ**, Mektebetü’l-Me’ârif, Riyad, 1995, c. 1, s.498-503.
[1296] Suyûtî, **Esbâbu Vürûdi’l-Hadî**s, s.142
[1297] Ebû Dâvûd, Hadis no: 3508; Tirmizî, Hadis no: 1285; Nesâî, Hadis no: 4490; İbn Mâce, Hadis no: 2243.
[1298] Buhârî, Hadis no: 2, 29, 30, 176; Müslim, Hadis no: 213, 214; Ebû Dâvûd, Hadis no: 3929; Nesâî, 103; İbn Mâce, Hadis no: 2521.
[1299] Buhârî, Hadis no: 1, 54, 2529, 3898, 5070, 6689, 6953; Müslim, Hadis no: 155, 1907; Ebû Dâvûd, Hadis no: 2201; Tirmizî, Hadis no: 1647; Nesâî, Hadis no: 37, 3437, 3794; İbn Mâce, Hadis no: 4227.

bir hadiste (لا عمل لمن لا نية له – Niyeti olmayanın ameli olmaz)[1300] denilmektedir. Bu hadislerle ilgili olarak Ebû Dâvûd, fıkhın beş hadise bina edildiğini, bunlardan birinin de mezkûr hadis olduğunu belirtmektedir.[1301]

- "Yakîn, şekten ötürü zail olmaz" kaidesi:

Bu kaide; (إذا وجد أحدكم في بطنه شيئا فأشكل عليه أخرج منه شيء أم لا فلا يخرجن من المسجد حتى يسمع صوتا أو يجد ريحا – Sizden biri karnında bir şey bulur da kendisinden bir şey çıkıp çıkmadığı konusunda sorun olursa, bir ses işitene veya bir koku his edene kadar mescitten çıkmasın)[1302] vb. hadislere dayanmaktadır. Müslim, *Sahîhi*'nde bu hadislere 'Taharetten emin olan, sonra bozulduğu konusunda şekke düşen kimse, o taharetiyle namaz kılabilir olmasının delili" şeklinde adlandırdığı bir bâbın altında zikretmektedir.[1303]

Ayrıca namazda kaç rekât kılındığı, hacca mı yoksa umreye mi niyet edildiği, oruçta imsak vaktinin girip girmediği ve neredeyse fıkhın diğer tüm bâblarında bu ve benzeri hadislerden elde edilen bu kaideden istifade edilmektedir.[1304]

- "Meşakkat kolaylığı celbeder" kaidesi.

Bu kaide, dinde teysîr gerekliliği ile ilgili ayetlere[1305] dayandığı gibi, (إنما بعثتم ميسرين، ولم تبعثوا معسرين[1306], (يسروا ولا تعسروا)[1307], (إن دين الله يسر ولن يشاد الدين إلا غلبه -)[1308], (ثلاثا ما خيررسول الله صلى الله عليه وسلم بين أمرين إلاّ اختار إيسرهما ما لم يكن إثما)[1309] şeklindeki hadislere de dayanmaktadır.[1310]

[1300] Beyhakî, **es-Sünen**, c. 1, s.67, Hadis no: 179.
[1301] Suyûtî, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, s.19.
[1302] Müslim, Hadis no: 361; Ebû Dâvûd, Hadis no: 177; Tirmizî, Hadis no: 75. Bkz: İbn Hacer, **et-Telhîsü'l-Habîr**c. 1, s.352-353.
[1303] Müslim, **Sahih-i Müslim**, Bâbü'd-Delîl alâ Enne Men Teyekkane et-Tahârete … Bâb no: 540, Hadis no: 361.
[1304] Suyûtî, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, s.71-74.
[1305] Bakara: 2/185; Hac: 22/78.
[1306] Buhârî, Hadis no: 220 ve 6128.
[1307] Buhârî, Hadis no: 69 ve 6125.
[1308] Buhârî, Hadis no: 39, Müslim, Hadis no: 2816.
[1309] Buhârî, Hadis no: 3367-6404; Müslim, Hadis no: 2327.
[1310] Suyûtî, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, s.102-104.

Bunun yanı sıra, (size bir şeyi emrettiğimde, takatiniz oranında onu yapmaya çalışın)[1311] şeklindeki hadis de bu kaideyi ihtiva eden hadislerdendir. Nevevî bu hadisin de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) cevâmi'ü'l-kelim niteliğindeki hadislerden biri olduğuna işaret etmekte ve bünyesine sayısız ahkâmın dâhil olduğunu belirtmektedir.[1312]

- "Adet belirleyicidir" kaidesi:

Bu kaide, ilgili ayetlerin yanı sıra şu hadislere de dayanmaktadır: Hind bnt. Utbe Hz. Peygamber'e (s.a.s.) gelerek şöyle dedi: "Ebû Süfyân cimri biridir. Ondan habersiz aldığımın dışında bana ve çocuğuma yetecek miktarda mal vermiyor." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.): "Örfen sana ve çocuğuna yetecek kadar al" dedi.[1313]

Buhârî, bu hadisin de yer aldığı hadis grubuna, "Yerleşim Yerlerinin İşlerini Adet Edindiklerine Göre Yürüten Kimse" şeklinde bir terceme yapmış, Buhârî'nin bâb başlıklarını konu edinen *el-Kevâkibü'd-Derârî fî Münâsebâti Terâcimi'l-Buhârî* adlı eserin sahibi İbnü'l-Müneyyir olarak bilinen Ebü'l-Abbâs Nâsırüddîn Ahmed b. Muhammed el-İskenderî, bu başlığın örfe itimat edilebileceğinin ispatı anlamına geleceğini söylemiştir.[1314] Şâfiî ulemasından Kâdı el-Hüseyin b. Muhammed el-Mervezî (ö. 462) de, örfe müracaat etmenin, fıkhın üzerine inşa edildiği beş esastan biri olduğunu ifade etmiştir.[1315] Buradan hareketle örfe müracaatı talep eden her ayet ve hadisin bu fıkıh kaidesine delil olabileceği anlaşılmaktadır.

Diğer bir hadis ise; (Müslümanların güzel gördükleri, Allah nezdinde de güzeldir) hadisi ve benzerine dayanmaktadır.[1316]

- **"Sözün işlevsel kılınması, ihmal (göz ardı) edilmesinden evladır" kaidesi.**[1317]

[1311] Buhârî, Hadis no: 6896; Müslim, Hadis no: 2468, 4483; İbn Mâce, Hadis no: 2.
[1312] Nevevî, **Şerhu Sahîhi Müslim**, c. 5, s.85-86.
[1313] Buhârî, Hadis no: 2211, 2460, 3825, 5359; Müslim, Hadis no: 1714; Ebû Dâvûd, Hadis no: 3532; Nesâî, Hadis no: 5420; İbn Mâce, Hadis no: 2293.
[1314] İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî**, c. 4, s.473-474.
[1315] İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî**, c. 4, s.474.
[1316] Ahmed, **el-Müsned**, Hadis no: 3600; Hâkim, **el-Müstedrek**, Hadis no: 4402; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh ve'l-Mutefakkih**, c. 1, s.422.
[1317] Bûrnû, **Mevsû'atü'l-Kavâdi'l-Fıkhiyye**, c. 1, s.40-41.

Bu kaide, müminlerin sıfatlarından olan; (onlar boş şeylerden yüz çevirirler) mealindeki ayetlere[1318] dayandığı gibi, (Allah, konuşan her dille beraberdir. Bu yüzden kul Allah'tan sakınsın ve ne dediğine baksın)[1319] hadisinin yanı sıra, uzun bir hadisin sonunda Hz. Peygamber'in (s.a.s.), abid bir kul ile ilgili şu sözü de bu kaidenin dayanaklarındandır: (Canımı yed-i kudretinde bulunduran Allah'a yemin olsun ki o, öyle bir söz söyledi ki, dünyasını da ahiretini de mahvetti.)[1320]

- "Hadler şüphelerle sakıt olur" kaidesi [1321]

Bu kaide, "hadleri şüphelerle def edin" hadisine[1322] ve buna yakın lafızlarla rivayet edilmiş hadislere dayanmaktadır.

- "Yeminler, bütün anlaşmazlıklarda müdde'a aleyh olan kimseye aittir. Ancak kasame bundan müstesnadır." Bu kaide, daha önce bahsi geçen (delil iddia sahibine, yemin ise aleyhinde iddia bulunan kimseye düşer) hadisine[1323] dayanmaktadır.[1324]

- "Bir asla veya bir kaideye muhalefet icap ettiğinde, muhalefetin mümkün olduğunca azaltılması gerekmektedir." Bu kaide, mâ lâ yütâk mükellefiyetin, darlık ve meşakkatin olmadığına dair Kur'anî delillere dayandığı gibi, (size bir şeyi emrettiğimde, takatiniz oranında onu yapmaya çalışın)[1325] şeklindeki hadis vb.lerine de dayanmaktadır.

Fıkhın genelinde olduğu gibi, alt dallarından olan ilimlerde de hadislerin belirleyici bir role sahip oldukları, fıkıh kaidelerinin hem lafız ve mana ya da sadece mana cihetiyle hadislere dayandığı bariz bir şekilde görülmektedir. Çoğunlukla ahkâm

---

[1318] Mü'minûn: 23/3; Furkân: 25/72; Kasas: 28/55.
[1319] Muhammed Abdürraûf el-Menâvî, **Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi's-Sağîr**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1972, c. 2, s.240, Hadis no: 1750; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, **ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîr Bi'l-Me'sûr**, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Merkezu Hicr li'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2003, c. 13, s.630.
[1320] Ebû Dâvûd, **es-Sünen**, Hadis no: 4901; Ahmed, **el-Müsned**, Hadis no: 8275, 8734.
[1321] Bûrnû, **Mevsû'atü'l-Kavâdi'l-Fıkhiyye**, c. 3, s.98.
[1322] Tirmizî, Hadis no: 1344, 1424; İbn Mâce, Hadis no: 2545; İbn Hacer, **et-Telhîsü'l-Habîr**, c. 4, s.160-161.
[1323] Beyhakî, **es-Sünen**, Hadis no: 19487, 19489, 19491.
[1324] Bûrnû, **Mevsû'atü'l-Kavâdi'l-Fıkhiyye**, c. 1, s.42.
[1325] Buhârî, Hadis no: 6896; Müslim, Hadis no: 2468, 4483; İbn Mâce, Hadis no: 2.

hadislerinden neşet eden furû-ı fıkıh, böylece yine azımsanmayacak oranda hadislerin belirgin bir şekilde rol oynadığı fıkıh kaideleri bünyesinde toplanmış olmaktadır.

2.1.5.2.2. Sahabe ve Tabiin Sözlerine Dayanan Fıkıh Kaideleri

Fıkıh kaidelerinden bazıları gerek lafızları ve gerekse anlamları itibariyle sahabe ve tabiînin eserlerinden alınmıştır. Buna işaret eden Süyûtî, fıkıh kaidelerinin köklerinin sahabe dönemine dayandığını Hz. Ömer'in (r.a.) mektubuna değinerek ifade etmektedir. Mezkûr mektupta Hz. Ömer'in (r.a.), Ebû Mûsâ el-Eşâ'rî'ye (r.a.) bilmesi ve yapması gerekenlerle ilgili olarak kendisine gereken konular arasında emsal ve benzer olanları tanıması olduğunu belirtmektedir.[1326] Emsal ve benzer durumda olan konular doğal olarak bir çatı veya başlık altında toplanır. Bu çatı veya başlık ise burada fıkıh kaideleridir.

Hz. Ömer'in (r.a), Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye (r.a.) gönderdiği ve İslam hukuk tarihi açısından büyük önem taşıyan mektupta çok veciz bir üslupla bazı temel kaideler zikredilmiştir.[1327] Bu mektupta dile getirilen ve fıkhî bir kaide hükmünde olan sözlerden bazıları şunlardır:

(… Delil getirmek davacıya, yemin etmek ise davalıya düşer. İnsanlar arasında sulh yapılabilir, ancak haramı helal veya helali haram kılan bir sulhun yapılması caiz değildir… Kim bir hak iddia ederse ona iddiasını ispat edebilecek kadar bir süre ver. Eğer delil getirirse hakkını alır, getiremezse aleyhine karar verirsin…)[1328]

Kâdı Şüreyh'ten bu nitelikte sözler aktarılmıştır. Bir adama konuşan Kâdı Şüreyh ona şöyle demiştir: (Ben, elimdeki delillerle hüküm veriyorum. Benim hükmüm haram olan bir şeyi sana helal kılmaz.)[1329] Yine Kâdı Şüreyh'in şöyle dediği rivayet edilmektedir: (Bir malı tazmin eden onun kârını alır.)[1330]

Kur'an ve sünnetten alınmış kaideler hem şer'î naslardan alındıkları için hem de fıkhî kaide olduklarından delil sayılmaktadırlar. Ancak şer'î delillerden değil de,

[1326] Suyûtî, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, s.13-14.
[1327] Yaman, "Bir Kavram Olarak "Fıkıh Kâideleri", s.52; Suyûtî, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, s.13-14.
[1328] Beyhâkî, **es-Sünen**, c. 10, s.252-253, Hadis no: 20537.
[1329] Beyhâkî, **es-Sünen**, c. 10, s.253, Hadis no: 20538.
[1330] İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, c. 11, s.495, Hadis no: 22256.

fakihlerin istinbatları ve ifadelerinden elde edilmişlerse, bunların ahkâm istinbat etmeye elverişliliği hususu ihtilaflıdır.[1331]

Fıkıh kaidelerinin gücü ve etkisi, dayandığı kaynakla ilintilidir. Kaynağı Kur'an veya sahih sünnet olan kaideler, kaide olmadan önce zaten şer'î bir delildir. (Allah alışverişi helal, ribâyı da haram kıldı)[1332] ayeti mesela, alışverişi helal, ribâyı haram kılan şer'î bir delil olduğu gibi, aynı zamanda muhtelif alışveriş çeşitlerini ve pek çok ribâ meselelerini kapsayan fıkhî bir kaide de olmaya elverişlidir. (Dinde zarar vermek ve bilmukabil zarar yoktur) şeklindeki hadis vb.leri de bu kabildendir.[1333]

Buna mukabil olarak kaynağı, nazar-ı itibara alınması konusunda ihtilaf edilen şer'î bir delil olan kaideler konusunda ise, öncelikle ittifak edilen delillere rücu' edilmesi gerekmektedir. Orada delilin bulunması durumunda ilgili kaideye dayanılabilir. Kaynağı şer'î bir delil değil de, müçtehitlerin, nassların mantığı ve şeriatın genel ilkelerinden ya da gördükleri bir maslahat veya örf gibi konulardan istinbat ettikleri kaideler hususunda ise, kişinin fıkıh kaideleri ve kaideye dahil olabilecek veya istisna tutulabilecek konusunda iyi bir idrak ve birikim sahibi olması gerekmektedir… Bütün ilim dallarında kaideler ilgili ilimlerin fer'î konularına dayandıkları ve onların birer semeresi oldukları gibi (usûlü'l-fıkıh, Arap dili kaidelerinde olduğu gibi) bu fıkıh kaideleri de fer'î meselelerden istinbat edilseler bile, yine de ahkâmın belirlenmesinde bu kaidelere istinat edilebilir.[1334]

2.1.6. Fıkıh Eğitiminde Ahkâm Hadisleri Merkezli Eğitim

Herhangi bir ilimde eğitim yöntemlerinin metodolojisinin İslamiliğinden bahsedilemez. Çünkü o metodoloji bir araçtır ve araçlarda genel olarak hususiyet unsurları azdır. Süyûtî *el-Eşbâh ve'n-Nezâiri*'nde şöyle diyor: "Vesâile sağlanan müsamaha makâsıda sağlanmaz."[1335] Metodolojide, ne, niçin, nerede vb. sorulara değil, 'nasıl' sorusuna cevap aranmaktadır.[1336] Fıkıh eğitimindeki metodolojinin 'keyfiyeti' hususunda İslam tarihi boyunca uygulanan pek çok metot arasında hadis ve

[1331] Harîrî, **el-Medhal ilâ'l-Kavâ'idi'l-Fıkhiyyeti'l-Kulliyye**, s.65.
[1332] Bakara: 2/275.
[1333] Bûrnû, **Mevsû'atü'l-Kavâ'idi'l-Fıkhiyye**, c. 1, s.46-49.
[1334] Bûrnû, **Mevsû'atü'l-Kavâ'idi'l-Fıkhiyye**, c. 1, s.48-49.
[1335] Suyûtî, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, s.202.
[1336] Mustafâ Aşvâ, **Kadâyâ'l-Menheciyye fî'l-Ulûmi'l-İslâmiyye ve'l-İctimâi'yye**, el-Ma'hedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, Kahire, 1996, s.7-8.

fıkıh ilimlerinin kesişme noktasında bulunan ahkâm hadisleri merkezli fıkıh eğitimi de yer almaktadır.

2.1.6.1. İslam Tarihinde Fıkıh Eğitiminde Kullanılan Eğitim Yöntemleri

İslam tarihinde fıkıh eğitimine yönelik değişik eğitim modelleri uygulanmıştır. Bu modellerin başlıcalarını şöyle sırlamak mümkündür:

1. Menhecu Fıkhi's-Semâ'â (Dinleme Yollu Fıkıh Eğitimi)[1337]

2. Menhecu Fıkhi't-Tefrî'ât ve'l-Furû' (Şerhlere Dayalı Fürû' Yollu Fıkıh Eğitimi)

3. Menhecu Fıkhi'l-Muhtasarât (Muhtasar Eserlere Dayalı Fıkıh Eğitimi)[1338]

4. Menhecu Fıkhi't-Te'sîlât (Delile Dayalı Fıkıh Eğitimi)[1339]

"فقه التأصيلات - Delile Dayalı Fıkıh" olarak adlandırılan ve gerek Kur'an ve hadislere ve gerekse diğer delillere dayanan hükümlerin temellerine inen, başka bir ifadeyle şer'î hükümleri şer'î delillere dayandıran ve asıl ile fer' arasındaki ilişkiyi analiz eden bu fıkıh eğitim yöntemi,[1340] iki hususun dışına çıkmaz. 1. Öğrenciyle, ister Kur'an ister de sünnetten olan şer'î naslar arasında bağlantıyı sağlamak ve onu, o naslardan doğrudan bir şekilde hüküm istinbatına muktedir kılmak. 2. Öğrenciyi, fıkhî hükümlerin yönlendirilmesi ve değerlendirilmesi konusunda eğitmek, fıkhî ihtilafların sebeplerini bilmek ve görüşler arasında tercihte bulunma gücüne kavuşturmak.[1341]

Tüm ilim dallarında olduğu gibi fıkıh eğitiminde eğitim-öğretim yönteminin tek başına kifayet etmeyeceği muhakkaktır. Yöntemin yanı sıra öğrencinin/fıkıh talebesinin aklen, ruhen ve kişilik olarak bu işe hazır ve elverişli olması gerektiği kadar,[1342] yetenek sahibi, alanında yetişmiş ve öncü nitelikte bir hocaya da ihtiyaç

[1337] Alî Muhammed İbrâhîm, **Istılâhü'l-Mezheb İnde'l-Mâlikiyye**, Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâü't-Türâs, 2000, Dubai, s.143
[1338] Mustafâ Sâdıkî, Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**: Dirâsetün Târîhîyyetün Terbeviyyetün**, el-Ma'hadü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmi, Virginia, ABD, 2012, s.62.
[1339] Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.111
[1340] Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.112.
[1341] Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.111-112.
[1342] Muhammed Osmân Şebîr, **Tekvînü'l-Meleketi'l-Fıkhiyye**, Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Katar, 1999, s.87

duyulmaktadır.[1343] Bu yöntemlerden bazıları hoca merkezliyken, bazıları öğrenci merkezli veya ders/konu merkezli olabilmektedir.[1344]

2.1.6.2. Ahkâm Hadisleri Merkezli Fıkıh Eğitiminin Tarihi Arka Planı

Delilden hükme varma yöntemine dayalı fıkıh eğitimi modelinin geçmişten günümüze uzanan, tarihi arka planı hadis ve fıkıh ilminin tedvin dönemlerine dayanan bir geçmişi bulunmaktadır. Mezhep imamlarının kendi eserleri veya onlarının görüşlerinin bir araya getirildiği eserlerin ortaya çıkmasından önce çoğunlukla fıkhın hadislere gömülü olduğu, fıkhî meselelere hadislerle cevap verildiği süreçte fıkıh eğitimi hadis tedrisatına dayalıydı; hoca ahkâm hadislerini aktarır, talebeler de bu hadisleri ezber-yazı şekillerinde kayda geçirip sonraki kuşaklara aktarırdı. Bu yöntem hadis ekolünde uzun bir dönem devam etmekle birlikte reyin de fıkha dahil olmasıyla, İslam âleminin değişik ilim merkezlerinde fıkıh eğitimi hususunda değişik eğitim modelleri ortaya çıktı.

İkinci yüzyılın ortalarına doğru Endülüs'te eğitim sadece fukahânın elindeydi. Müslüman doğu ve batıdaki eğitim kurumlarını inceleyen George Makdisi'ye göre vakıf konusundaki farklı yaklaşımlarından dolayı Mâlikî mezhebinde bu tip kurumlara izin verilmemiş ve Mâlikî mezhebinin uygulandığı bölgelerde doğu tipinde medrese kurumları görülmemiştir.[1345] İslamî batıdaki eğitim sisteminde hoca ile öğrenci arasında şahsî ilişkiye bağlı olarak hukukçunun nüfuzu güçlenmiş, bu da devletin felsefe öğretimi, tasavvuf, özgür düşünmeyi sağlayacak ve Mâlikî mezhebinin taklidinden ayrılmaya yol açabilecek her türlü ilmin öğretilmesi konusundaki faaliyetlere karşı hukukçular muhalefet edebilmişlerdir.[1346]

Hicri üçüncü asırda Endülüs Mâlikîliğinden ehl-i hadise düşmanlığıyla öne çıkmış Mâlikî mezhebinin başında bulunan aşırı taassup sahibi Esbâğ b. Halîl (ö. 273), hadisi önceleyen aynı mezhebin önemli âlimlerinden Bakî b. Mahled (ö. 276) ve

[1343] Şebîr, **Tekvînü'l-Meleketi'l-Fıkhiyye**, s.95.
[1344] Safvet Tevfîk Hendâvî, **İstrâtîciyâtü't-Tedrîs**, Câmi'atu Dimenhûr, Külliyetü't-Terbiyye, Vahdetü't-Ta'lim, s.13.
[1345] Muhammed Halid Mesud, "Endülüs İslam Hukuk Tarihi: Genel Bir Bakış", (Çev. Muhammed Tayyib Kılıç), İSTEM, **İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi**, Yıl. 7, S.14, s.411.
[1346] Mesud, "Endülüs İslam Hukuk Tarihi: Genel Bir Bakış", s.411.

Muhammed b. Abdüsselâm el-Huşenî'ye (ö. 286) çok çektirmiştir.[1347] Endülüs'e hadis ilmini ilk kez getirenler olarak kabul edilen ve Kurtubalı mevâlîden olan, hadis tedrisatı faaliyetleri sayesinde Endülüs'ü bir dâru'l-hadîs haline getiren Bakî b. Mahled ve Muhammed b. Vaddâh'tır (ö. 287).[1348]

Bakî b. Mahled ahkâm konusunda Mâlikî idi. Ancak hadislerden elde ettiği sonuçlarda kimseyi taklit etmiyordu.[1349] Bunun sonucu olarak mutaassıp âlimlerin, öğrencilerle hadis âlimleri arasına koyduğu bariyerler aşıldı ve hadis âlimleri, camilerde talebelere hadis ilmini öğretmeye başladılar. Bu dönemde hadis ilmiyle fıkıh ilmini birleştirmiş pek çok Mâlikî fıkıh âlimi yetişti.[1350] Kâsım b. Esbağ ve öğrencisi Muhammed b. Ahmed b. Yahyâ (ö. ?) gibi âlimler fıkhü'l-hadîs ve fıkhü't-tâbi'în ile ilgili kitaplar yazdılar.[1351] Hadis ilminin zayıf olduğu ikinci asra göre Endülüs'te kadılar hadis ilminin gelişim gösterdiği dört, beş ve altıncı asırda muhaddis kimlikleriyle ön plana çıkmışlardır. Endülüs ilim dünyası incelendiğinde ilk akla gelen birçok âlim bu dönemde yaşamış ve hem kadı hem de muhaddis kimliğiyle tanınmışlardır.[1352]

İslamî batıda fıkhü't-te'sîlât, yani nas merkezli fıkhî ön plana çıkaran akımlardan biri de Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456) öncülüğündeki Zâhirîlik akımıdır.[1353] Zâhirîlik mezhebi, eğitim sistemini mutlak olarak furû' fıkhını bir kenara bırakıp asıl kaynaklara dönme üzere tesis etmiştir.[1354] Zâhirî görüşe ilk meyleden fukahadan biri de Münzir b. Saîd el-Belûtî (ö. 355) olup eserlerinden biri de, *el-İnbâu alâ İstinbâti'l-Ahkâmi min Kitâbillâhi* adlı

[1347] Mustafâ el-Herves, **el-Medresetü'l-Mâlikiyyetü'l-Endelüsiyye ilâ Nihâyeti'l-Karni's-Sâlisi'l-Hicrî**, Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'-İslâmiyye, Fas, 1997, s.339.
[1348] İsabel Fierro, "Hadis'in Endülüs'e Girişi (2./8. – 3./9. Yüzyıllar)", (Çev. Murat Gökalp), **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 47, S.2, s.239.
[1349] Muhammed b. Hâris el-Huşenî, **Ahbârü'l-Fukahâi ve'l-Muhaddisîn bi'l-Endelüs**, (thk. Mariya Luveysâ Âbîlâ-Luveys Mûlînâ), el-Meclisü'l-E'lâ li'l-Ebhâsi'l-İlmiyye, Madrîd, 1991, s.55.
[1350] Herves, **el-Medresetü'l-Mâlikiyyetü'l-Endelüsiyye**, s.339.
[1351] Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.119.
[1352] Mustafa Öztoprak, "Endülüs Hadisçiliğinde Kadıların Yeri", **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl. 4, c. 4, S.7, s.117.
[1353] H. Yunus Apaydın, "İbn Hazm", **DİA**, TDV, İstanbul, 1999, c. 20, s.41-42.
[1354] Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.92.

kitabıdır.[1355] Kitabın adı zaten ahkâmın nereden alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Murâbıtlar Devleti'nde idareciler ve fukahâ katı bir şekilde Mâlikî mezhebine bağlanmış, bu mezhebi ehl-i sünnet mezhebi olarak kabul etmiş, ona aykırı gördükleri fikir ve davranışlara karşı olmuşlardır. Yargı ve fetvada Mâlikî mezhebinin dışında herhangi bir mezhebe göre görüş belirtilmesini yasaklayan Murâbıtlar Devleti'nin son hükümdarlarından Taşfîn b. Alî b. Yûsuf (ö. 539) kadılarına gönderdiği mektupta bu hususu açıkça belirtmiş, buna aykırı davrananların suçlu konumunda olacağını ifade etmiştir.[1356] Bu bakımdan Muvahhitler Devletinin Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Tûmert el-Berberî es-Sûsî (ö. 524) öncülüğünde ortaya çıkışı, bir yönüyle Mâlikî realitesine ve fukahânın kamu işlerine müdahil olmalarına bir tepkiydi.[1357] İbn Tûmert, Mâlikî mezhebinin usulüne bağlı olmakla birlikte taklide karşı olan ve naslara dayanmaya meyyal bir kimseydi.[1358] Taklidin kaçınılmaz olduğu bir toplum ve atmosferde bu şekilde düşünmesi ve inanmasını sağlayan unsur, farklı düşüncelerin, tartışmaların bulunduğu, farklı mezhep ve dinlerin merkezi olan Bağdat'ta uzun yıllar kalması ve oranın ileri gelen ulemasından dersler almasıydı.[1359]

İbn Tûmert, eserlerinden hareketle fıkıh ve usûlü'l-fıkıhta ön plana çıkabilecek bir âlim olmaya müsait olmasına rağmen siyasi hayatı buna müsaade etmemiştir… Ancak eserlerinde ilmi boyuttan ziyade ıslahatçı yönü ön plana çıkmakta ve bunu, fıkhın fürû'nda asıl kaynaklara dönme ve istinbat yöntemlerinde göstermektedir. Zira bu yöntemler mağrib ulemasının eğitim yöntemlerinde kabul gören ve uygulanan yöntemler değildi. İbn Tûmert, şer'î düşüncenin ıslahı kapsamında asıl kaynaklarına dayanan ve ahkâmını oradan çıkaran bir fıkhı tesis etmek amacındaydı.[1360] Bu yöntem için de, delillere mebni ahkâmın bulunduğu fıkıh bâblarını gerek şerh ve gerekse uygulamalı örnekler şeklinde pek çok eser telif etti. Kendisinden sonra gelen

---

[1355] Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis fî Târîhi Ulemâi'l-Endelüs**, s.513-515.
[1356] Hüseyin Mu'nis, **Nusûs Siyâsiyye 'an Fetrati'l-İntikâl mine'l- Murâbıtîn ile'l-Muvahhidîn min: 520 H. İlâ: 540 H**., Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Mısır, 2000, s.17-20.
[1357] Bin Brâhîm Ümmü'l-Ceylâlî, **el-Fukahâu ve's-Sultatu fî'l-Mağribi'l-İslâmî, "Kâdı İyâz Nemûzecen"**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atü Dr. Mevlâye et-Tâhir –Sa'îde-, Cezayir, 2017, s.14-15.
[1358] Abdülmecîd en-Neccâr, **el-Mehdî İbn Tûmert, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah el-Mağribî es-Sûsî**, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1983, s.132-133.
[1359] Neccâr, **el-Mehdî İbn Tûmert**, s.132.
[1360] Neccâr, **el-Mehdî İbn Tûmert**, s.283-284.

idareciler, yeni neslin buna göre yetişmesi için bu yöntemi eğitim alanında uygulamaya koydular… Çünkü bu yöntem onların eğitim ve kültürel politikalarının temel bir parçasıydı.[1361] Şâtıbî, İbn Tûmert'e yönelik ağır eleştirilerde bulunmakta ve Zâhirî olduğunu ifade etmektedir.[1362] Ancak Zâhirî olduğu hususu tartışmaya açıktır. Çünkü İbn Tûmert içtihat ve kıyasa davet etmekte ve bu konuda Gazzâlî ve Cüveynî ile aynı görüştedir.[1363]

İbn Tûmert'ten sonra iktidara gelen talebesi Abdülmü'min b. Âli (ö. 558), İbn Tûmert'in bu düşüncesini 550 yılından itibaren uygulamaya başlamış ve fürû' kitaplarının yakılmasını ve insanların hadis kitaplarını okumalarını ve ahkâmın istinbatını o kitaplardan yapmalarını emretmiştir. Bunu, Endelüs ve Adve'deki tüm talebelerden istemiştir.[1364]

Abdülmümin'le birlikte başlayan nassa dayalı bu eğitim politikası, oğlu Ebû Ya'kūb Yûsuf b. Abdilmü'min b. Alî el-Kaysî el-Kûmî (ö. 580) ve torunu Ebû Yûsuf el-Mansûr-Billâh Ya'kūb b. Yûsuf b. Abdilmü'min el-Muvahhidî (ö. 595) tarafından da yürütülmüş ve bizzat kendileri de bu dersleri vermişlerdir. Hatta bunun için örneğin Ya'kûb el-Mansûr, yanındaki muhaddis âlimlerden on hadis kitabından (*Sahîhayen, et-Tirmizî, Ebû Dâvûd, en-Nesâî, Sünenü'l-Bezzâr, Müsned İbn Ebî Şeybe, Sünenü'd-Dâri'l-Kütnî ve Sünenü'l-Beyhakî*) -İbn Tûmert'in taharet bâbında yaptığı gibi- namaz bâbıyla ilgili hadisleri bir araya getirmelerini talep etmiş ve bu talebi yerine getirilmiştir. Bir araya getirilen bu hadisleri bizzat kendisi ders verip ezberlettirdiği gibi, bütün mağrib'e yayılmasını da sağlamıştır. Bu hadisleri ezberleyenlere bir yıllık giyim ve gıda yardımında da bulunuyordu. Bundan maksadı da insanları Kur'an ve hadisin zahirine bağlanmaya sevk etmekti.[1365] Ancak bu, Muvahhit idarecilerinin sanıldığı gibi Zâhirî oldukları anlamına gelmez.[1366] Gerek Ebû Yûsuf Ya'kûb gerekse

[1361] Neccâr, **el-Mehdî İbn Tûmert**, s.477-478.
[1362] Şâtıbî, **el-İ'tisâm**, c. 2, s.439-441.
[1363] Muhammed b. Tûmert, **Ea'zzu Mâ Yutleb**, (thk. Ammâr Tâlibî), Vizâretü's-Sekâfe, Cezayir, 2007, s.19.
[1364] Sekûra Kassârî - Naîma Sûdânî, **Abdülmü'min b. Âlî ve Devruhu fî'd-Devleti'l-Muvahhidiyye min: 524 H. İlâ: 558 H.**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmiatu Akli Mohand Oulhadj-Bouira-, Cezayir, 2015, s.74.
[1365] Abdülvâhid el-Merâkişî, **el-Mü'cip fî Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib**, (thk. Muhammed Saîd el-Üryân-Muhammed el-Arabî el-Almî), Matba'atü'l-İstikâme, Kahire, 1949, s.278-279; Neccâr, **el-Mehdî İbn Tûmert**, s.478-479.
[1366] Neccâr, **el-Mehdî İbn Tûmert**, s.490 ve 494-496.

de Ebû Ya‘kûb Yûsuf, fıkhî bir meselede birkaç görüşten hangisinin alınabileceği konusunda, hiçbir görüşün bağlayıcı olmadığını, bağlayıcı olanın Kur’an ve *Sünen-i Ebî Dâvûd* olduğu, bu ikisi olmazsa kılıç olduğu görüşünde olmuşlardır.[1367]

Tunus’ta kurulan Hafsîler Hanedanlığı da (1227-1574) bu konuda Muvahhitler devletinin yolunda gitmiş, Kur’an ve sünnete büyük özen göstermişler ve bu gaye için okullar açmışlardır. Daha sonra bunu örgün eğitimin dışında yaygın eğitime dönüştürerek, halka yönelik bu derslerin camilerde verilmesini sağlamışlardır.[1368] Ahkâm hadislerine mahsus en eski eserlerden biri olan *el-Ahkâmü’l-Kübrâ, el-Ahkâmü’l-Vustâ, Ahkâmü’s-Suğrâ* adlı eserin müellifi İbnü’l-Harrât el-İşbîlî de Murâbıtlar ve Muvahhitler döneminde yaşamış âlimlerdendir.[1369] Ayrıca Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdilmelik el-Kutâmî el-Fâsî (ö. 628), Kâdı es-Saklî Abdülazîz el-Cübâb (ö.), el-Mezde‘î (ö.) gibi âlimler, İbnü’l-Harrât’ın kitabını şerh etmişlerdir. Bunların dışında bu dönemde İbn Seyyidi’n-Nâs lakabıyla meşhur Ebü’l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya‘merî (ö. 734), Ebü’l-Kâsım b. Zeytûn (ö. 690) ve daha başka pek çok muhaddis-fakih veya fakih-muhaddis yetişmiştir.[1370] Endülüslülerin bu dönemde Tunus’a hicreti neticesinde hadis ilmi de diğer ilimler gibi onların yöntemlerinden etkilemiş, ricâl ilminden dil ile ilgili konulara, ahkâmdan ahlaka kadar klasik yöntemlerin yanında yeni eğitim yöntemleri de uygulamışlardır.[1371]

Muvahhitler, nassa dayalı bu fıkıh eğitimi (المنهج التأصيلي) ve telif çalışmalarını siyasi bir kararla uygulamaya çalıştıklarından, bu karara yeterli oranda ilmî bir hareket eşlik etmemiştir. Halbuki düşünce alanındaki değişim sadece ilmî hareketle meydana gelebilir; siyasi karar ise sadece ona yönlendirici veya yardımcı olabilir. Bu yüzden bu hareket siyasi bir karar olarak kalmış, ilmî olgunluk yönünde gelişememiştir.[1372] Bu sonuç Mâlikî mezhebinin Zâhirî mezhebine galebe çalması şeklinde yorumlansa bile, aslında furû‘ ve taklit yönteminin usûl ve içtihat yöntemine galebe çalması olarak

[1367] Merâkişî, **el-Mü‘cip fî Telhîsi Ahbâri’l-Mağrib,** s.279.
[1368] Neccâr, **el-Mehdî İbn Tûmert**, s.480-481; Rahmânî, Âişe-Rahmânî, Meryem, **el-Haraketü’l-İlmiyye fî’d-Devleti’l-Hafsiyye 1227-1574**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi‘atu 08 May 1945 Guelma, Cezayir, 2017, s.36.
[1369] Zehebî, **Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ**, c. 21, s.198.
[1370] Neccâr, **el-Mehdî İbn Tûmert,** s.490-491.
[1371] Rahmânî, **el-Haraketü’l-İlmiyye fî’d-Devleti’l-Hafsiyye 1227-1574**, s.76.
[1372] Neccâr, **el-Mehdî İbn Tûmert**, s.500.

görmek gerekmektedir. Çünkü Muvahhidî mezhebi Mâlikî mezhebine düşman değildi.[1373]

Bu dönemin âlimlerinden olan Kâdı İyâz namıyla meşhur Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544), *Sahîh-i Müslim* için yazdığı şerhi olan *İkmâlü'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim* adlı eserini kaleme almasının nedenini, *Sahîh-i Müslim*'de tefakkuh için yanına gelen öğrencilerine hadis sanatı, fıkıh ve fıkıh usulü konularında kavrama kolaylığı sağlamak ve Mâzerî'ye ait olan *el-Mu'lim* adlı eserdeki eksiklikleri gidermek için yazdığı şeklinde dile getirmektedir.[1374] Belirttiği nitelikleri haiz bir eser, *Sahîh-i Müslim* ve benzeri kaynakların hadis-fıkıh eğitiminde kaynak bir esere duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Aynı şekilde Bâcî ahkâm hadisleri konusunda yazdığı *el-Îmâ', el-Müntekâ ve el-İstîfâ'* adlı eserleri de öğrencinin durumunu nazar-ı itibara alarak içerik ve bilgi düzeyi olarak kolay, orta ve zor şeklinde üç aşama için telif etmiştir.[1375]

Bütün bunlardan sonra anlaşılıyor ki ahkâm hadislerine dayalı fıkıh eğitimi yeni değil, fıkıh eğitiminin en eski yöntemlerinden biridir. Ahkâm hadisleri ve eserlerinin merkeze alınarak verilen fıkıh eğitiminin tarihsel arka planı olduğu gibi bugün de devam etmektedir. Fıkıh ve hadis eğitimi açısından son derece faydalı bir eser olmasından ötürü Tahâvî'nin *Şerhu Me'âni'l-Âsâr* adlı eseri, bugün bile hala Hindistan ve Pakistan medreselerinde ders kitabı olarak okutulmaya devam edilmektedir.[1376] Suud-i Arabistan ulemasının da şer'î ve hadis ilimlerinde ağırlık merkezi olmaya başladıkları gözlenmekte,[1377] üniversitelerinde ve Harameyn'deki ders halkalarında İbn Hacer'in *Bulûğü'l-Merâm*'ı, Şevkânî'nin *Neylü'l-Evtâr*'ı ve San'ânî'nin *Sübülü'Selâm*'ı ders olarak okutulmaktadır. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki; hadis metinlerine dair telif edilmiş zengin eserler, hadis eğitim ve öğretiminin kurumsal bir hüviyet kazanıp yerleştiği zamanlara denk düşmektedir.[1378]

[1373] Neccâr, **el-Mehdî İbn Tûmert**, s.498.
[1374] Kâdı İyâz, **İkmâlü'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim**, c. 1, s.71-73.
[1375] Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî el-Bâcî, **Kitâbü'l-Müntekâ Şerhu Muvattai Mâlik b. Enes**, Matba'atü's-Sa'âde, Mısır, 1332, c. 1, s.2-3.
[1376] Tekineş, "Tahâvî'nin Şerhu Me'ani'l-Âsâr'da", S.12, s.162.
[1377] Ebû Zahvu, **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn**, s.442-443.
[1378] Özafşar, "Hadis İlminde Alan Evirilmesi", s.117.

2.1.6.3. Fıkıh Eğitiminde Ahkâm Hadisleri Yöntemi

Ahkâm hadisleri disiplininin eğitim-öğretimine mahsus bir yöntemden bahsetmek pek mümkün değildir. Ancak genel eğitim yöntemlerinden ve özellikle fıkıh ve hadis eğitimi yöntemlerinden faydalanılarak ahkâm hadisleri eğitimine daha elverişli olabilecek kimi yöntemleri tespit etmek söz konusu olabilir.

Herhangi bir yöntemin genelleştirilerek fıkıh eğitiminde faydalı olacağı veya tam tersi bir genellemeyle zararlı olacağı şeklindeki genelleme sağlıklı olmaz. Çünkü bir yöntem bir konuda fayda sağlarken, başka bir konuda zararlı veya verimsiz olabilir. Dolayısıyla eğitimde 'en iyi yöntem' diye bir yöntem söz konusu değildir. Yöntem, araç, hedef, uygun zaman gibi çok farklı parametreler, yöntemin faydalı veya zararlı oluşunda önemli rol oynamaktadır.[1379]

Mahiyetlerine bağlı olarak ilimlerin öğretimindeki yöntem farklılıkları kadar, aynı ilmin değişik konularındaki öğretim yöntemlerinde de farklılık olabilmektedir. Fıkıh ilmi de bundan hâli olmayıp, kendi içinde konuların öğretiminde de farklı yöntemler söz konusu olabilir. Bir bâbdaki öğretim yöntemiyle optimum fayda sağlanabilirken, aynı yöntemle başka bir bâbda aynı fayda sağlanamayabilir, hatta faydasız bile olabilir. Örneğin abdest, namaz, hac gibi daha çok pratik uygulamalara dayanan ibadetlerde uygulanacak yöntem, zekât, ferâiz gibi matematiksel hesaplamalara dayanan ibadet/muâmelâta uymayabilir veya istenen faydayı sağlamayabilir. Verimli ve yapıcı bir yöntemin elde edilebilmesi için, felek ilminden usûlü-'l-fıkıh ilmine kadar İslam medeniyetinde uygulanan yöntemlerin araştırılıp bilinmesi ve ilimlerin günümüzde yöntemsel olarak vardığı düzeylerle yoğrularak ondan, bugünün koşullarına en uygun eğitim yönteminin/pedagojinin tespit edilmesi en sağlıklı olandır.[1380]

Fıkıh terminolojisinde "mükelleflerin amelleri ve sözleriyle ilintili olan ve tafsilatlı delillerden elde edilmiş şer'î hükümlerin bilinmesidir"[1381] şeklinde yapılan tanımda 'elde etme' ifadesi kullanılmakta, bu da fıkhın bilimsel yapısını ortaya

[1379] Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.292.
[1380] Nasr Muhammed Ârif, **Kadâyâ'l-Menheciyye fî'l-Ulûmi'l-İslâmiyye**, el-Ma'hadü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, Kahire, 1996, s.13.
[1381] İbn Haldûn, **el-Mukaddime**, s.416.

koymaktadır. Başka bir ifadeyle sahih bir bakış açısıyla delillerden istidlalle elde edilen bir ilimdir. Ki el-Cürcânî buna dair şöyle demektedir: "Fıkıh, rey ve içtihatla istinbat edilen bir ilim olup, onda değerlendirme ve düşünmeye ihtiyaç vardır. Bu yüzden Allah, fakih olarak adlandırılamaz, çünkü O'na gizli olan bir şey yoktur."[1382] Buradan hareketle fıkhın, öncekilerin görüşlerini alıp ezberlemek değil, bir takım deneyim ve bilgilerin sonucu olarak, belirli bir yöntem dahilinde şer'î hükme ulaşmak için sarf edilen düzenli çabanın sonucu olduğunu söylemek mümkündür.[1383]

Fıkhü't-te'sîlât (delil merkezli fıkıh) yönteminin en bariz özelliği, şer'î nas ile fıkıh arasında güçlü bir bağ bulunmasıdır. Bu da, bu alanda ahkâm ayetlerinin tefsiri, ahkâm hadislerinin şerhi, usûldeki ihtilaflar gibi değişik eserlerin yazılmasına ve değişik yöntemlerin kullanılmasına ön ayak olmuştur.[1384] Fıkhü's-semâ'ât ve fıkhü'ş-şürûh ve et-tefrî'ât yöntemleri fıkıh için, fıkhî hükümleri beyan etme, fakihlerin görüşlerini ortaya koyma ve böylece füru' konularını ele alma şeklinde birer başlangıç hükmünde olurken, fıkhü't-te'sîlât yönteminde fıkhın nihayetiyle ilgilidir. Çünkü şer'î nastan hareket etmiş ve asıl amacı o nastan değişik hükümleri ele almaktır.[1385] Bu yüzden çıkış noktası olarak sağlam bir kaynağa dayanır. Ahkâmla ilgili konularda zayıf hadislere de itimat edilemeyeceğinden hadise dayanan ahkâmın da muteber hadislere dayanıyor olmasını gerektirecek, bu da fakihlerin hadisleri pek bilmedikleri şeklindeki iddianın da berhava olmasını sağlayacaktır.[1386]

Bu yöntem sadece ameli hükümlere dayanmaz; aynı zamanda ahkâm ayetleri ve hadislere dayanmasının yanı sıra ameli hükümlerin istinbatı için dil bilimi, fıkıh usûlü, hadis ilimleri, şeriatın maksatları ve daha pek çok ilmin gerekliliğine de inanır, onlara dayanır. Çünkü fıkıh hükümleri, itikat, ahlak, doğa, nefisler ve sosyal kanunlardan bağımsız değildir.[1387] Bu yönüyle delile dayalı fıkıh eğitimi yöntemi, diğer ilimlerin araçsal olarak en fazla kullanılabildiği yöntemlerin başında gelmektedir.[1388] Ancak bu yardımcı ilimlerin amaç değil, araç olarak kullanılması,

[1382] Cürcânî, **et-Ta'rîfât**, s.216.
[1383] Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.262.
[1384] Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.189.
[1385] Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.175.
[1386] Ebû Abdillâh Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Âşûr, **Eleyse's-Sübhu bi Karîb, et-Ta'lîmü'l-Arabiyyü'l-İslâmîyyu**, Dâru's-Selâm-Dâru Sahnûn, Kahire, 2006, s.174.
[1387] Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.176.
[1388] Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.230.

bunların birlikte kullanılmasıyla amaç olan fıkhî hüküm istinbatına varılabileceği gözden ırak tutulmamaktadır.[1389] İlimlerin bu şekildeki ilişkisi, her bir ilmin kendi başına bağımsız olmadığı ve ilimler arasında, birbirini tamamlayan bütünün birer parçaları olduğu gerçekliğini de ortaya koymaktadır.[1390]

Örneğin bir ilahiyat fakültesindeki fıkıh eğitiminde rü'yetü'l-hilâl konusu işlendiğinde, talebenin bu mevzuyu bihakkın kavrayabilmesi için, aynı üniversitede astronomi ilminde mütehassıs hocalardan faydalanılabilir. Bu da ya o hocaların ilgili fakülteye çağırılmaları ya da öğrencilerin ilgili hocalara götürülmesi ile mümkün olabilir. Böylelikle öğrenci, konunun esasını bilimsel olarak kavramış olur ki bu da konunun fıkhî boyutunu kavramasına kolaylık sağlar. Zaten fıkhın nazari değil, ameli olduğu tanımında da belirtilmektedir.[1391]

Ahkâma dair nasları şerh eden kimse usûl ve dil kaidelerini uygulamak zorundadır. Bunları uygulamakla fakihlerin görüşleri ve mezheplerin içtihatlarını bilebilecek bir düzeye erişir. Bundan sonra artık ihtilafın altında yatan illetleri anlamaya ve en nihayetinde tercihte bulunmaya ehil hale gelir. Bu kişi bağlı bulunduğu mezhep ve onun imamını taklide meyyal olsa bile tüm görüşlerin delillerini ve o delillerden istinbat yöntemlerini bilir. Bu, bir taraftan kendisinde fıkıh melekesinin gelişimini sağlarken, diğer taraftan kişi ve mezhepler konusundaki taassubunu hafifletir, delilsiz bir şekilde taklit yapmasını engeller.[1392] İbn Âşûr, fıkıhta gerilemenin sebeplerini sıralarken dile getirdiği sebeplerden biri de, fıkıh tahsilinde belli bir aşamaya gelen kimselerin tercih ve ta'lîlde bulunamamalarını, buna yeltenenlerin de 'yeni bir mezhep' ya da 'üçüncü bir görüş' icat etmek gibi suçlamalara maruz kalmaları olduğunu ifade etmektedir.[1393]

Ahkâm ayet ve hadislerinin sınırlı oldukları, İslam fıkhı coğrafyasının her metrekaresini kapsamadığı bilinen bir durumdur. Ahkâm ayet ve hadisleriyle fıkhın füru'unu tamamen kapsamak mümkün görünmemektedir. Bu sınırlı kaynağa mukabil,

[1389] Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.226.
[1390] Özpınar, "Teşekkül Sürecinde Hadis-Fıkıh İlişkisi Üzerine"**,** s.132; Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.243.
[1391] Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.322.
[1392] Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.176.
[1393] İbn Âşûr, **Eleyse's-Sübhu bi Karîb**, s.172.

hayatın devingenliği için sınırsız vakıa meydana gelmekte, meydana gelen bu vakıaların her biri de hükmün beyanını gerektirmektedir. Bu itibarla gelişen yeni olaylar ve hayatın verileri, fıkıh için daha farklı bir yönteme baş vurmayı, başka bir ifadeyle olaydan nassa varmayı gerektirebilir. Ancak her iki halde de nas ve fıkıh arasında sağlam bir bağın kurulması gerekmektedir.[1394] Bununla birlikte naslara harfi harfine uymanın da fıkhın afetlerinden sayıldığı gözden ırak tutulmamalıdır.[1395]

Bu yöntemde talebe, fıkıh melekesini kesp edene kadar sürekli eğitim-alıştırma halindedir. Buradaki eğitim şekli de hocanın temayülüne göre değişmektedir. Örneğin Kâdı İyâz ve Ebû Bekir b. el-Arabî gibileri, şer'î nasları tahlil etme ve hüküm istinbat etme gücünü kazandırmak isterken, Ebu Abdillah el-Mazerî (ö. 536), Ebü'l-Velîd b. Rüşd ve İbn Hazm gibileri ise usûl alanında, mezhepler arası ihtilaf ve nedenlerini öğretmeyi ister.[1396] Sürekli eğitim-alıştırma durumunda olan talebe, işin başından itibaren bağımsız düşünmeye alışır. Çünkü ona araştırma araçlarını kazandırır ve zorunlu bilimlerle donatır, çok alıştırmayla içtihat yolunu gösterir ve bilimsel yolculukta kendi yolunu oluşturmada onu serbest bırakır.[1397]

Fıkhın parlak dönemini yaşadığı zamanlarda fıkhın kalitesi, naslardan şer'î ahkâmı istinbat etme, fakihler arasındaki ihtilafın sebeplerini bilme ve bu farklı görüşler arasında tercihte bulunabilme olanağına sahip olmakla ölçülürken, ilimsel ve yöntemsel olarak fıkhın donuklaşma ve zayıflamaya başladığı dönemlerde ise fıkhın kalitesi sadece ezberle ölçülür olmuştur.[1398] Buna dair İbn Rüşd el-Hafîd diyor ki: "Kişi kâfi derecede nahiv, sarf, dil, usûlü'l-fıkıh'tan alması gerekeni aldığı zaman içtihat derecesine varabilir ve ona fakih denebilir; günümüzdeki mütefakkihlerde gördüğümüz gibi mümkün olan en fazla sayıda fıkıh meselelerini ezberlemekle değil."[1399] Binaenaleyh; delile dayalı bu fıkıh eğitimi, talebeyi fıkhın parlak dönemindeki gibi yetiştirir.

[1394] Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Müktasid**, (thk. Alî Muhammed Muavvid-Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007, Beyrut, c. 1, s.22; Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.177.
[1395] Şebîr, **Tekvînü'l-Meleketi'l-Fıkhiyye**, Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Katar, 1999, s.163.
[1396] Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.190.
[1397] Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.191.
[1398] Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.177.
[1399] İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, c. 5, s.69.

Delilden istinbat yöntemi, hazır fıkıh düşüncesini uzak tutar ve talebeyi fıkıh ilminin esaslarına götürür, elinden tutup peyderpey onu fıkıh mertebelerinde yükseltir. İlk kaynağını ve sıhhat derecesini öğretir. Ardından nassın anlamlarına götüren dil yapısını ve en nihayetinde usûl ve mantık kurallarını kullanarak ve şerî'atın maksatlarına riayet ederek hükümlerin istinbatına vardırır.[1400] Hoca, burada öğrenciye hazır bir fıkıh vermek yerine öğrencinin kendisinin fıkha ulaşmasının olanaklarını sağlar.[1401]

Şerh veya muhtasar eserlere dayalı fıkıh eğitimi sisteminde hadisler, hatta ayetler, istinbat için değil istişhad için zikredilir. Bu da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinin müçtehitlerin sözlerinden sonra ve onları tasdik edici olarak dile getirilmesi sonucunu doğurmaktadır.[1402] İbn Haldûn da talebenin anlaşılması zor kavramları çözme ve anlama zorunda bırakılması ve bunun da pek bir getirisinin olmamasından hareketle muhtasar eserlerle fıkıh ve diğer ilimlerin eğitimini tenkit etmektedir.[1403] Diğer taraftan ahkâm ayet ve hadislerini merkeze alıp bunların etrafında fıkhı inşa etme yöntemini kullanan eserler, fıkıh bâblarına göre tanzim edilmiş ve onlardan ameli hükümler istinbat edilmiş haldedir. Bu yöntemde öğrenci fıkhın furû'unda boğulmaz, ihtiyaç oranında onlara yer verilir… Böylelikle şer'î delilin tahlilini ve ondan hüküm istinbat keyfiyetini öğrenmeye daha fazla olanak bulur.[1404] Delilden hâlî olarak şer'î ahkâmı bilmek fıkıh ilmini bilmek anlamına gelmez. Çünkü fıkhı bilmek ahkâmın delilleriyle birlikte bilinmesini gerektirmektedir.[1405] İlk dönem fıkıh talebeleri bu türden bir yöntemi izlemişlerdir.[1406]

2.1.7. Oryantalistler ve Ahkâm Hadisleri

Geniş manada hadisle fıkıh arasındaki ilişkinin, Hz. Peygamber'le (s.a.s.) birlikte başladığı söylenebilir. Hz. Peygamber (s.a.s.) dönemi, fıkhın hadiste yer aldığı ve sadece ondan ibaret olduğu bir dönemdir. Çünkü hadis, Allah Resûlü'nün (s.a.s.) sözlerinin, fiillerinin, takrirlerinin, ahlâkının; kısaca hayatının anlatıldığı rivayet

[1400] Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.190.
[1401] Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.190.
[1402] Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.245.
[1403] İbn Haldûn, **el-Mukaddime**, s.531.
[1404] Sâdıkî, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi**, s.285.
[1405] Saçaklızâde, **Tertîbü'l-Ulûm**, s.159.
[1406] Hüdarî Beg, **Târîhü't-Teşrî'i'l-İslâmî**, s.321.

ilmidir. Fıkıh ise, ameli olarak hayatın her alanında karşı karşıya kalınan sorunlara dinî naslar ekseninde çözüm arayışında olan bir ilim dalıdır. Binaenaleyh; Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetine dayanmayan bir fıkıh tasavvur edilemez.[1407] İslam'da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sahip olduğu otoriteden ötürü İslamiyet üzerine yazı yazan, fikir beyan eden hemen her Batılı âlim, Hz. Peygamber'le (s.a.s.) ilgilenmek ve ondan bahseden hadislere eğilmek mecburiyetinde kalmıştır.[1408] Oryantalist çalışmalar neticesinde oluşan büyük külliyatta İslam dini, kaynakları, kökenleri, tarihi, hukuku vb. çalışmalar önemli bir yekûn tutmaktadır.

2.1.7.1. Oryantalistlerin Ahkâm Hadislerine Yaklaşımları

Akademik oryantalizimde, hadislerin güvenilirliği konusunda Ignaz Goldziher adı daha fazla ön plana çıksa da filhakika bu alandaki oryantalist çalışmalara ondan önce başlanmış ve tartışılmıştır. Mesela bunların ilki olarak kabul edilen Alman oryantalist Gustav Weil (ö. 1889), ilk dönemde sadece şifâhî olarak nakledilen ve her geçen gün Müslümanlar arasında yeni ihtilaflara sebep olan rivayetlerin geniş bir uydurma ve tahrifat alanı açtığı iddiasını ortaya atmıştır.[1409]

Avusturyalı oryantalist Aloys Sprenger (ö. 1893) de bu alandaki ilklerden sayılmakta ve ona göre, Hz. Muhammed'in (s.a.v) hayatında hadisler hukuki açıdan bağlayıcı olarak görülmüş ve nakledilmiştir. O, ilk zamanlardan itibaren hadislerin sadece sözlü olarak değil, bazı ravilerin aynı zamanda bazı hadisleri yazdıklarını savunmaktadır. Aynı zamanda Sprenger, erken dönemde isnad sisteminin yerleşmesiyle yüz yılı aşan bir süre boyunca önemli sayıda güvenilir haberlerin yazılı olmaksızın korunabildiğini dile getirmekle birlikte, hadislerin ilk redaksiyonu esnasında (Hicrî 50-140) bazı muhaddislerin çalışmalarında aşırı keyfî davranarak, korkunç miktarda hadis uydurduklarını iddia etmiştir. Bu itibarla Sprenger, hadislerin büyük oranda uydurma olduğunu iddia etmekle birlikte, hadislerin ihtiva ettiği bilgilerin çoğunun doğru, azının yanlış, biyografi kitaplarının ise çoğunun yanlış,

[1407] Özpınar, "Teşekkül Sürecinde Hadis-Fıkıh İlişkisi Üzerine", s.134.
[1408] Hatipoğlu, **Hadis Tedkikleri**, s.50.
[1409] Hüseyin Akgün, "Hadislerin Otantikliği Hususunda Bazı Oryantalistlerin Görüşleri ve 'Hadisin Özü' (Kern, Core) Kavramı", **Hikmet Yurdu**, Yıl, 8, c. 8, S.15, s.75-76.

azının doğru olduğunu savunmaktadır. Bu yüzden o, Kur'an ve vesikalardan sonra en güvenilir kaynak olarak hadisleri kabul etmektedir.[1410]

İslam fıkhına dair oryantalistlerin ilk izlenimleri, İslam'ın geneliyle ilgili önyargılı klasik Batılı bakış açısına paralel bir şekilde, az gelişmiş toplumun yetersiz, kaba ve rasyonellikten uzak kuralları olarak görme şeklindedir. İslam fıkhını bir 'hukuk sistemi' olarak değil de 'vazifeler ilmi (*deontoloji*)' olarak tanımlayan,[1411] bu yüzden de "İslam hukuku/Islamic Law" demenin doğru olmadığını savunan ve İslâm hukuku alanında genellikle ilk Batılı uzman kabul edilen Hollandalı oryantalist Christiaan Snouck Hurgronje (ö. 1936), fıkıh konuları arasında en çok fıkhın hüküm kaynakları ve özellikle icma' konularıyla ilgilenmiştir. Ona göre İslam'ın getirdiği hukukun ilk kaynağı Kur'an iken, Hz. Peygamberin otoritesi de Kur'an ile aynı seviyeye ulaşmıştır. Kur'an, sınırlı sayıda meselelere değindiği için, hemen her durum için Hz. Peygamber'in tutumuna ihtiyaç duyulmuş ve Hz. Peygamber'den yaklaşık yüz elli yıl sonra, binlerce hadis ortaya çıkarılmıştır. Hadise yönelik bu ihtiyaç, mevzû' hadis olayını tetiklemiştir. Bilahare telif edilen *Kütüb'i Sitte* özellikle kanun kitabı mesabesinde kabul edilmiştir.[1412] Hurgronje, Goldziher, Schacht ve Bousquet (ö. 1978) başta olmak üzere birçok müsteşriki belirgin bir şekilde etkilemiştir.[1413]

Hadis konusunda ilk kayda değer çalışmayı ortaya koyan oryantalist olan Goldziher, araştırmalarını, 1890 yılında oryantalist çevrelerce "Mukaddes İncil" olarak kabul edilen Almanca yazdığı *Muhammedaniche Studien* adlı eserinde yayınlamıştır. Bu eser. Bu eserin yayımının üzerinden yaklaşık olarak 60 yıl geçtikten sonra Goldziher'in halifesi sayılan Joseph Schacht, on yılı aşan bir çalışmanın neticesinde İslam hukuku kaynağı çerçevesinde ahkâm hadislerinin de irdelendiği *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (*Muhammedi Hukuk Biliminin Kökenleri*) adlı eserini yayınladı. Oryantalist çevrede "İkinci İncil" gibi kabul gören bu eser, Goldziher'in, hadislerin güvenirliliği ile ilgili oluşturduğu şüpheyi, kati bir şekilde

[1410] Akgün, "Hadislerin Otantikliği Hususunda", s.76-77; Hatipoğlu, **Hadis Tedkikleri**, s.50-51.
[1411] Murtaza Bedir, "Oryantalizm ve İslam Hukuku", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.4, s.13-14.
[1412] Hasan Hacak, "Christiaan Snouck Hurgronje ve İslam Hukuku ile İlgili Görüşleri", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.4, s.57-58.
[1413] Hacak, "Christiaan Snouck Hurgronje", s.61.

onların sahih olmadıkları derecesine taşımıştır.[1414] Mezkûr eseri ve *An Introduction to Islamic Law (İslâm Hukukuna Giriş*) adındaki eseriyle, İslam fıkhî ve ahkâm hadisleri alanındaki uzmanlığından ötürü söyledikleri, çağdaşı ve sonrasındaki oryantalistler için büyük önemi haizdir.[1415] Bu eserlerinde, oryantalistlerce hadislerden başlayarak fıkıh ilmine uzanan töhmet Schacht tarafından şöyle dile getirilmiştir: "Dini hukuk meseleleri ile ilgili olmaları bakımından bu hadislerin hemen hiç birisi sahih olarak mütalaa edilemez. Bunlar, bizzat hadisçiler tarafından şüphesiz bir takım yüce amaçlarla hicri ikinci yüzyılın birinci yarısından itibaren ortaya atılmıştır."[1416]

Schacht'ın bu yaklaşımına karşılık, kendi öğrencilerinden olan Noel James Coulson gibi oryantalistler İslam fıkhını, Kur'an, sünnet gibi temellere mebni olarak görmüşler ve nispeten daha insaflı bir bakış açısıyla meseleler değerlendirmişlerdir.[1417] Zira Coulson, İslam hukuku için ilkesel olarak hadislerin sahihliğine inanılması gerektiğini[1418] ve örneğin miras paylaşımıyla ilgili hadislerde bunun belirgin bir şekilde görülebildiğini ifade etmektedir.[1419] Ancak Coulson'un da İslam âlimlerinden ayrıldığı nokta, hadislerin metnini kabul ederken senedlerini reddetmesi ve uydurma olduğunu iddia etmesi şeklindeki paradoksudur.[1420]

Coulson, dört halife döneminde fıkhın, Kur'an'daki ahkâmın yanı sıra, Kur'an'da varit olmayan gerek kendilerinin gerekse sahabenin bildikleri sünnete veya kıyasa dayandığını –içki içenin cezasının 40 veya 80 değnek olarak belirlenmesi, bazı miras konularında bildikleri hadise dayanarak görüş belirten bazı sahabenin rivayetlerine göre hareket edilmesi gibi- belirtmekte ve Kur'ânî yasamanın tefsirinde

---

[1414] Muhammed Mustafâ el-A'zamî, **Dirâsâtün fî'l-Hadîsi'n-Nebevî ve Târîhi Tedvînihi**, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1980, c. 1, s.Y.

[1415] Fethüddîn, Beyânûnî, "Murtekizâtü'l-Müsteşrikîn fî Dirâseti İlmi'l-Hadîsi ve's-Sünneti'n-Nebeviyyeti," **Mecelletü't-Tecdîd**, S.20, c. 10, s.103-104; Bedir, "Oryantalizm ve İslam Hukuku", s.19.

[1416] Joseph Scacht, **İslam Hukukuna Giriş**, (Çev. Mehmet Dağ, Abdülkadir Şener), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1986, s.45; Murteza, "Oryantalizim ve İslam Hukuku", s.19-20.

[1417] Noel James Coulson, **fî Târîhi't-Teşrî'î'l-İslâmî**, (Arapçaya Çev. Muhammed Ahmed Sirâc), el-Müessetü'l-Câmi'atü li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, Beyrut, 1992, s.10-11 ve 15.

[1418] Coulson, **fî Târîhi't-Teşrî'î'l-İslâmî**, s.15.

[1419] Coulson, **fî Târîhi't-Teşrî'î'l-İslâmî**, s.15.

[1420] Coulson, **fî Târîhi't-Teşrî'î'l-İslâmî**, s.44-46.

halifelerin resmi bir adres olarak görülmediği ve onlara münhasır olmadığını ifade etmektedir.[1421]

Buradan hareketle fıkhın dayandığı sünnet malzemesinin güvenilirliği konusunda Batılı ilmi çevrelerde iki yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Birincisi Goldziher, Scahcht, Wansbrough (ö. 2002) ve benzerlerinin başını çektiği şüphecilik (ya da aşırı şüphecilik) şeklindeki yaklaşımdır. Bunlar erken dönem İslam kaynaklarının neredeyse tamamının uydurma olduğu kanaatindedirler. Wansbrough buna Kur'an'ı da katmaktadır. Ancak diğerleri şüphelerini hadis malzemesiyle sınırlı tutmuşlardır. Onların duruşunu son derece iyi özetleyen Schacht'ın şu ifadesi, şüphecilerin sloganı haline gelmiştir: "Hz. Peygamberden gelen her bir hukuki hadis, aksi ispatlanana kadar sahih olarak kabul edilemez…"[1422] John Wansbrough ve Patricia Crone de (ö. 2015) bu iddiadırlar.[1423] İkinci yaklaşımda ise, Coulson vb. birinci yaklaşımın iddialarına mesafeli durmuş ve gerçeğin, geleneksel İslâm fıkıh teorisi ile Schacht'ın katı tarihî yaklaşımı arasında bir yerde olduğunu kabul etmiştir.[1424] Schacht'ın görüşlerini açık bir şekilde reddeden ilim adamları arasında kabul edilen Johann Fück de (ö. 1974) hadislere güven konusunda daha pozitif bir yaklaşım sergilemiştir.[1425]

Bu iddiasıyla Schacht, hadislerin sahih olduğunu ispatlama sorumluluğunu Müslümanlara ve mutavassıt oryantalistlere yüklemektedir. Halbuki, "el-beyyine ale'l-müdde'î" kaidesi mucibince iddianın ispat yükümlülüğü oryantalistlere düşmektedir… Bu itibarla hadislerin önemli bir yekûnünün sahte olduğunun ispatı yapılana kadar, ispat sorumluluğu hadislerin sıhhatini reddedenlere düşmektedir.[1426] Schacht'ın bu iddiasını dikkate alan oryantalistler, 'güvenilir bilgiye ulaşmak için kaynakların kullanım keyfiyetine' değil, mezkûr kaynakların güvenilmezliğini ispatlamaya odaklanmışlardır.[1427]

[1421] Coulson, **fî Târîhi't-Teşrî'î'l-İslâmî**, s.47-48.
[1422] Bedir, "Oryantalizm ve İslam Hukuku", s.36-37.
[1423] Akgün, "Hadislerin Otantikliği Hususunda Bazı Oryantalistlerin Görüşleri", s.82.
[1424] Akgün, "Hadislerin Otantikliği Hususunda Bazı Oryantalistlerin Görüşleri", s.86.
[1425] Akgün, "Hadislerin Otantikliği Hususunda Bazı Oryantalistlerin Görüşleri", s.84.
[1426] Fatma Kızıl, **Hukukî İçerikli Hadisler Bağlamında Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019, Ankara, s.47-48.
[1427] Kızıl, **Hukukî İçerikli Hadisler Bağlamında Müşterek Râvi Teorisi**, s.50.

2.1.7.2. Hadislerin Güvenilmezliğini İspat İçin Oryantalistlerin Baş Vurduğu Yöntemler

Oryantalistlerin, ilk olarak Goldziher tarafından kullanılan, 'tarihlendirme' adı verilen[1428] ve hadislerin yazılış tarihlerini belirlemek için kullanılan "bir düşüncenin Hz. Peygamber'e (s.a.s) izafe ile hadisleşmesi ve tarih içinde ihtiyaca uygun versiyonlarının ortaya çıkması" şeklindeki düşünceye[1429] sahip dört gruptan biri, ahkâm hadislerinin tespitinde, hadisin erken dönem fıkıh tartışmalarındaki kullanımını ya da hadisi, ilk kez geçtiği kaynağa göre tarihlendirmeyi esas almaktadır. Bu yöntemin savunucuları arasında Joseph Schacht, G. H. A. Juynboll (ö. 2010)[1430] ve Meir Jacob Kister (ö. 2010) gibi oryantalistler yer almaktadır.[1431]

Joseph Schacht bu yöntemi şöyle izah etmektedir: "Bir hadisin belirli bir dönemde mevcut olmadığını ispatlamanın en iyi yolu, eğer var olsaydı, kendisine başvurmanın zorunluluk arz edeceği bir tartışmada hukukî bir delil olarak kullanılmadığını göstermektir."[1432] Hukukî hadislerin, bir tartışmada ilk kez kullanılmalarından hareketle tarihlendirilebileceği kanaatini taşıyan Schacht, bir konu hakkında nakledilen hadisten başkasını bilmediklerini beyan edenlerin beyanlarını da 'sükût delili' *(argumentio e silentio*) doğrultusunda yorumlamış ve aynı konu ile ilgili bilahare yazılmış kaynaklarda zikredilen hadisleri, mezkûr beyanların ait olduğu dönemden sonrasına göre tarihlemiştir. Schacht, ahkâmla ilgili bir hadisin tedavüle çıkarıldığı andan itibaren kendi doktrinlerine dayanak yapmak isteyen kimselerce kullanılacağını kabul ettiğinden, hadislerin ilk kez geçtiği kaynakların aynı zamanda menşeleri hakkında da bilgi vereceği düşüncesindedir. Doğrusu böyle bir neticeye varmanın imkânı konusunda kâfi derecede kaynağın varlığı tartışmaya açık olsa da Schacht birçok durumda var olan kaynakların kâfi olduğu düşüncesini taşımakta ve

---

[1428] Fatma Kızıl, "Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, S.7/2, s.49.

[1429] Hüseyin Kahraman, "Oryantalistlerin Fıkhî Hadislerin Menşei ile İlgili Görüşleri ve Tenkidi", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 15, S.2, s.16; Fatma Kızıl, **Oryantalistlerin Hadislerin Menşeini Tespite Yönelik Yöntemleri**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, Bursa, 2005, s.13.

[1430] Kızıl, **Oryantalistlerin Hadislerin Menşeini Tespite Yönelik Yöntemleri**, s.69; Hıdır Özcan, "Şarkiyatçıların Hadisi Tarihlendirme Metotları", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, c. 1, S.1, s.99.

[1431] Kızıl, **Oryantalistlerin Hadislerin Menşeini Tespite Yönelik Yöntemleri**, s.75.

[1432] Kızıl, **Oryantalistlerin Hadislerin Menşeini Tespite Yönelik Yöntemleri**, s.69; Özcan, "Şarkiyatçıların Hadisi Tarihlendirme Metotları", s.104.

ona göre hadislerin sahih olup olmaması hususunda en güvenilir kriter, mezkûr 'sükût delili'dir.[1433]

Bu iddianın temellendirilmesinde isnadda mevcut olan delilleri, ortak nevileri (Common transmitters), hadislerin uydurulmasından sorumlu kişiler olarak gördüğü gibi, külli hukuk kaidelerinin sunduğu ipuçlarını ortaya çıkaran bir yöntemden de faydalanarak bunların daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahabeye hadis şeklinde isnad edildiğini iddia etmektedir.[1434] Hadisin ortaya çıkış tarihini tespit etme faaliyeti için kullanılan bu 'tarihlendirme' kavramı, hadislerin sahîh olduğu ilkesinden değil, sonraki dönemlerin ürünü olduğu fikrinden hareket etmektedir.[1435] Ancak hadislerle ilgili bu tarihlendirme yöntemleri sadece hadis çalışmalarıyla sınırlı kalmamış, özellikle hadislerin İslâm hukukunun kaynaklarından birisi olup olmadığı konusunu irdeleyen eserlerde de uygulanmıştır.[1436]

Schacht, birinci yüzyıla ait otantik merfû ve mevkūf hadislerin varlığını reddedip bu hadislerin, reye dayalı yaşayan sünnetin, ikinci yüzyılda bölgesel fıkıh medreselerinin gerek kendi aralarında gerekse ehl-i hadisle olan ihtilâf ve rekabetlerine bağlı olarak aşamalı bir şekilde geriye yansıtılmasının bir sonucu olarak ortaya çıktığını savunmaktadır. Teknik manada bir İslâm hukukunun birinci yüzyılda var olmadığını iddia eden Schacht, Kur'an'ın da ancak ikinci aşamada İslâm hukukuna dâhil olduğu düşüncesindedir. İslâm hukuku alanındaki çalışmalarıyla bilinen Norman Calder (ö. 1998) ise, Schacht ile başlayan şüpheciliği sürdürmüş ve hatta daha da ileri götürerek, 'eğer isnâdlar güvenilir değilse o takdirde müellifinden gelen bir isnâdla sonraki döneme ulaşan eserlerin rivayetleri de güvenilir olamaz' düşüncesiyle, uzun bir redaksiyon sürecinden geçtiğini iddia ettiği İmâm Mâlik'in *el-Muvattâ*'sı, Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc*'ı ve İmâm Şâfiî'nin *el-Ümm*'ü gibi birçok eserin müelliflerine aidiyetini reddetmiştir. Benzer biçimde, o, Motzki'nin Abdürrezzak'ın

[1433] Kızıl, **Oryantalistlerin Hadislerin Menşeini Tespite Yönelik Yöntemleri**, s.69-70; Bedir, "Oryantalizm ve İslam Hukuku", s.19-20.
[1434] Faruk Saldıran, **Oryantalist Joseph Schacht ve "An Introduction To İslamic Law" Adlı Eseri Bağlamında İslâm Hukukuna Dair Görüşleri**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Konya, 2007, s.78.
[1435] Kızıl, **Oryantalistlerin Hadislerin Menşeini Tespite Yönelik Yöntemleri**, s.49.
[1436] Kızıl, **Oryantalistlerin Hadislerin Menşeini Tespite Yönelik Yöntemleri**, s.2.

el-Musannef'ine dayalı çalışmasını *el-Musannef*'in müellifine aidiyetini kabul etmediği için reddetmektedir.[1437]

Akademik çabasının hadislerin otantikliğini ispatlamaya değil de tarihlendirmeye matuf olduğunu belirten ve genel amacını hadislerin birinci yüzyıldaki varlığını ispatlamak şeklinde tasrîh eden Harald Motzki, Abdürrezzak'ın *el-Musannef'*inde İbn Cüreyc'in, Atâ rivâyetleri ile İbn Cüreyc ve İbn 'Uyeyne'nin, Amr b. Dînar (ö. 126) rivayetlerinden seçtiği geniş bir hadis grubun incelemesi neticesinde, ilk asırda hadislerin varlığını ve Schacht'ın, Kur'an'ın ancak ikinci aşamada hukûkî delil olarak kullanıldığı yönündeki iddiasına itiraz etmiştir. Ona göre İslâm hukuku, Schacht'ın iddia ettiği tarihten 50-75 yıl öncesinde aranmalıdır.[1438] Harald Motzki, çalışmalarına isnadların tamamımın güvenilir veya sahte olduğu gibi bir varsayımdan hareketle başlamamış, isnadların ilk defa kullanılmaya başlandığı dönem hariç güvenilir kabul edilmelerinin gerekliliğini, göz önünde bulundurulması gereken bir ihtimal olarak savunmuştur.[1439]

On dokuzuncu asrın ortalarında hadislerin ilk yazılı vesikalarını araştıran Aloys Sprenger, hadislerin yazıldığı veya yazılmadığı şeklindeki iki düşünceyi destekleyen bol malzeme toplamış ve Hatîb el-Bağdâdî'nin *Takyîdü'l-İlm* adlı eserinden geniş çapta faydalanmıştır. Onun bu çalışmalarından hareket edip pek çok yeni materyal ekleyen Goldziher, İslamî kaynakları nazar-ı itibara almaksızın hadisleri, ehl-i hadisle ehl-i reyin çalışmalarının bir sonucu olarak kabul etmektedir. Ona göre eski 'rey' ekolüne mensup kimseler, özgür bir hukukun meydana gelmesine engel olarak gördükleri yazılı emirleri ortadan kaldırmaya çalışmış ve yazıyla tespitin lehinde görünen hadislere karşılık diğer hadisleri meydana getirmişlerdir.[1440]

Schacht'ın bu argümanı, teorik ve pratik olarak iki zayıf noktayı barındırmaktadır. Teorik nokta, bir hadisin fıkhî tartışmalarda bir ilim dalı veya fakihçe kullanılmamış olmasının nice farklı sebepleri olmasıdır. Zikredilen bu argüman, bu sebeplerden sadece bir tanesidir. İlgili ilim dalının veya fakihin o hadisten

[1437] Kızıl, **Hukukî İçerikli Hadisler Bağlamında Müşterek Râvi Teorisi**, s.137.
[1438] Kızıl, **Hukukî İçerikli Hadisler Bağlamında Müşterek Râvi Teorisi**, s.15 ve 136-137.
[1439] Kızıl, **Hukukî İçerikli Hadisler Bağlamında Müşterek Râvi Teorisi**, s.33.
[1440] Fuat Sezgin, **Buhârî'nin Kaynakları**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1956, s.5-6.

bahsetmemiş olması, hadisin fakih tarafından henüz bilinmiyor olması ihtimalini taşıdığından, hiçbir şekilde o hadisin hakikatte var olmadığı anlamına gelmez. Ayrıca bu fakihin, bu hadisi zikretmemesinin bilinmeyen başka bazı sebepleri de muhtemeldir.[1441]

Schacht'ın argümanındaki pratik zayıflık noktası ise, çoğu zaman kaynakların, fıkhî tartışmaları yansıtıp yansıtmadıklarının bilinmiyor olmasıyla alakalıdır. Zira ahkâm hadislerini ihtiva eden kaynaklar, fıkhî meselelerde delil olarak kullanılmak üzere mi; yoksa bu hadisleri toplayan âlimlerin kişisel tercihleri neticesinde mi derlendiklerinin net bir şekilde bilinmemektedir.[1442]

Goldziher'ın birbirinden ayırmadığı, bu yüzden de aralarında bir çelişkinin var olduğunu sandığı, ancak İslami kaynakların tarif ve dönemlerini birbirinden ayırdığı, hadislerin tedvin ve tasnifleridir. Buradan hareketle bunlardan birini yok sayan Goldziher tedvine ait haberleri ve kaynaklarını zayıf adetmiş ve bu neticeye ulaşmıştır.[1443]

Schacht'ın bu konudaki en önemli tespitleri İslam toplumundaki fıkıh çalışmaları ile ilgilidir. Schacht, mezheplerin teorik olarak meşruiyet kazanma ihtiyacına binaen ikinci yüzyılın birinci yarısından itibaren, geriye dönük yaşayan geleneğe ve bununla ilgili bazı büyük şahsiyetlere dayanmasına yol açmıştır. Bu itibarla Kûfe fukahâsından Hammâd b. Ebî Süleymân (ö. 120), o dönemde Kûfe'de revaçtaki görüşleriyle hocası İbrâhîm en-Nehaî'ye (ö. 95) isnadının ardından bunları İbn Mes'ûd'un (r.a.) ashabına, hatta İbn Mes'ûd'un (r.a.) bizzat kendisine, en nihayetinde de Hz. Peygamber'e (s.a.s.) atfedilerek sünnete dönüştürüldüğünü iddia etmiştir.[1444] Başka bir ifadeyle Schacht'a göre İslam hukuku, fethedilen yerlerde var olan hukuki verilere, birinci yüzyıl başlarında ortaya çıkan İbrâhîm en-Nehaî gibi

[1441] Özcan, "Şarkiyatçıların Hadisi Tarihlendirme Metotları", s.104.
[1442] Özcan, "Şarkiyatçıların Hadisi Tarihlendirme Metotları", s.104-105.
[1443] Sezgin, **Buhârî'nin Kaynakları**, s.11-12.
[1444] Schacht, **İslâm Hukuku'na Giriş**, s.42-43; Hüseyin Kahraman, "W. Montgomery Watt'ın İslam ve Hadis Algısı Bağlamında "Tanrı Sûretinde Yaratılma" İsimli Makalesinin Tahlili ve Tenkidi", **Marife Dergisi**, Yıl. 6, S.1, s.173.

âlimlerin ahkâmının sistematik olarak uygulamasının, diğer bir ifadeyle fıkhın önemli oranda Irak çevresindeki hukuk geleneklerini İslamileştirmenin sonucudur.[1445]

Schacht, Kûfe ekolünce başlatılan öğretilerinin birinci yüzyılın sonlarında veya ikinci yüzyılın başlarında vefat etmiş bazı otoritelere dayandırılması şeklindeki 'görüşlerin selefe isnadı' ameliyesinin, bilahare Medine ve diğer ekollerce de uygulanmaya başlandığı düşüncesindedir.[1446] Bunun sonucu olarak Kûfeliler doktrinlerini İmam Alî (r.a.) ve İbn Mes'ûd'a (r.a.) dayandırırlarken, Mekkeliler de kendi doktrinlerini Abdullah b. Abbâs'a (r.a.) (ö. 68), Ömer (r.a.) ve oğlu Abdullah'a (r.a.) (ö. 73) dayandırmışlardır.[1447] Böylelikle başta İmam Şâfiî olmak üzere ehl-i hadis, fıkhî prensiplerin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) isnad edilmesinin zorunluluğunu savunduklarından, savundukları nazariyelerini, uydurdukları metinler ve oluşturdukları güvenilir senedler aracılığıyla Hz. Peygamber'e (s.a.s.) dayandırmışlardır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) otoritesine dayanan hadisçilerin, fıkıhçılara karşı galip olmaları kaçınılmaz olduğundan, fıkıhçılar da ya tevil yoluyla ilgili hadislerin etkisini kırma ya da kendileri de ilkelerini Hz. Peygamber'e nispet ettikleri rivayetler formatına dönüştürme yoluna baş vurmuşlardır.[1448]

İlk dönem fıkıh kaynaklarında sünnetle ilgili olarak Schacht şu yargıya varmaktadır: "Medineli ve Iraklı azınlığın ortaya koyduğu bütün 'başarısız' doktrin gruplarının Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerde ifade edilmiş olduğunu görüyoruz. Söz götürmez bir gerçektir ki, hukuk doktrinleri ile hadislerin karşılıklı bir şekilde birbirini etkilemesini birleştirici bir süreç şeklinde kabul etmek gerekir. Bu sürecin bazı yön ve safhaları, ancak tahlil amacıyla ayrılabilir. Bütün bunlar, birbirini tutmayan şeyleri eski hukuk ekollerinin öğretileri içerisine sokmuş ve bu ekoller Hz. Peygamberin hadislerini ancak kendi yaşayan gelenekleri ile bağdaştığı sürece muteber olarak kabul etmişlerdir."[1449] Schacht'a göre, sabıken var olmayan ve tamamen ikinci ve üçüncü asır mahsulü pek çok hadisin zuhur etmesinin sonucu olarak üçüncü asrın ortalarında tedavüle giren binlerce müsned hadis arasında, Hz.

[1445] Bedir, "Oryantalizm ve İslam Hukuku", s.19.
[1446] Schacht, **İslâm Hukuku'na Giriş**, s.41-42.
[1447] Schacht, **İslâm Hukuku'na Giriş**, s.43-44.
[1448] Kahraman, "W. Montgomery Watt'ın İslam ve Hadis Algısı", s.173; Schacht, **İslâm Hukuku'na Giriş**, s.45.
[1449] Schacht, **İslâm Hukuku'na Giriş,** s.46.

Peygamber'e isnadının sahih kabul edilemeyeceği pek çok fıhkî hadis bulunmaktadır."[1450]

Motzki, İslam hukukunun kaynakları konusunda Goldziher ve Schacht'a şu itirazlarda bulunmaktadır:

1. İslam Hukukunun kaynakları hakkındaki görüşleri tarihi gerçeklerle örtüşmemektedir. İslam hukuku daha ilk asırdan itibaren Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünnetinden neşet etmiştir.[1451]

2. Motzki'ye göre Hz. Peygamber ve sahabesinden gelen sahih rivayetlerin tabiine, sahabiye ve en nihayetinde Hz. Peygamber'e geri yansıtıldığını, bu yüzden kaynak itibariyle anonim "Yaşayan Sünnet" faraziyesinin kayda değer bir yapı ortaya koyamayacağını savunmaktadır. Schacht'ın, İmam Şâfiî'den önceki ilk iki nesil için sünnetin makbul bir kural, Hz. Peygamber'in sünnetinin de kendisine has bir uygulama, sahabe ve tabiinden gelen rivayetlerin Hz. Peygamber'den gelenlerden daha az sahih olduğu yönündeki yaklaşımlarını ise genellemeci olarak değerlendirmekte ve Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahabeden gelen rivayetlerin, Schacht'ın bu düşüncesini boşa çıkaracak deliller içerdiğini savunmaktadır.[1452]

3. İlk asırda İslam hukukuna ihtiyaç duyulmadığından var olmadığı, bunların dönemin hukukçuları ve Emevî valileri tarafından oluşturulduğu fikriyatının yanlış olduğunu belirtmektedir.[1453]

4. Hz. Peygamber'in hadislerinin gelişimi ve muttasıl isnatlarla aktarımının keyfiyetine dair pek çok soru, ilk dönem kaynaklardan olan Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*'i türü eserlerin, bilahare telif edilen eserlerle karşılaştırılması halinde zihinlerdeki pek çok soruya cevap bulunabileceğini belirtmektedir.[1454]

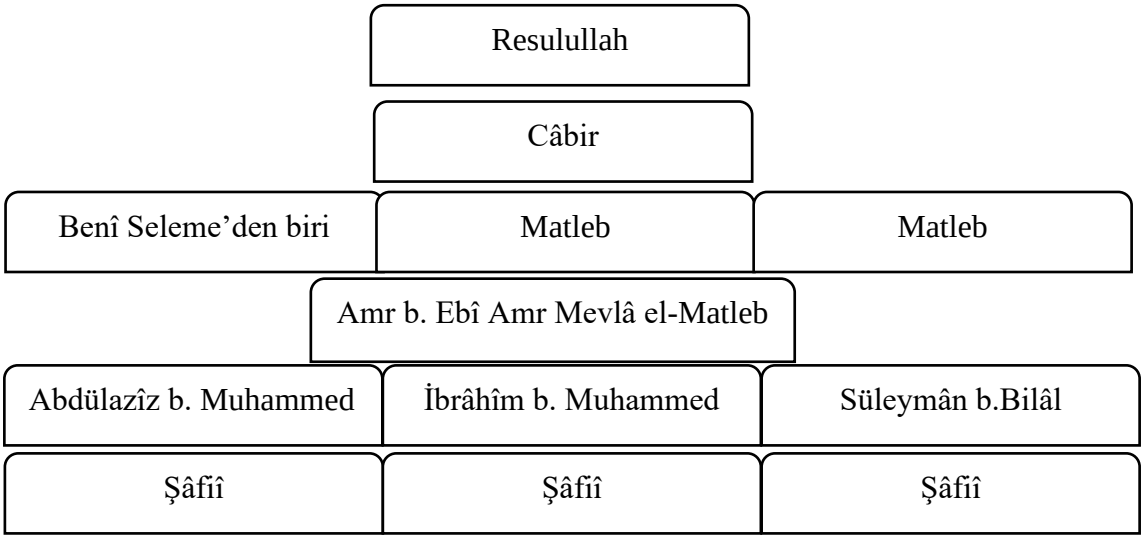
[1450] Kahraman, "Oryantalistlerin Fıkhî Hadislerin Menşei İle İlgili Görüşleri ve Tenkidi", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 15, S.2, s.33.
[1451] Fikret Karapınar, "Harald Motzki ve İlk Dönem Hadis-Fıkıh İlişkisiyle İlgili Klasik Oryantalist Görüşe Getirdiği Eleştiri", Diyanet İşleri Başkanlığı ve Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, **Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı'da İslam Çalışmaları Sempozyumu**, Adapazarı, 11-12 Mayıs, 2002, s.315.
[1452] Karapınar, "Harald Motzki ve İlk Dönem Hadis-Fıkıh İlişkisi", 315.
[1453] Karapınar, "Harald Motzki ve İlk Dönem Hadis-Fıkıh İlişkisi", 315.
[1454] Karapınar, "Harald Motzki ve İlk Dönem Hadis-Fıkıh İlişkisi", 315.

Schaht, senedlerin adem-i sıhhatinin ispatı konusunda İmam Mâlik'in *el-Muvattâ*'sı, Şâfiî'nin *el-Ümm*'ü ve Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Muvâttâ*'sını incelemesi neticesinde ahkâm hadisleri konusunda vardığı menfi netice ile ilgili olarak A'zamî, Schacht'ın senedlerin değerlendirmesi konusunda yöntemsel olarak yanlış bir yol izlediğini ve sadece bu eserlerden elde ettiği sonuçları tüm eserlere teşmil etmekle ayrıca hata ettiğini belirtmektedir. Çünkü bu kitaplar, hadis kitabı olmaktan çok fıkıh kitaplarıdır. Fıkıh kitaplarında hadislerin yer alma şekilleriyle, hadislerin hadis kitaplarında yer almaları arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Fıkıh kitapları, çoğu kere hadisin sadece konuyla ilgili kısmını aktarırken, hadis kitapları hadisin tamamına senediyle birlikte yer verir. Bu yöntemler hicri birinci ve ikinci asrın fakihlerince takip edilmekteydi. Hicri ikinci asrın ikinci yarısında yazılmış olan fıkıh kitaplarına bakıldığında bu fark bariz bir şekilde görülebilmektedir.[1455]

Nitekim İmam Şâfiî kendi *er-Risâle*'sinde, eserlerinde hadis rivayet yöntemiyle ilgili olarak uzama endişesi, unutma vb. nedenlerle hadislerin senedsiz bir şekilde zikredilebildiğini belirtmekte, senedsiz bir şekilde aktardığı her hadisi muttasıl veya meşhur bir şekilde, ilim ehlinden bir kitlenin kendisinden rivayet ettiği ve tanıdığı kimselerden aktardığını dile getirmektedir.[1456] Bu bakımdan eski fakihlerin fıkıh kitapları ve siyer kitapları, sened konusu, doğuşu ve gelişimi açısından yer ve kaynak değillerdir. Binaenaleyh; oryantalistlerin bu eserlerden hareketle hadis konusunda bir neticeye varmaları, yöntemsel olarak doğru olmadığından akim kalmaya mahkumdur.[1457]

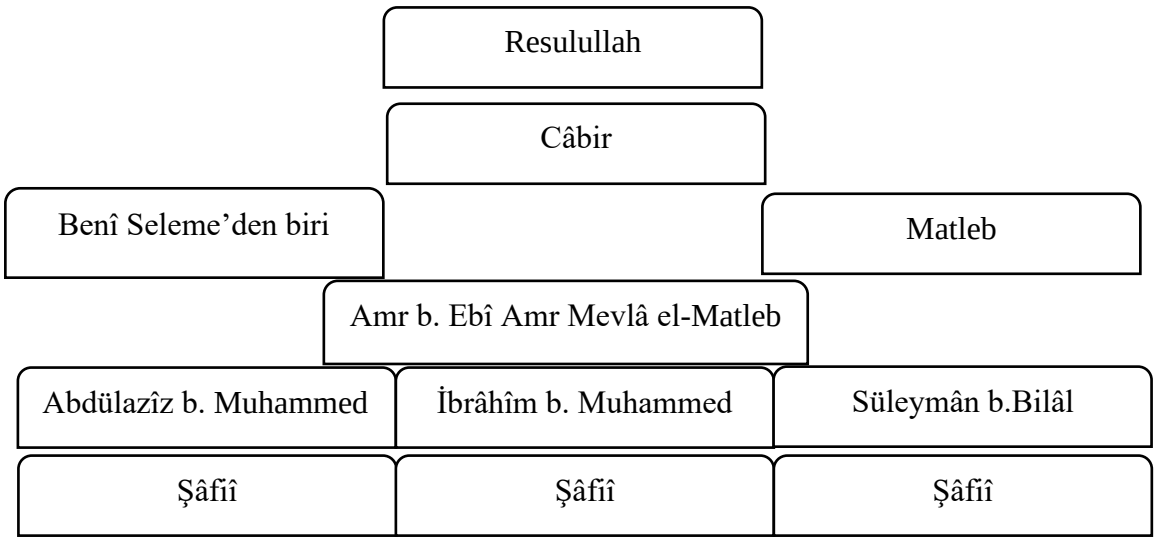
Schacht'ın bir hadisten yola çıkarak vardığı sonucu tüm ahkâm hadislerine genellemede bulunduğuna dair bir örnek olarak; İmam Şâfiî'nin *er-Risâle*[1458] ve *İhtilâfü'l-Hadîs*'te, Beyhakî'nin de *es-Sünen*'inde "bâbu mâ lâ ye'külü'l-mühremu mine's-saydi" bâbında[1459] aktardığı bir hadisin rivayet zinciri şöyledir:[1460]

[1455] Detay için bkz: el-A'zamî, **Dirâsâtün fî'l-Hadîsi'n-Nebevî**, c. 1, s.398-403.
[1456] Şâfiî, **er-Risâle**, s.431.
[1457] A'zamî, **Dirâsâtün fî'l-Hadîsi'n-Nebevî**, c. 1, s.404-405.
[1458] Şâfiî, **er-Risâle**, s.97-98.
[1459] Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, c. 5, s.190-191.
[1460] A'zamî, **Dirâsâtün fî'l-Hadîsi'n-Nebevî**, c. 1, s.417

Şekil 1: Joseph Schacht'ın Ravi Zincirini Yanlış Verdiği Rivayet Zincirinin Muhtemel Doğru Hali

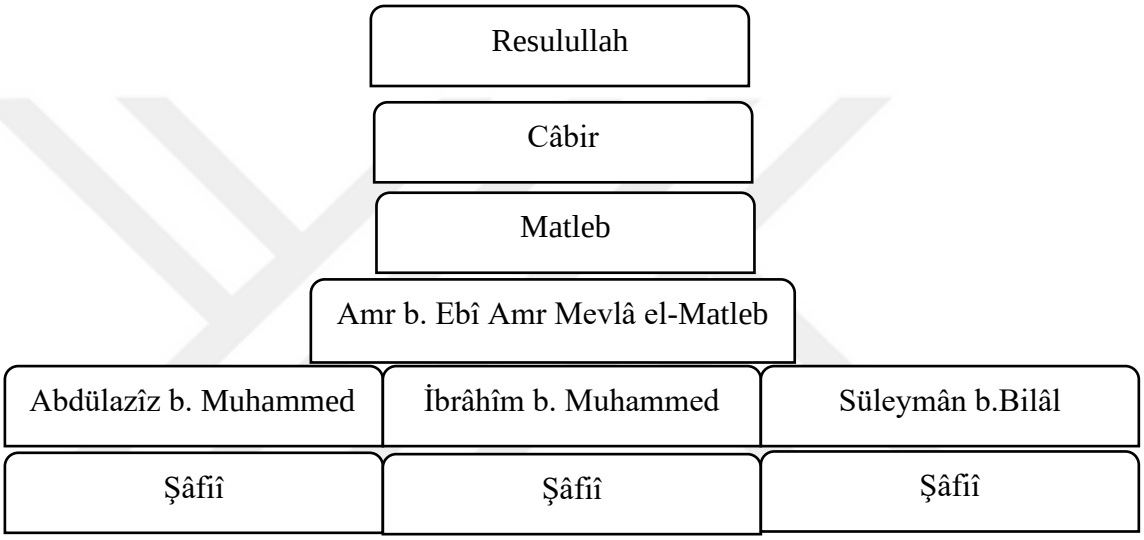
Bu her üç senedde de müşterek ravi, Amr b. Ebî Amr'dır. Schacht, bu senedden hareketle alt kısmının sahih, üst kısmının ise hayal ürünü olduğunu iddia etmektedir.[1461] Bu senede bakan biri, Amr'ın üç farklı kişiden rivayet ettiğini düşünür. Halbuki Schacht burada Amr'ın hocasını iki defa zikretmiştir. Dolayısıyla sened şöyle olmalıdır:[1462]

Şekil 2: Joseph Schacht'ın Ravi Zincirini Yanlış Verdiği Rivayet Zinciri

[1461] A'zamî, **Dirâsâtün fî'l-Hadîsi'n-Nebevî**, c. 1, s.417.
[1462] A'zamî, **Dirâsâtün fî'l-Hadîsi'n-Nebevî**, c. 1, s.418.

İmam Şâfiî, Amr'ın bu hadisi rivayet eden üç talebesi arasında bir karşılaştırmada bulunmakta ve Abdülazîz'in, Amr'ın hocasını, el-Matleb yerine, 'Benî Seleme'den bir adam' olarak adlandırmakla hata ettiğini açıklamaktadır. Çünkü İbrâhîm b. Ebî Yahyâ, Abdülazîz'den daha güçlüdür. Süleymân da bunu desteklemektedir. Dolayısıyla doğru olan onun el-Matleb olduğudur. Buradan hareketle bu hadisin tek bir senedinin olduğu ve o senedde Amr b. Ebî Amr bu hadisi el-Matleb'ten rivayet ettiği anlaşılmaktadır. Bu durumda hadisin senedi şöyle olmaktadır:[1463]

Şekil 3: Joseph Schacht'ın Ravi Zincirini Yanlış Verdiği Rivayet Zincirinin Doğru Hali

Bunun sonucu olarak Schacht ve Robson'un bu hadisten çıkardıkları sonuçlar berhava olmaktadır. Schacht'ın bu iddiası doğru kabul edilse bile bu münferit bir olaydır. Schacht, konuyla ilgili diğer fıkıh hadisleri için yeterli zaman ayırmamıştır. Genel bir hükmün verilebilmesi için ilgili tüm hadislerin incelenmesi gerekirdi. Bundan anlaşılıyor ki Schacht, teori onun arzusuna uygun olursa bir-iki örnek bulması onun için yeterli olmakta ve kendine göre yorumlayarak onu (Common Occurrenee) yani 'Alışılmış Genel Bir Olay' olarak nitelerken, eldeki veriler onun arzusuna aykırı

[1463] Hadisin senedinin detaylı incelemesi için Ahmed Şâkir'in er-Risâle'ye yaptığı tahkike bakılabilir. Bkz**:** Şâfiî, **er-Risâle**, s.96-99.

duruyor ve teorisine %99 muhalefet ediyorsa, onun önemini azaltmak için (Occasionaly) yani 'Bazen' şeklinde nitelendirmektedir.[1464]

Senedin yanı sıra hadisin metninden hareketle hadislerin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından onlarca yıl sonra üretildiği şeklinde iddia edenlerden biri de, hadis fihristi *el-Mu'cem el-Mufehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî* adlı eserin öncülüğünü yapan Arent Jan Wensinck (ö. 1939)'tir. Kendisi, 'İslam'a girecek olanların söylemeleri gereken' şeklinde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) elinde bir ifade yoktu. Müslümanlar, Şam'da Hristiyanlarla karşılaşınca onların söyledikleri bazı tabirler gördüler. Bunun üzerine İslam'a göre benzer ifadeler geliştirdiler. Bu ifadeler, şehadet kelimesi ile İslam'ın beş esas üzerine bina edildiğini ifade eden hadislerdir. Wensinck'e göre bunların Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sadır olması mümkün değildir. Aynı şekilde namazın da son şeklini Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra aldığını iddia etmektedir.[1465] Namazla ilgili onlarca ayet ve binlere ulaşan hadislerin varlığı, namazların cemaatle kılınıyor olması, şehadet kelimesinin namazda söyleniyor olması ve daha pek çok hüccet karşısında Wensinck'in 'inceleme ve araştırmaları' berhava olmaktadır.[1466]

Metinle ilgili olarak bir örnek de Schacht'tın Kunût Duasıyla ilgili hadise yaklaşımı olarak zikredilebilir. Zira Schacht, Kunût Duasıyla ilgili bir hadisin bulunmadığını, bu duanın İmam Alî ve Muaviye döneminde üretildiğini iddia etmektedir. Halbuki Kunût duasıyla ilgili biri muttasıl, diğeri mürsel senedli iki hadis bulunmaktadır.[1467] Hal böyleyken Schacht'ın bu iddiasını nasıl okumak gerekir; saptırma mı yoksa yanılma mı?[1468]

[1464] A'zamî, **Dirâsâtün fî'l-Hadîsi'n-Nebevî**, c. 1, s.419.
[1465] A'zamî, **Dirâsâtün fî'l-Hadîsi'n-Nebevî**, c. 1, s.460-461.
[1466] A'zamî, **Dirâsâtün fî'l-Hadîsi'n-Nebevî**, c. 1, s.461.
[1467] Buhârî, Hadis no: 970-972 ve 3860; Müslim, Hadis no: 1133-1137, Ebû Dâvûd, Hadis no: 1425-1427; Tirmizî, Hadis no: 464; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Alî en-Nesâî, **es-Sünen**, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, Halep, 1986, Hadis no: 1066, 1073; İbn Mâce, Hadis no: 1178-1182, Ahmed, Hadis no: 1718, Beyhakî, Hadis no: 3263.
[1468] A'zamî, **Dirâsâtün fî'l-Hadîsi'n-Nebevî**, c. 1, s.467.

2.1.7.3. Oryantalistlerin Nazarında İslam Hukuku Kaynaklarından Ahkâm Hadislerinin Teşekkülünde Etkili Olan Faktörler

Oryantalistlerin İslam hukukunun temellerinden biri olan ahkâm hadisleri ile ilgili iki faktörden hareket ettikleri görülmektedir:

2.1.7.3.1. İslam Hukuku Kaynaklarından Ahkâm Hadislerinin Teşekkülünde Harici Faktörün Etkisi

Bu faktörde, Arabistan yarımadasına oranla ileri düzey bir medeniyete sahip İran, Bizans gibi civar bölgelerin fethedilmesinin de büyük etkisinin bulunduğu, İslam hukukunun orijininin yakın havzalarda var olan diğer hukuk sistemlerinde ya da dinlerde aranması gerektiği,[1469] yeni gelişmeler karşısında hukuki ihtiyaçların hasıl olması neticesinde, bu ihtiyaçların karşılanmasına matuf olarak da ahkâm hadislerinin üretildiği iddiası bulunmaktadır.[1470] Bu iddia oryantalist edebiyatta ilk zamanlar hararetle savunulmuş, ancak bir süre sonra bu iddianın salt bir varsayım olduğu, başka bir ifadeyle somut kanıtlarının olmadığı anlaşılınca terkedilmiştir. Ancak yakın zaman oryantalist çalışmalarda bu iddianın tekrar gündeme getirildiği görülmektedir.[1471]

Schacht'ın, İslam hukukunun temeli konusundaki bu iddiası, Roma, Bizans, Doğu Kiliseleri, Talmud ve Rabbânîler hukuku ile Sâsânîler hukukunda yer alan kavram ve kaideler, hicrî ikinci yüzyılın doktrinlerinde ortaya çıkmak üzere, İslâm'ın teşekkül halindeki dinî hukukuna sızdığı şeklindedir.[1472] Schacht'a göre İslâm hukuku; İslâm'a dayalı olmakla birlikte, hammaddesi bakımından büyük oranda İslâmi olmayan (non-Islamic) öğeler ihtiva ettiğini, hukuk bilimine ilişkin kimi temel düşüncelerin ve bazı kavram ve prensiplerin iktibas edildiğini dile getirmekle birlikte, İslâm hukuk biliminin o dönem var olan bir hukuk sisteminden doğmayıp; kendi kendisini ortaya koyduğunu açıkça ifade etmekten imtina etmemektedir.[1473]

Hz. Peygamber (s.a.s.) ile sahabe ve tabiînin şeriat/kanunla pek ilgilenmedikleri ve hukukun dini çerçevenin dışında olduğu şeklinde bir

---

[1469] Muharrem Kılıç, "Klasik Oryantalist Söylemin İslam Hukukuna Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış: Wael B. Hallaq Örneği", Diyanet İşleri Başkanlığı ve Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, **Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı'da İslam Çalışmaları Sempozyumu**, Adapazarı, 11-12 Mayıs, 2002, s.344.
[1470] Kahraman, "Oryantalistlerin Fıkhî Hadislerin Menşei ile İlgili Görüşleri", s.23.
[1471] Bedir, "Oryantalizm ve İslam Hukuku", s.33.
[1472] Schacht, **İslâm Hukuku'na Giriş**, s.31.
[1473] Saldıran, "Oryantalist Joseph Schacht", s.82.

değerlendirmeye sahip olan biri için,[1474] İslam âlimlerinin Hz. Peygamber (s.a.s.), sahabe ve tabiîne nispet ettiği tüm haberlerin yalan ve uydurma olması kaçınılmaz olup onlarla ilgili şu yargıya varmasına şaşırmamak gerekir: "Hz. Peygamberin söz ve davranışları, dini hukuk meseleleri ile ilgili olmaları bakımından bu hadislerin hemen hiç birisi *sahih* olarak mütalaa edilemez. Bunlar, bizzat hadisçiler tarafından şüphesiz bir takım yüce amaçlarla hicri ikinci yüzyılın birinci yarısından itibaren ortaya atılmıştır."[1475] Bu iddialarını ispat konusunda da Evzâ'î, Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî ve İmam Şâfiî gibi üç büyük İslam fakihini öne çıkarmaktadırlar:[1476]

Sahih olmadığı halde Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nispet edilen fıkhî hadislerin varlığı mümkündür, ancak Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nispet edilen fıkhî hadislerin hiç birinin sahih olmadığı iddiası, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) teşri'î hiçbir iş, hiçbir fıkhî hüküm ve hiçbir davaya bakmaması ya da halifeler döneminde de bu tür bir durumun vuku bulmadığı durumda doğru kabul edilebilir. Aksi takdirde Goldziher ve Schacht gibilerinin, bu kabilden iddialarının tarafsızlıktan ve bilimsel yöntemden uzak olduğu ortadadır.[1477]

2.1.7.3.2. İslam Hukuku Kaynaklarından Ahkâm Hadislerinin Teşekkülünde Dâhili Faktörün Etkisi

Oryantalistler açısından İslam hukukunun kökeniyle ilgili bir diğer sorun ise, onun Kur'an, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünneti ve Müslümanların bu iki kaynak üzerine yaptıkları yorumlardan neşet ettiği şeklindeki kendi gelişim tarihine dair faraziyelerinin kabulünü boşa çıkarma temayülüdür.[1478] O da, Irak gibi kozmopolit bir bölgede ortaya çıkan ve güçlenen rey ehline karşılık verebilmek için daha güçlü bir materyale dayanma ihtiyacı his eden ehl-i hadisin, İmam Şâfiî'nin öncülüğünde hadis üretme yoluna baş vurduğu, buna mukabil rey ehlinin de benzer bir yola kalkıştığı savıdır.[1479]

[1474] Schacht, **İslam Hukukuna Giriş**, s.30.
[1475] Schacht, **İslam Hukukuna Giriş**, s.45.
[1476] Detay için bkz: Sa'dûn es-Sâmûk, **el-İstişrâku ve Menâhicuhu fî'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye**, Dâru'l-Menâhic, Ammân-Ürdün, 2010, s.68-70.
[1477] Mütayrî, **Târîhü Tedvîni's-Sünneti ve Şübuhâtü'l-Müsteşrikîn**, 146-147.
[1478] Bedir, "Oryantalizm ve İslam Hukuku", s.33-34.
[1479] Kahraman, "Oryantalistlerin Fıkhî Hadislerin Menşei ile İlgili Görüşleri", s.23.

Oryantalistlere göre Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nispeti oldukça zor olan fıkhî hadisler, ehl-i hadisçe oluşturulan "hadisin göz ardı edilemez otoritesi" düşüncesine binaen uydurulmuş ikinci ve üçüncü asrın ürünüdür.[1480] Goldziher ve özellikle Schacht, geleneksel Müslüman anlatısına güvenmez ve İslâm hukukunun Kitap ve sünnete dayandığı fikrini reddeder ve fıkhın hadisten önce ortaya çıktığını, bu yüzden de dayandığı temellerin hadisler değil de rey olduğunu ifade eder.[1481]

İslâm hukuk biliminin teşekkülünü açıklamak üzere Schacht'ın savunduğu tezin en önemli dayanağı; eski hukuk ekollerinin yaklaşımına göre, her bir ekolün kabul edilmiş doktrininde ifadesini bulan toplumun ideal pratiği anlamında, İslâm hukuk biliminin de temel kavramlarından biri olan *sünnet veya yaşayan gelenek* (sunnah or living tradition) anlamındaki sünnet anlayışıdır. Eski hukuk ekollerinin merkeze aldıkları *sünnet* kavramı, içerik bakımından daha sonra Hz. Peygamber'e nispet edilen hadislerle aynı şey değildir. Yaşayan sünnet, her ne kadar otoritesinden faydalanmak için, İmam Şâfiî'den daha önce ilk defa Irak ehli tarafından "Hz. Peygamber'in sünneti" şeklinde kullanılmış olsa da, eski hukuk ekollerinde henüz münhasıran Hz. Peygamber'e nispet edilen hadislerde açıklanandan ibaret değildi. Hz. Peygamber'in sünneti kavramından bihaber olan Medine ehli ise, yaşayan gelenek kavramını ifade için *ameli ehli Medine* terimini kullanmıştır. Ekolün yaşayan geleneğinin nihai kriteri konumunda olan Medine ehlinin ameli kavramı, var olan örfü yansıtmanın yanı sıra teorik ya da ideal bir unsuru da muhtevidir. Filhakika mezkûr iki hukuk ekolünün yaşayan gelenek kavramına dair yaklaşımları arasında esasta bir farklılık bulunmamaktadır.[1482]

Schacht'a neredeyse paralel olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetiyle nebevî sünnet kavramlarını birbirinden ayıran Fazlurrahmân'a (ö. 1988) göre de nebevî sünnet (buna ümmetin sünneti geliştirme ve genişletme gücü de denebilir), sürekli üretilen, genişleyen, canlı olan bir süreçtir. Salt Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uygulamalarıyla tahdit edilen sünnet, hicri birinci yüzyılın sınırlarını aşmaz, Müslüman toplum da yayılan, genişleyen ve üreyen nebevî sünnetin, hicrî üçüncü

[1480] Kahraman, "Oryantalistlerin Fıkhî Hadislerin Menşei ile İlgili Görüşleri", s.34.
[1481] Bedir, "Oryantalizm ve İslam Hukuku", s.37.
[1482] Talip Türcan, "Joseph Scacht ve İslam Hukuku", **İslam Hukuku Dergisi**, S.4, s.68.

asırda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetine dönüştürülerek hadis kitaplarına hapsedilmesi şeklinde düşülen hatada görüldüğü gibi kendi ruhuna uygun yeni uygulamalar üretmek yerine, sadece şekilsel olarak var olanı taklit eder. Hz. Peygamber sünneti ve nebevî sünnet ayrımıyla Fazlurrahmân, yapılmasını arzu ettiği 'özgür yasama faaliyetinin' önünü böylece açmak istiyor gibi durmaktadır.[1483]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünneti dönüşüm geçirip nebevî sünnet haline gelmişse, mevcut hadis kaynaklarındaki hadis adı altında rivayet edilen binlerce sözün nasıl ortaya çıktığı sorusuna Fazlurrahmân, fakih-muhaddis ayırımıyla yanıt vermektedir. Ona göre, İslam coğrafyasının genişlemesine bağlı olarak fakih ve hakimler arasında artan ihtilaflar, yaşayan sünnete bağlı ve onu daha da genişleten kararlar almalarına yol açıyordu. Muhaddisler ise, sadece nakille iştiğal etmiş, sınırlı sayıdaki Hz. Peygamber'in sözlerini sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiînin de haberlerini rivayet ediyorlardı.[1484] Fazlurrahmân'ın en çok mesai harcadığı konu, kanun maddeleri gibi görülmemesi, onlara kendi tarihsel şartları içinde, meselelere getirilmiş çözümler olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşündüğü ahkâm hadisleridir.[1485]

Sünnetin Hz. Peygamber (s.a.s.) ve halifeler döneminden itibaren fıkhın ikinci önemli kaynağı ve dayanağı olarak müracaat edildiğine dair hadis ve İslam tarihi kaynaklarında pek çok rivayet aktarılmaktadır. Örneğin İmam Ali (r.a.) ve daha sonra gelen idareciler döneminde de kadılığa devam eden Kadı Şüreyh, Haccâc (ö. 95) döneminde istifa edinceye kadar 53 yıl Kûfe'de, 7 yıl ise Basra'da olmak üzere toplam 60 sene bu görevi sürdürmüştür.[1486] Ömer (r.a.), gerek ona ve gerekse Ebû Mûsâ el-Eşa'rî'ye (r.a.) (ö. 42), onları bu görevle gönderdikten sonra gönderdiği bir mektupta çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Ömer'in (r.a.) yaptığı bu tavsiyelerden biri de kendisine gelen davalar konusunda kitap, sünnet ve icmâ içinde çözüm aradıktan sonra bulamazsa rey içtihadına başvurması şeklindedir.[1487] Her iki mektupta da Kur'an'dan

[1483] Ali Kuzudişli, "Fazlurrahmân'ın Sünnet Yorumu", **Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 1, S.2, s.125.
[1484] Kuzudişli, "Fazlurrahmân'ın Sünnet Yorumu", s.135.
[1485] Ali Kuzudişli, **Fazlurrahmân ile Sünnet Tartışmaları**, Tibyan Yayınları, İzmir, 2004, s.107.
[1486] Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Abdilberr en-Nemerî, **el-İstîâ'b fî Mâ'rifeti'l-Ashâb**, (Alî Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1992, s.702.
[1487] Zeylaî, **Nasbü'r-Râye Tahrîcu Ahâdîsü'l-Hidâye**, c. 4, s.167; Muhammed b. Halef b. Heyyân Vekî', **Ahbârü'l-Kudat**, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, c. 2, s.189; Beyhâkî, **es-Sünen**, c. 10, s.252-253, Hadis no: 20537.

sonra sünnete müracaat etmeleri açıkça tavsiye edilmektedir. Kadı Şüreyh'in kendisi, mesnetsiz rivayette bulunmayı şiddetle eleştirdiği gibi, hadis uydurmacılığının başlamasından önceki rivayetlere daha çok önem verir ve rivayetlerinde özellikle bu hususa dikkat çekerdi.[1488]

Schacht, Kâdı Şüreyh'e nisbet edilen görüş ve rivayetleri tamamen düzmece ve mer'î hukuk ekollerinin kendi görüşlerini geriye doğru ilk otoritelere yansıtma eğiliminin bir ürünü olarak değerlendirse de, Fuat Sezgin ve Harald Motzki gibi araştırmacıların dile getirdikleri gibi, İslâm dünyasının önemli bir merkezinde yarım asrı aşan bir süre kadılık görevi ifa etmiş bir kimsenin, nice davaya bakmış olması ve bunlardan birkaç yüzünün özetinin ve şahsı hakkında birçok ayrıntının kaynaklarda yer alması yadırganacak bir durum değildir.[1489] Schacht, Kâdı Şüreyh ile ilgili haberleri reddetse bile, onun dışında gerek Hz. Peygamber (s.a.s.) ve gerekse halifeler tarafından yargı ve vilayet göreviyle değişik yerlere gönderilen uzun bir liste çıkarılabilir.[1490]

Ömer (r.a.) tarafından gönderilen bu mektup, İslâm'da fıkıh geleneğinin tesisi ve hadislerin bu konudaki konumu hakkında oryantalistlerce ileri sürülen çeşitli iddialara da cevap niteliğindedir. Zira burada öncelikle İslâm fıkhının yabancı orijinli olmadığına, kendi kaynakları olan Kur'an ve sünnetten üretildiğine işaret edilmektedir. Aynı şekilde mezkûr mektuptan, Kûfe gibi Hicâz'a uzak bir memlekette ancak hadis yoluyla bilinmesi mümkün olan sünnetin, Ömer'in (r.a.) vefat ettiği hicri 23 tarihinde bir müracaat kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu, Kûfe'de kullanılan fıkhî hadislerin ikinci asırda ehl-i hadisin baskısı neticesinde uydurulduğu yönündeki iddiaları boşa çıkaracak bir bilgidir.[1491]

Benzer bir durum, Mu'âz b. Cebel'in (r.a.) Yemen'e gönderilirken karşılaşacağı bir sorunla ilgili hüküm verirken sırayla Kur'ân'a, sonra sünnete, orada da yoksa içtihadına göre hüküm vereceği ile ilgili hadiste de sünnete vurgu

[1488] Vekî', **Ahbârü'l-Kudat**, c. 2, s.214; Şükrü Özen, "Kâdı Şüreyh", **DİA**, TDV, İstanbul, 2001, c. 24, s.120-121.
[1489] Özen, "Kâdı Şüreyh", c. 24, s.121.
[1490] A'zamî, **Dirâsâtün fî'l-Hadîsi'n-Nebevî**, c. 1, s.445. Detay için şu kaynağa da bakılabilir: Vekî',**Ahbârü'l-Kudat**.
[1491] Kahraman, "Oryantalistlerin Fıkhî Hadislerin Menşei ile İlgili Görüşleri", s.28.

yapılmaktadır.[1492] Hadis pek çok muhaddis tarafından zayıf sayılmakla birlikte pek çok kanaldan rivayet edilmesinden ötürü makbul sayılmakta ve özellikle fakihlerin ve usûl âlimlerinin önemli dayanaklarından birini teşkil etmektedir.[1493]

Asr-ı Saadet'te fıkıh konusunda Schacht'ın iddia ettiğiyle, Müslüman âlimlerin savundukları arasında bir yönüyle paralellik olduğu söylenebilir. Zira Schacht'ın, Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde gelişmiş bir İslam hukuku sisteminin var olmadığı şeklindeki iddiası konusunda, Müslüman âlimler de hemfikirdiler. Ancak tarafların vardıkları sonuçlar birbirinin tersi yöndedir; Schacht bu iddiasıyla fıkhın içinde hukuk sistemi aradığından fıkhın Kur'an ve sünnete dayanmadığı sonucuna varırken, Müslümân âlimlerse, bir Müslüman'ın yaşam pratiğini yönlendiren dini kurallar anlamına gelen fıkhın kökeninin Kur'an ve sünnete dayandığını savunmaktadırlar.[1494]

Schacht'ın "Hz. Peygamber'in sünneti" ifadesi konusunda dayandığı İtalyan oryantalist Laura Veccia Vaglieri (ö. 1989), bu ifadenin siyasetle ilgili şûra çerçevesinde kullanıldığını ve dolayısıyla salt hukuki bir yönü olmadığını iddia etmektedir. Halbuki İslam hukuku, siyaseti de içine alan pratik hayatın her yönüyle ilgilidir. Bunun yanı sıra "Hz. Peygamber'in sünneti" ifadesi sadece mevzubahis siyasi alanla ilgili kullanılmamış, *el-Muvattâ*'da miras, Peygamer'in (s.a.s.) kendisinden sonra kitap ve kendi sünnetini bıraktığını içeren belağ ve Abdullah b. Ömer'in (r.a.) Abdülmelik b. Mervân'a bey'at konusunda yazdığı mektuptaki bey'atın koşulları arasında Hz. Peygamber'in sünnetine riayet etmesi ile ilgili olarak üç yerde geçmekte, Ebû Yûsuf'un eserlerinde de yine fıkıh bağlamında kullanıldığı görülmektedir. Binaenaleyh; hadis ve siyer kaynaklarında pek çok örnekleri bulunan "Hz. Peygamber'in sünneti" ifadesi, başta Hz. Peygamber'in (s.a.s.) olmak üzere, ilk günden beri, itikadi, siyasi ve hukuki-fıkhi bağlamlarda kullanıldığı görülmektedir.[1495] Bu ifadeyle ilgili bu kadar kanıt ortada olmasına rağmen Schacht ve dayandığı Veccia

[1492] Tirmizî, Hadis no: 1327; Ebû Dâvûd, Hadis no: 3592-3593; İbnü'l-Esîr, **Câmi'ü'l-Usûl fî Ahâdîsi'r-Resûl**, c. 10, s.177, Hadis no: 7673.
[1493] Halîl Ahmed es-Sehârnefevrî el-Hindî, **Bezlü'l-Mechûd fî Halli Süneni Ebî Dâvûd**, (thk. Takiyüddîn en-Nedevî), Merkezü'ş-Şeyh Ebî'l-Hasan en-Nedevî li'l-bühûsi ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Beyrut, c. 11, s.316-318.
[1494] Bedir, "Oryantalizm ve İslam Hukuku", s.38.
[1495] Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, s.61-65.

Vaglieri'nin bunları görmemesi veya görmezden gelmelerinin tarafsız ve bilimsel bir araştırmayla bağdaşır bir tarafının olmadığı aşikârdır.

Goldziher'in, Emevîler döneminde yaygın olan hadislerin hukukla pek fazla ilgili olmayıp, daha çok ahlâk, zühd, kıyamet/âhiret ve politika ile ilgili oldukları yönünde bir iddiası da bulunmaktadır.[1496] Emevî yönetiminin hicri 132 yılına kadar sürdüğü, aralarında Enes b. Mâlik'in (r.a.) de aralarında bulunduğu son vefat eden sahabenin h. 100 yılını bulduğu göz önünde bulundurulduğunda, sahabenin Emevî iktidarının üçte ikisine kadar yaşadıkları ortaya çıkmaktadır. İslam topraklarının her tarafına yayılmış olan ve sayıları binlerle ifade edilen sahabenin kendi talebe ve çevrelerine ibadetten muamelata kadar ihtiyaç duydukları her alanla ilgili olarak bildikleri hadisleri aktarmamış olmaları makul değildir. Taharetten nikâh, miras vb. konulara kadar hayatın içinden olan konularla ilgili olarak bildikleri hadisleri aktarmalarını men eden nedir? Hâlbuki Emevîlerin (h. 41-132) son dönemi ile Abbâsîlerin ilk döneminde yaşamış olan Ma'mer (ö. 153), Mâlik, İbn Cüreyc gibi âlimlerin eserlerinde yer alan hadisler ağırlıklı olarak fıkıh hadisleridir.[1497] Goldziher'in bu iddiası yerinde olmuş olsaydı, o dönemde ahlak, zühd gibi konulara dair pek çok eserin yazılmış olması gerekirdi. Ancak durum bunun tersidir… Kaldı ki böyle bir varsayımın varlığı halinde bile bu durum, fıkha dair hadislerin yaygınlık kazanmasına mâni değildir.[1498] Zira hadislerin resmen yazılması talimatını veren Ömer b. Abdülazîz (r.a.), h. 99-101 yıllarında halifelik yapmıştır.[1499]

Buna ek olarak Emevîlerin ilk döneminde tüm İslam topraklarına egemen olmadıkları, Abdullah b. Zübeyr'in (r.a.) (ö. 73), on yıla yakın bir süre boyunca İslam dünyasının yarıya yakın kesiminde halife olarak hüküm sürdüğü ve sahabe ve tabiinin önemli bir kısmının onun yanında yer aldığı, kendisi ve beraberindeki sahabi ve tabiinin hadis rivayetinde bulundukları realitesinin gözden ırak tutulmaması gerekmektedir. İbnü'z-Zübeyr (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kendisinden, babası,

[1496] Joseph Schacht, "Hadislerin Yeniden Değerlendirilmesi", (Çev. İshak Emin Aktepe), **Hadis Tetkikleri Dergisi**, c. 5, S.2, 2007, s.140.
[1497] Mütayrî, **Târîhü Tedvîni's-Sünne**, 139-141.
[1498] Mütayrî, **Târîhü Tedvîni's-Sünne** 141-142.
[1499] Buhârî, Kitâbü'l-İlmi, Hadis No: 99; İbn Abdülber, **Câmi'ü Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi**, c. 2, s.330-331; Hatîb el-Bağdâdî, **Takyîdü'l-İlmi**, s.136-138; Itr, **Menhecü'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs**, s.58.

annesi, dedesi Ebû Bekir, teyzesi Âişe, Ömer ve Osman (r.a.) gibi büyük sahabeden rivayetlerde bulunmuştur.[1500]

Schacht da birinci asır âlimlerinin fetvalarını sadece ibadetle ilgili konulara münhasır kılması konusunda makul veya ikna edici bir sebep ortaya koyamamaktadır. O dönemde insanların ticaret ve ziraatla uğraşmadıkları, savaşlara girişmedikleri ve ganimet almadıkları, bunlardan da daha fazla o dönemde evlilik, boşanma, doğum, ölüm halleri, bir asır boyunca insanlar arasında herhangi bir husumet ve çekişmenin olmadığı iddia edilebilir mi? Bütün bu hallerin vaki olduğu inkâr edilemez bir gerçeklik olarak ortada durduğuna ve bunların her birinin yargı ve hüküm gerektirdiğine göre, o dönem âlimlerinin sadece ibadete dair fetvalar verdikleri şeklindeki bir iddianın inandırıcılığı söz konusu olamaz.[1501]

Bütün bunlardan şu tespitleri yapmak mümkündür:

a. Hicri 17 yılında Kûfe şehrinin inşa süreciyle birlikte, fethedilen toprakların her yerine yayılan sahabenin merkezinde bulunduğu hadis ve fıkıh başta olmak üzere ilmî çalışmalar başlamıştır. Dolayısıyla herhangi bir İslâm beldesinde ister itikat ister amel konusunda dinî bilginin ilk kaynağı sahabedir.[1502]

b. Çok çeşitli dil, din, ırk ve kültüre sahip olan Müslüman toplumlarda meydana gelen hukukî problemlerin çözüme kavuşturulması kaçınılmaz olduğundan, Kûfe ve diğer beldelerde çözüm olarak Kur'an ve hadise müracaat edilmiştir. Bu sebeple hadis sürekli tedavülde olmuş, insanlar birbirlerine hadis sormuş, rivayet etmiş, yazmış, göndermiş ve müzâkere etmiştir.[1503]

c. Sahabe başta olmak üzere, bu ilmî faaliyetler içinde yer alanlar, çalışmalarında sadece şifâhî rivayete dayanmamış, yazılı belgeler de kullanmışlardır.[1504] Genel manada hadis, Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminden başlamak üzere Kur'an ile birlikte delil kabul edilmiş, ferdî ve toplumsal hayat

[1500] Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", **DİA**, TDV, İstanbul, 1988, c. 1, s.146; Detaylar için bkz: Alî Hüsnî el-Harbûtî, **Abdullah b. ez-Zübeyr**, Dâru'l-Kavmiyye, Kahire.
[1501] A'zamî, **Dirâsâtün fî'l-Hadîsi'n-Nebevî**, c. 1, s.445.
[1502] Kahraman, "Oryantalistlerin Fıkhî Hadislerin Menşei ile İlgili Görüşleri", s.44.
[1503] Kahraman, "Oryantalistlerin Fıkhî Hadislerin Menşei ile İlgili Görüşleri", s.45
[1504] Kahraman, "Oryantalistlerin Fıkhî Hadislerin Menşei ile İlgili Görüşleri", s.45.

üzerinde yönlendirici bir vasfa haiz olmuştur. Ezberlenmesi, sahabe arasında müzâkere edilmesi ve hayatın içinde yaşanıyor olmasına ek olarak hadislerin bir kısmı, Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinden itibaren yazılı bir şekilde kayıt altına alınmıştır.[1505] Bu hususta Hişâm İbn Urva der ki: "Babam, nüshamı bitirip bitirmediğimi sordu; evet, dedim. O devam etti: Karşılaştırdın mı (arzettin mi)? Hayır, dedim; bunun üzerine bana: "O halde yazmamışsın" dedi."[1506]

d- Konuyla ilgili ulaşılabilecek tüm kaynakların incelenmesi, önyargılarını destekleyen bazı görüşlere ulaştıktan sonra incelenmesi gereken başka kaynakların göz ardı edilmemesi gerekir. Aksi durumda bu, bilim adamını hakikate değil, varmayı arzuladığı neticeye götürecektir. Bütün tezler, teoriler, hipotezler ve bilimin tüm sonuçlarının sürekli gözden geçirilmesi kaçınılmazdır. Her şey, bütün bilgiler hâkim fikir olsa da şüpheyle sorgulanmalıdır.[1507]

[1505] Kahraman, "Oryantalistlerin Fıkhî Hadislerin Menşei ile İlgili Görüşleri", s.34.
[1506] Hamîdullah, **Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi**, s.71.
[1507] Bülent Uçar, "Prof. Dr. Harald Motzki ile Hayatı ve Eğitim Arka Plânı Üzerine", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, c. 1, S.2, s.185.

SONUÇ

Fıkıh ilimleri için Kur'an birincil kaynak olmakla birlikte, materyal ve detay çokluğundan hadisle ilişkileri daha fazladır. Bu itibarla hicri ikinci asırda İslamî ilimlerin gelişim trendine girmesiyle ortaya çıkan yeni ilimlerden biri olan Ahkâm Hadisleri İlmi, fakihlerin de ilgi odağı olmuştur. Ahkâm hadisleri, 'hadis' cihetiyle hadis ilimlerinden biri olsa da, şer'î-ameli hükümler içeren 'ahkâm' cihetiyle de fıkıhla bağlantılıdır.

Fakih ve muhaddisler, ahkâm hadisleri disiplinine dair eserler ortaya koymaya çalışırken bu tür hadislerin adedi konusunda çok farklı rakamlar telaffuz etmişlerdir. Ahkâm hadisleri adedindeki bu ihtilaf içtihadî olup herhangi bir nassa dayanmamakta ve hadisle ilgili fıkıh materyalinin kemiyetiyle doğrudan ilgili olduğundan bu tartışmalarda fıkhın kendisi de taraf konumunda olmaktadır.

Ayetlerin beyanı, müçtehitlik mertebesi, nassa karşı içtihatta bulunmama, metin ve sıhhat bakımından istidlale elverişli delilin bilinmesi, bu hadislerin istinbat yöntemleriyle ele alınmasıyla fıkıh melekesinin gelişmesine paralel olarak taklidin geriletilmesi gibi hususlar ahkâm hadisleri ve disiplininin önemini ortaya koymaktadır.

Ahkâm hadisleri disiplini tarihi, hadis ve fıkıh ilimlerinin teşekkül, tedvin ve tasniflerinin tarihi süreçleri içinde vücut bulmuş, doğuşunda da hadis ve fıkıh ilimlerinin istikrar bulması, senedlerin zikrine ihtiyacın azalması, fakih-muhaddis ayırımın artması ve mezhepsel taklidin yaygınlık kazanması gibi sebepler önemli rol oynamıştır. İslami ilimler tarihinde bu hadisler 'ahkâm hadisleri' kavramının yanı sıra 'helal ve haram hadisleri' ve 'fıkıh hadisleri' adlarıyla da anılmıştır. Ayrıca hadis ilimlerinden olan 'fıkhü'l-hadîs', 'dirâyetü'l-hadîs', 'şerhu'l-hadîs' gibi ilimlerle de

yakın ilişkisi olmakla birlikte aralarında bariz farklılıklar da bulunmaktadır. Yakın döneme kadar hadis veya fıkıh ilimleri literatüründe 'ahkâm hadisleri ilmi' şeklinde bir kayıt bulunmamaktadır. Son dönemde bazı araştırmalarda bir ilim olarak nitelendiriliyor ve bir ilim olma yönünde ilerliyor olsa da henüz bunun sacayaklarının oluştuğunu söylemek güçtür. Bu itibarla mevcut haliyle bir disiplin olarak nitelendirilmesi daha yerinde görünmektedir.

Ahkâm hadisleri eserleri, rey ehlinin fıkhına karşı hadis ehlinin fıkıh metodolojisi olarak ortaya çıkmış ve esasında ahkâm hadislerinin muhtevi olduğu fıkhî konuları ve bu hadisleri konu edinen eserleri incelemiştir.

Hicri ikinci ve üçüncü asırla birlikte, iç içe yürütülmüş faaliyetler olduğu anlaşılan kitâbet, tedvin ve tasnif süreçlerinde, yazılı ve sözlü rivayet edilen ahkâma ait pek çok hadis, fetva ve uygulama, konu ve bâblarına göre tasnif edilmiştir. *el-Muvattâ, Sünen-i Ebû Dâvûd* ve *Musannef İbn Ebî Şeybe* bu alanın ilk nüveleridir. Üçüncü asırla birlikte, hadisleri sahabe ve tabiîn görüşlerinden ayıran eserler zuhur etmiştir. Fıkıh, belli bir standart kazanmış ilk ilim olduğundan, ahkâm hadisleri eserleri, genel itibariyle fıkıh bâblarına göre tasnife tabi tutulmuştur.

Fıkhın bir ilim olarak teşekkülü, hadisin tedvin edilmesinden sonra, hadis tasnifinin ise fıkhın teşekkülü neticesinde olmuştur. İmam Mâlik'in *el-Muvattâ*'sında görüldüğü gibi hadisleri ilk defa tasnif eden âlimlerin de fakih olması, hadis tedvini fıkhın tedvininden ve mezheplerin yayılmasından sonra olduğu şeklindeki oryantalist yaklaşımı boşa çıkarmaktadır. Neredeyse tüm fıkıh bâblarını kapsamayan Muhammed b. Hasan'ın *Kitâbü'l-Asl* adlı eseri, hadise dayalı olmakla birlikte, fıkhın hadisin önüne geçtiği ve fıkhın hadisten ayrıldığı ilk eser kabul edilmektedir. Hadisin mündemiç olan fıkıh, böylece hadisten ayrı bir ilim halini alırken, tasnif sistemiyle ahkâm hadislerinin içinde kalmaya devam etmiştir.

Ahkâm hadisleri konusunda hemen her mezhebin te'lifatı bulunmaktadır. Bu eserlerin, asıl eserler ve şerh niteliğindeki eserler, muhtasar ve mutavvel eserler, bir mezheple sınırlı olan ve olmayan eserler, fıkhî şerhlerinde mezhep görüşünde mutaassıp olanlar ile delilin peşinde gidenler vb. farklı özelliklere sahip olanları bulunmaktadır. Ahkâm eserlerindeki mezhep taassubunun fıkhî eserlere oranla daha

minimal kaldığı söylenebilir. Bu eserlerin yöntemleri, içerdiği hadis sayısı, sıhhat bakımından türleri, içerdiği fıkhî konuların yekûnu farklı olup, bazıları basılmış ve tahkik edilmişken, önemli bir kısmı henüz basılmamıştır.

Bölgesel olarak Endülüs ve Hindistan gibi yerler de ahkâm hadisleri eserleri konusunda merkezi yerler kadar velût olmuştur. Hanefîlerin ilk dönem fakihler kadar son dönem fakihlerinin, özellikle de Hint fakihlerinin katkıları bulunurken, Mâlikîlerde Endülüs fakihlerinin ağırlığı ön plandadır. Şâfiîler eser çokluğuyla öne çıksa da son dönemlerde bunda azalma görülmekte, Hanbelîlerin ilk dönemlerdeki çalışmaları, Suud-i Arabistan'ın teşekkülüyle daha bir ivme kazanmıştır. Zeydiyye'nin de önemli çalışmaları bulunurken, sadece naslara ittiba‘ ile malum Zâhiriyye'nin ise sınırlı eser bırakması dikkatlerden kaçmamaktadır.

Fakihlerin ahkâm hadisleri eserlerinden; Fıkha dair hadisleri toplama, hadisin sıhhat derecesini belirleme, müellifin fıkhî görüşünü bâb başlıklarında ortaya çıkarma, hadisi fıkıh bâblarına göre tasnif etme ve hükümleri doğrudan hadislerden çıkararak ayrı mecralara ayrılmış olan hadis ve fıkhı, tekrar hadis fıkhında buluşturarak ikisinin birbirinin tamamlayıcısı olduğunu ispatlamaya yönelik bazı hedefleri bulunmaktadır.

Ehl-i rey ve ehl-i hadîs mezheplerinin teşekkülünde, ahkâm hadislerinin de büyük bir rolü olmuştur. İki tarafın da hadisleri fıkhın ikinci kaynağı kabul etmelerine mukabil, hadisi kabul kriterleri, ehl-i reyin, bir hadisin senedçe sahih olsa bile, metin açısından Kur'an, mütevatir veya meşhur sünnet vb. naslara ters düşmesi halinde, ilgili hadisi reddeden 'manevi inkitâ'' kıstasları gibi bazı kıstasları bulunmakta, diğer fakihlerin de muteber hadisin varlığına rağmen onunla amel etmedikleri bilinmektedir. Bunun yanı sıra, ahkâmla ilgili rivayetin fakihten gelme şartı, ehl-i reyle diğerleri arasında tartışmalı olduğu kadar, ehl-i reyin kendi içinde de kabulü müsellem değildir. Hadis-kıyas önceliğinde hadis ehlinin zayıf bile olsa hadisi kıyasa öncelemesi de fıkhî hadislerin kabulü konusunda bir diğer tartışmalı konulardandır.

Hadisin kabulünde tatbik edilişini önemseyen yaklaşımda mezheplerin paydaş oldukları söylenebilir. Şâfiiliğin, senedi muttasıl ve ravileri sikâ olan her sünnetin yeterli ve bağlayıcı olduğu şeklindeki 'nas teorisi', istihsân' ve 'maslahat' prensiplerini boşa çıkarmıştır. Buna karşılık, ehl-i reyin, naslardaki maslahatı gözeten

’gâî kriteri’, nas ve hukukî prensiplere aykırı olmadıkça, insanların muamelelerini dikkate almalarına ve naslarda hükmü bulunmayan konularda rey ve istihsâna baş vurmalarına ön ayak olmuştur.

Bir kısım sahabenin, ellerindeki hadisleri bazı fıkıh bâblarına göre tasnif ettikleri rivayet edilmektedir. Tahâret, salât vb. ile başlayıp mevârîs vb. kitâb ve bâblarla biten tasnifin İmam Ebû Hanîfe tarafından belirlendiği, İmam Mâlik ve diğer âlimler de tasnif sisteminde ona uydukları anlaşılmaktadır. Mezkûr fıkhî bâblara göre tasnife ‘ale'l-ebvâb’ denilirken, üçüncü asra doğru gelişen ve bir sahabeye ait tüm rivayetleri, alfabetik sırayla sahabenin ismine göre yapılan tasnife de ‘ale'r-ricâl’ denilmektedir. Bu sistem, hadisin sıhhati ve içerdiği hükümlere ulaşma konusunda pek elverişli değildir.

Ale’l-ebvâb ve ale’r-ricâl tasnifleri ehl-i hadisin ehl-i reye karşı geliştirdiği fıkıh teknikleridir. Ale’l-ebvâb türü eserlerde sadece ahkâm hadisleri yer almıştır. Ale’l-ebvâb eserlerinin konu başlıklarında müellifin fıkhî görüşleri anlaşıldığından, bu görüşlerin hadislerle karışmaması ve fıkhın sadece hadislerden müteşekkil olması için ehl-i hadis, bir fıkıh yöntemi olarak aler’r-ricâl yöntemini geliştirmiştir. Ehl-i hadis, ehl-i reye karşı geliştirdiği ale’l-ebvâb tasnifinde, ehl-i reyin teknik fıkıh alt yapısını kullanarak *el-Cevâmi‘* ve *es-Sünen* türü eserler yazmışlardır.

Ahkâm hadisleri eserleri, mezheplerin gelişim sürecinde de önemli rol oynamış, hadis ve fıkıh arasında açılan makas bu eserler sayesinde hatırı sayılır oranda daralmıştır. Bazı fıkıh kitaplarında görülen aşırı taassub, ahkâm hadisleri eserleri ve bunlara yönelik yapılan şerhlerde yerini daha makul düzeylere bırakmış, delile dayalı fıkıh daha fazla ön plana çıkmıştır. Ancak bunun usulî konulardan ziyade fer‘î konularda daha bir gün yüzüne çıktığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Buna ek olarak ahkâm hadisleri eserlerinin teşekkülüyle, fıkıh kaynaklarında ve fıkhî tartışmalarda bu eserler, hadislerin kabul veya reddi ya da yorumlanması konusunda birer merci haline geldikleri anlaşılmaktadır.

İlk dönemlerde zayıf hadis, hasen hadis türlerinden biri kabul edildiğinden, ahkâm konusundaki hassasiyete rağmen fıkıh kaynaklarında zayıf hadislerin bulunma nedeni olmuş, dört mezhep de bunları mezheplerinin esaslarından biri saymış ve kıyasa

öncelemiştir. Muhaddislerin irsâl, tedlîs vb. illetleri hadisin zayıflık nedeni saymalarına karşılık fakihlerin böyle düşünmemesi de muhaddis ve fakihlerin hadis kabul kriterlerindeki farklılık nedenlerdendir. Mamafih muhaddislerin zayıf hadisle ilgili temkinli yaklaşımları, sünnetten olmama ihtimalini taşıyan unsurların sünnete dahil olma endişesinden kaynaklanırken, fakihlerin zayıf hadis konusundaki esneklikleri ise sünnetten olma ihtimalini taşıyan rivayetlerin heba edilmemesine yönelik bir tedbir kabilindendir.

Ahkâm açısından sahih ve hasen gibi, zayıf hadislerin de kendi içinde dereceleri bulunmaktadır. Bazı ahkâm hadisleri eserlerindeki zayıf hadislerin, amele dayanak olamayacağı özellikle belirtilmiş ya da makbul hadisin bulunmadığı bir konuda mevzû‘ veya münker olmayan zayıf hadisin 'amele uygunluğu' amacıyla zikredilmiştir. Fezâille ilgili zayıf hadis rivayetinde tesâhül İbnü’s-Salâh’la başlamış, Nevevî’de bazı şartlarla fezâilde amel edilebilir şeklini almıştır. Zayıf hadisle amel konusuna en şiddetli tepkiyi çağdaş âlimler ortaya koymuştur.

Fıkhı ve dayanaklarını sorgulayan oryantalistlerden bazıları, ahkâm hadislerini uydurma saymışlardır. Diğer bazıları ise ilk dönemden itibaren bazı hadis notlarının bulunduğunu, isnad sisteminin de mezkûr dönemde yerleşmesiyle sözlü bile olsa pek çok hadisin yüz yılı aşkın bir süre korunabildiğini savunmuşlardır. Goldziher’in, hadislerin güvenirliliği ile ilgili oluşturduğu şüpheyi, Schacht, İslam hukuku kaynağı çerçevesinde ahkâm hadislerinin asla sahih olmadıkları iddiasına vardırmıştır. Bu bakımdan oryantalistler, ‘güvenilir bilgiye ulaşmak için kaynakların nasıl kullanılacağı’ yerine, mezkûr kaynakların güvenilmezliğini ispatlamaya odaklanmışlardır. Nabia Abbott ve Fuat Sezgin gibi bilim adamları ise, neredeyse tüm rivayetlerin yazıyla aktarıldığı tezini ileri sürmüşlerdir.

Oryantalistlerin ahkâm hadisleri konusundaki menfi delillerinden biri, nakledilen hadisten başkasını bilmediklerini ifade eden kişilerin beyanları şeklindeki ‘sükût delili’dir. Ancak bu iddia, söz konusu hadisin fakih tarafından bilinmiyor olması kadar, ahkâm hadisleri kaynaklarının, bu hadislerin tümünü mü yoksa onları derleyen âlimlerin tercihleri doğrultusunda mı derlendiklerinin net bilinmemesi cihetiyle de zayıftır. Ortak ravinin alt kısmını sahih, üst kısmını ise hayal ürünü kabul

eden ‘müşterek ravi teorisi’ ile ahkâm hadisleri isnadının sınırlı bir şekilde kullanılabileceği de iddiaları arasındadır.

Tedvin ve tasnif dönemiyle birlikte muhaddis-fakih ayırımı ortaya çıktmıştır. Hadis senedlerinin uzamasının doğurduğu zorluklar ile fıkıh ve hadis alanında eser sayısının artması da bu ayrışmayı tetiklemiştir. Halbuki sahih delil ve selim anlama dayanan şer‘î bir hüküm, delilin sahihliği için hadis ile fehmin selameti için fıkhın birlikteliğini gerektirdiğinden, ahkâm hadisleri eserleri esas olarak bu birlikteliğin yeniden tesisini hedefleyen eserler olarak ortaya çıkmışlardır.

Hadis ilminde olmayıp fıkıhtaki bazı metin tenkidi sistemleriyle hadisler daha doğru teşhis edilebildiğinden, metin tenkidi işini hadis ve fıkıh ilimleri aralarında bölüşmüş, hadislerin koşullara göre yorumlanması ise fıkha kalmıştır. Ancak zamanla fukaha, hadis konusundaki eksikliklerini gidermek adına hadise yönelirken, muhaddisler de salt hadise dayalı bir fıkıh oluşturmaya başladılar. Hattâbî’nin eseri gibi ahkâm hadisleri eserlerinin bir kısmı, muhaddisi fıkıhla, fakihi de hadisle buluşturmak için yazılmıştır.

Fakih muhaddis, hadis metinlerini ezberleyen, hadis edebiyatını ve fıkhını bilen, ayrıca hadisleri cem eden, yazan, işiten, âlî olanına ulaşmak için seyahate çıkanlar için kullanılan bir nitelemedir. Hadis edebiyatı bağlamında hadisi ele alan kimseye rivayet âlimi, fıkhü’l-hadis ve ondan istinbatla uğraşan kimseye dirayet âlimi, rivayet ve dirayet ilimlerine sahip kimseye ise muhaddis fakih demek mümkündür.

Cevâmi‘ü’l-kelim olan Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bazı hadisleri ile sahabe ve tabiînin bazı sözleri lafız, mana veya her ikisi cihetiyle bazı fıkıh kaideleri halini almıştır. Nassa dayalı kaideler, hem nastan alınmaları hem de fıkhî kaide olmaları bakımından delil sayılırken, nassa dayanmayanların ahkâm istinbatına elverişliliği ise ihtilaflıdır. Bir hadis, bu kaidelerden biriyle uyuşuyorsa, bu, o hadisin sıhhatini pekiştirir. Kaideye muarız olması halinde ise, ikisinin cem‘i yoluna gidilir, aksi takdirde rivayette bir illetin olduğuna ve hadisin reddine neden olabilir.

Ahkâm hadislerinin fıkıhla ilişkisi babında ele alınacak bir diğer konu da ahkâm hadislerinin fıkıh eğitimindeki rolüdür. Bu yöntemin fıkıh eğitiminin en eski yöntemi olduğunu söylemek mümkündür. Zira diğer yöntemler ağırlıklı olarak fıkıh tedvin ve tasnifine, şerh veya muhtasar eserlere bağlıyken, fıkhü’t-te’sîlât, doğrudan

ahkâm ayet ve hadislerine dayanmaktadır. Hadislerin fıkıh bâblarına göre tasnifi bunun en bariz göstergelerindendir. İslam tarihinde Murâbıtlar, Muvahhitler ve Hafsîlerle bazı mezhep ve âlimlerce uygulanmış, günümüzde iseHindistan ve Suud-i Arabistan'daki bazı eğitim kurumlarında uygulanmaktadır.

Fıkhü't-te'sîlât yöntemi ahkâmla ilgili nassın tefsir ve şerhinden hareket ettiğinden çıkış noktası olarak sağlam bir kaynağa dayandığı gibi ameli hükümlerin istinbatı için dil, fıkıh usûlü, hadis, makâsid vb. ilimleri de gerektirir. Fıkıh melekesinin gelişmesi, taassubu minimize ederek delilsiz bir taklidin önünü keser. Mevzubahis yöntemin, hadis-fıkıh ayrılmazlığında ahkâm hadislerinin önemini ortaya koymak, nassın sağlamlığı için sened tahrici ve metin tenkidine alıştırmak, içtihat ameliyesini geliştirerek fıkhî istinbatta bulunmak ve taklitten uzaklaşmak, fıkhî hüküm istinbatında kolaylık sağlayacak şekilde hadis senedlerini, fıkhî görüşleri ve dilsel konuları kısaltmak ve hadisin, daha sağlam bir nassa muarız olmamasını sağlamak gibi hedefleri bulunmaktadır. Bununla birlikte her yöntem gibi bu yöntemin de naslara harfiyen tutunma, taassuba dayanan taklitten kaçınmak namına, ilim âdâb ve ahlakını alamamış kimselerin, kendilerine hak etmedikleri ilmi bir konum biçerek kendilerini önemli, sabık ulemayı da önemsiz görmek gibi bazı riskleri taşımaktadır.

KAYNAKÇA

ABDÜLMECÎD, Mahmûd Abdülmecîd, **el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye İnde Ashâbi'l-Hadîsi fî'l-Karni's-Sâlisi**, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1979.

ABDÜLMUTTALİB, Rıf'at Fevzî, "**Tevsîkü's-Sünneti fî'l-Karni's-Sânî'l-Hicrî, Üsusuhu ve İtticâhâtuhu**. Mektebetü'l-Hancî, Mısır:1981.

ACAR, Yusuf, "Zayıf Hadisin Amel Karinesiyle Desteklenmesi ve Tirmizî'nin Süneni", **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.37, Konya, 2014, 41-70.

ACET, Semih, "İmam Nevevî'nin el-Minhâc İsimli Eserindeki Şerh Metodu", **Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 6, S.12, Kars 2019, 25-46.

ADA, Abdelgani, "Ehliyetü'l-Müteahhirîn fî'l-Hükmi alâ'l-Hadîs Beyne'n-Nazariyeti ve't-Tatbîk", **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.9, Aralık, Amasya, 2017, 199-223.

AĞIRMAN, Cemal, "Hadis Edebiyatının İntikal Safhaları ve Kitâbet Meselesi", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. c. 7, S.1, Sivas, 2001, 155-168.

....., Cemal, "Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili", **Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.10/2, Sivas, 2006, 55-106.

AKGÜL, Yusuf, "Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin İ'lâü's-Sünen Adlı Eserine Dair-1", **Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.5 c. 5, Yozgat, 2014, 107-160,

AKGÜN, Hüseyin, "Hadislerin Otantikliği Hususunda Bazı Oryantalistlerin Görüşleri ve 'Hadisin Özü' (Kern, Core) Kavramı", **Hikmet Yurdu**, Yıl. 8, c. 8, S.15, Ocak – Haziran, 2015/1, 75 – 97.

AKIN, Nimetullah, "Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Scholer'in Yaklaşımları", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, c. 6, S.1, İstanbul, 2008, 47-70.

AKTEPE, İshak Emin, **Hadis İlmine Giriş**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2018.

ALBAYRAK, Ali, "Fuat Sezgin'in "Buhârî'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler", **Usûl İslam Araştırmaları**, S.26. Temmuz-Aralık 2016, 51-100.

ALÎ, Abdullah Şa'bân, **İhtilâfâtü'l-Ulemâi fî Fehmi's-Sünneti-Dirâsetün Tatbîkiyyetün- fî'l-Mefhûm-el-Mürtekez-el-Husûsiyye**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2018.

ALÎ, İbrâhîm, **Sahîhü's-Sîreti'n-Nebeviyyeti**, Dârü'n-Nefâis, Beyrut. 1995.

ALÎ, Muhammed İbrâhîm, **Istılâhü'l-Mezheb İnde'l-Mâlikiyye**, Dârü'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâü't-Türâs, Dubâî, 2000.

ÂL MÜBÂREK, Faysal b. Abdülazîz, **Hülâsetü'l-Kelâm alâ Ümdeti'l-Ahkâm**, Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı, Kuveyt, I-II, https://d1.islamhouse.com/data/ar/ih_books/parts/ar_kholasat_Alkalam/ar_kholasat_Alkalam_02.pdf , (18.01.2019).

ÂL SEYF, Abdullah b. Mübârek, **Te'sîlu İlmi fıkhî Ahâdîsi'l-Ahkâm**, Riyad, https://www.alukah.net/library/0/67641/ , (30.01.2019).

ÂL ZA'TERÎ, Abdurrahmân b. Ömer, **et-Telîf fî Ahâdîs'l-Ahkâm, Esbâbuhu, Esnâfuhu, eş-Şürûhât**, http://www.feqhweb.com/vb/t4668.html , (09.01.2019).

AMMÂR, Alî, "el-İslâmu Evvelu Men Nehece Sebîle't-Tahassüsi", **Mecelletü't-Temeddüni'l-İslâmî**, Yıl. 2, S.6, 1937, https://www.alukah.net/sharia/0/70951/ , (25.08.2019).

ÂMİDÎ, Alî b. Muhammed, **el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm**, el-Mektebü'l-İslâmî, I-IV, Beyrut, 1402.

APAYDIN, H. Yunus, "İbn Hazm", **DİA**, c. 20, TDV, İstanbul, 1999.

....., H. Yunus, "Klasik Fıkıh Usûlünün Yapısı ve İşlevi", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.1, 2003, 7- 28.

ÂRİF, Nasr Muhammed, **Kadâyâ'l-Menheciyye fî'l-Ulûmi'l-İslâmiyye**, el-Ma'hadü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, Kahire, 1996.

ARSLAN, Ali, "Kâdı Iyâz (v. 544/1149) ve Endülüs'te Hadis İlmi", **International Journal of Cultural and Studies**, Yıl. Ağustos-2016, S.2, 269-280.

AŞ, Yûsuf, "Neş'etu Tedvîni'l-İlmi fî'l-İslam", **Mecelletü's-Sekâfe**, Mısır, 1945, S.352, 1066-1069.

AŞVA, Mustafâ, **Kadâyâ'l-Menheciyye fî'l-Ulûmi'l-İslâmiyye ve'l-İctimâi'yye**, el-Ma'hedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, Kahire, 1996.

AVFÎ, eş-Şerîf Hâtim b. Ârif, **el-Menhecü'l-Mükterah li Fehmi'l-Müstalah**, Dârü'l-Hicre, Riyad, 1996.

AVVÂME, Muhammed, **Eserü'l-Hadîsi'ş-Şerîf fî İhtilâfi'l-Eimmeti'l-Fukahâi**, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1998.

AYBAKAN, Bilal, "Fürû' Fıkıh Sistematiği Üzerine", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.31, 2006/2, 5-32.

....., Bilal, "Râfiî, Abdülkerîm b. Muhammed", **DİA**, c. 34, TDV, İstanbul, 2007.

AYDEMİR, Halis, **Metnin Anlaşılmasında Tebvib ve Tasnifin Rolü İbn Hibban'ın et-Tekasim ve'l-Enva Örneği**, X. Hadis Meclisi Uluslararası İhtisas Toplantısı, "Hadislerde Metin ve Muhteva Tahlili", Aralık, İstanbul, 2011, 1-38.

AYDIN, Nevzat, "Hadisin Tespit ve Tenkidinde "Ma'rûf/Meşhûr Sünnet"in Metodolojik Değeri ve İşlevi", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2011/2, c. 10, S.20, 139-170.

....., Nevzat, "Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme", **On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.31, 2011, 199-230.

AYDINLI, Abdullah, "Ebû Şâh", **DİA**, c. 10, TDV, İstanbul, 1994.

....., Abdullah, "Ehl-i Hadîs", **DİA**, c. 10, TDV, İstanbul, 1994.

....., Abdullah, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1987.

AYENGİN, Tevhit, "İslâm Hukukunun Kökeni Üzerine Bazı Düşünceler", **Usûl İslam Araştırmaları**, c. 4, S.4, Yıl. 2005, 99-113.

A'ZAMÎ, Muhammed Diyaürrahmân, **Mu'cemu Müstalahâti'l-Hadîsi ve Letâifi'l-Esânîd**, Advâsü'Selef, Riyad, 1999.

A'ZAMÎ, Muhammed Mustafâ, **Dirâsâtün fi'l-Hadîsi'n-Nebevî ve Târîhi Tedvînihi**, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1980.

AZÎMÂBÂDÎ, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsülhak, **Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

BÂCÎ, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî, **Kitâbü'l-Müntekâ Şerhu'l-Muvattâ**, Dârü'l-Kitabi'l-İslâmî, Kahire.

……, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî, **Kitâbü'l-Müntekâ Şerhu Muvattai Mâlik b. Enes**, Matba'atü's-Sa'âde, Mısır, 1332.

BÂHÜSEYİN, Ya‘kûb b. Abdülvahhâb, **el-Mufassal fî’l-Kavâ‘idi’l-Fıkhiyye**, Dârü’t-Tedmüriyye, Riyad, 2011.

BAKTIR, Mustafa, “Kaide”, **DİA,** c. 24, TDV, İstanbul, 2001.

……, Mustafa, “İslam Hukukunun Genel Prensipleri”, **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl. 12, S.34, Kış 2008, 203-210.

BARZÎ, Ebû Muhammed Abdürrahîm b. İbrâhîm b. el-Bârzî **Misbâhü’s-Sihâh li İstidâeti Ûlî’l-İlmi ve’s-Salâh fî’l-Cem‘i Beyne Sahîhi’l-Buhârî ve Müslim**, (thk. Hüsâm Salâh ed-Dürğâmî), Dârü’l-Minhâci’l-Kavîm, Dimeşk, 2019.

BÂTLÎ, Ahmed Abdullah, **el-İmâm el-Hattâbî ve Âsâruhü’l-Hadîsiyye ve Menhecuhu fîhâ**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi‘atu İmam Muhammed b. Su‘ûd el-İslâmiyye, Külliyetu Usûli’d-Dîn, Riyad, 1410.

……, Ahmed Abdullah, **el-İmâm el-Hattâbî, el-Muhaddîs, el-Fakîh ve’l-Edîbü’ş-Şâ‘ir**, Dârü’l-Kalem, Şam, 1996.

BAZMÛL, Muhammed b. Ömer b. Sâlim, **Mecdüddîn Ebü’l-Berekât Abdüsselâm İbn Teymiyye ve MenhecuhuFî Kitâbihi el-Müntekâ fî’l-Ahkâm**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi‘atu Ümmü’l-Kürâ, Külliyetü’d-Da‘va ve Usûlid’d-Dîn, Mekke, 1989.

……, Muhammed b. Ömer b. Sâlim, “Takviyetü’l-Hadîsi’d-Da‘îfi Beyne’l-Fukahâi ve’l-Muhaddisîn”, **Mecelletü Câmi‘ati Ümmi’l-Kürâ**, c. 15, S.26, 1424, 215-283.

BEDİR, Murtaza, **Fıkıh, Mezhep ve Sünnet**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004.

……, Murteza, “Oryantalizim ve İslam Hukuku”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.4, 2004, 11-42.

BEDRÜDDÎN, el-Hüseyin, **Şifâü’l-Evâm fî Ahadîsi’l-Ahkam**, https://alkindi.ideo-cairo.org/manifestation/113810 , Cem‘iyetu Ulemâi’l-Yemen, 1996, (01.02.2022).

BEDRÜ’L-AYNÎ, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ, ʿ**Umdetü’l-Kârî fî Şerhi Şahîhi’l-Buhârî**, Dârü’l-Fikr, Beyrut.

BEGAVÎ, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes‘ûd b. Muhamed el-Ferrâ el-Begavî’ **Mesâbîhü’s-Sünne**, (thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mer‘aşlî, Muhammed Selîm İbrâhîm Semâre, Cemâl Hamdî ez-Zehebî), Dârü’l-Mâ‘rife, Beyrut, 1987.

……, el-Hüseyin b. Mes‘ûd b. Muhamed el-Ferrâ, **Şerhu’s-Sünne**, (thk. Şuayb el-Arnâvût ve Muhammed Züheyr eş-Şâvîş), el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut, 1983.

BERÎKÎ, Muhammed b. Ahmed b. Şüaylân el-Berîkî, "Menhecü'l-İmâm İbn Dakîk el-Îd fî Kitâbeyhi: "el-İmâm fî Ma'rifeti Ahâdîsi'l-Ahkâm" ve "el-İlmâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâm", Menheciyyetü't-Tasnif ve't-Te'lîf İnde Ulemâi'l-Hadîs Kadîmen ve Hadîsen, **el-Mu'temeru's-Senevî el-Âlemî-4 li's-Sünnetü'n-Nebeviyye, el-Câmiatü'l-islâmiyyetü'l-Âlemiyye**, Malezya, Kasım, 2019, 256-277.

BEROJE, Sahip, "İslam Hukukunda Ehl-i Rey ve Rey Merkezli Fıkıh Anlayışı", **İslami Araştırmalar Dergisi**, c. 15, S.1-2, 2002, 149-163.

BESME, Bnt. Muhammed Alî b. Ömer Abbâs, "Menhecu İbni Şeddâd fî Kitâbihi "Delâilü'l-Ahkâm", Menheciyyetü't-Tasnif ve't-Te'lîf İnde Ulemâi'l-Hadîs Kadîmen ve Hadîsen", **el-Mu'temeru's-Senevî el-Âlemî-4 li's-Sünnetü'n-Nebeviyye**, el-Câmiatü'l-islâmiyyetü'l-Âlemiyye, Malezya, Kasım, 2019, 139-162

BESSÂM, Abdullah b. Abdurrahmân, **Tevdîü'l-Ahkâm min Bulûği'l-Merâm**, Mektebetü'l-Esedî, Mekke, 2003.

BESYÛNÎ, Mahmûd Şerîf, **el-Vesaikü'd-Devliyyetü'l-Ma'niye bi Hukûki'l-İnsân**, I-II, Dârü'ş-Şürûk, Kahire, 2003.

BEYÂNÛNÎ, Fethüddîn, "Fehmü'l-Hadisi'ş-Şerîf fî Dav'i'l-Kavâ'idi'ş-Şeri'yye", **es-Sünnetü'n-Nebeviyye Beyne Davâbiti'l-Fehmi's-Sedîd ve Mütetallebâti'l-Cedîd Dördüncü Uluslararası Sempozyumu**, 20-22.04.2009, Külliyetü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyyei , c. I-II, Dubâî, 2009, 145-192.

....., Fethüddîn, "Mürtekizâtü'l-Müsteşrikîn fî Dirâseti İlmi'l-Hadîsi ve's-Sünneti'n-Nebeviyyeti", **Mecelletü't-Tecdîd**, Yıl. Ağustos 2006, S.20, 97-131.

BEYÂNÛNÎ, Muhammed Ebü'l-Feth, "Ahkâm", **DİA**, c. 18, İstanbul, 1998.

BEYHAKÎ, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî, **Ma'rifetü's-Süneni ve'l-Âsâr**, (thk. Seyyid Kisrevî Hasan), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

……, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî, **el-Medhalu İlâ's-Süneni'l-Kübrâ**, (thk. Muhammed Ziyâürrahmân el-A'zamî), Dârü'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kuveyt.

……, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.

BİLHAYR, HADBÎ, **Menheciyetü'l-Cem'i Beyne'l-Fıkhi ve'l-Hadîs fî Muvattâi'l-İmâm Mâlik ve Eseruhâ fî Tekvîni'z-Zihniyyeti'l-İlmiyye**, http://dspace.univ-msila.dz:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/11049/%D9%85%D9%86%D9%87%D8%AC%D9%8A%D8%A9%20%D8%A7%D9%84%D8%AC%D9%85%D8%B9%20%D8%A8%D9%8A%D9%86%20%D8%A7%D9

%84%D9%81%D9%82%D9%87%20%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AF%D9%8A%D8%AB%20%D9%81%D9%8A%20%D9%85%D9%88%D8%B7%D8%A3%20%D8%A7%D9%84%D8%A5%D9%85%D8%A7%D9%85%20%D9%85%D8%A7%D9%84%D9%83%20%D9%88%D8%A3%D8%AB%D8%B1%D9%87%D8%A7%20%D9%81%D9%8A%20%D8%AA%D9%83%D9%88%D9%8A%D9%86%20%D8%A7%D9%84%D8%B0%D9%87%D9%86%D9%8A%D8%A9%20%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D9%85%D9%8A%D8%A9.pdf?sequence=1&isAllowed=y , (29.05.2021).

BİN BRÂHÎM, Ümmü'l-Ceylâlî, **el-Fukahâu ve's-Sultatu fî'l-Mağribi'l-İslâmî**, "Kâdı İyâz Nemûzecen", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atü Dr. Mevlâye et-Tâhir –Se'îde-, Cezayir, 2017.

BROCKELMANN, Carl, **Târîhü'l-Edebi'l-Arabî**, (Arapçaya Çev: Abdülhalîm en-Neccâr), Dârü'l-Ma'ârif, Kahire.

BUHÂRÎ, Abdülazîz b. Ahmed, **Keşfü'l-Esrâr**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Biirnci Baskı, Beyrut, 1997.

……, Abdülazîz b. Ahmed, **Keşfü'l-Esrâr An Usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut,1997.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâîl, **Cüzü'l-Kirâeti Halfe'l-İmâmi**, (thk. Fadlürrahmân es-Sevrî), el-Mektebetü's-Selefiyye, 1980.

……, Muhammed b. İsmâîl, **Kitâbü'd-Duâfâ es-Sağîr**, (thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyd), Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1986,

……, Muhammed b. İsmâîl, **Sahîhü'l-Buhârî**, Dâru İbni Kesîr, Beyrut, 2002.

BÛRIHLE, Abdülkâdir, **Fıkhü'l-Hadîs İnde'l-Hâfız İbn Receb min Hilâli Kitâbihi Câmi'ü'l-Ulûmi ve'l-Hikemi**, (Basılmamış Yüksek lisans Tezi), Câmi'atu Vehrân, Cezayir, 2010

BÛRNÛ, Ebü'l-Hâris Muhammed Sıtkî b. Ahmed el-Ğazzî, **Mevsû'atü'l-Kavâdi'l-Fıkhiyye**, Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1997.

CÂBİR, Muhammed Salcî-el-Gunmîn, Üsâme Adnân- el-Samdî, Muhârib, "Binâu Mikyâsin li Ma'rifeti'l-Müyûli'l-Mezhebiyye ve Tatbîkuhu", **İlahiyat Tetkikleri Dergisi**, Haziran, 2020/1, S.53, 187-211.

CÂBİRÎ, Muhammed Âbid, **Tekvînü'l-Akli'l-Arabî**, Merkezu Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, Beyrut, 2002.

CÂHİZ, Ebû Osmân Amr b. Bahr, **el-Beyân ve't-Tebyiîn**, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire, 1998.

CANLI, Mustafa, **Hicri İlk Dört Asırda Hadis Şerhçiliği**, (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Kayseri, 1998.

CÂSİMÎ Leys Suûd, "İbn Abdülber en-Nemerî" **DİA,** c. 19, TDV, İstanbul, 1999.

CEBÛRÎ, Mahmûd Abbâd, **Hattu ve Tezhîbu ve Zührufetü'l-Kur'ani'l-Kerîm Hattâ Asri İbni'l-Bevvâb**, ed-Dârü'l-Arabiyye li'l-Mevsûât, Beyrut, 2013.

CİHÂNFÛRÎ, Muhammed Mehdî Hasan, **el-Lâlâi'l-Mesnû'ah fî'r-Rivâyâti'l-Mercû'ah**, (thk. Muhammed Saîd Enver), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

COULSON, Noel James, **fî Târîhi't-Teşrî'î'l-İslâmî**, (Arapçaya Çev: Muhammed Ahmed Sirâc), el-Müessetü'l-Câmi'atü li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, Beyrut, 1992.

CÜRCÂNÎ, Alî b. Muhammed b. Alî, **Kitâbü't-Ta'rîfât**, (thk. İbrâhîm el-Ebyârî), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1996.

ÇAKAN, İsmail Lütfi, "el-Âsâr", **DİA**, c. 3, TDV, İstanbul, 1991.

....., İsmail Lütfi, "el-Câmiu's-Sahîh", **DİA**, c. 7, TDV, İstanbul, 1993.

....., İsmail Lütfi, "Dirâyetü'l-Hadîs", **DİA**, c. 9, TDV, İstanbul, 1994.

....., İsmail Lütfi, **Hadis Edebiyatı Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usûlleri**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 2, İstanbul, 1985.

ÇAVUŞOĞLU, Ali Hakan, **Irak Mâlikî Ekolü (III.-V./IX.-XI. yy.)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, İstanbul, 2004.

ÇELEBİ, İlyas –Güdekli, Hayrettin Nebi. "Kelâm İlminin Teşekkülü ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", **Temel İslâmî İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri İhtisas Toplantısı**, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2014, 369-416.

ÇELEBÎ, Kâtib, Mustafâ b. Abdillâh, **Keşfü'z-Zünûn An Esâmî'l-Kütübi ve'l-Fünûn**, Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut.

ÇETİNER, Bedrettin, "Ahkâmü'l-Kur'ân", **DİA**, c. 01, TDV, İstanbul, 1988.

ÇETİNKAYA, Mehmet-Mehmet Kubat, "Mezhep Faktörünün Hadis Literatürüne Etkisi", **Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, c. 11, S.2, Sonbahar, 2020, 491-526.

DÂREMÎ, Abdullah b. Abdurrahmân es-Semerkandî, **Sünenü'd-Dâremî**, (thk. Fevâz Ahmed Zemerlî – Hâlid es-Seb' el-Almî), Kütüphâne-i Kadîm, Karaçî.

DAYF, Şevkî, **Târîhü'l-Edebi'l-Arabî**, Dârü'l-Ma'ârif, Mısır.

DEBBÛSÎ, Ebû Zeyd Ubeydullâh b. Ömer b. îsâ, **Takvîmü'l-Edille fî Usûli'l-Fıkhi**, (thk. Halîl Muhyiddîn el-Halîs), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

DEMİRCİ, Salih, "Ma'rife'nin Fıkhu'l-Hadîs Bölümünün Tercüme ve Tahlili", **Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2014, c. 1, S.2, 79 – 114.

DENİZ, Muhammed Ata, **el-İmâmü'l-Hattâbî ve Menhecuhü'l-İçtihâdî**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ürdün Üniversitesi, ed-Dirâsâtü'l-Ulyâ Fakültesi, Ürdün, 2005.

DERDÛR, İlyâs, **Târîhü'l-Fikhi'l-İslâmî Dirâstün Târîhiyyetün**, Dâru İbni Hazm, I-II, Beyrut, 2010.

DESÛKÎ, Muhammed – Emîne el-Câbir, **Mukaddimetün fî Dirâseti'l-Fıkhi'l-İslâmî**, Dârü's-Sekâfe, Katar, 1999.

DÎB, Abdülazîm, **Fıkhu İmâmi'l-Harameyn**, Dârü'l-Vefâ, Kâhire, 1988.

DÎB EL-BÜĞÂ, Mustafâ, **et-Tezhîb fî Beyâni Edilleti Metni'l-Ğâyeti ve't-Takrîb**, Dâru İbn Kesîr, Şam, 1989.

DİHLEVÎ, Abdülazîz b. Veliyullâh, **Büstânü'l-Arifîn**, (thk. Muhammed Ekrem en-Nedevî), Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1996.

....., Abdülazîz b. Veliyullâh, **Büstânü'l-Muhaddisîn**, (Farsçadan Arapçaya çeviri: Muhammed Ekrem en-Nedevî), Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut,1996.

....., Abdülazîz b. Veliyullâh, (Arapçaya Terc: Abdülahad el-Kâsımî el-Mûncîrî), **el-Ulâletü'n-Nâci'atu Tercümetü'l-Ücâleti'n-Nâfi'ah,** el-Ma'hadü'l-Âlî li'd-Dirâsâti'ş-Şer'iyye Dârü'l-Ulûm, Leknâu, Hindistan**.**

DİHLEVÎ, Şâh Veliyullâh, **Hüccetüllâhi'l-Bâliğa**, (thk. es-Seyyid Sâbık), Dârü'l-Ceyl, Beyrut, 2005.

....., Şah Veliyüllah, **el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf**, (Ta'lîk: Abdulfettâh Ebû Gudde), Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 1986.

....., Şâh Veliyullâh, **el-Mesvâ Şerhu'l-Muvattâ,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

DÖNMEZ, Mustafa Hıdır, "Fehmü'l-Hadîsi'ş-Şerîf fî Dav'i'l-Kur'ani'l-Kerîm ve's-Sünneti's-Sâbite", **Islamic University Europe, Journal of Islamic Research**, 2011, http://isamveri.org/pdfdrg/D03380/2011_4_2/2011_4_2_DONMEZM.pdf , 121-140.

DÛRÎ, Kahtân Abdurrahmân, **Safvetü'l-Ahkâm min Neyli'l-Evtâr ve Sübüli's-Selâm**, Kitâb Nâşirûn, Beyrut, 2017.

DÜZENLİ, Muhittin, "Zayıf Hadisin Epistemik Değeri", **Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. 7, S.1, 2018, 187-207.

EBÛ ÂİŞ, Abdülmün'im İbâhîm, **Kafvü'l-Eseri fî Şerhi Bulûği'l-Merâm bi Kelâmi İbni Hacer**, Mektebetü Nezzâr Mustafâ el-Bâz, Mekke, 1999.

EBÛ CEYB, Sa'dî, **el-Kâmûsü'l-Fıkhî Luğaten ve İstilâhan**, İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Karaçi.

EBÛ DÂVUD, Süleymân b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, **Risâletu Ebî Dâvud ilâ Ehli Mekke** fî **Vasfi Sünenihi**, (thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1405.

....., Süleymân b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, **Sünenu Ebî Dâvud**, (thk. Şu'ayb el-Arnâvût-Muhammed Kâmil Karabelelî), Dârü'r-Risâleti'l-İlmiyye.

EBÛ GUDDE, Abdulfettâh , **el-Ecvibetü'l-Fâdile li'l-Es'ileti'l-Aşreti'l-Kâmile**, Mektebü'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye, Halep, 1984.

....., Abdulfettâh , **Lemehâtün min Târîhi's-Sünneti ve Ulûmihâ**, Mektebü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, Beyrut, 1984.

....., Abdulfettâh , **er-Resûl el-Muallim (s.a.s.) ve Esâlîbuhu fî't-Ta'lîm**, Mektebü'l-Matbuâ'ti'l-İslâmiyye, Halep, 1996.

....., Abdulfettâh, **Selâsu Resâil fî İlmi Müstalahi'l-Hadîs**, Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, Beyrut, 2005.

....., Abdulfettâh , **Terâcimu Sittetin min Fukahâi'l-Âlemi'l-İslâmî fî'l-Karni'r-Râbi'i Aşere ve Âsâruhümü'l-Fıkhiyye**, Mektebü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, Halep, 1997**.**

EBÛ HAMSÎN, Hâşim, **Dürûsün Menheciyyetün fî Fıkhi'l-Hadîs**, (thk. Ahmed et-Temîmî), Merkezü'l-Mustafâ (s.a.s.) el-Âlemî li't-Terceme ve'n-Neşr, Kum, İran, 2017.

EBÛ ŞEHBE, Muhammed b. Muhammed, **el-Vasît fî Ulûmi ve Müstalahi'l-Hadîs**, Âlemü'l-Ma'rife, Cidde.

EBÛ UBEYD, Kâsım Sellâm, **et-Tahûr**, (thk. Meşhûr Hasan Mahmûd), Mektebetü's-Sahâbe, Cidde, 1994.

EBÛ YA'LÂ, Muhammed b. el-Hüseyin el-Ferrâ el-Hanbelî, **el-Üdde fî Üsûli'l-Fıkhi**, (thk. Ahmed b. Alî Sey el-Mübârekî), (Yayınlanmış Doktora Tezi), Yayınevi Belirtilmemiş, Riyad, 1993.

EBÛ ZEHRÂ, **Muhammed, Mâlik Hayâtuhu ve Asruhu - Ârâuhu ve Fıkhuhu**, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1952.

EBÛ ZEHVU, Muhammed Muhammed, **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn**, er-Riâsetü'l-Âmme li İsdârâti'l-Bühûsi'l-İlmiyye, Riyad, 1984.

EBÛ ZEYD, Abdullah b. Ebî Zeyd b. Abdirrahmân el-Kayravânî, **Kitâbü'l-Câmi' fî's-Süneni ve'l-Âdâbi ve'l-Mağâzî ve't-Târîh**, (thk. Muhammed Ebü'l-Ecfân-Osmân Battîh), Müessetü'r-Risâle, Beyrut,1983.

EBÜ'L-BEREKÂT, Mecdüddîn Abdüsselâm b. Teymiyye el-Harrânî, **el-Müntekâ min Ahbâri'l-Mustafâ (s.a.s.)**, (thk. Muhammed Hâmid el-Fekî), el-Matba'tü'r-Rahmâniyye, Mısır, 1931.

EBÜ'L-FADL İYÂZ b. Mûsâ b. İyâz el-Endelüsî, (thk. Yahyâ İsmâîl), **İkmâlü'l-Mu'lim, bi Fevâidi Müslim**, Dârü'l-Vefâ, el-Mansûre, 1998.

EBÜ'L-MEHÂSİN Yûsuf b. Râfi' b. Temîm b. Utbe b. Muhammed el-Esedî eş-Şâfiî, **Delâilü'l-Ahkâm min Ahâdîsi'r-Rasûl (s.a.s.)**, (thk. Muhammed b. Yahyâ b. Hasan en-Nüceymî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.

EBÜ'L-MEHÂSÎN, Cemâlüddîn Yûsuf b. Muhammed b. Adillâh el-Merdâvî el-Makdisî el-Hanbelî, **Kifâyetü'l-Müstekni' li Edilleti'l-Mükni'**, (thk. Ebû abdillâh Hüseyin b. Ükkâşe b. Ramazân), Dârü'l-Keyân, Riyad, 2005.

EFENDİOĞLU, Mehmet, "Şerh", **DİA**, c. 38, TDV, İstanbul, 2010.

ELBÂNÎ**,** Muhammed Nasirüddîn, **Silsiletu Ahâdîsi's-Sahîhe ve Şey'ün min Fıkhihâ ve Fevâidihâ**, Mektebetü'l-Ma'ârif, Riyad, 1995.

EMÎN, Ahmed, **Duhâ'l-İslâm**, Müessetü Hindâvî, Kahire, 2011.

ENÎS, İbrâhîm, Müntesîr Abdülhalîm, es-Sevâlihî atiyye, Ahmed, Muhammed Halefüllah, **el-Mu'cemü'l-Vasît**, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul.

ENSÂRÎ, Ebû Yahyâ Zekeriyyâ eş-Şâfiî', **Fethü'l-Allâm bi Şerhi'l-İ'lâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâm**, (thk. Alî Muhammed Mua'vved ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

ENSÂRÎ, Zekeriyyâ b. Muhammed b. Zekeriyyâ es-Süneykî, **el-Lü'lü'n-Nazîm fî Revmi't-Ta'allümü ve't-Ta'lîm**, https://ketabonline.com/ar/books/57160/read?page=23&part=1#p-57160-23-12 , (04.10.2021).

ERDEM, Mehmet, "Ehl-i Sünnet Fıkıh Mezheplerinin Hadis ve Rey Ekolü Olarak Sınıflandırılmasına Eleştirel Bir Bakış", **Dini Araştırmalar Dergisi**, c. 8, S.24, 73-106.

ERDİM, Sinan, "Klasik Kaynaklarda Hemmâm Sahîfesi'ne Yapılan Atıflar ve Sahîfe'nin Yeniden Değerlendirilmesi", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.19:1, 2014, 171-188.

ERUL, Bünyamin, "Hadis Yorumunun Sınırları", **İlahiyat Akademi Dergisi**, Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, S.7-8, 2018, 9-30.

....., Bünyamin, "Keşfü'l-Müşkil min Hadîsi's-Sahîhayn", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 45, S.1, 2004, 313-319.

....., Bünyamin, "Sünnet Kavramının Oluşum ve Gelişimi", **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, c. 19, S.1, 2006, 85-94.

....., Bünyamin, "Vedâ Hutbesi" **DİA**, c. 42, TDV, İstanbul, 2012.

ESED, Nâsirüddîn, **Mesâdirü'ş-Şi'ri'l-Câhilî ve Kiymetuhâ't-Târîhiyye**, Dârü'l-Ceyl, Beyrut, 1988.

ESERÎ, Ebû İshâk el-Haveynî, **Gavsü'l-Mekdûd bi Tahrîci Müntekâ İbni'l-Cârûd**, Dârü'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1988.

EŞKAR, Ömer Süleymân, **el-Medhal ilâ'ş-Şerîa'ti ve'l-Fıkhi'l-İslâmî**, Dârü'n-Nefâis, Ammân, 2005.

EŞİT, Yusuf, "Bir Muhaddisin Gözüyle Fıkıh ve Fakih", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Aralık, 2018, c. 10, S.4 (22), 1653-1668.

....., Yusuf, "Fukahânın Temel Hadis Kaynaklarına Referansı ve Bu Kaynakların Fukahâ Üzerindeki Etkisi", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, c. 9, S.2/18, Kasım-2017, 1011-1030.

EZHERÎ, İslâm b. Nasr, **Muhibüddîn et-Taberî Hayâtuhu ve Asruhu**, https://www.alukah.net/Books/Files/Book_10395/BookFile/tabary_life.pdf , (07.05.2020).

FÂLİH, b. Muhammed el-Medenî ez-Zâhirî, **Encehü'l-Mesâ'î fî'l-Cem'i Beyne Sifeteyi's-Sâmi' ve'l-Vâ'î**, (Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2019.

FÂRİSÎ, Abdurrahmân b. Ahmed b. Muhammed, **el-Ahkâmu'l-Fıkhiyyetü'l-Mustanbeta min Ahâdîsi'l-Ahkâm Bâbu "Mâ Câ fî Kirâeti'l-Me'mûmi ve İnsâtihi İzâ Semi'a İmâmehu" min Kitabi Müntekâ'l-Ahbâr Nemûzecen: Dirâsetün Te'sîliyye**, (Basılmamış Doktora Tezi), Câmi'atu Ayn Şems, Külliyetü't-Terbiye, Mecelletü'l-Kırâe ve'l-Ma'rife, Mısır, 2020.

FERFÛR, Muhammed Abdüllatîf Sâlih, **Târîhü'l-Fikhi'l-İslâmî**, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1995.

FERRÂ, Muhammed Süleymân, **Ahâdîsü'l-Ahkâm ve Eşheru Müellefâtihâ**, el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Külliyetü'ş-Şerîah ve'l-Kânûn, Kismü'ş-Şerîati'l-

İslâmiyye, Gazze, http://site.iugaza.edu.ps/mfaraa/files/2010/07/%D8%A3%D8%AD%D8%A7%D8%AF%D9%8A%D8%AB-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%AD%D9%83%D8%A7%D9%85-%D9%88%D8%A3%D9%87%D9%85-%D9%85%D8%A4%D9%84%D9%81%D8%A7%D8%AA%D9%87%D8%A7.pdf, (10.03.2017).

FESEVÎ, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân, **el-Ma'rife ve't-Târîh**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.

FEVÂRİ'A, Âlâ Saîd Nassâr, **Ahâdîsü'l-Ahkâm Dirâsetün Te'sîliyye**, (Basılmamış Doktora Tezi), el-Câmi'atü'l-Ürdünniye, Külliyetü Dirâsâti'l-Ülyâ, Nisan, Ürdün, 2015.

FEVZÂN, Abdullah b. Sâlih, **Minhetü'l-Allâm fî Şerhi Bulûği'l-Merâm**, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad, 1427.

FEVZÂN**,** Sâlih b. Fevzân, **Teshîlü'l-İlmâm bi Fıkhi'l-Ahâdîsi min Bulûği'l-Merâm**, Dârü'l-İmâm Ahmed, Kahire, 2006.

FEYRÛZÂBÂDÎ, Muhammed b. Yakûb, **el-Kâmûsü'l-Mühît**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî ve Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut, 1997.

FİERRO, İsabel, "Hadis'in Endülüs'e Girişi (2./8. – 3./9. Yüzyıllar)"**,** (Çev. Murat Gökalp), **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 47, S.2, 2006, 237-258.

GAVRÎ, Seyyid Abdülmâcîd, **Mevsû'atu Ulûmi'l-Hadîsi ve Fünûnihi**, Dâru İbni Kesîr, Dimeşk, 2007.

....., Seyyid Abdülmâcid, **Mu'cemü'l-Mustalahâti'l-Hadîsiyye**, Dâru İbni Kesîr, Beyrut, 2007.

....., Seyyid Abdülmâcid, **es-Sünnetü'n-Nebeviyye Hücciyetuhâ ve Tedvînuhâ**, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 2009.

GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, **el-Mustasfâ**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.

GAZZÂLÎ, Muhammed, **es- Sünnetü'n-Nebeviyye Beyne Ehli'l-Fıkhi ve Ehli'l-Hadîsi**, Dârü'ş-Şürûk, Kahire, 2007.

GÖNGÜR, Mevlüt, "Cessâs", **DİA**, c. 7, TDV, İstanbul, 1993.

GÖRMEZ, Mehmet, "Abdulfettah Ebû Gudde ile Hadis Üzerine Bir Söyleşi", **İslâmî Araştırmalar, Hadis-Sünnet Özel Sayısı**, c. 10, S.1-2-3-4, 1997, Ankara, 138-144.

....., Mehmet, "Fıkhü'l-Hadîs", **DİA,** c. 12, TDV, İstanbul, 1995.

GÖRMEZ, Mehmet, **Hadis İlmi ve İslâmî İlimler,** http://www.mehmetgormez.com/kuranvesunnet/hadisilmiveislmilimler-1 , (15.07.2019).

....., Mehmet, "Hadis İlmi ve İslâmî İlimler", **Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri Sempozyumu**, İSAM, 14-17 Nisan, İstanbul, 2005. (http://www.mehmetgormez.com/Common/DownloadFile.aspx?f=HADISILMIVEISLAMIILIMLER_20180924105928940.pdf)

....., Mehmet, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, Otto Yayınları, Ankara, 2017.

....., Mehmet, "Ulûmü'l-Hadîs", **DİA**, c. 42, TDV, İstanbul, 2002.

GÜRSES, Serdar Murat, **Hanefî-Selefî Hadis Şerh Geleneği Açısından Keşmîrî'nin el-Arfu'ş-Şezî ve Mübârekfûrî'nin Tuhfetü'l-Ahvezî İsimli Eserlerinin Karşılaştırılması**, (Basılmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2018.

HACAK, Hasan, "Christiaan Snouck Hurgronje ve İslam Hukuku ile İlgili Görüşleri", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.4, 2004, 45-61.

....., Hasan, "Fıkıh İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi"**, Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri – Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı**, İstanbul, 18-19 Ocak 2014, 511-545.

....., Hasan, **Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014.

HÂC HASAN, Râmiz Hâlid, **el-Ahâdîsü'd-Da'îfe ve'l-Mevdû'ah el-Letî Yüstedellu bihâ alâ Bide'in fî'l-İbâdâti**, Mektebetü'l-Ma'ârif, I-III, Riyad, 2008.

HACVÎ, Muhammed b. el-Hasan, **Fikrü's-Sâmî fî Târîhi'l-Fıkhi'l-İslâmî**, Matba'atu İdâreti'l-Maâ'rif-Matba'atü'l-Belediyye, Ribât- Fas, 1340.

HAÇKALI, Abdurrahmân, "Ehl-i Hadis – Ehl-i Rey Ayrışması Fıkhî mi, İtiKâdı mi?", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.2, 2003, 59-68.

HADDÂD, Ahmed Abdülazîz kâsım, **el-İmâm en-Nevevî ve Eseruhu fî'l-Hadîsi ve Ulûmihi**, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1992.

HAFÂCÎ, Kâzım Abd Netîş - Cenân Cevdet Câbir el-Anzî, "Kâsım b. Esbağ ve Cühûduhü'l-İlmiyye fî'l-Endelüs"**, Mecelletu Câmiati Zî Kâr**, Külliyetü'l-Âdâb, Kısmü't-Târîh, Nâsiriyye, c. 5, S.3, 2009, Irak, 100-115.

HÂFIZ EL-IRÂKÎ, Ebü'l-Fadl Abdurrâhîm b. el-Hüseyin, **Ahâdîsu Muhtasari'l-Minhâci fî Usûli'l-Fıkhi**, (thk. es-Seyyid Sübhî el-Bedrî es-Sâmurâî) Dâru'l-Kütübi's-Selefiyye, Kahire, 1978.

....., Zeynüddîn Abdurrahmân b. el-Hüseyin, **et-Takrîb fî Tahrîci Ahâdîsi Takrîbi'l-Esânîd ve Tertîbi'l-Mesânîd**, (thk. Hâlid b. Dayfillah eş-Şelâmî), Dârü'l-Müeyyid, Riyad, 2004.

....., Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin, **et-Takyîdu ve'l-Îdâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh**, Dârü'l-Hadîs, Beyrut, 1989.

HAFÎF, Alî, **Esbâbu İhtilâfi'l-Fukahâ**, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, t.y..

HÂKİM EN-NİSÂBÛRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, **Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîsi ve Kemmiyeti Ecnâsihi**, (thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm), Dâru İbni Hazm, Beyrut, 2003.

……., Muhammed b. Abdillah, **el-Müstedrek**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.

HALBÛSÎ, Kayser Hamed Abd Müheydî, "Usûlü'l-Fıkhi ve Eseruhu fî Ulûmi'l-Hadîsi", Câmi'atü'l-Anbâr, **Mecelletü Külliyeti'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, "el-Mu'temerü'l-İlmî es-Sâlis (İlmu Usûli'l-Fıkhi ve Siletuhu bi'l-Ulûmi'l-Uhrâ)**, Irak, 2013, S.3, 139-188.

HALÎFE, Muhammed Reşâd, **Medresetü'l-Hadîs fî Mısır**, el-Hey'etü'l-Amme li Şüûni'l-Metâbi'i'l-Emîriyye, Kahire.

HAMDÂN, Ahmed b. Abdullah, "Kütübü Ahâdîsi'l-Ahkâmi'l-Letî Ellefehâ el-Hanâbile Dirâsetün Menheciyyetün", **Mecelletü'd-Dirâsâti'l-Arabiyye**, Külliyetu Dâri'l-Ulûmi, Câmiatü'l-Minyâ, Mısır, 1264-1295.

HAMED, Abdülkâdir Şeybe, **Fıkhü'l-İslâm Şerhu Bulûğü'l-Merâm min Cemi' Edilleti'l-Ahkâm**, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'an, Beyrut, 2011.

HAMEVÎ, Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillah el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, Dâru Sadr, Beyrut, 1995.

HAMÎDULLAH, Fârûk, **Tetavvuru Dirâsâti's-Sünneti'n-Nebeviyyeti Nehdatuhâ'l-Muâ'sare ve Âfâkuhâ**, Câizetü Dubâi'd-Devliyye li'l-Kur'ani'l-Kerîm, 2009.

HAMÎDULLAH, Muhammed, **Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi,** (Çev: Talat Koçyiğit), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967.

……., Muhammed, **Mecmu'atü'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilafeti'r-Râşide**, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 1987.

……., Muhammed, "Roma Kanunu ile İslam Kanunu Arasındaki Münasebet", (Çev: Nafiz Danışman), **Marife Dergisi**, Yıl. 2, S.3, 2002, 341-345.

……., Muhammed, **el-Vesâkü's-Siyâsiyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide**, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 1987.

HÂN, Muhammed Sıddîk Hasan, **Neylü'l-Merâm min Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm**, el-Mektebetü'r-Rahmâniyye, Mısır, 1929.

HENDÂVÎ, Safvet Tevfîk, **İstrâtîciyâtü't-Tedrîs**, Câmi'atu Dimenhûr, Külliyetü't-Terbiyye, Vahdetü't-Ta'lim.

HARBÛTÎ, Alî Hüsnî, **Abdullah b. ez-Zübeyr**, Dârü'l-Kavmiyye, Kahire.

HARÎRÎ, İbrahîm Muhammed Mahmûd, **el-Medhalu ilâ el-Kavâ'idi'l-Fıkhiyyeti'l-Kulliyye**, Dâru Ammâr, Ammân, 1998.

HASAN, Halîfe Bâ Bekr, **el-İctihâdu bi'r-Reyi fî Medreseti'l-Hicâzi'l-Fıkhiyye**, Mektebetü't-Tevbe, Riyad, 2016.

HATÎB EL-BAĞDÂDÎ, Ahmed b. Alî b. Sâbit, **el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'i**, (thk. Muhammed Accâc el-Hatîb), Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1996.

....., Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit, **el-Fakîh ve'l-Mütefakkîh**, (thk. Âdil b. Yûsuf el-Ğarâzî), Dâru İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan, 1996.

....., Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit, **el-Kifâye fî Ma'rifeti Usûli İlmi'r-Rivâye**, (thk. İbrâhîm b. Mustafâ Âli Bahbah ed-Dimyâtî), Dârü'l-Hüdâ, Mît Gamr, Mısır, 2003.

....., Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit, **Takyîdü'l-İlmi**, (thk. Sa'd Abülğaffâ Alî), Dârü'l-İstikâme, Kahire, 2008.

HATÎB ET-TEBRÎZÎ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Alî b. Muhammed, **Mişkâtü'l-Mesâbîh**, (thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1979.

HATÎB, Muhammed 'Accâc, **es-Sünnetu Kable't-Tedvîn**, Ümmü'l-Kurâ li't-Tibâ'ati, Kahire, 1988.

HATÎB, Mü'tez, **Tehayyüzâtü'l-Buhârî**, https://www.aljazeera.net/blogs/2018/2/15/%D8%AA%D8%AD%D9%8A%D8%B2%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%AE%D8%A7%D8%B1%D9%8A , (23.04.2021).

HATİPOĞLU, İbrahim, "el-Muhaddisü'l-Fâsıl", **DİA**, c. 30, TDV, İstanbul, 2005.

HATİPOĞLU, Said, **Hadis Tedkikleri**, Otto Yayınları, Ankara, 2009.

HATTÂB, Mahmûd Şît, **Süferâü'n-Nebî (s.a.s.)**, Müessetü'r-Reyyân – Dârü'l-Endelüs el-Hadra', Cidde, 1996.

HATTÂB ER-RU‘AYNÎ, Şemsuddin Ebû Abdillah Muhammed et-Trâblusî, **Mevâhibü’l-Celîl fî Şerhi Muhtasari Halîl**, Dârü’l-Fikr, Şam, 1992.

HATTÂBÎ, Ebû Süleymân, Hamed b. Muhammed el-Bestî, **Me‘âlimü’s-Sünen**, el-Matba‘atü’l-İlmiyye, Halep, 1932.

HAVÂRZİMÎ, Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf, **Mefâtîhu’l-Ulûm**, (thk. İbrâhîm el-Ebyârî), Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1989.

HAVLÎ, Muhammed Abdülazîz, **Künûzü’s-Sünneti ve Târîhu Fünûni’l-Hadîs**, (thk. Mahmûd el-Ernâvût-Muhammed Bedrüddîn el-Kahvecî), Dâru İbni Kesîr, Beyrut.

HAYRÂBÂDÎ, Muhammed Ebü’l-Leys el-Kâsımî, **Mu‘cemu Mustalahâti’l-Hadîsi ve Ulûmihi ve Eşherü’l-Musannefîne fîhi**, Dârü’n-Nefâis, Ürdün, 2009.

....., Muhammed Ebü’l-Leys el-Kâsımî **Tahrîcü’l-Hadîs Neş’etuhu ve Menheciyyetuhu**, İttihâd Bükdupu Diyubend, Malezya, 2004.

HÂZİMÎ, Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ, **Şürûtü’l-Eimmeti’l-Hamse**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1984.

HERVES, Mustafâ, **el-Medresetü’l-Mâlikiyyetü’l-Endelüsiyye ilâ Nihâyeti’l-Karni’s-Sâlisi’l-Hicrî**, Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’-İslâmiyye, Fas, 1997.

HİN, Mustafâ Saîd, **Dirâsetün Târîhiyyetün li’l-Fıkhi ve Usûlihi ve’l-İtticâhâtü’l-Letî Zaharat fîhâ**, eş-Şeriketü’l-Müttehide, Dimeşk, 1984.

HÛLÎ, Emîn, **Mâlik b. Enes**, Dâru’l-Kütübi’l-Hadîse, I-III.

HUMEYDÂN, HUmeydân b. Abdillâh b. Muhammed, “el-Medârisü’l-Fıkhiyye fî Asri’t-Tâbi‘în “Ehlü’l-Hadîs” ve “Ehlü’r-Rey”: Kirâetün Nakdiyyetün fî Merâci‘ Târîhi’l-Fıkhi’l-İslâmî el-Hadîse”, **Mecelletü Câmia‘ti’-l-Melik Su‘ûd, el-Ulûmü’t-Terbeviyye ve’d-Dirâsâtü’l-İslâmiyye**, 1992, Riyad, S.1, 71-126.

HUMEYDÎ, Muhammed b. Fütûh b. Abdillah, **Cezvetü’l-Müktebis fî Târîhi Ulemâi’l-Endelüs**, (thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf-Muhammed Beşşâr Avvâd), Dârü’l-Arabi’l-İslâmî, Tunus, 2008.

HUŞENÎ, Muhammed b. Hâris, **Ahbârü’l-Fukahâi ve’l-Muhaddisîn Bi’l-Endelüs**, (thk. Mariya Luveysâ Âbîlâ-Luveys Mûlînâ), el-Meclisü’l-E‘lâ li’l-Ebhâsi’l-İlmiyye, Madrîd, 1991

HÜDARÎ BEG, Muhammed, **Târîhü’t-Teşrî‘i’l-İslâmî**, Dârü’l-Fikr, Şam, 1967.

HÜDAYR, Abdülkerîm b. Abdillah, **el-Hadîsü’d-Da‘îf ve Hükmü’l-İhticâci bihi**, Dârü’l-Müslim, Riyad, 1997.

....., Abdülkerîm b. Abdillah, **Keşşâfü'l-Kütüb**, https://shkhudheir.com/book-detector/2098069884 , (06.05.2020).

ITR, Nûrüddîn, **İ'lâmü'l-Enâm Şerhu Bulûğü'l-Merâm min Ahâdîs'l-Ahkâm**, Dârü'l-Ferfûr, Şam, 1998.

....., Nûruddîn, **Menhecü'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs**, Dârü'l-Fikr, Şam, 1979.

İBN ABDÜLBER, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed el-Endelüsî en-Nemerî, **Câmi'ü Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi**, (thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyrî). Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad, 1994.

....., Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed el-Endelüsî en-Nemerî, **el-İntikâu fî Fezâili'l-Eimmeti's-Selâseti'l-Fukahâ**, (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde), Mektebü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, Halep, 1997.

....., Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed el-Endelüsî en-Nemerî, **el-İstîâ'b fî Mâ'rifeti'l-Ashâb**, (Alî Muhammed el-Becâvî), Dârü'l-Ceyl, Beyrut, 1992.

....., Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed el-Endelüsî en-Nemerî, **el-İstizkârü'l-Câmi' li Mezâhibi Fukahâi'l-Emsâr ve Ulemâi'l-Ektâr**, (thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Dâru Kuteybe, Dârü'l-Va'yi, Beyrut-Kahire, 1993.

....., Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed el-Endelüsî en-Nemerî, **Tecrîdü'd-Temhîd Limâ fî'l-Muvattâ Mine'l-Ma'ânî ve'l-Esânîd**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

....., Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed el-Endelüsî en-Nemerî, **et-Temhîd limâ fî'l-Muvattai mine'l-Maânî ve'l-Esânîd**, (thk. Komisyon), Vizâretü'l-Evkâfi ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Fas, 1387-1412.

İBN ABDÜLHÂDÎ, Muhammed b. Ahmed el-Cemâ'îlî, **el-Muharrer fî'l-Hadîs**, (thk. Âdil el-Hedbâ-Muhammed Allûş), Dârü'l-Atâ, Riyad, 2001.

İBN ABDÜLVAHHÂB, Muhammed en-Necdî , **Mecmû'ü'l-Hadîs alâ Ebvâbi'l-Fıkhi**, (thk. Hâlîl İbrâhîm Mollâ Hâtır-Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân), el-Merkezü'l-İslâmî.

İBN ÂŞÛR, Muhammed et-Tahir, **Eleyse's-Sübhu bi Karîb, et-Ta'lîmü'l-Arabiyyü'l-İslâmîyyu**, Dârü's-Selâm-Dâru Sahnûn, Kahire, 2006.

İBN BATTÂL, Ebü'l-Hasan Alî b. Halef b. Abdülmelik el-Kurtubî, **Şerḥu İbn Baṭṭâl ʿAlâ Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî**, (thk. Yâsir b. İbrâhîm-İbrâhîm es-Sübhî), Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

İBNÜ'L-CÂRÛD, Ebû Muhammed Abdullah b. Alî en-Nîsâbûrî**, el-Müntekâ Mine's-Süneni'l-Müsned An Resûlillâh (s.a.s.)**, (thk. Merkezü'l-Bühûs ve Teknîyeti'l-Ma'lûmât), Dârü't-Te'sîl, Kahire, 2014.

İBN CEBR, Mücâhid, **Tefsîrü'l-İmâm Mücâhid b. Cebr**, (thk. Muhammed Abdüsselâm Ebü'n-Nebîl), Dârü'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîse, Mısır, 1989.

İBN DAKÎK EL-'ÎD, Takîyüddîn Ebü'-Feth Muhammed b. Alî b. Vehb, **İhkâmü'l-Ahkâm Şerhu Umdetü'l-Ahkâm**, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Âlemü'l-Kütüb, Kahire, 1987.

....., Takîyüddîn Ebü'-Feth Muhammed b. Alî b. Vehb, **el-İktirâh fî Beyâni'l-İstilâh**, (thk. Kahtân Abdürrahmân ed-Dûrî), Dârü'l-Ulûm, Ammân, 2007.

....., Takîyüddîn Ebü'-Feth Muhammed b. Alî b. Vehb, **el-İlmâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâm**, (thk. Muhammed Hallûf el-Abdullah), Dârü'n-Nevâdir, Beyrut, Dımeşk, 2013.

....., Takîyüddîn Ebü'-Feth Muhammed b. Alî b. Vehb, **el-İmâm fî Ma'rifeti Ahâdîsi'l-Ahkâm**, (thk. Sa'd b. Abdillâh Âli Humeyd), Dârü'l-Muhakkik.

....., Takîyüddîn Ebü'-Feth Muhammed b. Alî b. Vehb, **Şerhu'l-İlmâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâm**, (thk. Muhammed Hallûf el-Abdullah), Dârü'n-Nevâdir, Beyrut-Dımeşk, 2009.

İBN EBÎ ARÛBE, Ebü'n-Nasr Saîd el-Adevî, **Kitâbü'l-Menâsik**, (thk. Âmir Hasan Sabrî), Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2000.

İBN EBÎ CEMRE, Ebû Muhammed Abdullah el-Endelüsî, **Behcetü'n-Nüfûs ve Tahallîhâ bi Ma'rifeti mâ lehâ ve mâ aleyhâ**, Dârü'l-Ceyl, Beyrut.

İBN EBÛ HÂTİM ER-RÂZÎ, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, **el-Cerhu ve't-Ta'dîl**, (thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî), Dâiretü'l-Ma'ârifi'l-Osmâniyye, Haydarâbâd, 1952.

İBN EBÛ HÂTİM ER-RÂZÎ, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, **Kitâbü'l-İlel**, (thk. Komisyon), Yayınevi yok, 2006.

İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Absî, **el-Musannef li'bni Ebî Şeybe**, (thk. Sa'd b. Nâsır b. Abdilazîz Ebû Habîb eş-Şetrî), Dâru Künûzi İşbîlyâ, Riyad, 2015.

İBNÜ'L-EKFÂNÎ, Şemsüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sâid el-Ensârî es-Sincârî, **İrşâdü'l-Kâsıd ilâ Esne'l-Makâsid**, (thk. Abdülmün'im Ömer-Ahed Hilmî Abdurrahmân), Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire.

İBN ENES, Mâlik, **el-Muvattâ**, (Ta'lîk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985.

İBN ENES, Mâlik, **el-Müdevvenetü'l-Kübrâ**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.

İBN ĞÂZÎ, Muhammed b. Ahmed b. Alî, **İrşâdü'l-Lebîb ilâ Makâsidi Hadîsi'l-Habîb**, (thk. Abdullah Muhammed et-Temsemânî), Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Fas, 1989.

İBN HACER, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî, **Bulûğü'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm**, (thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl), Dârü'l-Kabs, Riyad, 2014.

....., Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî, **Fethü'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Dârü'r-Reyyân li't-Türâs, Kahire, 1986.

....., Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî, **Hedyü's-Sârî Mukaddimetu Fethi'l-Buhârî**, Dârü'r-Reyyân li't-Türâs, Kahire, 1987.

....., Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî, **en-Nüketu alâ Kitâb İbn Salâh**, (thk. Rebî' b. Hâdî Umeyr), Dârü'r-Râye, Riyad, 1994.

....., Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî, **en-Nüketu alâ Nüzheti'n-Nazar**, Dâru İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan-Dammâm, 1995.

....., Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî, **Tebyînü'l-Aceb Bimâ Verade fî Şehri Receb**, (thk. Târık b. İvedullah es-Sedâr'amî), Müessetu Kurtuba, Medînetü'l-Endelüs, Mısır.

....., Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî, **Te'cîlü'l-Menfa'ati bi Zevâidi Ricâli'l-Eimeti'l-Arba'ati**, (thk. İkrâmüllah İmdâdülhak), Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1996.

....., Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî, **Tehzîbü't-Tehzîb**, (thk. İbrâhîm ez-Zeybâk-Âdil Mürşid), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.

....., Ahmed b. Alî, **Tehzîbü't-Tehzîb**, Matba'tu Meclisi Dâireti'l-Ma'ârif, Haydarâbâd, 1326.

....., Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî, **et-Telhîsü'l-Habîr fî Tahrîci Ahâdîsi'r-Râfi'î'l-Kebîr**, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Alî Muhammed Muavvad), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

İBN HALDÛN, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnisî, **Mukaddimetu İbni Haldûn**, (thk. Dervîş el-Cuveydî), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî, **el-Muhallâ**, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), İdâretü't-Tibâ'ati'l-Münîriyye- Matba'tü'n-Nahda, Mısır, 1347.

İBN HİBBÂN, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, **Kitâbü'l-Mecrûhîn Mine'l-Muhaddisîn**, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Dârü's-Sümay'î, Riyad, 2000.

....., Muhamed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, **el-Müsned es-Sahîh alâ et-Tekâsîm ve'l-Envâ'**, (thk. Muhammed Ali Sönmez-Halis İyidemir), Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Katar, 2012.

....., Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân el-Büstî, **Sahîhu İbn Hibbân**, (thk. Şuayb el-Arnavût), Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1993.

İBN HUMEYD, Muhammed b. Abdillah en-Necdî el-Hanbelî, **es-Sühübü'l-Vâbile alâ Darâihi'l-Hanâbile**, (thk. Bekr b. Abdillah Ebû Zeyd-Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymîn), Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1996.

İBN HUZEYME, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk es-Sülemî, **Sahîhu İbn Huzeyme**, (thk. Mustafâ el-A'zamî-Nâsirüddîn el-Elbânî), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1980.

İBN KÂDI ŞEHBE, Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer, **Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye**, (thk. el-Hâfız Abdülhalîm Hân), Matba'atü Dâireti'l-Ma'ârifi'l-Osmâniyye, Haydarâbâd, Hindistan, 1979.

İBN KAYYİM, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-Muvakki'în an Rabbi'l-Âlemîn**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

....., Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir el-Cevziyye, **el-Menârü'l-Münîf fi's-Sahîhi ve'd-Da'îf**, (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde), Mektebü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, Halep,1970.

İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ İsmâ'îl ed-Dimeşkî, **el-Bâ'isü'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs** (thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Nâsirüddîn el-Elbânî), Mektebetü'l-Ma'ârif, Riyad, 1996.

....., Ebü'l-Fidâ İsmâ'îl ed-Dimeşkî, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1997.

....., Ebü'l-Fidâ İsmâ'îl ed-Dimeşkî, **İrşâdü'l- Fakîh ilâ Ma'rifeti Edilleti't-Tenbîh**, (thk. Behcet Yûsuf Hamed Ebü't-Tayyib), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed, Abdullah, **Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs**, (thk. Muhammed Muhyiddîn el-Asfar), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1999.

İBN KUDÂME, Müvaffiküddîn Ebû Mühammed Abdullah b. Ahmed el-Makdisî el-Cemâ'îlî, **Ravdatü'n-Nâzir ve Cünnetü'l-Münâzır**, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1981.

....., Müvaffiküddîn Ebû Mühammed Abdullah b. Ahmed el-Makdisî el-Cemâ‘îlî, **el-Muğnî**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

İBN MÂCE, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, **Sünenu İbn Mâce**, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Mu‘âsıra.

İBN MANZÛR, Ebü’l-Fadl Muhammed b. Mükrim b. Alî el-Ensârî er-Ruveyfi‘î, **Lisânü’l-Arab**, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî ve Müessesetü’t-Târîhi’l-Arabî, Beyrut, 1996.

İBN MÜFLİH, Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b Abdillah b. Muhammed, **el-Maksadü’l-Erşadu fî Zikri Ashâbi’l-İmâm Ahmed**, (thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymîn), Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 1990.

İBN NECCÂR, Muhammed b. Ahmed b. Abdülazîz b. Alî, **Şerhu’l-Kevkebi’l-Münîr**, (thk. Muhammed ez-Zühaylî, Nezîh Hammâd) Mektebetü’l-Ubeykân, Riyad, 1993.

İBN RECEB, Ebü’l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Şihâbüddîn b. Ahmed el-Hanbelî, **Câmi‘ü’l-Ulûmi ve’l-Hikem**, Müessetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, Beyrut, 1998.

....., Ebü’l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî, **Fethü’l-Bârî ʿalâ Sahîhi’l-Buhârî**, (thk. Târık b. Avdullah b. Muhammed), Dâru İbnü’l-Cevzî, Riyad, 1996.

....., Ebü’l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Şihâbüddîn b. Ahmed el-Hanbelî, **Şerhu İleli’t-Tirmizî**, (thk. Hemmâm Abdürrâhîm Saîd), Mektebetü’l-Menâr, Ürdün, 1987.

....., Ebü’l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Şihâbüddîn b. Ahmed el-Hanbelî, **Şerhu İleli’t-Tirmizî**, (thk. Nûrüddîn el-Itr), Dârü’l-Mellâh, Mısır, 1978.

İBN RÜŞD, Muhammed b. Ahmed. B. Muhammed, **Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Müktasid**, (thk. Alî Muhammed Muavvid-Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.

....., Muhammed b. Ahmed. B. Muhammed, **Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Müktasi**d, (thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk), Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire, 1994.

İBNÜ’S-SALÂH, Ebû Amr Takiyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî, **Ma‘rifetu Envâ‘i Ulûmi’l-Hadîs**, (thk. Nurüddîn el-Itr), Dârü’l-Fikr, Dimeşk, Suriye.

İBN SA‘D, Muhammed b. Sa‘d b. Münî‘ ez-Zührî, **et-Tabakâtü’l-Kübrâ**, (thk. Alî Muhammed Ömer), Mektebetü’l-Hancî, Kahire.

İBN SEYYİDİ’N-NÂS, Ebü’l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya‘mürî, **Uyûnü’l-Eser fî Fünûni’l-Meğâzî ve’ş-Şemâili ve’s-Siyer**, I-II,

(thk. Muhammed el-Îd el-Hatrâvî-Muhyiddîn Müstû), Mektebetu Dâri't-Türâs, Medine-Dâru İbni Kesîr, Beyrut.

İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Abbâs Takiyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî, **Mecmû'u Fetâvâ Şeyhü'l-İslâm Ahmed b Teymiyye**, (Düzenleyen: Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım-Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Kâsım), Mücemma'ü'l-Melik Fehd li Tibâ'ati'l-Müshafi'ş-Şerîf, Medine, 2004.

....., Ebü'l-Abbâs Takiyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî, **Ref'ü'l-Melâm an el-Eimmeti'l-A'lâm**, er-Riâsetül'l-Âmmetü li İdâreti'l-Buhûs, Rİyâz, 1413.

İBN TÛMERT, Muhammed, **Ea'zzu Mâ Yutleb**, (thk. Ammâr Tâlibî), Vizâretü's-Sekâfe, Cezayir, 2007.

İBN TÛLÛN, Muhammed ed-Dimeşkî, **İ'lâmü's-Sâilîn an Kütübi Seyyidi'l-Mürselîn,** (thk. Mahmûd el-Arnâvût), Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1987.

İBN UBEYD, Muhammed b. Abdülkerîm, **el-İmâm el-Hâfız Abdullah b. el-Cârûd en-Nîsâbûrî ve Eseruhu fi's-Sünneti'n-Nebeviyye**, Dâru İmâmi'd-Da've, Riyad, 1426.

İBNÜ'L-ARABÎ, Ebû Bekir b. el-Arabî el-Ma'ârifî, **Kitâbü'l-Kabsi Fi Şerhi Muvatta'i Mâlik b. Enes**, (thk. Muhammed Abdullah Veld Kerîm), Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1992.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî el-Bağdâdî, **Kitâbu Nakdi'l-İlmi ve'l-Ulemâi ve Telbîsi'l-İblîs**, (Yayınlanmış Doktora Tezi), (thk. Ahmed b. Osmân el-Mezîd), Dârü'l-Vatan, Katar, 2002.

....., Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, **el-Mevzû'ât**, (thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân), el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1966.

....., Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, **et-Tahkîk fî Ahâdîsi'l-Hilâf**, (thk. Mes'ad Abdülhamîd Muhammed es-Sa'denî ve Muhammed Fâris), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed el-Cezerî, **Câmi'ü'l-Usûl fî Ahâdîsi'r-Resûl**, (thk. AbdülKâdır el-Arnâvût), Mektebetü'l-Halevânî, 1972.

İBN HANBEL, Ahmed, **el-Müsned**, (thk. Komisyon), Müessetü'r-Risâle.

İBN KİRÂN, Muhammed b. es-Sâdık, **Takrîrâtün ve Lefetâtün Menheciyyetün fî Fenni't-Telîf fî Ehâdîsi'l-Ahkâm**, http://majles.alukah.net/t28760/ , (09.01.2019).

İBN UBEYD, Muhammed b. Abdülkerîm, **el-İmâm el-Hâfız İbnü'l-Cârûd ve Kitâbuhu el-Müntekâ**, https://www.alukah.net/culture/0/32805/ , (05.05.2020).

İBNÜ'L-HARRÂT, Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdirrahmân el-İşbîlî, **el-Ahkâmü'ş-Şeri'yyetü'l-Kübrâ**, (thk. Ebû Abdillah Hüseyin b. Ükkâşe), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2001.

....., Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdirrahmân el-İşbîlî, **el-Ahkâmü'ş-Şer'iyyetü'l-Kübrâ**, (thk. Muhammed Osmân), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

....., Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdirrahmân el-İşbîlî, **el-Ahkâmü'ş-Şeri'yyetü's-Suğrâ**, (thk. el-Helyes, Ümmu Muhammed bnt. Ahmed), Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1993.

....., Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdirrahmân el-İşbîlî, **el-Ahkâmü'l-Vüstâ min Hadîsi'n-Nebî (s.a.s.)**, (thk. Hamdî Selefî-Sübhî es-Sâmirâî), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1995.

İBNÜ'L-KÂSS, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebû Ahmed et-Taberî, **Cüz'ün fîhi Fevâidu Hadîsi Ebî Umeyr**, Mektebetü's-Sünne, Kahire, 1992.

İBNÜ'L-KATTÂN, Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Abdülmelik el-Fâsî, **Beyânü'l-Vehm ve'l-Îhâmi'l-Vâkia'yeni fî Kitâbi'l-Ahkâm**, (thk. el-Hüseyin Âyet Saîd), Dâru Tayyibe, Riyad, 1998.

İBNÜ'L-MÜLAKKIN, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî, **el-Bedrü'l-Münîr, fî Tahrîci'l-Ahâdîsi ve'l-Âsâri'l-Vâki'ati fî'ş-Şerhi'l-Kebîr**, (thk. Mustafâ Ebü'l-Gayt Abdülhay-Abdullah b. Süleymân, Yâsir b. Kemâl), Dârü'l-Hicre.

....., Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî, **el-Bulğatu fî Ahâdîsi'l-Ahkâm Mimmâ İttefaka Aleyhi eş-Şeyhân,** (thk. Muhyiddîn Necîb), Dârü'l-Beşâir, Dımeşk, 1411.

....., Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî, **el-Mukni'u fî Ulûmi'l-Hadîs**, (thk. Abdullah b. Yûsuf el-Cedî'), Dâru Fevvâz li'n-Neşr, Ahsa, Suud-i Arabistan, 1992.

....., Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî, **Tuhfetü'l-Muhtâc ilâ Edilleti'l-**Minhâc, Dâru Hirâ, Mekke, 1986.

İBNÜ'L-MÜNEYYİR, Nâsirüddîn, **el-Mütevârî alâ Ebvâbi'l-Buhârî**, (thk. Alî Hasan Alî Abdülhamîd), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1990.

İBNÜ'N-NAKKÂŞ, Şemsüddîn Ebû Ümâme Muhammed b. Alî b Abdülvâhid b. Yahyâ ed-Dekâlî el-Mısrî eş-Şâfiî, **el-İhkâm bi Ahâdîsi'l-Ahkâmi'l-Hâriceti min Beyni Şefeteyi'n-Nebiyyi Aleyhi's-Salâtu ve's-Selâm**, (thk. es-Seyyid Yûsuf Ahmed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.

İBNÜ'NEDÎM, Muhammed b. İshâk b. Muhammed, **el-Fihrist**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

İBRÂHÎM, Ahmed el-Cebbâr Abdünnâsır, **Âyâtü'l-Ahkâm fî Tefsîri't-Taberî fî Sûreteyi'l-Bakara ve Âlî İmrân**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atü'l-iskenderiyye, Külliyetü'l-Âdâb, Mısır, 2016.

İLMÎ, Ebû Cemîl el-Hasan, **Ümmehâtu Kütübi'l-Hadîsi ve Menâhicü't-Tasnifi İnde'l-Muhaddisîn**, Ma'hedü'l-Garbi'l-İslâmî, li't-Tekvîn ve'l-Bahsi'l-İlmî, el-Künaytare, www.islamicwest.org , (28.06.2019)

İLTAŞ, Davut, "Tahâvî", **DİA**, c. 39, TDV, İstanbul, 2010.

İZZ, Ebû Muhammed İzzüddîn b. Abdülazîz b. Abdüsselâm ed-Dimeşkî, **Kavâidü'l-Ahkâm fî Masâlihi'l-Enâm**, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut.

....., Ebû Muhammed İzzüddîn b. Abdülazîz b. Abdüsselâm ed-Dimeşkî, **el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm**, (thk. Rıdvân Muhtâr b. Garbiyye), Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1987.

KÂDI İYÂZ, Ebü'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Endelüsî, **İkmâlü'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim**, (thk. Yahyâ İsmâ'îl), Dârü'l-Vefâ, Mısır, 1998.

....., Ebü'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Endelüsî, **el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâyeti ve Takyiîdi's-Semâi'**, (thk. es-Seyyid Ahmed Sakır), Dârü't-Türâs, Kahire, 1970.

KAHRAMAN, Abdullah, "Fıkhî Hadislerin Doğru Anlaşılıp Yorumlanması Hususunda Bazı Esaslar", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sivas, 2001, c. 7, Sayı: 2, 153-173.

KAHRAMAN, Hüseyin, "Oryantalistlerin Fıkhî Hadislerin Menşei İle İlgili Görüşleri ve Tenkidi", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2005, c. 15, S.2, 15-46.

....., Hüseyin, "W. Montgomery Watt'ın İslam ve Hadis Algısı Bağlamında "Tanrı Sûretinde Yaratılma" İsimli Makalesinin Tahlili ve Tenkidi", **Marife Dergisi**, Yıl. 6, S.1, Bahar, 2006, 169–194.

KAL'ACÎ, Muhammed Ravâs-Kanîbî, Hâmid Sâdık, **Mu'cemu Luğati'l-Fukahâ'**, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 1988.

KANARYA, Bayram, "İmâm Şâfiî'nin "İhtilâfu'l-Hadîs İsimli Eserinde Muâriz Hadisleri Çözme Metodolojisi, **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, S.8, Kasım 2012102-128.

KANDEMİR, M. Yaşar, "Abdullah b. Amr b. Âs", **DİA**, c. 1, TDV, İstanbul, 1988.

....., M. Yaşar, "Beyhakî", **DİA**, c. 6, TDV, İstanbul, 1992.

....., M. Yaşar, "Münzirî", **DİA**, c. 32, TDV, İstanbul, 2006.

KANNEVCÎ, Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî, **el-Hitta fî Zikri's-Sihâhi's-Sitte**, (thk. Alî Hasan el-Halebî), Dârü'l-Ceyl, Beyrut.

....., Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî, **Fethü'l-Allâm li Şerhi Bulûği'l-Merâm**, Dâru Sâdır.

....., Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî, **Ebcedü'l-Ulûm**, (thk. Abdülcebbâr Zekâr), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1978.

KARAMAN, Hayrettin, "Fıkıh", **DİA**, c. 13, TDV, İstanbul, 1996.

....., Hayrettin, **İslam Hukuk Tarihi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016.

KARAPINAR, Fikret, "Harald Motzki ve İlk Dönem Hadis-Fıkıh İlişkisiyle İlgili klasik Oryantalist Görüşe Getirdiği Eleştiri", **Diyanet İşleri Başkanlığı ve Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı'da İslam Çalışmaları Sempozyumu**, Sakarya, 11-12 Mayıs 2002, 293-326.

KARDÂVÎ, Yûsuf, **el-Müntekâ min Kitabi et-Terğîbi ve't-Terhîbi li'l-Münzirî**, Merkezu Bühûsi's-Sünneti ve's-Sîreti, Câmi'atu Katar, Katar, 1988.

KARRÂFÎ, Ahmed b. İdrîs es-Sanhâcî, **el-Furûk ve Envârüu'l-Burûk fî Envâi'l-Furûk**, (Tahkikin mukaddimesinden), (thk. Muhammed Ahmed Sirâc-Alî Cum'a Muhammed), Dârü's-Selâm, Kahire, 2001.

KARTAL, Kaya, **İslam Hukukunda ve Mecelle'de Küllî Kaideler,** http://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerV/572.pdf, (10.08.2018).

KARÛT, Nûr bint Hasan b. Abdülhalîm, "Medhalün li Dirâseti Ahâdîsi'l-Ahkâm", **Mecelletü Câmiati Ümmi'l-Kurâ**, Yıl. 18, S.18, Mekke, 1998, 135-220

KÂSİMÎ, Muhammed Cemâlüddîn, **Kavâ'idü't-Tahdîs min Fünûni Müstalahi'l-Hadîs**, (thk. Mustafâ Şeyh Mustafâ), Müessetü'r-Risâleti Nâşirûn, Beyrut, 2004.

KASSÂRÎ, Sekûra-Sûdânî, Naîma, **Abdülmü'min b. Âlî ve Devruhu fî'd-Devleti'l-Muvahhidiyye Min: 524 H. İlâ: 558 H.**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmiatu Akli Mohand Oulhadj-Bouira-, Cezayir, 2015.

KASTALLÂNÎ, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilmelik, **İrşâdü's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, (thk. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

KATTÂN, Mennâ', **Mebâhisu fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Müessesetü'r-Risâle, Yirmi Dokuzuncu Baskı, Beyrut, 1995.

KEFEVÎ, **el-Külliyât**, (thk. Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısrî), Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1998.

KELEŞ, Ahmet, "…Savaşmakla Emrolundum" Hadisi Örneğinde Hadis Tasnifi Problemi", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 4, S.2, Temmuz-Aralık 2004, 33-60.

KESKİN, İshak, "Hz. Muhammed'in Bir Mektubu – Satın Alınması Arşivcilik Açısından Değeri", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, XIX, İstanbul, 1999, 256-290.

KESKİN, Yusuf Ziya, "Rivayet Geleneği Açısından Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr", **Bir Âlim Bir Eser İbn Sa'd ve Tabakât Sempozyumu Bildirileri**, Siyer Yayınları, İstanbul, 2014. 135-148.

KEŞMÎRÎ, Muhammed Enver; **Feyzu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî**, (thk. Muhammed Bedir Âlemi'l-Mîrtehî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.

KETTÂNÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. Ca'fer, **Nazmü'l-Mütenâsir Mine'l-Hadîsi'l-Mütevâtir**, Dâru'l-Kütübi's-Selefiyye, Mısır.

....., Ebû Abdillah Muhammed b. Ca'fer, **er-Risâletü'l-Müstatrafe li Beyâni Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müşerrefe**, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1993.

KEVÂSİMÎ, Ekrem Yûsuf Ömer, **el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî**, Dârü'n-Nefâis, Amman-Ürdün, 2003.

KEVSERÎ, Muhammed Zâhid, **Makâlâtü'l-Kevserî**, el-Mektebetü't-Tevfîkiyye, Kahire.

KILIÇ, Muharrem, "Klasik Oryantalist Söylemin İslam Hukukuna Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış: Wael B. Hallaq Örneği", **Diyanet İşleri Başkanlığı ve Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı'da İslam Çalışmaları Sempozyumu**, Adapazarı, 11-12 Mayıs, 2002, 343-363.

KIRPIK, Güray, "Oryantalizm ve Necip el-Akîki'ye Göre Oryantalizmin Bazı Önemli Temsilcileri", **Akademik Bakış**, c. 2, S.3, Kış-2008, 243-258.

KIZIL, Fatma, "Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, S.7/2, 2009, 45-62.

....., Fatma, **Hukukî İçerikli Hadisler Bağlamında Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019.

....., Fatma, **Oryantalistlerin Hadislerin Menşeini Tespite Yönelik Yöntemleri**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, Bursa, 2005.

KÎRÂN, Muhammed b. es-Sâdık, **Muhâdaratün Havle Ahâdîsü'l-Ahkâm**, http://majles.alukah.net/t28760/ , (10.02.2018).

KÎRÂNVÎ, Habîb Ahmed, **Mukaddimetu İ'lâmi's-Sünen, Fevâidu fî Ulûmi'l-Fıkhi**, İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Karaçi, Pakistan, 1414.

KİRMÂNÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf, el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerḥi Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1981.

KOÇİNKAĞ, Mansur, "Erken Dönem Fıkıh Düşüncesinde Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadîs Ayırımı", **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2017, Sayı 10, 53-78.

KOÇYİĞİT, Talat, **Hadis Istılahları**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980.

....., Talat, **Hadis Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlar No: 134, Ankara, 1977.

....., Talat, **Hadis Terimleri Sözlüğü**, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1992.

KOSOVÎ, Ebû Humeyd Abdülmelik b. Zâfir el-Mâcûnî, **İlmu Fikhi'l-Hadîs**, Câmiatü Âli'l-Beyt, s.1, http://aiu.ac.ir/ar/upload/a-m-b/m/7.pdf, (17.01.2019).

KOŞUM, Adnan, "Akıl (Rey)-Nakil (Eser/Hadis) Ayrışmasının Fıkhî Boyutları", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.12, 2008, 87-98.

KÖKTAŞ, Yavuz, **Günümüz Hadis Problemleri**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2013.

KÖTEN, Akif, "Kâdı İyaz, Hayatı, Eserleri ve eş-Şîfâ'sının Özellikleri", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 7, S.7, 1998, Bursa, 269-278.

KUMAŞ, Mehmet Salih, "İslam Hukuk Tarihinde Hukukun Araçsallaştırılmasına Bir Örnek Olarak Vânî Mehmed Efendi'nin Cehrî Zikre Dâir Risalesi", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.17, 2011, 505-522.

KUZUDİŞLİ, Ali, "Fazlurrahmân'ın Sünnet Yorumu", **Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 1, S.2, 2012, 121-140.

....., Ali, **Fazlurrahmân ile Sünnet Tartışmaları**, Tibyan Yayınları, İzmir, 2004.

KÜÇÜK, Raşit, "İbn Ebû Hâtim" **DİA**, c. 19, TDV, İstanbul, 1999.

LEKNEVÎ, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay, **el-İnsâf fî Hükmi'l-İ'tikâf**, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1999.

....., Ebü'l-Hasenât Muhammed Abülhay, **er-Ref ' ve't-Tekmîl fî'l-Cerhi ve't-Ta'dîl**, Mektebeü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye-Dârü's-Selâm, Kahire, 2000.

LUCAS, Scott C. "Ehl-i Hadisin Fıkıh Esaslarını Yeniden Tetkiki", (Çev. Hatice Nur Dalkılıç), **Hadis Tetkikleri Dergisi**, S.15/1, 2017, 143-155.

MAĞRİBÎ, el-Kâdı el-Hüseyin b. Muhammed, **el-Bedrü't-Temâm**, (thk. Alî b. Abdillah ez-Zeyn), Dâru Hicr, Kahire, 1994-2007.

MAKDİSÎ, Takiyüddîn Abdülganî Abdüvâhid, **Umdetü'l-Ahkâm min Kelâmi Hayri'l-Enâm (s.a.s.)**, (thk. Mahmûd el-Arnâvût-Abdülkâdir el-Arnâvût), Dârü's-Sekâfetü'l-Arabiyye, Beyrut, 1988.

....., Takiyüddîn Abdülganî Abdüvâhid, **el-Umdetü'l-Kübrâ fî Ahâdîsi'l-Ahkâm**, (thk. Rıf'at Fevzî Abdülmuttalib), Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 2003.

MAKDİSÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Abdülhâdî, **Tenkîhü't-Tahkîk fî Ahâdîsü't-Ta'lîk**, (thk. Sâmî b. Muhammed b. Câdüllah ve Abdülazîz b. Nâsır el-Hayânî), Dâru Edvâ'ü's-Selef, Riyad, 2007.

MANSÛRÎ, Muhammed, "Melâmihü'l-Menhec fî Te'lîfi Kütübi Ahâdîsi'l-Ahkâm İnde'l-Mâlikiye -el-Medresetü'l-Mağribiyye Ünmûzecen"**-, Cühûd Ulemâi'l-Mâlikiyye fî Hidmeti Ulûmi's-Sünneti'n-Nebeviyye ve Kadâyâhâ'l-Muâsira Sempozyumu**, Muhammed Bûdiyâf Üniversitesi, Cezayir, 05-06 Kasım-2018.

MELCHERT, Christopher, **Sünni Düşüncenin Teşekkülü, Din-Yorum-Dindarlık**, (Çev: Ali Hakan Çavuşoğlu), Klasik Yayınları, İstanbul, 2018.

MENÂVÎ, Muhammed Abdürraûf, **Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi's-Sağîr**, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1972.

....., Muhammed Abdürraûf, **el-Yevâkît ve'd-Dürer**, (thk. Ebû Abdullah Rebî' b. Muhammed es-Su'ûdî), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad.

MER'Â, Alî, **Mevsûatü'l –Mefâhîmi'l-İslâmiyyeti'l-Amme**, el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Mısır, 2001, https://shamela.ws/index.php/book/433 , (16.01.2021).

MERÂKİŞÎ, Abdülvâhid, **el-Mü'cip fî Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib**, (thk. Muhammed Saîd el-Üryân-Muhammed el-Arabî el-Almî), Matba'atü'l-İstikâme, Kahire, 1949.

MERDÂVÎ, Cemâlüddîn Ebü'l-Mehâsin Yûsuf b. Muhammed b. Abdillah, **el-İntisâr fî Ahâdîsi'l-Ahkâm – Kifâyetü'l-Müstenki' li Edilleti'l-Mükni**', (thk. Ebû Abdillah, Hüseyin b. Ukkâşe b. Ramazân), Dârü'l-Keyân, Riyad, 2005.

MESUD, Muhammed Halid, "Endülüs İslam Hukuk Tarihi: Genel Bir Bakış", (Çev. Muhammed Tayyib Kılıç), İSTEM, **İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi**, Yıl. 7, S.14, 2009, 403-433.

MİLÎBÂRÎ, Hamza Abdullah, **Nazarâtün Cedîdetün fî 'Ulûmi'l-Hadîs**, Dârü İbn Hazm, Beyrut, 2003.

MİNŞÂVÎ, Muhammed Siddîk, **Kâmûs Müstalahâti'l-Hadîsi'n-Nebevî**, Dârü'l-Fadîle, Kahire.

MOLLÂ HÂTIR, Hâlîl İbrâhîm, **Mekânetü's-Sahîhayn**, Dârü'l-Kible, Beyrut, 1994.

MUA'LLİMÎ, Abdurrahmân b. Yahyâ el-Yemânî, **el-Envârü'l-Kâşife Limâ fî Kitâbi "Edvâin alâ's-Sünneti" Mine'z-Zeleli ve'Tedlîli ve'l-Mücâzefeti**, (thk. Alî b. Muhammed el-İmrân), Dâru Âlemi'l-Fevâidi.

MUHAMMED, Abbâs Hüsnî, "el-Fıkhü'l-İslâmî Âfâkuhu ve Tetavvuruhu", **Da'vetü'l-Hak Dergisi**, Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmÎ Yayınları, Yıl: 2, Sayı: 10, 1414.

MUHİBÜDDÎN ET-TABERÎ, Ebû Ca'fer Ahmed b. Abdillah, **Gâyetü'l-İhkâm fî Ahâdîsü'l-Ahkâm**, (thk. Hamza Ahmed ez-Zeyn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

MUKDEM, Muhammed İsmâîl, **Dürûs eş-Şeyh Muhammed İsmâîl el-Mukdem**, https://al-maktaba.org/book/32185/1071#p1 , .Ders no. 16, s.48, (18.03. 2021)

MU'NİS, Hüseyin, **Nusûs Siyâsiyye 'An Fetrati'l-İntikâl Mine'l- Murâbıtîn İle'l-Muvahhidîn Min: 520 H. İlâ: 540 H.**, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Mısır, 2000.

MÛSA, Muhammed Yûsuf, **el-Medhalü li Dirâseti'l-Fıkhi'l-İslâmî**, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 2009.

MÜBÂREKFÛRÎ, Râşid Hasan, **Kitâbu "et-Ta'lîkü'l-Melîh alâ Mişkâti'l-Mesâbîh"**, http://www.thefreelancer.co.in/ar/?p=147 , (07.05.2020).

MÜBÂREKFÛRÎ, Safiyü'r-Rahmân, **er-Rahîkü'l-Mahtûm**, Dârü'l-Müeyyid, Riyad, 1996.

MÜBÂREKPÛRÎ, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdürrahmân b. Abdürrahîm, **Mukaddimetu Tuhfeti'l-Ahvezî bi Şerhi Câmi'i't-Tirmizî**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

....., Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdürrahmân b. Abdürrahîm, **Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câm'i'i-Tirmizî**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

MÜĞLETÂYÎ, Ebû Abdillah Alâüddîn Müğletâyî b. Kalîc el-Bekcerî el-Hanefî, **ed-Dürrü'l-Manzûm min Kelâmi'l-Mustafâ el-Ma'sûm (s.a.s.)**, (thk. Muhammed Avvâme-Hasan Abecî), Merkezü'n-Nühabi'l-İlmiyye, 1993.

MÜNZİRÎ, Abdülazîm b. Abdilkavî, **et-Terğîbu ve't-Terhîb Mine'l-Hadîsi'ş-Şerîf**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, **Sahîhu Müslim**, Dâru Tayyibe, Riyad, 2006.

....., Ebü'l-Hasan Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, **et-Temyîz**, Mektebetü'l-Kevser, Suudi Arabistan, 1410.

MÜTAYRÎ, Hâkim Übeysân, **Sahîfetü'l-Medîne Beyne el-İttisâl ve'l-İrsâl, Dirâsetün Hadîsiyyetün**, http://www.dr-hakem.com/Portals/Content/?info=T0RBekpsTjFZbEJoWjJVbU1RPT0rdQ==.jsp, (07.08.2018).

....., Hâkim Übeysân, **Târîhu Tedvîni's-Sünneti ve Şübuhâtü'l-Müsteşrikîn**, Câmi'atü'l-Kuveyt, Lecnetü't-Te'lîf ve't-Ta'rîb ve'n-Neşr, Kuveyt, 2002.

MÜTEVEKKİL ALALLÂHİ, Ahmed b. Süleymân b. Muhammed b. el-Mütahhar b. Alî, **Usûlü'l-Ahkâm fî'l-Helâli ve'l-Harâm**, (thk. Abdullah b. Hamûd el-Azzî), Müessetü'l-İmâm Zeyd b. Alî es-Sekâfiyye, Ammân.

NECCÂR, Abdülmecîd, **el-Mehdî İbn Tûmert, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah el-Mağribî es-Sûsî**, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1983.

NECDÎ, Muhammed b. Abdillâh b. Humeyd, **es-Sühübü'L-Vâbile alâ Darâihi'l-Hanâbile**, (thk. Bekir b. Abdillâh Ebû Zeyd-Abdürrahmân b. Süleymân el-Üseymîn), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996.

NEDEVÎ, Muhammed Rahmetüllâh, **Eşref Alî et-Tehânevî Hekîmü'l-Ümme ve Şeyhu Meşâyihi'l-Asri fî'l-Hindi**, Dârü'l-Kalem, Dimeşk, 2006.

NEMLE, Abdülkerîm b. Alî b. Muhammed, **İthâfu Zevî'l-Ebsâr bi Şerhi Ravdati'n-Nâzir**, Dârü'l-Âsime, Riyad, 1996.

....., Abdülkerîm b. Alî b. Muhammed, **el-Mühezzeb fî İlmi Usûli'l-Fıkhi'l-Mukârin**, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1999.

NESÂÎ, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, **Selâsu Resâile Hadîsiyye**, (thk. Meşhûr Hasan Mahmûd Selmân-Abdülkerîm Ahmed el-Vureykât), Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, 1987.

....., Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Alî, **es-Sünen**, (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde), Mektebü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, Halep, 1986.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriyyâ Muhyüddîn Yahyâ b. Şeref, **Hülâsatü'l-Ahkâm min Mühimmâti's-Sünen ve Kavâ'idi'l-İslâm**, (thk. Hüseyin İsmâ'îl el-Cemel), Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1997.

....., Ebû Zekeriyyâ Muhyüddîn Yahyâ b. Şeref, **Kitâbü'l-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb li'ş-Şirâzî**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1995.

....., Ebû Zekeriyyâ Muhyüddîn Yahyâ b. Şeref, **Şerhu Sahîhi Müslim**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

....., Ebû Zekeriyyâ Muhyüddîn Yahyâ b. Şeref, **Tehzîbü'l-Esmâi ve'l-Lügât**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

NÎMEVÎ, Muhammed b. Alî, **Asârü's-Sünen Ma'a et-Ta'lîki'l-Hasen**, (thk. Zülfikâr Alî), Mektebetü'l-Büşrâ, Karaçi, 2011.

NÜ'MANÎ, Muhammed Abdürraşîd, **Mâ Temessu İleyhi'l-Hâce Limen Yütâliu Sünene İbni Mâce**, (thk. Abdullah b. İbrâhîm el-Ensârî), İdâretu İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Katar

ÖĞÜT, Salim, "Ehl-i Hadîs", **DİA**, c. 10, TDV, İstanbul, 1994.

ÖMERÎ, Ekrem Ziyâ, **el-Müctema' el-Medenî fî Ahdi'n-Nübüvveti**, el-Câmia'tü'l-İslâmiyyetü, el-Meclisi'l-İlmî, İhâ'ü't-Türâsi'l-İslâmî, Medine, 1983.

ÖZAFŞAR, Mehmet Emin, "Hadis İlminde Alan Evirilmesi", **İslamiyât Dergisi**, S.4, 2003, 105-120.

....., Mehmet Emin, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, Otto Yayınları, Ankara, 2017.

....., Mehmet Emin, "Kültür Tarihimizde Rey – Eser Çatışması", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 41, S.1, Ankara, 2000, 225–273.

ÖZCAN, Hıdır, "Şarkiyatçıların Hadisi Tarihlendirme Metotları", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, c. 1, S.1, 2003, 97-115.

ÖZEL, Ahmet, "Ahkâm", **DİA**, c. 1, TDV, İstanbul, 1988.

....., Ahmet, "İbn Dakîkü'l'Îd", **DİA**, c. 19, TDV, İstanbul, 1999.

ÖZEN, Şükrü, "Kâdı Şüreyh" **DİA**, c. 24, TDV, İstanbul, İstanbul, 2001.

ÖZKÖK, Gülriz; "Hukuki Belirsizlik Problemi Üzerine", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. 51, S.2, 2002, 1-18.

ÖZPINAR, Ömer, **Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hadislerini Anlamak (Fıkhü'l-Hadîs İlmi)**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017.

....., Ömer, **Tasnif Dönemi Hadis Edebiyatının Oluşumunda İlmi ve Fikri Hareketlerin Etkisi (Buhârî Örneği)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, Konya, 2004.

....., Ömer, "Teşekkül Sürecinde Hadis-Fıkıh İlişkisi Üzerine", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Güz 2005, 129-150.

ÖZŞENEL, Mehmet, "Fıkıh, Mezhep ve Sünnet (Hanefî Fıkıh Teorisinde Hz. Peygamber'in Otoritesi) Hakkında Bazı Mülâhazalar", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, c. 4, S.2, 2006, 7-36.

....., Mehmet, **Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybânî**, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabili Dalı Hadis Bilim Dalı, İstanbul, 1999.

ÖZTOPRAK, Mustafa, "Ahkâm Hadis Kitaplarında Rivayetlere Yer Verme Şekilleri", **Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.1, Nisan, 2013, 31-54.

....., Mustafa, "Ahkâm Hadis Kitaplarındaki Bölüm Başlıklarının Şekillenmesi ve Sebepleri", **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl. 17, S.55, Bahar 2013, 89-100.

....., Mustafa, "Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Aşamaları", **Marife Dergisi**, Yaz 2012, 183-197.

....., Mustafa, "Endülüs Hadisçiliğinde Kadıların Yeri", **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 4, S.7, Yıl. 4, 2013, 105-122.

PAÇACI, Mehmet, "Anlama (Fıkıh) Usûlüne Dair", **Journal of İslamic Research**, c. 8, S.2, Bahar, 1995, 85-97.

PEKDEMİR, Şevket, "Fakihlere Göre Rivayetin Kapsamı ve İslam Hukukuna Etkileri", **Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi**, c. 18, s.1, 2018, 165-198.

PEZDEVÎ, Alî b. Muhammed, **Kenzü'l-Vüsûl ilâ Ma'rifeti'l-Usûl**, Mîr Muhammed Kütüphâne Merkez İlm ve Âdâb, İslâmâbâd.

POLAT, Selahattin, "Hadiste Metin Tenkidi I", **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S: 6, Kayseri, 1989, 113-130.

....., Selahattin, "Zayıf Hadislerle Amel", **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.1, Kayseri, 1983, 83-109.

RÂCİHÎ, Abdülazîz b. Abdillah, **el-İfhâm fî Şerhi Bulûği'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm**,Dârü'l-Âsime, Riyad, 2005.

RAHMÂNÎ, Âişe-Rahmânî, Meryem, **el-Haraketü'l-İlmiyye fi'd-Devleti'l-Hafsiyye 1227-1574,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atu 08 May 1945 Guelma, Cezayir. 2017.

RÂMHÜRMÜZÎ, el-Hasan b. Abdurrahmân, **el-Muhaddisü'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î**, (thk. Muhammed Accâc el-Hatîb), Dârü'l-Fikr, Şam, 1984.

RÂZÎ, Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdülkâdir, **Muhtârü's-Sihâh**, Mektebetu Lübnan, Lübnan, 1986.

REMLÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Hamza, **Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

REYSÛNÎ, Kutub, **el-Vaslü Beyne'l-Fıkhi ve'l-Hadîsi – ed-Darûre ve'l-İcrâ'**, https://www.ahlalhdeeth.com/vb/showthread.php?t=36629 , (04.09.2019).

RUHAYLÎ, Abdullah b. Dayfullah, **Hivârün Havle Menheci'l-Muhaddisîn fî Nakdi'r-Rivâyâti Seneden ve Metnen**, Dârü'l-Müslim, Riyad, 1994.

SÂÂ'TÎ, Ahmed b. Abdurrahmân b. Muhammed Elbennâ, Buhayrî, Muhammed Abdülvahhâb, **el-Fethü'r-Rabbânî li Tertîbi Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Lübnan.

SÂBÛNÎ, Nûrüddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekir, **el-Kifâye fî'l-Hidâye**, (thk. Muhammed Aruçî), İSAM, İstanbul - Dâru İbn Hazm, 2014.

SAÇAKLIZÂDE, Muhammed b. Ebî Bekir el-Meraşî, **Tertîbü'l-Ulûm**, (thk. Muhammed b. İsmâîl es-Seyyid Ahmed), Dârü'l-Beşâi'l-İslâmiyye, Biirnci Baskı, Beyrut, 1988.

SÂDIKÎ, Mustafâ, **Minhâcu Tedrîsi'l-Fıkhi: Dirâsetün Târîhîyyetün Terbeviyyetün**, el-Ma'hadü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmi, Virginia, ABD, 2012.

SA'DÎ, Abdurrahmân Nâsir, **Mecmûü'l-Fevâid ve İktinâsü'l-Evâbid**, Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Katar, 2011.

SAFDÎ, Bessâm b. Halîl, **İlmu Şerhi'l-Hadîs Dirâsetün Te'sîliyyetün Menheciyye**, (Basılmamış Doktora Tezi), el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Külliyetü Usûli'd-Dîn, Gazze, 2015.

SAÎD, Hammâm Abdürrahîm ve Abdürrâhîm, Muhammed Hemmâm, **Ahkâmü'l-Muâmelâti'l-Mâliye**, Dârü'l-Kevser, Riyad, 1431.

SAHÂVÎ, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân, **ed-Dav'ü'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi'**, Dârü'l-Ceyl, Beyrut, 1992.

....., Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân, **Fethü'l-Müğîs bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs**, (thk. Abdülkerîm b. Abdillah el-Hüdayr-Muhammed. Abdullah Âl-i Füheyd), Mektebetü Dâri'l-Minhâc, Riyad, 1426.

....., Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdürrahmân, **el-Münhelü'l-Azbü'r-Reviyyu fî Tercemeti Kutbü'l-Evliyâi en-Nevevî**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, (thk. Ferîd el-Mezîdî), Beyrut, 2005.

SALDIRAN, Faruk, **Oryantalist Joseph Schacht ve "An Introduction To İslamic Law" Adlı Eseri Bağlamında islâm Hukukuna Dair Görüşleri**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Konya, 2007.

SÂMÛK, Sa'dûn, **el-İstişrâku ve Menâhicuhu fî'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye**, Dârü'l-Menâhic, Ummân-Ürdün, 2010.

SANÂ'NÎ, Muhammed b. İsmâ'îl, **Sübülü's-Selâm Şerhu Bulûği'l-Merâm**, (thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî), Mektebetü'l-Ma'ârif, Riyad, 2006.

....., Muammed b. İsmâîl, **Tevdîhü'l-Efkâr Şerhu Tenkîhü'l-Enzâr**, (thk. Muhammed Muhibbüddîn Ebû Zeyd), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2011.

SANCAKLI, Saffet, "Hadisler Bağlamında Hz. Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi", **Hazreti Ali Sempozyumu**, Dokuz Eylül Üniversitesi İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı ve Diyanet İşleri Başkanlığı İzmir İl Müftülüğü, 24-25 Ekim 2007, İzmir, 2009, 161-187.

SARANÇ, Ali, **Kirmânî'nin (ö. 717/786) el-Kevâkibu'd-Derârî'deki Şerh Metodu**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Hadis) Anabilim Dalı, Ankara, 2010.

SCHACHT, Joseph, "Hadislerin Yeniden Değerlendirilmesi", (Çev: İshak Emin Aktepe), **Hadis Tetkikleri Dergisi**, c. 5, S.2, 2007, 135-144.

....., Joseph, **İslam Hukukuna Giriş**, (çev: Mehmet Dağ, Abdülkadir Şener), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1986.

SCHOELER, Gregor, "İslam'ın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu", (Çev: Nimetullah Akın), **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.2, 2007, 171-196.

SEHÂRNEFEVRÎ, Halîl Ahmed el-Hindî, **Bezlü'l-Mechûd fî Halli Süneni Ebî Dâvûd**, (thk. Takiyüddîn en-Nedevî), Merkezü'ş-Şeyh Ebî'l-Hasan en-Nedevî li'l-bühûsi ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Beyrut.

SEZGİN, Fuat, **Buhârî'nin Kaynakları**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1956.

....., **Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar,** Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, XIII, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1956.

SIDDIKÎ, Mazharuddin, **İslam Dünyasında Modernist Düşünce**, (Çev. Murat Fırat), Dergah Yayınları, İstanbul, 1990.

SİFİL, Ebû Bekir, "Zeylaî, Abdullah b. Yûsuf", **DİA**, c. 44, TDV, İstanbul, 2013.

SÜBKÎ, Tâcüddîn Abdülvahhâb b. Alî b. Abdilkâfî, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Alî Muhammed İvad), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.

....., Ebû Nasır Abdülvahhâb b. Alî b. Abdilkâfî, **Tabakâtü'ş-Şâfiîyyeti'l-Kübrâ**, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tannâhî- Abdulfettâh Muhammed el-Hülvu), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1964.

SÜVEYLİM, Abdülazîz b. Muhammed, el-Hadîsî, Müsâid b. İbrâhîm, el-Haymî, Muhammed b. Ahmed, er-Reys, İbrâhîm b. Hammâd, **Mu'cemu Mustalehâti'l-Ulûmi'ş-Şer'iyye**, Medînetü'l-Melik Abdülazîz li'l-Ulûm ve't-Tekaniye, Riyad, 2017.

SÜYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir, **el-Bahrü'l-Lezî Zahar fî Şerhi Elfiyeti'l-Eser**, (thk. Üneys b. Ahmed b. Tâhir el-Endunûsî), Mektebetü'l-Ğürebâ el-Eseriyye.

....., Celâlüddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekîr el-Hüdayrî, **ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîr Bi'l-Me'sûr**, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Merkezu Hicr li'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Mısır, 2003.

....., Celâlüddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekîr el-Hüdayrî, **Esbâbu Vürûdi'l-Hadîs**, (thk. Yahyâ İsmâîl Ahmed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984.

....., Celâlüddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekîr el-Hüdayrî, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, Müessetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1994.

....., Celâlüddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekîr el-Hüdayrî, **el-İtkânu fî Ulûmi'l-Kur'an**, Dâru İhyâ'i'l-Ulûm, Beyrut, 1987.

....., Celâlüddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekîr el-Hüdayrî, **Tabakâtü'l-Hüffâz**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

....., Celâlüddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekîr el-Hüdayrî, **Tebyîdu's-Sahîfe bi-Menâkıbi'l-İmâm Ebî Hanîfe**, (thk. Mahmûd Mahmûd Mahmûd Hasan Nassâr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

....., Celâlüddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekîr el-Hüdayrî, **Tedrîbü'r-Râvî** fî **Şerhi Takrîbi'n-Nevevî**, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1993.

ŞA'BÂN, Zekiyüddîn, **Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî**, Dâru'l-Kütüb, Beyrut, 1971.

ŞÂFİÎ, Muhammed b. İdrîs, **er-Risâle**, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut.

....., Muhammed b. İdrîs, **el-Ümm**, (thk. Mahmûd Matarcî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

ŞAHYAR, Ayşe Esra, "Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik' Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, c. 1, S.1, 2003, 31-49.

ŞÂTİBÎ, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed, **el-İ'tisâm**, Mektebetü't-Tevhîd, (thk.Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân),.

....., Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Ğarnâtî, **el-Muvâfekât fî Usûli'ş-Şerî'ah**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

ŞEBÎR, Muhammed Osmân, **Tekvînü'l-Meleketi'l-Fıkhiyye**, Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Katar, 1999.

ŞEN, Cemalettin, "Fıkıh Psikolojisi Bağlamında Müctehid Psikolojisinin Nasların Fıkhî Yorumuna Etkisi", **Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 5, S.10, Güz 2017, 81-97.

ŞE'RÂNÎ, Abdülvahhâb b. Ahmed, **Keşfü'l-Ğumme An Cemî'i'l-Ümme**, (thk. Muhammed Abdülkâdir Şâhîn) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2016.

ŞEVÂT, el-Hüseyin b. Muhammed, **İlmü'l-Hadîs Rivâyeten ve İlmü'l-Hadîs Dirâyeten**, https://ebook.univeyes.com/145387/pdf-%D8%B9%D9%84%D9%85-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AF%D9%8A%D8%AB-%D8%B1%D9%88%D8%A7%D9%8A%D8%A9-%D9%88%D8%B9%D9%84%D9%85-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AF%D9%8A%D8%AB-%D8%AF%D8%B1%D8%A7%D9%8A%D8%A9%D8%8C-%D8%B3%D9%8A%D8%B1%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B5%D8%B7%D9%84%D8%AD-%D9%88%D8%AD%D8%AF%D9%91%D9%87-%D9%88%D9%85%D9%81%D9%87%D9%88%D9%85%D9%87 , (08.10.2021).

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Alî b. Muhammed, **el-Bedrü't-Tâli' bi Mehâsini men Ba'de'l-Karni's-Sâbi'**, Matba'atü's-Sa'adeti, Kahire,1348.

....., Muhammed b. Alî b. Muhammed, **İrşâdü'l-Fühûl ilâ Tahkîki'l-Hakki min İlmi'l-Usûl**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

....., Muhammed b. Alî b. Muhammed, **Neylü'l-Evtâr Şerhu Müntekâ'l-Ahbâr**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

....., Muhammed b. Alî b. Muhammed, **Veblü'l-Gamâm Hâşiye ʿAlâ Şifâʾi'l-Evâm**, (thk. Muhammed Sübhî Hasan Hallâk), Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1416.

ŞEVŞÂVÎ, el-Hüseyin b. Alî b. Talha el-Mâlikî, **Ref'ü'n-Nikâb an Tenkîhi'ş-Şihâb**, (thk. Nâcî es-Süveyd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,, Beyrut, 2015.

ŞEYBÂNÎ, Muhammed b. el-Hasan, **el-Hüccetu alâ Ehli'l-Medîne**, (thk. Mehdî Hasan el-Keylânî), Lecnetu İhyâi'l-Ma'ârifi'n-Nü'mâniyye, Haydarâbâd, Hindistan-Âlemü'l-Kütüb, Beyrut.

....., Muhammed b. el-Hasan, **Kitâbü'l-Âsâr**, (thk. Hâlid el-Avvâd), Dârü'n-Nevâdir, Kuveyt, 2008.

....., Muhammed b. el-Hasan, **Kitâbü'l-Asl,** (thk. Ebü'l-Vefâ' el-Afgânî), Dârü'l-Ma'ârif en-Nü'mâniye), Lahor, 1981.

ŞU‘AYBÎ, Ahmed Kâid Muhammed, **Vesîkatü’l-Medîne el-Madmûn ve’d-Delâleh**, Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şüûni’l-İslâmiyye, Kitâbü’l-Ümme, Katar, 1426.

TÂBERÎ, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, **Tehzîbü’l-Âsâr ve Tafsîlu Me‘ânî’s-Sâbit An Resulillâhi min’l-Ahbâr**, (thk. Mahmûd Muhammed Şâkir), Matba‘atü’l-Medenî, Kahire.

TÂBÂN, Zeyd, **et-Tasnifu alâl-Ebvâbi fî Sahîhi’l-İmâmi’l-Buhârî Dirâseten Tahlîliyyeten Nakdiyye**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Lisansüstü Araştırmaları Fakültesi, Ürdün Üniversitesi, Ürdün, Haziran, 2018.

TAHÂVÎ, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, **Şerhu Ma‘ânî’l-Âsâr**, (thk. Muhammed Zehrî en-Neccâr-Muhammed Seyyid Câdü’l-Hak), Âlemü’l-Kütüb, Beyrut, 1994.

TARÎKÎ, Abdullah b. İbrâhîm, **Âyât ve Ahâdîsü’l-Ahkâm Kiraatün cedîdetün**. http://www.islamtoday.net/bohooth/artshow-34-10041.htm, (11.09. 2017).

TEKİNEŞ, Aydın, “Tahâvî’nin Şerhu Me‘ani’l-Âsâr’da Hadisleri Anlamada Takip Ettiği Yöntemler”, **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, S.1, 2002, 161-184.

TELKENAROĞLU, Rahmi, “Şevkânî’nin Nakilleri Üzerine Bir Mütalaa”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.18, Yıl. 2011, 45-75

TÎBÎ, Şerefüddîn Ebû Ahmed el-Hüseyin b. Muhammed, **el-Hülasa fî Ma‘rifeti’l-Hadîs**, (thk. Ebû Âsım eş-Şevâmî el-Eserî,el-Mektebetü’l-İslâmiyye, Kahire, 2009.

TAŞKÖPRİZÂDE, Ahmed b. Mustafâ, **Miftâhu’s-Saʿâde ve Misbâhu’s-Sİyâze fî Mevzûʿâti’l-ʿUlûm**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1985.

TEFTEZÂNÎ, Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer, **Şerhu'l Akîdeti’n-Nesefiyye**, (thk. Mustafâ Merzûkî), Dârü’l-Hüdâ, Cezayir, 2000.

TEHÂNEVÎ, Zafer Ahmed el-Osmânî el-Hindî el-Hanefî, **İ‘lâü’s-Sünen,** (thk. Muhammed Takî Osmânî), İdâretü’l-Kur’an ve’l-Ulûmi’l-İslâmiyye, Karaçî, 1418.

TEHÂNEVÎ, Muhammed Alî, **Keşşâfu Istılâhâti’l-Fünûn ve’l-Ulûm**, Mektebetu Lübnân Nâşirûn, Beyrut, 1996.

TİRMİZÎ, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre, **el-Câmiʿu’s-Sahîh**, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Fuâd Abdülbâkî, İbrâhîm Atve), Mektebetu Mustafâ el-Bâbî el-Hâlebî, Mısır, 1975.

....., Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre, **Sünenü't-Tirmizî-İlel**, (thk. Muhammed Fuad Abdülbakî, İbrahim Utve Avd, Ahmed Muhammed Şakir), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

TSILIGKIR (Çilingir), Chamntı (Hamdi), **Hadis Rivayetinde Fakih Ravinin Rolü**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Hadis Bilim Dalı, 2008.

Chamntı (Hamdi), "Hanefilere Göre Haberin Kıyasa Aykırı Olması Durumunda Râvinin Fakih Olma Şartı", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.21, 2010/1, 69-83.

TÛFÎ, Süleymân b. Abdülkavî el-Hanbelî, **Şerhu Muhtasari'r-Ravde fî Usûli'l-Fıkhi**, (thk. Muhammed es-Seyyid Osmân), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2012.

TÜRAYFÎ, Nâsır b. Ukeyl b. Câsir, **Târîhü'l-Fikhi'l-İslâmî**, Mektebetü't-Tevbe, Beyrut, 1997.

TÜRCAN, Talip, "Joseph Scacht ve İslam Hukuku", **İslam Hukuku Dergisi**, S.4, 2004, 63-74.

TÜRCAN, Zişan, "Hadisçilerin Rivayet Telakkisi ve İçerik Tenkidi Meselesi", **Turkish Academic Reserch Review**, , c. 4, S.2, Haziran, 2019, 299-316.

....., Zişan, **Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü**, TDV Yayınları, Ankara, 2011.

UBEYD, Yûsuf b. Muhammed b. İbrâhîm, **Buğyetü'l-Huffâz Müntehabun min Umdeti'l-Ahkâm ve Bulûği'l-Merâm**, Mektebetü'r-Rüşd, 2004.

UÇAR, Bülent, "Prof. Dr. Harald Motzki ile Hayatı ve Eğitim Arka Plânı Üzerine", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, c. 1, S.2, 2003, 181–187.

UĞUR, Mücteba, **Hadis Terimleri Sözlüğü**, Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, https://hadis.diyanet.gov.tr/Sozluk?harf=A , (08.0.2019).

ULU, Arif, "Tabiûn Âlimlerinin Fıkhî ve İtiKâdı Konularda Sünnete Yaklaşımları", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları Sempozyumu**, Mayıs, 2009, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, 111-128.

ÛMÂR, Sâlih b. Saîd, **Fıkhü'l-Hadîs Beyne Usûli'l-Mütekaddimîn ve Ârâi'l-Muhaddisîn**, Emîr Abdülkâdir li'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Kusentîne, Cezayir, https://www.alsunan.com/wp-content/uploads/2018/03/%D9%81%D9%82%D9%87-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AF%D9%8A%D8%AB-%D8%A8%D9%8A%D9%86-%D8%A3%D8%B5%D9%88%D9%84-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AA%D9%82%D8%AF%D9%85%D9%8A%D9%86-%D9%88%D8%A2%D8%B1%D8%A7%D8%A1-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AD%D8%AF%D8%AB%D9%8A%D9%86-%D8%A3.-%D8%B5%D8%A7%D9%84%D8%AD-%D8%B9%D9%88%D9%85%D8%A7%D8%B1..pdf , (13.07.2019).

ÜDFEVÎ, Kemâlüddîn Ca'fer b. Sa'leb eş-Şâfiî, **et-Tâli'ü's-Se'îd el-Câmi' Esmâe Nücebâi's-Sa'îd**, (thk. Sa'd Muhammed Hasan), ed-Dârü'l-Mısriyye, 1966.

ÜNAL, İsmail Hakkı, "Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım", **Hadis'in Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu**, On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Samsun İlim Yayma ve Eğitim Vakfı, Samsun, 14-15 Ekim 1993, 137-161.

....., İsmail Hakkı, "İbnü'l-Kattân el-Mağribî" **DİA**, c. 21, TDV, İstanbul, 2000.

....., İsmail Hakkı, **İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2018.

USEYMİN, Muhammed b. Sâlih, **Fethu Zî'l-Celâli ve'l-İkrâmi bi Şerhi Bulûği'l-Merâm**, (thk.Sübhî b. Muhammed Ramazan-Ümmu İsrâ bnt Arafe Beyyûmî), el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Kahire, 2006.

VEKÎ', Muhammed b. Halef b. Heyyân, **Ahbârü'l-Kudât**, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut.

VELEDEBÂHU, Muhammed el-Muhtâr, **Medhalün ilâ Usûlü'l-Fıki'l-Mâlikî**, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2011.

YAMAN, Ahmet, "Bir Kavram Olarak "Fıkıh Kâideleri" Ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri", **Marife Dergisi**, Yıl, 3, S.1, Bahar 2001, 49-75.

YIĞIN, Adem, "Fıkıh Usûlünün İlimler Arasındaki Konumu", **Usûl İslâm Araştırmaları**, S.20, Temmuz-Aralık 2013, 7-46.

YILDIRIM, Selahattin, "İbn Dakîki'l-Îd'in Hadis Şerhleri ve Bu Şerhlerdeki Metodu", **Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi**, S.1, Aralık 2018, 39-71.

YILDIZ, Fahrettin, **İlmî Bir Disiplin Olarak Fıkhü'l-Hadîs**, (Basılmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, İstanbul, 2016.

YILDIZ, Hakkı Dursun, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", **DİA**, c. 1, TDV, İstanbul, 1988.

YILDIZ, Oğuzhan, **"**Ehl-i Hadis Fıkhının Tedvini: Tirmizî'nin Câmi'inde Fıkhü'l-Hadîs ve Fakih Muhaddisler Tabakâtı", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, c. 18, S.3, Yıl. 2018, 99–136.

YILMAZ, Fatih Mehmet, "İlk Hadis Usulü Eserinde Râmhürmüzî'nin Fıkhü'l-Hadîs Denemesi", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.19/1, Haziran, 2020, 369-404

ZÂHİDÎ, Hâfız Senâüllah el-Pakistânî, **Tevcîhü'l-Kâri' ilâ Kavai'di ve'l-Fevâidî'l-Usûliyye ve'l-Hadîsiyye ve'l-İsnâdiyye fî Fethi'l-Bârî**, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2003.

ZEBÎDÎ, Ebü'l-Feyz Muhammed Murtazâ el-Hüseynî, **Laktü'l-Le'lâî'l-Mütenâsire fî'l-Ahâdîsi'l-Mütevâtire**, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985

ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medîne, 1976.

ZEHEBÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Kaymâz, **Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl**, (thk. Alî Muhammed el-Becâvî), Dârü'l-Ma'rife, Beyrut.

....., Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Kaymâz, **el-Mûkizatu fî İlmi Müstalahi'l-Hadîs,** (thk. Muhammed el-Ezâzî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2018.

....., Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Kaymâz, **er-Reddu alâ İbn'i-Kattân fî Kitâbihi Beyânü'l-Vehm ve'l-Îbhâm**, (thk. Ebû Abdila'lâ Hâlid b. Muhammed b. Osmân el-Mısrî), Fârûk el-Hadîse, Kahire, 2005.

....., Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Kaymâz, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, (thk. Alî Ebû Zeyd), Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1982.

....., Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Kaymâz, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, (thk. Kâmil el-Harrât), Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1982.

....., Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Kaymâz **Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm**, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1991.

ZEHRÂNÎ, Muhammed b. Matar, **Tedvînü's-Sünneti'n-Nebeviyye Neş'etuhu ve Tetavvuruhu**, Dârü'l-Hicre, Riyad, 1996.

ZERKÂ, Ahmed b. Muhammed, **Şerhu'l-Kavâi'di'l-Fıkhiyye**, Dârü'l-Kalem, Şam, 1993.

ZERKEŞÎ, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh, **el-Bahrü'l-Mühît fî Usûli'l-Fikhi**, Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Kuveyt, 1992.

....., Bedrüddîn Muhammed b. Behâdir b. Abdillâh, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, (thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mera'şelî-Cemâl Hamdî ez-Zehebî-İbrâhîm Abdullah el-Kürdî), Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1990.

....., Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh, **el-İcâbe li Îrâdi mâ İstedrekethu Âişetu alâ's-Sahâbeti**, (thk. Saîd el-Efgânî), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1980.

....., Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh, **en-Nüketu alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh**, (thk. Zeynülâbidîn b. Muhammed Bilâ Fürayc), Edvâü's-Selef, Riyad, 1998.

ZEVÂVÎ, Şerefüddîn Ebü'r-Rûh Îsâ b. Mes'ûd b. Mansûr el-Aclânî, **İkmâlü'l-İkmâl Şerhu Sahîhi Müslim**, https://wadod.com/bookshelf/book/158 , (12.06.2021).

ZEYLAÎ, Cemâlüddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf, **Nasbü'r-Râye Tahrîcu Ahâdîsü'l-Hidâye**, (thk. Ahmed Şemsüddîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

ZİRİKLÎ, Hayruddîn, **el-A'lâm**, Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002.

ZİYAÜDDÎN EL-MAKDİSÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdülvâhid, **es-Sünenu ve'l-Ahkâm Ani'l-Mustafâ Aleyhi Efdalü's-Salati ve's-Selâm**, (thk. Ebû Abdillah Hüseyin b. Ükkâşe), Dâru Mâcid Useyrî, Cidde, 2004.

ZUHAYLÎ, Muhammed, **en-Nazariyyâtü'l-Fıkhiyye**, Dârü'l-Kalem, Dimeşk, 1993.

ZUHAYLÎ, Vehbe, **Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî**, Dârü'l-Fikr, Şam, 1986.

....., Vehbe, **el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkhi**, Dârü'l-Fikri'l-Mu'âsır-Dârü'l-Fikr, Beyrut-Şam, 1999.

ZÜBEYDÎ, Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed Murteda el-Hüseynî, **Ukûdü'l-Cevâhiri'l-Münîfe fî Edilleti Mezhebi Ebî Hanîfe**, el-Matba'atü'l-Vataniyye, İskenderiye, 1292.

ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdülazîm, **Menâhilü'l-Ürfân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Matba'atu Îsâ el-Bâbî el-Halebî, Suriye.

ZÜRKÂNÎ, Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf el-Mısrî, **Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvattâi'l-İmâm Mâlik**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.